శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్భగవద్గీత

ద్వితీయషట్కము

ప్రతిపదార్థ - తాత్పర్య- రామానుజభాష్య
ఆంధ్రానువాద సహితము

రచయితలు
శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయరుస్వామివారు

తాత్పర్య చంద్రికావివరణ
విశేషార్థములు
న్యాయవేదాంత విద్వాన్
తె. కం. గోపాలాచార్యస్వామివారు

ప్రకాశనము
శ్రీ మదుభయ వేదాంతాచార్యపీఠము

వెల 15-00

ప్రతులు 500

1976 మార్చి
రాక్షస - ఫాల్గునము

ముద్రణ :
శ్రీపతి ప్రెస్, కాకినాడ

ప్రాప్తిస్థానము :
శ్రీ మదుభయవేదాన్తాచార్య పీఠము
నడిగడ్డపాలెము
(వయా) చుండూరు,
గుంటూరుజిల్లా

శ్రీ భగవద్గీతా - సప్తమోఽధ్యాయః

విజ్ఞానయోగః

—//—

అ వ తా రి క

1
*పరమప్రాప్యభూతుఁడును పరబ్రహ్మమును నిరవద్యుఁడును నిఖిలజగదేకకారణుఁడును సర్వజ్ఞుఁడును సర్వభూతుఁడును సత్యసంకల్పుఁడును మహావిభూతియు నగు శ్రీమన్నారాయణుని ప్రాపించుటకు వానియుపాసనమే ఉపాయము. అట్టియుపాసనమును జెప్పఁబూని ముందు దానికి అంగమైనదియు ఆత్మజ్ఞానపూర్వకకర్మానుష్ఠానముచే సాధింపఁదగినదియు నైన ప్రత్యగాత్మస్వరూపదర్శనము ప్రథమషట్కమున (మొదటి యాఱధ్యాయములందు) చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు మధ్యమషట్కమున (నడిమియాఱధ్యాయములందు) పరబ్రహ్మభూతుఁడైన పరమపురుషుని స్వరూపమును, భక్తిశబ్దవాచ్య

---

*శుద్ధజీవుఁడు ప్రాప్యుఁడు. వానికంటె నెక్కుడుగా ప్రాప్యుఁడగుటచే నీశ్వరుఁడు పరమప్రాప్యుఁడు. పరమప్రాప్యుండగుటకు హేతువు పరబ్రహ్మత్వాది లక్షణములు కలిగియుండుటయే. ఇట చెప్పఁబడిన పరమప్రాప్యత్వాదులు మధ్యమషట్కమునం దయ్యైయెడలఁ బ్రతిపాదింపఁబడియున్నవని తెలియునది. ఎట్లన, 'మా ముపేత్య పునర్జన్మ' ఇత్యాదులందు పరమప్రాప్యత్వమును, 'పరంబ్రహ్మ పరంధామ' ఇత్యాదులచే పరబ్రహ్మత్వమును, పురుషోత్తమత్వప్రకరణాదులందు నిరవద్యత్వమును (అనఁగా చిత్తు, అచిత్తు, వీనిసంబంధమువలనఁ గలుగు వికారక్లేశాదు లనెడు దోషములు లేకుండుట), 'అహం సర్వస్య ప్రభవః' ఇత్యాదులందు నిఖిలజగదేకకారణత్వమును, 'మత్తఃపరతరం ఇత్యాదులచే సర్వజ్ఞత్వాదులును, 'సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః' ఇత్యాదులచే సర్వభూతత్వమును (సర్వమునందు అంతర్యామి యైయుండుటచే సర్వమును శరీరముగాఁ గలిగియుండుట), 'భూమిరాపోఽనలోవాయుః' 'ఇత్యాదులందును విభూత్యధ్యాయాదులయందును మహావిభూతిత్వమును బ్రతిపాదింపఁబడియున్నవి.

మగు నతని యుపాసనమును జెప్పఁబడుచున్నవి. ఇది *(అనఁగా కర్మానుష్ఠానముచే ఆత్మదర్శనమును సాధించి దానిచే భక్తిని లభించుట) మీఁద '[2]యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్। స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః' (గీ-౧౮-౪౬) అనుట మొదలుకొని, '[3]విముచ్య నిర్మమ శ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా నశోచతి నకాఙ్క్షతి। సమస్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరామ్' (గీ-౧౮-౫౩, ౫౪) అనువఱకు సంక్షేపించి చెప్పఁబడుచున్నది *ఉపాసనమో భక్తిరూపమును బొందియే పరప్రాప్తికి నుపాయభూత మగుచున్నదని వేదాంతవాక్యములచేతనే సిద్ధము. 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి' 'వానినే యెఱింగి మృత్యువు నతిక్రమించుచున్నాఁడు. (శ్వేతా. ౩-౮) 'తమేవం విద్వా

*జీవుఁడు (అనఁగా ప్రత్యగాత్మ) ప్రాప్త (అనఁగా భగవత్ప్రాప్తిని బొందువాఁడు). భగవంతుఁడు ప్రాప్యుఁడు (జీవునికిఁ బొందదగినవాఁడు) భగవత్ప్రాప్తికి ఉపాయము భగవదుపాసనము. దీనికి అంగము ప్రాప్తయగు ప్రత్యగాత్మ (యాథాత్మ్య) దర్శనము. ఈ యాత్మదర్శనము ఆత్మజ్ఞానముతోఁ గూడిన కర్మానుష్ఠానముచే సాధ్యము. అనఁగా ఆత్మజ్ఞానపూర్వక కర్మానుష్ఠానసాధ్యమగు ఆత్మదర్శనము అంగము. పరమాత్మోపాసనము అంగి. అంగమును ప్రాప్తయొక్క స్వరూపమును ప్రథమషట్కమునఁ జెప్పఁబడెను. అంగియు ప్రాప్యునియొక్క స్వరూపమును ఈమధ్యమషట్కమునఁ జెప్పఁబడుచున్నవని తెలియునది. ఇట్లు రెండుషట్కములయందు, ఆత్మజ్ఞానపూర్వకమగు కర్మయోగముచేత ఆత్మదర్శనమును దానిచేత భక్తియు లభించుననువిషయమే చెప్పఁబడినదనుటకు నుపబలముగా నిందే యష్టాదశాధ్యాయమున ఆవిషయమే 'యతః ప్రవృత్తిః' అని సంక్షేపముగా చెప్పఁబడుచున్నదని చూపఁబడియె. 'యతః ప్రవృత్తిః' ఇత్యాదులచే కర్మానుష్ఠానమును, 'విముచ్య నిర్మమః' ఇత్యాదులచే ఆత్మదర్శనమును, 'మద్భక్తిం లభతే' అనుటచే ఆత్మదర్శనమువలనఁ గలుగు భక్తియుఁ జెప్పఁబడుచున్నవని తెలియునది.

*పూర్వషట్కముయొక్క కడపట 'శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మామ్' అని మధ్యమషట్కవిషయమగు భగవదుపాసనము చెప్పఁబడినది గదా. ఈ యుపాసనమే భగవత్ప్రాప్తికి (అనఁగా ముక్తికి) ఉపాయమనియుఁ జెప్పఁబడినది. ఈ యుపాసనము కేవలమైనది కాక భక్తిరూపమును బొందియే ముక్త్యుపాయ మగునని [illegible]

నదియే భక్తి యని చెప్పఁబడుచున్న దనియుఁ జెప్పిరి. అయినను 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యు మేతి' ఇత్యాదులచే వేదనమాత్రముచే మోక్షము గలుగు నని యున్నది. 'ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీత' అని యుపాసనమును ముక్త్యుపాయముగాఁ జెప్పుటచే కేవలమైన వేదనముచేగాక ఉపాసనరూపమైన వేదనముచే మోక్షము గలిగినను కలుగుఁగాక. భక్తిచే మోక్షమని శ్రుతియం దెచ్చటను గానఁబడదు. కాన నుపాసనము భక్తి యనుటయు భక్తిచే మోక్ష మనుటయు వేదాంతవాక్యములచే సిద్ధముకాదే? యని శంకరాఁగా 'ఉపాసనమో ... సిద్ధము' అని యని వేదాంతవాక్యములచే సిద్ధ మగునని ప్రతిజ్ఞ సేసి వరుసగా 'తమేవ ..' ఇత్యాదివాక్యము లుదాహరించిరి. అనఁగా అన్యశ్రుతులు ముక్త్యుపాయములుగా చెప్పు వేదనము దర్శనము ధ్యానము స్మృతి మొదలగువాని కెల్లను, ఆశ్రుతుల సామరస్యముచే సామ్యమును రూపించి, అవియెల్ల 'నాయ మాత్మా' అను శ్రుతిచే భక్తితో విశిష్టము లగుటవలన భక్తియే యగుననియు కావున భక్తియే మోక్షోపాయ మగుననియు, ఇట్లు వేదాంతవాక్యములచేతనే సిద్ధించుట సిద్ధాంతముచేసిరి. ఇందు రెండు ప్రతిజ్ఞలు గలవు. వేదనమాత్రముగాక ఉపాసనమే ముక్త్యుపాయ మగునని మొదటిది. ఇదియే 'తమేవ...' అనుట మొదలుకొని 'తెలియుచున్నది' అనువఱకు నిర్వహింపఁబడినది. ఉపాసనము కేవలమైనది కాక భక్తిరూపమును బొందియే ముక్త్యుపాయమగును అనునది రెండవది. ఇదియే 'నాయమాత్మా...' అనుట మొదలుకొని 'భక్తి యని చెప్పబడుచున్నది' అనువఱకు నిర్వహింపఁబడినది. మొదటి ప్రతిజ్ఞను నిర్వహించుటకై వేదనమును బ్రస్తావించుచున్నారు.—'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యు మేతి' 'తమేవం విద్వానమృత ఇహాభవతి' అనువానిలో 'విదిత్వా' 'విద్వాన్' అనఁబడిన వేదనము, 'అతిమృత్యుమేతి' 'అమృత ఇహాభవతి' అని ముక్త్యుపాయముగాఁ జెప్పబడినది గదా. వేదన మనఁగా జ్ఞానము. 'ఆత్మావా అరే...నిదిధ్యాసితవ్యః' అనుచో 'ద్రష్టవ్యః' 'నిదిధ్యాసితవ్యః' అని దర్శనమును ధ్యానమును 'ఆత్మా' అని పరమాత్మయొక్క ప్రాప్తికి (అనఁగా ముక్తికి) ఉపాయములుగాఁ జెప్పబడినవి. 'ఆత్మాన...ముపాసీత', అని ఉపాసనమును దర్శనధ్యానములవలెనే 'ఆత్మా' అని పరమాత్మయొక్క ప్రాప్తియైన ముక్తి కుపాయముగాఁ జెప్పబడినది. ఇట్లు వేదనమువలెనే దర్శనధ్యానోపాసనములును ముక్త్యుపాయము లగుటచే అన్నియు ఏకార్థకములే యగును గాని వేఱువేఱు గాదు. ఐనను దర్శనమును ధ్యానమును వేఱువేఱు అర్థములు గలవియనుట ప్రసిద్ధము. అందును అవి రెండును 'ఆత్మావా...' అని యేకవాక్యమునందే ప్రయుక్తము లగుటచే రెండును ఏకార్థములయినచో పునరుక్తి గలుగునుగాన భిన్నార్థకములే కావలయును. కాన నవి రెండును వేదనముతోపాటు ఏకార్థకము లనుట యెట్లు? అని శంకరాఁగా అవి యేకవాక్యప్రయుక్తము లయినను భిన్నార్థకములుగాక సామాన్యవిశేషరూపమున

నమృత ఇహ భవతి' 'వానిని ఇట్లు ఎఱింగినవాఁడు ఇందు మృతిలేని
వాఁడగును' (పురుషసూక్తమ్) ఇత్యాదులచే 'విదిత్వా' 'విద్వాన్'
అని చెప్పఁబడిన వేదనము 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః...నిదిధ్యాసి
తవ్యః' 'ఓయీ ఆత్మయే దర్శింపఁదగినది ధ్యానింపఁదగినది (బృహ.
౬-౫-౬) అనువాక్యమునఁ గల దర్శనధ్యానములతోను, 'ఆత్మాన

ఏకార్థకములే యగునని తెలుపుటకై ఆరెంటిని వేఱువేఱ ముక్త్యుపాయములుగా ప్రతి
పాదించు భిన్నవాక్యముల నుదాహరించిరి. అనఁగా 'సత్త్వ...విప్రమోక్షః' అనుచో
ధ్రువస్మృతి (అనఁగా ధ్యానము) మాత్రమును 'భిద్యతే...పరావరే' అనుచో దర్శనము
మాత్రమును గ్రంథుల విడిచిపుచ్చునవిగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఇట్లు భిన్నవాక్యముల చేతను
ఆరెండును గ్రంథిమోక్షహేతువులుగానే చెప్పఁబడుటచే రెండును ఏకార్థములే
కావలయును. ధ్యానమును 'ధ్రువాస్మృతిః' అనుటచే ధ్రువమైన (అనఁగా తైల
ధారవలె అవిచ్ఛిన్నమైన) స్మృతిసంతానమని తెలియునది. అయినను ఒక్కఫలము
నకు రెండు వేఱువేఱు ఉపాయము లుండునట్లు గ్రంథిమోక్షమునకు ధ్రువస్మృతియు
దర్శనమును వేఱువేఱు ఉపాయములు కావచ్చును గాన రెండును ఏకార్థకములుగా
వన్నచో, అప్పుడు ఆరెండుపాయములును ఒకటి గురువైనదిగాను మఱొకటి లఘువై
నదిగాను, తారతమ్యము గలిగియుండవచ్చును. రెంటికి ఫల మొకటియే కాన, లఘు
వైనది యుండఁగా గురువైనదానితోఁ బనిలేదు గనుక నది యుపాయము కానిదగుట
ప్రసక్తించును. కాని నిది యుక్తముకాదు. మఱియు స్మృతిశబ్దము దర్శనమునందు
ఉపచరించుచున్నదనుటచేతను గుణమేమియు లేదు. కాన ధ్రువస్మృతి దర్శనముగా విశే
షితమైనది. స్మృతి, దర్శన మగునా యనఁగా ఆస్మృతి మిక్కిలియు విశదమగుటచే
దర్శనసమానాకార మగుననుటయే. భయశీలురు కాముకులు మొదలగువారియందు
స్మృతి, భావనాప్రకర్షమువలన (అనగా మనస్సునందు మిక్కుటముగా భావించుట
వలన) దర్శనసమానమగుట, మారీచుఁడు రామభయమున 'వృక్షేవృక్షేచపశ్యామి చీర
కృష్ణాజినామ్బరమ్। గృహీత ధనుషం రామం పాశహస్తమివాన్తకమ్' అని ప్రతివృక్ష
మునందు రామునిఁ జూచుట మొదలగువానివలనఁ దెలియునది. ఇట్లు భిన్నవాక్యగత
ములగు స్మృతియు దర్శనమును ఏకార్థకములేయని సిద్ధింపఁగా ఏకవాక్యగతములయిన
'ద్రష్టవ్య నిదిధ్యాసితవ్యములును' అనఁగా 'దర్శనధ్యానములును' సామాన్యవిశేష
రూపమున ఏకార్థకములే యగునని తెలియునది. ఇట్లు వేదనమే, స్మృతియు దర్శన
మును ధ్యానమును ఉపాసనమును అగునని యేర్పడుచున్నది. అనఁగా వేదనము దర్శనమును
స్మృతిసంతానరూపమై దర్శనసమానాకారమై ధ్యానము ఉపాసనమే అని చెప్పఁబడు
చున్న'దని తెలియుచున్నది. ఇటు వేదనము కేవలమైనదిగాక ఉపాసనరూపమై ముక్తి

మేవ లోక ముపాసీత’ ‘ఆత్మనే లోక ముపాసించునది’ (బృహ. ౧-౪-౧౫) అనఁబడిన యుపాసనముతోను ‘సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః’ మనశ్శుద్ధి గలిగినయెడల స్మృతి నిలకడయైనదికాఁగా గ్రంథులన్నియును వీడుచున్నవి’ (ఛా. ౭-౨౬-౨) అను స్మృతిసంతానముతోను ‘భిద్యతే హృదయగ్రన్థి

పాయమగు నను ప్రతిజ్ఞ సిద్ధాంతమైనది. ఇట్టియుపాసనము భక్తిరూపమై ముక్త్యుపాయమగు నను రెండవ ప్రతిజ్ఞను ‘నాయ మాత్మా’ అని సిద్ధాంతీకరించుచున్నారు. (అయం) పూర్వకవాక్యముచే నిర్దేశింపఁబడిన, (ఆత్మా) పరమాత్మ (ప్రవచనేన) ప్రవచన ఫలమగు మననముచేత, (నలభ్యః) లభ్యుఁడుగాఁడు. (బహునాశ్రుతేన) మిక్కిలి శ్రవణముచేతను, (న లభ్యః) లభ్యుఁడుగాఁడు (న మేధయా) కేవల భక్తిచేతను, (న లభ్యః) లభ్యుఁడు గాఁడు. (ఏషః) ఈపరమాత్మ, (యం) ఏజీవాత్ముని, (వృణుతే) వరించుచున్నాఁడో (తేన) ఆజీవాత్మచే, (లభ్యః) లభ్యుఁడు. (ఏషః) ఈపరమాత్మ, (తస్య) భగవత్ప్రియుఁడైన యాజీవాత్మకు, (స్వాం) తనదైన, (తనూమ్) అప్రాకృత దివ్య మంగళ విగ్రహమును, (వివృణుతే) ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నాఁడు అని యర్థము. ఇందు ‘యమే వైష వృణుతే’, అని పరమాత్మ జీవునివరించుచున్నాఁడని యున్నదిగదా. ఇట్లు పరమాత్మచే జీవుఁడు వరణీయుఁడు అనగా వరింపదగినవాఁడు; అగుటకు హేతువేమి? జీవునియందలి గుణవిశేష మేదియైనను అందులకు హేతువు గావలయునుగదా. లేక ఈశ్వరుఁడు కేవలము స్వచ్ఛందముగా నట్లు వరించుచున్నాఁడుగాని జీవునిగుణవిశేషమునుబట్టి కాదు. అన్నచో, అప్పు డీశ్వరునికి వైషమ్యము (అనగా పక్షపాతము) మొదలగు దోషములు గలుగును. ఈశ్వరునికే వరణీయుఁ డగుటకై జీవునికి శాస్త్రములు చెప్పు విధులన్నియు వ్యర్థము లగును. కనుక నీశ్వరుఁడు స్వచ్ఛందముగా వరించుననుట చెల్లదు. జీవునియందు స్వతస్సిద్ధమైయున్న గుణవిశేషమునుబట్టి యీశ్వరుఁడు వరించుచున్నాఁ డన్నచో, జీవుఁడు స్వతస్సిద్ధగుణముచేతనే వరణీయుఁడగునేని, శాస్త్రములు విధించు కర్మజ్ఞానాదిసాధనములు వాని కక్కఱలేకపోవును గాన శాస్త్రము లనర్థకము లగుచున్నవి. కనుక జీవునియొక్క సిద్ధమైన గుణమును వరణీయత్వమునకు హేతువు గాదు. వానియొక్క సాధ్యమైన గుణవిశేషమె యందులకు హేతువు గావలయు. ఇది యట్లుండ పరమాత్మునికి ప్రియతముఁడైనవాఁడేకదా అతనికి వరణీయుఁ డగును. అతనికి ప్రియతముఁ డెవఁడు? ‘ప్రియోహి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః’ అను భగవంతునివచనమువలన, అతనిని మిక్కిలి ప్రియునిగాఁ గొనువాఁడే (అనఁగా అతనియందు మిక్కిలియు ప్రీత్యతిశయము గలవాఁడే) యతనికిఁ బ్రియతముఁడు. కనుక జీవుఁడు వరణీయుఁడగుటకు హేతువైన సాధ్యగుణవిశేషము భగవంతునియందలి ప్రీత్యతిశయమే యని తెలియుచున్నది. పూర్వము ముక్త్యుపాయ

శ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే' 'ఆపరావరుఁడు దర్శింపఁబడగానే (అనఁగా దర్శనసమానాకారమగు వేదనమునకు విషయభూతుఁడు కాఁగానే) మనస్సుయొక్క-రాగాదిరూపమైన గ్రంథియు-(లేక హృదయస్థుఁడగు జీవునియొక్క-ప్రకృతిబంధరూపమైన గ్రంథియు-లేక శరీరమను గ్రంథియు) భేదింపఁబడుచున్నది. సమస్తసంశయవిపర్యయములును ఛేదింపఁబడుచున్నవి. పుణ్యపాపరూపములైన వీని కర్మములు క్షీణించుచున్నవి' (ముణ్డక-౨-౨-౮) అను దర్శనముతోను ఇత్యాదులతో సమానార్థక మగుచున్నది. కాఁబట్టి ఆ వేదనము కేవలమైనదిగాక స్మృతిసంతానరూపమును దర్శనసమానాకారమునై ధ్యానము ఉపాసనము అనుశబ్దములచే చెప్పఁబడు వాచ్యమగు నని తెలియుచున్నది. మఱియును 'నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా నబహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్' 'ఈయాత్మ ప్రవచనముచేత లభించునది కాదు. మేధచేతను

మగా శ్రుతి ప్రసాదించిన వేదనము కేవలమైనది గాక స్మృతిసంతానరూపమై యుపాసనశబ్దవాచ్య మగు నని తెలిపియున్నది గదా. అదియే 'నాయమాత్మా' అనుశ్రుతిచే మఱియు విశేషిత మగుటవలన భగవంతుని యందలి ప్రీత్యతిశయముతోఁ గూడినదై కావుననే తానును మిక్కిలి ప్రియమైయుండు స్మృతిసంతానమె కావలయుఁ గాని కేవలమైన స్మృతిసంతతి గాదనియు, ఇట్టి స్మృతిసంతతియే ఉపాసనమని చెప్పఁదగు ననియు నిశ్చితమగుచున్నది. ఇట్టి ప్రీతిపూర్వకమైన స్మృతిసంతానమె (అనఁగా ధ్యానమే) 'స్నేహ...త్యభిధీయతే' ఇత్యాదివచనమువలన భక్తియని చెప్పఁబడుచున్నది. ఇట్లు ముక్త్యుపాయ మగు వేదనము కేవలమైనది కాక ఉపాసనరూపము గావలయుననియు ఆయుపాసనమును కేవలమైనది గాక భక్తిరూపమును బొందియే ముక్త్యుపాయ మగు ననియుఁ గావున భక్తియే ముక్తిసాధనమనియు వేదాంతవాక్యములచేతనే సిద్ధము. ఇట్లు ముక్త్యుపాయమగు వేదనము భక్తిరూప మగుటవలననే 'తమేవం...విద్వా న్' అని వేదనమును ముక్త్యుపాయముగాఁ జెప్పుశ్రుతికిని 'నాహం...పరన్తప' అని భక్తిని ముక్త్యుపాయముగాఁ జెప్పుస్మృతికిని ఏకార్థత్వము సిద్ధించుచున్నది గాని లేనియెడల విరోధము గలుగును. కావున వేదనము ఉపాసనమై భక్తిరూపమై భక్తిశబ్దవాచ్యమును భగవత్ప్రాప్తిసాధనము నగుచున్నది సిద్ధాంతము.

గాదు, మిక్కిలి వినికిచేతనుగాదు, వీఁడు ఎవనిని వరించుచున్నాఁడో వానిచేతనే (వానికే) లభ్యుఁడు. వానికే ఈయాత్మ తన దేహమును (అనఁగా స్వరూపమును) తెలుపుచున్నాఁడు. (కఠ.౧-౨-౨౩) అని వేదనమును విశేషించుటవలన పరమాత్మునిచే వరింపఁదగియుండుటకు హేతుభూతమై, స్మరింపఁబడుచున్న విషయ మగు నాపరమాత్ముఁడు అత్యంత ప్రియుఁ డగుటచేత (అతనిని గుఱించినట్టిది యగు) తానును అత్యంత ప్రియరూపమై యున్న (వేదనరూప) స్మృతిసంతాన మే యుపాసనశబ్దముచే వాచ్య మగు నని నిశ్చయింపఁబడుచున్నదిగదా. అట్లు ప్రియరూపమైయుండు నుపాసన మేకదా 'స్నేహపూర్వ మను ధ్యానం భక్తి రిత్యభిధీయతే' (లైఙ్గోత్తర) ఇత్యాదివచనములవలన భక్తి యని చెప్పబడుచున్నది. ఇట్లు ముఖ్యోపాయ మగు వేదనము కేవలమైనది కాక భక్తిరూప మగుటవలన 'త మేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే' అని భగవంతుని గుఱించిన వేదనము తప్ప వేఱొక ముఖ్యోపాయము లేదని నిషేధించు నీ పురుషసూక్త శ్రుతికిని, 'నాహం వేదై ర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా। శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా। భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవం విధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచ పరన్తప' (గీ.౧౧-౫౩-౫౪) అని భగవంతుని గుఱించిన భక్తి తప్ప వేఱొక ముఖ్యోపాయము లేదని నిషేధించు నీస్మృతికిని సమానార్థత్వము సిద్ధించినదగుచున్నది. అందును సప్తమాధ్యాయమున 'భజతే యో మామ్' అని పూర్వషట్కముకడపట చెప్పఁబడిన యుపాస్యభూతుఁడగు పరమపురుషుని స్వరూపముయొక్క యాథాత్మ్యమును ప్రకృతిచేత నది మఱుఁగుపడుటయు, అట్లు మాఱుఁగగుటను నివర్తించుకొఱకు భగవంతునియందుఁ జేయఁదగిన ప్రపత్తియు, ఉపాసకులలో నుండునమ్యైవిధములకుఁ గల భేదమును, జ్ఞాని శ్రేష్ఠుఁడగుటయును, జెప్పఁబడుచున్నవి.

*శ్రీ భగవా నువాచ :

శ్లో॥ మయ్యాసక్తమనాః పార్థ ! యోగం యుఞ్జ న్మదాశ్రయః
అసంశయం సమగ్రం మాం యథా జ్ఞాస్యసి తచ్ఛృణు॥ 1

టీ. హేపార్థ=అర్జునా, మయి=నాయందు, ఆసక్తమనాః=దృఢముగా తగిలిన మనస్సుగలవాడవును, మదాశ్రయః=నన్నే ఆధారముగాఁగలవాఁడవును, యోగంయుఞ్జన్ = యోగమును ఆచరించుటకుఁ బ్రవర్తించినవాఁడవునై, మాం=నన్ను, అసంశయం=సంశయములు లేనట్లును, సమగ్రం = సంపూర్ణముగాను, యథా = ఏప్రకారమున-అనఁగా ఏజ్ఞానముచేత, జ్ఞాస్యసి= తెలిసికొనగలవో, తత్ =దానిని (ఆజ్ఞానమును), శృణు=సావధానముగా వినుము.

తా. అర్జునా, నాయందు అభిముఖ్యముచేత తగులువడిన మనస్సు గలిగి- అనఁగా నాయందలి ప్రీత్యతిశయముచేత నాస్వరూప

---

*భగవంతుఁడు 'మామ్' అని భజనీయునిగాఁ జెప్పిన నన్ను భజించుటకై యిపుడు నాయథావస్థితి నుపదేశించెదనని యిందు చెప్పుచున్నాఁడు. 'ఆసక్త' అనుచో 'ఆ' అను నుపసర్గముచే ఉపాసనార్థమైన అభిముఖ్యము వివక్షితము. ఈ యాభిముఖ్యమునే 'నాయందలిప్రీత్యతి...స్వభావముగలదిగాన' అని సహేతుకముగా ప్రవచించినారని తెలియునది మఱియు విభూతి అవినాభూతమై యుండునని గావున దానిని ఎప్పుడుగాని యెడఁబాయుట పొసఁగదు. కాన 'విభూతి' యనఁగా నిట విభూతిమాత్రము గాదు; భగవంతుని కసాధారణములై యుండు పరిజనపరిబర్హాభూషణాదులను గ్రహింపవలయును. లేక విభూతిని విభూతిగా ననుభవింపకుండుటయే దానిని బాయుట కావచ్చును. ఇట్లే స్వభావాదులను బాయుట యనగాఁ దానిని తా నభిలషించినట్లు అనుభవింపకుండుటయే యగును. మనస్సు విశీర్ణమగుట యనఁగా కార్యములకు యుక్తముగానట్లు శిథిలమగుట. 'మదాశ్రయః' అనుటకు నన్నే యాధారముగాఁ గలవాఁడు (అనఁగా నన్ననుభవించుటయే ధారకముగాఁగలవాఁడు) అని యర్థము. ఇట యోగముయొక్క యనుష్ఠానముగాదు; యోగమున కుపయుక్తమైన భజనీయవిషయజ్ఞానమే చెప్పఁబడునదిగాన 'యుఞ్జన్' అనుటకు 'యోగము సేయఁ బ్రవృత్తుఁడైనవాఁడు' అనఁబడెను. 'తత్ శృణు' అనుచో గల 'త'చ్ఛబ్దమునకు ప్రతి 'యత్' అని నిర్దేశింపవలసియుండుటవలనను ఉత్తరశ్లోకమున శ్రోతవ్యముగా 'జ్ఞానమ్' అని చెప్పుటంబట్టియు 'యథా' యనుటకు 'ఏజ్ఞానముచేత' నని యర్థము

ంను గుణమును చేష్టితములను నావిభూతిని ఎడఁబాసినయెడల తత్క్ష
మే విశీర్ణమగుచుండు స్వభావము గలదిగాన మనస్సును నాయందే
ిక్కలి దృఢముగా నిలిపి, నన్ను వదలినచో నీవును నీయంతట విశీ
ర్ణమాఁడ వగుటచే నన్నే యాధారముగాఁ గొని, నాయోగము
ంచరించుటకుఁ బ్రవర్తించినవాఁడవై, యోగమునకు విషయభూతుఁ
న నన్ను మీఁదివాక్యములచేఁ జెప్పఁబడెడి యేజ్ఞానముచేత
స్సంశయముగాను పూర్ణముగాను దెలిసికొనఁగలవో యాజ్ఞానమును
చ్చరికగల మనస్సుతో వినుము.

4 5
జ్ఞానం తేఽహం సవిజ్ఞాన మిదం వక్ష్యా మ్యశేషతః।
యద్ జ్ఞాత్వా నేహ భూయోన్యత్ జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే॥ 2

టీ. యత్ = ఏజ్ఞానమును, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొనిన పిమ్మట,
ాయః = మరల, ఇహ-ఈనావిషయమున, జ్ఞాతవ్యం = తెలియవలసి
ది, అన్యత్=మఱియొకటి, న అవశిష్యతే-మిగిలియుండదో (అట్టి),
ిజ్ఞానం = వివిక్తాకారమునుగుఱించినజ్ఞానముతోఁ గూడిన, ఇదం=
చెప్పఁబోవునట్టి, జ్ఞానం=నాస్వరూపవిషయమైన జ్ఞానమును, అశే
తః = సంపూర్ణముగ, అహం=నేను, తే = నీకొఱకు, వక్ష్యామి=
ెప్పెదను.

తా. *నేను నిఖిలహేయప్రత్యనీకుఁడగుటచేతను, నానా
రములై అనవధికాతిశయములై అసంఖ్యేయములైయొప్పు కల్యాణ

ాఖ్యమయ్యె. వినబోవు విషయము అపూర్వమైనదిగాన వినువానికి హెచ్చరిక గలి
చుటయే యీ ప్రథమశ్లోకపు ప్రయోజనముగాన 'ఎచ్చరికగల మనస్సుతో' ననఁ
ెను.

*పూర్వశ్లోకమున 'అసంశయం సమగ్రం' అన్నవిషయమునే యిట కొంచెము
ీకరించుచున్నారు. ఇందు 'జ్ఞానము' స్వరూప నిరూపక ధర్మవిషయమైనదిగాను,
జ్ఞానము' నిరూపితస్వరూపధర్మవిషయమైనదిగాను భేదము గ్రహించునది,

గుణగణములును అనంతమగు మహావిభూతియుఁ గలవాఁడ నగుట
చేతను మద్వ్యతిరిక్తములైన సమస్తచిదచిద్వస్తు సమూహమున
కంటె వివిక్తుఁడనై (వేఱైనవాఁడనై) యుందును. ఇట్టి నావివిక్తతను
(చిదచిద్వస్తువులకంటె వేఱైయుండుటను) గుఱించినజ్ఞానముతోఁ
గూడ, నాస్వరూపమునుగుఱించిన జ్ఞానమును నీకుఁ జెప్పెదను,
వేయేల ? ఆజ్ఞానము నెఱిఁగిన పిమ్మట నావిషయమై తిరుగ వేఱొకటి
తెలియవలసినది మిగిలియుండదు.

అవ. ఈచెప్పబడు జ్ఞానమును పొందుట మిగుల కష్ట మను
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చి ద్యతతి సిద్ధయే ।
యతతా మపి సిద్ధానాం కశ్చి న్మాం వేత్తి తత్త్వతః॥ 3

టీ. మనుష్యాణాం = శాస్త్రాధికారయోగ్యులగు దేవమను
ష్యాదులయొక్క, సహస్రేషు = వేలమందిలో, కశ్చిత్ = ఒకా
నొకఁడు, సిద్ధయే=నన్ను సాక్షాత్కరించుటకొఱకు, యతతి=ప్రయ
త్నము చేయుచున్నాఁడు, యతతాం=అట్లు సిద్ధిపర్యంతము ప్రయ
త్నము చేయువారలలోను, కశ్చిత్ =ఒకానొకఁడు, మాం=నన్ను,
వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నాఁడు, సిద్ధానామపి = నావిషయమైన జ్ఞాన
సిద్ధి గలవారలలోను, కశ్చిత్ =ఒకానొకఁడు, తత్త్వతః=కలరూ
పున, (వేత్తి=ఎఱుఁగుచున్నాఁడు.)

తా. *శాస్త్రాధికారయోగ్యు లగు వేలఁకొలఁది దేవమను
ష్యాదులలో నొకానొకఁడే ఆత్మజ్ఞాన (మను సాక్షాత్కారరూప) సిద్ధి
పర్యంతము యత్నముసేయును. అట్లు సిద్ధిపర్యంతము ప్రయత్నము

*ఇట మనుష్యశబ్దము జాతివిశేషమునుగుఱించినది గాదు. దేవాదులుగూడ
వస్తుతత్త్వజ్ఞానమునకు అధికారు లగుదురు కాన మనుష్యు లనఁగా సిద్ధికొఱకు యత్నము
సేయుటకు యోగ్యులైనవా రని మాత్రమే యభిప్రాయపడుటచే 'శాస్త్రాధికార

చేయువారు వేవురలో నొకానొకఁడే నన్నుఁ దెలిసికొని నావలన సిద్ధిఁ బడయుటకై యత్నముచేయును. అట్లు నన్ను తెలుసుకొను వారలలో ఒకానొకఁడే నన్ను కలరూపున నెఱుఁగును. (ఒకానొకఁడే యనఁగా) ఒక్కఁడును లేఁడని యభిప్రాయము. 'మాంతు వేద న కశ్చన (గీ. ౭-౨౬)' 'సమహాత్మా సుదుర్లభః' (గీ. ౭-౧౯) అని కదా (అట్టివాఁడు దుర్లభుఁడగుట) మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

(అవ. 'భూమిరాపోఽనలః' అనుట మొదలుకొని 'న త్వహం తేషు తే మయి' అనువఱకును తనస్వరూపయాథాత్మ్యమును జెప్పు చున్నాఁడు).

శ్లో॥ భూమి రాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధి రేవచ ।
అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతి రష్టధా॥ 4

టీ. భూమిః=గంధగుణము గల పృథివియు,ఆపః=రసగుణము గల ఉదకములును, అనలః=రూపగుణముగల అగ్నియు, వాయుః= స్పర్శగుణముగల వాయువును, ఖం=శబ్దగుణముగల ఆకాశమును, మనః=మనస్సు మొదలైన యింద్రియ సమూహమును, బుద్ధిః= మహత్తత్త్వమును, అహంకారశ్చ=మూఁడువిధములు గల అహం

యోగ్యులు' అనఁబడెను. 'యతతిసిద్ధయే' అని సిద్ధి కొఱకు యత్నముసేయుట తెలుచుగా నందఱికిని సాధారణమే కనుక 'కశ్చిత్' అని యొకానొకనికిమాత్రము విశేషించి చెప్పుట యొప్పదు. కాఁబట్టి 'సిద్ధయే' అనుటకు 'సిద్ధిపర్యంతము' అనఁబడెను. సిద్ధిపర్యంతము ఒకానొకఁడే యత్నముసేయు నని భావము. మఱియు మనుష్యసహస్రములలో 'కశ్చిత్ యతతి సిద్ధయే' అని ఒకానొకఁడు సిద్ధిపర్యంతము యత్నము సేయుచున్నాఁడు అనఁబడెను. ఇట్లే మనుష్యసహస్రములలో 'కశ్చిత్ మాం వేత్తి' ఒకానొకడు నన్ను తెలియుచున్నాఁ డనవచ్చునుగదా. అట్లనక 'యతతామపి సిద్ధానామ్' అని సిద్ధిపర్యంతము యత్నించువారినే మరలఁజెప్పి వారిలో నొకానొకఁడే 'మాం వేత్తి' నన్ను తెలియుననుట కభిప్రాయ మేమన, అట్లు సిద్ధిపర్యంతము యత్నించువారిలోనే ఆసిద్ధిని నావలనఁ బొందుటకై 'మాం వేత్తి' అని నన్నెఱుఁగువాఁడు ఉండఁ గూడును. ఒకసిద్ధిని గోరువాఁడు నన్నెఱుఁగుట యొల్ల నావలన ఆసిద్ధిని బొందుటకే

కారతత్త్వమును, ఇతి=అని. అష్టధా=ఎనిమిదివిధములుగా, భిన్నా=విభజింపఁబడిన, ఇయం=ఈ, ప్రకృతిః=జగత్తునకు మూలప్రకృతి, మే ఏవ=నాయదియే.

తా. *విచిత్రములై అనంతములై యెప్పు భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానములరూపమున నున్న యీజగత్తునకు మూలమై, గంధరసరూపస్పర్శశబ్దగుణసహితములగు పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాదుల రూపమునను, మనస్సు మొదలగు నింద్రియములరూపమునను, మహదహంకారముల రూపమునను, ఎనిమిదివిధముల భిన్నమైయున్న యీప్రకృతి నాయది యనియే యెఱుంగుము.

శ్లో॥ అపరేయ మిత స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్।
జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్॥ 5

యగునుగదా. కనుకనే 'నన్ను తెలిసి...యత్నముసేయును' అనఁబడెను. 'వేత్తి తత్త్వతః' అని కలరూపున ఎఱుఁగుట చెప్పబఁడినది. కలరూపున ఎఱుఁగుట యనఁగా ప్రాప్యుఁడ నగు నేనే ప్రాపకుఁడు మొదలైనవాఁడని ఎఱుగుట. సామాన్యముగా ఎఱిగిన పిదపనే కలరూపున ఎఱుఁగుట కలుగును. అనగా సామాన్యముగా ఎఱిఁగినవారేర్పడిననే వారిలో కలరూపున నెఱుగువాఁ డేర్పడఁ గూడును. కాఁబట్టి 'యతతామపి...తత్త్వతః' అనువాక్యమును 'యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి' 'మద్వేదిషు కశ్చిన్మాం తత్త్వతః వేత్తి' అని వాక్యద్వయము వివక్షితమని తలఁచి 'సిద్ధిపర్యంతము... కలరూపున నెఱుఁగును' అనబడినది, మఱియు 'కశ్చిన్మాం వేత్తి అనుచో 'కశ్చిదేవ వేత్తి' 'ఒకఁడే యెఱుఁగుచున్నాఁడు అని యర్థమగునేని యిద్దఱు ఎఱుఁగరని సిద్ధించుచున్నది గాన నిది వ్యాస భీష్మాదు లనేకు లెఱిఁగియుండుటకు విరుద్ధ మగును. 'కశ్చిత్ వేత్తి ఏవ' 'ఒకానొకఁడు ఎఱుఁగనే ఎఱుఁగును' అని యర్థమగు నేని 'సమహాత్మా సుదుర్లభః' 'మాంతు వేద న కశ్చన' అను దుర్లభత్వమునకు విరుద్ధ మగును. కాన 'ఒక్కఁడును లేఁడని యభిప్రాయము' అనఁబడినది.

*ఇచ్చట తన్నుగుఱించి యుపదేశము సేయఁబూని ప్రకృతి యెనిమిది విధములని చెప్పుట అసంగతము. అది స్వకీయమైనదిగాన దాని భేదములు చెప్పుట సంగతమే యన్నచో అది స్వకీయమైనదిగా ఇంతకు మునుపు ఉపదేశింపలేదు. కాన ఆ ప్రకృతి గాక ప్రత్యక్షాదిప్రమాణసిద్ధమై పృథివ్యాద్యాకారముగ పరిణమించి యున్న ప్రకృతి

టీ. మహాబాహో=అర్జునా, ఇయం=ఈప్రకృతి, అపరా=నికృష్ట మయినది, ఇతస్తు=ఈప్రకృతికంటెను, అన్యాం = వేఱైనదియు, జీవ భూతాం = జీవస్వరూపమయినదియునగు, ప్రకృతిం = చేతనప్రకృతిని, మే = నాయొక్క, పరాం = ఉత్కృష్ట మైనదానినిగా, విద్ధి = తెలిసి కొనుము, యయా =(జీవరూపమైన) ఏప్రకృతిచేత, ఇదం జగత్ = స్థావరజంగమాత్మకమైన యీజగత్తు, ధార్యతే = ధరింపఁబడుచు న్నదో, (తాం అన్యాం జీవభూతాం ప్రకృతిం పరాం విద్ధి అని యన్వ యము.)

తా. *ఇట్లు ఎనిమిది విధముల భిన్నమై యుండు నీప్రకృతి అచేతనమై చేతనమునకు భోగ్యభూతమైన దగుటచేత నికృష్ట మైనది. ఈపక్రృతికంటె వేఱై (అనఁగా విసజాతీయాకారమై), దానికి భోక్తయగుటచే ప్రధానభూతమై చేతనరూపముగా నుండు నాప్రకృతి (మఱొకటి కలదని) యెఱుంగుము. జీవరూపమైన యీ చేతన ప్రకృతిచే అచేతనమైన యీజగమంతయు ధరింపఁబడుచున్నది.

యిట చెప్పఁబడినది. తాను దానికన్న విలక్షణుఁడై దానికి శేషియై నియామకుఁడై యుండుట మొదలగునవి సిద్ధించుటకై 'మే' 'నాది' అని దానిని స్వకీయమైనదిగా విధించినాఁడు. ఇట భూతశబ్దముచే దానికి దవ్వగాని తన్మాత్రములు నుపలక్షితము లగుచున్నవి గాన గంధాదిగుణకము లనఁబడినవి. ఈతన్మాత్రములను జెప్పుటచే, ఇవి గలిగియున్న పృథివ్యాదులు పరస్పరము వేఱువేఱగుటయు అని వీనిని కార్యములుగాఁ గలిగియుండుటయును బ్రదర్శితము లగుచున్నవని తెలియునది.

*ఇట్లు అచిత్తునకు విలక్షణుఁడగుట ప్రతిపాదితమైనది. అచిత్తువంటివాఁడు కాని జీవునికంటెనుగూడ విలక్షణుఁ డగుట యిందు ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. 'అపరా' అనఁగా అనుత్కృష్టమైనది. అనఁగా అప్రధానభూతమని యర్థము. 'భోక్తాభోగ్యమ్' (శ్వేతా. ౧-౧౨) అన్నట్లు ఒకటి భోక్తయగుటచే పరమైనదిగాను మఱొకటి భోగ్య మగుటచే అపరమైనదిగాను తెలుపఁబడినది. 'ఇతఃపరామ్' అనునంతమాత్రనే అచిత్ప్ర కృతికంటె స్వరూపమున జీవప్రకృతి వేఱైనదని సులభముగా చెప్పఁగూడియు, 'అన్యామ్' అని యన్యశబ్దముగూడఁ జేర్చుట దానికిని దీనికిని గల జాతిభేదమును దృఢీకరించుటకుఁ గాఁబట్టి యందుల కనుగుణముగా 'అచేతనమై . చేతనరూపముగా నుండు నా ప్రకృతి' అని వైజాత్యము వర్ణితమైనది.

శ్లో॥ ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీ త్యుపధారయ।
అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయ స్తథా॥ 6

టీ. సర్వాణి=సమస్తములైన, భూతాని=చిదచిన్మిశ్రములై బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంత మయినవి యెల్లను, ఏతద్యోనీని ఇతి = ఈ చేతనాచేతన ప్రకృతిద్వయమే ఉపాదానకారణముగాఁ గలవి యని, ఉపధారయ= తెలియుము. తథా=అట్లు, అహం=నేను, కృత్స్నస్య= సమస్తమయిన, జగతః - ప్రపంచమునకు, ప్రభవః = ఉత్పత్తి స్థానమైనవాఁడును, ప్రళయః = నాశస్థానమైనవాఁడును, (అనియు తెలియుము.)

తా. *బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంతము ఎక్కువతక్కువలుగానున్నవియు, చిత్తు అచిత్తు అను నీరెంటియొక్క మిశ్రమములైనవియు, మదీయములైనవియు నగు సమస్తభూతములును చేతనాచేతనసమష్టి

---

*ఇట్లు ప్రకృతిపురుషరూపముగ నుండుసమష్టిదశ చెప్పఁబడినది. ఇఁక నింధు మొదటిసగముచే వ్యష్టిదశ చెప్పి తక్కినసగముచే రెండును గలసి తనకు కార్యములగుటను జెప్పుచున్నాఁడు. ఇట చేతనుని ప్రకృతిగా నిర్దేశించినాఁడు. ఆత్మ, స్వరూపముచే నిర్వికారుఁడే. కనుక సవికారమైన అచిత్తువలె దీనినిగూడ తనకు ప్రకృతి యనుట యెట్లు? అన్నచో, చేతనుఁడు స్వరూపమున నిర్వికారుఁడయినను కర్మవశమున దేవాదిశరీరేంద్రియములచేతను వానికి లోనయిన జ్ఞానము క్రియ భోగము మొదలయిన వానిచేతను విశిష్టుఁ డగుచున్నాఁడు. ఈవిశిష్టాకారమునుబట్టిచూడఁగా నింతకుముమపు అచిత్ప్రాయుఁడై యుండెను గాన అట్టియవస్థంబట్టి అచిత్తువలె ప్రకృతిగా చెప్పఁబడుట దెలియునని. మఱి మూలమునందు భూతములను తనవిగాఁ జెప్పకొనకుండఁగా వానిని 'నాయవి' యని యతనివిగా భగవంతుఁడు చెప్పుట యెట్లు? అని శంకరాఁగా, అవి తనప్రకృతిద్వయమువలనఁ గలిగినవిగాన తనవిఁగాఁ జెప్పికొన్నాఁడనిరి. 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామ్ బహ్వీః ప్రజాః సృజమానాం సరూపాః। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్యః' (శ్వేతా.౪-౫) తేజస్సు అప్పు, అన్నము అను వికారములచే నొందిన ఎఱుపు తెలుపు నలుపు రూపములతోఁ గూడినదియు, తనకు సమానరూపము లగు వివిధభూతభౌతికపదార్థములను సృజించునదియు, ఉత్పత్తి లేనిదియు నగుదానిని (అనఁగా ప్రకృతిని) ఒకానొక విద్వాంసుఁడు (అనఁగా పరమాత్మ) ఉత్పత్తి లేమిచేత దానికి సమానుఁడే యగుచు అందు బుద్ధిచే సేవించుచు దాని

రూపములైనట్టి యీనారెండు ప్రకృతులవలన బుట్టినవిగా నెఱుంగుము. నారెండు ప్రకృతులవలనఁ బుట్టినవిగాన నవి నాయవియే యగును. అట్లు కాఁగా, సమస్తమైన జగత్తు నారెండు ప్రకృతులవలనఁ బుట్టుటచేతను, ఆరెండు ప్రకృతులును నావలనఁ బుట్టినవిగాన నాయవి యగుటచేతను, సమస్తమైన జగత్తునకును నేనే ఉత్పత్తికారణమును (పుట్టుచోటును) లయకారణమును (నశించు

ననుసరించి యున్నాఁడు. ఇంకొకవిద్వాంసుఁడు (అనగాఁ ప్రత్యగాత్మ) కొంతకాలము దాని ననుభవించి యంత వైరాగ్యము పుట్టి విడుచుచున్నాఁడు. 'నిత్యో నిత్యానాం. చేతనశ్చేతనానామ్' (శ్వేతా. ౬ ౧౩). 'ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీఉభావపి' (గీ. ౧౩-౧౯) ఇత్యాదులంబు చిత్తును అచిత్తును పుట్టుకలేనివిగానుండఁగ పరమాత్మని వలన నవి పుట్టుటయెట్లు? అన్నచో నందులకు 'మహా...భవతి' అని అవి రెండును పరమాత్మనియందు లయమునొందుటం బ్రతిపాదించుశ్రుతి నుదాహరించిరి. పరమాత్మని యందు ప్రలయమును జెప్పఁబలిమివలన ఉత్పత్తికూడ శ్రుతిసిద్ధమే యగునని భావము. ఇట ప్రకృతియు పురుషుఁడును పరమాత్మనియందు లయించుట యనఁగా క్షీరమందు నీరమువలె, వేఱుపఱుపరానట్లు ఒకవిధమునఁ గలిసియుండుట. దీనిచే ఆరెంటియొక్క ద్రవ్యస్వరూపములును నాశములేక నిత్యములుగానే యుండుటవలన 'అజామేకామ్' ఇత్యాదులగు నిత్యత్వమును జెప్పు శ్రుతులతో విరోధములేదు. ఈవిషయమునకే 'విష్ణోస్స్వరూపాత్' అని స్మృతి నుదాహరించిరి. 'మహాన్...ఏకీభవతి -(మహాన్) మహత్తత్త్వము. (అవ్యక్తే) అవ్యక్తమందు గుణములు మూఁడును సమములై యుండి పిదప విషమములై మహత్తు మొదలగువికారములఁ గలిగించుచున్నవి, కనుక 'మహత్తు అవ్యక్తమందు లీనమగును' అనఁగా మహత్తును బుట్టించు విషమావస్థ దానికి మునుముందటి సామ్యావస్థయందు లీనమగు నని యర్థము. ఈసామ్యావస్థయే యవ్యక్త మనఁబడుచున్నది. 'అవ్యక్త మక్షరే లీయతే' 'అవ్యక్తము అక్షరమందు లీనమగుచున్నది' అక్షర మనఁగా సామాన్యముగా చిత్తు (అనఁగా చేతనము) అని యర్థము. ఐనను చేతనమాత్రము 'అవ్యక్త మక్షరే లీయతే' అన్నట్లు అవ్యక్తమునకు ప్రకృతియు, 'అక్షరం తమసి లీయతే' అన్నట్లు తమస్సునకు వికృతియుఁ గానేరదు. కాన నిట అక్షరమనఁగా చేతనమాత్రము గాక చేతనసమష్టిగర్భమయి అవ్యక్తమనబఁడు, గుణసామ్యముకూడ స్పష్టముగాకుండునట్టి అచిత్తుయొక్క యవస్థయని తెలియునది. ఇట చిద్గర్భమగు వస్తువునందు అక్షరశబ్దము ఉపచరించుచున్నది. దీనివలనను 'ప్రధానాదివిశేషాన్తం చేతనాచేతనాత్మకమ్' అను పరాశరవచనమువలనను, ప్రధానము మొదలుగా సమస్తతత్త్వ

చోటును) శేషియు (స్వామియు) నై యున్నాను అని తెలియుము. అచిత్సమష్టిరూపమైన ప్రకృతికిని చిత్సమష్టిరూపమైన పురుషునికిని ఇరువురకును పరమపురుషుఁడే కారణమగుట శ్రుతి స్మృతిసిద్ధము. [6]'మహానవ్యక్తే లీయతే। అవ్యక్తమక్షరే లీయతే। అక్షరం తమసి లీయతే। తమః పరే దేవ ఏకీభవతి' (సుబాల. ౨-ఖం.) ఇత్యాదులు శ్రుతులు. [7]'విష్ణోస్స్వరూపాత్పరతోదితే ద్వే రూపే ప్రధానం పురుషశ్చ విప్ర' (వి-పు-౧-౨-౨౪.) [8]'ప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతా వ్యక్తా

జాలమును చిదచిదాత్మకము లని తెలియునది. కావున గుణసామ్యావస్థయగు నవ్యక్తము సామ్యావస్థ స్ఫుటము గానిదై అచేతనసమష్టిగర్భమై యుండు నక్షరమందు లీనమగు చున్నదని యర్థము. 'అక్షరం తమసి లీయతే' అక్షరము తమస్సునందు లీనమగుచున్నది.'. చిద్గర్భమై యుండుటయేకాక అచిత్తు అగుటయుఁగూడ వేఱువేఱ తెలిసికొన శక్యము గానట్టి యవస్థ గలదై అతిసూక్ష్మమై యుండు ప్రధానము తమస్సు అనఁబడును. ఇదియే అక్షరము మొదలయిన యవస్థలను బొందుటకు ఉన్ముఖమై యుండునపుడు విభక్తతమస్సనియు, అట్లు ఉన్ముఖము గాకుండునపుడు అవిభక్త తమస్సనియుఁ జెప్పఁబడును. అది పరమాత్మని శరీరముగాఁగూడ చింతించుట కవశ్యమయి నీటియందలి యుప్పువలెఁ దెలియరాక సర్వజ్ఞుఁడగు పరమాత్మునికే వేద్యమయి యుండును. అక్షరావస్థమయినది యిట్టి తమస్సనెడి యవస్థయందు లీనమగుచున్నదని యర్థము. 'తమః పరే దేవ ఏకీభవతి' 'తమస్సు పరుఁడగు దేవునియందు ఏకీభవించుచున్నది.' మహత్తు మొదలగు నవస్థలు వీడి అవ్యక్తము మొదలగునవస్థ లగుటచే ఒకటి మఱొకటియందు లీనమగుట చెప్పఁబడినది. తమస్సు అను అవస్థ వీడి మఱొకయవస్థ యగుట లేనందున నిట లీనమగుట చెప్పఁబడక 'ఏకీభవించుట' చెప్పఁబడినది. మఱియు తమస్తత్త్వము 'యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్' అని మీఁద పరమాత్మునికి శరీరముగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది గాన తమస్సు పరదేవునియం దేకీభవించుచున్నది' అనఁగా అక్షరాదికార్యోపయోగార్థము విభక్తమయిన తమస్సు, అట్టు కార్యమునకు నుపయుక్తముగాక అవిభక్తమయి పరమాత్మకు శరీరభూతమయియుండు తమస్సునందు ఏకీభవించుచున్న దని యర్థము. ఇట్లు మహదాదిశబ్దవ్యంజిత మగుప్రకృతియు అక్షరశబ్దవ్యంజితమగు పురుషుఁడును పరమాత్మయందు లయమునొందుట చెప్పుటవలననే అతనినుండియే యవి యుత్పత్తి నొందుట సిద్ధించుచున్న దని తెలియునది. ఈశ్రుతి కుపబలముగా 'విష్ణో...విప్ర' అని స్మృతి యుదాహరింపఁబడినది. (విష్ణో స్స్వరూపాత్ పరతః) విష్ణుని రూపమునుండి

వ్యక్తస్వరూపిణీ పురుషశ్చా ప్యథా వేతౌ లీయేతే పరమాత్మని।
పరమాత్మాచ సర్వేషా మాధారః పరమేశ్వరః। విష్ణునామా స
వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే' (వి. పు. ౬-౪-౩౧-౪౦) ఇత్యాదులు
స్మృతులు.

శ్లో॥ మత్తః పరతరం నాన్య త్కిఞ్చి దస్తి ధనఞ్జయ।

టీ. ధనంజయ = అర్జునా, మత్తః = నాకంటె, పరతరం =
అధిక శ్రేష్ఠమగు, అన్యత్ = మఱియొకటి, కిఞ్చిత్ = ఏదియును,
నాస్తి = లేదు.

తా. అర్జునా, ప్రకృతిద్వయము సర్వమునకుఁ గారణమైన
దైనను అట్టిదానికిని నేనే కారణమై యున్నాను. చేతనము సమస్త
ములైన యచేతనములకు స్వామిగా నున్నాను, అట్టిదానికిని నేనే

యవల, (ప్రధానం పురుషశ్చ) ప్రధానము పురుషుఁడు అను, (ద్వేరూపే ఉదితే)
రెండురూపములు ఉదయించినవి. 'పరతః ఉదితే' అనుచో సంధి ఆర్షము లేక 'పరతః
దితే' అను పాఠము గ్రహించినచో, 'దో అవఖండనే' అనుధాత్వర్థమువలన ఆవిష్ణు
రూపమునుండి యవి రెండును పృథగ్భూతములైనవి. అనఁగా నిటఁ ప్రలయదశను
గ్రహించినచో ప్రధానపురుషేశ్వరులను మూఁడుతత్త్వములును ప్రలయదశయందును
పరస్పరము స్వరూపభేదము గలిగియుండు నని యర్థము. 'పరతః అదితే' అని పాఠము
గ్రహించినచో ఒండొంటికి అపృథగ్భూతములై (అనఁగా ఒకటినుండి యొకటిని విభ
జింపరానట్లు సంశ్లేషమునొంది) యుండునని యర్థము. ఈస్మృతివలనను ప్రకృతిపురు
షులు పరమపురుష యోనులగుట తెలిసినది. ఈవిషయమునే స్ఫుటముగాఁ దెలియుటకై
'ప్రకృతి...గీయతే' అని యుదాహరింపఁబడినది. 'వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపములు గలదిగా
నేను జెప్పిన ప్రకృతియు పురుషుఁడు నను నీయిద్దఱును పరమాత్మనియందు లయిం
తురు. ఆపరమాత్ముఁడును సమస్తమున కాధారభూతుఁడు పరమేశ్వరుఁడు. విష్ణు
నాముఁడగు నతఁడు వేదములందును వేదాంతములందును (హిరణ్యగర్భ, ధాతృ, ప్రజా
పతి, రుద్ర, ఇంద్ర, సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మాదిశబ్దములచే) చెప్పబడుచున్నాఁడు' అని
యర్థము. ఈశ్లోకము బ్రహ్మాండపురాణమునందును, ౧౨౩-అధ్యా, ౩౭-శ్లో) పఠింపఁ
బడుచున్నది.

స్వామిని. ఇట్లు *సర్వకారణుఁడును సర్వశేషియు నై యుండుటచేత నే నన్నిటి కధికుఁడ నెట్లో యట్లే జ్ఞానశక్తి బలాదిగుణయోగము చేతను నేనే అన్నిటికంటె నధికుఁడను. జ్ఞానబలాదిగుణాంతరములు గలిగి అన్నిటికంటె నధికమైనది నేను తప్ప వే ఱొక్కటియు లేదు.

9

మయి సర్వ మిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ॥ 7

టీ. ఇదం = ఈ, సర్వం = సమస్తమైన చిదచిద్వస్తుసమూహము, సూత్రే = దారమునందు, మణిగణాః ఇవ = రత్నముల సమూహమువలె, మయి = అంతర్యామినై యుండు నాయందు, ప్రోతం = కూర్పఁబడినది.

తా. *సమస్తమైన యీచిదచిద్వస్తుసమూహము కార్యావస్థయం దుండునపుడును కారణావస్థయం దుండునపుడును నాకు శరీరమై, సూత్రమునందు మణిసమూహము గ్రువ్వఁబడియుండునట్లు ఆత్మనైయి నెలకొనియుండు నాయందు గ్రువ్వంబడియున్నవి; అనఁగా నన్నాశ్రయించి యున్నవి. (చిదచిదాత్మకమైన) జగత్తును బ్రహ్మమును (ఒకటికొకటి) శరీరముగాను ఆత్మగాను నుండుట 'యస్య పృథివీ శరీరమ్' (బృహ. ౫-౭-౩) 'యస్యాత్మా శరీరమ్' (శతపథ బ్రా. ౧౪, కాం) 'ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో

*ఇట 'నేను పరతరుఁడను' అని విధిలేనిచో 'నాకంటె వేఱు పరతరమైనది లేదు' అని నిషేధము చెప్పుట అంతగా నుచితముగాదు. ఇట ఈనిషేధము చెప్పఁబడుట చేతనే ఆవిధియు సంభవింపకమానదు. కాన 'సర్వకార ..అధికుఁడను' అని కూర్పఁబడినది. 'జ్ఞానబలాదిగుణాంతరములుగల్గి.. నధిక మైనది' యనుటచే బ్రహ్మరుద్రాదు లగు నధికారులును పరిశుద్ధాత్మలును క్రోడీకృతు లయిరి. వీరును నాకంటె తక్కువయె యని భావము.

*పూర్వము భగవంతుఁడు సర్వము శరీరముగాఁగలవాఁ డనుటచే సర్వము యొక్క రూపములవికారము నొందుచున్నాఁడని ప్రసక్తి కలుగుచున్నది. ఈ సవికారత్వమును పరిహరించి సర్వమున కాధారుఁ డగుమూలమున సర్వశరీరుఁ డగుచున్నాఁడని యిట చెప్పఁబడుచున్నది. 'సర్వమిదమ్' అనుటచే సర్వావస్థలందును గల సమస్తచిద

చేవ ఏకో నారాయణః' (సుబా. ౭-ఖం.) అని అంతర్యామి బ్రాహ్మణములందు సిద్ధము.

చిద్వస్తువులు గ్రహింపఁబడుచున్నవి గావున 'ఈచిదచిద్వస్తువు...ఉన్నప్పుడును' అనఁబడినది. 'ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ' అని సూత్రముచే లోపల ప్రవేశింపఁబడియుండి ఆశ్రయముగాను తాను ఆశ్రయిగాను నుండు మణిగణము చెప్పఁబడినది. దీనింబట్టి ఆత్మచే లోపల ప్రవేశింపఁబడి యది ఆశ్రయముగాను తా నాశ్రయిగాను నుండు శరీరము ప్రతీతమగుచున్నది. ఇట్లు 'ప్రోతం' అని అనుప్రవేశమువలనను 'సూత్రమణిగణ'ముల ఆశ్రయాశ్రయిభావమువలనను శరీరలక్షణము సూచితమగుటచే భగవంతునిచే అనుప్రవేశము నొంది భగవంతుఁడును దానును పరస్పరము ఆశ్రయాశ్రయిభావము గలిగియుండు సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతము శరీరభూత మగుచున్నది గాన 'నాకు శరీరమై' అనఁబడినవి. సూత్రదృష్టాంతమున సూత్ర మెట్లు తా నొక్కటియే అన్నిమణులకు నాధారమై వానియందు ప్రవేశించి గూఢమయి తనస్థితి వానివలనఁ గలుగక వానిస్థితియే తనవలనఁ గలిగినదై యుండునో అట్లే పరమాత్ముఁడు తా నొక్కఁడే సమస్తచిదచిత్తులకెల్ల నాధారభూతుఁడై వానియందుఁ బ్రవేశించి, గూఢుఁడై దేవాదిరూప మగుప్రకృత్యాదులస్థితి తనవలనఁ గలుగుటయేకాని తనస్థితి ప్రకృత్యాదులవలనఁ గలుగనివాఁడై యుండునని సిద్ధించుచున్నది. 'ప్రోత' శబ్దముచే సూత్రమునకు మణిగణములందుంబోలె లోపలనేకాని వెలుపల వ్యాప్తి లేదను ప్రతీతి గలుగుచున్నదిగాన దానిని నిరసించుటకై 'అనఁగా నన్నాశ్రయించి యున్నవి' అని యర్థాంతరము చెప్పఁబడినది. దీనిచే భగవంతునకు సమస్తమునందును అంతర్వ్యాప్తియు బహిర్వ్యాప్తియుఁ గలవని యెఱుంగునది. ఇట అంతర్యామి బ్రాహ్మణమునందుఁ జెప్పఁబడిన యంతర్యామి నారాయణుఁడే యని తెలుపుటకును అందుఁ జెప్పఁబడని తత్త్వాంతరములను గూడ 'సర్వభూత' అని సంగ్రహించి యన్నిటను అంతర్యామి యగునని నిరూపించుటకును 'ఏషసర్వ...నారాయణః' అను సుబాలోపనిషద్వాక్య ముదాహరింపఁబడినది. (ఏషః) ఈ, (సర్వభూతాన్తరాత్మా) ఇట భూతశబ్దము సత్తగల వస్తువును జెప్పునది గాన నుభయవిభూతులం దంతర్గతమైయున్న చిదచిద్వస్తుజాతమును నిర్దేశించుచున్నది గావున సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతమునకు అంతరాత్మ యగువాఁడని యర్థము. (అపహతపాప్మా) పూర్వము పృథివి మొదలుకొని తమస్సువఱకుఁ జెప్పఁబడిన వస్తువులయందు అంతర్యామియై వర్తించుచున్నను వానియందలి దోషములచే స్పృశింపఁబడనివాఁడని యర్థము. (దివ్యః) దివిస్థితః=పరమపదనిలయుఁ డని యర్థము. (దేవః) ద్యోతనాదిగుణవిశిష్టుఁడు, (ఏకః) అద్వితీయుఁడు-సమాభ్యధికరహితుఁ డనుట. ఇట్టివాఁ డెవ్వఁడనఁగా, (నారాయణ) నారాయణుఁడని యర్థము.

అవ. *కాఁబట్టి, సర్వమును పరమపురుషునకు శరీర మగుటచే దానికెల్ల ఆత్మయగు నాపరమపురుషునికి అవి ప్రకారములు (విశేషణములు) అగును. ఇట్లు సర్వమును పరమపురుషుని ప్రకారము లగుట వలన సర్వప్రకారుఁ డగు పరమపురుషుఁడే యున్నాఁడు గావున నా సర్వమునకుఁ గలశబ్దము లతనినే ముఖ్యవృత్తిచే చెప్పుచున్న వని వానికి పరమపురుషునితోడి సామానాధికరణ్యముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

---

* ఒకవస్తువునకుఁ గల జాతిగుణములు శరీరము మొదలయినవి దాని విశేషణములు (లేక-ప్రకారములు) అనఁబడును. ఆవస్తువు వానికి విశేష్యము, లేక-ప్రకారి యనఁబడును. సర్వమును పరమపురుషునికి శరీరమగుటచే నతనికి అవి ప్రకారము లగును. పరమపురుషుఁడు సర్వమును ప్రకారి యగును. ప్రకారి లేక యట్టిప్రకారము లుండజాలవు. ప్రకారములున్నవి యనఁగా అవి గలిగి యున్నప్రకారి యున్నాఁడనియే పర్యవసాన మేర్పడు చున్నది. కనుక సర్వము ఉన్నవి యనఁగా సర్వమును ప్రకారములుగాఁ గలిగినప్రకారి యగు పరమపురుషుఁడే యున్నాఁడనుట పర్యవసాయి యగుచున్నది. ఇట ప్రకారములు ప్రకారికి అపృథక్సిద్ధములై - (అనఁగా ప్రకారి లేకయె తమంతటనే వేఱుగా సిద్ధించునవి కానివై) యుండవలయును. దేహమనెడి ప్రకారము ప్రకారియగుదేహికి (అనఁగా ఆత్మకు) అపృథక్సిద్ధమయినది (అనఁగా ఆత్మ లేక యది తనంతటనే కలుగఁజాలనిది). ఇట్లు దేహము అపృథక్సిద్ధప్రకారమయి దేహికి నుండుటచే దేహమునకు వాచకములగు రంగఁడు రాముఁడు మొదలయినశబ్దములు, దేహిపర్యంతము పేళ్లుగా చెల్లుచున్నవి; అనఁగా దేహికిఁగూడ పేళ్లుగా పర్యవసించుట గలదు. దీనిచే అపృథక్సిద్ధములైన ప్రకారములకు వాచకము లయినశబ్దములు వానిప్రకారికిని వాచకము లగుటయందు పర్యవసించుచున్నవి. అట్టిప్రకారములకు పేళ్లయినశబ్దములచే తుదకు తత్ప్రకారియే చెప్పఁబడువాఁ డగునని తెలియుచున్నది. సర్వమును ఆత్మభూతుఁ డగుపరమపురుషునికి శరీరభూతము లగుటచే అవి కేవలమైనప్రకారములు గాక అపృథక్సిద్ధములైనప్రకారము లగుచున్నవి గావున ఆప్రకారములకు వాచకములగు శబ్దములచేనెల్ల తత్ప్రకారియగు పరమపురుషుఁడే చెప్పఁబడుచున్నాఁడని తేలుచున్నది. ఇది యిట్లుండ, శబ్దము ఒకయర్థమునందు వర్తించును గదా. ఒకశబ్దము దానికి సంకేతితమయి యుండు నర్థమున వర్తించుట గలదు. జ్వలించుచు దహించునదై యున్నయొకవస్తువును జూచి 'అగ్ని' యన్నచో అగ్నిశబ్దము తనకు సంకేతిత మయి యున్నయర్థమునందే వర్తించునుగాన నిట్లు వర్తించుట అభిధావృత్తి లేక ముఖ్యవృత్తి శక్తి యనఁబడును. బ్రాహ్మణునిఁ జూచి 'అగ్ని' యన్నచో అగ్నిశబ్దము తనకు సంకేతిత మయిన యర్థమున వర్తింపక తనవలె శుచిత్వ

శ్లో॥ రసోఽహ మప్సు కౌన్తేయ ప్రభాఽస్మి శశిసూర్యయోః ।
ప్రణవ స్సర్వవేదేషు శబ్దః ఖే పౌరుషం నృషు॥ 8
పుణ్యో గన్ధః పృథివ్యాం చ తేజ శ్చాస్మి విభావసౌ ।
జీవనం సర్వభూతేషు తప శ్చాస్మి తపస్విషు 9
బీజం మాం సర్వభూతానాం విద్ధి పార్థ సనాతనమ్ ।
బుద్ధి ర్బుద్ధిమతా మస్మి తేజ స్తేజస్వినా మహమ్॥ 10
బలం బలవతాం చాహం కామరాగవివర్జితమ్ ।
ధర్మా విరుద్ధో భూతేషు కామోఽస్మి భరతర్షభ॥ 11

టీ. (8) కౌన్తేయ=అర్జునా, అహం=నేను, అప్సు=ఉదకములందు, రసః=రసమును, శశిసూర్యయోః = చంద్రసూర్యులయందు, ప్రభా = కాంతియును, సర్వవేదేషు = సమస్తవేదములయందు, ప్రణవః=ఓంకారమును, ఖే=ఆకాశమునందు, శబ్దః=శబ్దమును, నృషు=జీవులయందు; పౌరుషం=కర్తృత్వశక్తియు (లేక-నృషు = పురుషులయందు, పౌరుషం = పుంస్త్వమును), అస్మి = అగుచున్నాను. (9) పృథివ్యాం=భూమియందు, పుణ్యః = తులసి మొదలైనవానియొక్క పవిత్రమైన, గంధశ్చ = గంధమును, విభావసౌ=అగ్నియందు, తేజశ్చ=దహించుశక్తియును, అస్మి=నేనై యున్నాను, సర్వభూతేషు=బ్రహ్మాది సమస్తశరీరులయందు, జీవనం=ప్రాణముయొక్కస్థితికి హేతువును, తపస్విషు=తపస్సుగలవారియందు,

పవిత్రత్వాదులు గల మణియొక యర్థమునందు వర్తించుచున్నవి. ఇట అగ్నియనఁగా అగ్నివలె శుచిత్వాదులు గలవాఁడనుట. కనుక నిట్లర్థాంతరమునందు వర్తించుట లక్షణావృత్తి యనఁబడును. ప్రకారములకు వాచకములగు శబ్దములు ప్రకారియగు భగవంతునియందు వర్తించునని చెప్పఁబడెనుగదా. ఆశబ్దము లతనియందు వర్తించుట అభిధావృత్తిచేతనా ? లక్షణావృత్తిచేతనా ? యని యడుగవలసియున్నది. ప్రకారములు అపృథక్సిద్ధము లయినవి కాన సాక్షాత్ప్రకారియే యగుచున్నవి. కాఁబట్టి ప్రకారవాచిశబ్దములు అభిధావృత్తిచేతనే ప్రకారియందు వర్తించుచున్నవి. కావుననే 'ముఖ్యవృత్తిచే చెప్పుచున్నవి' అనఁబడినది.

తపశ్చ = తపస్సును, అస్మి = నేనై యున్నాను. (10) పార్థ = అర్జునా, మాం = నన్ను, సర్వభూతానాం = సమస్తభూతములకు, సనాతనం = నిత్యమైన, బీజం = మూలము- అనఁగా మూలమైన ఉపాదానద్రవ్యము అని, విద్ధి = తెలిసికొనుము, అహం = నేను, బుద్ధిమతాం = ప్రజ్ఞ గల వారియొక్క, బుద్ధిః = నిశ్చయాత్మకమగు బుద్ధియు, తేజస్వినాం = ప్రతాపశీలురయొక్క, తేజః = పరుల నతిశయించుశక్తియు, అస్మి = అగుచున్నాను. (11) భరతర్షభ = అర్జునా, అహం = నేను, బలవతాం = బలముగల వారలయొక్క, కామరాగవివర్జితం = కామ్యవస్తువులందు రాగము లేనట్టి, బలం = ధారణాదిశక్తియును (స్వధర్మానుష్ఠానసామర్థ్యమును) భూతేషు = ప్రాణులయందు, ధర్మావిరుద్ధః = ధర్మశాస్త్రమునకు విరుద్ధముకాని, కామశ్చ = స్వభార్యయందలి ప్రేమ మొదలైనవియు, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా. *అర్జునా, ఉదకములయందు రుచిగుణమును, సూర్యచంద్రులయందు జగదుపకారహేతువగు కాంతియును, సకల వేద

---

* 'రసోఽహమ్' 'రసము నేను' అనుచో 'అహమ్' అనఁగా భగవంతుఁ డగుచున్నాఁడు. కనుక 'రస'శబ్దమునకు 'అహమ్' శబ్దమునకు సమానముగా భగవంతుఁడే అధికరణము (అనఁగా ఆశ్రయము) అగుచున్నాడు. ఇట్లు రెండుశబ్దములును సమానమైనయధికరణము గలవిగాన సమానాధికరణము లగును. సమానాధికరణములై యుండుభావము సామానాధికరణ్యము. రసశబ్దము భగవంతునితో సామానాధికరణ్యము గలిగియున్న దనఁగా భగవంతునికే వాచక మగుచున్నదని యర్థము. అనఁగా రసమే భగవంతుఁ డనుచున్నదని భావము. రసశబ్దమునకు భగవంతునితో సామానాధికరణ్యమెట్లు? అప్పు మొదలగు ద్రవ్యములయొక్క రసాదులు భగవంతుఁ డగుట యెట్లు? అని యడిగినచో, ప్రకారియగు నొకవస్తువునకు, దానికి అపృథక్సిద్ధము లయిన జాతిగుణశరీరాదిప్రకారములును, ఉన్నపుడు ప్రకారములకు వాచకములయిన శబ్దములు ఆప్రకారికిని వాచకములుగా పర్యవసించునని చెప్పఁబడెనుగదా. ఇట్లాప్రకారములకు వాచకము లగు శబ్దములకు సమానమైనయధికరణముగా ప్రకారి యుండుటచే ప్రకారితో సామానాధికరణ్యము నొందుచున్నది. అప్పు మొదలగు ద్రవ్యములు పరమాత్మునికి శరీరము. శరీరభూతమైన అప్పు మొదలగువానిప్రకారము లగు రసాదులు

ములయందు సారమగు ప్రణవమును, ఆకాశమునందు శబ్దగుణమును, జీవులయందు కర్తృత్వశక్తియును (లేక పురుషులయందు పుంస్త్వమును), భూమియందు, సుగంధమును, అగ్నియందు తేజస్సును (దాహకత్వశక్తియును), బ్రహ్మాది సకలశరీరులయందు ప్రాణస్థితిహేతువును, తాపసులయందు కాయక్లేశాదిరూపమైన తపస్సును, నేనేయగుదును.

శరీరియగు పరమాత్మునికిని ప్రకారములే యగుచున్నవి. పరమాత్ముఁడు ఆరసాదులకు ప్రకారి యగుచున్నాఁడు. కావున ప్రకారము లగు రసాదులకు వాచకములయిన రసాదిశబ్దములును ప్రకారియగు పరమాత్మునికిని వాచకములై పరమాత్మునితో సామానాధికరణ్యము నొందుచున్నవని తెలియును. వస్తువులకు పరస్పరము ప్రకారప్రకారిభావము కలుగఁగా తద్వాచకము లయినశబ్దములకు పరస్పరము సామానాధికరణ్యము గలుగుచున్నది. ఆప్రకారములు జాతిగాఁగాని గుణముగాఁగాని శరీరముగాఁగాని యుండినను ప్రకారితో సామానాధికరణ్యము గలిగియుండుటకు హేతువు అవి యపృథక్సిద్ధము లగుటయే యని తెలియును. కేవలము రసాదులను చెప్పుట చాలియుండఁగా వాని కాశ్రయములయిన అప్పు మొదలగు ద్రవ్యములనుగూడ నేల చెప్పవలయు? నన్నచో, ఆయాద్రవ్యమునందు ప్రధానములగు రసగంధాదిప్రకారములకు తాను ప్రకారియగుటను దెలుపుకొఱకని తెలియునది. ద్రవ్యప్రకారములు ఆ పరమాత్మునిప్రకారములగుట 'కాఠిన్యవాన్యోబిభర్తి జగదేతదశేషతః। శబ్దాదిసంశ్రయోవ్యాపీ తస్మై భూమ్యాత్మనే నమః' వి. పు. ౧ ౧౪ ౨౭ అని భగవంతుఁడు భూమ్యాత్ముఁడై భూమిప్రకారములగు కాఠిన్యాదులు 'కాఠిన్యవాన్' కాఠిన్యవంతుఁడు ఇత్యాదులచే తనప్రకారములుగాఁ జెప్పుకొనుటవలనఁ దెలియునది. అందు అప్పులందు రసము ప్రధానము. రసము పృథివియందు నున్నది. అప్పులకు రూపాది గుణములు నున్నవి. కనుక అప్పులకు రసమే ప్రధానముగా విశేషించి చెప్పుట యెట్లు? అన్నచో, తేజస్తత్త్వమునుండి పరిణమించిన యప్పునకు పూర్వతత్త్వములగు తేజోవాయ్వాకాశములం దుత్పన్నము కానట్టిరసము గలుగుటచే, అది దానికి ప్రధాన మని తెలియునది. ఇట్లే మీఁదనెల్ల దానిదానికి విశేషించి యొక్కొకటి ప్రధానముగాఁ జెప్పుటం దెలియునది. ప్రభయనఁగా తనయాశ్రయమైనదానిని మీఱి ప్రసరించు తేజోద్రవ్యవిశేషము. చంద్రసూర్యులు ప్రభచేతనే జగదుపకారము సేయుటచేనని వారికిఁ బ్రధాన మెనదిగాఁ జెప్పఁబడెను. సర్వవేదములకు ప్రణవమే బీజమగుటచేనని వానియందు ప్రధానభూతమైనది. పౌరుష మనఁగా పురుషుని భావము. ఇది సంతానపరంపరకు హేతువగు వీర్యమని కొందఱు, కర్తృత్వశక్తి యర్థమైనచో 'నృషు' అనుటకు జీవులని యర్థము గ్రాహ్యము. మగతన మని యర్థము సేసినచో 'నృషు'

అర్జునా, సమస్తచరాచరభూతములకు అనాదిగా మూలమై యుండు ప్రకృతితత్త్వముగాను (లేక-వానిపరిణామశక్తిగాఁ గాని ఉపాదానద్రవ్యముగాఁగాని) నన్నెఱుఁగుము. బుద్ధిమంతులయొక్క వివేకశక్తియును, ప్రతాపశీలురయొక్క మనోధైర్యమును నేనయి యున్నాను. అర్జునా, బలవంతులయందు *కామరాగరహిత మగు

అనుటకు పురుషులని యర్థము. 'పుణ్యోగన్ధః' అనుటచే తులసి మొదలగువాని గంధమనికాని సురభిగంధ మనికాని గ్రాహ్యము. ఇట్టి గంధమువలననే పృథివి సత్త్వోన్మేషమునుగాని సుఖమునుగాని కలిగించును. 'విభావసుః' అన్న యగ్నికి 'తేజస్సు' అనఁగా దహించుశక్తి. 'జీవనం సర్వభూతేషు' అనుచో సర్వభూతము లనఁగా బ్రహ్మరుద్రాదిసమస్తశరీరులని యర్థము జీవన మనఁగా ప్రాణనములేక ప్రాణస్థితిహేతువని యర్థము సర్వభూతములకు సనాతనమగు బీజము ప్రకృతితత్త్వము. లేక-ప్రధానధర్మమును నిర్దేశించు ప్రకరణముగాన బీజమనఁగా పరిణామద్రవ్యములు ఆయాకార్యములుగా పరిణమించు సామర్థ్యమనియు గ్రాహ్యము లేక బీజ మనఁగా జంగమస్థావరములు మొలచుటకుఁ గారణమైన యయ్యయుపాదానద్రవ్యము. బుద్ధియనఁగా అధ్యవసాయము-లేక జ్ఞానమాత్రము తేజస్వు లనఁగా ప్రతాపశీలురు. వారియందు తేజమనఁగా ఒకరిచే క్రిందుపడుశక్యము గాకుండుట లేక-ఒకరిని క్రిందుపఱుచు సామర్థ్యము. బల మనఁగా ధారణాశక్తి, కామరాగవశమువలన స్వకార్యమునకుఁ బూనినవాఁడు తనబలముచే పరపీడాదులు గావించును. అటిబలముగాక ధర్మోపయుక్తముగా, శరీరాది ధారణాదులను జేయుబలమును నిర్దేశించుటకై 'కామరాగవివర్జిత' మైనబలము చెప్పఁబడినది. కామమనఁగా ఇచ్ఛయొక్క కాష్ఠాదశ రాగమనగాఁ ఇచ్ఛ లేక-కామమనఁగా కామ్యపదార్థములుగా గ్రహించినచో వానియందలి రాగ మనియు నర్థము సేయవచ్చును ధర్మావిరుద్ధమైన కామమే స్వదారస్త్రీత్యాదులు. 'ఇట సమస్తమును' అనుటచే బ్రహ్మరుద్రాదులు చేయుచున్నవానినిఁగూడ తప్పకేయుచున్న పరమాత్మయే చేయువాఁడని 'అహం కృత్స్నస్య ప్రభవః' అన్న పూర్వోక్తమును స్మరింపజేయుచున్నది 'విలక్షణములు' అనఁగా మీఁదఁ జెప్పఁబడు రాజసతామసములకంటె విలక్షణములని భావము. 'నావలననే నాయందే యున్నవి' అనుటచే అవి తనకపృథక్సిద్ధము లగుటయు, దానింబట్టియే వానికి తనతోడ సామానాధికరణ్యము సిద్ధించుటయు సూచింపబడెనని తెలియునది.

* కామ మనఁగా లభింపనివిషయములందు అభిలాష. రాగ మనఁగా కోరిన విషయము లభించినను మరల అధికవిషయములయందు ఆశ.

స్వధర్మానుష్ఠానసామర్థ్యమును, ప్రాణులందు ధర్మవిరుద్ధము కానిదై స్వభార్యాప్రేమాదిరూపమైయుండు కామమును నేనె యయి యున్నాను. అనఁగా సమస్తమును పరమపురుషునికి ప్రకారము లగుటచే, ప్రకారములకుఁ గలయన్నిశబ్దములచేతను వానిప్రకారి యగు పరమపురుషుఁడే చెప్పఁబడుచున్నాఁ డనుట.

రాజసతామసములు గాక విలక్షణములై యున్న యీవస్తువు లన్నియు నావలననే పుట్టి, నాకు శేషములై, నాశరీర మగుటచే నాయందే నెలకొనియుండునవి. కనుక (అవి యున్నవి అనఁగా) అవి యెల్లప్రకారములుగాఁ గలనే నే యున్నవాఁడను. (అవియెల్లను నేనే యగుదు నని భావము.)

శ్లో॥ యేచైవ సాత్త్వికా భావా రాజసా స్తామసాశ్చ యే।
మత్త ఏవేతి తాన్విద్ధి న త్వహం తేషు తే మయి॥ 12

టీ. సాత్త్వికాః = సాత్త్వికగుణములు గలవియైన, భావాః = పదార్థములు, యే ఏవ - ఏవియో, రాజసాశ్చ రజోగుణములు గలవియు, తామసాశ్చ = తమోగుణములు గలవియునైన, (భావాః = పదార్థములు,) యే = ఏవియో, తాన్ = వానిని, మత్త ఏవ ఇతి = నావలనఁ గలిగినవియేయని, విద్ధి = తెలియుము. తేషు - ఆభావములయందు, అహం = నేను, న = లేను, తే అవి, మయి = నాయందు-నా శరీరమగుటచే, (సన్తి = ఉన్నవి.)

తా. విశేషించి చెప్పనేల? జగమునందు *దేహములుగాను, ఇంద్రియములుగాను భోగ్యవస్తువులుగాను, మఱియు నాయాదానికి

* ఈశ్లోకమున పూర్వోక్తములగు రసాదిశబ్దములకేకాక సమస్తవాచకశబ్దములకును తనతోడి సామానాధికరణ్యము గలదని చెప్పి స్వమాహాత్మ్యము నుపసంహరించుచున్నాఁడు. భావములు దేహేంద్రియభోగ్యములుగా నుండుట వ్యష్టిదశ యనియు 'ఆయా దానికి హేతువులుగా' నుండుట సమష్టిదశ యనియుఁ దెలియునది. 'ప్రహర్షః

హేతువులుగాను నెలకొనిసాత్త్వికములును రాజసములును తామసములును నగు నేయే పదార్థము లున్నవో యవియన్నియు నావలననే పుట్టినవిగా నెఱుంగుము. అవి నాశరీరము అగుటచే నాయందే నెలకొనియున్నవనియు నెఱుంగుము. నేనో వానియందు లేను. అనఁగా నాస్థితి యొకానొకప్పుడును వానివలనఁ గలుగునది కాదు. తక్కినయెడల శరీరమునకు స్థితి ఆత్మవలననే కలుగుచున్నదైనను, ఆత్మయొక్క స్థితికిని శరీరములోడ్పడుటయుఁ గలదు. నాకో, ఆరెండును శరీరముగానుండియు నావలన వానికి స్థితియేకాని వానిచే నాస్థితికి అటువంటి తోడ్పాటు ఏదియు లేదు. (ఇట్లారెంటివలననట్టి యుపకారము లేనప్పుడు వానిని శరీరముగాఁ దాల్చుటవలన ప్రయోజన మేమి యనఁగా) కేవల లీలయే ప్రయోజనమని యర్థము.

శ్లో॥ త్రిభి ర్గుణమయై ర్భావై రేభి స్సర్వ మిదం జగత్ ।
మోహితం నాభిజానాతి మా మేభ్యః పర మవ్యయమ్॥ 13

టీ. సర్వం = సమస్తమయిన, ఇదం = ఈ, జగత్ = ప్రపంచము, త్రిభిః = మూఁడువిధములైన, గుణమయైః = సత్త్వరజస్తమో

ప్రీతిరానన్దః సుఖం సంశాన్తచిత్తతా' ఇత్యాదులు సాత్త్వికభావములు. 'అతుష్టిః పరితాపశ్చ క్రోధోమోహస్తథాక్షమా' ఇత్యాదులు రాజసభావములు. 'అవివిక్తిస్తథామోహః ప్రమాదః స్వప్నతన్ద్రితా' ఇత్యాదులు తామసభావములు. 'న త్వహం తేషు' 'నేను..వానియందు లేను' అనుటకు 'నేను వానియందు వ్యాపించియుండ లేదు' అని యర్థముగా భ్రమింపకుండుటకె 'నాస్థితి ..కాదు' అని యర్థము చెప్పఁబడెను. 'తే మయి' అనుచో 'మయి' అనుసప్తమి నాకధీనమై (అనఁగా శరీరమగుటచే నానియమనమునకు లోనై)యుండునని తెలుపుటచే 'నాశరీరము...యున్నవి' అనఁబడెను. 'నీస్థితి వానికి లోనయినదని యెవరును జెప్పలేదే! కాఁబట్టి లోనుగాదని వ్యర్థముగా నిషేధింపనేల? యనఁగా 'తక్కినయెడల......' అన్నారు. అనఁగా శరీరముయొక్క స్థితికి ఆత్మయు ఆత్మయొక్క స్థితికి శరీరమును ఉపకరించుట గలదు. సమస్తభావములు నాశరీరముగాను నేను వానియాత్మగాను నుండుటవలన సమస్తముయొక్క స్థితికి ఆత్మభూతుఁడగు నే నుపకరించునట్లే నాస్థితికిని శరీరభూతమైన యీసమస్తమును ఉపకరింపవలయునని తోఁపవచ్చును. కావున వాని స్థితికి నే నుపకరించుటయే కాని నాస్థితికి వానివలననట్టి యుపకారము లేదని తెలుపుటకె నిషేధము చెప్పఁబడినదని గ్రాహ్యము,

గుణమయములగు, ఏభిః భావైః = ఈపదార్థములచేత, మోహితం = మోహమును జెందింపఁబడినదై, మాం = నన్ను, ఏభ్యః = ఈపదార్థములకంటె, పరం = ఉత్కృష్టునిగను, అవ్యయం = ఎల్లప్పుడు నొక్క విధముగ నున్నవానిఁగను, న అభిజానాతి = గుర్తెఱుఁగకున్నది.

తా. *కాఁబట్టి యిట్లు చేతనాచేతనాత్మకమైన నా యీజగత్తంతయును ఆయాకాలములందు నావలననే పుట్టుచు నాయందే

* ఇట్లింతవఱకు భగవంతుఁడు తనయాథాత్మ్యమును జెప్పినాఁడు. ఇకఁ 'త్రిభిః' ఇత్యాదులచే అది ప్రకృతిచేత మఱుఁగుపడుటను జెప్పుచున్నాఁడు. గుణమయములైన భావములకంటె తాను పరుఁడు (అనఁగా ఉత్కృష్టుఁడు) అగుటను దెలుపుటకై 'భూమి రాపోఽనలః' అనుటం మొదలుగాఁ జెప్పఁబడిన తనస్వరూపయాథాత్మ్యమును 'మామ్' అని యనువదించుచున్నాఁ డని తెలుపుటకై 'ఇట్లు చేతనా.....' అనఁబడినది. ఇట చేతనా చేతనములకు 'ఉత్పత్తి' యనఁగా క్రొత్తగా పుట్టుటయు 'ప్రలయ' మనఁగా స్వరూపముతో వర్తించుటయుఁగాదు. భగవంతునియందు లీనములై నవి స్థూలాకారమున వేఱువేఱ నామరూపములతో పొడసూపుటయే ఉత్పత్తి. భగవంతునియందు నామరూపములు తెలియరానట్టు అతిసూక్ష్మమై లీనమగుటయే ప్రళయము. ప్రళయము నొందినవానికి మరల నుత్పత్తి గలుగనేరదని గ్రహింపరాదు. కాన చేతనాచేతనములు పెక్కులు ఉత్పత్తిప్రళయములను బొందఁగూడుటచే, 'ఆయాకాలములందు' అనఁబడెను. అనఁగా అప్పుడప్పుడు పొందు నుత్పత్తులు తనవలననుండియే యనియు ప్రళయములు తనయందే యనియును భావము. దీనింబట్టి సమస్తకల్పములందును భగవంతుఁ డొకఁడే చేతనాచేతనములకు కారణమగునని తెలియుచున్నది. శరీరి లేకున్న శరీరము నిలువనేరదు. కనుక ఒకశరీరిని చెప్పినపుడు వానిశరీరము వేఱుగా గ్రహింపఁబడక వానితోఁగూడనే పరిగణింపఁబడుచున్నది. ఇట్లే ఈశ్వరుఁడన్నచో వానిశరీరమగు జగత్తంతయు వేఱుగా గ్రహింపఁబడక వానితోఁగూడనే గణింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు ఈశ్వరుఁ డనుటవలన ఈశ్వరుఁడును ఈశ్వరశరీరమగు జగత్తును, రెండును గ్రహింపఁబడుటవలన ఉభయావస్థలయందుఁ గల జగత్తంతయు ఉభయావస్థలందును ఈశ్వరుఁడే యనఁదగుచున్నదని భావము. 'త్రిభిః గుణమయైః ఏభిః' అను పదములు మూఁటిచే గుణమయభావములకు దుఃఖమిశ్రత్వము, నశ్వరత్వము, సాతిశయత్వము మొదలగునవి వివక్షితములు. సత్త్వము సుఖాత్మకము. రజస్సు దుఃఖాత్మకము. తమస్సు మోహాత్మకము. భావములు రజస్తమస్సులతో మిశ్రములై యుండుటవలన దుఃఖమిశ్రము లనియు కార్యములగుటవలన అనిత్యము లనియు భావము. 'మామ్ ఏభ్యః పరమ్ అవ్యయమ్' అనేది

మఱుఁగుచు నాయందే నెలకొనియు నాకు శరీర మయ్యు నన్ను ఆత్మగాఁ గలిగియు నున్నది. కాన కార్యావస్థయందును కారణావస్థయందును సర్వమును నాశరీరమే యైయున్నది. ఇట్లు సర్వశరీరుఁడ

యీపదములచేత నిఖిలదుఃఖప్రత్యనీకస్వరూపత్వము నిరతిశయానందత్వము నిత్యత్వము మొదలగునవి సూచితములని 'ఇటువంటివాఁడ నగు నేను' అన్నారు. ఇందు 'కారణత్వ'ముచేత పిత యగుటవలన హితము గోరుననియు, 'శేషిత్వము'చేత శేషభూతుల యుజ్జీవనముగూడ తనకు లాభముగాఁ దలఁచుననియు, 'జానా .....' అని సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాదులవలన వేఱొకనితోడ నపేక్షింపక తానే యనిష్టములను దొలఁగించి యిష్టముల నొడఁగూర్చుననియు 'ఇటువంటివాఁ' డనుటకు భావము. ప్రాకృతము లైనభాగములు శబ్దస్పర్శాదిరూపమున భోగ్యము లగును. పరమాత్ముఁడన్ననో స్వస్వరూపముతో సమవేతములైన జ్ఞానశక్త్యాదికల్యాణ గుణములచేతను, ప్రాకృతశబ్దాదులకు విసజాతీయములయిన యానుకూల్యప్రకారములు గలిగియున్న యప్రాకృతశబ్దాదులచేతను, తనయందు పర్యవసించునవిగాఁ దెలియుటవలన అప్రాకృతములవంటివగు ప్రాకృతశబ్దాదులచేతను ఒక్కొక్కటను నిరవధికముగాను నిరతిశయముగాను భోగ్యుఁడై యుండునుగాన 'భోగ్యుఁడనై యుండు నయ్యేప్రకారములచేతను'గూడ ఉత్కృష్టతముఁ డగుచున్నాఁడని తెలియునది. ఇట్టిభోగ్యతమస్వరూపము అవికారి యగుటచే 'ఎప్పుడు నేకరూపముగానే యుండు' నని 'అవ్యయ' శబ్దము తెలుపుచున్నది. గుణములు మూఁడును ఒకటికొకటి ఎక్కువతక్కువలు లేకున్నను ఒకటినొకటి విడిచియుండవు గాన గుణత్రయముచే నగుభావములు దుఃఖమిశ్రములై యుండకతీఱదు. అవి నిహీనతరములనఁగా కర్మానురూపముగా గుణత్రయములచేనై కర్మానురూపముగా క్షుద్రములగునని భావము. 'క్షణభంగురములు' అనఁగా క్షణములో తీఱునవి. కర్మము ముగియఁగానే క్షణమసేపుగూడ నిలువనేరనివనుట. సత్త్వము సుఖప్రకాశములను గలిగించునది గాన తక్కినగుణములచేతంబోలె దానిచేతను మోహ మెట్లు గలుగును? అన్నచో విషమిశ్రమైన యన్నము మధుసేకముతోఁ దడిసెనేని మందునకు దానిని దిన నభిలాష కలుగునుగదా. అట్లే అయ్యేవిషయములు ఆయాకర్మముల కనుగుణముగా అనర్థములందు పర్యవసించునట్టివైనను, అందు సత్త్వము సుఖలవమును గలిగించి యాలవముచే వాని ననుభవించునట్లు వ్యామోహము బుట్టించుచున్నది గాన అది మోహహేతువగుట యుక్తమే. 'ఇదం జగత్' అనఁగా అచిత్తుతో మిశ్రమైన చేతనవర్గము- అనఁగా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరములు. ఇట గుణమయములయిన భావములనఁగా దేహములుగాను ఇంద్రియములుగాను తక్కిన భోగ్యపదార్థములుగాను నున్నవస్తువులు. ఇవి జీవాదులను మోహపెట్టి యీశ్వరుని స్వరూపయాథాత్మ్యమును మఱుఁగుపఱుచుచున్నవని భావము.

నగుటచే సర్వప్రకారుఁడ నగునేనే యున్నవాఁడ నగుచున్నాను. ఇట్లు సర్వకారణుఁడ నగుటచేతను శేషి నగుటచేతను జ్ఞానాద్యసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణములు గలవాఁడ నగుటచేతను సర్వవిధముల నేనే అన్నిటికంటెను శ్రేష్ఠుఁడను. ఏకల్యాణగుణములచేత నైనను నాకంటె నెక్కువయైన దొక్కటియునులేదు. ఇట్టివాఁడ నగునేను నా కసాధారణములై యున్న కల్యాణగుణములచేతను, భోగ్యుఁడనై యుండు నైశ్వర్యప్రకారములచేతను, సాత్త్విక రాజస తామసగుణాత్మకము లగు మూఁడు పదార్థములకంటె మిక్కిలియు నుత్కృష్టుఁడను. (వానివలె నశింపక) ఎల్లప్పుడు నేకరూపుఁడనై యుండువాఁడను. ఇట్టివాఁడనయినను (నావలెఁగాక) గుణమయములై నాకంటె నిహీనతరములై క్షణభంగురములై యుండు నామూఁడుపదార్థములే దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకముగా నున్న యీజగమునకు దానిదాని పూర్వకర్మానుగుణముగ దేహములుగాను ఇంద్రియములుగాను భోగ్యవస్తువులుగాను నేర్పడి తన్మూలమున జగత్తును మోహింపఁజేయఁగా నా మోహము (అజ్ఞానము) వలన, అది నన్ను ఇట్టివానినిగా (అనఁగా ఆపదార్థములకంటె మిక్కిలియుత్కృష్టునిగాను, వానివలె నశింపక యెల్లప్పుడు నేకరూపుఁడ నై యుండువానినిగాను) గుఱు తెఱుంగ లేకున్నది.

అవ. స్వతస్సిద్ధముగా నే నిరవధికాతిశయానందస్వరూపుఁడనై, నిత్యుఁడనై, యెల్లప్పుడు నేకరూపుఁడనై, లౌకికవస్తువులు భోగ్యములై యుండు ప్రకారములచేతను (జూడఁగా దానికన్న నిరతిశయభోగ్యప్రకారుఁడ నగుటం బట్టి) మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడనై యొప్పునట్టినే వుండినను, భోక్తృవర్గములెల్ల, అత్యంతనిహీనములును గుణమయములును అస్థిరములును అగుపదార్థములను భోగ్యములుగాఁ దలంచుట యెట్లు? అని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా ॥ 14

టీ. దైవీ = దేవుఁడ నగు నాచే లీలార్థము నిర్మింపఁబడినదియు, గుణమయీ = సత్త్వరజస్తమోగుణమయ మయినదియు నగు, ఏషా = ఈ చెప్పఁబడిన, మమ = నాయొక్క, మాయా = ప్రకృతి, దురత్యయా = అతిక్రమింప శక్యముకానిది.

తా॥ సత్త్వరజస్తమోగుణమయ మైన యీనామాయ క్రీడాప్రవృత్తుఁడ నైన నాచేతనే నిర్మింపఁబడినది గాఁబట్టి యెల్లవారికిని దీని నతిక్రమింప నలవి గాదు. (మాయ యనఁగా మిథ్యయని కొందఱి మతము. అది సరికాదు.) ఆసుర రాక్షసాస్త్రములు మొదలయినవి మిథ్యలు కాక సత్యములే యైయుండఁగా అవి మాయాశబ్దముచే చెప్పఁబడుట మిథ్య లగుటచే కానేరదు; విచిత్రకార్యములం జేయుటచేతనే యగును. అట్లే ప్రకృతి మిథ్యయగుటచేతఁగాక విచిత్రకార్యకరమగుటచేతనే మాయ యనఁబడుచున్నది. మఱియు 'తతో భగవతా తస్య రక్షార్థం చక్రముత్తమమ్। ఆజగామ సమాజ్ఞప్తం జ్వాలామాలి సుదర్శనమ్। తేన మాయాసహస్రం తచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా। బాలస్య రక్షతా దేహ మేకైకశ్యేన సూదితమ్' (వి. పు. ౧-౧౯-౧౯, ౨౦.) *ఇత్యాదులందును నిట్లే తెలియునది. (ఇచట శంబరుని మాయాసహస్రము మిథ్యలైనయెడల నవి చక్రముచే హతము సేయఁబడుటే సంభవింపదు) ఇట్లు సత్యమైనదానినే గుఱ్తించుటచే మాయాశబ్దము మిథ్యార్థములను జెప్పునది గాదు. (అయినను లేని మిథ్యలను ఉన్నట్లు కల్పించి చూపునట్టి యైంద్రజాలికులు మొదల

* దండనీతియందు సామ దాన భేద దండము లనెడి యుపాయములే కాక మాయ, ఉపేక్ష, ఇంద్రజాలము అను మూఁడుఉపాయములుకూడఁ జెప్పఁబడినవి. మాయ యనఁగా ఒకవస్తువును మఱియొకవస్తువుగాఁ జేయు శక్తి. ఇంద్రజాలమనఁగా ఒక వస్తువును మఱియొకవస్తువుగా తోఁచునట్లు చేయుశక్తి. కాఁబట్టి మాయ సత్యమైన వస్తువునే గుఱించినదికాని మిథ్యను గుఱించికాదని తెలియుచున్నది.

యినవారు ఆ మిథ్యాసంబంధమువలన మాయావు లనఁబడుచున్నారు గాన మాయ యనఁగా మిథ్య కాఁగూడదా యని యడుగవచ్చును) వారు ఏవో మంత్రౌషధాదులచే మిథ్యార్థవిషయమైన బుద్ధిని పుట్టించుచున్నారు. ఆబుద్ధికిఁ దోచునట్లు చేయఁబడినవిషయములు మిథ్యలు గాని అది తనంతట పారమార్థికమే (అనఁగా సత్యమే) యైనది. ఇట్లు వారు పారమార్థిక మైనబుద్ధిని పుట్టించుటచేత నే మాయావు లనఁబడుచున్నారు గాని మిథ్యలగు దానివిషయములను బుట్టించుటచేతఁ గాదు. కావున మాయాశబ్దము మిథ్యార్థకము గానేరదు. (సత్యమైనబుద్ధినే పుట్టించినను తుదకు మిథ్యార్థములను దోఁపించుటచే, ఆమిథ్యార్థసంబంధమే మాయావి యని ప్రయోగించుటకు నిమిత్తము కాఁగూడదా యన్నచో) ఆయింద్రజాలాదులందు మంత్రౌషధాదులే విచిత్రకార్యకరము లగుటచే మాయ యగును గాని మిథ్యార్థములు గాదు. కాన మంత్రౌషధాదులసంబంధముచేత నే మాయావి యనఁబడునుగాని మిథ్యార్థసంబంధము చేతఁ గాదు. (అయినను మంత్రౌషధాదులను మిథ్యార్థములును మాయావిశబ్దప్రయోగమునకుసమానముగా నిమిత్తము లగునట్లు సన్నిహితములై యుండఁగా అందు మంత్రౌషధాదులే నిమిత్తమని విశేషించి గ్రహించుట యెట్లు? అన్నచో) *ఒకశబ్దమునకు సర్వప్రయోగములందును అనుసరించి

---

* ఒకశబ్దమునకు ఒకయర్థము, సంబంధమువలనఁ గాని గుణయోగమువలనఁ గాని నిర్వహింపరానిదిగా నుండెనేని యర్థాంతరము కల్పించుకొను కష్టము యుక్తము. ఇచట మాయకు దానికార్యమగు బుద్ధితో పరంపరగా సంబంధముగలదు; గాన బుద్ధియందు దానిప్రయోగము చెల్లును. మిథ్యార్థమునందు ప్రయోగించినచో అపుడు అస్త్రాదులందు మిథ్యాత్వసంబంధము కొంచెమైనను లేదు గనుక ఈయర్థము చెల్లదు. మఱి మిథ్యార్థములకు గుణమే కలుగదు గనుక గుణయోగముచేతను అది అస్త్రాదులందు ప్రవర్తించుటకు లేదు. ఇట్లు సంబంధము లేనందునను గుణయోగము లేనందునను మాయాశబ్దమునకు మిథ్యార్థము పొసఁగనందున బుద్ధియందే ప్రయోగము యుక్తము. కాన మాయాశబ్దము, ఇంద్రజాలాదులలో మిథ్యలయందు ఔపచారికముగా ప్రయోగింపఁబడినదై తత్సంబంధి యైనబుద్ధియందే ముఖ్యముగా ప్రవర్తించుచున్నదని భావము.

వచ్చెడి యొకయర్థమే దానియర్థ మగునుగాని తక్కినవి గావు. (కనుక మాయకు మొదటఁ జెప్పఁబడిన సత్యవిషయమైన యర్థమే యిచటఁ గూడఁ బొసఁగియుండఁగా మిథ్యావిషయమైన యర్థమును గల్పించు కొనుట యుక్తముగాదు. కాన సత్యములైన మంత్రౌషధాదులే మాయ యని విశేషించి గ్రహింపఁబడెను.) అయినను, ఆ యింద్ర జాలాదులందు మిథ్యాభూతములైన విషయములందే 'ఇది మాయ' యని మాయాశబ్దప్రయోగ మున్నది. (అట్టిచో మిథ్యలకు విచిత్ర కార్యకరత్వము లేనందున, మాయాశబ్ద మాయర్థమునఁగా మిథ్యా ర్థమువనే ప్రయోగింపఁబడినది కాఁగూడదా యని యడుగవచ్చును.) 'మంచాః క్రోశన్తి' 'మంచెలు అఱచుచున్నవి.' (అనుచో మంచె లనఁగా మంచెలుగాక, దానిని సంబంధించియున్న మనుష్యులకు అర్థ) మగునట్లు, మిథ్యార్థములందు మాయాశబ్దము ప్రయోగించుట మిథ్య లను గుఱించినది గాక ఆమిథ్యలను సంబంధించినదై మాయవలనఁ బుట్టు బుద్ధిని గుఱించినదగుటచే ఔపచారికమగును. గుణమయమును పారమార్థికము నైన యీభగవన్మాయయే 'మాయాంతు ప్రకృతిం విద్ధి మాయినంతు మహేశ్వరమ్' ఇత్యాదులందుఁ జెప్పఁబడు చున్నది. ఈమాయయొక్క కార్యము భగవత్స్వరూపమును మఱుఁగు పఱుచుటయు స్వస్వరూపమే భోగ్యమైనదను బుద్ధి గలిగించుటయు నగును. కాఁబట్టి యిట్టిభగవన్మాయచే మోహితమైన జగమంతయు భగవంతుని నిరవధికాతిశయానందస్వరూపునిగాఁ దెలియకున్నది.

అవ. మాయావిమోచనమునకు నుపాయము నుడువుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయా మేతాం తరన్తి తే॥ 15

టీ. మాం ఏవ=నన్నే, యే=ఎవరు, ప్రపద్యన్తే=శరణు చొచ్చుచున్నారో, తే=వారు, ఏతాం=ఈగుణమయమును నాదియు నైన మాయాం=మాయను, తరన్తి=దాఁటుచున్నారు.

తా. *సత్యసంకల్పుఁడును, పరమకారుణికుఁడును, అనాలోచితవిశేషాశేషలోకశరణ్యుఁడును నగు నన్నే ఎవరు శరణు చొచ్చుచున్నారో (అనఁగా నాయెడల ఎవరు ప్రపత్తి చేయుచున్నారో) వారు గుణమయ మైన యీ నామాయను గడతురు. వారు నామాయను విడిచి నన్నే ఉపాసింతు రని యర్థము.

అవ. ఇట్లు భగవదుపాసనమును కలిగించునట్టి భగవత్ప్రపత్తిని అందఱును ఏల చేయ రనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న మాం దుష్కృతినో మూఢాః ప్రపద్యన్తే నరాధమాః ।
మాయయాఽపహృతజ్ఞానా ఆసురం భావ మాశ్రితాః॥ 16

టీ. మూఢాః=విపరీతజ్ఞానము గలవారును, నరాధమాః=మనుష్యాధములును, మాయయా అపహృతజ్ఞానాః=మాయచే నపహరింపఁబడినజ్ఞానము కలవారును, ఆసురంభావ మాశ్రితాః=అసుర

* ఇందు మాయావిమోచనమునకు ఉపాయము భగవచ్ఛరణాగతియని చెప్పుచున్నారు. ఎవ్వనియాజ్ఞవలన బంధము అలంఘనీయముగా నున్నదో వానివలననే యది నివర్తింపవలయునుగాని మఱొక్కనిచేతఁ గాదని తెలుపుటకై 'మామేవ' అని యవధారణ ముంపఁబడెను. అనఁగా భగవంతుని యాజ్ఞచే నతిక్రమింపరాకున్న మాయాబంధము భగవంతునిచేతనే విముక్తి నొందఁగూడునని భావము. 'మా మేవ' అని యున్న యీ యవధారణముయొక్క యభిప్రాయమే 'సత్య...శరణ్యుఁడును' అనఁబడెను. సత్యసంకల్పుఁడనఁగా సత్యమైనసంకల్పము గలవాఁడు. సంకల్పించిన కార్యము తప్పక సిద్ధించునట్టివాఁ డనుట. బంధవిషయమందే కాక మోక్షవిషయమందును అతనిసంకల్పము సత్యమైనది (అనఁగా తప్పక సిద్ధింపఁజేయుశక్తి గలది) గావున నతనిని గుఱించియే ప్రపత్తి సేయఁదగు ననుటకై 'సత్యసంకల్పుఁ' డనఁబడెను. శక్తిగలవాఁ డయ్యును దయలేనిచో ప్రపత్తివలన ప్రయోజన మేమియు లేదని శంక రాఁగా 'పరమకారుణికుఁ' డనఁబడెను. కారుణికుఁడయ్యును, తక్కినలోకులవలె 'కొందఱను పరిగ్రాహ్యులుగాను కొందఱను అపరిగ్రాహ్యులుగాను భేదము గలవాఁడేని అసహ్యాపరాధములు చేసిన జనులకు ప్రపత్తి సేయుటవలనఁ బ్రయోజన మేమి యన్నచో 'అనాలో...శరణ్యుఁడు' అనఁబడెను. సమస్తలోకులకును వారివారి జాతి గుణము వృత్తి మొదలగు విశేషముల నెంచక శరణొసంగు వాఁడనుట. ఈలక్ష్య

సంబంధమగు స్వభావమును ఆశ్రయించినవారును, అని, (చతుర్విధాః=నాలుగువిధములైన), దుష్కృతినః=పాపకర్ములు, మాం=నన్ను, న ప్రపద్యన్తే=భజింపరు.

తా. *పాపకర్ములు నన్ను భజింపరు. వారు మూఢులు నరాధములు మాయాపహృతజ్ఞానులు ఆసురభావాశ్రితులు అని పాప తారతమ్యముచేత నాలుగువిధములై యుందురు. అందు మూఢుం లనఁగా విపరీతజ్ఞానులు- అనఁగా పూర్వోక్తప్రకారమున భగవంతునకు శేషమైయుండుటయందే యాసక్తిగల తమ యాత్మయును తక్కినభోగ్యపదార్థములును తమకే శేష మని తలంచువారు. నరాధము లనఁగా- నాస్వరూపమును సామాన్యముగాఁ దెలిసినవారయ్యు నాయాభిముఖ్యమునకు అనర్హులైనవారు. మాయాపహృతజ్ఞాను లనఁగా- నన్నుగుఱించియు నాయైశ్వర్యమునుగుఱించియు ప్రస్తుతమై

ణము- కాకి యగు కాకాసురుఁడు, కోఁతి యగు సుగ్రీవుఁడు, రాక్షసుఁడగు విభీషణుఁడు, స్త్రీయగు ద్రౌపది, 'యదివా రావణ స్స్వయమ్' 'రావణుఁడు వచ్చినను తోడ్కొనిరమ్ము' అన్నట్లు 'భార్య నపహరించిన పరమపాపిష్ఠుఁ డగురావణుఁడు' మొదలగువారిపట్ల స్పష్టముగా గనుపట్టుచున్నది. ఇది ఉపాసనప్రకరణము. ఉపాసనమునకు ప్రపత్తి అంగము. మీఁదఁ జెప్పఁబడు ఆర్తులు మొదలగు నలుగురికిని సాధారణ మైనదగుటంబట్టియు ఉపాసనాంగ మగుటంబట్టియు 'ప్రపద్యన్తే' అని ప్రపత్తి యిట చెప్పంబడినది. అయినను దీనిచే అంగి యగు ఉపాసనము గ్రాహ్యము గాన 'మాయను విడిచి...ఉపాసింతురని యర్థము' అనఁబడెను.

* ఈశ్లోకమునందు దుష్కృతులను జెప్పుచున్నాఁడు. ఇందును నాలుగు విధములయినపురుషు లుండుటచే మీఁదిశ్లోకమందలి 'చతుర్విధాః' అను పదము ఇందును ఆకర్షించుకొనఁదగును. మూఢు లనఁగా విపరీతజ్ఞానము గలవారు. భగవంతునికి శేషమయినవానినెల్ల తనకు శేషముగాఁ దలఁచుటయే విపరీతజ్ఞానము. మూఢులవలెఁ గాక నరాధములు భగవత్స్వరూపమును గుఱించి జ్ఞానమును గలిగియుందురు. కాని యాజ్ఞానము సర్వలోకప్రసిద్ధము లగు నితిహాసపురాణాదులచేఁ గలిగిన సామాన్యజ్ఞానమే కాని ఉపనిషదర్థనిశ్చయముచే భగవంతుని సౌలభ్యాదులనుగుఱించిన విశేషజ్ఞానము కానేరదు. మేరుపర్వతము మిక్కిలి యుత్కృష్టమయినదని తెలిసియు అది సులభము

యున్నజ్ఞానము గలవారైనను అది యట్టిదికాదు అని మాయాకృతము లగు కూటయుక్తులచేత అజ్ఞానమును బోఁగొట్టుకొనినవారు. ఆసుర భావాశ్రితులనఁగా- నన్నును నాయైశ్వర్యమునుగుఱించిన జ్ఞానము మిక్కిలి దృఢముగా నమరియుండియు దానివలన నాయెడ ద్వేషమే చూపునట్టివారు అని తెలియునది. వరుసగాఁ జెప్పఁబడిన యీ నలుగురిలో ముందటివానికంటె వెనుకటివాఁడు మఱింత పాపిష్ఠుఁ డని తెలియువది.

శ్లో॥ చతుర్విధా భజన్తే మాం జనా స్సుకృతినోఽర్జున ।
ఆర్తో జిజ్ఞాసు రర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ॥ 17

టీ. హేభరతర్షభ=అర్జునా, ఆర్తః=నశించిన యైశ్వర్యమును మఱల నొందుటకు ఆరటపడువాఁడును, అర్థార్థీ = దానిని క్రొత్తగాఁ గోరువాఁడును, జిజ్ఞాసుః = శుద్ధాత్మానుభవరూపమగు కైవల్యమును బొందఁగోరువాఁడును, జ్ఞానీచ=భగవంతునిఁ బొందఁ

కానిదని దానియెడల నాసక్తి లేకుండునట్లు, భగవంతుఁడు పరుఁడైనట్లు సులభుఁడు గూడ నగు నని తెలియనందున వానియెడ ఉన్ముఖు లగుటకు నర్హులు గాకపోవుచున్నారని తెలియునది. మాయాపహృతజ్ఞానులకు భగవత్స్వరూపైశ్వర్యాదులను గుఱించి యింతవఱకుఁ జెప్పఁబడినజ్ఞానము ఉత్పన్నమయినను మాయచే అపహృతమయి పోవుచున్నది. మాయ యనఁగా విచిత్రకార్యమును జేయునదిగదా. ఇట విచిత్రమగు మోహకార్యమును జేయునట్టి కుదర్శనములు పాషండదర్శనములు కూటయుక్తులు మొదలగునవియే మాయ యనఁబడునవిగా గ్రాహ్యము. ఆసురభావాశ్రితులకు అట్టి జ్ఞానము ప్రమాణతర్కములచే బాధ్యముగాక దృఢముగా నిశ్చితమయియుండును గాన అపహృతము గాకపోయినను అది వారికి భగవంతునియెడల ద్వేషమే కలిగించుచున్నది భగవంతుఁడు నిరతిశయశక్తుఁడని తెలిసియు నతని ద్వేషించువారే 'విష్ణుభక్తిపరో దేవో విపరీతస్తథాఽఽసురః' (విష్ణుధర్మే. ౧౦౯-౭౪.) అనునట్లు అసురులు. ఆసురభావ మనఁగా భగవంతునియెడల ద్వేషమే యగును గాన 'ద్వేషమే కలిగించునదగును' అనఁబడెను. ఇట్లు ఈనలుగురును ఒకరికిమీఁద నొకరుగా జ్ఞానాధిక్యమును బట్టి చెప్పఁబడిరా? యని శంకరాఁగా పాపాధిక్యమునుబట్టియే యని తెలుపుట

గోరువాఁడును (అనెడియీ), చతుర్విధాః=నాలుగువిధములైన, సుకృతినః=పుణ్యాకర్ములగు, జనాః=జనులు, మాం = నన్ను, భజన్తే = ఉపాసించుచున్నారు.

తా. *అర్జునా, పుణ్యాకర్ములు నన్ను శరణుఁజొచ్చి నన్నే భజింతురు. వీరును పుణ్యతారతమ్యముచే నాలుగువిధము లగుదురు. పుణ్యముయొక్క యాధిక్యముచేతఁ గలిగిన ప్రతిపత్తివైశేష్యమును బట్టి మునుపటివారికంటె వెనుకటివారు అధికతము లగుదురు. వారెవరన, ఆర్తుఁడు-మునుపటిస్థితి లేనివాఁడు- మునుపటి యైశ్వర్యము

'మిక్కిలి పాపిష్ఠులు' అనఁబడెను. అనఁగా తెలిసినవాఁడు తప్పుచేయునేని మిక్కిలియు దండనకు పాత్రమగును. అట్లే ఈనలుగురు ఒకరికన్న నొకరు జ్ఞానమునం దెక్కువగా నుండి భగవంతునియెడల విముఖు లగుటంజేసియే ఒకరికన్న నొకరు మఱింతపాపిష్ఠు లగుచున్నారని భావము. జ్ఞానాతిశయ ముండియు భగవంతునివలన వైముఖ్యము కలుగుటకు ప్రాచీనపాపాతిశయమే కారణ మని 'పాపిష్ఠతమ' శబ్దము సూచించుచున్నది.

* ఇందు సుకృతులను జెప్పుచున్నాఁడు. 'చతుర్విధా భజన్తే' అని యిట భజనము (అనఁగా ఉపాసనము) చెప్పఁబడినది. ఈ యుపాసనమునకు అంగమైన ప్రపత్తి పూర్వశ్లోకమున దుష్కృతులకు లేదని చెప్పుటవలన నిట వారికి విలక్షణులగు సుకృతులకు కల దని చెప్పవలసి యున్నది, గాన 'శరణుఁజొచ్చి' అని ప్రపత్తిని జెప్పి పిదప 'భజించుచున్నారు' అనిరి. ప్రపత్తియందు వలయు విశ్వాసము మొదలయినవి యీనలుగురికి సాధారణమే. అందు వారిచ్ఛించుఫలమునుబట్టియే వారికి తారతమ్యముగలుగుచున్నది. సుకృతముయొక్క యెక్కువతక్కువని ఫలప్రతిపత్తియు విశేషించిన దగుటవలన నొకరికొకరు ఎక్కువ యగుచున్నారు గాన 'సుకృత... అగుదురు' అనఁబడెను. అందు ఆర్తుఁ డనఁగా, పోఁగొట్టుకొన్నయైశ్వర్యము మరల రావలయునని ఆర్తి గలవాఁడు. అర్థార్థి యనఁగా, అర్థమును (అనఁగా అర్థింపఁదగిన యైశ్వర్యమును) ఇంతవఱకుఁ బొందనిదానిని అర్థించువాఁడు. ఫలభేదమును బట్టియే అధికారభేదము గలుగును గాన వీ రిరువురకు ఫలము ఐశ్వర్య మొకటియే కావున అధికారము నొకటే. పోయిన యైశ్వర్యమును గోరుట పొందనియైశ్వర్యమును గోరుట అనియెడి యీయవాంతరభేదముచే ఊరక వేఱువేఱుగా చెప్పఁబడుచున్నారింతేకాని, పాఠక్రమముకంటె అర్థక్రమము బలీయము గావున 'జిజ్ఞాసు

పోయి మఱల దానిని బొందఁగోరువాఁడు. అర్థార్థి- ఇంతవఱకు నైశ్వర్యము ప్రాప్తింపకుండుటవలన దానిని గోరువాఁడు. ఈయిద్దఱికి ముఖభేదముమాత్రమే; ఐశ్వర్యవిషయమునం గల యైక్యముంబట్టి అధికార మొక్కటియే. జిజ్ఞాసువు-ప్రకృతివియుక్తమైనయాత్మస్వరూపము పొందఁగోరువాఁడు (శుద్ధాత్మానుభవరూపమగు) జ్ఞానమే వీనికి స్వరూపము గాన జిజ్ఞాసు వనఁబడెను. జ్ఞాని- 'ఇత స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్' ఇత్యాదులచే చెప్పఁబడిన భగవచ్ఛేషత్వ

ర్థార్థి' అని అర్థార్థి, జిజ్ఞాసువునకు పిదప చెప్పఁబడినను ముందుగానే గ్రహింపఁబడినాఁడు. జిజ్ఞాసు వనఁగా కేవలజ్ఞానార్థిగా గ్రహింపఁ దగదా? వాఁడును భగవజ్జ్ఞానార్థియే కాఁగూడదా? ఆత్మార్థిగా నర్థ మెట్లు? అన్నచో, భగవజ్జ్ఞానమే కోరువాఁడేని భగవంతుఁడే వానికిఁ బ్రాప్య మగునుగాన నిట ఫల (పురుషార్థ) భేద ముండదు. అయిన నిట ఫలభేదము చెప్పఁబడియున్నది గాన అధికార భేదమును నుండవలయును. ఆర్తుఁడు అర్థార్థి యని బాహ్యపురుషార్థములు గోరువారు చెప్పఁబడిరి. జ్ఞాని యని భగవంతునిఁ గోరువాఁడు చెప్పఁబడెను. ఇఁక జిజ్ఞాసు వనఁగానే పురుషార్థము గోరువాఁడు, అధికానందస్వరూపమగు జీవాత్మస్వరూపమును ప్రాప్యముగా (పురుషార్థముగా) నుండుట ప్రసిద్ధము. కాన జిజ్ఞాసు వనుటకు ప్రకృతిబంధరహితమైన కేవలాత్మస్వరూపమును బొందఁగోరువాఁ డనఁబడియె. అయిన జిజ్ఞాసుశబ్దము జ్ఞానార్థికి వాచకముగాన ఆత్మార్థి యని దాని కర్థ మెట్లు? అన్నచో జిజ్ఞాసు వనఁగా జ్ఞానమే స్వరూపముగాఁ గలవాఁడని యర్థమే. అయినను ఇట జ్ఞానమనఁగా శుద్ధాత్మానుభవరూపమైన జ్ఞానముగా గ్రహింపవలయును. దీనిచే శుద్ధాత్మప్రాప్తిని గోరువాఁడని యర్థము సిద్ధము. శుద్ధాత్మయే కేవలాత్మ యనఁబడును. కేవలాత్మస్వరూపానుభవమే కైవల్య మనఁబడును. జిజ్ఞాసువనఁగా కైవల్యార్థి యని తెలియునది. జ్ఞాని శుద్ధాత్మానుభవమున నిలువక భగవంతునే పొందఁగోరును. పట్టణమును ప్రవేశింపఁగోరిన బాటసారి నడుమ నున్న యొక చల్లని చెట్టునీడ నిద్రించినటు, భగవంతునిఁ గోరువాఁడు నడుమ ఆత్మానుభవమందు నిలుచుట యని తెలియునది. జ్ఞాని భగవంతునే పరమప్రాప్యునిగాఁ దలఁచుటచే భగవంతునే పొందఁగోరునుగాని ఆత్మానుభవమున నిలువఁడని తెలియునది. భగవత్ప్రాప్తియే మోక్షముగాన జ్ఞాని మోక్షార్థి యగును. ఇట్లు ఇందలి నలువురిలో మొదటియిద్దఱు ఐశ్వర్యార్థు లనియు మూఁడవవాఁడు కైవల్యార్థి యనియు నాలవవాఁడు మోక్షార్థి యనియు అధికారులుమాత్రము ముగ్గురే చెప్పఁబడుట తెలియునది.

మందే ఆసక్తమై యుండునదిగా ఆత్మస్వరూపము నెఱింగినవాఁడు. (ఆత్మస్వరూపము భగవంతునికి శేషభూతమనుజ్ఞానము కలవాఁడగు టంబట్టి) ప్రకృతివియుక్తమైన కేవలాత్మ (ననుభవించుట)తో నిలువక, భగవంతునిఁ బొందఁగోరి భగవంతునే పరమప్రాప్యునిగాఁ దలఁచుచుండువాఁడు.

10

శ్లో॥ తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏక భక్తి ర్విశిష్యతే ।
ప్రియోహి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం సచ మమ ప్రియః॥ 18

టీ. తేషాం = ఆనలుగురిలో, నిత్యయుక్తః = నాతో నిత్యసంబంధముగలవాఁడును, ఏకభక్తిః = నాయొక్కనియందే భక్తిగలవాఁడును అగు, జ్ఞానీ = జ్ఞాని, విశిష్యతే = అతిశయించి యున్నాఁడు. అహం = నేను, జ్ఞానినః = జ్ఞానికి, అత్యర్థం = చెప్పనలవిగానట్లు, ప్రియః హి = ఇష్టుఁడనుగదా, సచ = ఆజ్ఞానియు, మమ = నాకు, ప్రియః = (అట్లె) యిష్టుఁడు.

తా. *ఆనలుగురిలో జ్ఞానియే శ్రేష్ఠుఁడు. ఎట్లన, జ్ఞానికి నేనొక్కఁడనే ప్రాప్యము గనుక నాతోడిసంబంధము నిత్యమైయుం

* ఇందు జ్ఞానియొక్క శ్రేష్ఠత్వము చెప్పఁబడుచున్నది. వానిశ్రేష్ఠత్వమునకు 'నిత్యయుక్తః' 'ఏకభక్తిః' 'ప్రియోహి...ప్రియః' అని కారణములు మూఁడు. 'నిత్యయుక్తుఁ' డనఁగా ఇతరు లిద్దఱును తమ కోరినఫలము సాధించువరకే సంబంధము భగవంతునితో పెట్టుకొనునట్లు గాక తాను సాధనదశయందు భగవంతునే సాధనముగాను ఫలదశయందు భగవంతునే ఫలముగాను గలిగియుండుటచే అతనితో నిత్యసంబంధము గలిగియుండును గాన శ్రేష్ఠుఁడగునని భావము. ఇట ఆర్తుని అర్థార్థిని ఒక్కయధికారిఁగాను జిజ్ఞాసువును మఱియొక యధికారినిగాను గ్రహించుటచే, ఈముగ్గురిని 'తక్కిన యిద్దఱు' అని యిద్దఱినిగానే గ్రహించుట తెలియునది. దీనింబట్టి ఆత్మార్థికి ఫలదశయందు పరమాత్మని భోగ్యత్వము ననుసంధించుట లేదని తేలుచున్నది. 'ఏకభక్తిః' అనఁగా ఒక్కనియందే (అనఁగా భగవంతునియందే) భక్తిగలవాఁడనుట. తక్కిన యిద్దఱధికారులకు తమకోరినఫలము నందును దానికి సాధకుఁ డగుటంబట్టి భగవం

డును; తక్కిన యిరువురకు తాము కోరినది కలుగునంతవఱకే
11
నాతోడిసంబంధము. అట్లు జ్ఞానికి నాయొక్కనియందే భక్తి; తక్కిన

తులయందును ఇట్లు రెంటియందు భక్తి. జ్ఞానికో భగవంతుఁడొక్కనియందే భక్తి గాన శ్రేష్ఠుఁడగుచున్నాఁడని భావము. 'ప్రియోహి...మహమ్'—'అత్యర్థమ్' అనుచో, అర్థ మనఁగా అభిధేయము. అత్యర్థ మనఁగా అభిధేయమును అతిక్రమించినది. అభిధేయమును అతిక్రమించుట యనఁగా తక్కిన యభిధేయములవలెఁగాక దానికి విలక్షణమై యుండుట. అనఁగా తక్కిన యభిధేయములు చెప్పను శక్యములై యుండునట్లుగాక తాను జెప్ప నశక్యమై యుండుట. కాఁబట్టి జ్ఞానికి తాను ప్రియుఁడై యుండుట యింతంతని చెప్ప నలవిగాదనుట. ఈమాటం జెప్పువాఁడు భగవంతుఁడే కనుక 'సర్వజ్ఞుఁడును సర్వశక్తియు నగు నాకును' అని కూర్పఁబడినది. జ్ఞాని తనయందింతప్రీత్యతిశయము గలవాఁడు గావుననే భగవంతునకు శ్రేష్ఠుఁడగుచున్నాఁడు. అయినను సర్వజ్ఞునకు ఏది తెలియదో అది లేనిదేయగును. అతని కెందు శక్తి లేదో దాని కతఁడు ఈశ్వరుఁడు గానేరఁడు. కాన నతనికి కొలఁది తెలియని జ్ఞానిప్రీత్యతిశయము లేనిదే కావలయును. దానిని జెప్పను శక్తిలేనపుడు ఈశ్వరుఁడే కాఁడు అని శంక గలుగఁగా 'నాయందుఁ గలప్రీతికి కొలఁది లేదు' అనఁబడెను. ఉన్న దానిని తెలియకుండుటయే అజ్ఞానమును దోషము నగును గాని గగనకుసుమువలె లేనట్టి దానిని తెలియకుండుట అజ్ఞానము గాదు దోషమును గాదు. అట్లు తెలిసినచో నది వట్టిభ్రాంతియే యగును గాని జ్ఞానము గాదు. జ్ఞాని ప్రీత్యతిశయమునకు ఇంత యని కొలఁదిలేదు గాన లేనికొలఁదిని తెలియకుండుట సర్వజ్ఞునియం దొకయజ్ఞానము గాదు. ఇంతయని కొలఁది లేమిచే దానిని చెప్పుటకు శబ్దమును గలుగదు గావున చెప్పను శక్తిలేకుండుటయు సర్వశక్తికి నొకయశక్తి గాదు. కాన దోషములేదని తెలియునది. ప్రహ్లాదుఁడు జ్ఞానులలో నగ్రేసరుఁ డనుటవలన జన్మసిద్ధమగు నిరతిశయ జ్ఞానము గలవాఁడగుటయు తండ్రి పెట్టు పెక్కుబాధలకును చలింపకుండుటయు వివక్షితములు. 'దశ్యమానో మహోరగైః' అని మహాసర్పములు కఱచుట మొదలైన తీవ్రదుఃఖములు కలుగుచున్నను, ఆదుఃఖములు అనుభవింపకుండుట భగవంతునియందలి నిరతిశయప్రీతివలననే యని తెలియునది. 'సచ మమ ప్రియః' 'అట్టి వాఁడును నాకు ప్రియుఁడు' అట్లైయనఁగా వానికి నాయందలిప్రీతి యింతంత యని చెప్ప నలవి గానియట్లై నాకు వానియందలి ప్రీతియు నున్న దనుట. 'సచ మమ ప్రియః' అనుచో మహోదారుం డగునీశ్వరుఁడు జ్ఞానియెడల నిరతిశయప్రీతిం జూపుచున్నను వానిప్రీతిం బట్టి తాను ప్రీతిఁజూపుటవలన అతృప్తి గలిగియుండుట సూచిత మని ఆచార్యులగు కొందఱి మతము.

యిరువురకో తాము కోరినదానియందును దానికి సాధనభూతుఁ డగుటచే నాయందును భక్తి. ఈకారణములంబట్టి ఆయిద్దఱికంటె జ్ఞానియే శ్రేష్ఠుఁడు. మఱియును (శోకకారణము.) నేను జ్ఞానికి అత్యర్థము ప్రియుఁడను గదా. అనఁగా జ్ఞానికి నే నెట్టి ప్రియుఁడ నగుదునో సర్వజ్ఞుఁడును సర్వశక్తియునగు నాకును జెప్పనలవి కాదని యర్థము. ఏలనఁగా, వానికి నాయందుఁ గల ప్రీతికి కొలఁది లేదు.

12

జ్ఞానులలో నగ్రేసరుఁ డగు ప్రహ్లాదునికి 'స త్వాసక్తమతిః కృష్ణే దశ్యమానో మహోరగైః। న వివేదాత్మనో గాత్రం తత్ స్మృత్యాహ్లాదసంస్థితః॥' (విష్ణుపురాణం) అని యెట్లో అట్లె వానికిని నాయందలి ప్రియత్వము. ఆచెప్పనలవిగానియట్లే వాఁడును నాకు ప్రియుఁడు.

శ్లో॥ ఉదారా స్సర్వ ఏ వైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్।
ఆస్థిత స్సహి యుక్తాత్మా మా మే వానుత్తమాం గతిమ్॥ 19

టీ. ఏ తే సర్వే=వీరందఱును, మే=నాకు, ఉదారా ఏవ = దాతలే, జ్ఞానీతు=జ్ఞానియో, ఆత్మైవ=నా ఆత్మయే (నాయునికికి వాఁడే యాధారమని)- (ఇతి = అని) మే=నాయొక్క, మతం=నిశ్చయము, హి = ఏలనఁగా, సః=వాఁడు, యుక్తాత్మా=నాతోడి యోగమును ఎదురుచూచుచున్నట్టియాత్మ గలవాఁడై, మా మేవ=నన్నే, అనుత్తమాం సర్వోత్తమమయిన, గతిం = ప్రాప్యస్థానముగా, ఆస్థితః=నిశ్చయించినవాఁ డగును.

తా. *వీరందఱును నన్నే యుపాసించువా రగుటవలన నాకు దాత లగుదురు. ఎట్లన, ఎవరు ఏదైనను కొంచెము నావలనఁ బుచ్చు

* పూర్వశ్లోకార్థమే యీశ్లోకముచేతను దృఢీకరింపఁబడుచున్నది. జ్ఞానులు అత్యర్థప్రియు లనుటచే తక్కినవారు కించిత్ప్రియు లగుట ఫలితము. ఇదియే 'ఉదారాస్సర్వే' అని విశదీకరింపఁబడెను, అందఱికిను భగవంతుఁ డొక్కఁడే యుపాయ

కొందరో వారు నాకు సర్వస్వము నిచ్చునట్టివా రగుదురు. (కాఁబట్టి యైశ్వర్యాదులను నావలనఁ బుచ్చుకొనుటచే నాకు ఔదార్య మనెడి
13
సర్వస్వము నిచ్చునట్టి దాతలే యగుదురు. జ్ఞానియన్నచో నాకు ఆత్మయే (అనఁగా శరీరముయొక్క ధారణము ఆత్మకు లోనై యుండు నట్లు నాధారణము వాని యధీనమైనది) యని నాయభిప్రాయము. ఎందుచే నిట్లు? వాఁడు నన్ను వదలినచో తాను ఆత్మధారణము కలుగ నేరనివాఁడై (అనఁగా నిలువఁజాలనివాఁడై) నన్నే మిక్కిలి యుత్కృష్టమైనగతిగా (పరమప్రాప్యముగా) ఆశ్రయించియుండును. కనుక నట్టివానిని విడిచి నాకును ఆత్మధారణము కలుగదు (అనఁగా నేనును నిలువఁజాలను.) కాఁబట్టి నాకు వాఁడు (ఆత్మవలె ధారకమైనవాఁడు) సుమీ.

శ్లో॥ బహూనాం జన్మనా మన్తే జ్ఞానవా న్మాం ప్రపద్యతే।
వాసుదేవ స్సర్వ మితి స మహాత్మా సుదుర్లభః॥ 20

మగుట సాధారణమని తెలుపుటకై 'నన్నే యుపాసించువారు' అనఁబడెను. ఫల మందే వారికి భేదము. 'తన్నుపాసించి తనవలన నడిగిపుచ్చుకొనువారు తనకిచ్చు దాత లెట్లగుదు' రన్నచో, సకలఫలప్రదమగు పరమౌదార్యమే భగవంతునికి సర్వస్వము. ఆయిచ్చు నౌదార్యము పుచ్చుకొనువాఁ డుండిననే నెఱపఁగూడునుగాని లేనిచో నెఱపఁ దరముగాదు. ఇట్లు పుచ్చుకొనువారివలననే తనకు సర్వస్వ మగు నౌదార్యము సిద్ధించుచున్నదిగాన వారు తనకు సర్వస్వదాత లగుదురని భావము. 'ఆత్మైవ' అనుటచే శరీరమునకు ఆత్మ యెట్లు ధారకమో, అట్లు జ్ఞాని తనకు ధారక మని 'నాధారణము వానియధీనమైనది' అనఁబడెను. ఇందులకు 'ఆస్థితః.. గతిమ్' అనుటయే హేతువు. 'యుక్తాత్మా' అనఁగా నాతోడియోగమునే ఆశంసించుచుండు వాఁడు గాన నేనులేక యాత్మధారణము కలుగనివాఁడు- అనఁగా నన్ను అనుసంధింపనియెడల మఱియొకటి ననుసంధింపఁ బూనుట కసమర్థుఁడై యుండుస్వభావము గలవాఁడనుట. 'మామేవ' అనుటచే ఉపాయభూతుఁడ నగునన్నేకాని మఱియొక ఫలలేశమును గాదనుట. ఇట 'ఐశ్వర్యాదికాములందఱును నాస్వరూపమునకు అతిశయము గలిగించువారే. జ్ఞానిమాత్రము నాస్వరూపమునకు సత్తనే కలిగించువాఁడు' అని స్వభక్తుని భగవంతుఁ డీశ్లోకమున స్తుతించుట తెలియనది.

టీ. (ఏవఁడు), బహూనాం = అనేకము లయిన, జన్మనాం = పుణ్యజన్మములయొక్క, అన్తే = తుదను, జ్ఞానవాన్ (భూత్వా) = జ్ఞానముకలవాఁడై, వాసుదేవ (ఏవ) = సర్వాత్మకుం డైనభగవంతుఁడే, సర్వం = ప్రాప్యము ప్రాపకము తక్కిన యభీష్టములు అన్నియును, ఇతి = అని, మాం = నన్ను, ప్రపద్యతే = ఉపాసించుచున్నాఁడో, సః = ఆ-అట్టి; మహాత్మా = పుణ్యాత్ముఁడు, సుదుర్లభః = మిక్కిలి దుర్లభుఁడు.

తా. *నాకు శేషభూతమై యుండుటయే పరమాత్మయొక్క స్వరూపము అని ఆత్మయొక్క యాథాత్మ్యము నెఱింగి నాయెడల

---

* ఈచెప్పఁబడిన జ్ఞానము అనేకజన్మములచే సాధ్యమగు పుణ్యముయొక్క ఫలమగుటంజేసి అట్టిజ్ఞానము గలవాఁడు శ్రేష్ఠుఁ డగునని మరల నిందుఁ దెలుపుచున్నాఁడు. ఇట 'బహూనాం జన్మనామ్' అనుటచే నట్టిజన్మములు పెక్కింటిని జెప్పలేదు. ఎన్నిజన్మము లెత్తినను అవి కేవలము లైనయెడల నుపయోగములేదు. మఱియు ఏవో జన్మములు పెక్కు లెత్తినమాత్రమున 'జ్ఞానవాన్' అని జ్ఞానము కలుగ నేరదు. అట్లు కలుగునేని, అప్పుడందఱకును ఏజన్మములనయినను పెక్కింటి నెత్తినమాత్రముననే ప్రయత్నముతేకయే జ్ఞానము కలుగవలసివచ్చును. కాన నిచట జన్మము లనఁగా కేవలములైనవిగాక పుణ్యము లైన జన్మములని చెప్పఁబడెను. మఱియు 'బహూనాం జన్మనామన్తే జ్ఞానవా న్మాం ప్రపద్యతే' అనఁగా 'జ్ఞానవంతుఁడు బహుజన్మముల కడపట నన్ను నుపాసించుచున్నాఁడు' అని యర్థ మగును. జ్ఞానము కలిగినపిదపఁ గూడ బహుజన్మము లెత్తి భగవంతు నుపాసించునని భావము తోఁచుచున్నది గాన నిది యుక్తము గాదు. కనుక 'జ్ఞానవాన్ భూత్వా' అని యధ్యాహరించుకొన్నయెడల బహుపుణ్యము లెత్తిన పిదప జ్ఞానవంతుఁడై నన్నుపాసించుచున్నాఁడని యుక్తమైన యర్థము సిద్ధించుచున్నది. 'మఱియు 'జ్ఞానవాన్' జ్ఞానముగలవాఁడు 'వాసుదేవ స్సర్వమ్' అని భగవంతునిగుఱించి 'ప్రపద్యతే' అని ప్రపత్తి చేయుట చెప్పఁబడెను గదా. 'జ్ఞానవాన్' అనఁగా ఏమిజ్ఞానము గలవాఁడు? అన్నచో 'భూమి రాపః' ఇత్యాదులచే తాను భగవంతునికి శేషభూతుఁడై యుండువాఁ డనియు, 'అహం కృత్స్నస్య' ఇత్యాదులచే తనస్వరూపాదులు భగవదధీనములనియును భగవంతుఁడు సర్వోత్కృష్టుఁడనియును జ్ఞానముగలవాఁడే యింతవఱకుఁ జెప్పఁబడియుండుటచే 'వాసుదేవ...అనుజ్ఞానము గలవాఁడై' యని యర్థము చెప్పఁబడినది. 'వాసుదేవస్సర్వ

ప్రపత్తి చేయుట యల్పసంఖ్య గల పుణ్యజన్మములయొక్క ఫలము గాదు. అనేక పుణ్యజన్మములవలనఁ గలుగుఫలము. కావున అనేక పుణ్యజన్మములకుఁ గడపట "వాసుదేవునకు శేషమై యుండుటయే నాస్వరూపము. నాస్వరూపస్థితిప్రవృత్తులు అతనియధీనములు. అతఁడు అసంఖ్యేయము లగుకల్యాణగుణములచేత అన్నిటికంటె నుత్కృష్టుఁ [14] డైనవాఁడు" అను జ్ఞానము గలవాఁడై 'వాసుదేవుఁడే నాకు పరమ [15] ప్రాప్యము, ప్రాపకము, నామనోరథమం దేదిగలదో యా సర్వమును అతఁడే' అని తలఁచినవాఁడై నన్ను ఉపాసించునట్టి మహాత్ముఁడు (గొప్పమనస్సు గలవాఁడు) లోకమునందు మిక్కిలియు దుర్లభుఁడు. 'ప్రియోహిజ్ఞానినోఽత్యర్థమహమ్' 'ఆస్థితస్సహియుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్' అని (భగవంతునే పరమప్రాప్యముగాను ప్రాపకముగాను చెప్పు) ప్రక్రమముంబట్టి 'వాసుదేవస్సర్వమ్' అనుటకు నిదియే యర్థము. ఈజ్ఞానవంతుఁడును ఇట చెప్పఁబడిన (వాసుదేవశేషత్వైకరసత్వాది) లక్షణములు గలవాఁడే. ఏలన నితఁడే పూర్వము చెప్పఁ

మనఁగా నేమి యన్నచో, ఇందు మొదట ప్రాప్యముల భేదమునుబట్టియే యధికారుల భేదము ఏర్పఱుపఁబడెను. జ్ఞానాధికారికి 'ప్రియోహిజ్ఞానినోఽత్యర్థమహమ్' అని భగవంతుఁడే యత్యంతప్రియుఁడుగాను, కాన 'ఆస్థితస్సహి...మామేవానుత్తమాం గతిమ్' అని భగవంతుఁడే పరమప్రాప్యముగాను జెప్పఁబడుటచే 'వాసుదేవుఁడే నాకు పరమప్రాప్యుఁడు...అవి యన్నియు' నని యర్థము చెప్పఁబడినది. ఇట ప్రపత్తి యుపాసనమునకు అంగమే యగుటచే 'ప్రపద్యతే' అనుటకు ఉపాసించుచున్నాఁడని యర్థము చేయఁబడెను. ఇట జ్ఞానిని 'మహాత్మా' అనుటకు స్వరూపమున మహత్త్వము గలవాఁడని గ్రహించుట ప్రమాణవిరుద్ధము. పంక్తిపావనత్వాదిక మగు మహత్త్వము గ్రహించుటయు ప్రకృతమున కావశ్యకముగాదు. కాన 'జ్ఞానవాన్' అను జ్ఞానవిశేషమువలనఁ గలిగిన మహత్త్వము గలవాఁడని తెలుపుటకై 'మహామనస్సుగలవాఁడు' అనబడెను. ఫలాంతరములను గోరు ఆర్తుఁడు మొదలగు భగవదుపాసకులు గూడ దుర్లభులే కాన, వారు గాదని తెలుపుటకై జ్ఞాని 'సుదుర్లభః' అనఁబడినాఁడని తెలియునది.

బడినజ్ఞాని. ఎట్లన 'భూమిరాపః' అని యారంభించి 'అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా। అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్। జీవభూతామ్' అని చేతనాచేతనములగు ప్రకృతులు రెండును పరమపురుషునికి శేషమైయుండుటయే స్వరూపముగాఁగలవిగా చెప్పఁబడినవిగదా. 'అహంకృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ' అని యారంభించి 'యేచైవసాత్త్వికాభావారాజసాస్తామసాశ్చ యే। మత్త ఏవేతి తాన్విద్ధి న త్వహం తేషు తే మయి' అని కార్యకారణములనెడి యుభయావస్థలందున్న ప్రకృతిద్వయముయొక్క స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తులు పరమపురుషునికి లోనయియుండుటయు పరమపురుషుఁడు సమస్తము లయిన ప్రకారములచేతను సర్వమునకు మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడై యుండుటయుఁ జెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి (వాసుదేవునికి శేషభూతుఁ డగుటయందే యాసక్తి మొదలగు లక్షణములు గల) వాఁడే ఇచట జ్ఞాని యని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

అవ. అట్టిజ్ఞాని దుర్లభుఁడగుటనే యుపపాదించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కామైస్తైస్తైర్హృతజ్ఞానాః ప్రపద్యన్తేఽన్యదేవతాః।
తంతం నియమ మాస్థాయ ప్రకృత్యానియతా స్స్వయా॥ 21

టీ. స్వయా = తమదైన, ప్రకృత్యా = పాపవాసనతో, నియతాః=నిత్యసంబంధము గలవారును, తైః=తమతమ ప్రాచీన వాసనకు అనురూపములగు నాయా, కామైః = కోరినట్టిపదార్థముల చేత, హృతజ్ఞానా స్సన్తః=అపహరింపఁబడిన భగవత్స్వరూపవిషయ జ్ఞానము గలవారును నై, తంతం నియమం = (ఆయా దేవతలను మాత్రమే సంతోషపరచునట్టి) ఆయానియమమును, ఆస్థాయ = పొంది, అన్యదేవతాః = భగవంతునికంటె నితరులైన యింద్రాది దేవతలను, ప్రపద్యన్తే = ఆశ్రయించి అర్చించుచున్నారు.

తా. లోకమునం గల పురుషులందఱును *స్వకీయ మగు పాపవాసనతో నెప్పుడును గూడి యుందురు. అది గుణమయమగు పదార్థములయందే ప్రవర్తించునట్టిది. కావున వారు అట్టి తమతమ వాసనలకుఁ దగినట్టు గుణమయములే యైన యాయాపదార్థములనే కోరుదురు. అవి గుణమయము లగుటచేత వారికిఁ గల మత్స్వరూప విషయజ్ఞానమును బోఁగొట్టఁగా వారు (నన్ను భజింపక) ఆయాపదా ర్థములనే కోరి యవి సిద్ధించుటకొఱకు నాకంటె వేఱై కేవలురైన యింద్రాది దేవతలను ఆశ్రయించి ఆయా దేవతావిశేషమాత్రములను సంతోషపఱచుటకై యే యేర్పడిన యాయాసంకల్పాది నియమము లను గైకొని వానినే యర్చించుచున్నారు. 16

17A

శ్లో॥ యోయో యాంయాం తనుంభక్తః శ్రద్ధయార్చితు మిచ్ఛతి।
తస్యతస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధా మ్యహమ్॥ 22

---

* ఇందు 'కామైస్తైస్తైః' అని యాయా యిచ్ఛావిషయములను జెప్పుటచే ఆయిచ్ఛలకు హేతుభూతమైన సహజవాసనయే యిట స్వభావార్థకమగు ప్రకృతి శబ్దముచే గ్రహింపవలసియున్నది. కాన ప్రకృతియనఁగా వాసన యనఁబడెను. అది 'స్వయా' అని స్వకీయమనుట ప్రాచీనమైన స్వకీయానుభవముచేఁ బుట్టినదని భావము. దీనిచేతనే గుణమయములైన యాయాపదార్థములం దిచ్ఛగలుగుననియు ఆయిచ్ఛచేత భగవత్స్వరూపజ్ఞానము అపహృత మగునుగాన అన్యదేవతా భజనము కలుగుచున్న దనియు తెలియునది. కామమనఁగా కోరికగాదు, కోరఁబడినపదార్థము. ఈయర్థ ముననే 'లభతేచ తతఃకామాన్' అని మీఁద చెప్పఁబడు కామశబ్దము ప్రయో గింపఁబడియుండుటవలన అదే యిచటఁగూడ గ్రహింపఁబడిన దని తెలియునది. దేవ తలను బూజించుట వారిని శరీరముగాఁగలభగవంతునిఁ బూజించుటయే యగును. అయినను ఆపూజ భగవత్పూజయే యగుననెడి యనుసంధానము వారికి లేనందున వారు దేవతలనుమాత్రమే పూజించువారగుదురని చెప్పఁబడెను. ఇచటఁగూడ 'ప్రపద్యన్తే' అనుటచే, ప్రపత్తిమీది శ్లోకమునం గల 'శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి' అనుట కనుగుణ ముగా అర్చనకు అంగమగునని తెలుపుటకై, 'వానినే యాశ్రయించి యర్చించు చున్నారు' అనఁబడెను. ఇట దేవతాంతర ఫలాంతర సంగాదులు జ్ఞానమునకు ప్రతి బంధకము లని భావము.

టీ. యః యః=ఎవఁడెవఁడు, యాంయాం తనుం=ఏయే దేవతా రూపమయిన నా దేహమును, భక్తస్సన్=భక్తిగలవాఁడగుచు, శ్రద్ధయా = శ్రద్ధతో, అర్చితుం = ఆరాధించుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాఁడో, తస్యతస్య=ఆయాపురుషునికి, తాం శ్రద్ధామేవ=నా దేహవిషయమైన యాశ్రద్ధనే, అచలాం=నిర్విఘ్నమైనదానినిగా, విదధామి =చేయుచున్నాను.

తా. *ఆదేవతలుకూడ నా దేహములుగా 'య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ యమాదిత్యో నవేద యస్యాఽదిత్యశ్శరీరమ్' ఇత్యాదిశ్రుతు

---

*దేవతాంతరఫలాంతరాసక్తులైనవారుగూడ ఆయాదేవతారాధనములును వానివలన ఫలములును శిథిలమైనయెడల అనర్థహేతువులైన నిషిద్ధోపాయములఁబడుదురని భయపడి పరమకారుణికుఁడగు నేనే వారియట్టి దేవతారాధనమునకు వలయు శ్రద్ధకుఁగలవిఘ్నములను బోఁగొట్టి వానిఫలములనిచ్చుచున్నానని యీ రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 'య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ య మాదిత్యోనవేద యస్యాదిత్యశ్శరీరమ్' ఇత్యాదులందు ఆదిత్యాదిదేవతలు భగవంతునికి శరీరము అగుట చెప్పఁబడియున్నది. దేవతలు భగవంతుని శరీరములు అనుటచే దేవతలు వట్టిశరీరమాత్రములే యనియు వానియందుఁగల ఆత్మలన్నియు రామకృష్ణాదిమూర్తులందుఁబోలె పరమాత్మయగు భగవంతుఁడొక్కఁడే యనియు గ్రహింపరాదు. ఎట్లన పూర్వశ్లోకమున 'ప్రపద్యన్తేఽన్యదేవతాః' అనుచో 'అన్యదేవతాః' అనఁబడినవారు భగవంతుని యసాధారణ విగ్రహవిశేషము గానేరరు. అట్టి విగ్రహముగల భగవంతుఁడుగాని కానేరరు. భగవంతునికంటె వేఱయినచేతనులే కావలయును. మఱియు 'దేవాన్దేవయజో యాన్తి మద్భక్తాయాన్తి మామపి' అని దేవతలను వేఱుగాను తన్ను వేఱుగాను జెప్పుటచే దేవతలును దానును వేఱువేఱుచేతనులని యేర్పడుచున్నది. కాఁబట్టి యిట దేవత లనఁగా దేవతల శరీరములును వానిలోపలి యాత్మలను రెంటిని గ్రహింపవలయును. ఒక్కొక్కదేవతయొక్క శరీరమును వానియాత్మయు రెండును చేరియే భగవంతునిశరీర మగుచున్నదికాని వట్టిశరీరమేకాదు. దేవతాంతరపరులు 'నతు మామభిజానన్తి తత్త్వేన' అనిమీఁదఁ జెప్పఁబడునట్లు భగవత్స్వరూపము దెలియదుగాన ఆయాదేవతలను భగవంతుఁడు తనువుగా నర్చించుట గలుగదు; తనువుగా నర్చించిరేని పరమాత్మ నర్చించిన వారే యగుదురుగదా. ఇట్లుండ 'యోయో... మిచ్ఛతి' అనుచో, 'యాం యాంతనుం' అని ఆదేవతలను లనతనువుగా భజింతురని భగవంతుఁడు చెప్పుట యెట్లు? 'యాంయాం దేవతాం' అనికదా చెప్పవలయును

లచే ప్రతిపాదింపఁబడినవి. దేవతలు నాదేహము లని తెలియక పోయినను ఎవఁడెవఁడు ఆదిత్యాదిదేవతారూపమైన యేయే నాదేహమును (అనఁగా నాదేహమైన యేయేదేవతను) భక్తియుక్తుఁడై శ్రద్ధతో నర్చింపఁగోరుచున్నాఁడో, ఆయావానికి ఆయాదేవత నాదేహమని తెలియకపోయినను, వానియందుఁ జూపెడి యీశ్రద్ధ నాదేహమును గుఱించినదియేకదా యని నేను తలఁచి యాశ్రద్ధనే

17B

నిర్విఘ్నమైనదిగా చేయుచున్నాను.

శ్లో॥ స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధన మీహతే ।

18

లభతేచ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్॥ 23

టీ. సః = భక్తుఁడు, తయా = ఆనిశ్చలమైన, శ్రద్ధయా = శ్రద్ధతో, యుక్తస్సన్ = కూడినవాఁడై, తస్య = వానియొక్క-ఆయింద్రాదులయొక్క, ఆరాధనం (ప్రతి) = ఆరాధనమును (గూర్చి), ఈహతే = (చేయఁ) గోరుచున్నాఁడు, తతః = దానివలన-నాకు దేహభూతులైన యింద్రాదిదేవతల నారాధించుటవలన, తాన్ కామాన్ = తాను కోరినయాపదార్థములనే, మయైవ = నాచేతనే, విహితాన్ = ఇయ్యఁబడినవానిని. లభతేహి = పొందుచున్నాఁడుగదా.

తా. ఆభక్తుఁడు నిర్విఘ్నమైన యాశ్రద్ధతోఁ గూడినవాఁడై ఆయింద్రాదిదేవతలఁ గూర్చి యారాధనము చేయఁగోరుచున్నాఁడు.

తన్న చో?, వారు ఆదేవతలను తనతనువుగాఁ దలఁచి భజింపకపోయినను వారు తన తనువునే భజించినారని తాను తలంచుకొనుటచే తనయభిప్రాయముచొప్పున 'యాం యాం తనుమ్' అన్నాఁడని తెలియునది. మఱియు రాజుయొక్క ఆత్మస్వరూపము తెలియనివాఁడయినను ఆరాజుయొక్క శరీరమును నలుఁగు మొదలగువానిచేఁ జక్కఁజేయువాఁడు రాజుయొక్క యాత్మచేతనే ఫలమును బొందునట్లు భగవచ్ఛరీరులగు దేవతలను భజించువాఁడు తదాత్మ యగు భగవంతునిచేతనే ఫలముఁ బడయునని తెలియునది.

దానివలన (అనఁగా నాకు దేహభూతు లయిన యింద్రాది దేవతల నారాధించుటవలన) తా నభిలషించిన యాకామములనే నేనే విధింపఁగా లభించుచున్నాఁడు. (నిన్ను గుఱించినజ్ఞానము లేనివానికి నీవలన ఫలము గలుగుట యెట్లన్నచో) ఆరాధనకాలమందు ఆరాధ్యులయిన యింద్రాదులు నాదేహమును లనియు కావుననే వారి నర్చించుట నన్నారాధించుటయే యగుననియు వానికి తెలియక పోయినను వాసవమున కది తదంతర్యామి యగు నన్నారాధించుట యగుటంబట్టి ఆరాధకుఁ డభిలషించినదానిని నేనే విధించుచున్నాను.

శ్లో॥ అన్తవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవ త్యల్ప మేధసామ్ । (19)
దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి॥ (20) 24

టీ. తేషాం=ఇంద్రాది దేవతామాత్రములను బూజించునట్టి, అల్పమేధసాం = స్వల్పబుద్ధి గలవారికి, తత్ ఫలంతు=ఆ దేవతారాధనమువలనఁ గలుగుఫలమో, అన్తవత్ =నాశము కలది, (భవతి= అగుచున్నది.) (ఏలనఁగా), దేవయజః = అన్యదేవతలను బూజించువారు, దేవాన్ = ఆదేవతలను - ఆదేవతలతోడి సాయుజ్యమును, యాన్తి =పొందుచున్నారు, మద్భక్తాః అపి=నాభక్తులును, మాం = నన్ను, యాన్తి =పొందుచున్నారు-నాతోడి సాధర్మ్యమును బొందుచున్నా రనుట.

తా. కేవలురైన యింద్రాదులనుమాత్రము యజించునట్టి యాయల్పబుద్ధులకు వారి నారాధించుటవలనఁ గలుగు ఫలము అల్పమును అంతము గలదియు నగును. ఏలనఁగా, ఇంద్రాది దేవతల నారాధించువారు ఆదేవతలనే పొందుదురు. ఇంద్రాదులుగూడ పరిచ్ఛిన్నములగు భోగములు గలిగి పరిమితమైన కాలమువఱకే వర్తించు

చుండువారుగదా; కాఁబట్టి వారితోడి సాయుజ్యమును బొందినవారు (ఆదేవతలు పరిమితమగు తమకాలమును తమభోగములును ముగియఁగా క్రిందికి వచ్చునప్పుడు తత్సమానభోగులగుటచే వీరును తమ భోగాదులు తీఱి) వారితోఁగూడ క్రిందికి వచ్చుచున్నారు. నాభక్తులు కూడ (ఆదేవతలనే యారాధించుచున్నను) * ఆ యారాధనకర్మములు మదారాధనములే యని యెఱింగినవారై ఆ దేవతలవలనఁ గలుగు పరిమితఫలమునందు సంగము వదలి నన్ను సంతోషపెట్టుటయే పరమప్రయోజనముగాఁ గలవారై యుండుటవలన నన్నుఁ బొందుచున్నారు. మఱియు రారు (పునరావృత్తి నొందరనుట). 'మా ముపేత్య తు కౌన్తేయ! పునర్జన్మ నవిద్యతే' అనికదా మీఁదఁ జెప్పఁబడెడిని.

అవ. †ఇతరులన్ననో, ఎల్లవారికిని సులభముగా నాశ్రయింపఁ దగినవాఁడనగుటకై నేను మనుష్యాదులం దెత్తెడి యవతారమును గూడ కొంచెమైనను పసలేనిదిగాఁ జేయుచున్నా రనుచున్నాఁడు.

---

* ఇంద్రాదులతోడి సాయుజ్యము పరిమితమైనది గనుక వారి నుపాసించునట్టి వారిభోగాదులును పరిమితమై ముగియఁగా వారు మరల క్రిందిలోకమునకు వత్తురనియు, ఈశ్వరునితోడిసాధర్మ్యము నిత్యమైనది గనుక వాని నుపాసించువారిభోగాదులును నిత్యమగుటంజేసి వారు మరల క్రిందికి రారనియు భావము. ఈశ్వరుఁడు తన్నుఁగాని దేవతలనుగాని యుపాసించువారికి ఫలములను తానే యిచ్చుచున్నవాఁడుగాన దేవతలకుఁగాను తానిచ్చినఫలముగూడ నిత్యముగా నుండఁదగదా యన్నచో అందు తన్నునుపాసించువారికే తనతోడిసాధర్మ్యము నిచ్చును. దేవతల నుపాసించువారికి దేవతలతోడి సాయుజ్యాదులనుమాత్రమే యిచ్చుననియు గ్రహించునది.

† కొందఱు నన్ను విడిచి యితరదేవతల నుపాసించుచున్నారు. నేను కన్నులకుఁ దెలియనివాఁడనై యుండుటవలన వారు నన్నెఱుఁగనేరక యితరదేవతల నుపాసించుట యుక్తమే యనవచ్చునుగాని, ఇట్లు అందఱును సులభముగా నాశ్రయించుటకొఱకు కన్నులకుఁ దెలియువాఁడనై నేను మనుష్యాదులం దవతరించినప్పుడైనను నన్నుపాసింపవలెనుగదా. అప్పుడుఁగూడ నన్నుపాసింపక నాయవతారమువలన ప్రయోజనము పొందకయుండువారును మఱికొందఱు చతుర్విధసుకృతులకంటె నన్యులగువారు కలరని భావము.

21

శ్లో॥ అవ్యక్తం వ్యక్తి మాపన్నం మన్యన్తే మా మబుద్ధయః ।
పరం భావ మజానన్తో మ మావ్యయ మనుత్తమమ్॥ 24

టీ. అబుద్ధయః = నావిషయ మైనబుద్ధి లేనివారు, మమ = నాయొక్క, అవ్యయం = ఎల్లప్పుడు ఏకరూపమైనదియు, అనుత్తమమ్ = సర్వోత్కృష్టమైనదియునగు, పరంభావం = నిరతిశయపరత్వసౌలభ్యరూపమైన నాస్వభావమును, అజానన్తః = ఎఱుఁగకున్నవారై, మాం = నన్ను, అవ్యక్తమ్ = (ఇంతకు పూర్వము) తెలియబడనివాఁడనై, వ్యక్తిం = ఇప్పుడు అందఱికిని తెలియుటను, ఆపన్నం = పొందినవానినిగా, మన్యన్తే = తలచుచున్నారు.

తా. *సర్వకర్మములచేత నారాధింపఁ దగినవాఁడును, సర్వేశ్వరుఁడును, వాక్కుచేతను మనస్సుచేతను ఇట్టిదట్టిదని చెప్పుటకును దలంచుటకును సాధ్యములుకానట్టి స్వరూపస్వభావములు గలవాఁడును అగు నేను, మిక్కిలి కారుణ్యమువలనను ఆశ్రితవాత్సల్యము

* తాను పూర్వము అవ్యక్తుఁ డై యుండి యిప్పు డవతారమువలన వ్యక్తుఁడగుట నిజమేకదా. దీని నాక్షేపింపవచ్చునా? యన్నచో, తాను అవతారమువలన వ్యక్తుఁడయినట్లు తలఁచుట నాక్షేపింపలేదు. ఒకరాజకుమారునివలె కర్మవశమున నొకజన్మమెత్తి వ్యక్తుఁడయినట్లు తలంచుటనే యాక్షేపించినాఁడని తెలియునది. ఇట్లు ఆశ్రయింతురనఁగా ప్రపత్తిపూర్వకముగా భజింతురని యర్థమగును. అట్లు సేయమిచే దాని కంగముగా వర్ణాశ్రమాదిధర్మము లయిన స్తుతి నమస్కారాదులను గూడఁ జేయరని 'కర్మములచేతను నారాధింపరు' అన్నాఁడు. 'సర్వకర్మములచేత...అవతరించితిని' అనుటచే నిరతిశయపరత్వసౌలభ్యరూప మగు స్వభావము చెప్పఁబడినది. ఈశ్వరుఁడు కర్మవశమునఁ గాక కారుణ్యవశమున మనుష్యుఁడై పుట్టుటయు, అట్లు పుట్టినను వాని యీశ్వరస్వభావము చెడకుండుటయు, పరత్వలక్షణములే యగును. ఇట్లు పుట్టుటవలన వాని పరత్వమే గ్రహింపఁ దగియుండఁగా వాని మనుష్యత్వమునే గ్రహించుట బుద్ధిహీనుల లక్షణమని తెలియఁగునది. మఱియు నిట్లు 'అవ్యక్తం వ్యక్తి మాపన్నమ్' అనుటచే అవతారమును, 'మామ్' అనుటచే ప్రకృతిపృష్టావతారమును సూచితమగుటచే 'వసుదేవుని కొడుకుగా' అని కూర్పఁబడెను.

వలనను అందఱికిని సులభముగా నాశ్రయింపఁదగినవాఁడను కాఁగోరి, నాదివ్యస్వభావమును విడువకయే వసుదేవునికిఁ గొడుకుగా నవతరించితిని. ఇట్లగుట నాపరస్వభావము. ఇది నిత్యమై నిరతిశయమై యొప్పును. అయినను బుద్ధిహీనులు (నేనిట్లు మనుష్యుఁడనై పుట్టుట నాపరస్వభావమని యెఱుంగనివారై) సామాన్యుఁడగు నొక రాజకుమారునివలె పూర్వము తెలియబడనివాఁడై యుండి యిప్పుడు కర్మవశమున నొక జన్మ మెత్తి తెలియఁబడుచున్నవానినిగా నన్నుఁ దలంచుచున్నారు. కావున వారు నన్నాశ్రయింపరు; కర్మములచేత, నన్నారాధింపకయు నుందురు.

అవ. తన పరస్వభావము ఏల యిట్లు ప్రకాశముగాఁ దెలియకున్నదో చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నాహం ప్రకాశ స్సర్వస్య యోగమాయా సమావృతః।
మూఢోఽయం నాభిజానాతి లోకో మామజ మవ్యయమ్॥ 25

టీ. యోగమాయాసమావృతః=మనుష్యత్వాది శరీర సంబంధమనెడి మాయచేత నావరింపఁబడిన, అహం = నేను, సర్వస్య= అందఱకును, ప్రకాశః = (పరస్వభావమునందు) తెలియఁబడినవాఁడను, న=కాను, మూఢః = మోహముఁ జెందిన, అయం=ఈ, లోకః=లోకమందలి జనము, మాం = నన్ను, అజం = జన్మములేనివానినిగాను, అవ్యయం = నాశరహితునిగాను, నాభిజానాతి = ఎఱుఁగదు.

తా. *క్షేత్రజ్ఞులకు అసాధారణమై యుండుమనుష్యత్వము మొదలగు సంస్థానములతోడియోగ మనెడి (అనఁగా మనుష్యత్వాది

* "నీ సంకల్పమున కెదురులేదు కనుక, నీ వందఱికిని సమాశ్రయణీయుఁడవగుటకై యవతరించితివేని నీసంకల్పము చొప్పున నందఱు నిన్ను నాశ్రయింపరు' అని యడిగినచో సమాధానముగా దీనిని భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇచట

శరీర యోగ మనెడి) మాయచేతఁ గప్పబడినవాఁడనై యుండుటచే

'యోగమాయాసమావృతః' అనుచో, మాయ యనఁగా నేమిగా నుండదగు నని విచారింతము. ఇచట యవతారావస్థ చెప్పఁబడుచున్నది. మాయ యని త్రిగుణాత్మికయైన మాయచే నావరింపఁబడుటను జెప్పినచో నిది పరావస్థకును అవతారావస్థకును సాధారణముగాన రెండవదాని కిపుడు చెప్పుటచే విశేష మేమియు కలుగదు. సంకల్పాదిరూపమగు మాయయు రెండవస్థలకును సాధారణమే కనుక అవతారావస్థకు అసాధారణమైన మనుష్యాదిసంస్థానవేషభాషాదికముతోడియోగము (అనఁగా సంబంధమే) ఇట మాయయనఁ జెల్లును. మాయ యనగాఁ విచిత్రసృష్టికరమని పూర్వము వివరింపఁబడినది. పరుఁడైనవాఁడు కేవలమనుష్యత్వాదిసంస్థానమునొందు విచిత్రకార్యమును జేయుటచే నిది మాయ యనఁదగును. 'నీవు మనుష్యత్వాదివేషము దాల్చి నీపరత్వభావమును మఱుఁగుపుచ్చుటచే అందఱు నిన్నుఁ బరుఁడని తెలియకున్నారు. కాన నిది నీదోషమే; యనఁగా 'మూఢోఽయం...మవ్యయమ్' అన్నాఁడు. అనఁగా అందఱు నన్నాశ్రయింపవలయునని నేను మనుష్యత్వాదులను బొందఁగా అది దుర్మతులగువారు నన్ను విడుచుటకే కారణమైనది. నేను నాపరస్వభావము నంతటిని మఱుఁగుపఱుచుకొనలేదు. మనుష్యత్వాదులు దాల్చియుండియు లోకోత్తరమయిన కర్మములు తేజము మొదలగునవి వెలిపుచుండుటచే నాపరస్వభావమును దెలుపుచునే యున్నాను. అయినను మందులయిన లోకులు మబ్బులు క్రమ్ముటచే మినుక్కురని కనఁబడుచున్న సూర్యునిఁ జూచి యేదో యొకించుక సాధర్మ్యమునుబట్టి మిడుఁగుఱు బూఁచిగా గ్రహించినట్లు, నా మనుష్యత్వాదివేషమాత్రమును జూచి తేజఃకర్మాదులను జూడక నన్నుఁ గేవలమనుష్యాదులుగానే తలంచుచున్నారని భావము. నిరతిశయమైన దీప్తి (అనఁగాఁ దేజస్సు) జగత్కారణుఁ డగు పరమపురుషునియొక్క యసాధారణధర్మముగా వేదాంతములందు నిర్ణయింపఁబడి యున్నది. వాయ్వింద్రాదుల నతిశయించిన కర్మము సర్వనియంత యగుటకు చిహ్నము. కావున నట్టి తేజఃకర్మములఁ దనపరస్వభావమునకు చిహ్నములయ్యును వానినిబట్టి యాపరస్వభావమును లోకులు తెలిసికొనకున్నారని తెలియునది. ఇట 'అజమ్' అనుటచే ఫలితము 'నిఖిలజగదేకకారణుఁ' డనుట. 'అవ్యయమ్' అనుటచే లబ్ధము 'సర్వేశ్వరుఁ' డనుట. నన్ను అజునిఁగాను అవ్యయునిఁగాను దెలియరు. తక్కిన పురుషులవలె కర్మముచేతఁ బుట్టుకనొందినవానినిగాను జ్ఞానసంకోచాదులు గలవానిని గాను నెఱుంగుదురని భావము. ఇచట 'నాభిజానాతి' అని చెప్పఁబడిన యజ్ఞానము ఈశ్వరుని పరావస్థను తెలియమికాదు. అది యందఱికిని తెలియనిదే. కాని 'పరంభావ మజానన్తో మమావ్యయ మనుత్తమమ్' అన్నట్లు మనుష్యత్వము గలిగియున్నను పరుఁడే యని తెలియమియే యిచట ననభిజ్ఞానమని తెలియునది.

నేనందఱకును ప్రకాశుఁడనుగాను (అనఁగా నా పరస్వభావ మందఱి కును ప్రకాశముగాఁ దెలియకున్నది). అయినను నేనట్టి మాయచే నాపరస్వభావమంతయు మఱుఁగుపఱుచుకొనలేను. ఏలన, నేను పైకి మనుష్యాదులుగా కనఁబడినను నా పరత్వమును సూచించునట్టి లోకోత్తరకర్మములను దేజస్సును ప్రకాశింపజేయుచు నే యుందును. నాయందు మనుష్యత్వాద్యాకారములను జూచినమాత్రముననే యీలోకము మోహము నొంది నన్ను మనుష్యాదులుగా నే భ్రమించుచున్నది గాని వాయ్వింద్రాదుల నతిశయించిన నాకర్మములు, సూర్యాగ్నులను మించిన నా తేజస్సు అగపడుచున్నవైనను, ఉత్పత్తివినాశములు లేనివాఁడును అవ్యయుఁడును నిఖిల జగదేకకారణుఁడును సర్వేశ్వరుఁడు నగు నేను -ందఱకును సమాశ్రయణీయుఁడగుటకొఱకు మనుష్యాకారమును బొందియున్నవాఁడని గుఱు తెఱుఁగకున్నది.

శ్లో॥ వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున ।
భవిష్యాణి చ భూతాని మాం తు వేద న కశ్చన॥ 26

టీ. హే అర్జున, అహం = నేను, సమతీతాని = జరిగినవియును, వర్తమానాని = జరుగుచున్నవియును, భవిష్యాణి = జరుగఁబోవునట్టివియునగు, భూతాని = సమస్తభూతములను, వేద = ఎఱుఁగుదును, మాంతు = నన్నో, కశ్చన = ఒక్కటియు, న వేద = ఎఱుంగదు.

తా. *అర్జునా, భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలత్రయమునంగల సమస్తప్రాణులను నే నెఱుంగుదును. కాని, నాచే అనుసంధింపబడు

* ఇఁట 'నాభిజానాతి' అని పూర్వశ్లోకమున చెప్పినచొప్పున వర్తమానకాలమందే కాక కాలత్రయమునందు లోకు లెవ్వరును తెలియరని చెప్పబడుచున్నది. 'వేదాహమ్' అని తన్ను సర్వజ్ఞునిగాఁ జెప్పకొననేల యన్నచో, తన్ను సర్వజ్ఞుఁడుగాఁ దెలియుటవలనఁ గదా తన్నే యాశ్రయించుట ఫలించును. కావుననే 'నన్నిట్లు సర్వజ్ఞునిఁగాను...దెలిసికొని నన్నే యాశ్రయించువాఁడు' అనఁబడెను.

చున్నవియు కాలత్రయమునందు వర్తించుచుండునవియు నగునట్టి ప్రాణులలో నన్నిట్టివానినిగాను (సర్వజ్ఞునిగాను), వాసుదేవునిగాను, అందఱును ఆశ్రయించుటకై యవతరించినవానినిగానును ఎఱింగి నన్నే యాశ్రయించునట్టివాఁ డొక్కఁడును గానఁబడఁడని యర్థము. కావున అట్టిజ్ఞాని మిక్కిలి దుర్లభుఁడే యగును.

*అవ. అట్లేకదా. 22

శ్లో॥ ఇచ్ఛాద్వేషసముత్థేన ద్వన్ద్వమోహేన భారత ।
సర్వభూతాని సమ్మోహం సర్గే యాన్తి పరన్తప॥ 27

టీ. పరంతప = శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టి, హేభారత = అర్జునా, సర్వభూతాని=సమస్తభూతములు, సర్గే=జన్మకాలమందే, ఇచ్ఛాద్వేషసముత్థేన = రాగ (అభిలాష) ద్వేషములవలనఁ గలిగిన, ద్వంద్వమోహేన=శీతోష్ణాది (అనఁగాసుఖదుఃఖాది) ద్వంద్వరూపమైన మోహహేతువుచేత, సమ్మోహం = ఒక్కటిగాఁ దలచిఁ భ్రమించుటను, యాన్తి = పొందుచున్నవి.

తా. అర్జునా, †ఇచ్ఛాద్వేషములచేతఁ బుట్టిన శీతోష్ణాది ద్వంద్వమనెడు మోహము (గలిగించుదాని) చేత సర్వభూతములును

* 'అట్లేకదా' యనుటచే జ్ఞాని చెప్పఁబడినట్లే దుర్లభుఁడగునని యీశ్లోకము చేతను నిరూపించుచున్నారు. ఇందు కాలత్రయమునంగల సమస్తభూతములును భగవంతునిగుఱించి యజ్ఞానము గలిగియుండుటకుఁ గారణమును జెప్పి, యిట్లిందఱకును అజ్ఞానమే సాధారణమై యుండుటచే జ్ఞానము గలవాఁడు దుర్లభుఁడని నిరూపిత మగుచున్నది.

† ఇందు, జన్మకాలమందే ఇచ్ఛాద్వేషములు సంభవించుననియు ఆ యిచ్ఛాద్వేషములచేత శీతోష్ణాదిద్వంద్వ మనెడి మోహము ఉత్థిత మగుచున్నదనియు ఆమోహముచేత సమ్మోహము గలుగుననియుఁ గదా చెప్పఁబడినది. జన్మకాలమందే యిచ్ఛాద్వేషములు కలుగుటకు నియతి లేదుగాన నవి కలుగఁజాలవు: కలిగినను అవి ద్వంద్వమునుగూర్చియే కలుగవలయునా ? భగవంతునిగూర్చి యేల కలుగరాదు? ఇచ్ఛా

జన్మించు కాలమందే సమ్మోహమును బొందుచున్నవి. అనఁగా- సత్త్వాది గుణమయములైన సుఖదుఃఖాదిద్వంద్వములు పెక్కింటిలో పూర్వాపూర్వజన్మములందు ఏవిషయమునుగుఱించి యిచ్ఛాద్వేష

ద్వేషమాత్రముల చేత శీతోష్ణాదులు ఉత్థిత మగుట యెట్లు? అవి హేమంతగ్రీష్మాదు లయిన స్వకారణములవలననేకదా కలుగునవి? ద్వంద్వమునకు మోహశబ్దార్థ మెట్లు? మోహముచేత మోహమును బొందుదు రనుటచే ఆత్మాశ్రయాదిదోషము ప్రసక్తిం చునే! యని శంకలురాఁగా ఇట 'గుణమయములైన - యే యుఁ బుట్టినకాదు' అని సమాధానములు చెప్పఁబడినవి. అనఁగా జన్మాంతరవాసన యనుకారణ మొకటి గలదు. ఒకజన్మమునందు ఒకానొక విషయమునుబట్టి యిచ్ఛాద్వేషము అలవాటు పడుటవలన పిదప నవి తెలిపఁబడకున్నను ఆవిషయమందే తిరుగుటనే వర్తించుచుం డును. ఇదియే ఆవిషయపు వాసన యనఁబడును. ఇది పయిపయిని పిమ్మటిజన్మము లందును విడువక యనువర్తించుస్వభావము గలది. కనుక ఒకజన్మమందు ఒకద్వంద్వమును గుఱించి యిచ్ఛాద్వేషము లలవాటుచేయుటచేఁ బుట్టినవాసన మఱుసటిజన్మ మందును అనువర్తించుటచే ఆజన్మమెత్తినపుడే ఆవాసనవలన ఆ ద్వంద్వమును గుఱించియే యిచ్ఛాద్వేషములు కలుగుచున్నవి. కనుక జన్మకాలమందే యిచ్ఛాద్వేషములు కలుగుటకు వీలు లేదనరాదు. ఆయిచ్ఛాద్వేషములు కలిగినను వాసనానుగుణముగా ద్వంద్వములను గుఱించిన వగునేకాని భగవంతునిగుఱించినవి కానేరవు. మఱియు ద్వంద్వము ఇచ్ఛాద్వేషములవలన ఉత్థిత మగుననఁగా ఇచ్ఛాద్వేషములకు విషయముగా స్ఫురించుననియేకాని దానివలనఁ బుట్టునని భావముకాదు. కాన దోషములేదు. ఇట మోహమనఁగా కరణవ్యుత్పత్తిచే మోహింపఁజేయునదనియర్థము. ద్వంద్వమోహము-(అనగా ద్వంద్వమనెడి మోహకారణమైనది) సమ్మోహమును బుట్టించును. ద్వంద్వము మోహకారణ మైనది గావున సమ్మోహమును బుట్టించుచున్నదని భావము. కాన నిందును దోషములేదు. సమ్మోహ మనఁగా ఒక్కటిగాఁజేసి భ్రమించుట. అభోగ్యమును భోగ్యముగాను, అద్వేష్యమును ద్వేష్యముగాను దలఁచి భ్రమించుట. అట్టి సమ్మోహమువలననే సమస్తప్రాణులు అభోగ్యములును ద్వేష్యములునగు ద్వంద్వముల లాభాలాభములయందే యిచ్ఛాద్వేషములు కలిగియున్నారు గాని భోగ్యుఁడును అద్వేష్యుఁడునగు భగవంతుని సంశ్లేషవియోగములందు ఇచ్ఛాద్వేషములు లేకున్నారని తెలియునది. ఇట్లు సమస్తప్రాణులకును జన్మకాలమందే పూర్వవాసనవలన నిచ్ఛాద్వేషములు ద్వంద్వములనుగూర్చియే కలుగునుగాని భగవంతునిగుఱించి కలుగవుగాన భగవంతుని (సంశ్లేషవియోగములను) గుఱించియే యిచ్ఛాద్వేషములు పడుచుండునట్టిజ్ఞాని మిక్కిలియును దుర్లభుఁడని సిద్ధించుచున్నది.

ములు అలవాటుపడెనో, అద్దాని వాసనవలన మరల జన్మించునపుడే ద్వంద్వమనఁబడు నయ్యదియే యిచ్ఛాద్వేషములకు విషయమై పుట్టి ప్రాణుల నెల్ల మోహింపఁజేయునది యగుచున్నది. ఇట్లు మోహింపఁ జేయునట్టి యద్దానిచేత సమస్త ప్రాణులును సమ్మోహమును బొందుచున్నవి- అనఁగా, ఆ ద్వంద్వమును గుఱించి యిచ్ఛాద్వేషములు పడుస్వభావముగలవియగును. కాని నాతోఁడి సంశ్లేషవియోగములవలన సుఖదుఃఖములుపడుస్వభావము గలవి

23

కానేరవు. జ్ఞానియో నాతోఁడి సంశ్లేషవియోగములను బట్టియే సుఖదుఃఖములు పడునట్టి స్వభావము గలిగియుండును గాని తక్కిన వానినిబట్టి సుఖదుఃఖములను పడఁడు. ఇట్టిస్వభావము గల ప్రాణి యేదియుఁ బుట్టినదికాదు- అని చెప్పఁబడిన దగుచున్నది.

అవ. సర్వభూతములును సమ్మోహమును బొందునేని ని న్నుపాసించువాఁ డొక్కఁడును ఒకప్పుడును కలుగఁడుగదా. ఇట్లుం డఁగా 'చతుర్విధా భజన్తే మామ్' అని నిన్నుపాసించువారు నాలుగు తెగలవా రున్నారని చెప్పితివే, ఇదియెట్లు? అని యడుగఁగా, దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యేషాం త్వన్తగతం పాపం జనానాం పుణ్యకర్మణామ్ ।
తే ద్వంద్వమోహనిర్ముక్తా భజన్తే మాం దృఢవ్రతాః॥ 28

టీ. పుణ్యకర్మణాం=సుకృతకర్మములు గల; యేషాం జనానాం=ఏజనులయొక్క, పాపంతు = పాపమయితే, అన్తగతం=క్షీణతను బొందినదో, తే=వారు- ఐశ్వర్య కైవల్య మోక్షార్థులు అనుట, ద్వన్ద్వమోహనిర్ముక్తాః = సుఖదుఃఖాదిద్వంద్వరూపమగు అజ్ఞానము నుండి విడివడినవారును, దృఢవ్రతాః = దృఢసంకల్పముగలవారునై, మాం=నన్ను-నన్నే, భజన్తే=సేవించుచున్నారు.

తా. ఎవరికి, *గుణమయము లైన ద్వంద్వములను గుఱించిన యిచ్ఛాద్వేషములకు హేతువైనదియు, నాయెడల నాసక్తికలుగుటకు విరోధియైనదియు, అనాదికాలమునుండి ప్రవర్తించుచున్నట్టిదియు నగు పాపము, అనేకజన్మములయం దార్జించిన యుత్కృష్ట పుణ్యసంచయముచేత క్షీణించినదగునో, వారు (ఐశ్వర్యార్థులు కైవల్యార్థులు మోక్షార్థులు) వెనుక చెప్పబడినట్లు పుణ్యతారతమ్యముచేత నన్ను శరణుఁజొచ్చి గుణమయము లగుద్వంద్వము లనెడి మోహమునుండి విడివడినవారై, జరామరణవిముక్తిరూపమైన కైవల్యముకొఱకును, మహైశ్వర్యము కొఱకును, మత్ప్రాప్తిరూపమైన మోక్షము కొఱకును దృఢసంకల్పము గలవారై (యితర దేవతా భజనాదులు లేక) నన్నే భజింతురు.

అవ. భగవంతుని భజించునట్టి యైశ్వర్యార్థులు మొదలైన ముప్వురకును జ్ఞాతవ్యము లైనవానిని (అనఁగా తెలిసికొనవలసిన విశే

* గుణమయము లైన ద్వంద్వములు అనుటచే భగవత్సంశ్లేషవియోగము లనెడి సుఖదుఃఖరూపమగుద్వంద్వము గాదని తెలియునది 'ద్వన్ద్వమోహవినిర్ముక్తాః' 'మాంభజన్తే' అని ద్వంద్వమోహము వీడుటయు తన్ను భజించుటయునని ఫలములు రెండుగాఁ జెప్పుటచే వానికి ప్రతిబంధకమైన పాపమును 'ద్వంద్వములనుగుఱించిన యిచ్ఛాద్వేషములకు హేతువైనదియు' 'నావలని యాసక్తికి విరోధి యైనదియు' నని రెండుగా చెప్పఁబడినది. ఇట 'పుణ్యకర్మణామ్' అనుటయె పాపనివృత్తికి హేతువు, పాపము అనాదికాలప్రవృత్త మగుటచే అట్టిదానిని క్షీణింపఁజేయునట్టి పుణ్యము అనేకజన్మార్జితమైనదిగాను ఉత్కృష్టమైనదిగాను జెప్పఁబడెను. అనఁగా భగవద్జ్ఞానమునకు ప్రతిబంధకమైనట్టి పాపమును నివర్తింపఁజేయునట్టి పుణ్యము ఉత్కృష్ట మగుననియు, అనేకజన్మార్జితపుణ్యసంచయముచేతనే నాశమునొందగూడునట్టి పాపము అనాదికాలప్రవృత్త మగుననియు ఫలితము. 'భజన్తే' అను వర్తమాన వ్యపదేశనుచే భగవదుపాసనము నారంభించుచున్నారని తెలియుచున్నదిగాన ఆ యారంభమునందే పాపముగాని ద్వంద్వమోహముగాని నిశ్శేషముగా నశింపనేరదు. కొంతయైనను మిగిలియే యుండును. కాఁబట్టి 'అంత' శబ్దమునకు నాశము అని చెప్పక క్షీణత్వము చెప్పఁబడినదని యూహ్యము.

షములను), వారికి ఉపాదేయము లైనవానిని, ఇట రెండుశ్లోకములచే ప్రస్తావించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జరామరణమోక్షాయ మా మాశ్రిత్య యతన్తి యే।
తే బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్న మధ్యాత్మం కర్మ చాఖిలమ్॥ 29

టీ. జరామరణమోక్షాయ = ప్రకృతిసంబంధము సవాసనముగా నివర్తించిన శుద్ధాత్మస్వరూపదర్శనముకొఱకు, మాం = నన్ను, ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి, యే = ఎవరు, యతన్తి = ఆరాధనరూపమగుయత్నము చేయుదురో, తే = వారు, తత్ బ్రహ్మ = తద్బ్రహ్మమును, కృత్స్నం = సంపూర్ణమయిన, అధ్యాత్మం = అధ్యాత్మమును, అఖిలం=సమస్తమయిన, కర్మచ = కర్మమును, విదుః=ఎఱుఁగుదురు- ఎఱుఁగవలయుననుట.

తా. *ఎవ్వరు న న్నాశ్రయించి ప్రకృతివియుక్తమైన శుద్ధాత్మస్వరూపదర్శనమునకై (అనఁగా కైవల్యమునకై) ప్రయత్నము సేయుదురో, అట్టివారలు తద్బ్రహ్మమును సంపూర్ణమైన అధ్యాత్మమును సకలకర్మములను నెఱుగవలయును. అనఁగా నీమూఁడును కేవలాత్మానుభవకాములకు అవశ్యము నెఱుఁగఁదగినదని భావము.

అవ. ఇట్లు ఆత్మప్రాప్తికాముని యొక్క జ్ఞాతవ్యాంశమును జెప్పి ఇఁక ఐశ్వర్యార్థి తెలిసికొనవలసిన విశేషములను ముగ్గురికిని ఉపాదేయమైనదానిని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సాధిభూతాధిదైవం మాం సాధియజ్ఞంచ యే విదుః।
ప్రయాణకాలేఽపి చ మాం తే విదు ర్యుక్తచేతసః॥ 30

* విదు కైవల్యార్థులని తెలియునది. 'విదుః' అనువర్తమానము విధియందు ప్రయుక్తమైనదిగాన 'ఎఱుఁగవలయును' అని యర్థము గ్రహించునది.

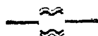
టీ. యే = ఎవరు-ఐశ్వర్యార్థులు, మాం = నన్ను, సాధిభూతాధిదైవం = అధిభూతముతోను అధిదైవముతోను గూడినవానినిగాను, సాధియజ్ఞంచ = అధియజ్ఞునితోఁ గూడినవానినిగాను, విదుః = తెలియుదురో, తేచ = ఐశ్వర్యార్థులును, ప్రయాణకాలే అపి = మరణకాలమందుఁ గూడ, యుక్తచేతసః = నాయందు దాసక్తమైన మనస్సుగలవారై - మాం = నన్ను, విదుః = ఎఱుఁగవలయును.

తా. †ఇట 'యే' అని మరల నిర్దేశించుటవలన పూర్వము నిర్దేశింపఁబడినవారికంటె (అనగాఁ కైవల్యార్థులకంటె) ఇతరులైన యధికారులు (అనఁగా ఐశ్వర్యార్థులు) నిర్దేశింపఁబడిరని తెలియుచున్నది. నన్ను సాధిభూతముగాను సాధిదైవముగాను ఎవరెఱుఁగుదురో-ఽనునిది యనువాదమువలె నున్నను అర్థము అప్రాప్తమగుటచే విధాయకమే (విధియె) యగును.-అట్లె సాధియజ్ఞునిగాను ఎవ రెఱుఁగుదురో-అనుట (సర్వాధికారులకు సాధారణమైనదిగా ప్రమాణసిద్ధమై యుండు యజ్ఞమనెడు) పదార్థముయొక్క- స్వాభావ్యమువలన ముగ్గు

† ఈశ్లోకము పూర్వోక్తులైన కైవల్యార్థులనే గుఱించినదేని 'సాధియజ్ఞంచ తే విదుః' అని కదా యుండవలయును. 'యేవిదుః' అనుటంబట్టి యది వేఱుఅధికారులను- (అనగా అధిభూతాదులంబట్టి యైశ్వర్యార్థులను) గుఱించినవిగాఁ జెప్పబడినది. మఱియు 'జరామరణ మోక్షాయ యతన్తియే' అన్నట్లు 'సాధిభూతాధిదైవంమాం యేవిదుః' అని ఒందును యచ్ఛబ్దముబట్టి అనువాదమని తోఁచినను అర్థము ప్రాప్తముగానందున విధియే కావలయును. ఇది విధియగుట ప్రశ్నాదులంబట్టి ఫలించెడిని. తెలిసిన విషయమందు ప్రశ్నాదులకు వీలులేదుగదా. ఇది తెలియనివిషయ మగుటంజేసియే ప్రశ్నాదులకు పాత్రమై విధి యని యేర్పడుచున్నది, కాన తెలిసినవిషయమందు వర్తించు అనువాదము కాదయ్యెనని తెలియునది- మఱియు సాధియజ్ఞమనుట ఐశ్వర్యార్థియొకనికే చెప్పఁబడినను యజ్ఞపదార్థము మువ్వురకును సాధారణ మగుటచే ముగ్గురధికారులకు విహితముగా గ్రహింపఁబడెను. 'తేచ' అని చకారమువలన పూర్వోక్తులైన కైవల్యార్థులును, అధియజ్ఞ శబ్దముచేతను 'యుక్తచేతసః' అనుటచే నిర్దిష్టమైన అంత్యప్రత్యయముచేతను జ్ఞానులును, ప్రయాణకాలమందు స్వప్రాప్యానుగుణముగా భగవంతునిఁ బొందుదురనుట ఫలించినది.

రధికారులకును సమముగా విధింపఁబడుచున్నది. ఏలన, మువ్వురికిని
నిత్యనైమిత్తికరూపము లయిన మహాయజ్ఞాదుల ననుష్ఠించుట అవర్జ
నీయముగదా- వారును (ఆర్తైశ్వర్యార్థులును) ప్రయాణకాలమందును
తమ ప్రాప్యముల కనుగుణముగా (అనగాఁ తమ తమ ప్రాప్యము
లకు ననుగుణమైన యంతిమప్రత్యయపు నాకారముతో నున్న)
నన్ను నెఱుఁగుదురు. 'తేచ' వారును అని చకారమువలన పూర్వోక్త
లగు జరామరణమోక్షమునకై యత్నించువారును (అనఁగా కైవల్యా
ర్థులును) ప్రయాణకాలమందు నన్నెఱుఁగుదురని చెప్పఁబడినవా రగు
చున్నారు. దీనిచే, జ్ఞానులుగూడ (వారలప్రసక్తి యిట లేకున్నను,
యజ్ఞము అంతిమప్రత్యయము అనెడి రెండుపదార్థములును ముగ్గు
రధికారులకును సాధారణమగుటంబట్టి యా) పదార్థస్వాభావ్యము
వలన ప్రయాణకాలమందును తమ ప్రాప్యమున కనుగుణముగా
నన్నెఱుంగుదు రని చెప్పఁబడిన దగుచున్నది.

25 ఇతి భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగ
శాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విజ్ఞానయోగో నామ
సప్తమోఽధ్యాయః.

సప్తమోఽధ్యాయః

విజ్ఞానయోగము - అవతారిక

(1) ఈ గ్రంథముచే-

శ్లో॥ పరత్వా నిరవద్యత్వాత్ ।
పితృత్వా ద్ధితవేదనాత్ ।
అన్తరాత్మ తయా దోష-
ప్రతిక్షేప క్షమత్వతః ।
భోగలీలార్థ నిస్సీమ-
విభూతి ద్వయ యోగతః ।
శ్రీమత్త్వా దప్యుపాస్యోఽయం ।
ప్రాప్యో నారాయణః పరః॥

అను శ్లోకమున చెప్పబడిన నారాయణునకు పరత్వ-ఉపాస్యత్వ- ప్రాప్యత్వములకు కారణము లొక్కొక్క హేతుగర్భవిశేషణములచే సూచింపబడుటను గమనించవలెను.

(2) ఏ సర్వేశ్వరునివలన ప్రాణు లన్నియును ప్రవర్తించుచున్నవో, ఎవనిచే నీ జగత్తంతయును వ్యాపింపబడియున్నదో అట్టి యంతర్యామి స్వరూపుని మానవుడు తన వర్ణాశ్రమవిహితకర్మలతో నారాధించిన భగవంతుని బడయగలుగుచున్నాడు.

(3) అహంకారాదులను పూర్తిగ విడిచి మమకారరహితుడై ఆత్మానుభవముచే నానందించు పురుషుడు పరిశుద్ధాత్మానుభవమునకు తగినవాడగును.

పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును పొందినవాడు కర్మనిర్ముక్తస్వరూపుడై దేనినిగుఱించియును దుఃఖించడు. దేనిని కోరడు. సమస్తప్రాణులయందును సమభావము కలవాడై నాయందు పరభక్తికలవాడగుచున్నాడు.

2వ శ్లోకము

ఇచ్చట-

జ్ఞాన మనగా — సామాన్యముగా భగవంతు నెఱుంగుట.

విజ్ఞాన మనగా — భగవంతుడు చేతనాచేతనములకన్న విలక్షణమైనవాడని సప్రమాణముగా నెఱుంగుట.

6వ శ్లోకము

మహత్తత్త్వ మవ్యక్తమునందును, అవ్యక్త మక్షరమందును, అక్షరము తమస్సునందును లీనమగుచున్నది. (తమస్సు అనగా మూలప్రకృతి.) అది పరదేవతయం దైక్యమును పొందుచున్నది. అనగా- నీటిలో నీరువలె విడదీసి తెలుసుకొనుటకు శక్యముగానట్లు కలసిపోవును.

మహత్తత్త్వ మనగా — త్రిగుణములును విషమావస్థను చెందిన ప్రకృతియొక్క మొదటివికారము.

అవ్యక్త మనగా — త్రిగుణములును సామ్యావస్థను పొందిన మొదటి మూలప్రకృతి స్వరూపము.

అక్షరమనగా — చేతన సమష్టిగర్భమై గుణసామ్యావస్థను పొందిన రెండవ మూలప్రకృతి స్వరూపము.

తమస్సు అనగా — చిద్గర్భమై అచిత్స్వరూపమై యుండుట కూడ వివక్తముగా తెలుసుకొన శక్యముగాని మూలప్రకృతియొక్క చివరస్వరూపము-

విష్ణువుయొక్క స్వరూపమునుండి పిమ్మట పుట్టిన ప్రకృతియును, జీవుడును అను రెండు రూపములు.

వ్యక్తస్వరూపమును కలిగియున్నట్టియు, అవ్యక్తస్వరూపమును కలిగియున్నట్టియు, ప్రకృతియును పురుషుడును అను నీ రెండును పరమాత్మయందు లీనమగుచున్నవి. సర్వనియంతయగు నా

సర్వేశ్వరుడే అన్నిటికిని ఆధారభూతుడు. ఆయన పేరు మహావిష్ణువు. వేదముల యందును, వేదాంతములయందును ఈ విషయము తెలుపబడుచున్నది.

7వ శ్లోకము

ఈశ్లోకమున మాణిక్యహారమును దృష్టాంతముగా జూపుటచే మన మొక విలక్షణమైన పాఠమును నేర్చుకొనవచ్చును.

మాణిక్యహార మనగా – తెల్లనివజ్రములు, నల్లని యింద్రనీల మణులు; ఎఱ్ఱని కెంపులతో గ్రుచ్చబడిన హారమని గ్రహించవలెను.

దీనిచే సత్వరజస్తమోమయమగు ప్రకృతి సూచింపబడుచున్నది.

దారము మణులకు లోపలనే పైకి కన్పించకుండగనే వ్యాపించియుండును. దీనిచే నారాయణుడు "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్...యం పృథివీ నవేద" యని చెప్పినట్లు అన్నిటికిని లోపలనే ఎవ్వరికిని గోచరింపకయే వ్యాపించి యుండును.

ఆధారములేని మణియొక్కటియు నా హారమున లేనటులనే ఆ నారాయణుం డంతర్యామిగా నుండని పదార్థమొక్కటియును సంసారమున లేదు.

"న తదస్తి వినా యత్స్యాత్ మయాభూతం చరాచరమ్"

ఆ దార మన్నిమణులకు నొక్కటియే యైనటులనే ఆ నారాయణు డొక్కడే సమస్త పదార్థములకును ఆధారమై యున్నాడు.

"మత్తః పరతరం నాన్యత్ కిఞ్చిదస్తి పరాయణమ్"

ఆ మణుల కాధార మా దారమేగాని ఆచారమున కా మణు లాధారము కానటులే- సమస్తపదార్థములకును నారాయణు డొకడే ఆధారభూతుడుగాని ఆయన కాపదార్థము లాధారము కానేరవు.

"మత్థ్సాని సర్వభూతాని న చహం తేష్వవస్థితః"

ఆదార మాధారముగా లేనిచో ఆ మణు లొక క్రమబద్ధముగా నిలవలేనటులనే ఆ నారాయణు డంతరాత్మగా నాధారభూతుడై యుండనిచో ప్రపంచ మంతయు నొక క్రమబద్ధముగా నడవజాలదు.

(భీషాస్మాద్వాతః పవతే, భీషో దేతి సూర్యః...)

(మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతి స్సూయతే న చరాచరం॥)

దారము లేనిచో హారమే లేనట్లు నారాయణుడు లేనిచో ప్రపంచమే యుండదు.

"అసన్నేవ న భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్"

ఇత్యాదు లెన్నియో నీ యుదాహరణముచే నూహించుకొనవచ్చును.

17 వ శ్లోకము

ఇట్లు భక్తులతో తారతమ్యము చెప్పబడినది.

భక్తుని యతిశయము నిక చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ చతుర్విధా మమ జనాః, భక్తా ఏవ హి తే శ్రుతాః ।
తేషా మేకాన్తి న్శ్రేష్ఠాః, తే చైవా నన్యదేవతాః ।
అహ మేవ గతి స్తేషాం, నిరాశీః కర్మకారిణామ్ ।
యే తు శిష్టాస్త్రయో భక్తాః, ఫలకామా హి తే మతాః ।
సర్వే చ్యవన ధర్మాణః, ప్రతిబుద్ధస్తు మోక్షభాక్॥

నాభక్తులు నాలుగువిధములుగ నుందురు. వారిలో దేవతాన్తరములను విడిచి నన్నే భజించువారు గొప్పవారు. వారికి నేనే ప్రాప్యుడను. వారి కితరకోర్కె లుండవు. మిగిలిన ముగ్గురు భక్తులును నానుండి ఐహిక ఆముష్మిక ఫలములను మాత్రమే కోరుదురు. వారి కాఫలములు వారు గావించు కర్మలవలెనే నశ్వరములు. కాని నాల్గవవాడు మోక్షము నొక్కదానినే ఫలముగ నాశించు బుద్ధిశాలి. ఆతనినే ప్రతిబుద్ధు డందురు.

(11) ఆతని కుపాయమగు భగవంతుడే ఫలము గాన యోగము ఫలదశలోకూడ ననువర్తించును.

(12) ప్రహ్లాదుడు మహావిషసర్పములచే కరవబడుచున్నను ఆతని మనస్సు పరమాత్మయందే లగ్నమైయుండుటచే నాతనిని తలంచుచుండుటచే కలిగిన మహదానందమున మునిగియుండి తన శరీర స్మృతియే లేక యుండెను.

ఇచ్చట కృష్ణశబ్దమునకు వాసుదేవుడని యర్థము కాదు.

"కృషి ర్భూవాచక శ్శబ్దో ణశ్చనిర్వృతివాచకః"

అను వ్యుత్పత్తిచే నిరతిశయ సుఖరూపమైన మోక్షైక కారణభూతుడగు నారాయణుడని యర్థము. లేక కల్పభేదముచే కృష్ణావతారములకును భేదముండుటచే ప్రవాహరూపేణ యనాదియగు కృష్ణావతారమున గావించిన కాళియమర్దన మిచట సూచింపబడినది.

లేక- కర్షణాత్ కృష్ణః- భక్తుల దుఃఖములను పోగొట్టు శ్రీహరియే యిచ్చట కృష్ణు డనబడును. తీవ్రమగు దుఃఖానుభవమునకు కారణమైన ఘోర సర్పదంశనమున్నను దుఃఖమే వేదనగా భగవంతునియం దాతనికి గల నిరతిశయప్రీతిచే జనించిన మైమరపే కావలెను. అప్పు డాతనికి ఆత్మజ్ఞానమే లేదే యిక గృహాదులవంటి శరీరజ్ఞానమా యుండునది ?

18 వ శ్లోకము

(13) శ్రుతిస్మృతులలో నారాయణుడు సమస్త చేతనాచేతనములకును సర్వదా ఆత్మభూతు డనియే వినుచున్నాము గాని యాతనికొక యాత్మ యున్న ట్లెచ్చటను వినలేదే యనగా-

"అయ మర్థ స్త్రయ్యన్త సిద్ధాన్తో భవతువా
మావా కృష్ణసిద్ధాన్త స్త్వయ మితి భావః"

ఈ యర్థ ముపనిషత్తులలో నుండుగాక లేకుండుగాక. ఇది శ్రీకృష్ణసిద్ధాంతమని యెఱుంగుమని భగవదభిప్రాయమని 'మే మతం' అనుటచే సూచింపబడుచున్నది. ఆహా! ఏమి యీ స్వాతంత్ర్య పరాకాష్ఠ.

ఇట్లు జ్ఞానిని తన కాత్మగా వేర్కొనుటచే 'యదా యదాహి' యను శ్లోకమున 'తదాత్మానం సృజామ్యహం' మ్మనుటచే జ్ఞానిని సృష్టింతు నని యొక నిర్వాహము కలదు. అట్లు సృజింపబడినవారే సూరులు (ఆళ్వారాదులు).

19 వ శ్లోకము

(14) ఈ వాక్యమును ఆళ్వారులు
ఉణ్ణుం శోఱుం పరుకు నీరుం
తిణ్ణుం వెత్తిలైయుం ఎల్లాం కణ్ణన్॥
అనగా- నాకు ధారక పోషక భోగ్యములగు అన్నము, నీరు, తాంబూలాదులు సర్వమును శ్రీమన్నారాయణుడే, యను పాశుర ముచేనుపబృంహణ మొనరించిరి. ఏకవచన ప్రయోగముచే నట్టివా డొక్కడై నను లభించరాదా ? లభించనే లభించడే యని భగవానుడు తన యార్తిని వెలిబుచ్చుచున్నాడు.

(15) "నామనోరథమునం దేది కలదో" యన్నచోట
"త్వమేవ మాతాచ పితా త్వమేవ",
"పితాత్వం మాతాత్వం",
మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్శరణం సుహృత్। గతి ర్నారాయణః" అను శ్లోకములను అనుసంధించవలెను.

20 వ శ్లోకము

(16) ఆయాఫలములకొఱకై నను ప్రాజ్ఞులు శ్రియఃపతికే శరణాగతు లగుచున్నారు. ప్రాజ్ఞు లనగా- 'ఫల మత ఉపపత్తేః' అను సూత్రార్థము నెఱింగినవారు. అనగా- ఆ యా ఫలముల నొసఁగువాడాశ్రియః పతియే గాని యచేతనమగు కర్మగాని కర్మవశ్యులై సృష్ట్యాది వ్యాపారములను చేయుచున్న బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులు గాని కానేరరు. శ్రియఃపతి యన్ననో సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తి, మహోదారుడు కావున మన మాచరించు తన యాజ్ఞాస్వరూపములైన శ్రుతి స్మృతులలో జెప్పబడు యాగ దాన హోమములచేతను ఉపాసన

చేతను ఆరాధింపబడి ఐహికాముష్మిక భోగజాతమును స్వస్వరూప ప్రాప్తి యను నపవర్గమును, ప్రసాదించు ననుజ్ఞానము కలవారు. అట్లుగాక నచేతనములగు కర్మలను అవరులగు బ్రహ్మాదులను గొలుచువారు గంగయొడ్డున నూతిని త్రవ్వు మూర్ఖులకన్నలో తమ్ము లో అగుదురు.

ఇచ్చట నర్చన యనగా తప్పక ఫలము నివ్వగలరను మహా విశ్వాసముతో తనకు కావలసిన ఫలము నిమ్మని ప్రార్థించుచు ఆ దేవ తల కిష్టమైన కర్మలను గావించుచు వారిని ప్రసన్నులుగా చేసికొనుట.

21 వ శ్లోకము

(17) (A) ఇచ్చట "తను" శబ్దము ప్రయోగింపబడుటలోని రహస్యమును గుర్తించవలెను.

ఇది దేవతాంతరములను తెలుపు పదము.

దీనిచే ఇతర దేవత లందరును పరమాత్మ శరీరభూతులే యని తాత్పర్యము.

శరీర మనగా- ఆధేయము, విధేయము, శేషభూతమని గదా యర్థము.

దీనిచే పరమాత్మ సర్వశరీరి యని నిర్ధారణ మగుచున్నది.

(17) (B) నిర్విఘ్న మనగా-

పుట్టిన శ్రద్ధ చలింపకుండుట అనగా- ఆటంకములు లేకుండు టచే ఫలము సిద్ధించువరకును విడువకుండ సాగించుట.

22 వ శ్లోకము

(18) ఈశ్లోకమున 'హి' అనునది యవ్యయము. దానిని 'హితాన్' అని యన్వయించరాదు. ఆ కామ్యఫలములు ముముక్షువునకు హిత ములు కావు, 'అన్తవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవ త్యల్ప మేధసా' మ్మని నిందింపబడినవి. 'తయా' యని శ్రద్ధకు తచ్ఛబ్దము విశేష ణముగా నున్నది. 'తస్యారాధన' మని యా దేవతలకు తచ్ఛబ్ద విశే షణము కలదు. తిరిగి 'తతః' యని యా దేవతలకే తచ్ఛబ్దోత్తర

'తసిల్' ప్రత్యయాంత విశేషణము కలదు. కాబట్టి "కామాన్" అను పదమునకును తచ్ఛబ్దము విశేషణముగా నుండుట సరసము. మరియు 'తాన్ కామాన్' అనుటచే 'సకలఫలప్రదోహి విష్ణుః' 'చతుర్ణాం పురుషార్థానాం దాతా దేవ శ్చతుర్భుజః' అను సర్వేశ్వరుని సకలఫలముల నొసంగు సామర్థ్యమున్ను సూచింపబడును.

23 వ శ్లోకము

(19) అల్పమేధసాం- అనగా

అల్పేషు (ఇంద్రాదిషు) మేధా = బుద్ధిః యేషాం తే- అనగా పరమాత్మకంటె తక్కువ అధికారము గల నింద్రాదులయందు ఫలదాత లనెడు అధ్యవసాయము కలవారు.

లేక- అల్పేషు=(ఇంద్రాదు లిచ్చు) నశ్వర ఫలములయందే- మేధా=బుద్ధిః, యేషాంతే. ఇంద్రాదు లిచ్చు అల్పాస్థిరఫలముల యందే ఇంతకు మించినవి లేవని నమ్మకము కలవారు.

లేక- అల్పా మేధా యేషాంతే.

అల్పులగు దేవతలయందును, అల్పములగువా రిచ్చు ఫలముల యందును మాత్రమే బుద్ధికలవారు అల్పబుద్ధులే గాన ఫలమునకును అల్పత్వమే సిద్ధించును:

(20) దేవతలను పొందుట యనగా- వారి సాయుజ్యమును, వారితో సమానములగు భోగముల ననుభవించుట యని యర్థము.

24 వ శ్లోకము

(21) అబుద్ధయః- అనగా-

పరమాత్మయొక్కయు ఆతని యవతారముల యొక్కయు శ్రవణముగాని మననముగాని నిదిధ్యాసనముగాని లేకపోవుటచేతను, ఆతని వైలక్షణ్యమును తెలియజేయు చిహ్నలు గాన్పించుచున్నను వానిని బట్టి యాతని వైలక్షణ్యమును నూహించు శక్తి లేకపోవుట చేతను వారిని అబుద్ధు లనెను.

27వ శ్లోకము

(22) అవతారికలో-

"బహూనాం జన్మనామన్తే" యను శ్లోకమున జ్ఞాని దుర్లభుడని చెప్పెను మూడుకాలములయందుండు సమస్తభూతములకును ఆ జ్ఞానము లేకుండుటకు సాధారణమైన కారణ మొక్కటియే యని దాని నీశ్లోకమున జెప్పుచున్నాడు.

(23) ఇచ్చట జ్ఞాని యనగా-

జ్ఞానీతు పరమైకాన్తీ, తదాయత్తాత్మ జీవనః।
తత్సంశ్లేష వియోగైక సుఖదుఃఖ స్తదేక ధీః॥

పరమాత్మ కధీనమైన జీవనము కలవాడై ఆతనితో కలసి యున్న ఆనందమును, ఆతని నెడబాసిన దుఃఖమును అనుభవించుచు, నిరంతర మా భగవంతుని తప్ప మరియొక దానిని చింతింపక యుండు జ్ఞాని పరమైకాంతి యనబడును.

ఇచ్చట భగవంతునితో సంశ్లేష విశ్లేషలు మానసికములని యెఱుంగవలెను.

ఈ యనుభవము తిరువాయ్మొళిలోని ఆళ్వారుల యనుభవములో గానవగును.

28వ శ్లోకము

(24) "మాం భజన్తే"- యనుచో శ్రీ భాష్యకారులు ఏవకారమును చేర్చి "మామేవ భజన్తే" అని వ్యాఖ్యానించిరి. దీనిచే అన్యయోగము నిరసించబడును.

దీనిచే నీశ్లోకమున దేవతాంతర భజనము పాపఫలమనియు అది నిశ్శేషముగా పోయినవారు నన్నే భజింతురుగాని ఇతర దేవతల దరి జేరరనియు ప్రమాణానుసారముగ తెలుపబడెను.

7వ అధ్యాయం-చివర.

(25) 7వ అధ్యాయమున "చతుర్విధా భజన్తే" అను శ్లోకముచే అధికారులు- ఐశ్వర్యార్థులు- కైవల్యార్థులు- మోక్షార్థులని ముఖ్యముగా మూడువిధములుగా చెప్పబడిరి. ఆర్తులు- అర్థార్థులును,

ఒకరు పోయిన ఐశ్వర్యమును తిరిగి బడయగోరి పరమాత్మ నుపాసించువారు. అర్థార్థులు నూతనైశ్వర్యమును గోరి పరమాత్మ నుపాసించువా రగుటచే వీ రిద్దరును ఐశ్వర్యమునే పురుషార్థముగా నపేక్షించువా రగుటచే వీరిని ఒక కోటిలో చేర్చుటచే అధికారులు మూడువిధములైరి.

కైవల్యార్థులు — శుద్ధాత్మానుభవకాము లనియును,

మోక్షార్థులు—భగవదనుభవకాము లనియును భేదము నెఱుంగ వలెను.

వీరిలో ఐశ్వర్యార్థులు అధిభూతమును అధిదైవమును నెఱుంగ వలెననియును,

కైవల్యార్థులు—తద్బ్రహ్మ- అధ్యాత్మం- కర్మ- అను మూడింటి నెఱుంగవలె ననియు,

ముగ్గురును అధియజ్ఞము నెఱింగి- అంతిమ స్మృతిని కలిగి యుండవలెననియు నిర్ణయింపబడినది.

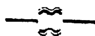
7వ అధ్యాయం—చివర.

(26) గీతార్థ సంగ్రహము.

శ్లో॥ స్వయాథాత్మ్యం ప్రకృత్యాస్య ।
తిరోధి శ్శరణాగతిః ।
భక్తి భేదః ప్రబుద్ధస్య ।
శ్రైష్ఠ్యం సప్తమ ఉచ్యతే॥

తా త్ప ర్య ము.

ఉపాస్యభూతుడైన పరమపురుషునియొక్క సర్వశేషిత్వాది రూపమైన స్వరూపయాథాత్మ్యమును దేహేంద్రియాదిరూపమైన ప్రకృతిచే నది మఱుగుపడియుండుటయు, తన్నివృత్తికొఱకు భగవత్ప్రపత్తి సేయుటయు, ఐశ్వర్యార్థులు మొదలైన యుపాసకుల భేదమును అందరిలో జ్ఞాని మిక్కిలి యిష్టు డగుటచే శ్రేష్ఠు డనియు నీ సప్తమాధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

శ్రీ భగవద్గీతా - అష్టమోఽధ్యాయః

అక్షరపరబ్రహ్మయోగః

—//—

అవతారిక.

సప్తమాధ్యాయమునందు పరబ్రహ్మమైన వాసుదేవుఁడు ఉపాస్యుఁడగుననియు సమస్తచేతనాచేతనవస్తువులకు * శేషియు కారణమును ఆధారమును అగుననియు, సర్వమును శరీరముగాఁ గలవాఁడు గాన సర్వమును ప్రకారముగాఁ గలవాఁడగుటంబట్టి ప్రకారము లగు నట్టి సర్వముయొక్క శబ్దములచే ప్రకారియగునతఁడే చెప్పఁదగినవాఁడనియు, సర్వమునకు నియామకుఁడనియు, సమస్తకల్యాణగుణగణములచే నతఁడే మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడనియు, దేహేంద్రియములుగాను భోగ్యవస్తువులుగాను బరిణమించినదై యనాదికాలప్రవృత్తమైన పాపప్రవాహము మూలమై యెప్పు సత్త్వరజస్తమోమయపదార్థములచేత నతనిస్వరూపము మఱుఁగుపడుననియు, మిక్కిలి యుత్కృష్ట

---

* సప్తమాధ్యాయమున, 'మయ్యాసక్తమనాః' ఇత్యాదులచే పరబ్రహ్మభూతుఁడగు వాసుదేవుని యుపాసనము ప్రస్తావింపఁబడినది. అతని యుపాసనమునకు (అనఁగా అతఁడే ఉపాస్యుఁడనుటకు) శేషముగాఁ దక్కినదంతయు నాయధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడినది. అనఁగా ఆయుపాసనమే 'అహం సర్వస్య ప్రభవః' 'వాసుదేవస్సర్వమ్' 'చతుర్విధా భజన్తే మామ్' ఇత్యాదులచే ప్రపంచింపఁబడిన దనుట. 'భూమిరాపః' ఇత్యాది శ్లోకద్వయముచే సమస్త...శేషిత్వమును, 'ఏతద్యోనీని' అనుటచే కారణత్వమును, 'మయి సర్వ మిదం ప్రోతమ్' ఇత్యాదులచే ఆధారత్వమును, 'రసోఽహమ్' ఇత్యాదులచే సర్వశబ్దవాచ్యత్వమును సర్వశరీరకత్వమును 'మత్త ఏవేతి తాన్విద్ధి' ఇత్యాదులచే సర్వనియంతృత్వమును, 'మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి' 'మామేభ్యః పరమ్' ఇత్యాదులచే 'అతఁడే మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁ' డనుటయు 'త్రిభిర్గుణమయైః' అను సగము శ్లోకముచే 'దేహేంద్రియములుగాను...మఱుఁగుపడు' ననుటయు, 'జనాస్సుకృతి నోఽర్జున' అనుటచే మిక్కిలి యుత్కృష్టమైన...నివర్తించు' ననుటయు,

మైన సుకృతమువలనఁ గలుగు భగవత్ప్రపత్తిచే నది నివర్తించు
నదనియు, పుణ్యతారతమ్యమువలనను ప్రతిపత్తివిశేషమువలనను ఉపా
సకులు, ఐశ్వర్యము అక్షరయాథాత్మ్యము (అనఁగా కైవల్యము)
భగవత్ప్రాప్తి, అని మూఁటి నపేక్షించుటచే ఐశ్వర్యార్థులనియు
కైవల్యార్థులనియు మోక్షార్థులనియు మూఁడుభేదములు కలిగియుందు
రనియు భగవంతునిమాత్రమే ప్రాపింపఁగోరు జ్ఞాని నిత్యయుక్తుఁడును
తదేక భక్తుఁడును నై యుండుటచే పరమపురుషుని అత్యర్థప్రియునిగాఁ
గొనియుండుటవలన మిక్కిలి శ్రేష్ఠుఁడగుననియు, అట్టివాఁడు మిగుల
దుర్లభుఁడనియుఁ బ్రతిపాదించి యైశ్వర్యార్థులు మొదలైన యీ
ముచ్వురధికారులకును గల జ్ఞాతవ్యములయొక్కయు ఉపాదేయముల
యొక్కయు భేదములను గడపటి రెండుశ్లోకములందు బ్రస్తావించిరి.
ఇట్లు ప్రస్తావించినట్టి జ్ఞాతవ్యోపాదేయముల భేదములను ఇప్పు డీ
యష్టమాధ్యాయమునందు వివేచించుచున్నారు.

శ్లో॥ కిం తద్బ్రహ్మ కి మధ్యాత్మం కిం కర్మ పురుషోత్తమ।
అధిభూతంచ కిం ప్రోక్త మధిదైవం కి ముచ్యతే॥ 1

1
అధియజ్ఞః కథం కోఽత్ర దేహేఽస్మిన్ మధుసూదన।
ప్రయాణకాలేచ కథం జ్ఞేయోఽసి నియతాత్మభిః॥ 2

టీ. హేపురుషోత్తమ = కృష్ణా, తద్బ్రహ్మ=తద్బ్రహ్మము,
కిం=ఏది, అధ్యాత్మం=అధ్యాత్మము, కిం=ఎట్టిది, కర్మ=కర్మము,

---

1 'చతుర్విధాః' అనుటచే 'పుణ్య ..మూఁడుభేదములు కలిగియుందు' రనుటయు 'తేషాం జ్ఞానీ' 'బహూనాంజన్మనామ్' ఇత్యాదులచే 'భగవంతునిమాత్రమే...శ్రేష్ఠుఁడగు' ననుటయు ప్రతిపాదింపఁబడినవి. 'యేషాంత్వన్తగతం' ఇత్యాదియగు నధ్యాయశేషము చేత ముగ్గు రధికారులకును జ్ఞాతవ్యములును ఉపాదేయములును జెప్పఁబడుచున్నవి. జ్ఞాతవ్యము లిచట సిద్ధరూపములైన జీవస్వరూపాదు లనుట. ఉపాదేయము లనఁగా అనుష్ఠేయములగు ఉపాసనాదు లని తెలియునది.

కిం=ఎట్టిది, అధిభూతంచ=అధిభూతంబును, కిం=ఎట్టిది, ప్రోక్తం=చెప్పఁబడినది, అధిదైవం=అధిదైవము, కిం=ఎద్దిగా, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది, మధుసూదన = శ్రీకృష్ణా, అత్ర = శాస్త్రము నందు, అస్మిన్ దేహే=ఇంద్రాదిరూపమున నగపడుచున్న ఈదేహమునందు, అధియజ్ఞః = అధియజ్ఞుఁడు, కః=ఎవఁడు, కథం=(వానికి అధియజ్ఞభావము) ఏప్రకారము? నియతాత్మభిః = ముగ్గురధికారులచేతను, కథం = ఏప్రకారముగా, జ్ఞేయః = తెలియఁదగినవాఁడవు, అసి=అగుచున్నావు.

తా. పురుషోత్తమా! జరామరణములనుండి విముక్తి నొందుటకొఱకు భగవంతు నాశ్రయించి యత్నముసేయునట్టి *కైవల్యార్థులకు జ్ఞాతవ్యములుగాఁ జెప్పఁబడిన తద్బ్రహ్మమును అధ్యాత్మమును కర్మమును నేమని చెప్పవలయును? ఐశ్వర్యార్థులకు జ్ఞాతవ్యములైన అధిభూతమును అధిదైవమును నేవి? మధుసూదనా! ఇంద్రాదిదేవతారూపమైన యీ నీదేహమునందు (అనఁగా నీదేహంభూతులైన యీ యింద్రాదిదేవతలందు) ముగ్గురధికారులకును జ్ఞాతవ్యుఁడును అధియజ్ఞశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడినవాఁడును నెవఁడు? వాని కధియజ్ఞభావ మెట్లు కలిగె? నియతచిత్తులగు నీముమ్మువ్వురధికారులచేతను నీ వేవిధమున మరణకాలమున నెఱుఁగఁదగినవాఁడవై యుందువు?

శ్లో॥ అక్షరం బ్రహ్మపరమం స్వభావోఽధ్యాత్మ ముచ్యతే।
భూతభావోద్భవకరో విసర్గః కర్మసంజ్ఞితః॥ 3

* 'ఆర్తోజిజ్ఞాసురర్థార్థీ' అని యధికారులు ముగ్గురనుట యర్జునునకు మునుపే తెలియును. జరామరణమోక్షాయ' ఇత్యాదులందు ఆ యధికారులకుఁ గలభేదమును వారివారికి కిరియుచి జ్ఞాతవ్యములును ఉపాదేయములు నగుననియు నతఁ డెఱిఁగి యున్నాఁడు. కావుననే 'కింతద్బ్రహ్మ...పురుషోత్తమ' అనుచు కైవల్యార్థివిషయముగాను 'అధియజ్ఞః' అనుశ్లోకము ముగ్గురధికారులవిషయముగాను నర్జునుఁడు వారి వారి జ్ఞాతవ్యాదులను దెలిసియే చెప్పినట్లు అర్థము సేయఁబడెను. తెలిసియు నిట్లు ప్రశ్నములు సేయుట యందలి విశేషములను తెలిసికొనుటకే యని తెలియునది.

టీ. బ్రహ్మ=తద్బ్రహ్మ మనునది, పరమం=ప్రకృతిసంబంధమును విడిచినట్టి, అక్షరం=ప్రత్యగాత్మస్వరూపము, స్వభావః = ప్రకృతి, అధ్యాత్మం=అధ్యాత్మమని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది. భూతభావోద్భవకరః- భూతభావ = మనుష్యత్వాదులతోఁ గూడిన శరీరసంబంధమునొక్క, ఉద్భవ = పుట్టుకను, కరః = చేయునట్టి, విసర్గః=రేతస్సును విడుచుట, కర్మసంజ్ఞితః=కర్మమను పేరుగలది.

తా. *తద్బ్రహ్మమని నిర్దేశింపఁబడినది పరమమైన యక్షరము. క్షరింపనిది అక్షరము. (అను వ్యుత్పత్తిచే) అక్షర మనఁగా క్షేత్రజ్ఞ

---

* ఇట బ్రహ్మశబ్దము పరమాత్మతోడిసాధర్మ్యమునుబట్టి జీవాత్మయం దుపచరించుచున్నది. 'అక్షరం' అనఁగా 'న క్షరతీ త్యక్షరం' అనునిర్వచనముచే 'క్షరింపనిది' యనుట. ఇదియే క్షేత్రజ్ఞసముదాయము. దేహరూపమైన ప్రకృతితో సంసర్గము గలిగియుండు ఆత్మయే క్షేత్రజ్ఞుఁ డనఁబడును. అక్షరశబ్దము క్షేత్రజ్ఞుఁ డనెడి యర్థమున వర్తించుననుటకు 'అవ్యక్తమక్షరే లీయతే...' అని శ్రుతిప్రమాణముగా నుదాహరింపఁబడెను. ఈశ్రుతియందు అక్షరమనఁగా ఆత్మాంశము మగ్నమైనప్రకృతియొక్క యవస్థావిశేషమునకే యర్థమైనను ఆయాత్మాంశమునుబట్టియే దాని కట్లు పేరు గలిగినదిగాన అక్షర మనఁగా అచిత్తున మగ్నమైన చిత్తునకు (అనగాఁ క్షేత్రజ్ఞునకు) నర్థము. అక్షరమనఁగా అచిత్సంసర్గము గలయాత్మ. 'పరమం అక్షరమ్' అనఁగా అచిత్సంసర్గము లేని (అనఁగా ప్రకృతిబంధమువీడిన) శుద్ధాత్మస్వరూపమని తెలియునది. 'అధ్యాత్మమ్' అనఁగా ఆత్మయందుండునది—ఆత్మను సంబంధించినదనుట. ఆత్మ కానిదై ఆత్మను సంబంధించియుండునట్టి ప్రకృతియని యర్థము. ఇట ప్రకృతియనఁగా భూతసూక్ష్మములును వానితోడిసంసర్గమువలనఁ గలుగు అజ్ఞానకర్మవాసనాదులును గ్రాహ్యములు. ఈభూతసూక్ష్మాదులు జ్ఞాతవ్యము లనుటకు శ్రుతిప్రమాణమును 'పంచాగ్ని విద్యయందు' అని తెలిపిరి. 'వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి' (ఛాం-౫-౩-౩) అని యుపక్రమించి 'ఇతితుపఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవన్తి' (ఛాం-౫-౯-౧) అని చెప్పి 'తద్యఇత్థంవిదుః' (ఛాం-౫-౧౧-౧). అనఁబడినది. ఇట 'అప్'శబ్దముచే భూతసూక్ష్మములు గ్రాహ్యములు. 'విదుః' అని యవి జ్ఞాతవ్యములుగా ప్రతిపాదింపబడినవని తెలియునది. అయినను ఉపాయానుష్ఠానమునకుఁ గర్తయగు నిష్పటియాత్మస్వరూపమే ముముక్షువున కావశ్యకమై యుండఁగా దానిని విడిచి పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును జెప్పుట ముముక్షువున కెట్లుపయుక్తము? భూతసూక్ష్మాదులు నతని కుపయుక్తముగాఁ జెప్పనేల? అని శంకరాఁగా 'ఆరెం

సముదాయరూపము. ఇట్లని (అనఁగా అక్షర మనఁగా క్షేత్రజ్ఞసముదాయమని) 'అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసిలీయతే' (సుబా. ౨-౧) ఇత్యాదిశ్రుతులు ప్రతిపాదించెడిని. పరమమైన యక్షర మనఁగా ప్రకృతివినిర్ముక్తమైన యాత్మస్వరూపము. స్వభావము అధ్యాత్మ మనఁబడుచున్నది. స్వభావ మనఁగా ప్రకృతి- అనఁగా ఆత్మ కానిదై ఆత్మయందు సంబంధించుచున్న భూతసూక్ష్మములును వాని

2

వాసన మొదలైనవియు. ఇవి పంచాగ్నివిద్యయందు జ్ఞాతవ్యములుగా చెప్పఁబడియున్నవి. ఆరెండును (అనఁగా ప్రకృతి వియుక్తాత్మస్వరూ

డును...తెలియదగినవి' అన్నారు. శుద్ధాత్మస్వరూపమును ప్రాప్యముగాను భూతసూక్ష్మాదులు త్యాజ్యములుగాను జ్ఞాతవ్యము లనుటచే దోషము కలుగదని తెలియునది. ఇట పంచమాహుతి వివక్షితము, 'పంచమ్యా మాహుతా వాపః పురుషవచసో భవంతి' జలములు (పంచభూతములు) ఐదవయాహుతియందు (స్త్రీయందనుట) పురుషుఁడు (దేహధారి) అనుపేరు కలదగుచున్నవి. అనఁగా మనుష్యత్వాదులతోఁ గూడిన జీవములు స్త్రీగర్భమునందు కలుగుచున్నవి, అని చెప్పఁబడి యున్నది. ఆశ్రుతి ప్రకారముగా స్త్రీసంయోగమునందు మనుష్యాది భావములను కలిగించు రేతోవిసర్గమే ఇంట విసర్గశబ్దముచే గ్రాహ్యము. అందు పంచాహుతులు చెప్పఁబడియున్నవి. ఆత్మ నాలుగాహుతులైనవెనుక పంచమాహుతియగు స్త్రీయందు వచ్చి శరీరియై పుట్టుచున్నాఁడనియు, జలములు తక్కిన భూతములతోఁ గూడి వానికి ఆశరీర మగుచున్నదనియు తెలియునది. కనుక భూతభావ మనఁగా యోనిజములగు భూతముల (అనఁగా మనుష్యాదుల) భావము. అనగాఁ మనుష్యత్వాదులతోఁ గూడినశరీరము తోడికూడిక యని భావము. ఇట్లు స్త్రీసంబంధజనితమగు కర్మమును ముముక్షువునకు జ్ఞాతవ్యముగాఁ జెప్పటచే ప్రయోజనమేమి ? యన్నచో 'అది సమస్తమును...పరిహారణీయము లైనవిగాను ముముక్షువులచే జ్ఞాతవ్యము' అనఁబడినది. 'సమస్త'మనఁగా మనుష్యత్వము మృగత్వము మొదలగు ననేకజాతులకు హేతువగుటచే అనేకప్రకారమైన దనుట. అందులకు హేతువులగు కర్మములును దానికి ఫలములగు గర్భవాసాదులును దానియనుబంధములుగాఁ దెలియునది. పంచాగ్నివిద్యయందు అచిత్తు సర్వావస్థలందును వెంటనంటినదై త్యజింపనలవిగానిదై గర్భజన్మాదులను గలిగించునదని చెప్పఁబడుటచే నది యేవగింపఁదగినదనియు భయము పుట్టించునదియు నగును గాన 'ఉద్వేజనీయ' మగుట యుక్తము. 'పరిహారణీయ' మని యెక్కడఁ జెప్పఁబడిన దని యడుగఁగా 'యదిచ్ఛన్తో...చెప్పఁబడెడిని' యని చెప్పబడినది.

పమగు పరమమైన యక్షరమును భూతసూక్ష్మతద్వాసనాదులగు స్వభావమును అనఁబడు నీరెండును) వరుసగా ముముక్షువునకు ప్రాప్య ముగాను త్యాజ్యముగాను తెలియఁదగినవి. మనుష్యత్వాదిభావము లను బుట్టించునదియై 'పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి' అని శ్రుతిసిద్ధమై స్త్రీసంబంధజనితమగు రేతోవిసర్గము, కర్మ మను సంజ్ఞగలది. అది సమస్తమును దాని[3] యనుబంధములును ఉద్వే[4] జనీయములైనవిగాను పరిహరణీయములైనవిగాను ముముక్షువులచే జ్ఞాతవ్యమైనది. పరిహరణీయముగా జ్ఞాతవ్య మగుటయు 'యది చ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి' అని వెంటనే చెప్పఁబడెడిని.

శ్లో॥ అధిభూతం క్షరో[6]భావః పురుష శ్చాధిదై[7]వతమ్ ।
అధియజ్ఞోఽహ మేవాత్ర దేహే దేహభృ[5]తాం వర॥ 4

టీ. దేహభృతాం వర = దేహధారులలో శ్రేష్ఠుఁడైన ఓ యర్జునా, అధిభూతం = అధిభూత మనఁబడునది, క్షరః = నశ్వర మైన, భావః = స్వభావముగలపదార్థము. పురుషః = పురుషుఁడు, భోక్తా = భోక్తృత్వావస్థనుజెందిన జీవుఁడు, అధిదైవతం = ఇంద్రాది దేవతలకుమీఁదుగా వర్తించువాఁడు. అత్ర దేహే = నాకు దేహ భూతులైన యీ యింద్రాదులందు (ఉన్నట్టి), అహమేవ = నేనే, అధియజ్ఞః = యజ్ఞములచే నారాధింపఁదగినవాఁడను.

తా. * ఐశ్వర్యార్థులకు జ్ఞాతవ్యముగా (అనఁగా తెలియవల సినదిగా నిర్దేశింపఁబడిన అధిభూతము-(అనఁగా ఆకాశాదిభూతము

---

* ఇట అధిభూతమనఁగా భూతములందు (అనఁగా ఆకాశాధిభూతములందు) వర్తించుచున్నవాని పరిణామవిశేషము. 'క్షరోభావః' అనఁగా క్షరణమునొందు స్వభావము గలది. ఆకాశాదిభూతములందు క్షరణస్వభావములై (అనఁగా నశ్వర

లందు వర్తించు ఆయాపరిణామవిశేషములు) క్షరణస్వభావములును విలక్షణము లైనవియును తమ కాశ్రయములగు నింద్రియములతోఁ గూడినవియును అగు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములు. విలక్షణము లై

ములై) వర్తించువాని పరిణామవిశేషములు శబ్దస్పర్శాదులును వాని కాశ్రయములయిన యింద్రియములు నని తెలియునది. ఇవి యెల్లను ఐశ్వర్యార్థుల యసాధారణ భక్తియోగమునకుఁ బ్రసన్నుఁడైనపరమాత్ముని సంకల్పముచేఁ బుట్టునట్టి భోగరూపములు గావున విలక్షణము' లనబడినవి. అనగాఁ ఇంద్రప్రజాపతిప్రముఖు లనుభవించువానికంటెను శ్రేష్ఠము లైనవని భావము. ఇట 'క్షరోభావః' జాత్యేకవచనముగాన బహువచనార్థముగా నెఱుఁగునది. ఇవి యైశ్వర్యార్థులకు ప్రాప్యములుగాన జ్ఞాతవ్యములని తెలియునది. అధిదైవత మనఁగా దేవతకు మీఁదుగా వర్తించువాఁడు. దేవత యనఁగా భగవంతుడు గాఁడనుటకై 'ఇంద్రప్రజాపతిప్రభృతు లగు సమస్తదేవతలకు మీఁదుగా వర్తించువాఁ డనఁబడెను. అందును 'మీఁదుగా' అనుట వారికి పైని కేవలము ప్రదేశమునుబట్టి యెక్కువను సూచించునది కాదని తెలుపుటకై 'ఇంద్రప్రజాపతి ప్రభృతుల భోగ్యజాతమునకంటె విలక్షణములయిన శబ్దాదులకు భోక్తయగు పురుషుఁడు' అని భోగప్రకర్షమునుబట్టియు వారికంటె నితని కతిశయమే చెప్పఁబడినది. ఇట భోక్తయగు పురుషుఁడుగదా జ్ఞాతవ్యుఁడుగా చెప్పఁబడినది. ఇట వేఱొక పురుషుఁడు వివక్షితుఁడుగాఁడు గనుక స్వాత్మస్వరూపుఁడగు పురుషుఁడే కావలయును. ఈపురుషుఁ డితరాధికారులకుఁగూడ జ్ఞాతవ్యుఁడే కావున నీయధికారికి మాత్రము చెప్పుటవలన విశేష మేమి? యన్నచో ఇట 'భోక్తయగు పురుషుఁ' డనుటచే కేవలపురుషుఁడు గాఁడు. అట్టిపురుషునియొక్క యాభోక్తృత్వదశయే ఐశ్వర్యార్థికి ప్రాప్యముగాన జ్ఞాతవ్య మని తెలియునది. 'అధియజ్ఞుఁ' డనగా 'యజ్ఞమునందు సంబంధించినవాఁ' డని నిర్వచనము. యజ్ఞమునందు భగవంతునికి ఆరాధ్యుఁడుగా సంబంధముగాన 'యజ్ఞములచే నారాధ్యుఁడుగా వర్తించువాఁడు' అనబడెను. యజ్ఞాదులందు ఆరాధ్యులు ఇంద్రాదులయియుండఁగా తా నారాధ్యుఁ డనుట యెట్లనఁగా 'నాకు దేహభూతులయిన... నేనే యారాధింపఁదగినవాఁడను' అనఁబడినది. ఇట్లు విలక్షణము లగుపూర్వోక్తశబ్దస్పర్శాదులును, ఇంద్రాదులకంటె నతిశయించిన భోక్తృత్వదశయును, ఐశ్వర్యార్థులు తమకు ప్రాప్యములుగా నెఱింగి వానిని అనుసంధింపవలయును. ఈశ్వరుఁడే అధియజ్ఞుఁ డనుట అధికారులుమువ్వురును ఎఱింగి నిత్యనైమిత్తికాదు లనుష్ఠించునపుడు దానిని అనుసంధింపవలయును. ఇవియె వారివారికి జ్ఞాతవ్యము లని తెలియునది.

తమతమయాశ్రయములతోఁ గూడిన శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములు ఐశ్వర్యార్థులకు ప్రాప్యములు గావున వారికి అనుసంధేయములు. అధిదైవతశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడినవాఁడు పురుషుఁడు – అధిదైవతము అనఁగా దేవతలకుమీఁదుగా వర్తించువాఁడు- ఇంద్రుడు ప్రజాపతి మొదలగు సమస్త దేవతలకు పయిని వర్తించువాఁడు. ఇంద్రప్రజాపతి ప్రభృతు లనుభవించునట్టి భోగ్యవస్తుజాతముకంటె విలక్షణములై అతిశయించియుండు శబ్దాదిభోగ్యవస్తువుల ననుభవించు(టవలన వారికంటె నతిశయించిన భోక్తృత్వము గల) పురుషుఁడు. ఆ భోక్తృత్వావస్థ ఐశ్వర్యార్థులకు ప్రాప్య మగుటచే వారు దానిని అనుసంధింపవలయును. అధియజ్ఞశబ్దముచే నిర్దిష్టుఁడగువాఁడు నేనే. అధియజ్ఞుఁడనఁగా యజ్ఞములచే నారాధ్యుఁడుగా వర్తించువాఁడు. నాకు దేహభూతులైనయింద్రాదులందు ఆత్మగా నెలకొనియున్నట్టి నేనే అధియజ్ఞుఁడను (అనఁగా) యజ్ఞములచే నారాధింపఁదగినవాఁడను అని దీనిని మహాయజ్ఞాది నిత్యనైమిత్తికముల ననుష్ఠించు వేళలయందు మువ్వురు అధికారులును అనుసంధింపవలయును.

శ్లో॥ అన్తకాలేచ మామేవ స్మర న్ముక్త్వా కళేబరమ్ ।
8
యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః॥ 5

టీ. యః=ఎవఁడు, అన్తకాలేచ = మరణకాలమునందును, మామేవ=నన్నే, స్మరన్=స్మరించుచు, కళేబరం = దేహమును, ముక్త్వా = విడిచి, ప్రయాతి = వెడలుచున్నాఁడో, సః = వాఁడు, మద్భావం=నన్ను స్మరించినయాకారమును, యాతి = పొందుచున్నాఁడు, అత్ర = ఈవిషయమునందు, సంశయః = సందేహము, నాస్తి = లేదు.

తా. *ఇదిగూడ ముప్వురికిని సాధారణము - అంత్యకాలము నందును నన్నే స్మరించుచు కళేబరమును విడిచి యెవఁడు పోవునో, వాఁడు నాయొక్కస్వభావమును బొందును. అనగాఁ అప్పుడు నన్ను ఏయాకారముగలవానినిగా అనుసంధించునో అటువంటియాకారము
9
గలవాఁ డగు నని యర్థము. ఆదిభరతాదులు దేహవియోగకాలమున తాము స్మరించుచుండిన మృగములకు సజాతీయములగు నాకారములు గలవా రయిన ట్లని తెలియునది.

అవ. పురుషుఁడు తా నేవిషయమును స్మరించునో దాని జాతి యాకారమును బొందించుట అంతిమప్రత్యయముయొక్క స్వభావ మని మిక్కిలి స్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యంయం వాపి స్మరన్ భావం త్యజ త్యన్తే కళేబరమ్ ।
తం త మేవైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావ భావితః॥ 6

టీ. కౌన్తేయ=అర్జునా, అన్తే=మరణకాలమందు, యంయం అపివాభావం = (దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరములలో) ఏయేభావమునై

---

* ఇని 'ప్రయాణకాలేచ కథం జ్ఞేయోఽసి నియతాత్మభిః' అను ప్రశ్నమున కుత్తరము గాన నియతాత్మ లనుటంబట్టియు అధియజ్ఞ పదార్థస్వాభావ్యముంబట్టియు ముగ్గురధికారులను గుఱించినదేకాని జ్ఞానిమాత్రమును గుఱించినది గాదని తెలియునది. ఇట మద్భావ మనఁగా నాయొక్క స్వభావమని యర్థము. ఈశ్వరునిస్వభావమును ప్రాప్తించినవాఁడు మఱియొకయీశ్వరుఁ డగును గాన 'మద్భావ' మనుటకు 'అప్పుడు .....గలవాఁ డగును' అనఁబడినది. 'నాస్త్యత్ర సంశయః' అని సంశయము లేమిని దృఢీకరించుటకు ఆదిభరతాదివృత్తాంతము నుదాహరించుట తెలియునది. ఆదిభరతుఁడు దేహవియోగకాలమున అనుసంధించిన మృగమే తాను కాలేదు. ఆమృగముయొక్క యాకారమువంటి మృగశరీరమునుమాత్రము గయికొన్నాఁడుగాన అధికారి 'మద్భావ' మనుటచే నేనుకాఁడు. నన్నెట్లనుసంధించునో యట్టి యాకారమునుమాత్రము పొందుచున్నాఁడని భావము. జడభరతుఁడు మరణకాలమునందు జింకను స్మరించుచు ప్రాణము విడిచినందున ఆరూపముననే ఘురళ జనించె ననునది పురాణప్రసిద్ధము.

నను, స్మరన్ = స్మరించుచు, కళేబరం = శరీరమును, త్యజతి = విడుచుచున్నాడో, తం తమేవ = ఆయాస్వభావమునే, ఏతి = పొందుచున్నాడు. (ఏలననగా,) సదా = ఎల్లప్పుడు-జీవితకాలమునందు ఎల్లప్పుడును, తద్భావభావితః-తద్భావ = అంతకాలమునందు స్మరింపఁబడు పదార్థముయొక్క అనుచింతనముచేత, భావితః = దానిని భావించుచునే యుండువాసనతో కూడినవాఁడై (యుండుటవలన).

తా. *అర్జునా, అంత్యకాలమునందు ఏయేరూపమును (అది నీచమైనను ఉత్తమమైనను) గాని చింతించుచు శరీరము పరిత్యజించునో, మరణానంతరమున ఆయారూపమునే పొందును. పూర్వమెల్లప్పుడు భావించుచుండినవిషయమే ఆ యభ్యాసవశమున అంతిమప్రత్యయమునందును గలుగునుగాని వేఱొకటి కలుగనేరదు.

శ్లో॥ తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మర యుద్ధ్య చ ।
మయ్యర్పితమనోబుద్ధి ర్మామేవైష్యస్యసంశయః॥ 7

* ఇందు ఈశ్వరుని గుఱించిన యంతిమప్రత్యయమునకే యిట్టిస్వభావమని తలఁపరాదు. మఱి యేవిషయమును గుఱించిన యంతిమప్రత్యయమునకును నిదియే స్వభావమనియు, కావుననే భగవంతునిగుఱించిన దానికిని నిట్టిస్వభావము సాధారణమయ్యెననియుఁ దెలియుచున్నది. 'తంతమేవ' అను వీప్సచే ఏయేభావము అనుసంధింపబడునో ఆయాభావమే కలుగును గాని మఱొకటి తాఱుమాఱుగాఁ గలుగదని గ్రాహ్యము. 'ఏవ' అనునవధారణముచే ప్రబలపుణ్యాంతరము గలుగుటను వారింపనలవి గాదని వివక్షితము. పిమ్మటి జన్మములలో నేదో యొకదానియందు పూర్వమనుసంధింపఁబడిన దానియొక్క జాతిమాత్రము సర్వసాధారణముగాఁ గలుగునని భావింపకుండుటకై 'మరణానంతరము' అనఁబడినది. ఆదిభరతుఁడు మృగత్వము మఱుపటిజన్మముననే పొందెనుగదా. 'సదా తద్భావభావితః' అనుటచే అంతిమప్రత్యయమే యిందులకు హేతువని వివక్షితముగాన 'పూర్వమెల్లప్పుడు...కలుగనేరదు' అనఁబడెను. కావున అంత్యకాలమున ఈశ్వరుని క్రొత్తగా స్మరింపవలయునన్నచో, అట్లు కలుగదు. కనుక మొదటినుండియు భగవద్విషయమైన స్మరణము నభ్యసించుచు రావలయును. అంతిమప్రత్యయ మనఁగా మరణకాలమునందుఁ గలుగునట్టి స్మరణము,

టీ. తస్మాత్ = పూర్వకాలాభ్యస్తవిషయమునందె అంతిమ స్మృతి కలుగుచున్నది గనుక, సర్వేషు కాలేషు = అన్నికాలములందును, మాం = నన్ను, అనుస్మర = స్మరించుచుండుము. యుధ్యచ = యుద్ధమునుగూడ చేయుము (నిత్యనైమిత్తికకర్మలనుగూడ చేయుము. (ఇట్లుండుటవేని), మయి = నాయందు, అర్పితమనోబుద్ధిస్సన్ = ఉంపఁబడినమనస్సును బుద్ధియును గలవాఁడవై, మామేవ=నన్నే, ఏష్యసి = పొందగలవు, అసంశయం = సందియము లేదు.

తా. *పూర్వకాలమందు అభ్యసించినవిషయమునుగుఱించియే అంత్యప్రత్యయము గలుగుచున్నది. కాఁబట్టి సమస్తకాలములందును మరణమువఱకు దినదినము నన్నే స్మరించుచుండుము. దినదినమును నన్ను స్మరింపజేయునవియు, వర్ణాశ్రమానుబంధులయినవియు శ్రుతిస్మృతిచోదితములయినవియు నగు యుద్ధము మొదలైన నిత్యనైమిత్తికకర్మలను జేయుచును ఉండుము. ఇట్టియుపాయమువలన నాయందే నీమనస్సును బుద్ధియు నర్పించి అంతకాలమునందును నన్నే స్మరించుచు, అభిలషించినప్రకారమెట్లో యట్లు నన్నే పొందుదువు.
10
ఈవిషయమునందు సందేహము లేదు.

అవ. ఇట్లు ఒక్కొక్కఁడును తా నుద్దేశించిన ప్రాప్యమును తనయంత్యప్రత్యయమూలమున నే పొందు నని సామాన్యముగాఁ

* ఇట్లు ఫలము అంతిమప్రత్యయమునకు లోనగుటచేతను అంతిమప్రత్యయము అనవరతమైన భావనకు లోనగుటచేతను నీవును అట్టి భావనను దానికుపకారకమైన కర్మమును చేయవలయు నని యిందుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 'సర్వేషు కాలేషు' అనుటచే 'సఖల్వేవంవర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభిసంపద్యతే'(ఛా- ౮-౧౫-౧) 'వాఁడు ఆయువున్నంతవఱకు నిట్లు వర్తించుచు బ్రహ్మలోకమును బొందును' ఇత్యాది శ్రుతులంబట్టి 'మరణమువఱకును' అనఁబడెను. అయినను ప్రతిమాసమును ప్రతిపక్షమును అనుస్మరణము చేయుటనుంగూడ 'మరణమువఱకు' చేయుటగాఁ జెప్పఁగూడును గాన నట్లు గాదనుటకై 'ప్రతిదినమును' అనఁబడెను, ఏకాగ్రతకుఁ దగిన సాత్త్విక

జెప్పి యిఁక అధికారులు ముగ్గురును తమతమ ప్రాప్యములను బొందుటకై చేయునట్టి యుపాసన ప్రకారములకుఁ గలభేదమును జెప్ప నారంభించుచున్నాఁడు. అందు ఐశ్వర్యార్థుల యుపాసన ప్రకారమును, ఆయుపాసనమునకుఁ దగినట్లు వారికి కలుగు అంత్య ప్రత్యయ ప్రకారమును, రాఁగలమూఁడుశ్లోకములందుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అభ్యాసయోగయుక్తేన చేతసా నాన్యగామినా ।
పరమం పురుషం దివ్యం యాతి పార్థానుచిన్తయన్॥ 8

టీ. హేపార్థ=అర్జునా, అభ్యాసయోగయుక్తేన = అభ్యాసముతోను ధ్యానముతోను గూడినదిగనుక నే, న అన్యగామినా = విషయాంతరములయందుఁ బ్రవర్తింపనిది యగు, చేతసా=మనస్సుచేత, దివ్యం = అప్రాకృతుఁడును, పరమం పురుషం = పురుషోత్తముఁడు నగునన్ను, అనుచిన్తయన్ = అంత్యకాలమునందును స్మరించువాఁడై, (మామేవ = నన్నే),యాతి = పొందుచున్నాఁడు- (నాతో సమానుఁ డగుచున్నాఁడు.)

తా. *అర్జునా, దినదినమును అభ్యాసధ్యానములతోఁ గూడినదగుటచే విషయాంతరములయందుఁ బ్రవర్తింపనిదియగు మనస్సుతో

కాలములందనుట. 'యుధ్యచ' అని యుద్ధమును అనుస్మరణమునకు అంగముగాఁ జెప్పఁబడినది. ఇట యుద్ధము ప్రస్తుతమగుటంజేసి చెప్పఁబడినది; కాని యది తక్కిన వానికిని ఉపలక్షణము కనుక 'యుద్ధాదికము' అనఁబడినది. 'వర్ణాశ్రమానుబంధు' లనుటచే ఉపలక్షితము లయినకర్మము లిట్టివని తెలుపఁబడెను. నిత్యనైమిత్తికము లనుటచే ఫలాభిసంధిపూర్వకర్మములు గావని తెలుపఁబడెను. ఇట 'ఉపాయమువలన' ననఁగా 'కర్మానుగృహీతమైన యనుస్మరణముచేత' ననుట. ఇట అనుస్మరణమే మనస్సునర్పించుట యగును. బుద్ధి నర్పించుట యనఁగా 'ఫలప్రదుఁ డని యధ్యవసాయము గలిగియుండుట' యని తెలియునది.

* అంతిమప్రత్యయము ప్రసక్తింపఁగా దానికి హేతువుగా 'అనుస్మర' అని యుపాసనము ప్రస్తావింపబడినది. ఇప్పుడా యుపాసనపు భేదములు నిందుఁ జెప్పఁ

అంత్యకాలమునందు పరమపురుషుఁడును దివ్యుఁడును మీఁద చెప్పఁబడు ప్రకారము గలవాఁడును అగు నన్ను స్మరించువాఁడు నన్నుఁ బొందుచున్నాఁడు- అనఁగా నాతో సమానమైన ఆకారము గలవాఁడగుచున్నాఁడు. ఆదిభరతుఁడు మృగము ననుసంధించి మృగత్వమును బొందినట్లు నన్ననుసంధించువాఁడు, నేను ఐశ్వర్యవిశిష్టుఁడ నగుటచే నా యైశ్వర్యమునకు సాటియైనయైశ్వర్యము గలవాఁ డగుచున్నాఁడు. అభ్యాసమనఁగా నిత్యనైమిత్తికములకు విరుద్ధములు కాని కాలములందెల్ల మనస్సును ఉపాస్య మైనదానియందు నిలుపుటను అలవాటుచేయుట. యోగము అనఁగా ప్రతిదినమును యోగకాలమునందు అనుష్ఠింపఁబడునదియు యథోక్తలక్షణమును (అనఁగా అత్యంతప్రియమై అతివిశదమగుటచే దర్శనసమానాకారమై యొప్పునదియు) నగు ఉపాసనము.

అవ. ఐశ్వర్యార్థులకు ఉపాస్యుఁ డగు పరబ్రహ్మస్వరూపమును వారి అంతిమస్మృతిప్రకారమును చెప్పుచున్నాఁడు.

11
శ్లో॥ కవిం పురాణ మనుశాసితారమ్
12
అణో రణీయాంస మనుస్మరే ద్యః ।

బడుచున్నవి. 'అభ్యాసయోగ' శబ్దముచే ప్రాచీనమైన చింతనమును జెప్పుటచే 'అనుచిన్తయన్' అనుటకు అంతిమచింతనమే కావలయునని 'అంతకాలమున' అని కూర్పఁబడినది. 'పరమం పురుషమ్' అన్నవాఁడు తానే కాన 'నన్ను' అని కూర్పఁబడెను. 'మీఁదఁ జెప్పఁబడు ప్రకారము' అనఁగా వెంబడి రెండుశ్లోకములం జెప్పఁబడువిధము అని యర్థము. ఐశ్వర్యార్థి పరమపురుషప్రాప్తిని గోరకుండఁగా 'పరమం పురుషం దివ్యం యాతి' అని దాని నతనికి ఫలముగాఁ జెప్పుట యెట్లు? అన్నచో, అత డంత్యకాలమందు స్మరించునట్టిభోగముల నొసంగుటకు నెట్టియాకార ముపయుక్తమో యట్టి యాకారముతోఁ గూడియున్న పరమపురుషునికిఁ గలయైశ్వర్యము వంటి యైశ్వర్యమును బొందుచున్నాఁ డనియే యిందుల కర్థము గ్రహింపవలయును గాని పరమపురుషునిఁ బొందునని కాదు.

సర్వస్య ధాతార మచిన్త్యరూపమ్
13
ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్॥ 9

ప్రయాణకాలే మనసాఽచలేన
భక్త్యా యుక్తో యోగబలేన చైవ।
భ్రువో ర్మధ్యే ప్రాణ మావేశ్య సమ్యక్
స తం పరం పురుష ముపైతి దివ్యమ్॥ 10

టీ. కవిం=సర్వదర్శియును, పురాణం=అనాదిపురుషుఁడును, అనుశాసితారం=సర్వమునకు ఆజ్ఞాపకుఁడును, అణోః=సూక్ష్మమైన జీవాత్మకంటె; అణీయాంసం=సూక్ష్మతరుడై నవాఁడును, సర్వస్య=సమస్తజగమునకు, ధాతారం=సృష్టికర్తయును, అచిన్త్యరూపం = చింతింపనశక్యమైన స్వరూపము గలవాఁడును, తమసః = ప్రకృతి కంటె, పరస్తాత్=అవతల (అనఁగా అప్రాకృతమగు), ఆదిత్యవర్ణం = సూర్యునివంటివర్ణముగలవాఁడును, దివ్యం=దివ్యుఁడై నవాఁడును అగు, పరంపురుషం = పరమపురుషుని, యః=ఎవఁడు, భక్త్యా = నిరతిశయ ప్రేమరూపమైనభక్తితోను, యోగబలేన = యోగబలముతోను, యుక్తఏవసన్=కూడుకొనినవాఁడె యగుచు (దానివలన), అచలేన = నిశ్చలమైన, మనసా = మనస్సుచేత, ప్రయాణకాలే = మరణకాల మందు, భ్రువోః=కనుబొమలయొక్క, మధ్యే=నడుమ, ప్రాణం= ప్రాణవాయువును, సమ్యక్ = లెస్సగా, ఆవేశ్య = ప్రవేశింపఁజేసి- స్థాపించి, (తత్ర = ఆభ్రూ మధ్యమునందు) అనుస్మరేత్=స్మరించు చుండునో, సః=వాఁడు, తం=అతనిభావమును, ఉపైతి=పొందును- అతనియైశ్వర్యముతో సమానమగు నైశ్వర్యము గలవాఁ డగును.

తా. సర్వజ్ఞుఁడును, పురాతనుఁడును *విశ్వమున కాజ్ఞ సేయువాఁడును, అణువగు జీవాత్మకంటె నతిసూక్ష్ముండును, సమస్తమునకు సృష్టికర్తయును, చింతింప నశక్యమై సకలేతర విసజాతీయమై యెప్పు స్వరూపముగలవాడును, అప్రాకృతమై సూర్యుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగలిగిన యసాధారణదివ్యమంగళవిగ్రహము గలవాఁడును అగు నిటువంటి యీ పరమపురుషుని ఎవఁడు ప్రతిదినమును అభ్యాసము చేయఁబడుచున్న భక్తితోఁ గూడినట్టి యోగముయొక్క (అనఁగా భక్తియోగముయొక్క) బలిమిచే మిక్కిలి సంస్కారమును బొంది యుండుటవలన చలింపనిదై యెప్పునట్టి మనస్సు గలవాఁడై ప్రాణ ప్రయాణకాలమునందు భ్రూమధ్యమున ప్రాణవాయువును సంస్థాపించి ఆ భ్రూమధ్యమందు సదా స్మరించునో వాఁడు ఆ దివ్యపురుషుని

---

* ఇచట 'అనుశాసితారమ్' అనుచో ఎవరిని అనుశాసించునది? యని యాకాంక్షరాఁగా 'సర్వస్యధాతారమ్' అనుచోఁ గల 'సర్వ'మునే అనుశాసించునాఁ డని సర్వపదమును ఆకర్షించుకొనవలయును. లేక, ఫలానివారి నని విశేషించి చెప్పక సామాన్యముగా చెప్పుటంజేసియు అనుశాసించుట 'సర్వ'మును అని తేలుచున్నది. ఈ యనుశాసనమునకు 'ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావా పృథివ్యౌ విధృతేతిష్ఠతః' (బృహదారణ్యకే ౫-౮-౯) 'గార్గీ, ఈయక్షరునియొక్క యాజ్ఞాచక్రమందే దివియును భువియును ధరింపబడినవై యున్నవి' ఇత్యాదులు భావ్యములు. 'అన్తఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానామ్' (యజుషి. ఆరణ్యకే. 3 ప్రశ్నే. 3 అను) ఇత్యాదులంపు పరమాత్మ సమస్తమును ప్రశాసించుటతోఁగూడ అంతఃప్రవేశమును జేయుచున్నాఁడని చెప్పఁబడియున్నది. అట్టి అంతఃప్రవేశమునకు ఉపయుక్త మగు సూక్ష్మతరత్వమును 'అణోరణీయాంసమ్' అని చెప్పఁబడినది. 'ధాతా పురస్తాద్యముదాజహార' ('పురుషసూక్తే') 'సూర్యా చన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్' (తై. నారా. ౧.౩౮) ఇత్యాదులందు ధాతయనఁగా స్రష్టయని యర్థము గనుక 'సర్వస్యధాతారమ్' అనుటకు సర్వమునకు 'సృష్టికర్త' యని యర్థము చెప్పఁబడెను 'ఆదిత్యవర్ణం తమసం పరస్తాత్' (శ్వే. 3-౮) అను శ్రుతిఖండ మిచట నర్థై పెట్టఁబడినది. వర్ణసంబంధము స్వరూపముచే ఘటిల్లదు. విగ్రహముచేతనే ఘటిల్లునుగాన 'ఆదిత్యవర్ణమ్' అనుటకు అసాధారణదివ్యరూపముగలవాఁ డనఁబడెను. ఇట 'తమస్సు' అనగా సమస్తమునకు కారణభూతమైన తమోద్రవ్యము వివక్షితము. కనుక 'తమసః పరస్తాత్' 'తమస్సున

భావమును బొందును. అనఁగా, నతని యైశ్వర్యముతో సమానమగు నైశ్వర్యము గలవాఁడగునని యర్థము.

14

అవ. *ఇట్లు ఐశ్వర్యార్థుల స్మరణప్రకారము చెప్పి, ఇఁక కైవల్యార్థుల స్మరణప్రకారము చెప్పుచున్నాఁడు.

కవ్యల' అనఁగా అప్రాకృతమైన దని యర్థము. అప్రాకృత మనుటచే అకర్మాధీనత్వము నిత్యత్వము (అనఁగా నిర్దోషత్వము) మొదలగునవి సూచితములు. ఈశ్లోకమునకు ఛాయగా 'ప్రశాసితారం సర్వేషామణీయాంస మణీయసామ్। రుక్మాభం స్వప్నధీగమ్యం విద్యాత్తు పురుషం పరమ్' అను మనుస్మృతి. ౧౨ ౧౨౨ శ్లోకమున్నది. అనుకూలురకు హితరమణీయుఁ డగుటవలన హిరణ్యవర్ణుఁడు రుక్మాభుఁడు మొదలగు పదములును, ప్రతికూలురకుఁ దేఱిచూడరాని ప్రకాశముచే మిఱుమిట్లు గొలుపుటవలన ఆదిత్యవర్ణుఁడు మొదలగు వ్యపదేశములును జెప్పఁబడెడిని. 'భక్త్యా యుక్తో యోగబలేన' అనుచో 'భక్తి వేఱు, యోగబలము వేఱు' అని గ్రహింపరాదు. రెండును జేరి భక్తి యోగమని యర్థము. భక్తియోగబలమే మనస్సు అచలముగా నుండుటకు హేతువు. ఆ భక్తియోగముయొక్క అవాంతరవ్యాపారము సంస్కారవృద్ధి. ఇదియె యోగ పర్యాయమైన 'యుక్త' శబ్దముచే సూచితమైనదిగాన 'మిక్కిలిసంస్కారము...వలన' అనఁబడినది. యోగప్రకరణములందు నిశ్చలమైన యవస్థానము చెప్పఁబడుటచే 'ఆవేశ్య' అనుటకు 'సంస్థాపించి' యనఁబడెను. ఇచట పురుషధ్యానమునకుఁగూడ ప్రదేశము భ్రూమధ్యమే; మఱియొకప్రదేశము చెప్పఁబడలేదు. కాన 'ఆ భ్రూమధ్యమందు ఆదివ్యపురుషుని' అనఁబడెను. 'సతం పురుష ముపైతి' అనుచో పురుషునిఁ బొందుననఁగా పురుషునిభావమునొందును. ఇట భావ మనఁగా పరమసామ్యము గాదు. సమానైశ్వర్యమని తెలియునది. 'కవిమ్' ఇత్యాదులచే చెప్పఁబడిన యీశ్వరుని సర్వజ్ఞత్వాదిగుణములు, ఈశ్వరుఁ డైశ్వర్యప్రదుడగుటకు అనుసంధింపవలసినవిగాఁ జెప్పఁబడినవిగాని ఈశ్వరునిఁ బ్రాపించుటకుఁగాదని ఫలితము. ఇట్లు అంతిమకాలమందు స్మరింపఁదగినవిగా నిర్దేశింపఁబడిన యీశ్వరుని సర్వజ్ఞత్వాది విశిష్టాకారమే యంతకుమునుపుగూడ ధ్యానింపవలసినదని తెలియునది. ఇట్టే మీఁదనెల్లను నెఱుంగవలయును.

* ఇట స్మరణశబ్దము, ఉపాసనమును అంతిమప్రత్యయమును రెంటిని సంగ్రహించుచున్నది. ఏలన, ఆరెండును స్మృతివిశేషములే యగును.

శ్లో॥ య దక్షరం వేదవిదో వదన్తి
విశన్తి యద్యతయో వీతరాగాః ।
య దిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి
తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ ప్రవక్ష్యే॥ 11

టీ. వేదవిదః = వేదార్థము నెఱిఁగినవారు, యత్ = దేనిని, అక్షరం=అక్షరమని-వికారాదిరహితమైన దానినిగా, వదన్తి=చెప్పుచున్నారో, యత్ =ఏ అక్షరమును, వీతరాగాః = కోరికలనువిడిచినట్టి, యతయః = జితేంద్రియులు, విశన్తి = ప్రవేశించుచున్నారో, యత్ =ఏయక్షరమును, ఇచ్ఛన్తః=పొందగోరుచున్నవారు, బ్రహ్మచర్యం=ఊర్ధ్వరేతస్కులై యుండువ్రతమును, చరన్తి = ఆచరింతురో, తత్ =ఆ, పదం=ఉపాస్యమైన నాస్వరూపమగు నక్షరముననుట, తే=నీకు, సంగ్రహేణ = సంక్షేపముగా, ప్రవక్ష్యే = చెప్పెదను.

తా. *వేదవేత్తలు ఏ యక్షరమును అస్థూలత్వాదిగుణములు

* 'నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తమ్' 'వేదవిదుఁడు కానివాఁడు గొప్పవాఁడగు అతనిని తెలియలేఁడు' (యజుషి-కాఠకే. ౩ ప్ర-౧౨-౬) అన్నట్లు వేదముతప్ప ప్రమాణాంతరములకు అగోచరుడగుటంజేసి, 'వేదవిదో వదన్తి' అని వేదవిదులు చెప్పిన ప్రకారమున 'అస్థూలత్వాదిగుణములు గలవానినిగా' అన్నారు. ఇందు 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమ్' (బృహ-౫-౮-౬) ఇత్యాది శ్రుతులు వివక్షితములు. ఇట బ్రహ్మచర్యమనఁగా ఊర్ధ్వరేతస్త్వము మొదలయినవి. లేక 'అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్య మేవతత్ ...అథ యన్మౌనమిత్యాచక్షతే...అథ యత్సత్రాయణమిత్యాచక్షతే...బ్రహ్మచర్యమేవతత్' (ఛాం. ౮ ౫-౧) అను శ్రుతి చొప్పున బ్రహ్మప్రాప్తికొఱకయిన యేచర్యగాని బ్రహ్మచర్యమగుచున్నది. 'యత్-తత్' అనుటచే నభిప్రాయపడిన ప్రసిద్ధిని 'నిఖిలవేదాంతవేద్యమై' యని చెప్పఁబడినది. అక్షరమనఁగా నిట జీవాత్మగాదు. వికారాది దోషరహితమైన పరమాత్మ గాన 'నాస్వరూపమును' అనఁగా నాయసాధారణరూపమును అనఁబడినది. ఇచట అక్షరరూపుఁడైన పరమాత్మని యుపాసనమునకు ప్రసక్తిలేకున్నను అది అక్షరస్వరూపమైన జీవాత్మయొక్క ప్రాప్తికొఱకు చెప్పఁబడిన దని తెలియునది.

గలదానినిగా వచియింతురో, విషయాంతరవిరక్తు లగు యతు లేయ క్షరమునుపొందుదురో, ఏయక్షరముం జెంద నిచ్ఛించిన యాయతులు బ్రహ్మచర్యము నాచరింతురో, నిఖిల వేదాంతప్రసిద్ధ మైన యట్టి నాస్వరూప మగు నక్షరమును, ఉపాసించుటకుఁ దగినట్లు, నీకు సంగ్రహముగాఁ జెప్పెదను.

శ్లో॥ సర్వద్వారాణి సంయమ్య మనో హృది నిరుద్ధ్యచ ।
మూర్ధ్న్యాధాయాత్మనః ప్రాణమాస్థితో యోగధారణామ్॥ 12

ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహర న్మా మనుస్మరన్ ।
యః ప్రయాతి త్యజన్ దేహం సయాతి పరమాం గతిమ్॥ 13

టీ. సర్వద్వారాణి = జ్ఞానప్రసరమునకు ద్వారభూతములగు సమస్తేంద్రియములను, సంయమ్య = వానివానివ్యాపారములనుండి మఱలించి, మనః = మనస్సును, హృదయకమలమునందున్నట్టి నా యందు, నిరుద్ధ్యచ = నిలిపియు, యోగధారణాం = యోగమనఁబడు నాయందే నిశ్చలమయినస్థితిని, ఆస్థితః = పొందినవాఁడై, బ్రహ్మ = పరబ్రహ్మవాచకమగు, ఓం ఇతి ఏకాక్షరం = ఓం అనెడు ఒకయక్షరమును, వ్యాహరన్ = ఉచ్చరించుచు, మాం = ఓంకారవాచ్యుఁడైన నన్ను, అనుస్మరన్ = ధ్యానించుచున్నవాఁడై, ఆత్మనః = తనయొక్క, ప్రాణం = ప్రాణవాయువును, మూర్ధ్ని = శిరస్సునం దుండు నాడి యందు, ఆధాయ = ఉంచి, దేహం = శరీరమును, త్యజన్ = విడిచి, యః = ఎవఁడు, ప్రయాతి = బయలువెడలునో, సః = వాఁడు, పరమాం గతిం = భగవత్సమానాకారము గల పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును, యాతి = పొందుచున్నాఁడు.

తా. *జ్ఞానమునకు ద్వారభూతము లగు శ్రోత్రాదిసమస్తేంద్రియములను వాని వ్యాపారములనుండి మరలించి, హృదయకమలనివిష్టుఁడై అక్షరుఁడైన నాయందు మనస్సు నిలిపి యోగమనెడి ధారణనొంది (అనఁగా నాయందు నిశ్చలమైన స్థితిగలవాఁడై)

14

పరబ్రహ్మవాచక (అనఁగా మద్వాచకమగు ఓం అనెడి యొకయక్షరము నుచ్చరించుచు, ఓంకారవాచ్యుఁడైన నన్ను ధ్యానించుచున్నవాఁడై, తన ప్రాణవాయువును శిరస్సునం దుండు సుషుమ్నానాడీద్వారమున ప్రవేశింపఁజేసి, శరీరమునువిడిచి యెవఁడు అర్చిరాదిమార్గమున పోవునో, వాఁడు ప్రకృతిబంధరహితమై మత్సమానాకారమై పునరావృత్తిలేనిదై యుండు తన యాత్మస్వరూపమును (కైవల్యమును) బొందును. 'పరమాం గతిమ్' అనునది శుద్ధాత్మస్వరూపప్రాప్తియే యగుటను, 'యస్ససర్వేషుభూతేషు నశ్యత్సు న వినశ్యతి। అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్తస్తమాహుః పరమాం గతిమ్' అని యనంతరమే చెప్పఁబడెడిని.

అవ. ఇట్లు ఐశ్వర్యార్థులును కైవల్యార్థులును వారివారి ప్రాప్యముల కనుగుణముగా భగవంతు నుపాసించుప్రకారము చెప్పఁబడినది. ఇఁక జ్ఞాని యగువాఁడు భగవంతు నుపాసించు ప్రకారమును భగవంతునిఁ బొందుప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

---

* 'సర్వద్వారాణి సంయమ్య' అనుచో నవద్వారములని తోఁపకుండుటకై శ్రోత్రాదులగు నింద్రియములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. అయినను ద్వారానుబంధములేని స్పర్శనాదులను ద్వారములనుట యెట్లు? అన్నచో, ఇచట ద్వారమనఁగా ప్రాపకమగు మార్గము-మూలము-అని యర్థముగాన 'జ్ఞానమునకు ద్వారభూతము' లనఁబడినవి, 'మనోహృదినిరుధ్యచ' అనుచో హృన్మాత్రమునందు మనస్సు నిరోధించుట-అనఁగా హృదయమునుమాత్రమే ధ్యానింపఁజెప్పుట యొప్పదు. కాన 'హృదయకమలనివిష్టుఁడగు నక్షరుఁడయిన నాయందు' అనఁబడినది. ఇట్లు గ్రహింపనిచో పిదప 'మామనుస్మరన్

శ్లో॥ అనన్యచేతా స్సతతం యో మాం స్మరతి నిత్యశః।
త స్యాహం సులభః పార్థ నిత్యయుక్త స్య యోగినః॥ 14

టీ. హేపార్థ=అర్జునా, యః=ఎవ్వఁడు, నిత్యశః=జ్ఞానమార్గ మవలంబించినది మొదలు, సతతం=సర్వకాలమునందు, అనన్య చేతాః=ఇతర విషయములందుఁ బ్రవర్తింపని మనస్సు గలవాఁ డగుచు, మాం=నన్నే, స్మరతి = చింతించుచున్నాఁడో, నిత్య యుక్తస్య=నాతోడి నిత్యయోగముగల-నాతోడి నిత్యయోగమును గోరునట్టి యనుట, తస్య=అట్టి, యోగినః=జ్ఞానికి, అహం=నేను, సులభః=సుఖముగాఁ బొందఁదగినవాఁడ నగుదును.

అనుట ఘటింపదు. ప్రణవము బ్రహ్మప్రతిపాదక మగుటంజేసి 'బ్రహ్మ' మనఁబడెను గాన 'మద్వాచకమైన' అని చెప్పఁబడెను. ప్రణవము భగద్వాచకమగుట శ్రుతిస్మృ త్యాదిసిద్ధము. 'సర్వేవేదా యత్పదమా మనన్తి। తపాంసిసర్వాణిచ యద్వదన్తి। యది చ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యంచరన్తి। తత్తేపదంసఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమ్' (కఠోప - ౧ ౨-౧౫) ఇట పద మనఁగా 'పద్యతేగమ్యతే' అను వ్యుత్పత్తిచే ప్రాప్యస్వరూపము (అనఁగా బ్రహ్మస్వరూపము) చెప్పఁబడుచున్నది. సమస్తవేదములు దేనిని ప్రతిపాదించునో తపః ప్రధానములయిన ఉపరి తనభాగములు దేనిని జెప్పునో దేనిని గోరువారు బ్రహ్మ చర్యము ననుష్ఠింతురో అట్టి బ్రహ్మస్వరూపమును సంగ్రహముగా (అనఁగా సంగ్ర హించి చెప్పునట్టి శబ్దముచే) చెప్పెదను. ఆ శబ్దమే 'ఓమ్' అని యర్థము. ఇట నామ ముచే నామి చెప్పఁబడెను. అట్లే 'ప్రణవో ధనుశ్శరోహ్యాత్మా బ్రహ్మతల్లక్ష్యము చ్యతే। అప్రమత్తేన వేద్ధవ్యం శరవత్తన్మయోభవేత్' (ముండకోపనిషత్-౨-౨-౪) అనియు, 'ఆత్మానమరణింకృత్వా ప్రణవంచోత్తరారణిమ్। ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాత్ప శ్యేద్బ్రహ్మగ్నిగూఢవత్'. (ధ్యానబిందూపనిషత్) అనియు 'ఓమిత్యేవం ధ్యాయ థాత్మానమ్ (ముండక-౨-౨-౬) అనియు ప్రణవము బ్రహ్మవాచకముగాఁ జెప్పఁబడుట తెలియునది. ప్రణవముచేతనే భగవదర్చనముగూడ 'ఆవాహనాదికం కర్మయన్నసూక్తం మయాత్విహ। తత్సర్వం ప్రణవేనైవ కర్తవ్యం చక్రపాణియే' అన్నట్లు కావింపవలసి నదిగానున్నది. కైవల్యార్థులకు అనఁగా ఆత్మార్థులకు ఆత్మయేకదా ప్రాప్యము. అందు పునరావృత్తిలేకుండు మాత్రమునుబట్టి అది 'పరమాంగతిమ్' అని పరమగతిగాఁ జెప్పఁ బడినదని 'ప్రకృతిబంధరహితమై...పొందును' అనఁబడెను. ఇట్టి యాత్మకు పరమగతి యని పేర్కొనుట కేవలము ప్రకరణముంబట్టికాదు. మఱి యీ యధ్యాయమందే దానిని గుఱించియే పరమగతియని ప్రయోగము గలదనుటకై 'యస్ససర్వే' అను శ్లోక ముదా హరింపఁబడినది.

తా. అర్జునా, ఎవఁడు * ఆరంభమునుండి సర్వకాలమును

---

* ఇట 'నిత్యశః' అనియు 'సతతమ్' అనియు రెండును సమానార్థకములగుటచే పునరుక్తి కలుగుచున్నది. కాన 'నిత్యశః' అనుటకు 'ఆరంభమునుండి' యని యర్థము చేయఁబడెను-అనఁగా నాయందు భక్తిసేయ నారంభించినది మొదలుగా నా ప్రాప్తినే కోరుచుండునుగాని ఆత్మానుభవాది ఫలములను నడుమఁ గోరుటలేదని భావము. మొదటినుండియు భగవత్ప్రాప్తియే యుద్దేశించినఫలమై యదియే సిద్ధించునుగాని అందులకై నడుమ ఆత్మానుభవాదులచే వ్యవధానమక్కఱలేదని భావము. 'అనన్య చేతాఃస్మరతి' యనుచో 'అనన్యచేతాః' అనుటచే అవిచ్ఛిన్నత్వ మేర్పడుచున్నది. కాన నవిచ్ఛిన్నమైనస్మృతి యగుచున్నది. ఇట్టిస్మృతియె భక్తిరూప మగుటచే "నేనే అత్యంతము ప్రియుఁడనగుటచేత...మద్విషయస్మృతి చేయునో" యని భక్తి రూపింపఁ బడినది. 'నిత్యయుక్తస్యయోగినః' అని యనువాదము భగవత్ప్రాప్తి యనెడి ఫలము నకు మఱి దేనిచేతను వ్యవధానము లేదని తెలుపుకొఱకుఁగా తెలియునది. భగవ త్ప్రాప్తి యితరఫలములకంటె నతిశయించినదిగాన దానిని బొందుటకు ప్రయాసము మిక్కిలి గలుగునో యనఁగా 'కష్టములేకయే ప్రాప్యుఁడను నగుదును' అనఁబడినది. ఆశ్రితవత్సలుఁడగు నీశ్వరునికి ఈ సౌలభ్యము నిర్బంధముచేఁ గలిగినదనిగాక రాగ ప్రాప్తము (అనఁగా ప్రీతిచేఁగలిగినది) యని తెలుపుటకై 'వానినెడఁబాసి...వరించు చున్నాను' అనఁబడినది. ఇట్లనుట అతివాదమేమోయని శంక గలుగును గాన నట్లు కాదనుటకై 'యమేవైష...లభ్యః' అనుశ్రుతి యుదాహరింపఁబడినది. ఇందు 'వృణుతే' అని భగవంతుఁడు వరించుట చెప్పఁబడినదిగదా. ఈ వరించుట యేమి? తనకు శేషముగానో శరీరముగానో మఱి యిట్టి యే యాకారములచేతనో స్వీకరించు టయా? ఇట్టిస్వీకారము నిత్యసిద్ధముగానన్నిట చెప్పనక్కఱలేదు. ఇందులకు విపరీత మైనది వరించుట యగునా? యన్నచో అది కేవలవిరుద్ధమగుచే నంగీకరింపఁదగదు. లేక, తన ప్రాప్తినొసంగుట వరించుట యగునా? యన్నచో 'తేనలభ్యః' అని యీ శబ్దములచే స్వప్రాప్తి చెప్పఁబడియున్నదిగాన మరల 'వృణుతే' అనుటకును స్వప్రాప్తిని జెప్పుట పునరుక్తి యగును. మఱి వేఱొక ప్రకారమును అసంభవ మగుటం బట్టి యిట వరించుటగాఁ జెప్పరాదు. కాన 'నాప్రాప్తికి అనుగుణ...ఇచ్చుచున్నాను' అని వరించుట కర్థము సేయఁబడెను. ఇట ఉపాసనముయొక్క విపాకమనఁగా అది ధ్రువమైన స్మృతిరూపము దర్శనసమానాకారము మొదలగు రూపముల నుండుట యని తెలియునది. ఉపాసన విపాకమునకు విరోధులు దుష్కృతము, రజస్సు, తమస్సు, రాగద్వేష మోహములు మొదలయినవి. 'నిరతిశయభక్తియు మొదలగునవి' అనుచో మొదలగునవి అనుటచే పరమపదమందు భగవంతునిపర్యంకమును జేరువఱకు నడుమ నెయ్యది యపేక్షింపఁబడునో యదియంతయు నని తెలియునది. 'నేనే' అని యుప

వేఱువిషయములందు మనస్సు నుంపనివాఁడై నన్ను స్మరించునో, (అనఁగా నేనే వానికి అత్యంత ప్రియుఁడనగుటచే నన్ను స్మరించుట చేతనేకాని వేఱువిధమున ఆత్మధారణము లభింపలేనివాఁడై నిరతిశయప్రియుఁడ నగునన్ను గుఱించినదగుటచే తానును నిరతిశయప్రియమైయుండు మద్విషయస్మృతిని చేయునో) నాతోడి నిత్యయోగమును గోరునట్టి యాయోగికి నేనే ప్రాప్యుఁడను; కాని యైశ్వర్యార్థులు మొదలగువారికింబోలె మద్భావములగు ఐశ్వర్యాదికములు ప్రాప్యములు కావు. పట్టిప్రాప్యుడనేకాదు. కష్టము లేకయే ప్రాప్యుఁడను నగుదును. వాని నెడఁబాసి యుండనేరక నేనే వానిని వరించుచున్నాను. అనఁగా, నాప్రాప్తికి అనుగుణమైన యుపాసనపరిపాకమును, దానికి విరోధు లగువాని నిరసించుటయు, అత్యర్థము నేను ప్రియుఁడై యుండుటయు (అనఁగా నాయందలి నిరతిశయ భక్తియు) మొదలగునవి నేనే యిచ్చుచున్నానని యర్థము. 'యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః' అనికదా శ్రుతి. ఈ వరణ మిట్టిదే యగునని 'తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాన్తి తే॥ తేషామేవానుకంపార్థ మహ మజ్ఞానజం తమః। నాశయా మ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా' అని వివాదమునం జెప్పఁగలఁడు.

ధారణముచే పరమకారుణికుఁడ నగు నాదియే యీ భారమని యభిప్రాయము. 'యమేవైష' అనుశ్రుతిని ఉపబృంహణముచే స్థిరీకరించుటకై 'తేషాం...' అని యుదాహరింపఁబడినది.

సింహావలోకనము.

* ఈ యధ్యాయము మొదటం గల 'కింతద్బ్రహ్మ' ఇత్యాది ప్రశ్నమందును 'అక్షరం బ్రహ్మపరమమ్' ఇత్యాదియగు నుత్తరమందును పూర్వాధ్యాయము కడపట వీనిని బ్రస్తావించు 'జరామరణమోక్షాయ' 'సాధిభూతాధిదైవతమ్' అనువానియందును, ఐశ్వర్యార్థులు కైవల్యార్థులు మోక్షార్థులు (అనఁగా జ్ఞానులు) అని యీ క్రమము నవతరింపఁ జేసెదు, వానియందు ముగ్గురధికారులకును అధియజ్ఞమును అంతిమ ప్రత్య

యము సాధారణమని ప్రతిపాదించుటయే ముఖ్యమై యుండెను గాన నధికారుల యొక్కవతక్కవలను నిరూపించెడి యీ క్రమము చెప్పఁబడదయ్యె. ఇచ్చటనో అయ్యెయధికారులకు నియతములైన యర్థములను వేఱువేఱ యుపదేశించు ప్రకరణము గాన వారియం దొకరికంటె నొకరు పయిపయి నుత్కృష్టు లని తెలుపుటకై ఐశ్వర్యార్థులు కైవల్యార్థులు భగవచ్ఛరణార్థులు (జ్ఞానులు) అని క్రమమునం జెప్పఁబడిరని తెలియునది. ఇది యట్లుండ నిచటం గొంద ఱొకశంక చేయుచున్నారు. ఎట్లన :— 'తేబ్రహ్మ తద్విదుః' (గీ-౭ ౨౯) 'కింతద్బ్రహ్మ' (గీ ౮-౧) 'అక్షరంబ్రహ్మపరమమ్' (గీ-౮-౩) అని చెప్పఁబడిన బ్రహ్మశబ్దము సాక్షాద్బ్రహ్మ విషయ మగుటకు బాధ యేమి? బ్రహ్మమే సర్వాత్మమగుటంబట్టి 'అధ్యాత్మ' మనఁగా బ్రహ్మమందుఁ గల సర్వమని గ్రహింపవచ్చును. 'భూతభావోద్భవకరో విసర్గః' (గీ ౮-౩) అనుటకు జగత్సృష్టిని గ్రహింపవచ్చును. లేక, దేవతల నుద్దేశించి ద్రవ్యత్యాగము సేయుట (అనఁగా నివృత్తిలక్షణమైన యజ్ఞము) అని గ్రహింపవచ్చును. 'అధిభూతం క్షరో భావః' అనుటకు 'అధిభవతీతి అధిభూతమ్' అను వ్యుత్పత్తిచే ప్రాణిజాతముగాను 'పురుషశ్చాధిదైవతమ్' అనుటకు పరబ్రహ్మముయొక్క అవస్థావిశేషము గాఁగాని లేక సమష్టిపురుషాదిగాఁగాని యర్థము సేయవచ్చును. 'అధియజ్ఞుఁ' డనుటకు 'యజ్ఞో వై విష్ణుః' అను శ్రుతి చొప్పున సకల యజ్ఞాభిమానియగు విష్ణు ననుదేవతగా గ్రహింపవచ్చును. 'అన్తకాలేచ' (గీ-౮-౫) ఇత్యాదులగు మూఁడుశ్లోకములును మోక్షార్థి యొక్క యంతిమ ప్రత్యయమును గుఱించియే చెప్పఁబడినవి. ఈ యధ్యాయము మొదటంగల ప్రశ్నశ్లోకములు పూర్వాధ్యాయమున ప్రస్తావింపఁబడిన ముమ్మరధికారుల జ్ఞాతవ్యోపాదేయములను గుఱించినవయినను, వానికి మీఁదిశ్లోకములు జ్ఞాని మిక్కిలియు దుర్లభుఁ డని యతనిని ముఖ్యముగ నిర్దేశించునవియే కావలయును. అట్లుకాక యితరులనుగూడ నిర్దేశించునవి యగునన్నయెడల 'మామేవ స్మరన్' (గీ-౮-౫) 'మామేవైష్యసి' (గీ-౮-౭) ఇత్యాదులు జ్ఞానులకే చెప్పఁదగిన భగవదేకస్మరణాదులు ఇతరులకుఁగూడఁ జెల్లిన ట్లగును గాన బాధ కలుగుచున్నది. కనుక దీనింబట్టి యవి జ్ఞానినే గుఱించినవి గావలయును. కావునే 'ప్రయాణకాలేచ కథమ్' (గీ-౮-౨) 'అన్తకాలేచ మామ్' (గీ-౮-౫) అను రెండుశ్లోకములు ముగ్గురధికారులను గుఱించినవయ్యును, వానివివరణమగు నిచ్చట వానియందుఁబోలె ముగ్గు రధికారులను గ్రహింపవలయు ననుట ఖండితమగుచున్నది. ఏలన, నిచ్చటను ముగ్గురధికారులను గుఱించినట్లు గ్రహించినచో 'మామేవస్మరన్' (గీ-౮-౫) ఇత్యాదులతో విరోధము కలుగుచున్నది. అచ్చటను—(అనఁగా ఆ రెండుశ్లోకములును) ముగ్గురధికారులను గుఱించినట్లు తోఁపలేదు. ఐశ్వర్యార్థికి పరమపురుషుని గుఱించిన యంతిమ ప్రత్యయము అపేక్షిత మని ప్రమాణము గానరాదు. ఇట్లె మీఁదిశ్లోకములందును అధికారి

యొక్కఁడే. వానికి జ్ఞాతవ్యమగునదియే మాటిమాటికి అనువదించి విశేషాకారముగా విశదీకరింపఁబడుచున్నది గాన నిందు పునరుక్తిదోషము లేదు. మఱియు 'సంసిద్ధిం పరమాం గతాః' (గీ-౮-౧౫) 'సయాతి పరమాం గతిమ్' (గీ-౮-౧౩) 'తమాహుః పరమాం గతిమ్' (గీ-౮-౨౧) అనునివి సమానార్థకములే యగునని తప్పక తోఁచుచున్నది. కాన దీనికి కైవల్యపరముగాను మోక్షపరముగాను ఒకటికొకటి భిన్నార్థములు చెప్పుట యొప్పదు. పరమ సంసిద్ధియైనది పరమగంతవ్యమునకు (అనఁగా పరమగతికి) వేరు కానేరదు. మఱియు 'పరమం పురుషం దివ్యమ్' (గీ-౮-౮) 'సతంపరం పురుష ముపైతి దివ్యమ్' (గీ-౮-౧౦) 'పురుషస్సపరః పార్థ భక్త్యాలభ్యస్త్వనన్యయా' (గీ-౮-౨౨) అను వీనికి భిన్నార్థములు కల్పించుటయు యుక్తముగాదు. పరులుగూడ నెల్లవారు వీనికి నైక్యకంఠ్యముతో వ్యాఖ్యానము చేసియున్నారు" అనెదరు. ఇందులకు క్రమముగా పరిహారమెట్లనఁగా — భగవంతుఁడు అధియజ్ఞుని 'అధియజ్ఞోఽహమేవ' అని తన్నుఁగాఁ జెప్పుకొన్నాఁడుగదా — అట్లె యిట బ్రహ్మమనఁబడునదియు తానే యైనయెడల 'అహమేవ బ్రహ్మ' అని చెప్పుకొనియుండునుగదా. అట్లు చెప్పుకొనలేదు గాన నిచట అధ్యాత్మాదులవలెనే బ్రహ్మమనఁబడునదియు భగవంతునికంటె వేఱయినది గానే తోఁచెడిని. మఱి 'అక్షరం బ్రహ్మపరమమ్' అనుచో బ్రహ్మశబ్దము అక్షరశబ్దముచే విశేషితమైనదిగాన పరమపురుషుని గుఱించినదగు నన్నచో బ్రహ్మశబ్దమునకంటె అక్షరశబ్దము పరమపురుషుని కెక్కువగా వాచకముగాదు. అట్లది యెక్కువగా వాచకమయినంగదా దానింబట్టి బ్రహ్మశబ్దమునకు పరమపురుషుని పరముగా వ్యాఖ్యానము సేయవచ్చును. మఱియు 'ఏవం సతతయుక్తాయే భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసతే। యేచాప్యక్షరమవ్యక్తమ్ (గీ-౧౨-౧) ఇత్యాదులందు పరమాత్మకంటె వేఱయిన యుపాస్యవస్తువే అక్షరశబ్దముచే ప్రతీతమగుచున్నది. 'ద్వేరూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తంచామూర్తమేవచ। క్షరరాక్షరస్వరూపే తే సర్వభూతేషుచస్థితే। అక్షరంతత్పరం బ్రహ్మక్షరం సర్వమిదంజగత్' (విష్ణుపు-౧-౨౨-౫౫-౫౬) ఇత్యాదులందు అక్షరపరబ్రహ్మశబ్దములు పరిశుద్ధాత్మ విషయములుగానుండుట శారీరకభాష్యమున సమర్థింపఁబడియున్నది. కాఁబట్టి యిచట 'కింతద్బ్రహ్మ' అను ప్రశ్నమునకు 'అహమేవబ్రహ్మ' అని భగవంతుఁడు వ్యాఖ్యానము సేయమింజేసి, బ్రహ్మశబ్దము భగవంతునికంటె వేఱయిన వస్తువునే గుఱించుచున్నది. అక్షరము కేవలమైనదిగాక పరమమైనదిగా విశేషితమగుటచే నది ప్రకృతికంటెను వేఱయినదానిని గుఱించునదగును; కనుక 'అక్షరం బ్రహ్మ పరమమ్' అను మూఁడుశబ్దములు భగవంతునికంటెను ప్రకృతికంటెను వేఱయిన దానియందు (అనఁగా పరిశుద్ధాత్మయందు) నుపచారమున వర్తించుచున్నది. పిదప నీ పరిశుద్ధాత్మయే 'అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్తః' (గీ-౮-౨౧) అని చెప్పఁబడెడిని. ఈ శ్లోకము పరమాత్మపర మని శంకింపరాదు, 'యేచాప్యక్షర మవ్యక్తమ్' (గీ-౧౨-౧)

'యేత్వక్షర మనిర్దేశ్యమ్' (గీ-౧౨-౩) 'క్షరశ్చాక్షరఏవచ' (గీ-౧౫-౧౬) ఇత్యాదులం దుంబోలె నిచ్చటను అక్షరశబ్దము భగవంతునికంటె వేఱయినదానినే గుఱించుట తెలియుచున్నది. సంసిద్ధిశబ్దము పరమగతిశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడిన ప్రాప్యమునకంటె విలక్షణమై సమీచీనమైనసిద్ధిని తనంతటనే 'సం' అను ఉపసర్గపుశక్తిచే సూచించెడిని. కాన భిన్నార్థకమే యగును. ఇట్లు పూర్వోత్తరములను బరామర్శించుటచే ఈ యధ్యాయము మొదటం గల ప్రశ్న ప్రతి వచనవాక్యములు ముప్వురధికారులను గుఱించునవిగా సిద్ధించుటచే వాని కవ్వలిగ్రంధములును, ఆ ముగ్గురధికారులను గుఱించినవగుట యుక్తము. మఱియు మొదట ముగ్గురధికారులను గుఱించి యుపక్రమించి పిదప కైవల్యభగవత్ప్రాప్తికాములను గుఱించి స్పష్టముగాఁ జెప్పుటంబట్టి నడుమనున్న 'అభ్యాస' ఇత్యాదులు పరిశేషమువలన ఐశ్వర్యార్థులను గుఱించినవిగానే చెప్పనొప్పును. భాగవతమున ధ్రువచరితమునందు 'భక్తిం హరౌభగవతి ప్రవహన్' ఇత్యాదులచే ఐశ్వర్యార్థులకును పరమపురుషవిషయ మయిన అంతిమ ప్రత్యయము గలదు. 'బ్రహ్మ' 'పరంపురుషమ్' 'పరమాంగతిమ్' ఇత్యాదిశబ్దములచే నిందు సర్వత్ర పరమాత్మభజనము పరమాత్మప్రాప్తి మొదలగునవియే ప్రతీతము లగుచున్నవి. కాని యంతమాత్రముచే నివి యొక్కయధికారినే గుఱించినవని చెప్పనొప్పదు. ముందు ప్రయాణకాలమున భ్రూమధ్యమునందు ప్రాణము లావేశించుటయు అందే పరమాత్మధ్యానము సేయుటయు విధించి పిదప హృదయమునందు ధ్యానమును మూర్ధమందు ప్రాణమును ఆకాలమందే విధించియున్నాఁడు. ఈరెండు నిటు పరస్పర విరుద్ధములగుట కాలభేదమువలననా? అధికారభేదమువలననా? యన్నచో కాలభేదము శ్రుతముగాదు. కనుక అధికారభేదమేయని సిద్ధమగుచున్నది. ఇంతేకాక 'శతంచైకాచ' (ఛాం-౮-౬-౬) ఇత్యాదులచేత మూర్ధన్యనాడిచే ఆత్మనిష్క్రమణము మోక్షహేతు వనియు, తక్కిన నాడులచే నిష్క్రమణము తక్కిన ఫలములకు హేతువనియుఁ దెలియుచుండుటంబట్టి ప్రయాణకాలమందు భ్రూమధ్యమందును మూర్ధమందును ప్రాణావేశము ఉత్క్రమణమునకే కాన అందందుఁగల నాడులచే ఉత్క్రమణమని యేర్పడుచున్నది. ఇట్లు ఉత్క్రమణనాడుల భేదమునుబట్టి అధికారిభేదమును సిద్ధించుచున్నది. మఱియు పూర్వాధ్యాయమందు 'చతుర్విధాభజన్తేమామ్' అని యధికారభేదము ప్రస్తావింపఁబడినది. ఆయధ్యాయముకడపటను 'జరామరణమోక్షాయ' 'సాధిభూతాధిదైవంమామ్' అను శ్లోకముల అధికారభేదము ప్రతిపాదింపఁబడినది. కాన నిచ్చటను అధికారభేదము స్ఫుటముగానున్నది. కాన ఏకాధికారిని (అనఁగ జ్ఞానిమాత్రము) గుఱించిన దనుట యుక్తముగాదు.

అవ. ఇంక మిగత అధ్యాయమునందు జ్ఞానులకును కైవల్యార్థులకును బునరావృత్తి లేమియు, ఐశ్వర్యార్థులకుఁ బునరావృత్తికలిమియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మా ముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయ మశాశ్వతమ్।
నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః॥ 15

టీ. మహాత్మానః=యథావస్థితముగా నా స్వరూపము నెఱిఁగినవారై, పరమాం=ఉత్కృష్టమయిన, సంసిద్ధిం=ఉత్కృష్ట పురుషార్థరూపుఁడ నైన నన్ను, గతాః=పొందినవారు, మాం=నన్ను, ఉపేత్య=పొంది, పునః=మరల, దుఃఖాలయం=దుఃఖములకు ఆస్పదమైనదియు, అశాశ్వతం=అస్థిర మయినదియు నగు, జన్మ=జన్మమును- ప్రాకృతదేహసంబంధమును, నాప్నువన్తి=పొందరు.

తా. *గొప్పమనస్సుగలవా రగుటవలన నా స్వరూపమును కలరూపున నెఱింగి, తమకు మిక్కిలియుం బ్రియుఁడ నగుటంజేసి నన్ను విడిచి ఆత్మధారణమును బడయలేక నాయందే మనస్సుతగిలి నన్నే యాశ్రయించి యుపాసించి పరమసంసిద్ధి రూపుఁడనైన నన్నుఁ బొందినవారు, నన్నుఁబొందినపిదప సకల దుఃఖములకు నాస్పదమై యస్థిరమై యుండు జన్మమును బొందరు - పునరావృత్తి నొందరనుట.

అవ. ఐశ్వర్యగతిని బ్రాపించినవారికిఁ బునరావృత్తి కలుగుటకును భగవంతునిఁ బ్రాపించినవారికిఁ బునరావృత్తి లేకుండుటకును హేతువును వెంబడిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

---

* ఇంతవఱకు ముమ్మురధికారులకును వలయు జ్ఞాతవ్యోపాదేయ భేదములను గొన్నింటిని ప్రతిపాదించి యిదిమొదలుగా అయ్యాయధికారమున కుపయోగించుటకై జ్ఞాతవ్యములుగానున్న ఫలములు స్థిరమనియు అస్థిరమనియు భేదముగలిగియుండుటను జెప్పుచున్నారు. ఇట జన్మము అశాశ్వతమనఁగా అస్థిరమని యర్థము. జన్మమనాదిగాఁ

శ్లో॥ ఆ బ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున।
మా ముపేత్యతు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే॥ 16

టీ. అర్జునా, ఆ బ్రహ్మభవనాత్ = బ్రహ్మలోకపర్యంతము (నుండెడి), లోకాః = సమస్తలోకములు, పునరావర్తినః = తిరిగివచ్చెడివి-నశించునట్టి వనుట, కౌన్తేయ = అర్జునా, మాం = నన్ను, ఉపేత్యతు = పొందిననో, పునర్జన్మ = పునర్జన్మము, న విద్యతే = కలుగనేరదు- పునరావృత్తి లేదనుట.

తా. అర్జునా, *బ్రహ్మాండముయొక్క గర్భమున భోగైశ్వర్యస్థానములై వర్తించు బ్రహ్మలోకము మొదలైనలోకములెల్ల పునరావృత్తిగలవి (అనఁగా నశించునవి) కాఁబట్టి ఐశ్వర్యగతిఁ బొందినవారికి ప్రాప్యస్థానములైన యాలోకములు నశించుటవలన వారికిని నశించుట తప్పదు. సర్వజ్ఞుఁడును, సత్యసంకల్పుఁడును, నిఖిలజగదుదయస్థితిలయ లీలుఁడును పరమ కారుణికుఁడును అగునేను సద్దైకరూపుఁడ నగుటచే నన్నుఁ బొందినవారికి నాశప్రసక్తియే లేదు. కనుక వారికి పునర్జన్మమును గలుగదు.

గలుగుచుండఁగా అస్థిరమెట్లన్నచో ఇట జన్మమనుట, దాని నెడతెగక సంబంధించియుండు దేహభోగాదులనికాని దేహమనికాని గ్రహించువది. ఇట 'మహాత్మానః' అనుట స్తుతిమాత్రముగాఁ గొనుటకంటె పరమసంసిద్ధికి హేతువైన మహామనస్సు గలిగియుండుటగా గ్రహించుట యుక్తముగాన గొప్పమనస్సు గలవా రనఁబడెను. జ్ఞానుల మహామనస్త్వము పూర్వము ప్రపంచింపఁబడినదే యిచట 'నా -స్వరూపము... ఉపాసించి' యని అనువదింపఁబడినది. సంసిద్ధియనఁగా సమీచీనమయినసిద్ధి. అభిలషితమైనఫలమునే సిద్ధియని పేర్కొనవచ్చును గావునను ఆ సిద్ధి పరమమైనదిగా చెప్పుటం బట్టియు 'పరమసంసిద్ధిరూపుఁడ నగునన్ను' అనఁబడెను. పరమసంసిద్ధిరూపమనఁగా పరమపురుషార్థరూప మని యర్థము.

* 'ప్రకృతియనెడు భగవన్మాయామహాసముద్రమందు బ్రహ్మాండములే బుద్బుదప్రాయములై యుండఁగా వానిలోపల వర్తించులోకముల విషయము చెప్పనేల?'

అవ. బ్రహ్మలోక పర్యంతము గల లోకములకును అందుఁ
15
గలవానికిని బరమపురుషుఁడు సంకల్పించిన యుత్పత్తి వినాశకాల వ్యవస్థను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సహస్రయుగపర్యన్త మహ ర్య ద్బ్రహ్మణో విదుః।
రాత్రిం యుగసహస్రాన్తాం తేఽహోరాత్రవిదోజనాః॥
అవ్యక్తా ద్వ్యక్తయ స్సర్వాః ప్రభవ న్త్యహరాగమే।
రాత్ర్యాగమే ప్రలీయన్తే తత్రై వావ్యక్తసంజ్ఞకే॥ 18
భూత గ్రామ స్స ఏ వాయం భూత్వాభూత్వా ప్రలీయతే।
రాత్ర్యాగమేఽవశః పార్థ ప్రభవ త్యహరాగమే॥ 19

టీ. (యే) జనాః=(ఏ) జనులు, అహోరాత్రవిదః=అహోరాత్రరూపమైన కాలవ్యవస్థ నెఱుఁగుదురో, తే=అట్టివారు, బ్రహ్మణః=చతుర్ముఖ బ్రహ్మకు, యత్ = ఏది, అహః=పగలో, (తత్ = దానిని), సహస్రయుగపర్యన్తం=వేయిచతుర్యుగముల పరిమితి గల దానినిగాను, రాత్రిం=రాత్రిని, యుగసహస్రాన్తాం=వేయిచతుర్యు

యనుటకై 'బ్రహ్మాండముగర్భమున...లోకము' అనఁబడెను. బ్రహ్మాండముయొక్క గర్భమునట్లుచే పరమాకాశమునకు (అనఁగా పరమపదమునకు) పునరావృత్తిలేదనుట సిద్ధించెడిని. ఐశ్వర్యములు అనిత్యములని ప్రతిపాదించుటకై యాలోకములు 'భోగైశ్వర్య'ము లనఁబడినవి. ఆ లోకములే అనిత్యములైయుండఁగా అందలియైశ్వర్యములు నట్టివేకావలయునని భావము. 'ఆ బ్రహ్మభవనా ల్లోకాః' అని భవనశబ్దముతోపాటు లోకశబ్దము చెప్పఁబడుటచే లోకమనఁగా జనము కానేరదు. మఱి లోకమునకు గమనములేదు గాన పునరావృత్తియుఁ జెల్లదు. కనుక 'పునరావర్తినః' అనుటకు 'వినాశమునొందునవి' అనఁబడెను. 'మా ముపేత్యతు' అనుచో తుశబ్దము పూర్వోక్తమైనవానికంటె వైలక్షణ్యమును దెలుపుచున్నది. కనుక పూర్వోక్తములవలె పునరావృత్తి లేనివాఁడు- అనఁగా అపునరావృత్తి గలవాఁడని యేర్పడుటచే ఈశ్వరునకు అపునరావృత్తి హేతువులగు సర్వజ్ఞాది విశేషణములు చెప్పఁబడెనని తెలియునది.

గములపరిమితి గలదానినిగాను, విదుః=తెలిసికొనుచున్నారు. అహ రాగమే=బ్రహ్మకు పగటికాల మయిన యప్పుడు, అవ్యక్తాత్ = చతుర్ముఖదేహావస్థను బొందిన ప్రకృతినుండి, సర్వాః=సమస్తము లయిన, వ్యక్తయః=త్రైలోక్యమునం దగపడెడి వస్తువులన్నియు, ప్రభవన్తి=పుట్టుచున్నవి. రాత్ర్యాగమే=బ్రహ్మకు రాత్రి అయిన యప్పుడు, అవ్యక్తసంజ్ఞకే=అవ్యక్తావస్థయనఁబడు, తత్ర ఏవ=ఆ బ్రహ్మ శరీరమునందె, ప్రలీయన్తే = లీనమగుచున్నది. పార్థ=అర్జు నా, సః=అట్టి, అయం=ఈ భూతగ్రామః ఏవ= దేవమనుష్యాదిభూత సమూహమే, అవశః=కర్మపరవశమై, భూత్వాభూత్వా=పుట్టిపుట్టి రాత్ర్యాగమే= రాత్రికాల మయినప్పుడు, ప్రలీయతే=లయము బొందుచున్నది, అహరాగమే =పగటికాల మయినప్పుడు, ప్రభ వతి=పుట్టుచున్నది.

తా. మనుష్యులు మొదలుగా బ్రహ్మపర్యంతము గల య య్యె ప్రాణులకు నా సంకల్పముచేఁ గావింపఁబడిన యహోరాత్ర వ్యవస్థల నెఱింగినట్టివారు చతుర్ముఖబ్రహ్మకు పగలు *వేయి

* కృతయుగమునకు	1440000	సంవత్సరములు
సంధికి	2880000	1728000
త్రేతాయుగమునకు	1080000	
సంధికి	216000	1296000
ద్వాపరయుగమునకు	720000	
సంధికి	144000	864000
కలియుగమునకు	360000	
సంధికి	72000	432000
చతుర్యుగము (లేక) ఒక మహాయుగమునకు ...		4320000

1000 మహాయుగములు బ్రహ్మకు నొకపగలు } =ఒక కల్పము.
1000 మహాయుగములు బ్రహ్మకు నొకరాత్రి }

చతుర్యుగముల పరిమితి గలదిగాను రాత్రియును అట్టి పరిమితిగలది గాను (అనఁగా అట్లు వేయిచతుర్యుగముల కొలఁది గలదిగాను) ఎఱుంగుదురు. 18. అందు బ్రహ్మకు పగలు వచ్చినపుడు, ముల్లో

360 కల్పములు బ్రహ్మకు నొకసంవత్సరము.

అట్టి 100 సంవత్సరములు ఒక మహాకల్పమనఁబడు. ఇదియే బ్రహ్మయుస్సు. ఇట్లు నూఱుసంవత్సరములు గడిచినపిదప బ్రహ్మలోకపర్యంతముగల లోకము లన్నియు బ్రహ్మయును పరమపురుషుఁడగు నారాయణునియందు లయమునొందుదురు. ఇచట యుగశబ్దమును ప్రమాణాంతరములనుబట్టి చతుర్యుగపరముగా గ్రహించునది. 'సహస్ర యుగపర్యన్తమ్' అని చతుర్ముఖుని యహస్సుయొక్కయు రాత్రియొక్కయు వ్యవస్థ నిట చెప్ప నేలయనుటకు 'అవ్యక్తాద్వ్యక్తయః' అని యుత్తరము. అనఁగా బ్రహ్మకు అహస్సు ను రాత్రియును వచ్చునపుడు వరుసగా వ్యక్తులకు ప్రభవమును ప్రలయమును గలుగునని తెలుపుటకై యీయహోరాత్రములవ్యవస్థ చెప్పఁబడెనని గ్రాహ్యము. బ్రహ్మ యొక్క అహస్సునంబట్టు వ్యక్తులు బ్రహ్మచే సృజింపఁబడినవియే కావలయును. కాన వ్యక్తు లనఁగా బ్రహ్మకు ముందుఁబుట్టిన మహదాదులు గానేరవు. మఱియును ప్రతి కల్పమందును సత్యలోకాదులకు ప్రలయములేదు గాన నవియును గావు. కనుక వ్యక్త అనఁగా త్రైలోక్యములోపల నున్న దేహేంద్రియాదివస్తువులు మాత్రమే కావలయును గాన నవియే యిట చెప్పఁబడెను. ఇవి చతుర్ముఖుని శరీరమునుండియే పుట్టును గాన అవ్యక్తమనఁగా మూలావ్యక్తము గాదు. అది యుపాదానముగాఁ గల బ్రహ్మశరీరమే యిట గ్రాహ్యము. ఇట్లు బ్రహ్మయొక్క అహస్సులును రాత్రులును గారణములై బడిబడివచ్చుచుండఁగా ప్రభవములును ప్రలయములును కార్యములై బడిబడివచ్చు చుండుననియు, ఇది సమస్తకల్పములందును వ్యాప్తమైయుండుననియు 'భూతగ్రామ' అను శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడెడిని. ఇట భూతమనఁగా అచిత్తుతోఁగూడిన క్షేత్రజ్ఞుఁడు. ఇట్లు సృష్టిసంహారములకు లోనగుటకు హేతువు 'అవశః' అనఁబడెను. అనఁగా కర్మ వశ్యుఁడనుట. ఈ నైమిత్తిక ప్రలయమును జెప్పుట శ్రుత్యాదిసిద్ధమైన ప్రాకృత ప్రలయమునకు నుపలక్షణము. 'ఆ బ్రహ్మభవనాత్' అనియు ముందు చెప్పఁబడి యున్నది. కాన సత్యలోక వినాశమును సిద్ధించుటచే 'బ్రహ్మలోకమువఱకుఁ గల' యనఁబడెను. ఇందులకు 'పృథివ్యప్సు లీయతే... అవ్యక్త మక్షరేలీయతే-అక్షరం తమ సిలీయతే-తమఃపరేదేవ ఏకీభవతి' అని శ్రుతిప్రమాణము. పృథివ్యాదితత్త్వములే లయము నొందఁగా వానిచేఁ గల్పితములైన బ్రహ్మలోక బ్రహ్మశరీర బ్రహ్మాండాదులు

కములలోపల దేహేంద్రియ భోగ్యభోగస్థాన రూపములుగా వర్తించు చుండు సమస్తములయిన వ్యక్తులు (కార్యపదార్థములు) ను చతుర్ముఖుని దేహరూపముగా నవస్థనొంది యున్న యవ్యక్తము (ప్రకృతి నుండి పుట్టుచున్నవి. అవ్యక్తముయొక్క అవస్థా విశేషమయిన యా చతుర్ముఖుని దేహమందే అవి రాత్రి వచ్చినపుడు లీనములగు చున్నవి. 19. అట్టి యీ భూతసమూహమే కర్మవశ్యములై చతుర్ముఖునికి పగలువచ్చినపుడు పుట్టిపుట్టి రాత్రి వచ్చినపుడు అడఁగిపోవు చున్నవి. మరల పగలు రాఁగా పుట్టుచున్నవి. అట్లు బ్రహ్మకు సహస్రయుగముల కొలఁదికి నూఱేండ్లు ముగియఁగా, ఆ తుదను బ్రహ్మలోకమువఱకుఁ గల లోకములును బ్రహ్మయును, 'పృథివ్యప్సు లీయతే. ఆపస్తేజసి లీయన్తే' (సుబాల-౨ ఖం) ఇత్యాదిక్రమమున అవ్యక్తాక్షరతమః పర్యంతము నాయందే లయము నొందుచున్నవి. ఇట్లు నేనుతప్ప తక్కిన సమస్తమునకు కాలవ్యవస్థచే నావలన నుత్పత్తియు నాయందు లయమును గలుగుటవలన వానికి ఉత్పత్తి వినాశ యోగము త్రోసిపుచ్చనలవిగాదు. కనుక ఐశ్వర్యగతిని బొందిన వారికి పునరావృత్తి పరిహరింపనలవి కాదు. నన్ను పొందిన వారికన్ననో పునరావృత్తి ప్రసక్తియే లేదు.

లయించుటను జెప్పనేల ? యని భావము. అచిత్తునకు 'అక్షరము' 'అవ్యక్తము' 'తమస్సు' అనునవి అవస్థావిశేషములు. 'తమః పరేదేవ ఏకీభవతి' అని అన్నియు తమస్సువఱకును పరదేవునియందే ఏకీభవించునట్లు శ్రుతియుండుటచే 'నా యందే లయము నొందుచున్నవి' అనఁబడెను. శ్రుతులును 'ఏకోహవై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మ నేశానః' (మహోప-౧-౧) అని మొదట నారాయణుఁడొక్కఁడే యుండుటయు 'యోబ్రహ్మాణం విదధాతిపూర్వమ్' (శ్వే-౬-౧౮) క్రమముగా మరల బ్రహ్మదులను సృజించుటయు నట్లె మరల బ్రహ్మదులు లయించుటయును బ్రతిపాదించుచున్నవి. ఇట్టి సృష్టిప్రలయములను నిపుడు ప్రతిపాదింపవలసినయక్కఱ యేమి? యన్నచో 'ఇట్లు......త్రోసిపుచ్చ వలవిగాదు' అనఁబడెను. ఈ మూఁడు శ్లోకముల పిండితార్థమే యవతారికయందు చెప్పఁబడినదని తెలియునది.

అవ. *కైవల్యమును బొందినవారికిఁగూడ పునరావృత్తిలేదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పర స్తస్మాత్తు భావోఽన్యోఽవ్యక్తోఽవ్యక్తా త్సనాతనః।
యస్స సర్వేషు భూతేషు నశ్యత్సు న వినశ్యతి॥ 20
అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్త స్త మాహుః పరమాం గతిమ్।
యం ప్రాప్య న నివర్తన్తే త ద్ధామ పరమం మమ॥ 21

టీ. తస్మాత్ అట్టి, అవ్యక్తాత్ =అచేతనరూపమగు ప్రకృతి కంటె, పరః=ఉత్కృష్టమయినదియు, అన్యః=విలక్షణమయినదియు, అవ్యక్తః=ఇంద్రియగోచరము కానిదియు, సనాతనః=నిత్యమయి నదియునగు, యః=ఏ, భావః=పదార్థము (జీవాత్మ), సర్వేషుభూతేషు = ఆకాశాద సమస్తమహాభూతములు నశ్యత్సు = నశించుచున్నను, నవినశ్యతి = నాశమునొందదో, సః=అది, అవ్యక్తః= ఏ ప్రమాణముచేతను తెలియఁదగని, అక్షరః ఇతి=పరిశుద్ధాత్మ స్వరూప మని, ఉక్తః=చెప్పఁబడినది. తం=దానిని, పరమాం= ముఖ్యమయిన, గతిం = గతిసగా, ఆహుః= చెప్పుదురు. యం=ఏ పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపమును, ప్రాప్య=పొంది, ననివర్తన్తే=మరల జన్మమునొందరో, తత్ =అది, మమ–నాయొక్క; పరమం = ముఖ్యమయిన, ధామ=నియమనస్థానము, (లేక) పరమం ధామ=ఉత్కృష్టమైన ప్రకాశము–మమ=నాది–నాకు శేషభూతమైనదిగా గ్రహింపవచ్చును.

---

*భగవంతుని బ్రాపించినవారికి, అపునరావృత్తి ముందే చెప్పఁబడెను. కైవల్యార్థికిని అవరోహణము లేదు గనుక అపునరావృత్తి చెప్పవలసియున్నది. ఇచట 'అవ్యక్తాత్ అన్యః అక్షరః' అని అవ్యక్తముకంటె వేఱయినదిగా నిర్దేశింపఁబడిన యక్షరము 'అపరేయమితస్త్వన్యామ్' ఇత్యాదులంబట్టి జీవుఁడే కావలయును. కనుక ఈ శ్లోకములు కైవల్యప్రాప్తులకును అపునరావృత్తి చెప్పునదే యగునని భావము.

తా. *అచేతన ప్రకృతిరూపమైన యా అవ్యక్తమునకంటె

---

*ఇందు, 'అవ్యక్త' శబ్దమునకు విశేషణములగు 'పరః' 'అన్యః' అను రెండును సమానార్థకములు గావున పునరుక్తి గలుగుచున్నది. కాన 'పరః' అనుటకు 'ఉత్కృష్టుఁడు' అనబడెను. దేనియందు ఉత్కృష్టుఁ డన్నచో పురుషార్థ మగుటయందు ఉత్కృష్టుఁడు — అనఁగా ఉత్కృష్టమయిన పురుషార్థమగువాఁడు అనఁబడెను. ఈ ఉత్కృష్టతచేతనే ఆత్మ, అవ్యక్తమునకంటె స్వరూపమున వేఱయినవాఁ డని సిద్ధించుచున్నది గాన 'అన్యః' లనుటను స్వరూపమున వేఱుపాటు చెప్పక ప్రకారమున వేఱుపాటు చెప్పఁబడినది. అనఁగా చేతనాచేతనత్వము లనెడి ప్రకారములచే వేఱుపాటు గ్రహింపఁబడెను గాన 'అచేతన...అవ్యక్తముకంటెను' అని అచేతన విశేషణముచే ప్రకృతిని 'జ్ఞానైకాకారుఁ డను విశేషణముచే ఆత్మకును వేఱువేఱు ప్రకారములు చెప్పఁబడినవి. ఇచట భావమనఁగా పదార్థము. జీవుఁడు వ్యక్తుఁడు (అనఁగా (గ్రాహ్యుఁడు) గాఁడు గనుక వ్యక్తః' అని పదచ్ఛేదము తగదు. 'అవ్యక్తోఽక్షరః' అని యిచటనే చెప్పఁబడియున్నట్లు అవ్యక్తః అనియే ఛేదము తగును. అవ్యక్తుఁడనఁగా ఏ ప్రమాణముచేతను వ్యక్తుఁడు కానివాఁడు. అయినను జీవుఁడు ప్రత్యక్షానుమానముల చేతను ఆగమముచేతను వ్యక్తుఁడై యుండగా అవ్యక్తుఁడెటగును? ఆప్రమాణములకు వ్యక్తుఁడుకానిచో ఆకాశపుష్పమువలె పేరికిమాత్రి మున్నవాఁడేకాని నిజమునకు లేనివాఁడగునే? యని శంకరాఁగా తనకే...అసాధారణాకారము గలవాఁడు' అనఁబడెను. అనఁగా ఆ యితర ప్రమాణములు జీవుని సాధారణ లక్షణములను ప్రతిపాదించునవే యగును. వాని యసాధారణాకారము వానికే యెఱుఁగ శక్యమగువని భావము. సనాతనుఁ డనఁగా నిత్యుఁడు. ఇందులకు హేతువు ద్వితీయాధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడినట్లు 'ఉత్పత్తి...అర్హుఁడుగామిచే' అనఁబడెను. భూతమనఁగా నిచట మహాభూతములయిన ఆకాశాదులు. వానికి 'సర్వేషు' అను విశేషణముంబట్టి 'వాని కారణములును కార్యములును' అని కూర్చుట సిద్ధించినది. సర్వభూతములును నశించుచున్నను ఆత్మ నశింపదనికదా చెప్పఁబడెను. ఆ భూతములు నశించుచున్నప్పుడు ఆత్మకుఁగూడ నాశముకలుగుననుటకు ప్రసక్తిలేదు ఇటు నాశముకలుగుటకే ప్రసక్తిలేనపుడు 'నవినశ్యతి' అని నాశములేదని నిషేధమేల? అని శంకరాఁగా 'అందందు ఉన్నను' అని కూర్పఁబడెను. అనఁగా ఆ భూతములందెల్ల ఆత్మ యుండుటచె తిలలను దహించునపుడు అందలి తైలముకూడ దహింపఁబడునట్లు, ఆ భూతములు నశించునపుడు అందలి ఆత్మకును నాశము ప్రసక్తించుననియు అయినను అది నశింపదనియు భావము. 'అవ్యక్తోఽక్షరః' అని చెప్పఁబడుట యెక్కడననఁగా 'యేత్వ...ఇత్యాదులందు' అనఁబడెను. ఆ ప్రకరణములందు అచిత్తును ఈశ్వరునిని 'క్షరశ్చ' 'ఉత్తమః పురుష

పురుషార్థభావమునందు ఉత్కృష్టమైన వస్తువును (అనఁగా ప్రకృతి కంటె ఉత్కృష్టమైన పురుషార్థమగువాఁడును), జ్ఞానైకాకారుఁడుగా నుండుటచే నట్టి ప్రకృతికంటె విసజాతీయుఁడును, ఏ ప్రమాణము చేతను తెలిసికొనఁగూడనివాఁడును (అనఁగా తనకే తెలియఁదగిన తన యసాధారణాకారము గలవాఁడును-స్వయంప్రకాశుఁడును), ఉత్పత్తి వినాశముల కర్హుఁడుగామిచే నిత్యుఁడు నగునెవ్వఁడు, ఆకాశాది సమస్తభూతములును వాని కారణములును కార్యములును నశించు చుండగా, అందందు (నువ్వులలో తైలమువలె) తానుండినను వానితోఁ గూడ తాను నశింపకుండునో వాఁడే అవ్యక్తుఁడు అక్షరుఁడు అని

స్త్వన్యః' అని వేఱుగా నిర్దేశించుటచే అక్షరశబ్దము జీవపరమే యగుచున్నది. కాన నీ యధ్యాయమందు 'అక్షరం బ్రహ్మపరమమ్' 'అవ్యక్తోఽక్షరః' అను అక్షరశబ్దమును పరిశుద్ధజీవపరమే కావలయును. మఱి 'యేత్వక్షర...' అనుచో అవ్యక్తాక్షర శబ్దములు రెండును ప్రయుక్తము లయినట్లె యిందును 'అవ్యక్తోఽక్షరః' అను రెండు శబ్దములును బ్రయుక్తములై యుండుటయు, ఇవి యందుంబోలె నిందును జీవపరమేయని గుర్తించుచున్నది. మీఁది ప్రకరణములం జెప్పఁబడఁబోవునది యిచట 'ఉక్తః' అని చెప్పఁబడినట్లుగా చెప్పుట యెటు పొసఁగుచునన్నచో, మీఁది ప్రకరణములకు మాఱుగా ఆ ప్రకరణములచే ఉపబృంహితమగు శ్రుతిని గ్రహింపవలయును. శ్రుతులు పూర్వసిద్ధములు కాన వానినిబట్టి యిట 'ఉక్తః' అనఁబడెను. 'ఆహుః' అనుటకు 'యదక్షరం వేదవిదో వదన్తి' అనుచోఁగల 'వేదవిదులు' అను కర్త నాకర్షించుకొని 'వేదవిదులు పరమగతినిగా చెప్పుదురు' అనఁబడెను. అక్షరపరమగతిశబ్దములు ఆత్మయందుఁ బ్రయోగించుటకు వలయు యోగ్యతయే 'ప్రకృతిసంసర్గ... వెలకొనియున్న యాత్మ' యనఁబడెను. ప్రకృతిబంధమును బాసి పరిశుద్ధమై యుండుటంబట్టియే అక్షరమనియుఁ పరమగతియనియు జెప్పఁబడుచున్నదని భావము. ఇట్టిది గావునదీనినుండి నివృత్తి గలుగదనుటకై 'నిజస్వరూపముతో...నివర్తింపరు' అనఁబడినది. ధామమనఁగా స్థానము. ఆత్మ, స్థాన మయినపుడు స్థాని యీశ్వరుఁ డగుచున్నాఁడు. వీరిరువురకుఁ గలస్థాని స్థానభావము కేవలసంబంధము జెప్పునది గాదు. ఏలన, అది పూర్వమే సిద్ధమైయున్నది. కనుక 'యఆత్మనితిష్ఠన్' ఇత్యాదులంబట్టి అధిష్ఠించి నియమించు సంబంధము గ్రాహ్యము; కాన నియమనస్థాన మనఁబడెను. అది 'పరమంధామ' అని పరమమైన ధామముగాఁ జెప్పుటచే పరమము గానిది యేది యన్నచో 'అచేతన ప్రకృతి...'

'యే త్వక్షరమనిర్దేశ్య మవ్యక్తం పర్యుపాసతే' (గీ-౧౨-3) 'కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే' (గీ-౧౫-౧౬) ఇత్యాదులందు చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. వానిని వేదవిదులు పరమగతిగా (అనఁగా ప్రకృతిబంధవిముక్తమైన పరిశుద్ధస్వరూపముతో నున్న ఆత్మగా) చెప్పుదురు. వీఁడే 'యః ప్రయాతి త్యజన్ దేహం సయాతి పరమాం గతిమ్' అని యిచట పరమగతిశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడిన యక్షరుఁడు. అనఁగా ప్రకృతిసంసర్గము వీడి స్వస్వరూపముతో నెలకొనియున్న ఆత్మయని యర్థము. నిజస్వరూపముతోనున్న యిట్టియాత్మను బొందినవారు మరల జన్మింపరు. అట్టి ముక్తాత్మస్వరూపము నాకు పరమమైన ధామము-అనఁగా ఉత్కృష్టమైన నియమనస్థానము. అచేతన ప్రకృతి ఒకనియమనస్థానము. ఆయచేతన ప్రకృతితోడిసంసర్గముగల జీవప్రకృతి రెండవ నియమనస్థానము. అచిత్సంసర్గమువీడి నిజస్వరూపముతోనున్న ముక్తస్వరూపము పరమమైన నియమన స్థానము అని యర్థము. అది అపునరావృత్తిరూపమైనది. (లేక) ధామశబ్దము ప్రకాశవాచకము. ప్రకాశ

అనఁబడెను. ముక్తుఁడుగూడ పరమాత్మకు పరతంత్రుఁడగునేని స్వతంత్రుఁడగు నా పరమాత్మ మరల వానిని సంసారకూపమునఁ ద్రోయవచ్చునే యనఁగా 'అది అపునరావృత్తిరూపమైనది' అనఁబడెను. అనఁగా సంసారమునకు కారణము అవిద్యాదులేకాని పారతంత్ర్యము గాదు. కనుక కారణమగు నవిద్యాదులు క్షీణించుటంబట్టియు ఈశ్వరుని కారుణ్యాదులు స్వాభావికము లగుటంబట్టియు ముక్తునికి మరల సంసారగంధము గలుగదని భావము. లేక, భగవత్ప్రాప్తియే కాక పరిశుద్ధ జీవప్రాప్తికూడ పునరావృత్తి లేనిదనిభావము. లేక, ధామశబ్దమునకు తేజస్సు-అనఁగా ప్రకాశమనియు నర్థము. ప్రకాశ మిచట జ్ఞానమగును. 'పరమం' అను విశేషణమునుబట్టి 'ప్రకృతిసంసర్గ...పరమమైనధామము' అని చెప్పఁబడినది. ప్రకాశపక్షమున 'తత్ =ఆ, పరమంధామ= పరమమగు ధామము, మమ = నాకు-శేషభూత మని వాక్యార్థము. 'అపరేయమ్' ఇత్యాదులచే మునుపే తనకు శేషమగుటను జెప్పియున్నను, అచట సమష్టి చేతనాదులను మాత్రము గుఱించి శేషమగుటను జెప్పెననియు నిచట ముక్తుఁడుగూడ తనకు శేషమగుటం జెప్పె ననియుఁ దెలియనగు. దీనిచే పునరుక్తి గలుగదు.

మనఁగా నిచట జ్ఞానమని యభిప్రాయము. ప్రకృతిసంసర్గముతో గూడి పరిచ్ఛిన్న జ్ఞానరూపమగు నాత్మాకారమై అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానరూపముగల దగుటచే ముక్తస్వరూపము పరమమైన ధామము.

అవ. * జ్ఞానులకు ప్రాప్యమైనయది ముందు చెప్పఁబడిన కైవల్యార్థియొక్క ప్రాప్యముకంటె మిక్కిలి వేఱైనదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పురుష స్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయా।
యస్యాన్తస్స్థాని భూతాని యేన సర్వ మిదం తతమ్॥ 22

టీ. హే పార్థ = అర్జునా, భూతాని = సమస్తప్రాణులు - యస్య = కారణభూతుఁడగు ఏ పరమపురుషునియొక్క, అన్తస్స్థాని = లోపలనున్నవో, యేన = ఎవనిచేత, ఇదం సర్వం = ఈ చరాచర ప్రపంచమంతయు, తతం = వ్యాపింపఁబడియున్నదో, సః = అట్టి, పరః పురుషః = పరమపురుషుఁడు, అనన్యయా = అన్యవిషయములేని భక్త్యా = భక్తిచేత, లభ్యః = పొందఁదగినవాఁడు.

తా. *'మత్తః పరతరం నాన్యత్కించిదస్తి ధనఞ్జయ। మయి సర్వ మిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ॥' 'మామేభ్యః పరమవ్యయమ్' ఇత్యాదులచే నిర్దేశింపఁబడినట్టి యెవ్వనిలోపల సర్వభూతము

16

లును అంతర్గతములై యున్నవో, పరుఁడైన యే పురుషునిచే నీసమస్తమును వ్యాప్తమైనదో, ఆ పరమపురుషుఁడు 'అనన్యచేతా స్సతతమ్'

*ఈ శ్లోకమున 'తు' శబ్దముచేత అర్థాంతరము తోఁచుటంబట్టియు, 'భక్త్యా అనన్యయా' అనిన అనన్యభక్తియొక్క సామర్థ్యముంబట్టియు, పురుషశబ్దము 'సహస్రశీర్షాపురుషః' (పురుషసూక్త) ఇత్యాదులగు పెక్కుప్రయోగములందు పరమాత్మయందును వర్తించుటంబట్టియు, అది 'పరః' అని పరశబ్దముచే విశేషిత మగుటంబట్టియు, పూర్వోక్తఫలమునకంటె నధికఫల మిందు నుపదేశింపఁబడుచున్నదని 'జ్ఞానులకు ప్రాప్యమైనది...వేఱియనది' అన్నారు.

*ఆకాశాదులందు భూతములు అంతఃస్థితములైయున్నను ఆకాశాదులకు పర

అన్నట్లు అనన్యభక్తిచేత మాత్రము లభింపఁదగినవాఁడు (అనఁగా అనన్యభక్తులగు జ్ఞానులకు మాత్రము ప్రాప్యుఁడైనవాఁ డనుట).

అవ. *ఇఁక ఆత్మయాథాత్మ్యవిదునకును పరమపురుషనిష్ఠున కును సాధారణమగు నర్చిరాదిగతిని జెప్పుచున్నాఁడు. ఇరువురకును అర్చిరాదిక మగుగతి శ్రుతియందు శ్రుతమైయున్నది. ఆగతి అపున

17

రావృత్తిలక్షణమైనది. ఎట్లన-పంచాగ్ని విద్యయందు 'తద్యఇత్థం విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే-తేఽర్చిషమభిసంభవ-న్త్యర్చి షోఽహః..' (ఛాం-౫-౧౦-౧) ఇత్యాదులందు అర్చిరాదిగతిచే

18

పోయినవానికి, 'స ఏనాన్ బ్రహ్మగమయతి-ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్తే' (ఛాం-౪-౧౫-౬) అని పర బ్రహ్మప్రాప్తియు అపునరావృత్తియు శ్రుతి ప్రతిపాదించుచున్నది. మఱియు 'తద్యఇత్థంవిదుః' అనెడి యీగతిశ్రుతి ప్రజాపతి వాక్యాదు లందు శ్రుతమైన పరవిద్యకు నంగభూతమగు ఆత్మప్రాప్తిని గుఱించి నది గాదు. (ఇది యంగ మగునాత్మప్రాప్తిని గుఱించినదేని యంగిని

త్వము లేదు. కనుక భూతములయంతఃస్థితిమాత్రముచే పరత్వము సిద్ధింపదు. అది సిద్ధించు టకై 'యస్య' 'యేన' అని ప్రసిద్ధినర్థవాచకమగు యచ్ఛబ్దముచే పూర్వోక్తమగు పర త్వము తెలియుచున్నదని 'మత్తఃపరతరం..' ఇత్యాదిపూర్వోక్తులు చెప్పఁబడినవి. ఇట్టి భక్తి అనన్యమైనదనఁగా 'అనన్యచేతాస్సతతమ్' అన్నట్లు ఇతరమును గుఱింపక యెప్పుడును తన్నే గుఱించిన మనస్సుగలది యని యర్థము.

*'యత్రకాలేత్వ' అనుట మొదలుగా 'యోగయుక్తోభవార్జున' అనువఱకును గల తాత్పర్యమే 'ఇక...గతిని జెప్పుచున్నాఁడు' అని చెప్పఁబడెను. ఇందు ధూమాది గతిని జెప్పుట దానియెడ హేయత్వముగలుగుటకును అర్చిరాదిమార్గము నుపదేశించుట దాని ననుసంధించుటకును నని యిందలి తాత్పర్యమని భావము. పరమపురుషనిష్ఠునికే అర్చిరాది

గూడ గుఱించినట్లై కాన) 'యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే' అని యంగి యగుపరవిద్యను గుఱించి ప్రత్యేకముగ శ్రుతి వ్యర్థమగు

గాని ఆత్మయాథాత్మ్యవిదునకును (అనఁగా ఆత్మనిష్ఠునకును) అదియెట్లు? అని యడుగఁగా ఇద్దఱికిని [అది కలిగియుండుట శ్రుతియందుఁ జూపట్టుచున్న దనిరి. మఱి యాత్మనిష్ఠునకు అపునరావృత్తి పూర్వము చెప్పఁబడియున్నది. ఇట అర్చిరాదిగతి 'అపునరావృత్తిలక్షణమైనది' అనుటచే అపునరావృత్తి మున్ను చెప్పఁబడిన ఆత్మనిష్ఠునికి అపునరావృత్తిలక్షణమైన అర్చిరాదియే గతి యగునని చెప్పఁవారైరి. అర్చిరాదిగతి ఉభయనిష్ఠులకును సాధారణమె యనుటకును అది అపునరావృత్తిలక్షణ మనుటకును శ్రుతిని ప్రమాణీకరించుచున్నారు.—'తద్య ఇత్థంవిదుః-యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే-తేఽర్చిషమభిసంభవన్తి-అర్చిషోఽహః' అని; 'తద్య ఇత్థంవిదుః' అనుటచే ఆత్మయాథాత్మ్యవిదులును 'యేచే...ఉపాసతే' అనుటచే పరపురుషనిష్ఠులును, 'తేఽర్చిష మభిసంభవన్తి' 'అర్చిషోఽహః' అనుటచే అర్చిరాది గతి ఆయుభయులకు సాధారణమగుటయుఁ జెప్పఁబడినది. అర్థ మెట్లనఁగా-(తత్) మున్ను ప్రస్తావింపఁబడిన సంసారిజీవుని స్వరూపమును, (యే) ఎవరు, (ఇత్థం) ఇట్లు పూర్వోక్తప్రకారమున-అనఁగా ద్యుపర్జన్యపృథివీ పురుషస్త్రీలందు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్న రేత శ్శరీరక మైనదిగాను దేహమునకు విలక్షణమైనదిగాను ప్రకృతికి వేఱయినదిగాను ననుట, (విదుః) ఎఱుఁగుదురో, (అరణ్యే) అరణ్యమందుండి, (యేచ ఇమే) ఎవరు, (శ్రద్ధా) శ్రద్ధతో-అనఁగా లక్ష్మితోఁగూడిన, (తపఃఇతి) తపస్సనెడి బ్రహ్మమును, (ఉపాసతే) ఉపాసింతురో, (తేఽర్చిషమభిసంభవన్తి) వారుభయులును అర్చిస్సును-అనఁగా అర్చిరభిమాని దేవతను-బొందుదురు. (అర్చిషః) అర్చిస్సు (దేవత) నుండి, (అహః) అహస్సు (దేవతను...). ఇట అహస్సు (దేవత) నుండి 'అహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణపక్షాత్ యాన్షడుదఙ్ఙేతిమాంసాంస్తాన్ । మాసేభ్య స్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాత్ చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః సఏతాన్ బ్రహ్మగమయతి' అన్నట్లు పక్షమాస సంవత్సర ఆదిత్య చంద్రవిద్యుత్తులవఱకుఁబోఁగా వైద్యుత పురుషుఁడు బ్రహ్మముఁ జేర్చును. ఇట్లు ఉభయవిధనిష్ఠులకును అర్చిరాదిగతిని జెప్పి ఆగతి బ్రహ్మప్రాప్తినిగలిగించునదనియు పునరావృత్తి లేనిదనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 'సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతి' వాఁడు-అనఁగా ఆవైద్యుత పురుషుఁడు బ్రహ్మమును బొందించుచున్నాఁడు. 'ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్తే'

చున్నది. (ఇట అంగి చెప్పఁబడుటచే అంగ మక్కఱలేదు గాన 'తద్యఇత్థంవిదుః' అనుశ్రుతి యంగమగు నాత్మప్రాప్తిని గుఱించునది

*దీనిచేత-అనఁగా ఈగతిచేత - పొందఁబడినవారు మనుష్యసంబంధియైన యీసుడికి (అనఁగా సంసారభ్రమణమునకు) మరలిరారు. అనఁగా పునరావృత్తి నొందరు' అని యర్థము. ఇక్కడ "యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే' అను శ్రుతిచే బ్రహ్మోపాసనము (అనఁగా పరవిద్య యగు భక్తి) చెప్పఁబడెను గాన 'తద్యఇత్థం విదుః' అనుశ్రుతి దాని కంగ మగు ఆత్మప్రాప్తిని జెప్పునది కావచ్చును. ఏలన, అంగి యగు పరవిద్యయొక్క ఫలములగు అర్చిరాదిగతియు బ్రహ్మప్రాప్తియు అంగమునకును నిర్దేశించుటకు యుక్తమేకదా ? ' యని శంకింపవచ్చును. కాని 'తద్య ఇత్థం విదుః' అనుశ్రుతి పూర్వఖండమునఁ జెప్పఁబడిన పరవిద్యాంగమగు ఆత్మదర్శనమును జెప్పు నదిగాదు. అది ఆయంగమును గుఱించినదేని అంగిఫలమును అంగమునకును జెప్పుట యుక్తమే; అయినను అంగికిని అంగమునకును ఫల మొక్కటియే కాన అంగిని జెప్పి యుండఁగా అంగమును జెప్పినట్లె యగును; కనుక అంగమును వేఱ చెప్పనక్కఱ లేదు. అట్లుగాక అంగిని జెప్పి, దానితో సమానముగా నంగమునుగూడ వేఱ చెప్పిన యెడల అట్లు వేఱువేఱ చెప్పినందులకు ఆరెంటికిని ఫలమును వేఱువేఱైయుండవల యును; కాని యొకదాని ఫలమే మఱొక్కటికిఁ జెప్పనొప్పదు. లేక ఫలమొక్కటినే చెప్పినపుడు ఆరెండును ఒకటికి నొకటి అంగమును అంగియునుగాక వేఱైకాని యుండ వలయును. ఇట ఫల మొక్కటియే కాన నారెండిటికిని అంగాంగిభావముకలుగదు. కనుక 'తద్యఇత్థం విదుః' అనుట పరవిద్యాంగమును గుఱించినదిగాదు. అట్లు గుఱించు నేని 'యేచే...త్యుపాసతే' అని పరవిద్యను గుఱించి వేఱ శ్రుతిని జెప్పుట వ్యర్థమే యగును. దీనింబట్టి పూర్వఖండమునఁ జెప్పఁబడిన యాత్మదర్శనమును ఈఖండమం దలి ఆత్మయాథాత్మ్యానుసంధానమును వేఱువేఱైన వని తెలియుచున్నది. 'తద్య ఇత్థం విదుః' అను శ్రుతి ఆత్మయాథాత్మ్యవిదులను గుఱించినదెట్లు ? అనఁగా 'పంచాగ్ని విద్యయందు...మరలిరారు. (అనఁగా పునర్జన్మమునొందురు) అని చెప్పఁబడినదని తెలి యుచున్నది' అనఁబడెను. 'ఇతితు పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి' 'రమణీయచరణా రమణీయాంయోనిమ్...కపూయచరణాః కపూయాం యోనిమ్' ఇట్లు ఐదవ యాహుతియందు (అనఁగా స్త్రీయం దనుట తక్కిన భూతములతోఁగూడిన) జలములు పురుషుఁడు (దేహధారి) అను పేరుగలదగుచున్నది.' 'పంచీకృత్యములచేయు

గా తెలియదు. (మఱియు 'తద్య ఇత్థం విదుః' అను శ్రుతి ప్రత్యగాత్మనిష్ఠు
లను గుఱించినదెట్లన్నచో,) పంచాగ్నివిద్యయందు 'ఇతి తు పం

వారు మంచిజన్మమును బొందుదురు. నీచకృత్యములవారు నీచజన్మము నొందుదురు
(ఛా-౫-౧౦-౭)' అని యర్థము. ఈశ్రుతిచే జలములే త్రివృత్కరణమునుబట్టి తక్కిన
భూతములతోఁ గూడినవై ఆయా పుణ్యపాపములకుఁదగినట్లు ఆయా మనుష్యాదిభావ
ములను బొందుచున్నవే కాని ఆత్మ కట్టివికారములు లేవనియు వానితోఁడి కట్టిసంబం
ధమాత్రమే కలదనియుఁ జెప్పి యిట్లు చిత్తునకును అచిత్తునకును భేదమును ప్రతి
పాదించి పిదప 'తద్య ఇత్థం విదుః' 'ఇట్లు వివిక్తమైన చిత్తును ప్రాప్యముగాను వివిక్త
మైనయచిత్తును త్యాజ్యముగాను ఎవరెఱుంగుదురో' యని ఆత్మయాథాత్మ్యమును ఎఱుం
గుటను జెప్పుటచే ఈశ్రుతి ఆత్మయాథాత్మ్యవిదులనే గుఱించుచున్నదని తెలియునది.
అర్చిరాదిగతి 'సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతి' అని బ్రహ్మప్రాప్తిని గూర్చినదిగాన అది
పరమపురుషనిష్ఠునికే కలుగఁదగును గాని కేవలాత్మనిష్ఠున కెట్లు కలుగునన్నచో 'అచిత్తు
వీడిన యాత్మవస్తువు' తత్క్రతున్యాయమునుబట్టియు నౌనఁబడెను. అనఁగా పంచాగ్ని
విద్యానిష్ఠుఁడయిన యందలి యాత్మనిష్ఠుఁడు ఆత్మను కేవలమైనదిగా ఉపాసింపక
దానిని బ్రహ్మాత్మకమైనదిగా నుపాసించుటవలన బ్రహ్మప్రాప్తిని దానిని గలిగించు
నర్చిరాదిగతిని పరమపురుషనిష్ఠునివలెఁ బొందుచున్నాఁడని తెలియునది. ఆత్మను
కేవలమైనదానిగ నుపాసించువానికే బ్రహ్మప్రాప్తియు నర్చిరాదిగతియు కలుగవని తెలి
యునది. దీనింబట్టి మొదటిషట్కమందలి భక్తి కంగమైన యాత్మదర్శనమునకును,
ఈ షట్కమందలి యాత్మనిష్ఠునకును భేదము తెలియునది. అది కేవలముగా నాత్మనను
సంధించునది. ఇది బ్రహ్మాత్మకముగా ఆత్మను అనుసంధించునది. ఇచ్చట ఆత్మయాథా
త్మ్యవిదులే 'అక్షరయాథాత్మ్య' మనియు సప్తమమందలి జిజ్ఞాసువే యీయాత్మనిష్ఠుఁడ
నియును తెలియునది. తత్క్రతున్యాయ మనఁగా ఎట్టిప్రయత్నమునకు నట్టిఫలము గలుగు
నను వేదాంతన్యాయము. బ్రహ్మప్రాప్తిఫలమైనయెడల బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధానమే
ప్రయత్నముగా నుండవలయును. కావున నిందలి యాత్మనిష్ఠునకు పరమపురుషునితో
సమానముగా బ్రహ్మప్రాప్తి యనుఫలము కలుగునపుడు బ్రహ్మాత్మకమైన యాత్మ చేయను
సంధియను ప్రయత్నముండక తీరదు. మఱి యచిత్తును వీడిన యాత్మస్వరూపము బ్రహ్మము
నకుశరీరము, బ్రహ్మము దానికాత్మ. శరీరము ఆత్మకు శేషమగుటం జేసి శరీరమైనయాత్మ
యొక్క కాత్మయగు బ్రహ్మమునకు శేషమగుచున్నది. కనుక ఆత్మస్వరూపము బ్రహ్మాత్మ

చమాస్యా మహాహంతా పాపః పురుషవచసో భవన్తి అనియు 'రమణీయ చరణాః ... కపూయచరణాః' అనియు "పుణ్యపాపములచే గలుగు మనుష్యాదిభావము తక్కిన భూతములతో సంసర్గము నొందిన యుపా లకే; ఆత్మకస్సనో వానితోడి సంబంధము మాత్రమే యని చిత్తునకును అచిత్తునకును వేఱుపాటు చెప్పి 'తద్య ఇత్థం విదుః' 'తేఽర్చిష మభిసంభవన్తి' 'ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్తే' అని వివిక్తములయిన చిదచిద్వస్తువులను ఒకటి త్యాజ్యముగాను ఒకటి ప్రాప్యముగాను (య ఇత్థం విదుః) ఇట్లెవరెఱుంగుదురో వారు అర్చిరాదిచే బోవుదురు. మఱలిరారు" అని చెప్పఁబడిన దని తెలియుచున్నది. (కనుక 'తద్య ఇత్థం విదుః' అనుట ఆత్మయాథాత్మ్యవిదుని గుఱించినదే

కముగా (అనఁగా బ్రహ్మమును ఆత్మ గాఁగలదిగా) అనుసంధించుట, బ్రహ్మకు శేషమైనదిగా ననుసంధించుటయే యగును. బ్రహ్మకు శేషమైయుండుటయే ఆత్మకు స్వరూపముగాన ఆత్మయొక్క స్వరూపము ననుసంధించుట యనఁగా ఆత్మకు శేషమైయుండుటను అనుసంధించుటయే యగుచున్నది. ఈ శేషత్వము శరీరాత్మభావముచేతఁ గలుగుటం జేసి 'య ఆత్మని తిష్ఠన్ ... యస్యాత్మా శరీరమ్' ఇత్యాదులగు శరీరాత్మభావ ప్రతిపాదకములగు శ్రుతులు శేషత్వ ప్రతిపాదకములుగా నిట నుదాహరింపఁబడినవి. ఇట్లే యాత్మనిష్ఠునికిని పరమపురుషనిష్ఠునికిని బ్రహ్మశేషతైకరసత్వానుసంధానము నందు బ్రహ్మప్రాప్తియందును సమానములైనయెడల వీరిరువురకు భేద మేమి యని యడిగినచో మొదటివాఁడు బ్రహ్మమునకు శరీరమైన తనయాత్మస్వరూపమును, రెండవవాఁడు తనయాత్మస్వరూపమును శరీరముగాఁ గల బ్రహ్మమును ఉపాసించుచున్నారు. అనఁగా ఉభయులును ఉభయమును ఉపాసించుచున్నారు గాని అందు మొదటివాఁడు ఆత్మస్వరూపమునే ముఖ్యముగాను రెండవవాఁడు బ్రహ్మమునే ముఖ్యముగాను ఉపాసింతురని ముఖభేదము గ్రహించునది. పరమపురుషనిష్ఠుఁడు తన స్వరూపముతోఁ గూడ బ్రహ్మమును అనుభవించును. ఆత్మనిష్ఠుఁడు ముందు తనస్వరూపమునే యనుభవించి పిమ్మట క్రమమున కడపట బ్రహ్మము ననుభవించునని తెలియునది. ఈ పర్వక్రమము ప్రాచీనాపేక్షాభేదముచేఁ గలుగునది. ఆ భేదము ప్రాచీన కర్మముచేఁ గలుగును గాన 'చతుర్విధా భజన్తే మామ్' అని నాలుగు భేదములు చెప్పఁబడినవి.

యగును.) ఆత్మయాథాత్మ్యవిదునకును పరమపురుష నిష్ఠునకును 'సపనాన్ బ్రహ్మగమయతి' అని బ్రహ్మప్రాప్తిని జెప్పుటంబట్టి, అచి త్తును వీడిన యాత్మవస్తువు బ్రహ్మాత్మకమగుటచే బ్రహ్మశేషత్తైకరస మని యనుసంధింపఁదగును. తత్క్రతున్యాయమునుబట్టియు నట్లను సంధింపఁదగును. అది పరశేషత్తైకరస మగుటయు 'య ఆత్మని తిష్ఠన్ ... యస్యాత్మాశరీరమ్' (శతపథ-మాధ్య-౧౪-౬-౫-౩౦) ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధము.

శ్లో॥ యత్ర కాలే త్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః।
ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ॥ 23
అగ్నిర్జ్యోతిరహ శ్శుక్ల షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ ।
తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః॥ 24

టీ. హేభరతర్షభ = అర్జునా, యత్రకాలే = ఏకాలమునందు - (కాలాభిమాని దేవతలుండు మార్గమునందు,) ప్రయాతాః = శరీరము విడిచిపోయిన, యోగినః = జ్ఞానులు, అనావృత్తిం = పునర్జన్మరాహిత్య మును, (పుణ్యకర్మాణస్తు = పుణ్యకర్మముగలవారు,) ఆవృత్తించైవ = పునర్జన్మమును, యాన్తి = పొందుచున్నారో, తం కాలం = ఆ మార్గ మును అనుట, వక్ష్యామి = చెప్పెదను, అగ్నిర్జ్యోతిః = అగ్నిరూప మయినతేజస్సును, అహః = పగలును, శుక్లః = శుక్లపక్షమును, షణ్మా సాః = ఆఱుమాసములుగల, ఉత్తరాయణం = ఉత్తరాయణమును - (అనఁగా ఈచెప్పఁబడిన వానికెల్లను అభిమానిదేవతలు,) (యత్రసన్తి = ఏమార్గమునందున్నారో,) తత్ర = ఆ మార్గముగా, ప్రయాతాః = ప్రయాణము చేసిన, బ్రహ్మవిదః = బ్రహ్మోపాసకులగు, జనాః = జనులు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును, గచ్ఛన్తి = పొందుచున్నారు.

తా *(ఇచట మార్గమునందు, అహస్సు మొదలుగా సంవత్స

*యోగిశబ్దమునకు అనావృత్తి కనుగుణముగా జ్ఞానులనియు, ఆవృత్తికనుగుణ

రము వఱకుఁగల యాయాకాలముల యొక్క యభిమాని దేవతలు పెక్కండ్రు ఉండి వారాయామార్గమును బొందించువారగుటవలన కాలశబ్దముచేత కాలాభిమాని దేవతాపూర్ణమగు నామార్గము చెప్పఁ బడుచున్నది.) అర్జునా ! దేహము విడిచి యేమార్గమునందుఁ బోయిన యోగులు అనావృత్తిని (అనఁగా పునర్జన్మము లేకుండుటను) పుణ్య కర్ములు ఆవృత్తిని (అనఁగా పునర్జన్మమును) బొందుదురో, ఆ మార్గ మును జెప్పెదను. అగ్నిరూపమయిన తేజోభిమాని దేవతయు దివాభి మాని దేవతయు శుక్లపక్షాభిమాని దేవతయు, షణ్మాసపరిమితి గల యుత్తరాయణమున కభిమాని దేవతయు, మొదలగువా రుండునట్టి యే మార్గవిశేషముగలదో యట్టి మార్గమునఁబోయిన బ్రహ్మోపాసకు లగువారు బ్రహ్మమును బొందుదురు. (జ్ఞానులు పరబ్రహ్మమును బొందుదురనియు, జిజ్ఞాసువులు - అనఁగా ఆత్మయాథాత్మ్యవిదులు ప్రకృతివియుక్తమైన ఆత్మస్వరూపమనెడి బ్రహ్మమును బొందుదురని గ్రహింపవలెను). * 'అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లషణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్'

19

అనుట సంవత్సరాదులకును ప్రదర్శనము.

శ్లో॥ ధూమో రాత్రి స్తథా కృష్ణషణ్మాసా దక్షిణాయనమ్।
తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతి ర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే॥

టీ. ధూమః=ధూమాభిమాని దేవతయు, రాత్రిః=రాత్ర్యభి మాని దేవతయు, తథా=అట్లే, కృష్ణః=కృష్ణపక్షాభిమాని దేవతయు,

ముగా పుణ్యకర్మయోగము (సంబంధము) గలవారనియు నర్థములు గ్రహింపఁదగును. లేనియెడల పుణ్యకర్ములు అనుకర్తను అధ్యాహరించుకొనవచ్చును. ఇది అర్చిరాది మార్గము. దీనినే దేవయానమందురు.

* ఈ అగ్నిర్జ్యోతిరాదులు 'తేర్చిష మభిసమ్భవ న్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్య

షణ్మాసాః = ఆఱుమాసముల పరిమితి గల, దక్షిణాయనం = దక్షిణాయనమున కభిమాని దేవతయు, (యత్రసన్తి = ఏమార్గమునందున్నారో), తత్ర = ఆ మార్గమునందు, చాన్ద్రమసం = చంద్ర సంబంధి యగు, జ్యోతిః = తేజస్సును, ప్రాప్య = పొంది, యోగీ = పుణ్యకర్మసంబంధము గలవాఁడు, నివర్తతే = మరల వచ్చుచున్నాఁడు.

20

తా. (ఇదియు ధూమాదిమార్గమందున్న పితృలోకాదులకు

21

ప్రదర్శనము. *ఇచట యోగిశబ్దము పుణ్యకర్మసంబంధులను గుఱించినది.) ధూమాభిమాని దేవతయు, రాత్ర్యభిమాని దేవతయు, కృష్ణపక్షాభిమాని దేవతయు, ఆఱుమాసముల పరిమితిగల దక్షిణాయనమున కభిమాని దేవతయు, ఏమార్గమునను౦డుదురో అట్టి చంద్రమండల మార్గమున, పుణ్యకర్మలఁ జేసినవాఁడు పోయి స్వర్గాదిభోగము లనుభవించి మరల వచ్చి యిచట జనియించును.

శ్లో॥ శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతః శాశ్వతే మతే।
ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయాఽఽవర్తతే పునః॥

టీ. శుక్లకృష్ణే = శుక్లపక్షసంబంధముగల అర్చిరాదియు కృష్ణపక్షసంబంధముగల ధూమాదియు ననెడి, ఏతే గతీ = ఈ రెండుమార్గ

మాణపక్ష మాపూర్యమాణపక్షాత్ యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాం స్తాన్మాసేభ్యః సంవత్సరమ్...' ఇత్యాదిశ్రుత్యనుసారముగా సంవత్సరాదులనుగూడ గ్రహించుచున్నవని యెఱుంగునది. ఈయర్చిరాదిగతిలోనివియే 'అర్చిరహస్సితపక్షా నుదగయనాబ్దమరుదర్కేందూన్ । అపివైద్యుత వరుణేంద్ర ప్రజాపతీ నాతివాహికానాహుః' అని విశదముగాఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

*యోగులకు ధూమాదిగతియుఁ బునరావృత్తియుఁ జెప్పనొప్పదు. కనుక ఇచట యోగ మనఁగా, ఉపాయము, లేక సంబంధము అని యర్థము గ్రహించి యోగులనఁటకు

ములు, జగతః=లోకమునకు, శాశ్వతే=ప్రవాహరూపమున నిత్యమైనవిగా, మతేహి=(శ్రుతియందు) తలంపబడినవిగదా. ఏకయా=మొదటిదగు అర్చిరాదిమార్గముచేత, అనావృత్తిం=పునర్జన్మరాహిత్యమును, యాతి=పొందుచున్నాఁడు, అన్యయా = వేఱొకటియగు ధూమాదిమార్గముచేత, పునః=మరల, ఆవర్తతే=వచ్చుచున్నాఁడు-జన్మించుచున్నాఁడు.

తా. శుక్లగతి అర్చిరాదిక-శుక్లపక్షముతోఁ గూడినది అర్చిరాదిమార్గము. కృష్ణగతి ధూమాదిక-కృష్ణపక్షముతోఁ గూడినది ధూమాదిమార్గము. శుక్లగతిచే అనావృత్తిని (అనఁగా మరలిరామిని-పునర్జన్మరాహిత్యము ననుట) పొందుచున్నాఁడు. కృష్ణగతిచేత మరలి వచ్చుచున్నాఁడు (అనఁగా పునర్జన్మము నొందుచున్నాఁడు.) ఈశుక్లకృష్ణగతులు రెండును* జ్ఞానులకును, నానావిధ పుణ్యకర్మలకును [తద్య ఇత్థం విదుర్యేచే మేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపః ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవన్తి' (ఛా-౫-౧౦-౧) 'అథ యఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తేధూమమభిసంభవన్తి' (ఛా-౫-౧౦-౩) అని.] శ్రుతియందు శాశ్వతము లైనవిగా నెన్నఁబడియున్నవి.

శ్లో॥ నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన।
తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున॥ 27

పుణ్యకర్మసంబంధు లని యర్థము చేసికొనఁదగును. ఇందు ధూమాదులు ధూమాదిమార్గమున నున్న పితృలోకాదులనుగూడ గ్రహించుచున్న వని తెలియునది. ఇది ధూమాదిమార్గము. దీనినే పితృయాన మందురు.

*ఇచట 'శుక్లకృష్ణే' అని రెండుగతులును జెప్పఁబడుటచే జగచ్ఛబ్దముచే అకొంటియధికారు లిరువురును జెప్పఁబడఁదగును గాన 'జ్ఞానులకును...కర్మలకును'

టీ. హే పార్థ=అర్జునా, ఏతే=ఈ, సృతీ = రెండుమార్గము లను, జానన్=ఎఱుఁగుచున్న, కశ్చన యోగీ=ఏయోగియును - ఏయుపాసకుఁడును, నముహ్యతి=మోహముఁ జెందఁడు, తస్మాత్ = కావున, అర్జున=అర్జునా, సర్వేషు=సమస్తములయిన, కాలేషు= కాలములయందును, యోగయుక్తః=(అర్చిరాదిగతిని చింతించుట యనెడి) యోగముతోఁ గూడినవాఁడవు, భవ=అగుము.

తా. అర్జునా, ఈ రెండుమార్గముల నెఱిఁగిన (అనఁగా ఈ రెంటిలో నొకటి ఉపాదేయముగాను మఱియొకటి హేయముగాను నెల్లప్పుడు అనుసంధానము చేయుచున్న) యోగి యెవ్వఁడును ప్రాణ ప్రయాణకాలమునందు భ్రమమునొందఁడు. తాను పొఁదగిన అర్చి రాదిమార్గవిషయమునందు వ్యాకులచిత్తుఁడు కాఁడు. మఱి తనదైన

అనఁబడెను. 'తద్య ఇత్థంవిదుః-యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భ వన్తి-అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తేదత్త మిత్యుపాసతేతే ధూమమభిసమ్భవన్తి' అని శ్రుతి రెండుమార్గములను జెప్పుచున్నది. 'తద్యఇత్థం విదుః' అని యాత్మనిష్ఠులకును 'యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే' అని పరమపురుషనిష్ఠులకును (జ్ఞానులకును) 'తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తి' అని అర్చిరాదిమార్గమును జెప్పుచున్నది. 'అథయ ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే' అని యిష్టాపూర్తాది వివిధపుణ్య కర్మనిష్ఠులకు 'తేధూమ మభిసమ్భవన్తి' అని ధూమాదిమార్గమును చెప్పుచున్నది అని తెలియనగును. 'అథ... ధూమమభిసమ్భవన్తి' ధూమాత్ రాత్రింరాత్రే రపరపక్ష మపరపక్షాద్యాన్ షడ్ దక్షిణేతి మాసాంస్తాన్నైతే సంవత్సర మభిప్రాప్నువన్తి' అని శ్రుతి. అర్థము-(యేఇమే) ఏపురు షులు, (గ్రామే) గ్రామమందేయుండి, (ఇష్ట) యాగాదులను, (పూర్త) తటాకాదు లను, (దత్తం) దానములు, (ఇతి) వీనికి సజాతీయము లయిన యుపవాసాదులగు నితర కర్మములను, (ఉపాసతే) ఉపాసింతురో-యాగదానహోమాది కర్మముల నెవరనుష్ఠిం తురో యనుట, (తే) వారు, (ధూమం) ధూమమును-ఇట ధూమాది శబ్దములచే వాని వాని యభిమానిదేవతలను గ్రహించునది. ధూమమునుండి రాత్రి, దానినుండి కృష్ణ పక్షము, దానినుండి (షడ్ దక్షిణామాసాన్) దక్షిణాయనమాసములను (బొందుదురు)

దేవయాన మార్గముచేతనే పోవును. కాఁబట్టి నీవు ఎల్లకాలము
22
అర్చిరాదిగతి చింతనమనెడి యోగముతో (అనఁగా * ధ్యాన
ముతోఁ) గూడియుండుము.

శ్లో॥ వేదేషు యజ్ఞేషు తపస్సు చైవ
దానేషు య త్పుణ్యఫలం ప్రదిష్టమ్।
అత్యేతి తత్సర్వ మిదం విదిత్వా
యోగీ పరంస్థాన ముపైతి చాద్యమ్॥ 28

టీ. ఇదం=ఈ (రెండు అధ్యాయములయందలి) భగవన్మాహా
త్మ్యమును, విదిత్వా=తెలిసికొని, వేదేషు=వేదాభ్యాసములయం
దును, యజ్ఞేషు=యజ్ఞములయందును, తపస్సు=తపములయందును,
దానేషు చైవ=దానములయందును, యత్=ఏ, పుణ్యఫలం=పుణ్య
ఫలము, ప్రదిష్టం = చెప్పఁబడినదో, తత్సర్వం = దానినన్నిటిని,
అత్యేతి=అతిక్రమించుచున్నాఁడు. యోగీచ (భూత్వా)=జ్ఞానియునై;
పరం=ఉత్కృష్టమయినదియు, ఆద్యం=అనాదియునగు, స్థానం=స్థాన
మును (పదవిని) ఉపైతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. *ఎవఁడుగాని యీ రెండధ్యాయములయందు చెప్పఁ
బడిన యీ భగవన్మాహాత్మ్యమును దెలిసి (కొనుటేని) ఋక్కు

(తే) ఈ యిష్టాపూర్తాది పుణ్యకర్మలు (నసంవత్సర మభిప్రాప్నువంతి) దక్షిణాయన మాసములను బొందియు విద్వాంసులవలె సంవత్సరమును బొంద రని యర్థము.

*'నైతే...కశ్చన' అని గతిజ్ఞానమునకు గతిభ్రమము కలుగదని ఫలమునుజెప్పి, యీ హేతువునుబట్టి 'యోగయుక్తోభవ' అన్నాఁడు. ఇం దా హేతువునుబట్టి యోగ శబ్దమునకు సాక్షాద్యోగము చెప్పుట పొసఁగదు గాన ప్రస్తుతగతి చింతనరూపమైన యోగమును (అనఁగా ధ్యానమును) గలవాఁడ వగుమని యర్థము గ్రాహ్య మయ్యెను.

* ఇట 'వేదేషు...యత్పుణ్యఫలమ్ప్రదిష్టమ్' అనుచోట 'వేదములందు ఏపుణ్య

యజుస్సు సామము అథర్వము ననెడి వేదముల నభ్యసించుట

ఫలము ప్రతిపాదింపఁబడినదో' యని వేదములు ఫలమును ప్రతిపాదించునవిగా గ్రహిం
పఁబడినట్లు అర్థమగుచున్నది. 'యజ్ఞేషు' అని యజ్ఞాదిఫలము లిచట వేఱుగా చెప్పఁబడి
యుండుటవలన వేదము లిచట యజ్ఞాదిఫలములకు వేఱయినఫలములను ప్రతిపాదించు
నవిగా గ్రహించుకొనవలసి వచ్చుచున్నది. యజ్ఞాదిఫలములనుగూడ నవి ప్రతిపాదించు
నవిగా నుండియు ఆఫలములనుగాక వేఱుఫలములను ప్రతిపాదించునట్లు వాని కిచట
సంకోచము కలుగుచున్నది. లేక, యజ్ఞాదిఫలములనుగూడ ప్రతిపాదించునట్లె గ్రహిం
తము. ఈయధ్యాయముల యర్థముగూడ వేదప్రతిపాదితమైన యర్థమే కనుక 'వేదేషు
యత్పుణ్యఫలమ్ ప్రదిష్టమ్ తత్ ఇదమత్యేతి' అనుచో 'వేదములు ప్రతిపాదించుఫల
మును (వేదప్రతిపాదితార్థమైన) యిది అతిశయించుచున్నది' అని ఒకటికంటె మఱొ
కటి యతిశయించునదిగా అర్థముకాఁగా 'వేదేషు' అన్న వేదములు ప్రతిపాదించు విష
యము వే ఱనియు 'ఇదం' అన్న వేదప్రతిపాదితమైన విషయము వే ఱనియుఁ దేలు
చున్నది. ఇట్లు 'వేదేషు' అన్న వేదములే 'ఇదం' అన్న వేదార్థమునుగూడ ప్రతిపాదిం
చునవిగా నుండియు 'ఇదం' అన్న విషయమును గాక వేఱువిషయమును ప్రతిపాదించు
నట్లుమరలసంకోచము నొందుచున్నది. కాఁబట్టియిట 'వేదేషు యత్పుణ్యఫలమ్ప్రదిష్టమ్'
అనుటకు వేదములు ఫలమును ప్రతిపాదించునవిగా గ్రహింపరాదు. యజ్ఞాదులవలె
ఫలమును ఇచ్చునవిగా అర్థము సేసికొనవలయును. మఱియు వేదాభ్యాసము పాపక్ష
యాది ఫలముల నిచ్చుట శ్రుత్యాదిసిద్ధము గనుక 'వేదముల నభ్యసించుట' అనఁబడి
నది. పుణ్యఫలమ్' అనుచో ఫలమునకు విశేషణ మయిన పుణ్యము యజ్ఞాదులతోడి
విశేష్యముగాఁ జేయుట, అట్టివానివలన కలుగు ఫలము శ్లాఘ్యమయినదిగాఁ దెలుపు
కొఱకని తెలియునది. సప్తమాధ్యాయముయొక్క ఆరంభమందే భగవన్మాహాత్మ్యము
ఉపక్రమింపఁబడెను గదా. తక్కిన వెల్లను ఈ యధ్యాయముకడవఱకును దాని యను
బంధమే కాని 'అధ్యాయములు రెంటిచేఁ జెప్పఁబడిన భగవన్మాహాత్మ్యము' అనఁబడి
నది. 'తత్సర్వమత్యేతి' దానినంతయు నతిక్రమించుచున్నాఁడని యర్థము. అనఁగా
రెంటిఫలములను వివేచించినపుడు ఒకటి నిరతిశయఫల మని తెలియుటచే దానియందు
మిక్కిలి ప్రీతియు తక్కిన ఫలములందు విరక్తియు అనాదరమును గలుగునుగదా.
కావుననే 'ఈ మాహాత్మ్యమును...తలఁచుచున్నాఁడు' అనఁబడెను. భగవన్మాహాత్మ్య
జ్ఞానము పూర్వోక్తమైన జ్ఞానవిశేషముద్వారా పరస్థానప్రాప్తి కలిగించు ననెడి యభి
ప్రాయముతో 'యోగీ' అనుటకు 'జ్ఞానీచ భూత్వా=జ్ఞానియునై' అని ఆ జ్ఞానవిశేష
మును రూపించుట తెలియునది. స్థానము 'పర' మనఁగా 'ఆదిత్యవర్ణం తమసః పర
స్తాత్' 'తదక్షరే పరమేవ్యోమని' దివ్యం స్థానమక్షరం చాప్రమేయమ్' అని దేశకాల
ద్యోగాదులచే అన్నిటికంటె ఎక్కుడయినది,

యందును, యజ్ఞములు తపస్సులు దానములు మొదలయిన పుణ్య కర్మములయందును ఏఫలము నిర్దేశింపఁబడియున్నదో దానినంత యును అతిక్రమించుచున్నాఁడు—అనఁగా ఈ మాహాత్మ్యమును తెలిసికొనుటవలనఁ గలుగు సుఖాతిశయముచేత ఆవానిఫలమునంతయు తృణమువలె తలఁచుచున్నాఁడు. మఱి యోగి (జ్ఞాని)యునై జ్ఞానికి పొందఁదగినదియు, సర్వోత్కృష్టమును, అనాదియు నగుస్థానమును బొందుచున్నాఁడు.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగ శాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే అక్షరపరబ్రహ్మయోగోనామ అష్టమోఽధ్యాయః

అష్టమో ఽ ధ్యాయః

అక్షరపరబ్రహ్మయోగము - అవతారిక

1వ శ్లోకము

(1) 2వ శ్లోకమునందున్న "అస్మిన్ దేహే" యను చోట 'అస్మిన్' అను శబ్దము 'ఇదం' శబ్దముయొక్క సప్తమీ ఏకవచనము. ఇదం శబ్దమునకు తన యెదుట ప్రత్యక్షముగా గాన్పించుచున్నవారి విషయమున నే ప్రయోగింపబడవలెను. ఇచ్చట భగవంతునకు శరీర భూతులగు నింద్రాదుల విషయమై యీ శబ్దము వాడబడినది. వారు ప్రత్యక్షభూతులా? యన్నచో నింద్రాదు లర్జునకు ప్రత్యక్షముగా గాన్పింతురనుటలో సందేహము లేదు.

2వ శ్లోకము

(2) అరుణ పుత్రుడగు శ్వేతకేతుని ప్రవాహణుడను పాంచాలరాజు కామ్యకర్మ లొనరించువారు పొందు దేశమునుగూర్చియు కర్మఫలానుభవ మచ్చట ముగియగనే వారు తిరిగి భూమికి వచ్చు రీతిని అర్చిరాది ధూమాది మార్గముల తారతమ్యమును, పైలోక గంధమే యెఱుంగని జీవులను గుఱించియు ప్రశ్నించి చివరకు భూత సూక్ష్మములు ఐదవ ఆహుతికి వచ్చుసరికి మనుష్యశరీరమును దాల్చు విధానమును, ఎఱుంగుదువా? యని ప్రశ్నించెను. ఆతడు దాని నెఱుంగక పోవుటచే తానే దానిని చెప్పెను.

పుణ్యకర్మలను గావించి మృతిచెందిన జీవు డాశరీరమును విడిచి పోవునపుడు భూతసూక్ష్మములతోను జ్ఞానేన్ద్రియములతోను ఏర్పడిన సూక్ష్మశరీరముతో ద్యులోకమున కేగును. శ్రుతి యా ద్యులోకము నొక యగ్నిగాపోల్చి దానియందు యింద్రియములు భూతసూక్ష్మములను జీవునితోపాటు వ్రేల్చును. దాన నీ భూతసూక్ష్మములు

చంద్రునివలె సుందరమైన సోమరాజ శరీరముగా పరిణమించును. జీవుడును ఇంద్రియములును ఆ శరీరమున ప్రవేశింతురు. వెంటనే తిరిగి యా యింద్రియము లీ సోమరాజు రూపముతోనున్న భూత సూక్ష్మములను రెండవ యగ్నిగా రూపింపబడు పర్జన్యునియందు వ్రేల్చును. దానిచే నవి వర్షరూపముగా పరిణమించును. వెంటనే తిరిగి యా యింద్రియము లా వర్షాకారముతోనున్న భూతసూక్ష్మములను భూమియనబడు మూడవ యగ్నిహోత్రమున వ్రేల్చును. దాన నవి యన్నరూపమును దాల్చును. తిరిగి యింద్రియము లాయన్నరూప ముతోనున్న భూతసూక్ష్మములను పురుషుడను నాల్గవ యగ్నిలో హోమముచేయును. దాన నవి రేతోరూపమును దాల్చును. తిరిగి యింద్రియము లా రేతోరూపముతోనున్న భూతసూక్ష్మములను స్త్రీ యనబడు ఐదవయగ్నిలో వ్రేల్చగా నా స్త్రీగర్భమునుదాల్చి పురు షుని గనును. ఇదియే పంచాగ్నివిద్య. సంసారమున వైరాగ్య ముద యించుటకై ఉపనిషత్తులలో నీ విద్య చెప్పబడినది. శ్రీ భాష్య తృతీ యాధ్యాయ ప్రథమ పాదమున దీని వివరమును గాంచవచ్చును.

3వ శ్లోకము

(3) అనుబంధములనగా - కారణభూతములైన కర్మలున్ను, వాని కార్యభూతములైన గర్భవాసాదులును.

(4) పంచాగ్ని విద్యలో నచిత్తు సర్వావస్థలయందును విడువక వెంబడించుచుండుననియు విడిపించుకొన శక్యముకాదనియు, గర్భ జన్మాది దుఃఖముల కాకరమనియును, కాబట్టి యసహ్యించుకొనదగిన దనియు భయావహమైనదనియు చెప్పబడెను. ఉద్వేజనీయత్వమనగా. నిట్లు జుగుప్సనీయత్వమున్ను భయావహత్వమున్ను అగుట మాత్రమే.

4వ శ్లోకము

(5) ఈ సంబోధన అర్జునునికి అధ్యాత్మవిచారమున కుండవలసిన సత్వగుణాధిక దేహేంద్రియాదులు కలవనియు. భగవంతున కలాకి కేంద్రాది దేహము కలిగియుండుటలో నుదాహరణమున్ను సూచింపబడినవి.

(6) ఈ శ్లోకమున భావశబ్దము జాత్యేకవచనము. గాన బహువచనార్థము నే గ్రహించవలెను.

(7) అధిదైవతం = ఇంద్రాది దేవతలకన్న గొప్పస్థితిలో నుండువాడు.

5వ శ్లోకము

(8) మద్భావంయాతి యనగా – భ్రమర కీటమువలె ఈశ్వరత్వమును బడయునని యర్థమును జెప్పిన యనేకేశ్వరత్వ ప్రసంగము వచ్చును. లేక ముగ్గురు అధికారులకును అపహత పాప్మత్వాది గుణాష్టక రూపమైన ఈశ్వర స్వభావము లభించునన్నచో నిక యధికారిభేద మేముండును? ఇక దీనికి పరిహార మెట్లనగా —

ఆ వస్తువు కన్న వేరై దానియందున్న ధర్మములు కలవగునని మాత్రమే యర్థము. దీనిచే వెనుకటి దోషములుండవు.

(9) జడభరత దృష్టాంతమువలన ఐక్యమగునను భ్రమకు అవకాశమే లేదు. భరతుడు తాను తలంచిన మృగమే కాలేదుగదా! ఇక నా మృగముతో సమానమగు మృగశరీరమును పరిగ్రహించె నంతయే. అటులనే యీ చేతనుడును అని గ్రహించవలెను.

7వ శ్లోకము

నిస్సంశయేషు సర్వేషు, నిత్యం వసతి వైహరిః ।
ససంశయాన్ హేతుబలాన్ నాధ్యావసతి మాధవః॥

(10) అనగా - సంశయ విపర్యయ రహితముగ సధ్యాత్మ విషయములను చక్కగ నెఱింగిన వారియందు శ్రియఃపతి విడువక యుండును. కుతర్కములపై నాధారపడి సంశయగ్రస్త మనస్కుల వైపువ కొక్కయడుగునైనను పెట్టడు - అను శ్లోకము నిట యను సంధించవలెను.

9వ శ్లోకము

(11) కవియనగా—జరిగిన దాని నెఱుంగువాడు. ఇచ్చట నిది పరమాత్మను గూర్చిన శబ్దమగుటచే-సర్వదర్శి యని యర్థమును జెప్పవలెను.

(12) అణోరణీయాంసం—ఈశబ్దము ప్రశాసనార్థక పదముతో కలిపి వాడబడుటచే ప్రశాసనమనునది లోపల ప్రవేశించియే చేయ బడు వ్యాపారమని "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానా" మ్మను శ్రుతి తెలుపుచున్నదిగాన అట్లంతః ప్రవేశమున కుపయోగపడు సూక్ష్మ తమత్వ మీ విశేషణము తెలుపుచున్నది. అందువల్లనే శ్రీ భాష్య కారులు 'జీవాదపి సూక్ష్మతర'మ్మని చెప్పిరి.

(13) ఈరెండు శ్లోకములయందును జెప్పబడిన సర్వజ్ఞత్వాది గుణములన్నియు నైశ్వర్యము నొసంగుట కుపకరించు పరమాత్మ గుణములగుటచే నైశ్వర్యార్థు లీ గుణవిశిష్టునిగా పరమాత్మ నుపా సించుట కిప్పటినుండియు నలవరచుకొని యా యభ్యాసపాటవముచే శరీరవియోగ సమయమునను దానినే స్మరించి భావిజన్మలో నట్టి యపేక్షిత ఐశ్వర్యవంతు లగుదురు.

13వ శ్లోకము

(14) ప్రణవము (ఓమ్) భగవంతునే బోధించు పదమని యనేక ప్రమాణములును యుక్తులును (ఉపపత్తులును) కలవు.

మహాభారతమున మహేశ్వరుడే —

శ్లో॥ ఓమిత్యేవం సదా విప్రాః । పఠధ్వం ధ్యాత కేశవమ్॥

అనెను - అనగా - ఓ బ్రాహ్మణోత్తములారా ! నిరంతరము "ఓమ్" అని యుచ్చరింపుడు. దాని కర్థమైన నారాయణునే ధ్యానింపుడు అనెను. ఇంతయేల? ఈగీతాశ్లోకము (13) నందే

'ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మవ్యాహరన్ మామనుస్మరన్' అని గదా భగవానుడానతిచ్చెను.

ఇచ్చట శబ్దమునకు వ్యుత్పత్త్యర్థము-మని ప్రత్యయాంతమగు 'బృహి-వృద్ధౌ' అను ధాతువునకు సంకోచ నిమిత్తము లేకపోవుటచే స్వరూపమునుబట్టియు, గుణములనుబట్టియు బృహత్త్వముకల వస్తువని గదా! అట్టివాడు వాసుదేవు డొక్కడే యని శ్రుతు లుద్ఘోషించుచున్నవి.

'అథాఽతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' అను సూత్ర మట్టివానినేగదా ఉపాసించమని విధించుచున్నది. మరియును ధ్యేయవస్తువునకు వాచకమైన మంత్రమునేగదా ఉచ్చరించపలెను. మంత్రమొకనికి వాచకమై ధ్యేయవస్తువు మరియొకటి యైనచో నవి సరియగు ధ్యానమగునా? 'ఓమ్' అని ఉచ్చరించుచు 'మామనుస్మరన్' దానికి వాచ్యుడనగు నన్ను ధ్యానించుచు అని స్వయముగ భగవానుడే విధించుచున్నాడు గదా! ఇక సంశయమేల?

'ఓమ్' కారమునకు నారాయణుడే యర్థమగుటకు ప్రమాణములు.

(1) మహాభారతమందలి రుద్రవాక్యము జూపబడెను.

(2) యాజ్ఞవల్క్య వాక్యము :—

దేవతాయాః పరాయాశ్చ హ్యాలమ్బః ప్రణవస్స్మృతః
కశ్చిదారాధనాకామో విష్ణోర్భక్త్యా కరోతి వై.

తదారాధన సాన్నిధ్యే ప్రతిమాం వ్యఞ్జికాం. యథా।
ధాతుద్రవ్యాదిపాషాణైః। కృత్వాభావం వివేశయేత్।
శ్రద్ధాభక్త్యాదరాద్యైశ్చ। తస్య దేవః ప్రసీదతి॥

ఓఙ్కారేణ తథాచాత్మా। హ్యుపాస్తే సప్రసీదతి।
తస్యోఙ్కారః స్మృతంనామ। తేనాహూతః ప్రసీదతి.
తస్మాదోమితి పూర్వంతు కృత్వా యుఞ్జీత తత్పరః॥

అనగా- ప్రణవము పరదేవతోపాసనకాలంబన మంత్రము. భగవదారాధనను భక్తితో చేయగోరువాడు తన కభీష్టమైన నారాయణుని విగ్రహమొకదానిని సువర్ణరజిత తామ్రాది ధాతువులతోనో, రాతితోనో చేయించి మంత్రపూర్వకముగా ప్రతిష్ఠించి తన మనోభావన నా విగ్రహమునందుంచి ఆస్తిక్యబుద్ధితోను,నిశ్చలభక్తితోను అత్యంతాదరముతోను ధ్యానించి యర్చించిన శ్రియఃపతి ప్రసన్నుడగును. ఆ యుపాసనకు ప్రణవమును ఆలంబనమంత్రముగా నవలబించవలెను. అట్లు గావించిన ఉపాసనచే నాతడు ప్రసన్నుడగును.

ఆయునకు ఓఙ్కారమభీష్ట నామధేయము- దానితో పిలచిన నాతడు వెంటనే ప్రసన్నుడగును. కాబట్టి మునుముం దోమని యుచ్చరించి యటుపైన ధ్యానార్చనాదులకు గడంగవలెను.

ఈ సందర్భమునం దీ శ్లోకములమధ్య యిచ్చటి సర్వద్వారాణిసంయమ్య మొదలు పరమాంగతిమ్ అనువరకు నిదే యాను పూర్వితో నీరెండు శ్లోకములు నుదాహరింపబడినవి.

హైరణ్యగర్భాది సిద్ధాంతములలో ప్రణవార్థమును వివరించుచు-

శ్లో॥ త్రిరాత్మా త్రిస్వభావశ్చ తథా త్రివ్యూహ ఏవచ
పాఞ్చరాత్రే తథాహ్యేష భగవద్వాచక స్స్మృతః
......ఓఙ్కారో విష్ణురవ్యయః।
భగవద్వాచకః ప్రోక్తః......॥

ప్రణవము త్ర్యాత్మకము - అనగా - బలము, వీర్యము, తేజస్సులు మూడును త్రిరాత్మ యనబడును.

ఈ ప్రణవము - త్రిస్వభావము - అనగా - జ్ఞానము, ఐశ్వర్యము, శక్తులు త్రిస్వభావములు.

ఈ ప్రణవము - త్రివ్యూహము - సంకర్షణ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధులు త్రివ్యూహములు.

ఈషడ్గుణములును భగవంతుని యనంతగుణములలో ప్రధానములు. ఈ త్రివ్యూహములను పఞ్చధా వేంచేసియుండు నారాయణుని వ్యూహమూర్తులు.

కాబట్టి భావవికారశూన్యుడగు నారాయణునకే ఈప్రణవము వాచకము -

ఈ ప్రకరణోపసంహారములో ప్రణవము విష్ణువును జెప్పునదగుటచే దీనిని మరణసమయములో స్మరింపుడని చెప్పబడినది. పూర్వార్థములో ప్రణవమును ప్రశంసించి ఉత్తరార్థములో-

తద్విష్ణోః పదమపి పద్మజ! ప్రసూతే
దేహాన్తే మమ మనసి స్థితం కరోతు॥

హేప్రజాపతే! ఇట్టి గుణోపేతమగు నీప్రణవము పరమపదమునుగూడ ప్రసాదించును; కావున నా శరీరమును విడుచువేళ ఆ ప్రణవము నా మనస్సున చలింపక యుండునట్లనుగ్రహింపుము - అని ప్రార్థించినట్లు కలదు.

మహావిష్ణువుయొక్క ఆరాధనముకూడ నీప్రణవముతోనే చేయవలెననియు శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

తల్లిఙ్గైరర్చయేన్మన్త్రైః...అని పూజావిధానము నుపదేశించి

ఆయా యుపచారముల కాయామంత్రములను జెప్పి చివరకు.

ఆవాహనాదికం కర్మయన్నసూక్తం మయాత్విహ।
తత్సర్వం ప్రణవేనైవ కర్తవ్యం చక్రపాణయే
అర్చితం స్యాజ్జగదిదం తేన సర్వం చరాచరమ్.

ఇట్లు (శ్రీ) మహావిష్ణువు నర్చించిన చరాచరాత్మక ప్రపంచ మంత నర్చించినఫలము లభించును. పరమపురుషుని సాక్షాత్కార మును బడయదగిన ప్రణవోపాసనపద్ధతిని జెప్పుచు-

ఘణ్టాశబ్దవ దోఙ్కార ముపాసీత సమాహితః।
పురుషం నిర్మలం శుభ్రం పశ్యేద్వైనాఽత్ర సంశయః॥

స్వస్థచిత్తుడై ఘంటధ్వని వలె ఓఙ్కారమునుపాసించవలెను. అట్లుచేసినచో పరమపురుషుని దర్శనమగును. ఇం దేమాత్రమును సంశయములేదు. యోగాను శాసనసూత్రమున -

క్లేశకర్మవిపాకాశయై రపరామృష్టః పురుషః ఈశ్వరః తస్య వాచకః ప్రణవః- ఇతి.

క్లేశాదిహేయగుణరహితుడగు పురుషు డీశ్వరుడు. ప్రణవ మాతనిని తెలుపును - అని.

ఈ ప్రమాణములవలన ప్రణవము భగవంతుని (నారాయణుని) తెలుపుననియు, సమాధిదశలోను ఉత్క్రమణదశలోను ప్రణవము తోనే భగవంతుని ధ్యానించవలెనని సిద్ధమగుచున్నది.

17వ శ్లోకము

(15) సత్యలోకాదులు చతుర్ముఖబ్రహ్మయొక్క స్వతంత్ర సంకల్పముచే సృష్టించబడినవిగాన నవి స్థిరముగా నుండునో యని శంకింపగా- వానియొక్క కాలనియతియును పరమపురుషుని సంకల్ప ముచేతనే ఏర్పరుపబడినదని చెప్పబడెను. పరమాత్మ యొక్క స్వాతంత్ర్యమే హెచ్చుతగ్గులులేని రాత్రింబవళ్లయొక్క విచిత్ర

వ్యవస్థకు కారణము. ఈవిషయము భారతమున ఉద్యోగపర్వమునందు 37-13 శ్లో॥ చెప్పబడినది.

కాలస్య హి చ మృత్యోశ్చ జఙ్గమస్థావరస్యచ ।
ఈశతే భగవానేకః సత్యమేవ బ్రవీమి తే॥

కాలమును మృత్యువును స్థావరజంగమాత్మక సమస్త జగత్తును శ్రియఃపతి యొక్కడే యేలుచున్నాడు. ఇది సత్యము. నేను నీకు చెప్పుచున్నాను వినుము.

భార - ఉద్యో - 67 అ. 12 శ్లో॥

కాలచక్రం జగచ్చక్రం యుగచక్రంచ కేశవః ।
ఆత్మయోగేన భగవాన్, పరివర్తయతేఽనిశమ్॥

శ్రియఃపతి కాలమును, జగత్తును, యుగములను తనసంకల్పము చేతనే సదా నడపించుచున్నాడు.

మరియొకచోట నిట్లే -

తతో యుగసహస్రాన్తే । సంహరిష్యే జగత్ప్రనః ।
కృత్వా మత్థ్సాని భూతాని చరాణి స్థావరాణి చ॥

వేయి యుగములు గడచినపిదప నీ స్థావరజంగమాత్మకజగత్తు నంతను సంహరించి నాశరీరమునందు సూక్ష్మరూపముతో ధరించి యుండును.

భార - మోక్షధర్మే -

నిత్యం హి నాస్తిజగతి భూతం స్థావరజఙ్గమమ్ ।
ఋతే తమేకం పురుషం వాసుదేవం సనాతనమ్॥

వాసుదేవు డొక్కడుదక్క మరి యే స్థిరచరపదార్థజాతమున్ను స్థిరముగ నుండజాలదు.

పృథివ్యాదితత్త్వములే నశించుతరి వానిచేత సృష్టింపబడిన బ్రహ్మలోకము బ్రహ్మశరీరము బ్రహ్మాండములమాట వేరుగా చెప్పవలెనా ?

22వ శ్లోకము

(16) ఈ శ్లోకమున పురుషశబ్దము ప్రయోగింపబడినది. ఆ పురుషుడే ప్రాప్యుడుగా చెప్పబడుచున్నాడు. ఆ శబ్దమునందే యాతని యుత్కర్ష గాన్పించును గాన పురుషశబ్ద వ్యుత్పత్తిని యెఱుంగదగినది.

1. పురి – శేతే – ఇతి పురుషః=నవద్వారపుర మనబడు శరీరము నందుండువాడు.
2. పూర్ణః పురుష ఉచ్యతే=అను నిరుక్తసూక్తినిబట్టి సర్వథా సర్వదా పరిపూర్ణుడు.
3. పురాపి – అస్తీతిపురుషః=అనాదిస్థితి కలవాడు.
4. పురు – సనోతీతి పురుషః=అధికముగా నిచ్చువాడు.

ఇట్టి మహత్తరమగునట్టియు ఉపాసన కుపయుక్తమైనట్టియు గుణములుకలవాడు ప్రాప్యుడనిచెప్పిన నిక నేమి కావలయును. ఇంతకు మించిన ఫలమిక నేముండును.

సహస్రశీర్షాపురుషః – ఇత్యాది సూక్తమున నీతని యసాధారణ వైభవ మెంతగనో చెప్పబడెను. ఈ శ్లోకమున పురుషశబ్దము కేవల జీవవాచి కాకుండుటకై 'పరః' అనియు విశేషణము చేర్చబడెను.

23వ శ్లోకము

అవతారికలో —

(17) పంచాగ్ని విద్యలో ఛాం. 5-10-1.

తద్య ఇత్థం విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే
శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసంభవన్తి
అర్చిషోఽహః........

ఈ బద్ధజీవుని మే యాత్మ యాథాత్మ్యకోవిదులు పంచాగ్ని విద్యోక్తప్రకారముగా తెలుసుకొని ఉపాసించుచున్నారో ఎవరైతే

అరణ్యమునందుండి లక్ష్మీవిశిష్టతపోరూప బ్రహ్మము నుపాసింతురో వా రుభయులును అగ్న్యభిమాని దేవతను పొందుదురు. అచ్చటి నుండి అహరభిమాని దేవతను పొందుదురు— ......

(18) అమానవ పురుషుడు (వైద్యుతపురుషుడు) అర్చిరాది మార్గమున నిత్యవిభూతికి చేరిన ముక్తపురుషులను బ్రహ్మను పొందించును. ఈ విధముగ బ్రహ్మను పొందినవారు పునరావృత్తికలిగిన ఈ మానవలోకమునకు తిరిగిరారు.

24వ శ్లోకము

(19) అగ్నిరూపమైన తేజోఽభిమాని దేవతయు, దినాభిమాని దేవతయు, శుక్లపక్షాభిమాని దేవతయు, షణ్మాసపరిమితిగల ఉత్తరాయణమున కభిమాని దేవతయు మొదలగు వా రుండునట్టిమార్గమున బోయిన పరమాత్మోపాసకులు నారాయణుని బొందుదురు. అనగా— జ్ఞానులు (భక్తులు-ఉపాసకులు) పరబ్రహ్మను పొందుదురనియు కేవలులు శుద్ధాత్మస్వరూపమును బొందుదురనియును గ్రహించవలెను.

'తత్పురుషో ఽమానవస్సన్ ఏనాన్ బ్రహ్మగమయతి'

అనుటచే నర్చిరాదిమార్గమున పోయినవానికి బ్రహ్మప్రాప్తి తెలుపబడుచున్నదిగదా! అట్టితరి కేవలాత్మోపాసకునకు బ్రహ్మను పొందించునర్చిరాదిమార్గగతి యెట్లుకుదురునని శంకింపగా—

ఈ పంచాగ్నివిద్యానిష్ఠుడు అబ్రహ్మాత్మక ఆత్మోపాసకుడు కాడు. మరి పరమాత్మ ఆత్మగాగల స్వాత్మోపాసకుడు. అట్లు కానిచో తత్క్రతున్యాయము విరోధించును. ఎట్లనగా— ఉపాసనానుగుణఫలప్రాప్తినిగదా ఆ న్యాయము బోధించును. ఇప్పుడు ఫలము విపరీతమైనదిగదా, ఆత్మోపాసకునకు ఆత్మప్రాప్తియే ఫలముకావలెను గాని పరమాత్మప్రాప్తి ఫల మెట్లగును?

26వ శ్లోకము

(20) ఆదిశబ్దముచే ఆకాశమును చంద్రునిగూడ గ్రహించవలెను.

(21) ఇచ్చట యోగశబ్దమునకు –

"యోగ స్సన్నహనోపాయ ధ్యాన సఙ్గతి యుక్తిషు."

అను కోశానుసారముగ ఉపాయ మనిగాని సంబంధ మనిగాని యర్థమును గ్రహించవలెను. ఉపాయార్థమైనప్పుడు – ఆ యోగఫల ప్రాప్తికై ఆ యోగోపాసనలను గావించినవాడనియు, సంబంధమర్థమైనప్పుడు ధూమాదిపథము లుండుటచే పుణ్యకర్మస్వరూప సంబంధమే సిద్ధించును. అనగా పుణ్యకర్మలు చేయువాడని యర్థము.

ఈవిషయమును – అథయ ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే, తే ధూమ మభిసమ్భవన్తి– యను శ్రుతి సమర్థించుచున్నది.

(ఇష్టమనగా– యాగాదులు– పూర్తమనగా చెరువులు నూతులు మొదలగువానిని త్రవ్వించుటవంటి పుణ్యకర్మలని యర్థము.)

అనగా– ఏ పురుషులు గ్రామమునందే యుండి యాగాదులను తటాక నిర్మాణాది పుణ్యకర్మలను దానములను మరియు నిట్టివేయగు నుపవాసాదికర్మలను చేయుచున్నారో వారు ధూమాద్యభిమాని దేవతలుండుమార్గమున సుకృతఫలానుభవమునకై యేగుచున్నారు.

దీనికే పితృయానమనియును పేరు.

27వ శ్లోకము

(22) మార్గచింతనముకూడ నుపాసనవలె పరమపురుషప్రాప్తికి సాధనమే; నైననూ లోకమున దారి నెఱింగినవాడు తొట్రుపడక పయనించునట్లు ఇచ్చట నీమార్గము నెఱింగినవానికిని యట్టి యుపకారముండును గాన నిట్లు చెప్పబడినది.

'తత్ప్రకాశిత ద్వారః' అని బ్రహ్మసూత్రమున జెప్పబడినట్లు భగవంతుని యనుగ్రహామువలన స్పష్టముగ జూపబడిన దారి కల వా డగును.

రెండుమార్గముల నెఱుంగుట విడువవలసిన మార్గమును విడుచుటకని యెఱుంగవలెను.

"యోగీ భవార్జున!" అనుచో సాక్షాత్తుగా యోగమును విధించుచున్నాడనుట పొసగదుగాన ధ్యానమాత్రవిధిగనే గ్రహించవలెను. యోగవిధి యేలకాకూడ దనగా- ఈ రెండుమార్గముల నెఱింగినందులకు ఫలమునుచెప్పి "తస్మాత్ = కాబట్టి" యని యాజ్ఞానమునకే హేతువుగా పరామర్శించుటచే నిచ్చట యోగమును విధించుట యసంగతము.

సరియే- ధ్యానమునే విధించనిండు. ఆ ధ్యానము దేనినిగూర్చి యనగా దగ్గరనున్న గతినిగూర్చియే యనుట ఉచితముగాన ఆ ధ్యానము గతిచింతన రూపమైనదనియే గ్రహించవలెను.

బ్రహ్మసూత్రములలో నుపాసనకు ఫలమును జెప్పుచు -

తదోకో ఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశిత ద్వారో విద్యా
మాహాత్మ్యా త్తచ్ఛేష గత్యనుస్మృతి యోగాచ్చ,
హార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా. (504 సూత్రం).

శత- శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాంమూర్ధాన మభినిస్సృతై కా, । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వ మేతి । అనగా- హృదయదేశమున నూటయొక్క నాడులు గలవు. అందొకనాడి బ్రహ్మకపాలమువరకును వ్యాపించియుండును. దానిగుండ బయటపడిన జీవుడు అర్చిరాదిమార్గమున పరమపదమున కేగును- అని తెలుపబడినది.

ఆ నాడీమార్గ మతి సూక్ష్మముగానుండునే యది యెట్లా జీవునకు గోచరించు ననగా- ఉత్క్రాంతిసమయమున హృదయమున

విరాజిల్లుచున్న శ్రియఃపతిచే నా నాడీద్వారము వెలుగొందింప బడును. దానిచే నామార్గము నవలంబించి బయటపడును.

శ్రియఃపతి యట్లెవ్వరి కా వెలుగును ప్రసాదించుననగా — 'విద్యా మాహాత్మ్యాత్ తచ్ఛేష గత్యనుస్మృతియోగాచ్చ" యను సూత్రఖండము తెలుపుచున్నది. అనగా- చేతనుడు గావించిన ఉపాసనచేతను, ఈతడు గావించిన నిరంతర అర్చిరాది మార్గచింతన చేతను ప్రసన్నుడై యట్లామార్గమును వెలుగొందించునని చెపం బడెను.

చూచితిరా అర్చిరాదిమార్గ నిరంతరచింతన కెంత మాహాత్మ్యమున్నదో. అందులకే 508వ బ్రహ్మసూత్రమున యోగినః ప్రతిస్మర్యేతే స్మార్తేచైతే" యని- యోగినః ప్రతి=యోగనిష్ఠులను గూర్చి, స్మార్తే=ధూమార్చిరాదిమార్గములు రెండున్ను స్మరించదగి నవని (విధింపబడుచున్నవి.)

అనగా- తాము గావించు ఉపాసనకంగముగా ప్రతినిత్యమును స్మరించదగినవి - అని (శ్రీ) భాష్యకారు లీ సూత్రమును వివరించి "నైతే సృతీ" యనెడు ప్రకృతశ్లోకముచే యుదహరించిరి. "ఏతే సృతీ" యనగా నేవియని శంకింతురని వారే యచ్చట నే "అగ్నిర్జ్యోతిః" 'ధూమోరాత్రిః' అని దేవయాన పితృయానములను జూపిరి. ఈ యర్చిరాదిమార్గచింతననే భగవానుడు "తస్మాత్ యోగీ భవార్జున=" తస్మాత్ అహరహరర్చిరాది గతిచిన్తనాఖ్య యోగయుక్తో భవ"

అనగా- కావున నీవు ప్రతిదినమును అర్చిరాదిమార్గమును ధ్యానించుచుండుట యనెడు యోగయుక్తడవు కమ్మని యాదేశించెను.

ఈ చింతనకిట్టి పరమపురుషార్థప్రదత్వ మనెడు మాహాత్మ్య ముండుటచేతనే దయాళులగు (శ్రీ) వరదార్యులీ బ్రహ్మసూత్ర-భాష్య విమర్శ నంతను సరళముగా రెండుశ్లోకములతో మనకు ప్రసాదించిరి.

వానిని మనము ప్రతిదినము వేకువను లేవగనే యర్థమును భావించుచు ననుసంధించవలెను.

పాఠకుల సౌకర్యార్థమై ఆశ్లోకముల నిచ్చట తాత్పర్యముతో నుదహరించుచున్నాను -

1. శ్లో॥ సత్సఙ్గా ద్భవనిస్పృహో గురుముఖా చ్ఛ్రీశం ప్రపద్యాత్మవాన్
ప్రారబ్ధం పరిభుజ్య కర్మసకలం ప్రక్షీణకర్మా నరః
న్యాసా దేవ నిరఙ్కుశేశ్వర దయానిర్లూనమాయాన్వయో
హార్దానుగ్రహలబ్ధమధ్యధమనిద్వారా ద్బహి ర్నిర్గతః॥

2. శ్లో॥ మూర్ధ్నోఽర్చి ర్దినపూర్వపక్షషడుదఙ్మాసాబ్దవాతాంశుమత్
గ్లౌవిద్యుద్వరుణేన్ద్ర ధాతృమహితః సీమాన్తసిన్ధ్వాప్లుతః
శ్రీవైకుణ్ఠ ముపేత్య నిత్యమజడం తస్మిన్ పరబ్రహ్మణః
సాయుజ్యం సమవాప్య నన్దతి సమం తేనైవ ధన్యః పుమాన్॥

తా త్ప ర్య ము :

సాత్త్వికుడగు విష్ణుభక్తునితోడి చెలిమిచే సంసారమునందు విరక్తి జనియించును. తోడనే సదాచార్యుని మాశ్రయించి యాతనిమూలముగ శ్రియఃపతిని శరణజొచ్చి లబ్ధసత్తాకుడగును. ఆపై సంచితాగామికర్మల బారినుండి సంపూర్ణముగ విముక్తుడై శేషించియున్న ప్రారబ్ధ మనుభవించుచునుండి యా యనుభవము పూర్తియగుతోడనే తాను గావించు నుపాసన అర్చిరాదిమార్గచింత నలచే ప్రసన్నుడైన తన హృదయపీఠము నలంకరించియున్న నారాయణుని దయచే జూపబడిన నడిమిదైన సుషుమ్నానాడీమార్గము గుండా బయటబడి అర్చి- పగలు- శుక్లపక్షము- ఉత్తరాయణము- సంవత్సరము, కాలాభిమాని దేవతలాతివాహికులు (అనగా మార్గదర్శకులు) గా నుండు మార్గమున నేగి వాయువును దాటి సూర్యమండలమును కేశిదానిని ఛిన్నముగావించుకొని చంద్రవిద్యుల్లోక- వరుణలోక -

ఇంద్రలోకప్రజాపతు లాతివాహకులుగానుండు లోకములలో వారు చేయు సన్మానములను బడయుచు బ్రహ్మాండావరణమును దాటి లీలావిభూతిని విడిచి నిత్యవిభూతిలో ప్రవేశించి యందున్న నిత్యమును స్వయంప్రకాశమునునైన శ్రీ వైకుంఠనగరమును జేరి యచ్చట శ్రియఃపతి భోగసజాతీయభోగానుభవ మనెడు తత్సా యుజ్యమును బడసి యాసర్వజ్ఞుడగు సర్వేశ్వరునితోపా టాతనికల్యాణ గుణముల ననుభవించుచు అనుభవజనితప్రీతికారితకైంకర్యమున నిమ గ్నుడై శాశ్వతముగ తిరిగి రాకయుండును. ఆహా ! ఆ పురుషు డెంత ధన్యుడోగదా.

(23) ఐశ్వర్యాక్షర యాథాత్మ్య
భగవ చ్చరణార్థినామ్
వేద్యోపాదేయ భావానా
మష్టమే భేద ఉచ్యతే॥

తాత్పర్యము:

బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాది భోగములకన్న గొప్పదగు ఐశ్వర్య మును, శుద్ధాత్మస్వరూపమును, భగవచ్చరణాగతిని గోరువారికి ప్రత్యేకించి తెలుసుకొనదగిన శుద్ధాత్మస్వరూపాదుల యొక్కయు ఉపాదేయములైన వారి వారి యిష్టఫలముల కనురూపమైన పరమ పురుషధ్యానమును అంతిమస్మృతిని అర్చిరాదిమార్గచింతనమును యీ యెనిమిదవ యధ్యాయమున చెప్పబడినది.

శ్రీభగవద్గీతా - నవమోఽధ్యాయః

రాజవిద్యారాజగుహ్యయోగః.

—: o :—

అవతారిక

ఇదివఱకు ఆ యా యుపాసకులకు వేఱువేఱుగా నేర్పడియుండు *జ్ఞాతవ్యోపాదేయ విశేషములు ప్రతిపాదింపఁబడినవి. ఇపుడు ఉపాస్యుఁడగు పరమపురుషుని మాహాత్మ్యమును, జ్ఞానులకుఁగల విశేషమును విశోధించి, భక్తిరూపమైన యుపాసనముయొక్క స్వరూపమును జెప్పుచున్నారు.

శ్రీభగవానువాచ.

శ్లో॥ ఇదం తు తే గుహ్యతమం ప్రవక్ష్యా[1] మ్యనసూయవే[2]।
జ్ఞానం విజ్ఞానసహితం యజ్జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్॥

టీ. గుహ్యతమం=మిక్కిలి రహస్యమయినదియు, విజ్ఞానసహితం = ఉపాసనమును గుఱించిన విశేషజ్ఞానముతోఁ గూడినదియు నగు, ఇదం జ్ఞానంతు = భక్తిరూపమయిన ఉపాసనమనెడి ఈ జ్ఞానమును, అనసూయవే=భగవన్మాహాత్మ్యమునందు నమ్మకము గల, తే=నీకు, ప్రవక్ష్యామి=చక్కఁగా తేటపడునట్లు చెప్పెదను.

---

* పరమపురుష మాహాత్మ్యమును జ్ఞానుల విశేషమును పూర్వమే ప్రస్తుతమైయున్నది. ఇచట ఉపాసనమును తత్ఫలమునుబట్టి వారిప్రభావము విశోధింపఁబడుటచే 'ఉపాస్యుఁడగు...విశోధించి' యనఁబడెను. ఉపాసనముయొక్క స్వరూపము ఇట్టిదని నిష్కర్షించుటయే యీయధ్యాయముయొక్క ముఖ్యార్థమనియు, భజనోపాసన శబ్దము లీయధ్యాయమందును ఇతర ప్రకరణములందును ఒక్క విషయమును గుఱించి ప్రయోగింపఁబడుటవలన శ్రుతిసిద్ధమైన యుపాసనమే భక్తియగుననియు నభిప్రాయమున 'భక్తిరూపమయిన...స్వరూపమును జెప్పుచున్నారు' అనఁబడెను.

యత్ = ఏజ్ఞానమును, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని, అశుభాత్ = భగవత్ప్రాప్తికి విరోధములగు సమస్తపాపములనుండి, మోక్ష్యసే = విడువఁబడఁగలవో.

3

తా. *మిక్కిలియు గోప్యమును భక్తిరూపము నైన యీ ఉపాసన మనెడు జ్ఞానమును ఉపాసనముయొక్క విశేషజ్ఞానముతోఁడ, అసూయ లేకున్నట్టి (అనఁగా తక్కినవానికెల్ల విసజాతీయమై అపరిమిత ప్రకారమైయున్న నామాహాత్మ్యమును విని అట్లె యగు నని తలంచునట్టి) నీకు చెప్పెదను. ఆ జ్ఞానమును అనుష్ఠానపర్యంతము తెలిసికొని నాప్రాప్తికి విరోధులగు సమస్తమైన యశుభములనుండి విడివడుదువు.

---

* 'ఇదంతు' అనుచోఁగల తుశబ్దముచే భక్తియోగము, కర్మయోగజ్ఞానముల కంటె నధికమయినదని వివక్షితము. అనఁగా కర్మయోగము గుహ్యము, జ్ఞానయోగము గుహ్యతరము, ఇదియో (ఇదంతు) 'గుహ్యతమం' అని భావము. ఇచట జ్ఞాన మనఁగా భక్తిరూపమైన యుపాసనము. విజ్ఞానమనఁగా విశేషజ్ఞానము. ఇది పూర్వోక్తమయిన జ్ఞానము గాదు. అది ఉపాస్యాదులను గుఱించిన విశేషజ్ఞాన మగును. ఇది ఉపాసనమునకు సంబంధించిన విశేషజ్ఞాన మగును. ఉపాసనమునకు సంబంధించిన విశేష మనఁగా ఉపాసనప్రకారము. దీనిని వినెడియధికారి అసూయలేనివాఁడు గావలయును. అసూయ అనఁగా గుణములందు దోషములను కనిపెట్టు చిత్తవృత్తి. గుణములను గుణములనుగా నిశ్చయించుటయే అసూయలేమి యగును. కానయిచట అసూయలేనివాఁ డనఁగా సకలేతరవిలక్షణమై యపరిమితప్రకారమైయుండు నీశ్వరుని మాహాత్మ్యమును విని అది అట్టిదే యగునని నమ్మునట్టివాఁడని తెలియునది. అనుష్ఠింపవలసినదానిని తెలిసికొన్నంత మాత్రముచే ఫలము గలుగదు. అనుష్ఠించిననే ఫలము, కనుక 'అనుష్ఠాన పర్యంతము' అనఁబడెను. ఉపాసనస్వరూపము నెఱుంగుటయేకాక దానిని అనుష్ఠించిననే మోక్షమని భావము. కర్మాదులచే భక్తియుత్పత్తికి విరోధులయినపాపములు నిరసింపఁబడును. భక్తిచేతనో భగవత్ప్రాప్తికి విరోధులయిన సమస్తపాపములును నిరసింపఁబడు నని తెలుపుటకై 'నాప్రాప్తికి...విడివడుదు' వనఁబడెను.

శ్లో॥ రాజవిద్యా రాజగుహ్యం పవిత్రమిద ముత్తమమ్ ।
ప్రత్యక్షావగమం ధర్మ్యం సుసుఖం కర్తు మవ్యయమ్॥ 2

టీ. ఇదం = ఇది - భక్తిరూపాపన్నమైనజ్ఞానము, రాజవిద్యా = విద్యలకు రాజైనది- రాజులయొక్క విద్య- అనఁగా రాజులవంటి గొప్పమనస్సు గల వారియొక్క విద్యయనుట, రాజగుహ్యం = రహస్యములలో శ్రేష్ఠమైనది, ఉత్తమం = ఉత్కృష్టమైనట్టి పవిత్రం = మత్ప్రాప్తికి విరోధములగు సమస్త పాపములను బోఁగొట్టునదనుట, ప్రత్యక్షావగమం = ఉపాసింపఁబడు నన్ను ప్రత్యక్షమైనవానినిగాఁ గనఁగొనునట్టిది ధర్మ్యం = ధర్మ నిరతిశయ నిశ్శ్రేయసరూపము, కర్తుం= అనుష్ఠించుటకు, సుసుఖం = మిక్కిలి ప్రియమైనదిగా అనుష్ఠింపఁదగినది, అవ్యయం=నాశరహితమైనదియు.

4

తా. ఇది రాజవిద్య-విద్యలకు రాజు; రాజగుహ్యము గోప్యములకు రాజు. లేక, రాజులయొక్కవిద్య గాన రాజవిద్య. రాజులు విరివియైలోఁతయినమనస్సు గలవారుగదా; అట్టి మహామనస్కులవిద్య, మహామనస్కులే దాఁపవలసిన దానిని దాఁచుటకు నిపుణులు గాన వారలకేయిది గుహ్యమైనది. *పరమపవిత్రమైనది - అనఁగా మత్ప్రాప్తికి విరోధులగు అశేషకల్మషములను అపహరించునది. ప్రత్యక్షభూతమయిన విషయము (విషయభూతుఁడగు నేను) గలది— అనఁగా భక్తిరూపమగు ఉపాసనముచే నన్నుపాసింపఁగా నే నప్పుడే ఉపాసకునకు ప్రత్యక్షమగుచున్నాననుట. అయినను ధర్మమునుండి వీడనిది.

* ఇం డితరము లయినయుపాయములకంటె ఈ యుపాయమునకుఁగల యతిశయమును దెలుపుచున్నాఁడు. పవిత్రశబ్దమునకు 'ఉత్తమ'-మను విశేషణమునుబట్టి 'మత్ప్రాప్తికి విరోధులగు...అపహరించునది' అనఁబడెను. 'ప్రత్యక్షావగమమ్' అనుటకు ప్రత్యక్షమయినవిషయము గలది అనఁగా విషయభూతుఁడగు భగవంతుఁడు 'ప్రత్యక్షముగాఁ

(ధర్మ్యమగుటయనఁగా నిశ్శ్రేయసమునకు సాధన మగుట) అది స్వరూపముచేత నే మిక్కిలిప్రియ మగుటచేతను, అప్పుడే నాదర్శనమును కలిగించునదగుటచేతను, తనంతట తానే నిశ్శ్రేయసరూపమైయున్నను, నిరతిశయనిశ్శ్రేయసరూపమును ఆత్యంతికము నగు మత్ప్రాప్తికి సాధనమైనదియునగుట. కాఁబట్టియే మిక్కిలి ప్రియమైనదిగా అనుష్ఠింపఁదగినది. నాప్రాప్తిని సాధించినను తాను క్షయింపనిది. ఇటువంటి ఉపాసనమును చేయువానికి నన్నే యిచ్చుకొన్నను నేను వాని కేమియు చేయలేదనియె నాకుఁ దోఁచుచున్న దనుట.

శ్లో॥ అశ్రద్దధానాః పురుషా ధర్మస్యాస్య పరన్తప।
అప్రాప్య మాం[5] నివర్తన్తే మృత్యుసంసారవర్త్మని॥ 3

టీ. పరన్తప=అర్జునా, అస్య ధర్మస్య=ఈయుపాసనమనెడి ధర్మమునకు, అశ్రద్ధధానాః=దానియందు విశ్వాసపూర్వక మగు త్వర లేనివారైన, పురుషాః=పురుషులు, మాం=నన్ను, అప్రాప్య=

గలది యని యర్థము. ఉపాసనము స్మృతిసంతతిరూప మయినది కాన తనవిషయమును ప్రత్యక్షముగాఁ జూపనేరదు. ఉపాస్యుఁడు అప్రత్యక్షుఁడని శ్రుతి. మఱి ప్రత్యక్షముగా నుండు నితరవిషయమునకును ఉపాసనమునకును సంబంధము గలుగదు. కనుక ఉపాసనమందు విషయభూతుఁ డగుభగవంతుఁ డెట్లు 'ప్రత్యక్ష' మని శంకరాఁగా 'భక్తిరూప మగు...అగుచున్నా ననుట' అనఁబడెను. అనఁగా భక్తి తన విషయభూతుఁడగు భగవంతుని ప్రత్యక్షముగాఁ జూపదు. భగవంతుఁడు భక్తికి మెచ్చి తానే ప్రత్యక్షమగుచున్నాఁడని భావము. ధర్మ్యమగుట యనఁగా నిశ్శ్రేయసమునకు సాధన మగుట. 'ధర్మ్యమ్' అనుటచే భక్తి యట్టిధర్మ్యమగునని యర్థము. అనఁగా తమంతట ఫలభూతము లయినవి మఱియొకఫలమునకు ధర్మ్యమగుట (అనఁగా సాధనమగుట) దుర్లభము. భక్తియో యట్టిదిగాదు. 'స్వరూపముచేతనే ... గలిగించునదగుటచేతను' తనంతట నిశ్శ్రేయసరూపమగు ఫలమైనను నిరతిశయ నిశ్శ్రేయసరూప మగు భగవత్ప్రాప్తి యనెడు ఫలాంతరమునకుఁ గూడ సాధనమగుట (అనఁగా ధర్మ్యమగుట) గలదియని భావము. ఇది నిశ్శ్రేయసము; భగవత్ప్రాప్తి 'నిరతిశయనిశ్శ్రేయసము; అని రెంటికి భేదము తెలియుచున్నది. 'సుసుఖంకర్తుమ్' అనఁగా 'చేయుటకు సుసుఖమైనది' అని

పొందక, మృత్యుసంసారవర్త్మని = మృత్యురూపమగు సంసారమార్గము నందు, నివర్తన్తే (నితరాం వర్తన్తే) = మిక్కిలి వర్తించుచున్నారు.

తా. అర్జునా (నిరతిశయప్రియుఁడ నగు నన్ను గుఱించిన దగుటచే తాను *నిరతిశయప్రియరూపమైనదై పరమనిశ్శ్రేయసరూపమగు మత్ప్రాప్తికి సాధనమై అవ్యయమైయుపాసనమని చెప్పఁబడునట్టి) యీధర్మమును అనుష్ఠింపఁదగినస్థితికి వచ్చినవారయ్యును దీనియందు నమ్మికతోఁడిత్వర లేకయుండువారైనట్టిపురుషులు నన్నుఁ జెందక బాధకస్వరూప మగు సంసారమునందే మిక్కిలియుఁ బ్రవర్తించు చుందురు. ఔరా! యిది గొప్పయాశ్చర్య మని యర్థము.

యర్థము కాదు. చేయుటయందు సుసుఖమయినది, అనఁగా స్వరూపమందును తన విషయమందును మిక్కిలి యనుకూలమయినది గాన సుఖముగా ననుష్ఠింపఁగూడినదని భావము. 'సుసుఖమ్' అనుచోఁగల 'సు' అనెడి యుపసర్గముచే 'మిక్కిలి ప్రియమైనదిగా' ననఁబడెను. అవ్యయమనఁగా క్షయింపనిది. తక్కినకర్మములు ఫలముకలిగినంతనే నాశమునొందును. ఇదియో సుకరమయ్యును భగవత్ప్రాప్తియనెడి ఫలము కలిగినను నాశము నొందదు, అనఁగా భగవత్ప్రాప్తియనెడు ఫలముకూడ దీనికిఁ జాలదని యతిశయోక్తి దెలియునది. భగవత్ప్రాప్తికన్న నధికఫలమేమి యిది సాధింపవలయునో యని శంకను వారించుటకై 'ఇటువంటి ఉపాసనమును...నాకుఁ దోఁచుచున్నది' అని చెప్పఁబడెను.

*ఇట్టి యుపాసన రూపమయిన జ్ఞానము (అనఁగా జ్ఞానమనఁబడిన యుపాసనము) లేనిచోఁ తన్నుఁబొందుట (అనఁగా మోక్షము) సిద్ధింపదని తెలుపుచు స్వరూపమందును ఫలమందునను నిరతిశయసుఖరూప మయినదీని నందఱు నేలయనుష్ఠింప రనుటకు హేతువు నిందుఁజెప్పుచున్నాఁడు. 'అస్య' అని భక్తికి పూర్వోక్తమైన సమస్తాకారమును బరామర్శించుటవలన 'నిరతిశయ.. అవ్యయమై' అనఁబడెను. 'అస్య' అనుసంబంధసామాన్యషష్ఠి వలన 'అనుష్ఠింపఁదగినస్థితికి వచ్చిన' అని ఫలించినది. శ్రద్ధను ప్రసక్తియుండియు చూప కున్ననే దోషమగును గాని లేనియెడల దోషముకాదు. కనుకనే శ్రద్ధతోఁ గయికొనఁ దగినవారై యుండియు నని కూర్పఁబడెను. పురుషార్థ తారతమ్యవిదు లగు పురుషులు, ఉపాసనము స్వరూపమునను ఫలమునను నిరతిశయపురుషార్థమయిన దనియు సుకర మనియు నెఱింగియు, ఎంతమాత్రమైనను పురుషార్థమే కానట్టి యీసంసారమునే యాదరమున సేవించుచున్నారే! యని భగవంతుని విస్మయమునుబట్టి 'ఇది...ఆశ్చర్యము' అని చెప్పఁబడెను.

అవ. * ప్రాప్యభూతుఁడగు నాయొక్క అచింత్యమహిమను ముందు వినుమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మయా తత మిదం సర్వం జగ దవ్యక్తమూర్తినా।
మత్స్థాని సర్వభూతాని న చాహం తే ష్వవస్థితః॥ 4
న చ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగ మైశ్వరమ్।
భూతభృ న్న చ భూతస్థో మ మాత్మా భూతభావనః॥ 5

టీ. అవ్యక్తమూర్తినా = ఇంద్రియములకు గోచరముకాని స్వరూపము గల, మయా =(అంతర్యామియగు) నాచేత, ఇదం సర్వం జగత్ =చేతనాచేతనాత్మకమగు ఈ సమస్త ప్రపంచము, తతం= వ్యాప్తమైయున్నది, సర్వభూతాని=సమస్తభూతములు; మత్స్థాని= నన్ను ఆధారముగాఁ గొని నిలిచియున్నవి. అహం చ= నేనైతే, తేషు=వానియందు, న అవస్థితః - నెలకొనియున్నవాఁడనుగాను - నాస్థితికి అవి యేమియు నుపకరించునవి గావు, భూతాని=భూతములు, మత్ స్థానిచ న=నాయందున్నట్టివికావు, మే=నాయొక్క, ఐశ్వరం = ఈశ్వరసంబంధియైన - అఘటితఘటనా చాతుర్యమును, పశ్య = చూడుము. (ఆయోగ మెద్దియనఁగా), భూతభృత్ =(నేను) సమస్తభూతములను భరించువాఁడను, భూతస్థః నచ = వానివలన నాస్థితికి ఏతోడ్పాటును లేదు, మమ =నాయొక్క, ఆత్మా=మనస్సు- అనఁగా సంకల్పము, భూతభావనః=భూతములను కలిగించునది -ధరించునదియు నియమించునదియును అనియు గ్రహించునది.

తా. నేను చేతనాచేతనాత్మకమగు ఈజగత్తునం దంతయు

---

*ఇంతవఱకు ప్రాపకముయొక్క మహత్త్వము చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు ప్రాప్యముయొక్క మహత్త్వము చెప్పఁబడుచున్నదని తెలియునది. ప్రాప్యముయొక్క మహిమ చెప్పుటయొల్ల అట్టి మహిమగలదానియొక్క ప్రాపకమునందు మఱింతగట్టిపూనిక గలిగించుటకే యగును. ప్రాపక మనఁగా ఉపాయము. ప్రాప్య మనఁగా ఫలము.

6

నాస్వరూపమును బయలుపఱుపకయే * అంతర్యామినై (అనఁగా దీని ధారణనియమనములకొఱకు శేషినై) వ్యాపించి యున్నాను. [అంతర్యామి బ్రాహ్మణమందు 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్-యంపృథివీ న వేద-.య ఆత్మని తిష్ఠన్- య మాత్మా న వేద' అని చేతనాచేతన వస్తుజాలమునకుఁ గనఁబడకయే యంతర్యామియై (అనఁగా లోపల జొచ్చి నియమించువాఁడై) యందందు వ్యాపించియుండుట చెప్పఁబడినది. కావున] అంతర్యామి నగునాయందు ఈ సమస్తభూతములును నిలిచియున్నవి. [ఆ బ్రాహ్మణమందే 'యస్య పృథివీ శరీరమ్...యః పృథివీ మన్తరో యమయతి (బృ-౫-౭-3), యస్యాత్మాశరీరమ్... య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి' (శతపథే-మాధ్యందిన. ౧౪-౬-౫-౫-3౦) అని జగత్తు శరీరమైయుండుటచేత నియమనమునకు లోనైనదని ప్రతిపాదించుటఁబట్టి దానిస్థితి (ధారణ) నియమనములు అతని యధీనము లయినవనియు అతని శేషిత్వము ప్రతిపాదించబడినది.] నేను వానియందు నెలకొనియుండ లేదు- అనగా నాస్థితి వానికి లోన

---

* ఆకాశముకూడ అన్నిటను ఊరక వ్యాపించి యున్నది కాని అంతర్యామిగాఁ గాదు. అట్టివ్యాప్తి కాదనుటకై 'అంతర్యామినై' యనికూర్పఁబడెను. అంతర్యామి యై వ్యాపించుటకు ప్రయోజనము ధారణ నియమనములుగాన 'ధార...కొఱకు' అనఁబడెను. స్వరూపము బయలుపడక నియామకుఁడై అంతట వ్యాపించుటను దెలుపుటకు.-'యఃపృథివ్యామ్...అను శ్రుతి యుదాహృతము. ఇందలిపృథివిచేత ప్రాకరణికము లగు చేతనాచేతనములనన్నిటిని గ్రహించునది. అతనివ్యాప్తి కేవలమైనది గాక ధారణ నియమనములతోఁ గూడిన దనుటకు 'యస్యపృథివీ శరీరమ్' ఇత్యాదులు. ఇందు శరీరమనఁగా శరీరమువలె నియమనమునకు లోనయినదనుట. నియమనమునుబట్టి ధారణమును, శేషిత్వమును అర్థసిద్ధము లగుచున్నవి. 'మయాతత మిదంసర్వమ్' 'నేను దీనియందెల్ల వ్యాపించియున్నాను' అని చెప్పి 'నచాహంతేష్వవస్థితః' 'నేను వానియందు లేదు' అనుట విరుద్ధము. కాన నేను వానియందు లేదనఁగా వానియందున్నను వానికి లోనయిన స్థితి

యినదికాదు—నాస్థితికి అవి యుపకరించుటయేమియు లేదనుట. భూత ములును నాయందున్నవికావు- అనఁగా *కుండ మొదలగునవి జలా దులను ధరించియుండునట్లు నేను వానిని ధరించియున్నవాఁడనుగాను. మఱి ధరించియుండుట యెట్లు? అన్నచో ఆత్మ శరీరమును సంకల్పము చేత ధరించునట్లు నేను వానిని నా సంకల్పముచేత ధరించుచున్నాను. * ఐశ్వరమైన నాయోగమును—అనఁగా మఱి వేఱెచ్చటఁ గలుగ రానిదై నాకుమాత్రమె కలిగియున్నదై యాశ్చర్య మైయున్న నా యోగమును—చూడుము. ఈయోగ మేమి యందువా? సమస్త ములైనభూతముల నేను ధరించుచున్నానుగాని వానిచేత నా కుప కారమేదియు గలుగదు. నా యాత్మయె-(అనఁగా మనోమయ మగు

గలిగి యుండలేదు-అనఁగా నాస్థితికి వానివలన నేయుపకారమును గలుగదు అని యర్థము సేయఁబడెను.

* 'మత్ స్థాని సర్వభూతాని' అనియు 'నచ మత్ స్థాని భూతాని' అనియుఁ జెప్పుటవలన భూతములు మొదట తనయందున్నట్లును పిదప లేనట్లును ప్రతిపాదించుట అసంగతమని శంకింపరాదు. మొదట ఉన్నవనుట అంతర్యామియగు తనయందున్న వనియు పిదప లేవనుట కుండయందు జలమువలె తనయందు లేవనియుఁ జెప్పుటగాఁ దెలియవలయును. కుండయందు జలమున్నట్లుగాక అంతర్యామియగు ఆత్మను గొని శరీరము నిలచియున్నట్లు భూతములెల్ల భగవఁతునియందున్నవని యారెంటివలన నేర్ప డుచున్నవి. మఱియు కుండ స్వేచ్ఛచేత జలమును ధరించునదికాదు కాన దానిని నియ మింపను నేరదు. ఆత్మయో స్వేచ్ఛచేత (అనఁగా స్వసంకల్పముచేత) శరీరమును ధరిం చుచున్నది. నియమించుచున్నది. అట్లే యీశ్వరుఁడును స్వసంకల్పముచేతనే భూతముల ధరించుచు నియమించుచు నున్నాఁడని తెలియనది.

*'యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసఙ్గతియుక్తిషు' అనునిఘంటువువలన యోగమ నఁగా ధ్యానమని యర్థము గనుక నిచట నాధ్యానమును సంకల్పరూపముగాగ్రహింపఁన గును. కావుననే యోగమనఁగా సంకల్పమనియర్థము సిద్ధించినది. యోగము 'ఐశ్వర్యమ్' అనుటచే అనన్యసాధారణమైనదిగాను, 'పశ్య' అనుటచే ఆశ్చర్యకర మైనదిగాను జెప్పఁ

నాసంకల్పమే) భూతములను గలిగించునదియు ధరించునదియు నియమించునదియు నగును. (ఇదియ నా యసాధారణయోగము). 7

అవ. తన సంకల్పమువలననే సర్వమునకును స్థితిప్రవృత్తులు గలుగుచున్న వనుటకు నిదర్శనము చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ *యథాఽఽకాశస్థితో నిత్యం వాయుస్సర్వత్రగో మహాన్।
తథా సర్వాణి భూతాని మత్స్థానీ త్యుపధారయ॥ 6

టీ. నిత్యం=ఎల్లప్పుడును, ఆకాశస్థితః=ఆకాశమునందుండునదియు, సర్వత్రగః=అంతట సంచరించుచున్నదియునగు, మహాన్ వాయుః=గొప్పవాయువు, యథా = ఎట్లో-(మత్స్థః = నాయందున్నదో), తథా=అట్లు, సర్వాణి=సమస్తములైన, భూతాని=భూతములు, మత్స్థాని ఇతి=నాయందున్నవి అని, ఉపధారయ=నిశ్చయించుకొనుము.

బడెనని తెలియునది. ఆత్మ యనఁగా మనస్సు అనియు అర్థము. ఇచట మనస్సునకు బదులు మనోమయమగు సంకల్పమును గ్రహించుటచే ఆత్మకు సంకల్పమని యర్థము ఏర్పడినది.

* 'యథాకాశస్థితః వాయుః తథాభూతాని మత్స్థాని అనుటకు 'ఆకాశమందు వాయువున్నట్లు భూతములు నాయందున్నవి' అని యర్థమగుచున్నది. కాని ఆకాశము వాయువుఁగలిగియున్నను దానిని ధారణనియమనములు చేయదుగాన ఆకాశమందలి వాయువుయొక్క నియమనాదులు లేనిస్థితి భగవంతునియందలి భూతములయొక్క నియమనాదియుక్తమైన స్థితికి నిదర్శనము కానేరదు. కనుక 'ఆ వాయువునకు... తెలియుచున్నది' అని కూర్పఁబడెను. అనఁగా ఆకాశమందు వాయు వుండియు దాని నియమనాదులకు కనఁబడకయే నే నుండినట్లే తక్కినవాని నియమనాదులకును కనఁబడకయే నేనున్నానని భావము. అనఁగా ఆకాశమునఁ బఱచుచున్న యొకపక్షి దేహమునకు పట్టులేని యాకాశమువలన స్థితిగాని చలనముగాని కలుగనేరవు. కాని కంటికిఁ గనఁబడనిదై యాదేహములో వర్తించుచున్న చేతనవిశేషముచేతనే దాని కాస్థితిచలనములు కలుగుచున్నవి. ఇట్లే వాయువునకు ఆకాశమువలనఁగాక దానియందుఁ గనఁబడకయే వర్తించుచుండు పరమపురుషునివలననే స్థితిచలనములు కలుగునని యూహ్యము. ఇట్లు పరమపురుషుఁడు కనబడకున్నను వాయువు మొదలైన వానికి స్థితి ప్రవృత్తులు వాని

తా. మహావాయువు పట్టులేని ఆకాశమందు నెలకొని అంతటను తిరుగుచున్నది. ఆవాయువునకు అందు పట్టేమియులేదు గనుక దానికి (నేను తెలియఁబడకున్నను) దానిస్థితి నావలననే కలుగవలయునని తప్పక ఒప్పుకొనవలసి వచ్చుచున్నది. కాన అవి నాచేతనే ధరింపఁబడియున్న వని తెలియుచున్నది; అట్లె సమస్తభూతములును (వానికి తెలియఁబడకున్న) నాయందు నెలకొనియున్నవి గాన అవి నాచేతనే ధరింపఁబడి యున్నవని నిశ్చయింపుము. ఇట్లని వేదవిదులును [8]'మేఘోదయస్సాగరసన్నివృత్తి రిన్దోర్విభాగః స్ఫురితాని వాయోః। విద్యుద్విభఙ్గో గతిరుష్ణరశ్మే ర్విష్ణో ర్విచిత్రాః ప్రభవన్తిమాయాః' అని చెప్పెదరు. (విష్ణోః విచిత్రాః మాయాః అనఁగా విష్ణువుయొక్క అనన్యసాధారణములైన మహైశ్చర్యము లని యర్థము) [9]'ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః' (బృ-౫-౮-౯) [10]'భీషాస్మాద్వాతః పవతే। భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ' (తై-ఆన-౮-అను) ఇత్యాదికమగుశ్రుతియు నిట్లె చెప్పుచున్నది.

సంకల్పమువలననే కలుగుచున్న వనుటకు ప్రత్యక్షప్రమాణము లేకున్నను అనుమానాదులు గలవనుటకై వేదవిదుల వాక్యమును 'మేఘోదయః' అని చెప్పుచున్నారు. ఈవిషయమే శ్రుతులుకూడ 'ఏతస్యవా [ఈ నాశరహితునియొక్క యాజ్ఞ (అనఁగా సంకల్పము) వలననే సూర్యచంద్రులు (తమ తమ స్థానములందు) ధరింపఁబడినవారై నిలుచుచున్నారు. వీనివలనిభయముచేతనే గాలి వీచుచున్నది. వీని భయమువలననే సూర్యుఁ డుదయించుచున్నాఁడు. వీనివలనిభయమువలననే అగ్నియు ఇంద్రుఁడును] ఇత్యాదులు చెప్పుచున్నవి. ఇచట వాయునిదర్శనమునుబట్టి అనుమానప్రమాణముచేతను వేదవిద్వచనశ్రుతులనుబట్టి శాబ్దప్రమాణముచేతను 'సర్వముయొక్క స్థితిప్రవృత్తులు పరమపురుషసంకల్పాయత్తములు' అని తెలియుట గ్రాహ్యము,

అవ. దేనియొక్క సాహాయ్యమును అపేక్షింప నక్కఱలేనట్టి వాఁ డగు భగవంతునియొక్క సంకల్పమువలననే సమస్తమునకును స్థితిప్రవృత్తులు కలుగు నని చెప్పఁబడినది. అట్లే వానిసంకల్పము వలననే సమస్తమునకును ఉత్పత్తిప్రళయములుగూడ కలుగుచున్న వని చెప్పుచున్నారు.

11 12
శ్లో॥ సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్।
13 14
కల్పక్షయే పున స్తాని కల్పాదౌ విసృజా మ్యహమ్॥

టీ. కౌన్తేయ=అర్జునా, సర్వభూతాని=స్థావరజంగమాత్మకములగు సమస్తభూతములు, కల్పక్షయే=బ్రహ్మయొక్క అవసాన సమయమునందు, మామికాం = నాశరీరభూతమైన, ప్రకృతిం = తమస్సు అనఁబడు ప్రకృతిని, యాన్తి=(నా సంకల్పముచే) పొందుచున్నవి, కల్పాదౌ=కల్పారంభమునందు, పునః=మఱల, తాని= ఆ భూతములవంటివానినే, అహం= నేను, విసృజామి=ప్రకృతినుండి విభజించి సృజించుచున్నాను.

తా. అర్జునా, కల్పక్షయమందు- (అనఁగా చతుర్ముఖబ్రహ్మయవసానకాలమందు) నా సంకల్పముచేత చరాచరాత్మకములగు భూతము లన్నియును నాకు శరీరమైనదియు, నామరూపములచే వేఱువేఱు విభజింపరానిదియు, తమస్సు అనఁబడునదియును అగు ప్రకృతిని పొందుచుండును. ఆ భూతములనే కల్పారంభమున క్రమ్మఱ నేను సృజియించుచుందును. 'ఆసీదిదం తమోభూతం - సోఽభిధ్యాయశరీరాత్ స్వాత్' (౧-౫) అని మనువుకూడ (ప్రకృతి యీశ్వరునకు శరీరభూతమై తమశ్శబ్దవాచ్యమైయుండుటను) చెప్పుచున్నాఁడు. 'యస్యావ్యక్తం శరీరమ్' (సుబాల-౭-ఖం) 'అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే' (సుబాల-౨-ఖం) 'తమ ఆసీత్ తమసా గూఢమగ్రే

ప్రకేతమ్' (అష్ట-౮-ప్ర-౯-అను) [మొట్టమొదట తమస్సు ఉండెను- ఆ తమస్సుచేత అన్నియు మఱుఁగుపడి తెలిసికొనరాని వయ్యెను] ఇత్యాదిశ్రుతులును ఇట్లే చెప్పుచున్నవి.

[అవ. సమష్టివ్యష్టిరూప మగుసృష్టియొక్క ప్రకారమును తెలుపుచున్నారు.]

శ్లో॥ ప్రకృతిం స్వా మవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః।
15 16
భూతగ్రామ మిమం కృత్స్న మవశం ప్రకృతే ర్వశాత్॥ 8

టీ. స్వాం=నాదియైన, ప్రకృతిం=ప్రకృతిని, అవష్టభ్య= ఎనిమిదివిధములుగా పరిణమింపఁజేసి, ప్రకృతేః = ప్రకృతియొక్క, వశాత్ = అధీనతవలన, అవశం = స్వాతంత్ర్యము లేనిదై యుండు, కృత్స్నం= దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరములు అని నాలుగువిధములైన, ఇమం=ఈ, భూతగ్రామం=జీవసమూహమును, పునఃపునః=మరల మరల-ఆయా (తగిన) కాలమునందనుట, విసృజామి=వివిధముగాను విచిత్రముగాను సృజించుచున్నాను.

తా. *నాప్రకృతి విచిత్రముగా పరిణమింపఁజాలినది. అట్టి ప్రకృతిని అధిష్ఠించి అష్టవిధములుగా పరిణమింపఁజేయుదును. పిదప, గుణాత్మకమైన దగుటచే మోహమును కలిగించునట్టిదైన నాప్రకృతికిఁ జిక్కి పరవశమై దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరము లని నాలుగువిధములై

* 'ప్రకృతిం స్వాం అవష్టభ్య' అని 'తనప్రకృతిని అవష్టంభించుట' యనఁగా దానిని అధిష్ఠించుట-అష్టవిధములుగా పరిణమింపఁజేయుట. ఈ అష్టవిధములే 'భూమి రాపోఽనలో వాయుః' అని చెప్పఁబడినది - ఈ అష్టవిధపరిణామమే సమష్టిసృష్టి. దానికి 'ఇమమ్ కృత్స్నమ్' అను విశేషణములవలన దేవతలు మొదలుగాఁగల నాలుగు విధములును అందలి అవాంతరభేదములును గ్రహింపఁబడుచున్నవి- ఇదియే వ్యష్టిసృష్టి. ఈరెండు సృష్టులప్రకారమే యిందు 'విసృజామి' అని చెప్పఁబడినది. జీవకోటి ప్రకృ

యున్న యీ భూతసమూహమునంతయు, ఆయాకాలములయందు (విచిత్రనామరూప దేశ కాలభోగాదులతోఁ గూడినవానినిగా) సృజించుచుందును. 17

అవ. ఇట్లు చేసినయెడల విషయము లైన యీ సృష్టిస్థితిసంహారాది కర్మములు భగవంతునికి నైర్ఘృణ్యము (నిష్కారుణ్యము) మొదలయిన దోషములను గలిగించి యతనిని బధించునే యనఁగా చెప్పుచున్నారు.

18

శ్లో॥ న చ మాం తాని కర్మాణి నిబధ్నన్తి ధనఞ్జయ।
ఉదాసీనవ దాసీన మసక్తం తేషు కర్మసు॥ 9

టీ. హేధనఞ్జయ=అర్జునా, తాని కర్మాణి = ఆవిషమసృష్టి మొదలగు వ్యాపారములు, తేషుకర్మసు = * ఆ కర్మములయొక్క వైషమ్యమునందు, అసక్తం = సంబంధములేనివాఁడనై, ఉదాసీనవత్ = తటస్థునివలె, ఆసీనం=ఉన్నట్టి, మాం=నన్ను, ననిబధ్నన్తి= వైషమ్య నైర్ఘృణ్యాదోషములను గలిగింపవనుట.

తికి వశమగుటకు హేతువు 'ప్రకృతిం మోహినీం శ్రితాః' అని అది మోహిని యగుటయె. అది మోహిని యగుటకు హేతువు 'త్రిభిర్గుణమయైః' అని అది గుణమయి యగుటయె. కావుననే 'గుణాత్మక...జిక్కి' అనఁబడెను.

* సృష్ట్యాదికర్మములకు ఈశ్వరుఁడే కర్త గనుక ఆ కర్మములతో వానికి సంబంధము కలదు గాని వాని వైషమ్యముతో వానికి సంబంధములేదు. కావుననే 'కర్మసు' అనఁగా 'కేవలకర్మములందు' అనక 'కర్మముల వైషమ్యమునందు' అని యర్థము సేయఁబడియెను. జీవులు, దేవతలని మనుష్యులని నానారూపముల సృజింపఁబడుచున్నారు; ధనికులని బీదలని నానాస్థితులు గలిగియున్నారు. కావున సృష్టిస్థిత్యాది కర్మములు అందఱియందును సమముగాఁ జేయఁబడక విషమములుగా నున్నవి. ఇదియే సృష్ట్యాదుల వైషమ్యము. 'నిబధ్నన్తి' నిబంధించుట యనఁగా సంసారబంధముగాదు వీలన, జగత్సృష్టి మొదలయినవి సంసారహేతువు లగుట గలుగదు. అది దుష్టత్వమైనను ఈశ్వరునికి నియామకుఁడు లేడు. కాన నైర్ఘృణ్యాదిదోషములు కలిగించునే యగును.

తా. అర్జునా, విషమసృష్టి[19] మొదలైన యావ్యాపారములు[20] నన్ను నిబంధింపవు- అనఁగా నాయందు నిర్ఘృణత్వము మొదలయిన దోషములను కలిగింపవు.[21] ఏ లనఁగా, క్షేత్రజ్ఞులయొక్క పూర్వకృతములయిన కర్మములే దేవమనుష్యాది విషమభావమునకు (భేదమునకు) హేతువులు. నాకో, ఆ వైషమ్యముతో సంబంధము లేదు. అందు నేను ఉదాసీనునివలె ఉన్నాను. ఇట్లని సూత్రకారులును. *'వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్' - 'న కర్మా విభాగా దితిచే న్నానాదిత్వాత్' (శారీర-౨-౧-3౪, 3౫) అని చెప్పిరి.

శ్లో॥ ♦మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్ ।
హేతునాఽనేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే॥ 10

టీ. హే కౌన్తేయ=అర్జునా, అధ్యక్షేణ=ప్రత్యక్షముగా చూచుచున్న, మయా=సత్యసంకల్పుఁడనగు నాచేత, ప్రకృతిః=ప్రకృతి, సచరాచరం (జగత్) = జంగమస్థావరములతోఁ గూడిన ప్రపంచమును, సూయతే=పుట్టించుచున్నది. అనేన హేతునా = క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణమైన నావీక్షణముచేత, జగత్ = జగత్తు, పరివర్తతేహి = చక్రమువలె తిరుగుచున్నదిగదా.

---

* సృష్ట్యాదుల వైషమ్యమునకు జీవులకర్మమే హేతువు గాని యీశ్వరుఁడు గాఁడని 'వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్' అను బ్రహ్మసూత్రమును, జీవులును కర్మప్రవాహములును అనాదులగుటచే ప్రళయకాలమందును అవి నశింపకుండునని 'న కర్మావిభాగాదితిచే న్నానాదిత్వాత్' [(ప్రళయమునందు ఆత్మలకు) విభాగము లేనందున కర్మము లేదనినయెడల (ఆత్మలు) అనాదులై యుండుటవలన (అట్లు) కాదు] అను బ్రహ్మసూత్రమును ప్రతిపాదించుచున్నవి.

♦ కర్మమునకు అనుగుణముగానే విషమసృష్టి కలుగుచున్నదేని అప్పుడు పరిణామశీలయైన ప్రకృతియే దాని కనుగుణముగా పరిణమించుఁగాక. నీతో పనేమి?' అనఁగా నిందు చెప్పుచున్నారు.

తా. అర్జునా, (ఇట్లు సృష్ట్యాదుల వైషమ్యమునకు నాయంతట నేను హేతువుకాను.) కాఁబట్టి నేను *ప్రకృతి కధికారినై సత్యసంకల్పముతో దానిని ఆయా క్షేత్రజ్ఞుల కర్మముల కనుగుణముగా వీక్షించుచున్నాను. అప్పు డది జగత్తునఁగల సమస్త చరాచరములను (తత్తత్కర్మానుగుణముగా నా సంకల్పమువలన) కనుచున్నది. క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణముగా నేను వీక్షించు హేతువుచేతనే జగత్తు పరివర్తించుచున్నది. అని నా ♦స్వామిత్వము సత్యసంకల్పత్వము నైర్ఘృణ్యాది దోషరహితత్వము ననునివి మొదలైన రూపముగా నున్న నాయొక్క
22
యైశ్వరయోగమును చూడుము. ఇట్లె శ్రుతియు *'అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేత త్తస్మిం శ్చాఽన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః
23
(శ్వేతా. ౪-౯-) 'మాయాన్తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినన్తు మహేశ్వరమ్' అని చెప్పెడిని.

---

* ప్రకృతి నాయధికారములేక- అనఁగా నా సంకల్పములేక, తత్తత్కర్మానుగుణముగా పరిణమించి యీ విషమసృష్టిని గలిగింపఁజాలదని భావము. ఇట 'కర్మాధ్యక్షః సర్వభూతాధివాసః' ఇత్యాది శ్రుత్యర్థము ప్రతిపాదితము. ప్రకృతియొక్క పరిణామము ఈశ్వరసంకల్పాధీన మగుటయు, జీవులు కర్మానుగుణముగా నాప్రకృతికి వశమగుటయు 'అస్మా ..మహేశ్వరమ్' ఇత్యాదిశ్రుతులను ప్రతిపాదించుచున్నవి.

♦ కర్మవశమున జీవకోటికి శేషమైయున్న యీ ప్రపంచమునకు నీవు స్వామి వగుట యెట్లు? కారుణికుఁడవై యుండియు కర్మమునకు లోఁబడి దుఃఖమును గలిగించు నీకు సత్యసంకల్పత్వ మెట్లు? అని అడుగఁగా, 'నా స్వామిత్వమును...' అనఁబడెను. 'పశ్య మే యోగ మైశ్వరమ్' అని యుపక్రమించిన దాని కిది నిర్వహించుట గాన 'వసుదేవ...చూడుము' అనఁబడెను.

* అస్మాత్ = తనకు శరీరభూతమైన- తనతో అవిభక్తమైన సూక్ష్మావస్థయందున్న, ప్రకృతేః = ప్రకృతివలననుండి, మాయీ = సర్వేశ్వరుఁడు, ఏతత్ విశ్వం సృజతే = ఈ జగత్తునంతయు సృజించుచున్నాఁడు. తస్మిన్ = ఆ ప్రకృతియందు, అన్యః = బద్ధజీవుఁడు, మాయయా = ప్రకృతిచేత- అవిద్యచేత, సన్నిరుద్ధః = బద్ధుఁడని యర్థము. 'అనాది మాయయా సుప్తః' అని శ్రుతినిబట్టి, మాయామాయిశబ్దముల కర్థమును 'మాయాంతు' అని చెప్పుట తెలియుచున్నది.

24

శ్లో॥ ♦అవజానన్తి మాం మూఢా మానుషీం తను మాశ్రితమ్।
పరంభావ మజానన్తో మమ భూతమహేశ్వరమ్॥ 11

టీ. మమ=నాయొక్క, పరంభావం = అప్రాకృతమనుష్య భావమును, అజానన్తః=ఎఱుఁగకున్నవారై, మూఢాః=అవివేకులు, భూతమహేశ్వరం=సమస్తభూతములయొక్క యీశ్వరులకు ఈశ్వరుఁడనై, మానుషీంతనుం = మనుష్య సంబంధమైన దేహమును, ఆశ్రితం = ఆశ్రయించిన, మాం = నన్ను, అవజానన్తి – ప్రాకృత మనుష్యులతో సమముగాఁ దలఁచుచున్నారు.]

తా. ఇట్లు సర్వభూతములకు మహేశ్వరుఁ డగుటవలన *సర్వజ్ఞుఁడును సత్యసంకల్పుఁడును నిఖిలజగదేకకారణుఁడును అగు నేను, అపారమైన కారుణ్యముచేత, అందఱు నన్ను సులభముగా నాశ్రయించుటకొఱకు మనుష్యదేహమును బొందితిని. స్వకృతము లగు పాపకర్మములచే అజ్ఞానులైనట్టివారు నే నిట్లగుట నాపరత్వమని తెలియక నామనుష్యత్వ మాత్రమును జూచి తక్కిన మనుష్యులతో నన్ను సాటిగాఁ జూచుచున్నారు – అనఁగా, సర్వభూతమహేశ్వరుఁడ నగునేనె (కర్మవశమున స్వరూపస్వభావములు వదలి మనుష్యుఁడగుట లేక) నా యపారకారుణ్యము ఔదార్యము సౌశీల్యము వాత్సల్యమునుం బట్టి మనుష్యత్వమును బొందుట నాపరత్వమునకు లక్షణమగును. ఇది పరత్వమని తెలియక మనుష్యత్వమును ఆశ్రయించినంత మాత్ర

25

ముచే నన్ను నితరసజాతీయునిఁగాఁ దలచి తిరస్కరించుచున్నా రని యర్థము.

♦ మహాత్ముల విశేషమును చెప్పుటకై మూఢుల స్వభావమును ఈ శ్లోకము చేతను మీఁదిశ్లోకముచేతను చెప్పుచున్నారు.

* భూతమహేశ్వరాదిశబ్దముల యభిప్రాయమే 'సర్వజ్ఞుఁడు...' ఇత్యాదులు. స్వస్వభావము నెప్పుడును వదలకుండునావికి మనుష్యత్వము నాశ్రయించుట సయితము పరత్వముతో సంబంధించినదే యగు నని భావము.

26 27
శ్లో॥ మోఘాశా మోఘకర్మాణో మోఘజ్ఞానా విచేతసః।
28 29 30 31
రాక్షసీ మాసురీం చైవ ప్రకృతిం మోహినీం శ్రితాః॥ 12

టీ. రాక్షసీం = రాక్షససంబంధమగు రాజసస్వభావముగలదియు ఆసురీం = అసురసంబంధమగు తామసస్వభావము గలదియు, మోహినీం = మోహింపఁజేయునదియును, ప్రకృతిమేవ = ప్రకృతినే, శ్రితాః = ఆశ్రయించినట్టివారు, విచేతసః = యథార్థజ్ఞానము లేనివారు, (కావుననే వారు) మోఘజ్ఞానాః = *(విపరీత జ్ఞానమువలన) నిష్ఫలమైనజ్ఞానము గలవారును, (కావుననే) మోఘాశాః = నిష్ఫలములైనకోరికలు గలవారును, మోఘకర్మాణః = నిష్ఫలములైన కర్మములు గలవారును అగుదురు.

తా. నా మనుష్యత్వమునందును పరమకారుణ్యము మొదలగువాని రూపముగా పరత్వమున్నది. అట్టి పరత్వమును మఱుఁగుపఱుచునదియు ♦ రాక్షసియు (రాజసియు) ఆసురియు (తామసియు) నగు ప్రకృతి నాశ్రయించినవారియొక్క వాంఛితములెల్ల నిష్ఫలములగును. వారి యారంభములన్నియు వ్యర్థములగును. మదీయములగు
32
సమస్త చరాచరవస్తువులందు విపరీతజ్ఞానముగలిగియుండుటచేత వారి జ్ఞానములును నిష్ఫలములగును. అట్లే అన్నిట వారికి యాథాత్మ్య

* విపరీతజ్ఞాన మనఁగా - అస్వతంత్రమను స్వతంత్రమనియు, ఒకరిది తనదనియు, నిత్యమును అనిత్యమనియు, అజడమును జడమనియు ఇత్యాదులుగా నెఱుంగుట.

♦ ప్రకృతిరాక్షసి అనఁగా రాజసమైనది, అసురియనఁగా తామసమైనది. అనఁగా క్రోధలోభమయమైనదనుట. మోహిని యనఁగా పూర్వోక్తమైనభగవంతునిపరత్వమును-అనఁగా మనుష్యత్వమందును గల అపారకారుణ్యాదులను మఱుఁగుపఱుచున దనుట. 'మోఘజ్ఞానాః' అని ఒకజ్ఞాన విశేషమును (విపరీతజ్ఞానమును) విధించుటచే దానికి

33
జ్ఞానమును లేకుండును. అనఁగా సర్వేశ్వరుండ నగునన్ను ఇతరులతో పాటిగా తలంచి నాయెడ ఏమి చేయఁగోరుదురో, ఏమి యుద్దేశించి యారంభములు సేయుదురో, అవి యంతయును వ్యర్థమే యగు నని యర్థము.

34 35 36
శ్లో॥ *మహాత్మాన స్తు మాం పార్థ దైవీం ప్రకృతి మాశ్రితాః।
37 38
భజన్త్యనన్యమనసో జ్ఞాత్వా భూతాది మవ్యయమ్॥ 13

టీ. హేపార్థ=అర్జునా, (యే) తు=(ఎవరు) అయితే, దైవీం ప్రకృతిం=దేవసంబంధియగు సాత్త్విక ప్రకృతిని, ఆశ్రితాః=ఆశ్రయించినట్టివారైన, మహాత్మానః = మహాత్ములో, (తే=వారు), భూతాదిం=భూతములకు కారణమైనవాఁడును, అవ్యయం = నాశరహితుఁడు (అగు), మాం=నన్ను-సౌలభ్యముచే మనుష్యుఁడనై యవతరించిననన్ను, జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి, అనన్యమనసః=ఇతరమును గుఱింపని మనస్సు గలవారై, భజన్తి=భక్తిరూపమైన ఉపాసనము చేయుదురు.

తా. అర్జునా, ఎవరు తాము చేసిన పుణ్యసంచయములచేత నన్ను శరణుఁ జొచ్చి, పాపబంధముల నెల్ల పోఁగొట్టుకొని దేవసంబంధియగు (సాత్త్విక) ప్రకృతిని అవలంబించినవారైయుందురో, యామహాత్ములన్ననో, భూతములకెల్ల నాదికారణ మగుటచే *అవా

కారణమగు చేతస్సును (మనస్సును) నిషేధించుట తగదు. కాన 'విచేతసః' అనఁగా మనస్సు లేదనిచెప్పక మనఃకార్యమగు యాథాత్మ్యజ్ఞానము లేదని చెప్పఁబడెను.

* ఇట్లు మూఢులవృత్తినిజెప్పి యిప్పుడు తనయవతారమును సఫలముఁజేయు మహాత్ములవృత్తిని జెప్పుచు తన్మూలమున వారివృత్తి యగు భక్తిని ప్రస్తావించుచున్నారు.

* 'భూతాదిమ్' అని ఉపాసించుటకు అశక్యమైన పరత్వమును చెప్పుటచే

ఙ్మనసగోచరములైన నామకర్మ స్వరూపములుగల పరునిగాను, పరమకారుణ్యముచే సాధురక్షణము కొఱకు (నాదివ్యస్వభావమును విడువకయే) మనుష్యుఁడనై యవతరించి యున్నవానినిగాను నన్నెఱింగి మఱియొక్కటను మనస్సు లేక నన్నే భజింతురు. అనఁగా, నాయందలి ప్రీత్యతిశయమువలన ,నన్నుభజించుటచేతనే కాని తక్కిన విధముల మనస్సును తమ్మును తక్కిన బాహ్యేంద్రియములను దాల్పనోపనివారై మద్భజనమే ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ గలిగి నన్ను భజింతురు.

40 39

శ్లో॥ సతతం కీర్తయన్తో మాం యతన్తశ్చ దృఢవ్రతాః।
నమస్యన్తశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసతే॥ 14

టీ. మాం=నన్ను, సతతం=ఎల్లప్పుడు, భక్త్యా=భక్తితో, కీర్తయన్తః=కీర్తించుచున్నవారును, దృఢవ్రతాః = స్థిరమైనసంకల్పము కలవారై, యతన్తశ్చ = దేవాలయనిర్మాణము మొదలగు ప్రయత్నము చేయువారును, నమస్యన్తశ్చ=సాష్టాంగనమస్కారము చేయువారును, నిత్యయుక్తాః=నాతో నిత్యసంబంధమును గోరువారున్నై, మాం=నన్ను, ఉపాసతే=ఉపాసించుచున్నారు.

తా. *నాయెడలఁగల అత్యంతప్రీతిచేత, నన్ను కీర్తించుట నాకార్యములందు యత్నించుట నాకు నమస్కరించుట యనునివి

'అవాఙ్మ...పరుఁ' డనియు 'మామ్' అని అవతారపర్యవసిత మగు సౌలభ్యమును చెప్పుటచే 'పరమ...అవతరించిన'వాఁడనియు చెప్పఁబడినది. అవతారమునకు కర్మము గాక దయాదులే మూలము గాన నవతారమప్పుడును జ్ఞానసంకోచాదులు లేమిని 'అవ్యయ' శబ్దము తెలిపెడిని. 'అనన్యమనసః' అను దానికి వివరమే 'నాయందలి...' ఇత్యాదులు.

* పూర్వశ్లోకమున 'భజన్తి' అని ఉపాసనము (భక్తి) ప్రస్తావింపఁబడినది. అదియే అత్యంతప్రియరూపమై కీర్తనాదులను గలిగించునని చెప్పుచున్నారు. 'భక్త్యా'

లేనిచో, క్షణమునం దణుమాత్రమునైనను తాము నిల్వనోపరు గాన, మద్గుణవిశేషవాచకము లగు (నారాయణకృష్ణవాసుదేవాది) మన్నామములను తలఁచి, సర్వాంగములు పులకింప హర్షముచే
[41] [42]
డగ్గుత్తిక బొడమ, నారాయణ కృష్ణవాసుదేవేత్యాదులను నెప్పుడును కీర్తించువారును, అట్లె అర్చించుట మొదలైనట్టివియు నగు వాని కుపకరించు దేవాలయ నందనవననిర్మాణములు మొదలైనట్టివియునగు నా కర్మములయందు దృఢసంకల్పముతో నెల్లప్పుడును ప్రయత్నము చేయువారును, భక్త్యతిశయముచే వినమ్రములైన మనస్సు బుద్ధి అభిమానము పదద్వయము కరద్వయము శిరస్సు అనెడి అష్టాంగములతో దుమ్మనియు బురద యనియు గులకఱాలనియు మఱి యేదియనియు తలంపక భూతలమున కొయ్యవలె పడి యెప్పుడును మ్రొక్కువారును, నాతోడికూడికను ఎప్పుడును గోరువారునై, ఆత్మ
[43]
యుండువఱకు మద్దాస్యమునందే వ్యవసితులై నన్ను ఉపాసింతురు.

శ్లో॥ *జ్ఞానయజ్ఞేన చాప్యన్యే యజన్తో మా ముపాసతే।
ఏకత్వేన పృథక్త్వేన బహుధా విశ్వతోముఖమ్॥ 15

టీ. అన్యే అపి=మఱికొందఱు మహాత్ములు, జ్ఞానయజ్ఞేనచ= జ్ఞానమనెడి యజ్ఞముచేతను - (చకారమువలన పూర్వోక్తములైన కీర్తనాదులచేతను), యజన్తః=సంతోషపఱచుచున్నవారై, బహుధా =బహుప్రకారములుగా, పృథక్త్వేన=దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మక మగు జగత్తురూపమున, విశ్వతోముఖం=అన్నిటిని ప్రకారములుగాఁ

అనుటకుఁ నాయెడల...నోపరు గాన' నని భావము. సతతశబ్దము కీర్తన యతన నమస్కార నిత్యయుక్తత్వోపాసనము లైదింటితోను అన్వయింపవలయును. 'మనోబుద్ధ్యభిమానేన సహ న్యస్యధరాతలే। కూర్మవచ్చతురః పాదాన్ శిరస్తత్రైవ పఞ్చమమ్'

గలిగియున్నట్టి, మాం=నన్ను, ఏకత్వేన = *ఒక్కఁడై యుండు భావముతో, ఉపాసతే=ఉపాసింతురు.

తా. మఱికొందఱు మహాత్ములు పూర్వోక్తములైన కీర్తనాదులచేతను జ్ఞానమనెడి యజ్ఞముచేతను నన్ను సంతోషపఱుచుచు, నన్నుపాసించుచున్నారు. ఎట్లు? బహుప్రకారములచేతను వేఱువేఱుగా (అనఁగా జగదాకారముచేత నానా[44] (ప్రకారముల) నున్నట్టి[45] నన్ను ఒక్కనిగానే[46] కొని ఉపాసింతురు. ఇందలిభావ మిది - భగవంతుఁడు వాసుదేవుఁడే నామరూపములచే వేఱు వేఱుపడరానివై అతి సూక్ష్మములై యుండిన చిద చిద్వస్తువులను శరీరముగాఁ గలవాఁడై

అనునట్లు మనోబుద్ధ్యభిమానములు మూఁడును కరచరణములు నాలుగును శిరస్సు ఒకటియుఁ జేరి అష్టాంగము అని యెఱుంగునది.

* మొదట 'భజన్త్యనన్యమనసః' అని ఉపాసనము అనన్యమనస్త్వము గలదిగా చెప్పఁబడెను. పిదప 'సతతం కీర్తయన్తః' అని ఉపాసనమునకు అంతరంగములైన కీర్తనము మొదలగునవి చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు ఉపాసనమువలన తెలియఁదగు వస్తువు యొక్క ఆకారవిశేషమును- అనఁగా దానికి విషయమగు భగవంతుని ఎట్టియాకారము గల వానినిగాఁ దెలియవలయునో దానిని - జెప్పుచున్నారు.

* చిగచిత్తులు సర్వావస్థలయందును ఈశ్వరునికి శరీరమై యుండును. చిదచిద్వస్తువులు మొదట నామముచేఁగాని రూపముచేఁగాని వేఱు పఱుపఁగూడనంత అతి సూక్ష్మములై యుండెను. పిదప ఈశ్వరుని సంకల్పమువలన నామరూపములచే వివిధములై వేఱుపఱుపఁగూడినట్లు స్థూలములై దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరములుగా పరిణమించెను. కావున నామరూపములు గల చిదచిద్వస్తువులే దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదులు. దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదులు మొత్తమునకు 'జగత్తు' అని పిలువఁబడును. ఇది యిట్లుండ, భగవంతుఁడగు వాసుదేవుఁడు నామరూపములచే వేఱుపఱుపరాని సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువులను శరీరముగాఁ గలిగియుండి పిదప 'బహుస్యామ్' (అనేకము అగుదును) అను తన సంకల్పమువలన వాఁడే నామరూపములచే నానావిధములై వేఱుపడిన స్థూలచిదచిద్వస్తువులను (అనఁగా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరములు-అనగా జగత్తును) శరీరముగాఁ గలిగినవాఁ డయ్యెను. ఇట్లు దేవతలనియు మనుష్యులనియు నానావిధముల వేఱువేఱై

యుండెను. పిదప, సత్యసంకల్పుఁడు (గాన) నామరూపములచే వేఱు వేఱు విభక్తములైన స్థూల చిదచిద్వస్తువులు శరీరముగాఁ గలవాఁడ నయ్యెదనని సంకల్పించి అతఁడొక్కఁడే దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరము లనెడి విచిత్రజగత్తు శరీరముగాఁ గలిగి ఉన్నాఁడని అనుసంధించుచు నన్ను ఉపాసింతురు.

అవ. అన్నియును నాకు శరీరముగాన అన్నియును *శరీరియగు నేనొక్కఁడనే యగుచున్నాను. కనుక ప్రపంచమునం దంతటను నేనే యున్నవాఁడను అని చెప్పుచున్నారు.

యుండు జగత్తంతయు శరీరియగు నీశ్వరుఁ డొక్కఁడే యగునను అనుసంధానముతో ఉపాసింపవలయును. ఇట్టి యనుసంధానమే యిచట జ్ఞానయజ్ఞ మనఁబడెను. ఈశ్వరునికి జగత్తు అనెడి శరీరమునందు దేవతిర్యగాదిరూపపృథక్త్వమును, శరీరియగు తన యందు ఏకత్వమును గ్రాహ్యము. పృథగ్భూతములైన కరచరణాద్యవయవములన్నియుఁ జేరి అవయవి యొక్కఁడే యగునట్లు పృథగ్భూతములగు దేవతిర్యగాదులన్నియు (జగత్తంతయు) చేరి తచ్ఛరీరియగు ఈశ్వరుఁ డొక్కఁడే యగుచున్నాఁడని గ్రహించునది. (ఈశ్వరుఁడు దేవతిర్యఙ్మనుష్య స్థావరరూపముల వేఱువేఱుగా నుండియు సర్వ శరీరకత్వరూపమున ఒక్కఁడే యగు నని భావము. జ్ఞానయజ్ఞమును జెప్పెడి యీశ్లోకమువలన శరీరవ్యాపార మవశ్యము లేక శుద్ధమానసిక మగు ఉపాసనమును తెలియ నగును.)

* శరీరి విశేష్యము, శరీరము విశేషణము, శరీరిలేక శరీరముమాత్రము. ప్రత్యేకముగా కలుగనేరదు. కనుక శరీరము శరీరికి వట్టివిశేషణము కాక అపృథక్సిద్ధమైన విశేషణమును అగును. అపృథక్సిద్ధము అనఁగా ప్రత్యేకముగా సిద్ధింపనిది. అపృథక్సిద్ధి యనగా ప్రత్యేకముగా సిద్ధింపమి. కరచరణాద్యవయవములచే నైనశరీరము, శరీరికి అపృథక్సిద్ధమై యుండుటవలన అన్నియును జేరి శరీరి యొక్కఁడుగా గ్రహింపఁబడుచున్నది. కాన 'రాముఁడు ఉన్నాఁడు' అనుచో, కాలు ఉన్నది చెవులు ఉన్నది అను అవయవగ్రహణము లేక రాముఁడు అని అవయవియే గ్రహింపఁబడును. శరీరశరీరిభావమూలమైన అపృథక్సిద్ధి గలచోట్లనె నిట్లుగ్రాహ్యము. కనుక స్థావరజంగమాత్మకమైన జగత్తు శరీరశరీరిభావముచే ఈశ్వరునికి అపృథక్సిద్ధమై యుండుటవలన అన్నియును జేరి యీశ్వరుఁ డొక్కఁడుగా గ్రహింపఁదగును. కావున ఆస్థావర మున్నది ఈజంగము మున్నది అనక ఈశ్వరుఁ డొక్కఁడే యున్నాఁ డనఁ దగునని తెలియునది

శ్లో॥ అహం క్రతురహం యజ్ఞః స్వధాహ మహ మౌషధమ్ ।
మన్త్రోఽహ మహమేవాజ్య మహ మగ్ని రహం హుతమ్॥ 16

టీ. అహమేవ= నేనే, క్రతుః=జ్యోతిష్టోమాదికమైన క్రతువును, అహమేవ = నేనే, యజ్ఞః=బ్రహ్మయజ్ఞాది పంచకమును, అహమేవ= నేనే, స్వధా=పితృదేవతలకు పోషకమైనస్వధ, అహమేవ = నేనే, ఔషధం=ఓషధవికారమైన హవిస్సు, అహమేవ= నేనే, మంత్రః=మంత్రము, అహమేవ = నేనే, ఆజ్యం= నేయి-ఘృతసోమాదికమైన హవిస్సు అనుట, అహమేవ= నేనే, అగ్నిః = ఆహవనీయాదికమైన అగ్ని, అహమేవ= నేనే, హుతం=హోమము.

తా. నేనే జ్యోతిష్టోమాది క్రతువులును, నేనే నిత్యమైన పంచ మహాయజ్ఞములును, నేనే పితృగణపుష్టికరమగు స్వధయును, నేనే ఓషధివికారమయిన హవిస్సును. నేనే మంత్రమును, నేనే హోమార్థమయిన ఘృతసోమాదికమగు హవిస్సును, నేనే ఆహవనీయాదికమగు నగ్నియు. హోమమును నేనే యగుదును.

శ్లో॥ పితాఽహ మస్య జగతో మాతా ధాతా పితామహః ।
వేద్యం పవిత్ర మోఙ్కార ఋక్సామ యజు రేవచ॥ 17

టీ. అస్య=ఈ, జగతః = చరాచరాత్మకమైన జగత్తునకు, పితా= తండ్రియు, మాతా=తల్లియు, పితామహః = తాతయు, ధాతా=ధాతయు, వేద్యం=వేదములచేత తెలిసికొనదగిన, పవిత్రం= పావనమయినదియు, ఓంకారః=ప్రణవమును, ఋక్సామయజుశ్చ= ఋక్సామయజుర్వేదములును, అహమేవ = నేనే.

తా. జగత్తునందుగల స్థావరజంగమములకు అచ్చటచ్చట తండ్రిగాను తల్లిగాను ధాతగాను పితామహుండుగాను ఉండువాండను * నేనే;

---

* ఇచట పితా మాతా అని యేకవచనమువలన స్థావరజంగమములకెల్ల ఈశ్వరుండొక్కండే పితయు ఒక్కండే మాతయు నగునని గ్రహింపరాదు. దానిదానికి మాతృ

'(ఇట ధాతృశబ్దము తల్లిదండ్రులు కాక ఉత్పత్తిప్రయోజకుఁడైన చేతన విశేషమున వర్తించెడిని). వేదములచేఁ దెలియఁదగిన పావన వస్తువు లన్నియును నేనే; వానిని తెలుపునదై వేదమునకు బీజభూతమైన యోంకారప్రణవంబును నేనే; ఋక్సామయజుర్వేదములును నేన యగుదును.

47 48 49
శ్లో॥ గతి ర్భర్తా ప్రభు స్సాక్షీ నివాస శ్శరణం సుహృత్ ।
ప్రభవ ప్రలయస్థానం నిధానం బీజ మవ్యయమ్॥ 18

టీ. గతిః=పొందవలసిన స్థానమును, భర్తా = పోషకుఁడును, ప్రభుః= శాసించువాఁడును, సాక్షీ = ప్రత్యక్షముగాఁజూచువాఁడును, నివాసః=వసించుస్థానమును, శరణం=రక్షకుఁడును, సుహృత్ =మంచి హృదయము గలవాఁడును (మేలుగోరువాఁడును), ప్రభవప్రళయస్థానం =అంతటను అన్నిటికిని పుట్టుచోటును లయించుచోటును, నిధానం= ఉత్పత్తిప్రళయముల నొందునవియును, అవ్యయం =(అందంను) నాశరహితమైన, బీజం =కారణమును, (అహమేవ = నేనే).

తా. *గతియు-అనఁగా అచ్చటచ్చటఁ గల ప్రాప్యస్థానమును, ధారకుఁడును, నియామకుఁడును, సాక్షియు (ప్రత్యక్షముగాఁ జూచుచుండువాఁడును), గృహము మొదలయిన వాసస్థానమును, (ఇష్టములను పొందించునదగుటచేతను అనిష్టములను తొలఁగించునదగుటచే

పితృాదులు వేఱువేఱుగ కలరు గనుక అట్లు గ్రహించుట ప్రత్యక్షవిరుద్ధము. కాఁబట్టి అందందు ఆయావానికిఁగల ఆయా తల్లులు తండ్రులు మొదలైనవారెల్ల ఈశ్వరుఁడే యని భావము. అయినను ఈశ్వరుఁడు స్వరూపముచేత ఆయా పితృాదులుగా ఉన్నాఁడని తలఁపరాదు. ఆయాపితృాదులందు అంతర్యామియై యుండి ఆయాపితృాది కార్యములు చేయించుచున్నాఁ డనియె గ్రాహ్యము.

* 'గతి' యనఁగా స్వర్గము పృథివి మొదలైన గమ్యదేశము లనియు 'నివాస' మనఁగా గృహము మొదలైనవాసస్థానము లనియు 'శరణ' మనఁగా మొదటిరెంటివల్ల

చేతను సమాశ్రయింపఁదగినదై యుండు చేతనమే శరణము- రక్షకము, అట్టి) శరణమును, నేనే యగుదును. మేలు గోరువాఁడును, (బ్రహ్మాదులకే కాకమఱి) దేనికిని ఉత్పత్తిప్రళయములకు ఎద్ది స్థానమో అదియు నేనే. నిధానమును - (అనఁగా అందు) ఉత్పత్తిల్లునవియు లయించునవియునగు కార్యజాతము నేనే. మఱి యందందు (ఆయా వానికి ఎన్నఁడును) నాశములేని కారణము ఎద్దియో అదియు నేనే.

శ్లో॥ *తపా మ్యహ మహం వర్షం నిగృహ్ణా మ్యుత్సృజామిచ ।
అమృతం చైవ మృత్యుశ్చ సదస చ్చాహ మర్జున॥ 19

టీ. అర్జున, అహం = నేను, తపామి = అగ్నిసూర్యాదిరూపముగ తపింపఁ జేయుచున్నాను, అహం= నేను, వర్షం=జలమును, నిగృహ్ణామి=స్వీకరించుచున్నాను, ఉత్సృజామిచ = విడుచుచునున్నాను, అమృతం=లోకము జీవించుటకు కారణమును, మృత్యుశ్చ=నశించుటకు కారణమును, సత్ =ఇప్పుడు వర్తించునదియు, అసత్ చ= ఇప్పుడు వర్తింపనిదియు-(అనఁగా జరిగిపోయినదియు జరుగనున్నదియును,) అహమేవ= నేనే.

తా. అర్జునా, గ్రీష్మకాలమునందు అగ్నిసూర్యాదిరూపమున నేనే జగత్తును దపింపఁజేయుదును; పర్జన్యరూపమున నేనే జలమును స్వీకరింతును. అట్లె వర్షాకాలములందు నేనే (పర్జన్యరూపమున) వర్షము గురియింతును. దేనివలన లోకము బ్రదుకునో దేనివలనఁ జచ్చునో యా రెండును నేనే యగుదును. వేయేల, ఇప్పుడు ఉన్న

అచేతనము గాక యిష్టములను గలిగించి అనిష్టములను తొలఁగించి రక్షించునట్టి చేతనమైనదనియు మాఁటికిని భేదము.

* ఇంతవఱకు లోకమున బ్రసిద్ధములగు నాయా మేలిపదార్థములయొక్క సత్త తనయధీన మగుటను దెలిపి యిపుడు వానిప్రవృత్తులును తనయధీన మగుటను చెప్పుచున్నాఁడు.

వియు ఇంతకు మునుపు ఉండినవియు ఇఁక రాఁబోవునవియు నగు వస్తువులన్నియును నేనే. సకలావస్థలయందును గల సమస్త చిదచిద్వస్తువులు నాకు శరీరము లగుటవలన అవియన్నియు శరీరియగు నేనొక్కఁడనే యగుదునుగాన నేనొక్కఁడనే యున్నట్టివాఁడ నని యర్థము. ఇట్లు (దేవతలని మనుష్యు లని తిర్యగాదులని) వేఱువేఱు నామములచేతను రూపములచేతను నానావిధముల వేఱువేఱై యున్నవాఁడనైనను, (ఆ దేవమనుష్యాద్యాత్మకమైన) జగత్తంతయు నాకు శరీరమగుటచే నేను దానికి శరీరినై యుండుటవలన అంతయుఁ జేరి నేనొక్కఁడనే యున్నట్టివాఁడను అని *ఏకత్వజ్ఞానములో అనుసంధించుచు నన్ను (మహాత్ములు) ఉపాసించుచున్నారు.

అవ. ఇట్లు భగవదనుభవమే ముఖ్యభోగముగాఁగల మహాత్ములైన జ్ఞానులయొక్క భజనకీర్తనాది వృత్తమును జెప్పి యిపుడు వారికిఁ గలవిశేషమును తెలుపఁ గోరియే కామ్యకాములగు †అజ్ఞానులయొక్క వృత్తమును జెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ త్రైవిద్యా మాం సోమపాః పూతపాపాః
యజ్ఞైరిష్ట్వా స్వర్గతిం ప్రార్థయన్తే ।

---

*ఇచట అనుసంధింపవలసిన ఏకత్వము శుద్ధమైన యేకత్వముకాదు - అనఁగా అచ్చముగా ఒకటియే యగుననికాదు. అది విశిష్టమైన ఏకత్వము - అనఁగా అనేకముతోఁగూడి మొత్తమునకు ఒక్కటియే యైయుండుట. కావుననే బహుధాపృథక్త్వము గలదానిని ఏకత్వముతో అనుసంధింపవలయు ననఁబడెను. దేవాదినానానామరూపములచే భిన్నమై యుండినను సర్వశరీరకత్వరూపమువలన ఏకమైయుండునట్లు అనుసంధింపవలయునని భావము. కావున ఇది శుద్ధైకత్వముగాక విశిష్టైకత్వముయొక్క అనుసంధానమని తెలియునది.

† అజ్ఞానుల వృత్తమును జెప్పుటమూలమున మహాత్ముల విశేషము తెలియునుగాన వారివిశేషము తెలుపుటకొఱకే అజ్ఞానులవృత్తమిపుడు చెప్పఁబడుచున్నదనుట.

తే పుణ్య మాసాద్య సురేన్ద్రలోకమ్
అశ్నన్తి దివ్యాన్ దివి దేవభోగాన్॥ 20

శ్లో॥ తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలమ్
క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి।
ఏవం త్రయీధర్మ మనుప్రపన్నాః
గతాగతం కామకామా లభన్తే॥ 21

టీ. త్రైవిద్యాః = ఋగ్యజుస్సామము లనెడి మూఁడు వేదములయందుమాత్రము నిష్ఠగలవారు, యజ్ఞైః=ఇంద్రాదుల నుద్దేశించిన యాగములచేత, *మాం=దేవతలకు అంతర్యామినై ఉన్న నన్ను, ఇష్ట్వా=యజించి, సోమపాః=సోమరసమును, పానముఁజేసినవారై, పూతపాపాః = స్వర్గప్రాప్తికి విరోధములగు పాపములను బోగొట్టుకొనినవారై, స్వర్గతిం = స్వర్గలోకప్రాప్తిని, ప్రార్థయన్తే = ప్రార్థించుచున్నారు. తే=వారు, పుణ్యం=దుఃఖసంబంధము లేని-సుఖరూపమైన, సురేన్ద్రలోకం=దేవేంద్రలోకమును, ఆసాద్య=పొంది, దివి=స్వర్గమునందు, దివ్యాన్ = దివ్యములగు - అమానుషములగు, దేవభోగాన్ = దేవతాభోగములను, అశ్నన్తి=అనుభవించుచున్నారు, తే=వారు, విశాలం=విస్తీర్ణమైన, తం=ఆ, స్వర్గలోకం = స్వర్గలోకసుఖమును, భుక్త్వా=అనుభవించి, పుణ్యే=పుణ్యము, క్షీణే=క్షయించ

* 'యజ్ఞైః మాం ఇష్ట్వా=యజ్ఞములచే నన్ను ఆరాధించి' అనుట భగవంతుఁడు తనకు తానే చెప్పుకొనుమాటయేకాని త్రైవిద్యులు అట్లు అనుసంధించువారని తాను చెప్పుమాట కానేరదు. వారికి భగవంతుఁడు తత్తద్దేవతా రూపుఁడనియు కావున తత్తద్దేవతాపూజనము భగవత్పూజనమే యగుననియు జ్ఞానములేనందున, వారు భగవంతుని తాము పూజించునట్లు అనుసంధించుటయే కలుగదు. కాఁబట్టి అది భగవంతుఁడు తానే యనుకొన్నమాటగాని వారు అట్లు చేయుచున్నారని చెప్పుమాట కాదు.

చినదగుచుండఁగా, మర్త్యలోకం = మనుష్యలోకమును, విశన్తి= ప్రవేశించుచున్నారు. ఏవం=ఇట్లు, కామకామాః = కామ్యములగు స్వర్గాదులఁ గోరువారు, త్రయీధర్మం=త్రివేదోక్తమైన సామాన్య ధర్మమును, అనుప్రపన్నాః=ఆశ్రయించినవా రగుచు, గతాగతం= స్వర్గాదులకు పోవుటయు మరల విడిచివచ్చుటయు, లభన్తే=పొందు చున్నారు.

తా. *ఋక్కు యజుస్సు సామము అను త్రి (మూఁడు) విద్యలును త్రివిద్యము లనఁబడును. త్రివిద్యమందుమాత్రము నిష్ఠు లగువారు-అనఁగా త్రివిద్యమందు ప్రతిపాదింపఁబడిన కేవల కర్మము

---

* త్రయీ - అనఁగా ఋక్కు యజుస్సు సామము అను మూఁడువేదములు. త్రయ్యంతము-అనఁగా వేదాంతము-ఉపనిషత్తులనుట. కావున త్రయ్యంతనిష్ఠు లనఁగా వేదాంతనిష్ఠులగుజ్ఞానులు. ఋగ్యజుస్సామము లనెడి త్రివిద్యలును ద్విగుసమాసముచే త్రివిద్యము అగును. త్రివిద్యమందు నిష్ఠగలవారు త్రైవిద్యులు -కర్మకాండనిష్ఠులనుట. త్రైవిద్యులవలెఁగాక త్రయ్యంతనిష్ఠులగు మహాత్ములు పూర్వోక్తప్రకారమున నిఖిల వేదములచే నెఱుఁగఁదగినవాఁడు భగవంతుఁడే యని యెఱింగి వానియందలి అతి మాత్రమైన భక్తిచేఁ గలుగుకీర్తనయజనాదులచే వానినే ప్రాప్యముగాఁ గలిగి వానినే యుపాసింతురని తెలియునది. త్రయ్యంతనిష్ఠులకును విద్యాంగమైన కర్మమును సంబంధించిన సోమపానము కలదు. అట్టిసోమపానము త్రైవిద్యులకు లేదు గావున వీరికి కేవలము ఇంద్రాదియాగశేషమైన సోమపానము చెప్పఁబడెను. యజ్ఞశేషము కాని సోమపానము అధర్మము. అధర్మపరులకు స్వర్గాదిప్రాప్తి కలుగదు. కనుక స్వర్గాదులను ప్రాపించుధార్మికులగు త్రైవిద్యులయొక్క సోమపానము యజ్ఞశిష్టమైనదిగాఁ జెప్పఁ బడెను. స్వర్గాదులకు గమనాగమనములు చేయునంతమాత్రమున దోషములేదు. అవి అస్థిరములును అల్పములును అగుటవలన అట్టివానిని పొందుచువిడుచుచునుండుటయే దోషము. కావుననే అల్పాస్థిరము లనువిశేషణము లుంపఁబడినవి. దేవతలు తమయొక్క భోగ్య వస్తువులను తమ్ము యజించునట్టివారికిఁ గూడ పంచియిత్తురు. కావున వారిని యజించు త్రైవిద్యులకు దేవభోగములు చెప్పఁబడినవి. అయినను, ఆ దేవతలు తాము దేవలోక మున అనుభవించు భోగ్యములనే యిత్తురు గాని, భూలోకమునఁ బొందునట్టి పశు పురోడాశాదుల నియ్యరు. కాఁబట్టి దేవభోగ్యములకు 'దివ్యాన్' అనువిశేషణముచేర్పఁ బడెను. అనఁగా దేవతలయొక్క దివ్యములైన భోగ్యములేకాని భూలోక భోగ్య

నందు నిష్ఠగలవారు త్రైవిద్యులు. వారు త్రయ్యంతనిష్ఠులు కారు. త్రయ్యంతనిష్ఠులగు మహాత్ములు పూర్వోక్త ప్రకారమున నిఖిల వేదవేద్యుఁడు నేనే యని యెఱిఁగి నాయందలి యతిమాత్ర భక్తివలన జనించు కీర్తనాదులచేతను జ్ఞానయజ్ఞముచేతను నన్నే ప్రాప్యముగాఁ గలిగి నన్నే యుపాసింతురు. త్రైవిద్యులన్ననో వేదప్రతిపాద్యములైన యింద్రాదియాగములకు మాత్రము శేషమగు సోమరసములను పానముచేయుచు దానివలన స్వర్గాదిప్రాప్తికి విరోధులగు పాపములను వీడి ఆ యజ్ఞములను, కేవల మింద్రాదులే వానికి దేవతలుగా అనుసంధించి, యజించినను వాస్తవమునకు ఆ యింద్రాదిరూపుఁడైన నన్నే యజించి (నవారగుదురేకాని) యట్లు (ఇంద్రాదిరూపమున) ఉన్నవాఁడ నని నన్నుఁ దెలియరు గాన (మోక్షము నడుగక) స్వర్గగతిని ప్రార్థింతురు. వారు దుఃఖముతోఁ గలియకున్న యీ దేవేంద్రలోకమును బొంది అచట దేవత లనుభవించు దివ్యభోగములను అనుభవింతురు. ఇట్లు వారు మనుష్యలోకమునకంటె విశాలమైన
50
స్వర్గలోకమును అనుభవించి ఆ స్వర్గానుభవమునకు హేతువైన
51 52
పుణ్యము క్షీణింపఁగా మరల మనుష్యలోకమును ప్రవేశించుచున్నారు.
ఈ విధమున త్రయ్యంతసిద్ధమగు జ్ఞానమునందు ఆసక్తి లేమిచే
53
కామ్యములగు స్వర్గాదులను గోరి కేవలము త్రయీధర్మమును అను
54
వర్తించునట్టివారు, అల్పములును అస్థిరములునైన స్వర్గాదులను మరల మరల అనుభవించుచును విడిచివచ్చుచు నుందురు.

ములు త్రైవిద్యులకు కలుగవని భావము. 'క్షీణే పుణ్యే' అనుచో స్వర్గప్రాప్తిని గలిగించు పుణ్యముమాత్రమే స్వర్గానుభవముచే క్షీణించును గాని తక్కిన పుణ్యములు క్షీణింపవని తెలియుచున్నది. పుణ్యములుగూడ బంధకమే గనుక ఆ తక్కిన పుణ్యముల వలన మనుష్యలోకమునందు గొప్పకులమునఁ బుట్టుట మొదలైనవి కలుగుచున్న వని గ్రాహ్యము.

అవ. మహాత్ము లన్నను నిరతిశయ ప్రియరూపమైన మచ్చింతనము చేయుచు నిరతిశయానందుఁడ నగు నన్ను ప్రాపించి మరల రారు అని వారికిఁ గలవిశేషమును తెలుపుచున్నారు.

55
శ్లో॥ అనన్యా శ్చిన్తయన్తో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే।
56 57 58 59
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహమ్॥

టీ. యేజనాః = ఏమహాత్ములగువారు, అనన్యాః = ప్రయోజనాంతరము లేనివారై, మాం = నన్నే, చిన్తయన్తః = చింతించుచు, పర్యుపాసతే = అఖండిత స్వరూపగుణ విభూతులతో ఉపాసింతురో, తేషాం = అట్టి, నిత్యాభియుక్తానాం = నాతో నిత్యసంబంధమును గోరునట్టివారియొక్క, యోగక్షేమం = ముందుకలుగని మత్ప్రాప్తిని పొందుట అనెడి యోగమును లభించుదానిని రక్షించుట -పునరావృత్తి లేమి అనెడి క్షేమమును, అహం = నేను, వహామి = ఇచ్చుచున్నాననుట.

60
తా. మఱియొక ప్రయోజనమును లేనివారై (అనఁగా నన్నుఁ జింతించుటచేతఁదప్పఁ దక్కిన విధముల నాత్మధారణము లభింపమి వలన నన్నుఁ జింతించుటయే ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ గలవారై) నన్నుఁ జింతించుచు మహాత్ములగు జను లెవ్వరు నన్ను (పర్యుపాసింతురో- అనఁగా) సర్వకల్యాణ గుణాన్వితునిఁగాను సర్వవిభూతియుక్తునిఁగాను అన్యూనముగా (అఖండిత గుణవిభూతియుక్తునిఁగా) ఉపాసింతురో, వారు నాతో నిత్యయోగమును గోరుచుండువా రగుటచే నట్టి
61
వారికి నేను నాప్రాప్తి యనెడు యోగమును అపునరావృత్తియనెడు క్షేమము నిచ్చుచున్నాను. 62

శ్లో॥ *యే త్వన్యదేవతాభక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాఽన్వితాః ।
తేఽపి మా మేవ కౌన్తేయ యజన్త్యవిధిపూర్వకమ్। 23

టీ. కౌన్తేయ=అర్జునా, యేతు=ఎవ్వరైతే, అన్యదేవతాభక్తాః=అన్యదేవతలైన ఇంద్రాదులయందు భక్తిగలవారై, శ్రద్ధయా=విశ్వాసముతో, అన్వితాః=కూడినవా రగుచు, యజన్తే=(ఇంద్రాదిదేవతలను) ఆరాధింతురో, తేఽపి=వారును, అవిధిపూర్వకం=వేదాంతవాక్యములు విధించునట్లు అనుసంధింపక, మామేవ=నన్నే, యజన్తి=పూజించుచున్నారు.

తా. ఎవరు కేవలము త్రయీనిష్ఠు లయి ఇంద్రాదిదేవతలయందు భక్తిగలవారగుచు శ్రద్ధతో ఇంద్రాది దేవతలను ఆరాధింతురో, వారు సైతము పూర్వోక్తమగు న్యాయముచేత సమస్తమును నాకు శరీరమై నన్ను ఆత్మగాఁ గలిగియుండుటవలనను, ఇంద్రాది సమస్త శబ్దములు నాకు వాచకము లగుటవలనను, వాస్తవమునకు నన్నే ఆరాధించుచున్నారు; కాని ♦విధిపూర్వకముగా యజించువారు గారు. 'చతుర్హోతారో యత్రసంపదం గచ్ఛన్తి దేవైః' ఇత్యాది

---

* సమస్తదేవతలును భగవంతునికి శరీమగుటం బట్టి 'త్రైవిద్యామామ్' అన్న చోపృన వారి నారాధించుట నిజమునకు నిన్నారాధించుటయని తెలిసి, నీవేల కేవల కర్మలకుఁగూడ మోక్షమనెడి యోగక్షేమమును ఒసంగవు? అనఁగా నీ శ్లోకమునను మీది శ్లోకమునను బదులు చెప్పుచున్నారు.

♦ 'పూర్వోక్త న్యాయముచేత' ననఁగా 'మయి సర్వమ్' ఇత్యాదులను బట్టియు ఈ యధ్యాయమందే 'మయా తత మిదం సర్వమ్' ఇత్యాదులనుబట్టియు నని యర్థము.

♦వేదములందు కర్మభాగము, దేవతలను కర్మములచే నారాధించుటను మాత్రము చెప్పుచున్నదిగాని వారి స్వరూపమును జెప్పదు. వేదాంతములో వారి యథావస్థిత స్వరూపమును దెలిపి అట్టి స్వరూపముయొక్క అనుసంధానముతో వారి నారాధింపవలయునని విధించుచున్నది. ఎట్లన- 'చతుర్హోతారో...' అనెడి యీ వేదాంతవాక్యము, దేవతలు పరమపురుషునికి శరీరభూతు లగుటచేతనే కర్మములు వారికి ఆరాధనములగును

వేదాంత వాక్యములయందు ఇంద్రాదులగు దేవతలు కర్మములయం దెట్లు ఆరాధ్యులుగా సంబంధపడియున్నారని (అనఁగా కర్మములచే ఏ విధమున ఆరాధ్యులగుదురని) విధింపఁబడియున్నదో యావిధిని
63
మున్నిడుకొని త్రైవిద్యులు యజింపరు. వేదాంతవాక్యసమూహము, పరమపురుషునికి శరీరముగా నున్నట్టి యింద్రాదులు ఆరాధ్యు లని
64
విధించుచు ఆత్మభూతుఁ డగు పరమపురుషుఁడే ముఖ్యముగా ఆరాధ్యుఁ డని విధించుచున్నది. చతుర్హోతారః=అగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమాసా దులగు కర్మములు, యత్ర=ఎందు- ఏపరమాత్మ ఆత్మభూతుఁడై నెలకొనియె యుండఁగా, దేవైః=వానికి శరీరభూతు లైనట్టి యింద్రాది దేవతలచేత, సంపదం=ఇంద్రాది దేవతలకు ఇవి ఆరాధనము లగును అనెడి సంపదను (అతిశయమును), గచ్ఛన్తి=పొందుచున్నవో యని యర్థము.

అవ. త్రైవిద్యులు వేదాంతవిధిని తెలియరు కాఁబట్టి 'ఇంద్రా దులను శరీరముగాఁగల పరమపురుషునికి ఆ కర్మములు ఆరాధనము లగును వాఁడే ఆరాధ్యుఁడు' అని తెలియక, దేవతలే యారాధ్యు లని

అని విధించుచు, తన్మూలమున ఆ దేవతలకు శరీరియగు పరమపురుషునికే అవి ముఖ్యముగా ఆరాధనము లగును అని విధించిన దగుచున్నది. శరీరమును గురించిన యారాధనములు శరీరికే చెల్లునుగదా. పరమపురుషునికి శరీరభూతులైయుండుట దేవతాదుల స్వరూపము. ఈస్వరూపమును అనుసంధించియే వారిని ఆరాధింపవలయును. ఆదేవతలవలన ఆ కర్మములు పొందుసంపద యేదనఁగా అవి వారికి ఆరాధనము లగుటయే. త్రైవిద్యులు, వేదాంతములు విధించునట్లు శరీరభూతులగు దేవతల నారాధించుటచే శరీరియగుపరమ పురుషుఁడే ఆరాధింపఁబడుచున్నాఁడు' అనుట తెలియక కర్మభాగమునుబట్టి అవి కేవలము దేవతలకే యారాధనములని తలఁచి వానిని ఆదేవతల నుద్దేశించియే చేయుచున్నారు కాని వేదాంతవిధిపూర్వకముగ భగవంతు నుద్దేశించి చేయుటలేదు. అయినను అవి తుదకు భగవంతునికే యారాధనము అగుచున్నవి గాన వారుకూడ భగవంతు నారాధించువారే యగుచున్నారని భావ్యము.

తలఁచి వారినే ఆ కర్మములచే నారాధించుచు)రు. (ఆ దేవతలు దేశ కాలపరిమితములైన భోగములుగల వారగుటచేత వారిని ఆరాధించు)

65

త్రైవిద్యులును పరిమితములైన ఫలములనే పొందినవారై (అవి తీఱఁ గానే ఆ దేవతలతో కూడ) చ్యుతి నొందునట్టి స్వభావము గలవా రగుదు రని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభు రేవచ।
న తు మా మభిజానన్తి తత్త్వేనాత శ్చ్యవన్తి తే॥ 24

టీ. సర్వయజ్ఞానాం=ఇంద్రాదులనుద్దేశించి చేయఁబడుసమస్త యజ్ఞములకు, భోక్తాచ=ఆ యజ్ఞములచే నారాధింపఁబడువాఁడును, ప్రభుశ్చ=ఫలప్రదాతయు, అహమేవహి = నేనేకదా, మాంతు= నన్నో, తత్త్వేన=యథార్థముగా, తే=వారు, న అభిజానన్తి=ఎఱుఁ గరు, అతః=అందువలన, చ్యవన్తి=ఆ దేవతలవలనఁ కలుగు భోగ ములనుండి జాఱుచున్నారు.

తా. ఇంద్రాదిదేవతల నుద్దేశించి చేయునట్టి సమస్తయజ్ఞ ములచేత నారాధింపఁబడువాడును, అందందు వారివారికి ఆ యాఫల

66

ముల నిచ్చువాఁడును నేనే యగుదునుగదా. ఐనను త్రైవిద్యులు న న్నిట్టివానినిగా నెఱుఁగరుగాన, తాము కేవలము దేవతలనే ఆరాధించు నట్లు తలఁచి అందువలన పరిమితము లగుఫలములను బొంది అవి తీఱఁగానే వానినుండి చ్యుతి నొందువా రగుదురు.

అవ. వారువారు తాము చేయుకర్మము ఒక్కటియే యైనను, (ఆ కర్మమునే వారిలో కొందఱు దేవతలను గుఱించియు, మఱి కొందఱు ఈశ్వరునిగుఱించియు సంకల్పించి చేయుచున్నారు. ఇట్లు కర్మము ఒక్కటియేయైనను దానినిగుఱించిన) సంకల్పముమాత్రము నందుఁగల భేదముచేత కొందఱు అత్యల్పఫలములను బొంది (పునరా

వృత్తిరూపమైన) చ్యుతి నొందు స్వభావముగలవా రగుచున్నారు. కొందఱు అనవధికాతిశయానంద పరమపురుషప్రాప్తిరూప మైనమహా ఫలమును బొంది పునరావృత్తి రహితు లగుచున్నారే. ఔరా! ఇది గొప్ప వైచిత్ర్యము అని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ యాన్తి దేవవ్రతా దేవాన్ పితౄన్ యాన్తి పితృవ్రతాః ।
భూతానియాన్తిభూతేజ్యా యాన్తిమద్యాజినోఽపిమామ్॥

టీ. దేవవ్రతాః = ఇంద్రాది దేవతల నారాధించు సంకల్పము గలవారు దేవాన్ = ఇంద్రాది దేవతలను, యాన్తి = పొందుచున్నారు, పితృవ్రతాః = పితృదేవతల నారాధించు సంకల్పము గలవారు, పితౄన్ = పితృదేవతలను, యాన్తి = పొందుచున్నారు. భూతేజ్యాః = యక్షరాక్షసపిశాచాది భూతములను ఆరాధించు (సంకల్పము గల)వారు, భూతాని = ఆయా భూతములను, యాన్తి = పొందుచున్నారు, మద్యాజినః = న న్నారాధించువారు, మాం అపి = నన్నే, యాన్తి = పొందుచున్నారు.

తా. *(వ్రతశబ్దము సంకల్పవాచకము,) ఎవరు దేవవ్రతులో_ అనఁగా దర్శపూర్ణమాసాదు లగుకర్మములచేత 'ఇంద్రాదులను యజింతము' అని ఇంద్రాదులను యజించు సంకల్పము గలవారెవరో వారు ఇంద్రాది దేవతలను బొందుదురు. ఎవరు పితృయజ్ఞాదులచే

---

* ఇట్లే కర్మము సమానమేయైనను సంకల్పమాత్ర భేదముచేత ఫలవైచిత్ర్యము కలుగుచున్నది. ఇచట సంకల్ప విశేషమువలననే ఫలభేదము కాఁబట్టి వ్రతమునకు సంకల్పమే యర్థమగును. దేవవ్రతాః పితృవ్రతాః అనువానినడుమ యజనశబ్దమును, భూతేజ్యాః అనుదాని తుదను వ్రతశబ్దమును మేళవించుకొనవలయును. ఆయాసంకల్పము గలవారికి దేవతలు మొదలయిన వేఱువేఱు ప్రాప్యములను జెప్పుట, ఆయా ప్రాప్యములతో సమానమగు కాలదేశములను సమానమగు భోగములను బొందుచున్నారని తెలుపుటకని ఎఱుంగునది.

'పితరుల్ను యజింతము' అని పితరులను యజించు సంకల్పము గల వారో వారు పితరులను బొందుదురు. ఎవరు 'యక్షరక్షః పిశాచాదు లగుభూతములను యజింతము' అని భూతములను యజించు సంకల్పము గలవారో వారు భూతములను బొందుదురు. ఎవ్వరైతే ఆ యజ్ఞము లచేతనే 'దేవపితృ భూతశరీరకుండును పరమాత్ముడును భగవంతుడును నగు వాసుదేవుని యజింతము, అను సంకల్పముతో నన్ను యజించు చున్నారో, అట్టివారు నన్నే పొందుచున్నారు. ఇట్లు దేవాదివ్రతులు దేవాదులను బొంది వారితోఁగూడ పరిమితమైన భోగమును అను భవించి వారికి వినాశకాలము కలిగినపుడు వారితోఁగూడ తాము విస్తారమును బొందుచున్నారు. నన్ను యజించువా రన్ననో *ఆద్యం తరహితుఁడును, సర్వజ్ఞుఁడును, సత్యసంకల్పుఁడును, అనవధికాతిశయా సంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణ మహోదధియు, అనవధికాతిశయానందుఁ డును, అగు నన్నుఁబొంది పునరావృత్తి లేకుందు రని యర్థము.

---

* ప్రాప్య మెట్లో అట్లే దానిని ప్రాపించువారును అగుదురు. ఇచట ప్రాప్యుఁ డగు ఈశ్వరుఁడు ఆద్యంతరహితుఁ డగుటచే నిత్యుఁడగును గాన వానిని ప్రాపించు వానికి పునరావృత్తి కలుగదు. ప్రాప్యము అనిత్యమైన నేకదా ప్రాపించువానికి పునరా వృత్తి కలుగును. మఱియు నీశ్వరుఁడు సర్వజ్ఞుఁ డగుటచే ప్రాపించువానికి విరోధియైన అజ్ఞానముయొక్క నాశము కలుగుచున్నది. అయినను ఈశ్వరుఁడు స్వతంత్రుఁ డగు టచే తన్ను ప్రాపించినవారిని తలఁచినప్పుడు తఱిమి వేయఁగూడదా అని శంక కలు గఁగా, వాఁడు సత్యసంకల్పుఁడు గనుక (అనఁగా 'భక్తులను మఱల పంపివేయను' అని వాఁడు చేసికొన్నసంకల్పము నిత్యమైనది గనుక) భక్తులకు పునరావృత్తి కలుగదు. వాని కల్యాణగుణములును ఆనందమును అనవధికములు (అనఁగా మేరలేనివి) గనుక వానిని బొందువారి భోగములును అనవధికము లయియుండు నేకాని పరిమితములు కానే రవు. ఇట్లు భగవంతునికి ఆద్యంతరహితత్వము మొదలైన విశేషణము లుంచుట. ఇతర దేవతాభక్తులకుఁ గలుగు పునరావృత్తి మొదలైనవి భగవద్భక్తులకు కలుగవని నిరూ పించుట కొఱకుఁగా తెలియునది. తద్భక్తులకు కర్మవశమునఁ గాకపోయినను స్వేచ్ఛ చేత పునరావృత్తి గలుగఁగూడదా యనఁగా భగవంతునియొక్క యేతాదృశగుణ విభూతుల ననుభవించునట్టివారికి తక్కిన విషయములందు వెగటు కలుగును గాన వారు స్వేచ్ఛచేతనుగూడ పునరావృత్తి నొందరు. అనఁగా ఇతర విషయానుభవమునకు మఱలిరారు.

అవ. నన్ను యజించువారికి ఇంతవఱకుఁ జెప్పినవిశేషముకాక, యీ మఱియొక *విశేషముకూడఁ గలదని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ పత్రంపుష్పంఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి।
తదహం భక్త్యుపహృత మశ్నామి ప్రయతాత్మనః॥

టీ. యః=ఎవ్వఁడు, మే=నాకు, భక్త్యా=అత్యంతప్రీతితో, పత్రం=తులసి మొదలగు పత్రమునుగాని, పుష్పం = పువ్వుగాని, ఫలం=పండునుగాని, తోయం=నీరునుగాని, ప్రయచ్ఛతి=సమర్పించుచున్నాఁడో, తస్య ప్రయతాత్మనః=అట్టి శుద్ధితోఁగూడిన మనస్సు గలవానియొక్క, భక్తి ఉపహృతం=అటువంటి భక్తితో సమర్పింపఁబడిన, తత్=ఆ పత్రపుష్పాదికమును, అహం=నేను, అశ్నామి= భుజించుచున్నాను.

67

తా. అందఱికిని సులభముగా దొరకు ఒక *పత్రముగాని

68

లేక పుష్పముగాని, లేక ఫలముగాని, (ఏది దొరకకపోయినను అతి సులభముగా తప్పక దొరకునట్టి) జలముగాని, ఎవఁడు నాయెడలం గల అత్యంత ప్రీత్యతిశయముచేత (నాకవి యిచ్చిననేకాని లేనియెడల తనంత నిలువనోపక వానిని నాకర్పించుటయే ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ గలవాఁడై) నా కొసంగునో వాఁడు ఆ పత్రాదులను నా కిచ్చుటయే

---

* ఇంతవఱకుందు, ఉపాయమగు కర్మము సమానమైనను ప్రాప్యములయిన భోగ మోక్షములు విషయములుగానుండుటవలన త్రైవిద్యులకం టెజ్ఞానులకుఁగలుగువిశేషము చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు ఉపాయమే విషమముగా నుండుటవలన (అనఁగా త్రైవిద్యులకు దుష్కరముగాను జ్ఞానులకు అత్యంతసుకరముగాను ఉండుటవలన) జ్ఞానులకుఁ గలుగు విశేషమును జెప్పుచున్నారని తెలియునది.

*'పత్రేషు పుష్పేషు ఫలేషు తోయేష్వక్రీతలభ్యేషు సదైవ సత్సు। భక్త్యేకలభ్యే పురుషే పురాణే ముక్త్యైకిమర్థం క్రియతేనయత్నః' అనుటయు నిచట నూహ్యము.

ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ గలిగియుండుటవలన *పరిశుద్ధమైన మనస్సు కలవాఁడై యుండును. అట్టి పరిశుద్ధాత్ముఁడు ♦అటువంటి భక్తితో నాకర్పించు పత్రాదులు ఎంతస్వల్పములైనను వానిని నేను ♦సర్వేశ్వరుఁడ నయ్యు, నిఖిలజగదుదయవిభవలయలీలుఁడ నయ్యు, అవాప్తసమస్తకాముఁడ నయ్యు, సత్యసంకల్పుఁడ నయ్యు అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణుఁడ నయ్యు, స్వాభావికానవధికాతిశయా

---

* ప్రయోజనాంతరములందు రక్తి కలిగియుండుటగాని పుణ్యకార్యమునందైనను ఫలాభిసంధికలిగియుండుటగాని మనస్సుయొక్క అశుద్ధియగును. అట్టి యశుద్ధిలేమియే ప్రయతత్వము. కావున ప్రయోజనాంతరములను గాని ఫలములనుగాని కోరక పత్రాదులను భగవంతున కర్పించుటయే ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ గలిగియుండుటయనెడి శుద్ధితోఁగూడిన మనస్సే యిచట ప్రయతాత్మశబ్దముచే గ్రాహ్యము.

♦ ఫలాభిలాషులకుఁగూడ ఒకానొకవిధమైన భక్తిగలదు. ఇది అట్టి భక్తికాదనుటకై 'అటువంటి' అను విశేషణముంచి పూర్వోక్తలక్షణమైన మహాత్ములభక్తి పరామర్శింపఁబడినది. మఱియును 'భక్త్యా' అని మొదటఁ జెప్పి మరల 'భక్త్యుపహృతిమ్' రెండవతూరియు నాభక్తినే కీర్తించుటయేలనఁగా, అత్యల్పములగు పత్రాదులను భగవంతుఁ డత్యాదరముతోఁ జేకొనుటకు హేతువు ఆభక్తియేకాని మఱొకటి కానేరదని తెలుపుటకు. ఈ విషయమునే భగవంతుఁడు 'అణ్వ ప్యుపహృతం భక్తైర్మమ భోగాయ జాయతే। భూర్యప్యభక్తోపహృతం న మే భోగాయ జాయతే.' (భక్తుఁడు నాకర్పించునది అణువంతైనను అది నాకు భోగార్హమగుచున్నది. భక్తిలేనివా రర్పించునది మిక్కిలి యైనను అది నాకు భోగార్హముగాదు) అని తానే చెప్పియున్నాఁడు.

♦ సర్వేశ్వరుఁ డనుటచే, ఇంద్రాదులు తమశక్తివృద్ధినొందుటకొఱకు హవిస్సు మొదలైనవానిని గ్రహించునట్లు నేను నాశక్తివృద్ధికొఱకు పత్రాదులను గ్రహించువాఁడను గాను. ఏలన, అంతటను ఎప్పుడును గల నియమనశక్తి నాకుఁ గలదు. అట్టి నా పరిపూర్ణశక్తిని నేను పెంపనక్కఱలేదు; కావున దానివృద్ధికై పత్రాదులను గ్రహింపను అని భావము. భక్తినిబట్టి గ్రహింతును అని భావము. నిఖిల ... లీలుఁడనుటచే, నాలీలకు ఉపకరణమైన జగత్తులోనిదే యీ పత్రాదులు గాని దానికి వెలియైనవి కావు. అనఁగా నావస్తువులే నాకర్పింపఁబడుచున్నవని భావము. అవాప్తసమస్తకాముఁడనుటచే, నే నింతవఱకు పొందని దొకటియు లేదు. కాఁబట్టి క్రొత్తగా నొకటి పొందవలసినదియు లేదు. కావున పత్రాదులు భక్తిపూర్వకముగా అర్పింపఁబడినవని కైకొనుచున్నానేకాని అవి నాకు అపూర్వములైనవని కాదనుట. సత్యసంకల్పుఁ డనుటచే, నే నెట్టివస్తువునుగాని తలఁచినంతనే అది

నందమయ మగు నా స్వరూపము ననుభవించుచు నున్నవాఁడ నయ్యు, కోరికల కందరాని యొక *అపూర్వ ప్రియవస్తువు దొరకిన యెడ నెట్లో అట్లే అనుభవింతును. ఇట్లే మోక్షధర్మమందును
69
'యాః క్రియాః సంప్రయుక్తాస్స్యురేకాన్తగతబుద్ధిభిః । తాః సర్వాశ్శిరసా దేవః ప్రతిగృహ్ణాతి వై స్వయమ్' అని చెప్పఁబడి యున్నది. 70.

అవ. మహాత్ములగు జ్ఞానులకు అవాఙ్మనసగోచరమైన యిట్టి విశేషమున్నది. కనుక నీవును అట్టి జ్ఞానివై పూర్వోక్త లక్షణమైన భక్త్యతిశయముచే వినమితములైన ఆత్మాత్మీయములు గలవాఁడవై కీర్తన యతనార్చనప్రణామాదుల నిరంతర మాచరించుచు లౌకికములును వైదికములును అగు నిత్యనైమిత్తిక కర్మములను ఈ విధమున ఆచరింపు మని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్।
యత్తపస్యసి కౌన్తేయ తత్కురుష్వ మదర్పణమ్॥ 27

తప్పక నాకుఁగలుగును. కనుక ఒకనివలన ఒకవస్తువును నేను పుచ్చుకొనుటకు హేతువు అది నాకు అశక్యమైన దని కాదు; అని అభిప్రాయము. అనవధిక...ఇత్యాదులచే గుణమునందునన్నె స్వరూపమునందును 'నిరతిశయానందమయుఁడనై తృప్తి నొందియున్న నాకు ఈ పత్రాదు లెంతమాత్రము అని భావము. ఆయా విశేషణములు చెప్పుటకుఁ గల అభిప్రాయములను తెలియునది.

* అత్యల్పమగు పత్రాదులను భక్తినిబట్టి అత్యపూర్వములైన ప్రియవస్తువులవలె భగవంతుఁడు చేకొనుచున్నాఁడనుట 'పరిపూర్ణోఽపి భగవాన్ భక్తైర్భక్త్యేప్సితం దీరితమ్। సాపేక్షవత్తదాదత్తే తేనప్రీతోదతాత్యలమ్॥' అనుచోఁగూడ చెప్పఁబడినది. మఱియు మోక్షధర్మమున ఫలాంతరార్థులగు జనులు సమర్పించునవి 'తత్సర్వం దేవదేవస్య చరణావుపతిష్ఠతే' అని భగవంతునిపాదములందుండునట్లును పరమైకాంతిజనులగు భక్తులు సమర్పించువానిని 'యాఃక్రియాః' అని భగవంతుఁడు శిరసున వహించునట్లును చెప్పం

టీ. కౌన్తేయ=అర్జునా, యత్ = ఏ లౌకికవ్యాపారమును, కరోషి=చేయుచున్నావో, యత్ అశ్నాసి = దేనిని భుజించుచున్నావో, యత్ జుహోషి=ఏ హోమమును వేల్చుచున్నావో, యత్ దదాసి=దానమును చేయుచున్నావో, యత్ తపస్యసి=ఏ తపమునాచరించుచున్నావో, తత్=ఆ సమస్తమయినదియు, మదర్పణం=నాయందు. సమర్పింపఁబడిన దగునట్లు, కురుష్వ=చేయుము.

తా. అర్జునా, దేహయాత్రకు వలయునట్టి యే లౌకిక కర్మమును జేయుదువో, దేహధారణముకొఱకు దేనిని భుజింతువో, హోమ దానతపః ప్రభృతులైన యే వైదికకర్మములను నిత్యనైమిత్తకములను జేయుదువో, వానినంతయు నా కర్పణముగా చేయుము-అనఁగా నా కర్పితమగునట్లు చేయుము. సమస్తములగు లౌకిక వైదికకర్మముల కర్తృత్వమును భోక్తృత్వమును ఆరాధ్యత్వమును నాయందు సమర్పితమగునట్లు గావింపుమనుట. (కర్మములు *క్షణికము లగుటచే వానిని నాయందు సమర్పించుట యెట్లు అందువేని, కర్మములను సమ

బడియున్నది. మఱియు భగవంతుఁడు పత్రపుష్పాద్యల్పవస్తుప్రదానము చేతనే భక్తుల కతిసులభుఁ డగుచున్నాఁడు. త్రైవిద్యుల కట్లు కాఁడు. కాన వీరికంటె భక్తులకు భగవత్ప్రాప్త్యుపాయము అతిసుకరముగా నుండుటయే విశేషము అని తెలియునది.

* వస్తువు స్థాయి అనియు క్షణిక మనియు ద్వివిధము. స్థాయివస్తువులనఁగా నిలుకడగా ఏర్పడియుండునవి ఇవియే పండు పువ్వులు మొదలైనవి. క్షణికములనఁగా క్షణమాత్ర మేర్పడియుండునవి. చేయఁబడుచున్న యాయాక్షణమువరకె ఏర్పడియుండున వనుట. ఇవియే కర్మములు. సమర్పించుట అనఁగా ఒకచోటనున్న స్థాయి వస్తువును మఱొకచోటఁ గూర్చుట; కాన స్థాయివస్తువులగు పుష్పఫలాదులను ఒక చోటనుండి మఱియొకచోటఁ జేర్పఁగూడును (అనగా సమర్పింపఁగూడును) గాని క్షణికములగు కర్మములను అట్లు సమర్పింపఁ దరముకాదు. కనుక లౌకిక వైదికము లగు కర్మములను భగవంతునియందు సమర్పించుట యెట్లు? అని భావము.

ర్పించుట యనఁగా కర్మములనే సమర్పించుటకాదు. ♦కర్మముల కర్తృత్వమును భోక్తృత్వమును ఆరాధ్యత్వమును మాత్రము నాయందు సమర్పించుట యని తెలియుము.) *శ్రుతి సూత్రాదులవలన జీవునికే కర్తృత్వ భోక్తృత్వములును దేవతలకు ఆరాధ్యత్వమును తెలియుచుండఁగా అవి యీశ్వరుఁడనగునా కెట్లు చెల్లునందువేని, యాగదానాది కర్మములందు ఆరాధ్యులుగా తెలియుచున్న దేవాదులును, ఆ కర్మములకు కర్తయు కర్మఫలములకు భోక్తయు నగు ♦నీవును మదీయులై మత్సంకల్పమునకులోనైన స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తులు గలవారునైయున్నారు. కనుక (మీఁకు గల కర్తృత్వాదులు నా సంకల్పమువలననే జరుగుచున్నవి) ఇట్లు నేను మీకందఱికిని ♦పరమశేషియు పరమకర్తయునై యుండుటవలన ఇట్టి నాయందే, కర్తయు భోక్తయు ఆరాధకుఁడును అగు నిన్నును, ఆరాధ్యులగు దేవతాసమూహమును, ఆరాధనములగు కర్మసమూహమును సర్వమును సమర్పిం

♦ కర్తృత్వము కర్మములు చేయువారికనియు, భోక్తృత్వము కర్మఫలముల ననుభవించువారికనియు, ఆరాధ్యత్వము కర్మములచే నారాధింపఁబడు దేవతల కనియుఁ దెలియునది. ఈ కర్తృత్వాదులు ఈశ్వరునియందు సమర్పించుట యనఁగా సర్వమునకు నీశ్వరుఁడే కర్తయు భోక్తయు ఆరాధ్యుఁడును అగునని అనుసంధించుట.

* 'కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్' అను బ్రహ్మసూత్రము జీవునకే కర్తృత్వ భోక్తృత్వములను, శ్రుతిదేవతల కారాధ్యత్వమును జెప్పుచున్నవి. కనుక ఆ కర్తృత్వాదులు ఈశ్వరునికే కల వనుట యెట్లు అని భావము.

♦ ఇచట అర్జునుని 'నీవును' అనుటవలన నీవలెనే కర్తృత్వ భోక్తృత్వములు గల ఒక్కొక్క మనుజుఁడును అని భావము,

♦ మనుష్యాదులకు శేషులగు దేవతలకు సైతము శేషియగుటచే పరమశేషియనియు, ఆయాకర్తల సర్వప్రవృత్తులకును సంకల్పవేషమున కర్త యగుటవలన కర్తలకు కర్తయగుచున్నాఁడు గాన పరమకర్త యనియుఁ జెప్పఁబడినది. కావుననే పరమకర్తయందు సామాన్యకర్త యొక్క కర్తృత్వాదులును, పరమశేషియందు సామాన్యశేషులగు దేవతల యారాధ్యత్వాదులును సమర్పింపఁదగు నని భావము. ఇది భక్తిప్రకరణము గాన 'అత్యంతప్రీతితో' ననఁబడెను.

పుము. (ఇట్లు నిన్నే సర్వమునకు కర్తగాను భోక్తగాను ఆరాధ్యునిఁగాను అనుసంధించినయెడల ప్రత్యక్షమున కర్తగానుండు నన్నును ఆరాధ్యులుగాఁ జెప్పఁబడు దేవతలను అనుసంధించుట యెట్లు అందువేని,) నీవు నానియమనమునకు లోనై యుండుటవలన నిన్ను నాకు శేషభూతుఁడై యుండుటే ముఖ్యస్వరూపముగాఁ గలిగియుండువానినిగాను. ఆరాధ్యులగు దేవతలు మొదలగువారిని సైతము ఇట్టి స్వభావమే లోవలఁ గలవారినిగాను, అత్యంతప్రీతితో అనుసంధింపుము అని భావము.

71

శ్లో॥ శుభాశుభఫలై రేవం మోక్ష్యసే కర్మబన్ధనైః ।
సన్న్యాసయోగయుక్తాత్మా విముక్తో మా ముపైష్యసి॥ 28

టీ. ఏవం=ఇట్లు, సన్న్యాసయోగయుక్తాత్మా = సర్వమును భగవంతునియందు సమర్పించుట అనెడి అనుసంధానముతోఁగూడిన మనస్సు గలవాఁడవై, శుభాశుభఫలైః =అనుకూలప్రతికూలఫలములు గల,కర్మబన్ధనైః=కర్మ(ప్రాచీనకర్మములనెడి, బన్ధనైః = మత్ప్రాప్తికి విరోధులైనవానిచేత, మోక్ష్యసే=విడువఁబడఁగలవు, విముక్తస్సన్ = (ఇట్లు) విడువఁబడినవాఁడవై, మాం= నన్ను, ఉపైష్యసి= పొందఁగలవు.

తా. *ఇట్లు సన్న్యాస మనెడి యోగముతోఁగూడిన మనస్సు గలవాఁడవై - అనఁగా ఆత్మను, నాకు శేషభూతుఁడును నియామ్యుఁడునై యుండుటే ముఖ్యస్వరూపముగాఁ గలవానిని గాను సర్వకర్మములను మదారాధనములను గాను అనుసంధించుచున్నవాఁడవై, లౌకికకర్మములను వైదికకర్మములను జేయుచుంటివేని శుభాశుభఫలములు గలిగినట్టియు మత్ప్రాప్తికి విరోధులైనట్టియు ప్రాచీనకర్మము

* ఇచట సన్న్యాసయోగశబ్దములచే జ్ఞానయోగ కర్మయోగములు గ్రహింపఁబడు. సన్న్యాస మనఁగా పూర్వశ్లోకోక్తమైన సమర్పణము - ఆత్మ తన కర్తృత్వాద

న్నటినుండి విడివడుదువు. ఇట్లు వానినుండి విడివడినవాఁడవై న్నే పొందుదువు. (నన్నుఁ బొందుటకు ప్రతిబంధకములగు పూర్వ ్మములనుండి విడివడినయెడల నన్నే పొందుటకు సందేహము దని భావము.)

అవ. లోకమున ఎవరికిని లేనట్టిదియు ఉత్కృష్టమైనదియునైన నా స్వభావమును వినుము అనుచున్నారు.

శ్లో॥ *సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః।
యే భజన్తి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషుచాప్యహమ్॥

టీ. అహం=నేను, సర్వభూతేషు = సర్వభూతములయెడల, సమః = (అన్నిటికిని ఆశ్రయింపఁదగినవాఁడనై యుండుటయందు) సముఁడను, మే=నాకు, ద్వేష్యః=ద్వేషింపఁదగినవాఁడు, నాస్తి=(ఒక్కఁడును) లేఁడు, ప్రియః = ప్రియుఁడైనవాఁడు, న = లేఁడు, తు=అయినను, యే = ఎవరు, భక్త్యా = భక్తిచేత (నన్ను భజించుటే ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ గలిగి) మాం=నన్ను, భజన్తి=భజించుచున్నారో, తే=వారు, మయి=నాయందు, (వర్తన్తే=వర్తించుచున్నారు), అహం= నేనును, తేషు=వారియెడ ననుట, (వర్తే=

లీశ్వరునియందు సమర్పించుట. యోగ మనఁగా అనుసంధానము. అట్లు కర్తృత్వాదులు సమర్పించి, తన్ను ఈశ్వరునికి శేషభూతునిఁగాను నియామ్యునిఁగాను కర్మములను తదారాధనములనుగాను అనుసంధించుట. ఇట్టి యనుసంధానముతో లౌకిక వైదికకర్మములను జేయుటె యిచట గ్రాహ్యము. సమర్పణబుద్ధితోఁ జేయఁబడుచున్న కర్మములు బంధకములు కావు కాన 'ప్రాచీనకర్మ'ము లనియు బంధనము లభిమత ప్రాప్తివిరోధులు గాన 'మత్ప్రాప్తిః విరోధులైనట్టియు' ననియుఁ జెప్పబడెను.

* పత్రం పుష్పమ్' అను శ్లోకమున భక్తితో నేది సమర్పించినను అది దుర్లభమైనదని కాని సులభమైనదనికాని తక్కువైన దనికాని ఎక్కువైనదనికాని తారతమ్యమును పాటింపక స్వీకరించుటవలన ఈశ్వరుని సౌలభ్యము చెప్పఁబడినది. 'యత్కరోషి' అను శ్లోక

వర్తించుచున్నాను) - అనఁగా నేను నాకు ఉత్కృష్టులైన వారియెడల నెట్లో అట్లే వారియెడల ప్రవర్తించుచున్నా ననుట.

తా. సమస్తములైనభూతములును దేవత లనియు మనుష్యు లనియు [72] తిర్యక్కులనియు స్థావరము లనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నవై [73] జాతినిబట్టియు [74] ఆకారమునుబట్టియు [75] స్వభావముఁబట్టియు జ్ఞానమును బట్టియు ఒకటి కొకటి మిక్కిలి యెక్కువ తక్కువలుగా వర్తించు చుండును. అయినను నేను వాని యెక్కువతక్కువలను పాటింపక అన్నిటికిని సమముగా *ఆశ్రయింపఁదగినవాఁడనై యుందును. 'వీఁడు జాత్యాకారస్వభావ జ్ఞానాదులచేత నికృష్టుఁడు' అని ఆశ్రయించు విష యమున నాకు ద్వేషింపఁదగినవాఁడు లేఁడు - అనఁగా రోయందగి యుండుటంబట్టి నాకు త్యజింపఁదగినవాఁడు గాఁడు. అట్లే (జాత్యాదు లందుఁ ఉత్కృష్టుఁడైనయొకఁడు నన్నాశ్రయింపవచ్చె నేని వానిని) నాకు సమాశ్రితుఁ డగుటనుబట్టియే తప్ప 'వీఁడు జాత్యాదులచేత మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడై యున్నాఁడని తలఁచి ఆజాత్యాదులతోఁ గూడియుండుటనుబట్టి నన్నాశ్రయించు విషయమున నాకు ప్రియుఁ డైనవాఁ డొక్కఁడును లేఁడు- అనఁగా నాకు సంగ్రహింపఁదగినవాఁడు

మున ఏ కర్మమునుగాని తనకు అర్పణము అను బుద్ధితో మాత్రము చేసినంతనె అది తనకు ఆరాధనముగాఁ జేసికొనుటవలన ఆ సౌలభ్యముయొక్క దార్ఢ్యము చెప్పఁబడి నది. ఈ శ్లోకమున జాత్యాకారాది తారతమ్యమును పాటింపక భక్తుల కత్యంతపరతం త్రుఁడై యుండుటవలన వాని సౌశీల్యము చెప్పఁబడెనని తెలియునది.

* జ్ఞానశూన్యములగు తిర్యక్కులకును స్థావరములకును భగవత్సమాశ్రయణ మెట్లు ? అని శంకగలుగవచ్చును. పుణ్యాధిక్యమువలన జ్ఞానవిశేషముగలిగిన గజేంద్ర వానరేంద్రాదులు భగవత్సమాశ్రయణము చేయుట నూహించునది. శాపాదులవలన స్థావరములైనవానికిని కొంతజ్ఞానముండునని మహర్షులు చెప్పుటంజేసి వానికిని భగవ

73

గాఁడు. అయినను, నాయందలి ప్రీత్యతిశయముచేత నన్ను భజింపక యున్నచో తమంత నిలువనోపక నన్ను భజించుట ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ గలిగి యెవరు నన్ను భజింతురో అట్టివారు జాత్యాదులచేత ఉత్కృష్టులైనను గాని నికృష్టులైనను గాని నాకు ♦సమానగుణులైన వారివలె సుఖముగా నాయెడలనే ప్రవర్తింతురు. ఏలన, నేను అట్టి వారియెడల నాకంటె నుత్కృష్టులైనవారియెడల నెట్లో అట్లు ప్రవర్తింతును.

అవ. అందును.

శ్లో॥ *అపి చే త్సుదురాచారో భజతే మా మనన్యభాక్।
సాధు రేవ స మన్తవ్య స్సమ్య గ్వ్యవసితో హి సః॥ 30

టీ. సుదురాచారోఽపి = తనజాతికి ఉపాదేయమైన ఆచారమును చేయమియు, పరిహరింపఁదగిన ఆచారమును ♦చేయుటయు గలవాఁడైనను, అనన్యభాక్ = ఇతర ప్రయోజనము లేనివాఁడై, మాం = నన్ను, భజతేచేత్ = భజించునేని, సః = వాఁడు, సాధురేవేతి = సజ్జనుఁడే

దాశ్రయణము కలుగకపోదు. ఐన నది మనోవ్యాపారరూపముగా మాత్ర ముండు నని యూహ్యము.

♦ వారు, పరమేశ్వరుఁడ ననుభయము తక్క అట్లు సమానులవలె సుఖముగా నాయెడల ప్రవర్తించుచు నన్నే సేవించుచుందురు. పిత్రాదుల యందు భారముమోసి పుత్రులెట్లుందురో అట్లేవారును నేనును పరస్పరము ఉందుముగాని అధిపతియు సేవకులును పరస్పరము ఉండునట్లు ఉండము అని భావము.

* భగవంతుఁడు వారివారి సమాశ్రయణములను స్వీకరించు విషయమున వారి వారి జాత్యాదుల యపకర్షము ఏమియుఁ జేయనేర దని పూర్వశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడెను. ఆ విషయమున వారివారి యాచారముల యపకర్షము సైతము ఏమియుఁ జేయనేర దని యిప్పుడు చెప్పఁబడుచున్నది.

♦ ఆయాజాతులవారికి ఆయాయాచారములు నియతములై యుండును. కాన, ఒకజాతివాఁడు తనకు నియతమైన యాచారమును జేయకుండుటయు తనకు నియతము

(వైష్ణవాగ్రేసరుఁడే) యని, మన్తవ్యః=గౌరవింపఁదగినవాఁడు, హి= ఏలనఁగా, సః=వాఁడు, సమ్యక్ =లెస్సగా, వ్యవసితః=నిశ్చయము గలవాఁడు- (నేను పరత్వ సౌలభ్యములు గలవాఁడ నని దృఢనిశ్చయము గలవాఁడు).

తా. ఆయాజాతి విశేషములందుఁ బుట్టినవారికి ఆయా యాచారములు కొన్ని ఉపాదేయములుగాను కొన్ని పరిహారణీయములుగాను ఉండును. అట్టి ఆచారమును మిక్కిలి అతిక్రమించి వర్తించువాఁడై యున్నను, పూర్వోక్త ప్రకారమున - అనఁగా నిరంతరకీర్తనాదులచే నన్ను భజించుటె ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ గలవాఁడై - నన్ను భజించునేని, వాఁడు వైష్ణవాగ్రేసరుఁడే యని గౌరవింపఁదగినవాఁడగును- అనఁగా పూర్వము చెప్పఁబడిన మహాత్ములతో సమానుఁడగు నని యర్థము. ఇది యెట్లన, వానికి వ్యవసాయము సమీచీనమై యున్నది గదా; * 'భగవంతుఁడు నిఖిల జగదేక కారణభూతుఁడు పరబ్రహ్మము నారాయణుఁడు చరాచరపతి నాయొక్క స్వామి నాకు గురువు నాకు సుహృదుఁడు నాకు పరమభోగ్యము' అని యెల్ల వారికిని

కాని మఱియొకజాతి యాచారమును జేయుటయు రెండును దురాచారమే యని తెలియునది.

* భగవంతుఁడనుట మొదలుకొని చరాచరపతి యనువఱకు పరత్వమును గుఱించిన వ్యవసాయము; తక్కినవెల్ల సౌలభ్యమును గుఱించిన వ్యవసాయము అని తెలియునది. 'నాయొక్క స్వామి' అనుటకు నేను వాని విభూతికి వెలికాక వానిసొమ్మయై యున్నాను. ఇట్లు తనకు శేషమేయైన నన్ను తానే పొందఁబూనినాఁడని భావము. ఈ విశేషణమువలన తనకును ఈశ్వరునకును స్వాభావికముగాఁ గలశేషశేషి భావసంబంధము తెలియుచున్నది. 'నాకు గురువు' అనుటకు మూర్ఖుఁడనైన నాకు మంచి జ్ఞానప్రదాతయగు మహోపకారకుఁడని భావము. 'నాకు సుహృదుఁడు' అనుటకు నేను మహాపరాధి నయ్యు నాయెడం శోభనహృదయుఁడై యుండువాఁడని భావము. 'నాకు పరమభోగ్యము' అనుటకు అతిక్షుద్రమును దుఃఖమిశ్రమును నశ్వరము నైన సుఖలవముతోఁ గూడియున్ననాకు నిరతిశయమై నిర్దోషమై నిత్యమై యొప్పుసుఖసముద్రమువంటి తన స్వరూపమును ప్రకాశింపఁజేసినవాఁడని భావము.

76
ప్రాప్తింపని యీవ్యవసాయము వానికి కలిగియుండును. *ఈవ్యవసాయమాత్రముచేతనే వాఁడు పూర్వము చెప్పఁబడిన భజనతత్పరులగు మహాత్ములతో సమానుఁడు కాఁడు. 'భజతే మా మనన్యభాక్' అనునట్లు ఆ వ్యవసాయమునకు కార్యమై అనన్యప్రయోజన మగునిరంతర భజనముగూడ వానికి కలుగుచున్నది గాన వాఁడు సాధువనియె (అనఁగా అట్టి భజనపరులగు మహాత్ములతో సమానుఁడుగానే) గౌరవింపఁదగి యున్నాఁడు. అయినను అనుష్ఠానమందు వైకల్యము లేని వారివలె వైకల్యము గలవీనిని ఎట్లు గొప్పగా నెన్నఁగూడుననన్నచో, ఈ వ్యవసాయమును దీనిచే జనించు ఉక్తప్రకార భజనమును వానికి కలిగియుండఁగా వాని యాచారవ్యతిక్రమము స్వల్పవైకల్యమే యగునని తలఁపవలయును గాని అంతమాత్రమునకు వానికి ఆదరింప కుండ రాదు; గొప్పగానే తలంపవలయు నని యర్థము.

80
అవ. * 'నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః।
నాశాన్తమానసోవాపి ప్రజ్ఞానేనైన మాప్నుయాత్' (కఠోప-౧-౨-

---

* ఇట్టి వ్యవసాయము 'బహూనాం జన్మనామన్తే జ్ఞానవాన్' అనునట్లు అనేక జన్మసిద్ధమైనది గనుక అందఱికిని సులభముగాఁ గలుగునది కాదు. దీనినే శ్రీశుకుఁడు జనకునకు 'జ్ఞానం చ వ్యవసాయశ్చ ద్వౌ పరప్రతిపాదకౌ,' వ్యవసాయాదృతే బ్రహ్మ న్నాసాదయతి తత్పరమ్॥' అని చెప్పియున్నాఁడు.

*దుశ్చరితమువలన విరమింపనివాఁడును, కామక్రోధాధులు నివర్తింపనివాఁడును, నిలుకడయైనమనస్సు లేనివాఁడును, నిర్మలమైన మనస్సు లేనివాఁడును, బ్రహ్మమును గుఱించిన ప్రజ్ఞానముచేతనైనను వీనిని (బ్రహ్మమును) పొందఁడు అని యర్థము. ఇందు ప్రజ్ఞానమును భజనరూపముగా గ్రహించునది. దుశ్చరితాదులు గలవాఁడు భజనము గలవాఁడైనను బ్రహ్మప్రాప్తి నొందఁడనుట. దుశ్చరితాదులు వానియొక్క ఉత్తరోత్తర భజనోత్పత్తి ప్రవాహమును అడ్డగించుటవలన వానికి బ్రహ్మప్రాప్తి కలుగనేరదని భావము. ఈ శ్లోకమువలన దురాచారునికి బ్రహ్మప్రాప్తియే కాక దానికి సాధనమైన

౨౮) ఇత్యాది శ్రుతివలన దురాచారము, పయిపయిని భజన మెడతెగక పుట్టుచుండుటను అడ్డగించు నని తెలియుచున్నదే; కావున ఆచారదూరుఁడు భజనతత్పరుఁ డెట్లగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు.

77 78

శ్లో॥ క్షిప్రం భవతి ధర్మాత్మా శశ్వ చ్ఛాన్తిం నిగచ్ఛతి।

79

కౌన్తేయ ప్రతిజానీహి న మే భక్తః ప్రణశ్యతి॥ 31

టీ. (సః=వాఁడు), క్షిప్రం=శీఘ్రముగనే * ధర్మాత్మా=నా భజనమునందు మనస్సు గలవాఁడు, భవతి = అగుచున్నాఁడు, శశ్వత్ =శాశ్వతమైన, శాన్తిం=మత్ప్రాప్తికి విరోధు లగు ఆచారములయొక్క నివృత్తిని, నిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు, కౌన్తేయ=అర్జునా, మే=నాయొక్క, భక్తః=భక్తుఁడు - భక్తిని ఉపక్రమించినవాఁడనుట, న ప్రణశ్యతి=నాశమునొందఁడు, (ఇతి=అని), ప్రతిజానీహి=నీవే ప్రతిజ్ఞ సేయుము.

తా. † ఇట్లాదురాచారుఁడు (అట్టి వ్యవసాయమువలనను) నాయందలి ప్రీత్యతిశయమువలనను గలిగిన అనన్యప్రయోజన మగు మద్భజనముచేత పాపముల నెల్లఁ బోఁగొట్టుకొనుచున్నాఁడు. పాప

యుత్తరోత్తర భజనప్రవృత్తియు కలుగనేరదని తెలియుచున్నది. అట్లు దురాచారాదిరూపమైన పాపమువలన భజనము అనఁగా (ప్రజ్ఞానము) కొనసాగకపోవుట 'పాపం ప్రజ్ఞాం నాశయతి క్రియమాణం పునఃపునః । నష్టప్రజ్ఞః పాపమేవ పున రారభతే ద్విజః' అను శ్లోకమువలనను దెలియనగును.

* ఇచట ధర్మమనఁగా భజనము. ఇట్టి అనన్య ప్రయోజనమైన భజనమే 'ధర్మస్యాస్యపరన్తప' అని ఈ యధ్యాయము దొలుత ధర్మశబ్దముచే నిర్దిష్టమైనది. కావున అట్లే యిచటను ధర్మశబ్దమున కర్థము గ్రాహ్యము.

† ఆచారమువలన పాపములు తొలఁగఁగా, దానివలన భక్తికి ప్రతిబంధకములగు రజస్తమోగుణములు నశించి త్వరలో పరిపూర్ణభక్తి కలుగుచున్నది. కావున

ములు నశింపఁగా మద్భజనమునకు ప్రతిబంధకములగు రజస్తమోగుణములు సమూలముగా నశించుచున్నవి. ఇట్లు ప్రతిబంధకములు నశింపఁగా త్వరలోనే విరోధరహితమై పరికరసహితమై యెప్పు మద్భజనమునందు మనస్సు గలవాఁడగుచున్నాఁడు. మత్ప్రాప్తికి విరోధులగు దురాచారములు శాశ్వతముగా వానికి నివర్తించుచున్నవి. అర్జునా, ఈ విషయమందు అనఁగా 'నాయెడల భక్తిని ఉపక్రమించినవాఁడు విరోధి యగు దురాచారముతోఁ గూడియున్నవాఁడైనను *నశింపఁడు; అయినను నా భక్తిమహత్త్వముచేత సమస్తమగు విరోధి సమూహమును నశింపఁజేసి శాశ్వతంబగు విరోధినివృత్తిని బొంది త్వరితముగా పరిపూర్ణభక్తి గలవాఁడగును' అని నీవే ప్రతిజ్ఞసేయుము.

శ్లో॥ మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేఽపిస్యుః పాపయోనయః।
స్త్రియోవైశ్యా స్తథాశూద్రా స్తేఽపియాన్తి పరాంగతిమ్॥

టీ. పార్థ = అర్జునా, యే = ఎవరు, పాపయోనయః అపి - పాపజన్మముగలవారును, స్యుః = అగుదురో, తే = ఆ, స్త్రియః = స్త్రీలు, వైశ్యాః = వైశ్యులు, తథా = అట్లే, శూద్రాః అపి = శూద్రులుకూడ,

---

మొదట ఆచారము భక్తి కావశ్యకమై యుండఁగా ఆచారములేనివానికి భక్తి ఎట్లు కలుగునని శంక పొడముచున్నది. ఆచారము లేకపోయినను ఆరంభింపఁబడిన భక్తివలన పాపాది ప్రతిబంధకములు నశించి పూర్ణ భక్తి కలుగుచున్నది. ఇట్లు ఆచారమువంటిదే ఆరంభింపఁబడినభక్తి యగుచున్నదిగాన ఆచారము తప్పినవాఁడైనను అనన్యప్రయోజనమైన భక్తి నారంభించినవాఁడు త్వరలో పరిపూర్ణభక్తియుక్తుఁడగునని శంకాపరిహారము.

* ఇచట భక్తుఁడు నశింపఁడనఁగా వానిభక్తికిఁ గలవిరోధులు సమస్తమును నశింపఁగా వాఁడు పరిపూర్ణభక్తుఁ డగుననుట. వాఁడు భక్తిని ఆరంభింపఁగా దాని మహత్త్వమువలన సర్వవిరోధిసమూహమును నశించినవై అవి మరల కలుగనట్లు శాశ్వతముగా నివర్తించుటవలన త్వరలోనే వానికి పరిపూర్ణ భక్తి గలుగుచున్నదని భావము. ఆరంభింపఁబడినభక్తి పరిపూర్ణభక్తికి హేతువని తెలియునది.

మాం=నన్ను, వ్యపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి, పరాంగతిం = ఉత్తమ మయినమోక్షపదవిని, యాన్తిహి=పొందుచున్నారుగదా.

శ్లో॥ కింపున ర్బ్రాహ్మణాః పుణ్యా భక్తా రాజర్షయ స్తథా।
అనిత్య మసుఖం లోక మిమం ప్రాప్య భజస్వ మామ్॥ 33

టీ. పుణ్యాః=పుణ్యయోనులును, భక్తాః = భక్తిగలవారును నగు, బ్రాహ్మణాః =బ్రాహ్మణులును, రాజర్షయః= ఋషితుల్యులగు క్షత్రియులును, తథా – అట్లుత్తమగతిఁ బొందుదు రని, కింపునః= మఱిచెప్పవలయునా, అనిత్యం=అస్థిరమయినదియును, అసుఖం సుఖ లేశము లేనిదియునగు, ఇమం=ఈ, లోకం=లోకమును, ప్రాప్య= పొంది (వర్తించుచుండుసీవు), మాం=నన్ను, భజస్వ = భజింపుము.

తా. (32-33) అర్జునా, (కర్మాధికారిణులుగాని) స్త్రీలు, (యాగా దులఁ జేయ నర్హులుగాని) వైశ్యులు, (అధ్యయనమునకు అర్హులుగాని) శూద్రులు, నికృష్టజన్మము గలవారైనను నన్నాశ్రయించి (అనఁగా నాయెడల భక్తిగావించి) రేని ఉత్తమ మగుమోక్షపదవిఁ బొందుదు రనఁగా, పుణ్యజన్మము గలిగి నాయందు భక్తిగల బ్రాహ్మణులకును రాజర్షులకును మోక్షము కలుగుట చెప్పనేల ? కావున రాజర్షి వగు నీవు అస్థిరమై తాపత్రయముతోఁ గూడిన దగుటచే సుఖరహితమై యున్న యీలోకమునుబొంది వర్తించుచు నన్ను *భజింపుము.

అవ. భక్తిస్వరూపము చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు।
మామే వైష్యసి యుక్త్వైవ మాత్మానం మత్పరాయణః॥

టీ. మన్మనాః=నన్ను ధ్యానించువాఁడవు, భవ = కమ్ము, మద్భక్తః=నాయం దత్యంత ప్రీతిగలవాఁడవై, మద్యాజీ=నాకు పరి

* ఇట్టి యీ క్షుద్రలోకమును జూచినయెడల రోఁత గలిగి మద్భజనమునందుఁ గలవై ముఖ్యము నివర్తించు నని భావము.

పూర్ణకైంకర్యము చేయువాఁడవు -కమ్ము, మఱియును, మాం = నన్నుఁ (గూర్చి), *నమస్కురు = అత్యంతప్రీతితోను, అత్యంత వినమ్రభావము తోను నన్ను ధ్యానింపుము, ఏవం = ఇట్లు-నన్ననుభవించుటకు సమర్థమైనట్టి, ఆత్మానం = మనస్సును, యుక్త్వా = పొంది, ♦'మత్పరాయణః = నన్నే ఆశ్రయముగాఁ గలవాఁడవై, మామేవ = నన్నే, ఏష్యసి = పొందఁగలవు.

తా. (మన్మనాభవ) సర్వేశ్వరేశ్వరుండును, నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానుండును, సర్వజ్ఞుండును, సత్యసంకల్పుండును, నిఖిలజగదేక కారణుండును, పరబ్రహ్మంబును, పురుషోత్తముండును, పుండరీకదళామలాయతాక్షుండును, స్వచ్ఛనీల జీమూత సంకాశుండును, యుగపదుదిత దినకర సహస్రతేజుండును, లావణ్యామృత మహోదధియు, ఉదారపీవరచతుర్బాహుండును, అత్యుజ్జ్వల పీతాంబరుండును, అమలకిరీట మకరకుండలహార కేయూర కటక భూషితుండును, అపార కారుణ్య సౌశీల్య సౌందర్య మాధుర్య గాంభీర్యౌదార్య వాత్సల్యజలధియు, అనాలోచిత విశేషాశేషలోక శరణ్యుండును, సర్వస్వామియు నగు నాయందు తైలధారవలె అవిచ్ఛిన్నముగా మనస్సు నుంచినవాఁడ వగుము. (మద్భక్తః) నా యందలి అత్యంత ప్రీతితోఁగూడిన మనస్సు నుంపుము. (మద్యాజీ) అనవధి కాతిశయప్రియమైన నాయనుభవముచే (నన్ననుభవించుటచే) కలుగు నాయజనమం దాసక్తుఁడవు గమ్ము, *యజన మనఁగా పరి

---

*"ణము ప్రహ్వత్వే" అని ధాతువు.

♦ భగవంతునే ఆధారముగాఁగలిగియుండు, భక్తియొక్క కాష్ఠాదశకు మిక్కిలి దగ్గఱిదశ యని తెలియునది. ఇదియే 'మత్పరాయణత్వము.'

*ఇచట భక్తిస్వరూపమును సంబంధించినదగుటచే యజనమనఁగా భగవచ్ఛాస్త్ర

పూర్ణమైన శేషవృత్తి - ఔపచారికము - సాంస్పర్శికము - అభ్యవహారికము మొదలైన సకలభోగముల నిచ్చునట్టిదియేకదా యాగము. నా యనుభవముచేత జనించిన నిరవధికాతిశయప్రీతి కావించునట్టి నా యజనమునం దాసక్తుఁడ వగునట్లుగా నాయందు మనస్సు నుంపుమని యర్థము. మరల దానినే విశేషించుచున్నారు. (మాం నమస్కురు) అనవధి కాతిశయప్రియం బగు మదనుభవముచే జనించు నత్యంత ప్రియం బగు అశేష శేషవృత్తితో నిలువక అంత రాత్మయగు నాయం దతిమాత్రము వినమ్రతతోఁడి వ్యవసాయమును గావింపుము. (మత్పరాయణః) నేనే పరమం బైన అయనముగాఁ గలవాఁడవు - అనఁగా నాచేతఁదప్ప తక్కినవిధముల ఆత్మధారణము కలుగమిచే నన్నే యాశ్రయించినవాఁడ వగుము. ఇట్లు ఆత్మను (మనస్సును) గూర్చి మత్పరాయణుండవగుని. వీ ప్రకారము అనవధికాతిశయంబగు ప్రీతిచేత న నన్నుభవించుటయందు సమర్థంబగు మనస్సును బొంది నన్నే పొందుదువు. ఇట ఆత్మశబ్దము మనస్సునుగూర్చినది. ఇట్టిదగునట్టి మనస్సుచే నన్ను ధ్యానించి, *అనుభవించి, పూజించి, నమస్కరించి, నన్నే ఆధారముగాఁ గలవాఁడవై, నన్నే పొందుదువు అని భావము. ♦నాకు శేషభూతుఁడై యుండుటే ముఖ్యస్వరూపముగాఁ

ప్రతిపాదితమైన పూజావిశేషము - అనఁగా పరిపూర్ణ శేషవృత్తి - పూర్ణకైంకర్యమనుట. ఇది ఔపచారికము, సాంస్పర్శికము, అభ్యవహారికము, సాందృష్టికము మొదలైన భేదములుకలిగియున్నది. ఔపచారిక మనఁగా తాఁకక కొంత ఎడగలుగఁజేయఁబడు కర్పూరనీరాజనము వీవనలు విసరుట మొదలైనవి. సాంస్పర్శిక మనఁగా తాఁకిచేయఁబడు పూలుసమర్పించుట చందనమలఁదుట. మొదలైనవి. అభ్యవహారికమనఁగా అన్నఫలతీ రాదు లర్పించుట మొదలైనవి. సాందృష్టిక మనఁగా దీపాదు లుంచుట.

* భక్తి భోగరూపమైనది, ధ్యానము భక్తియుక్తమైనయెడల భోగరూప మగుచున్నది. కనుక 'అనుభవించి' అని చెప్పఁబడెను.

♦ ఈవాక్యమే నవమాధ్యాయార్థసంగ్రహము.

గలవాఁడవై, నా ప్రీతికొఱకు, శరీరధారణార్థమైన లౌకిక కర్మములను నిత్యనైమిత్తికములగు వైదిక కర్మములను నేనే చేయించుచున్నవాఁడ నని చేయుచును, సంతతము మత్కీర్తన యతన నమస్కారాదులను ప్రీతితోఁ గావించుచును, జగత్తంతయు నానియమనమునకు లోనై యుండుటవలన నాకు శేషమైనదని అనుసంధించుచును, అత్యంత ప్రియము లగు నా సౌలభ్య సౌశీల్యాది గుణగణముల ననుసంధించియు, ప్రతిదినమును *ఉక్తలక్షణమైన యీ ♦యుపాసనమును గైకొన్నవాఁడవై నన్నే పొందుదువు. 80

ఇది యుపనిషదర్థ ప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు
యోగశాస్త్రంబును శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూ
పంబును నగు శ్రీభగవద్గీతలయందు రాజ
విద్యారాజగుహ్యయోగం బన్నది
నవమాధ్యాయము.

81.

* అనన్యప్రయోజనమై, యజననమస్కారాది ప్రేరకమై, భగవదేక ధారకత్వదశాపర్యంతమై నిరతిశయ ప్రీతిరూపమై యుండులక్షణమే ఉక్తలక్షణము.

♦కీర్తన యతనాద్యంగములతోఁగూడి భగవత్ప్రాప్తియే ఫలముగాఁగలిగి యొప్పు భక్తిస్వరూపమే యిచట సంగ్రహముగా నిష్కర్షించి చెప్పఁబడినది.

నవమోఽధ్యాయః

రాజవిద్యారాజగుహ్యయోగము - అవతారిక

1వ శ్లోకము

(1) ఇచ్చట ప్రయను ఉపసర్గవలన - చెప్పవలసినదానిని సమగ్రముగను, చులకనగను సుస్పష్టముగను చెప్పెదనను భావము స్ఫురించుచున్నది.

(2) ఇచ్చట - "అసూయకాయ మాం మాదాః" అను శ్రుతి వాక్యమును -

అసూయాపరులకు వేదమునుగాని వేదార్థమునుగాని చెప్ప రాదని విధి -

"న చ మాం యోఽభ్యసూయతి" యను గీతోక్తిని స్మరిం చవలెను.

1వ శ్లోకము

(3) ఈ యధ్యాయమునకు భక్తిస్వరూపనిష్కర్షయే ముఖ్య తాత్పర్యమని గ్రహించవలెను.

తాత్పర్యమనగా - ఆ విషయము తెలియబడవలెనని ఉద్దేశ ముతో చెప్పబడుట.

ఇది దీని తాత్పర్యమని గ్రహించుటకై శాస్త్రజ్ఞులారు గుర్తు లను ప్రసాదించిరి. అవి -

(1) ప్రారంభ పర్యవసానములు (2) మాటిమాటికి అవృత్తి చేయుట (3) మరి యే ప్రమాణములచేతను తెలుపబడనిదై దీనిచేతనే నెఱుంగ తగియుండుట (4) దీనికి ప్రధానపురుషార్థమును ఫలముగా చూపుట (5) తెలుపదలచిన విషయమును ప్రశంసించుట (6) దీనిచే నా పురుషార్థము లభించుటలో యుక్తినిజూపుట యనునవి.

ఈ యారు లింగములును యీ యధ్యాయమున భక్తియోగ ముతో సమన్వయించుచున్న విధమును సంగ్రహముగా తెలుపబడు చున్నది.

(1) ఈ యధ్యాయము 'ఇదంతు తే గుహ్యతమం' 'జ్ఞానం విజ్ఞాన సహితం' అని ఉపాసనాత్మకజ్ఞానము (భక్తి) తో ప్రారంభమై 'మన్మనాభవ మద్భక్తో' యని భక్తియోగముతోనే ముగించుచున్నది గాన యీ యధ్యాయమునకు ముఖ్యతాత్పర్య విషయము భక్తి యోగమే.

(2) ఈ యధ్యాయ మధ్యమున –

(2) 'రాజవిద్యా రాజగుహ్యం' 'మహాత్మానస్తు... భజన్తి' (14) 'నమస్యన్తశ్చమాంభక్త్యా' (15) మాముపాసతే' (22) 'అనన్యాః. పర్యుపాసతే' (26) యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి' - భక్త్యుపహృతం' (29) యే భజన్తి తు మాం భక్త్యా - (30) 'భజతే మాం' (31) మే భక్తః (33) భజస్వ మాం' అను శ్లోకములలో నీ భక్తికి ఆవృత్తి గాంచనగును.

(3) ఇతరత్ర చెప్పబడని భక్తియొక్క ప్రత్యక్షరూపత్వము, నిరతిశయ ప్రియత్వము కీర్తన యతన నమస్కార రూపత్వము లీ యధ్యాయమున చెప్పబడుటచే అపూర్వత్వము సిద్ధించుచున్నది.

(4) ఈ భక్తిస్వరూపమే యానందావహమగుటయు దీనిచే మహానంద స్వరూపమగు ముక్తి సాధింపబడుననియు చెప్పబడుటచేతను ఫలము చెప్పబడినది.

(5) రాజవిద్యా రాజగుహ్యం. అను రెండవ శ్లోకములో నీ భక్తియోగము ఎనిమిది విశేషణములచే ప్రశంసింపబడుటచే అర్థవాద గాన్పించుచున్నది.

(6) యత్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽ శుభాత్ - ఈభక్తిస్వరూపము నెఱింగి యనుష్ఠించితివో సంసారబంధమునుండి విముక్తుడ వగుదువు అనియు, 22వ శ్లోకములో- "యోగక్షేమం వహామ్యహం"మ్మని వారికి లేని పరమానందరూపమగు మోక్షము నిచ్చి, దానినుండి తిరిగి జారకుండగ నేనే రక్షింతుననియు, 25వ శ్లోకమున - 'యాన్తి మద్యాజినోఽపిమాం' - నన్ను బొంది పునరావృత్తి లేకుందురనియు, మన్మనాభవ మద్భక్తో - మామేవైష్యసి' నన్ను ప్రీతితో ధ్యానించుము. నన్నే బొందుదువని ముఖ్యఫలము తనవలననే యనిజెప్పి - దానికి ఉపపత్తి తన మాహాత్మ్యమే యని ఆ మాహాత్మ్యమును 4వ శ్లోకము నుండి 19వ శ్లోకమువరకు విస్తారముగా జెప్పుటచే యుపపత్తి జూపబడినది.

ఇట్లారు తాత్పర్యలింగములను భక్తితో సమన్వయించుటచే నీ యధ్యాయమున భక్తియోగమే ముఖ్యాంశమని తెలియుచున్నది.

మరియును మొదటి శ్లోకమున 'అనసూయవే' యని యర్జునున కొక విశేషణమును గాంచుచున్నాము. ఆ విశేషణమే యాతనికి గుహ్యతమ విషయశ్రవణయోగ్యతను తెలుపుచున్నది. అసూయ యనగా - కోశకారుడు 'అసూయా తు దోషారోపో గుణేష్వపి' యని సత్పురుషుని సద్గుణములను దుర్గుణములుగా నారోపించుట దుర్గుణమని చెప్పబడెను. ఇప్పు డర్జునున కాదోషము లేదని చెప్పనేల? యన్నచో ముందు తాను తన కసాధారణమైన అద్భుతమగు కల్యాణగుణములను చెప్పబోవుచున్నాడు. దానియందు దోషారోపణ చేయనివాడని దీనిచే సూచింపబడుచున్నది. ఆ గుణమును చెప్పనేల యన్నచో నుపాసనకొఱకేయని గ్రహించవలెను. పరంబ్రహ్మము కల్యాణగుణములతో ధ్యానించవలెనని 'తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యం' అని ఛాందోగ్యశ్రుతి తెలుపుచున్నది. 'ఆదరాదలోపః' అను బ్రహ్మసూత్ర

మున్ను శ్రుతి అత్యంతాదరముతో మనమెఱుంగలేని భగవంతుని కల్యాణగుణములను చెప్పినది. వాటిని మనము లోపించి యుపాసన చేయరాదని తెలుపుచున్నది. ముక్తుని యనుభవమును వర్ణించు తైత్తిరీయ ఆనందవల్లి 'సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా' యనగా ముక్తుడు పరమాత్మను ఆతని కల్యాణగుణములను పరమపదమున అనుభవించునని చెప్పుచున్నది. (ఇచ్చట కామ మనగా ముముక్షువున కితర కామములేమియు నుండవుగాన కామ్యన్తే ముముక్షుభిరితి. వ్యుత్పత్తిచే కల్యాణగుణములని యర్థమును చెప్పిరి) అట్టి యనుభవము తత్క్రతు న్యాయముచే నట్టియుపాసన చేసినవానికే సిద్ధించునుగాన నీ యధ్యాయమున ఉపాసనాత్మక భక్తియోగమే చెప్పబడుచున్నదనుట నిర్వివాదము.

మరియును – ఈ యధ్యాయమున భక్తియోగము –

(1) స్వరూపతః, (2) ఫలతః – ఇది లేనివారినిందా ద్వారా (3) దీనిచే పొందబడు తన మహిమను ప్రశంసించుటద్వారా (4) తన యారాధనా సౌకర్యమును చెప్పుటద్వారా (5) జాతికుల ధనాది ఉచ్చనీచభావము నారయకుండుటద్వారా (6) యెట్టినీచునైనను పవిత్రతముని గావించుటద్వారా –

ఇంకను ఈశ్లోకమున 'ఇదంతు' అని 'తు' శబ్దమొకటి ప్రయోగింపబడెను. అమరకోశకారుడు 'త్వంత్వాథాది నపూర్వభాక్' అని యొకసంకేత మేర్పరచెను. అనగా ఏపదమునకు చివర తుకార ముండునో దేనియొక్క ఆదియందు 'అథ' యుండునో నవి వెనుకటి గ్రంథముతో సంబంధించవని తెలిపెను.

కాబట్టి యిచ్చటనున్న 'తు' శబ్ద మీ భక్తియోగమును వెనుక చెప్పబడిన కర్మజ్ఞానయోగములనుండి వేరుపరచుచున్నది.

ఆ రెండును వరుసగా గుహ్యమును, గుహ్యతరమును. ఇదియో గుహ్యతమము.

ముక్తికి ముఖ్యకారణము భక్తియోగము - ప్రధానపురుషార్థ సాన్నిధ్యమునుబట్టి ఉపాయముల తారతమ్యముండును. భక్తియోగ మత్యంత సన్నిహితమగుటచే గుహ్యతమ మనబడినది. అనగా నది మోక్షమునకు ప్రతిబంధకములైన పాపముల నన్నిటిని బాపును. జ్ఞానయోగము దానిక్రిందది. కాన నది గుహ్యతరము. అది భక్తి యోగ ప్రతిబంధక పాపములను పరిహరించును. కర్మయోగము దాని క్రిందిది. అందుచే నది గుహ్యమే. అది జ్ఞానయోగమున కాటంకము లైన పాపములను బోగొట్టును.

ఈ భక్తియోగమునకీ ప్రశంస - వినుటలో నాసక్తిని పెం పొందించుటకును, దీనిని మిక్కిలి భద్రముగా అనధికారుల పాల్పడ కుండ కాపాడుటకును చేయబడినది.

(8) నేను నా భక్తునెన్నడును చెడనీయనని ప్రతిజ్ఞ గావింపిం చుటద్వారా - పలువిధములుగా ప్రశంసింపబడినది.

మరియు నీయధ్యాయమున మరియొక ముఖ్యాంశము నారయ వలెను. భక్తి పుట్టుటకును, వృద్ధిపొందుటకును జీవ-పర-సంబంధ జ్ఞానమత్యావశ్యకమని శాస్త్రము యుక్తులును తెలుపుచున్నవి. పితా పుత్రులు పరస్పర సంబంధజ్ఞానములేక కలహించి ఒకరినొకరు చంపు కొన నుద్యుక్తులైయుండ ఉభయుల నెఱింగిన నొక మధ్యస్థుడగు ఆప్తుడు వారికిగల పరస్పర పితాపుత్రసంబంధము నెఱింగింపగా వారా కలహమును వీడి పరస్పర మాలింగన మొనర్చుకొని యెంతయో పశ్చాత్తాపపడి యేకీభవించిరి - అట్టి సంబంధములు మనకు పరమా త్మతో తొమ్మిది విధములుగ నున్నవని అష్టాక్షరీ మహామంత్రమే బోధించుచున్నది.

శ్లో॥ పితా చ రక్షక శ్శేషీ। భర్తా జ్ఞేయో రమాపతిః।
స్వామ్యాధారో మమాత్మాచ। భోక్తాచాద్య మనూదితః॥

(1) పితాపుత్ర సంబంధము (2) రక్ష్యరక్షక సంబంధము (3) శేషశేషిసంబంధము (4) భర్తృభోగ్యసంబంధము (5) జ్ఞాతృ - జ్ఞేయ సంబంధము (6) స్వస్వామిసంబంధము (7) ఆధారాధేయసంబంధము (8) శరీరాత్మసంబంధము (9) భోక్తృ - భోగ్యసంబంధము అని యీ తొమ్మిది విధములు. ఇవి భక్తియోగమునకే ముఖ్యమైనవి. అవి మాత్రము నీ యధ్యాయమున 'పితాహమస్యజగతో' యనెడు శ్లోకమందును 18వ శ్లోకమునందును చెప్పబడుట గాంచనగును; కాబట్టి యీ యధ్యాయము భక్తియోగపరమనుట నిస్సంశయము.

2వ శ్లోకము

(4) రాజవిద్యా యను పదమునకు రాజులయొక్క విద్యయని షష్ఠీతత్పురుషగా చెప్పినచో నీ భక్తియోగము నియతాధికారమై క్షత్రియేతరులకు అవకాశము లేకపోవును. 'విద్యానాం రాజా' యని విద్యలలో రాజు - ఉత్తమము - అని (శ్రీ) భాష్యకారులు వివరించిరి. అనగా రాజైనవిద్య యని యర్థము.

(5) 'నివర్తన్తే' అను పదమునకు భాష్యకారులు "నితరాం వర్తన్తే" మిక్కిలి పడియుందురని యర్థమును సాయించిరి. తరుచుగ నీ పదమునకు 'మరలుచున్నా'రని యర్థమును చెప్పవలెను. అది యిచ్చట కుదురదు - మరలుచున్నా రనగనే దేనినుండి యని ప్రశ్న ముదయించును. దానికి యవధివాచకమగు పంచమ్యంతపద మీశ్లోకమున లేదు. 'మత్తః' యని పరమపురుషునే యవధిగా చెప్పెదమన్నచో 'మాం అప్రాప్య' యని వేరుగా చెప్పబడుటచేత తనను పొందనేలేదే తననుండి మరలుట యెట్లు? మరియు 'సంసారవర్త్మని'

యను - సప్తమీవిభక్తి అధికరణవాచక విభక్తిగాన ఆధేయము నాకాంక్షించును. అందుచే ఆధేయార్థమునే చెప్పుట స్వరసము. ఉప సర్గలకనేకార్థము లుండుటచే నిచ్చట 'నితరాం వర్తన్తే' యని యర్థము చెప్పబడినది. ఇది మరియెచ్చటను ప్రసిద్ధముకాదు.

(6) భగవంతుడు పైకికాన్పించక లోనవ్యాపించి యుండుటకు పూర్వాచార్యులొక చక్కని దృష్టాంతమును జూపిరి.

కుమారుడు పిచ్చివాడై వాడియగు ఖడ్గముచేబూని యింటి నుండి కలహించి బయలుదేరగాజూచి తల్లి ఎదురుగ వెళ్లిన తనను చంపుననియు విడచి యూరకొనిన వానినే చంపుకొనుననియు ఏమి చేయుటకును తోచక వానికి కాన్పించకుండ వెన్నంటును. ఎప్పటి కైనను చేయినొచ్చియో మరియొక విపత్తిచేతనో ఆర్తితో 'అమ్మా' యనినతోడనే యెదుటపడి వానిని రక్షించి యింటికి గొనిపోవును. అటులనే భగవంతుడును మనకు కాన్పించినచో హిరణ్యాదులవలె తలబడ సిద్ధపడుదుము. విడిచి యూరకున్నచో మనస్థితియే సున్న యగునని తా నంతర్యామిగానుండి ద్రౌపది - గజేంద్రుడు - ప్రహ్లా దాదులవలె నార్తితో స్వామీ ! యనగనే వచ్చి రక్షించును' 'అన్తః ప్రవిశ్య శాస్తాజనానాం' అనుటచే శ్రుతులలో నంతః ప్రవేశ మును చెప్పినచో నియమనమును, నియమనమును చెప్పినచో నంతః ప్రవేశమును అనుసంధించుకొనవలెను. దీనిచే 'నృపనభో' వ్యావృత్తిని తెలుపుచున్నది. రాజు శాసించును గాని లోపల ప్రవేశించి శాసిం పడు. ఆకసము లోపల ప్రవేశించును గాని శాసింపనేరదు గదా.

4, 5 శ్లోకములు

(7) ఈరెండు శ్లోకములలోనున్న తాత్పర్యాంశమును ఏడవ యధ్యాయములోని ఏడవ శ్లోకముయొక్క ఉత్తరార్థములో నొక నానారత్నమయ హారమును ఉదాహరించి సమన్వయించెను.

అచ్చట కెంపు (ఎరుపు) వజ్రము (తెలుపు) నీలము (నలుపు) అను మూడు విధములగు రంగులుగల మాణిక్యముల నొకే దారముతో గ్రుచ్చిన హారమును జూపెను. ఈ హారములో దారము బయటకు గాన్పించదు. కాని రత్నముల యొక్క చక్కని సక్రమకూర్పునుజూచి దారము లోపల లేదనరాదు. అట్లే ప్రపంచమున్ను నలుపు (తమోగుణము) తెలుపు (సత్వగుణము) ఎరుపు (రజోగుణము) రంగులు గలిగియే కూర్చబడినది. ఈ ప్రపంచమున్ను క్రమబద్ధమై వర్తించుచున్నది. దీనికిని లోపలదారమువలె నీక్రమమును కాపాడుచు పరమాత్మ అంతరాత్మగానున్నాడు. కాన్పించకున్నను నియమబద్ధమగు లోకక్రమమును జూచి హారమునకు లోపలదారము వలె పరమాత్మ యున్నాడనియే యూహించవలసియున్నది. ఉపాధ్యాయుడున్న తరగతివలె నీ ప్రపంచమంతర్యామిగా నున్న భగవంతునివలననే క్రమము తప్పుట లేదు.

భీషాస్మాద్వాతః పవతే। భీషోదేతి సూర్యః - భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ - మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమయితి" యనెడి శ్రుతి యీయర్థమునే సమర్థించుచున్నది.

ఈ హారములో దారము లోనలేని మాణిక్యమొక్కటియును లేనటులనే ప్రపంచమున భగవంతుడంతర్యామిగా లేని పదార్థమొక్కటియును లేదు.

అన్ని మాణిక్యములలోనున్న దారమొక్కటియైనట్లె యన్నిట నుండు పరమాత్మ యొక్కడే.

మాణిక్యములయొక్క క్రమబద్ధమైనస్థితికి దారమే కారణము గాని దారముయొక్క స్థితికి మాణిక్యములు కారణము కానేరవు. అటులనే ప్రపంచముయొక్క క్రమబద్ధమైనస్థితికి భగవంతుడే కారణముగాని భగవంతుని స్థితికి ప్రపంచము కారణము కానేరదు.

(8) మేఘోదయః :—

అస్మదాద్యగోచరోపాదానోపకరణ సమ్ప్రదానాదికానాం తత్ క్షణాదేవ సకలదిఙ్ముఖవ్యాపినాం ధారాధరాణా ముత్పత్తిః.

సాగరసన్నివృత్తిః :—

సకల భువనాప్లావన లమ్పటస్యైవ జలనిధే రమ్బరాలమ్బినాం తరఙ్గాణాం వేలాతలే నివృత్తిః.

ఇన్దోర్విభఙ్గాః :—

ప్రతినియతకలావృద్ధిక్షయ శృఙ్గోన్నమనాది రూపః చన్ద్రమసో విభాగః.

స్ఫురితానివాయోః :—

అశఙ్కితాగమానా మనియతదిగ్విశేషాణాం తృణగిరితరుమణ్డలుణ్టాకానాం చణ్డమారుతాదీనాం విస్ఫూర్తయః.

విద్యుద్విభఙ్గః :—

ప్రశాన్తదహన మిహిర హిమకరాదిమహసి ప్రావృషి నిశీథేఽప్రవిదిత పూర్వోత్తరక్షణానాం క్షణరుచీనాం విభఙ్గః.

గతిరుష్ణరశ్మేః :—

నిరాలమ్బనే విహాయసి మహీయసో మిహిరమణ్డలస్య ప్రతినియత దిన రజని మాసాయన సంవత్సరాది దేశిక స్సఞ్చారః.

ఏవం విధాన్యన్యాని చ పరివేషో పరాగేన్ద్రచాపకరకాస్తనితాశని భూకమ్ప ప్రభఞ్జన భ్రమణాదయో ఽత్యద్భుత ప్రకారా స్సర్వే సర్వవ్యాపినః సర్వశక్తే ర్విష్ణోరేవ విచిత్ర సృష్టిశక్తిమూలా భవితు మర్హన్తీతి శ్లోకార్థః.

దీనికర్థము

ఏ యే పదార్థములతో నిర్మింపబడుచున్నవో, ఏ యే సామగ్రితో నిర్మింపబడుచున్నవో ఎచ్చట వర్షించుటకై పుట్టినవో మన

కొంచెమైనను తెలియకయే, యొక్క క్షణమాత్రకాలములోనే సకల దిగంతరములకును వ్యాపించు మేఘపంక్తుల పుట్టుకయును, లోకము నంత నొక్కసారి పొట్టనుబెట్టుకొనునో యునిపించు గంభీర సముద్రము యొక్క ఆకసమునంటు నవచ్చు తరంగములు తీరా ఒడ్డునకువచ్చి చప్పగ మరలుటయును, నియమము తప్పక సదాయొకేరీతిగ కళలు హెచ్చుచు తగ్గుచునుండుటయు, నొక కొమ్ముపైకి లేచుట మరియొక కొమ్ము క్రిందకువంగుట మొదలగు చంద్రుని వికృతులును, ఎప్పుడు వచ్చునో యెటునుండివచ్చునో తెలియబడకనే అల్పమైన తృణము లను అధికమైన పర్వతములను చెట్లగుంపులను కూకటిప్రేళ్లతో కూలద్రోయునో యను ట్లు ప్రచండముగ వీచునట్టి చండభయంకర గాలులయొక్క విజృంభణమున్ను, దీపములుగాని సూర్యచంద్రా దులుగాని లేనట్టి వర్షకాలపు యర్ధరాత్రి సమయమున, నెప్పుడు పుట్టునో యెప్పుడణగిట్టునో యెఱుగరాని మెరుపుల ప్రకాశమున్నూ, పట్టులేని యాకాశమున పరిమిత పరిణామముగల సూర్యభగవానుని యొక్క నియమముతప్పని పగలు రాత్రులు నెలలు అయనములు, సంవత్సరములను కల్పించు నడకయును, ఇంకను నిట్టి ఆకసమున చంద్రసూర్యులకు చుట్టును పెద్ద పెద్ద గూళ్లుకట్టుట, గ్రహణమేర్ప డుట, విచిత్రములైన ఇంద్రధనుస్సు లాకసము నాక్రమించుట, వడ గండ్లుపడుట, ఉఱుము లురుముట, పిడుగులు బడుట, భూమియంతయు పర్వతాదులతోకూడ నొక్కపెట్టుగ కంపించుట, హఠాతుగా సుడి గాలులువేయుట మొదలగు నియత్నతరీతులన్నియును సర్వవ్యాపి యును, సర్వశక్తులునుగల శ్రీ మహావిష్ణువుయొక్క విచిత్రసృష్టిశక్తి మూలమైనవియే యని యీశ్లోకార్థము.

(9) ఓ గార్గి! నాశరహితుడగు ఈపరంబ్రహ్మ యొక్కయే ప్రచండమగు శాసనముననే సూర్యచంద్రులు పూర్తిగ ధరింప బడినవారై యున్నారు.

(10) పరమాత్మవలన కలిగిన భయమువలననే వాయువు వీచుచున్నాడు. అట్టి భయముచేతనే సూర్యు డుదయించుచున్నాడు. ఈ భయముచేతనే అగ్నియు ఇంద్రుడును తమ విద్యుక్తధర్మములను నిర్వహించగలుగుచున్నారు.

7వ శ్లోకము

(11) కౌన్తేయ ! -

నీవు కుంతీదేవి కడుపునుండి బుట్టితివని నీ యంతట నీవెఱుంగ కున్నను ఆప్తులమాటలవలన నేగదా నీకావిషయము మనమున తెల్లగ నెలకొన్నది? అటులనే నా శరీరమునుండి ప్రపంచమంతయును బుట్టిన దని ఆప్తతముడనగు నామాటవలననే యెఱుంగుము ! అని సూచించుటకే 'కౌన్తేయ' యని సంబోధించెను.

(12) దీనిచే ప్రకృతికి భగవచ్ఛేషత్వము సిద్ధించుచున్నది. ఆ శేషత్వమున్ను ప్రకృతి యాతనికి శరీరమగుటచేతనని తెలియవలెను. ఇందులకు 'యస్య తమశ్శరీరం' అను శ్రుతివాక్యమే ప్రమాణము. తమ స్సనగా సూక్ష్మరూపమును పొందిన ప్రకృతియే.

(13) అంతిమబ్రహ్మయొక్క చివర సమయమనిగాని, కల్పములయొక్క క్షయమనిగాని బ్రహ్మయొక్క ఆయురవసానమని గాని యర్థము.

'సంహర్తాచ' స్వయంప్రభుః 'మనసైవ జగత్సృష్టిం సంహారంచ కరోతియః' అనిగదా చెప్పబడినది. ఇచ్చటను 'పునస్తాని విసృజామి' యని చెప్పబడినది.

(14) తాని - నశించినవానినే తిరిగి సృజింతునని యర్థము కాదు. ఆపని యాతనిశక్తికి దూరమైనదియే. కింతు -ఆ జాతీయ పదార్థములననియే యర్థము.

ఇందులకు - యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే దృశ్యన్తే తానితాన్యేవ...అనునట్లు ఆయా ఋతువులలో బుట్టి నానా విధములగు పువ్వులు కాయలు మొదలగునవి ఋతువులనుబట్టి పుట్టి నవియే=(అనగా - ఆ జాతీయములే) మారిమారి బుట్టుచుండునను నిదర్శనము జూపబడినది.

8వ శ్లోకము

(15) దేవాది చతుర్విధ జాతులతోగూడిన వ్యష్టిజీవసము దాయము. అంతియకాని అచేతనపరముగ నర్థమును జెప్పరాదు. అట్లగుచో "ప్రకృతేర్వశాదవశం" అను పదములతో నన్వయించదు. అది చేతనమున కేకదా తగునది.

(16) "కృత్స్నం" అనుటచే చతుర్విధ భూతజాతము మాత్రమే గాక వాని యవాంతరభేదములుగూడ గ్రహింపబడుచున్నవి.

(17) ఈ శ్లోకము -
వికారజననీ మజ్ఞాం అష్టరూపామజాం ధ్రువామ్
ధ్యాయతేఽ ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః ॥
సూయతే పురుషార్థంచ । తే నైవాధిష్ఠితా జగత్ ।
గౌరనాద్యన్తవతీసా । జనిత్రీ భూతభావినీ॥
అను శ్రుత్యర్థమునే విశదీకరించుచున్నది.

ఇది ప్రకృతి అనగా - నానావిధ వికారములకు మూలభూత వస్తువు. ఇది జడమగుటచే జ్ఞానశూన్యమైనది. ఇది యనాదియగుటచే బుట్టునదికాదు. అటులనే గిట్టునదియుకాదు. రూపములు మారు చున్నను మూలము నశించదు. మట్టితోచేయబడిన కుండ మొదలగు వస్తువుల రూపములు మారినను అవి నశించినను మన్ను మన్నగనే యుండును. ఇది పంచభూతములు, అహంకారము - మహత్తత్వము, అవ్యక్తమని యెనిమిది విధములు. వడ్రంగి ఉలి బాడిశె మొదలగు

పరికరములచే కర్త నధిష్ఠించిన నది నానా రూపములను దాల్చునట్లే నిదియును పరమాత్మచే నధిష్ఠింపబడి సృష్ట్యున్ముఖ మగుచున్నది. (అనగా స్థూలావస్థను పొందింపబడుచున్నది - సమష్టి భూతరూపముగా చేయబడుచున్నది) ఆపైన వ్యష్టిసృష్టికై ప్రేరేపింపబడుచున్నది. అటు పిమ్మట చేతనున కనుభవయోగ్యమైన భోగ్యభోగోపకరణ భోగ స్థానరూపమగు జగద్రూపమును బుట్టించుచున్నది. దీని కాద్యంతములు లేవు. ఇదియే యిట్లు సమష్టివ్యష్టి సృష్టులను గావించుచున్నది. అధిష్ఠించుట యనగా - ఉపాదానమగు మూలద్రవ్యమును కర్త కార్యాత్మనా పరిణమింపజేయుటకు గ్రహించుటయే. అనగా - తన కిష్టమైన కార్యరూపవిశేషమునకు తగునటుల ప్రకృతి ద్రవ్యమును మధ్యమావస్థను పొందించుటయే.

9వ శ్లోకము

(18) ఈకర్మలు పుణ్యపాపములుకావు. తచ్ఛబ్దము పూర్వపరామర్శిగాన నట్టి పుణ్యపాపకర్మలు పూర్వము ప్రసక్తము కాలేదుగదా, ఇక నేమన పూర్వముసృష్ట్యాది వ్యాపారములు ప్రసక్తమగుటచేవానినే యీ తచ్ఛబ్దము పరామర్శించును. ఆ వ్యాపారము సృజింపబడు భూతములలో వైషమ్యముండుటచే దోషావహమని సూచింపబడినది గాన ఆ దోష మీశ్వరునకు లేదని యీ శ్లోకముచే సమర్థింపబడుచున్నది.

(19) ఇచ్చట 'మొదలైన' యనుటచే రక్షణ, సంహారము, కోపించుట అనుగ్రహించుటయున్ను గ్రహింపబడును.

(20) ఇచ్చట 'మొదలైన' యనుటచే పక్షపాతము అవ్యవస్థ (తోచినప్పుడు తోచినట్లు చేయుటయేతప్ప ఒక క్రమము లేకుండుట) గ్రాహ్యములు.

(21) 'ఏలననగా' యని భగవంతునకు దోషములు లేవని జీవుని కర్మలే ఆ తారతమ్యమునకు హేతువులని యీ క్రింద ప్రమాణములు తెలుపుచున్నవి. వి. పు. 1-4-52.

'నిమిత్తమాత్ర మేవాయం । సృజ్యానాం సర్గకర్మణి ।
ప్రధానకారణీ భూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః॥

విషమసృష్టికి ముఖ్యకారణము సృజింపబడు చేతనులయొక్క కర్మలే గాన, వాని సృష్టిలో పరమాత్మ నిమిత్తకారణము మాత్రమే.

'నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ । స్వశక్త్యా వస్తువస్తుతామ్'

దేవాదులు తమ కర్మలచేతనే దేవత్వాదులు పొందింపబడుచున్నారు.

'ఆ బ్రహ్మస్తంబ పర్యన్త జగదన్తర్వ్యవస్థితాః ।
ప్రాణినః కర్మజనిత సంసార వశవర్తినః' ॥

బ్రహ్మ మొదలు కీటకమువరకుగల జగత్తునందున్న ప్రాణులన్నియును కర్మచే సిద్ధించు సంసారమునకు వశవర్తులై సంచరింతురు.

ఈ శ్లోకమును శ్రీ భాష్యకారుల వివరణను విచిత్రముగా నొక న్యాయాలయ విచారణరూపముగా ననుభవించుటతో నొక విధమగు రసానుభవము గలదు. దాని నొకింత యనుభవింతము -

ఒకడొక నేరమును చేయును, దానిచే బాధింపబడినవాడొకడు న్యాయాధికారియొద్ద నివేదించుకొనును. ఆ న్యాయాధికారి యీ నేరస్థుని పిలిచి నీ వేమందువని యడుగును. దాని కాతడు తాను దోషిని కానని సమర్థించుచు నొక స్టేటుమెంటును దాఖలుచేసుకొనును. దానిపై యధికారి విచారణను సలిపి సాక్షులను విచారించి శాస్త్రబలముపై నాధారపడి తీర్పును జెప్పును. దానిచే దోషి నిర్దోషి యైనచో విడువబడును. దోషియగుచో బంధింపబడును. ఇట్లే భగవంతు డింతకముందు శ్లోకములో 'ఇమం భూతగ్రామం

అహం విసృజామి' యనుటచే తానే యీసృష్టినంతను చేయుచున్నా నని సెలవిచ్చెను. దానిపై యర్జునుడు లేకచేతను డాతనిపై వైష మ్యనైర్ఘృణ్య (పక్షపాత నిర్దయత్వ) దోషముల నారోపించి భాగవతాగ్రేసరుల యెదుట (పరాంకుశులువంటివారి యొద్ద) నివే దించును. ఆ యధికారులు భగవంతునిపిలిచి నీవేమి చెప్పుదువని యడుగగా 'చాతుర్వర్ణ్యం మయాసృష్టం, తస్య కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తారమవ్యయం' 'నచ మాం తానికర్మాణి నిబధ్నన్తి ధనఞ్జయ' అనగా నాలుగు వర్ణములను నాలుగు విధములగల (దేవ - తిర్యక్ - మనుష్య - స్థావరములను) నేనే సృజించుచున్నాను. దానిని చేయు వాడను నేనేగాని నేను కర్తను మాత్రము కాను. అందుచే నాదోష ములు నన్నంటవు - ఎందువల్లననగా 'న మాం కర్మాణి లిమ్పన్తి నమే కర్మఫలే స్పృహా' 'నచమాం తాని కర్మాణి నిబధ్నన్తి ధన ఞ్జయ' 'ఉదాసీన వదాసీనం, అసక్తం తేషు కర్మసు' అనగా - నాకా (సృష్ట్యాది) కర్మలయొక్క ఫలములయందు ఆశలేదు. నే నావిషమ సృష్టి కారణమగు కర్మలవిషయమై ఉదాసీనునిగా (తటస్థముగా) నుండుటచే నవి నాకేవిధమైన దోషమునుగాని యాపాదించవు" అనును.

అప్పు డీ సిద్ధాంతమును సమర్థించు ఘరానా సాక్షులు పిలి పించబడుదురు. వారే వసిష్ఠ మనుమడు శక్తిపుత్రుడు వ్యాసునితండ్రి యగు పురాణరత్నమగు విష్ణుపురాణకర్తయునగు పరాశరమహర్షి యును, ఆతనికి పుత్రుడును శ్రీశుకబ్రహ్మర్షికి తండ్రియును వేద విభజనకర్తయును అష్టాదశపురాణ కర్తయును నగు వ్యాస మహర్షియును.

అందు మొదటిసాక్షి చెప్పిన సాక్ష్యము పురాణరత్నమున రికార్డు చేయబడినది. అది - నిమిత్తమాత్రమేవాయం, సృజ్యానాం

సర్గకర్మణి' 'ప్రధానకారణీ భూతా యతో వైసృజ్యశక్తయః' అని - భగవంతు డీ సృష్టివ్యాపారములో నిమిత్తమాత్రమేగాని ముఖ్యకారణము కాడు. ఆ కారణము సృజింపబడు ప్రాణులయొక్క కర్మలే యగునని సెలవిచ్చెను.

ఇక - వ్యాసమహర్షి సాక్ష్యము బ్రహ్మసూత్రములలో రికార్డు చేయబడెను. అది

"వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్" (2-1-34 సూ.)

పరమాత్మకు విషమసృష్టి ప్రయుక్తమైన పక్షపాతముగాని నిర్దయత్వముగాని యుండనేరవు. ఏమనిన - ఆయన సృష్టిని తన యిష్టము వచ్చినట్లు చేయక చేతనులుచేసుకొనిన పూర్వకర్మను అవలంబించియే చేయును. ఆతడు దయామయుడు. మనుష్యశరీర మిచ్చి జ్ఞానమిచ్చి కర్తృత్వశక్తిని సమానముగానిచ్చి తాను తలంచినట్లు చేయుటకు తగిన యింద్రియములనిచ్చి వానిని వినియోగించు శాస్త్రమును అనుష్ఠాతలగు శాస్త్రజ్ఞులను సృష్టించి మన నుద్ధరించుట కెన్నియో ప్రయత్నములను చేసెను. వానిని లక్ష్యపెట్టక స్వేచ్ఛాసంచారమును గావించి దుర్నడతల నడచిన తనశాస్త్రము జీవించుటకై దండన యొసంగును. దానికితగిన నానాజన్మలలో సృష్టించును. ఇందాతని దోష మేమున్నది?

వాచికైః పక్షిమృగతాం । మానసైర నృజాతితామ్
శరీరజైః కర్మదోషై । ర్యాతిస్థావరతాం నరః॥ మను 12-9.

వాక్కుతోచేసిన పాపమువలన వాగింద్రియోపయోగములేని పక్షులు పశువులుగాను, మనస్సుతోచేసిన పాపములచే నీచజాతివారుగాను, శరీరముతో చేసిన పాపములచే చెట్టు పుట్ట గట్టుగను బుట్టుదురు.

శ్లో॥ అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే యయా క్షేత్రజ్ఞ శక్తిస్సా వేష్టితా నృప! సర్వగా। ...తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞ సంజ్ఞితా సర్వభూతేషు భూపాల! తారతమ్యేన వర్తతే॥ విపు 6,7-61, 62.

(తరతమ భావముగా) విష్ణుశక్తి, జీవశక్తి, కర్మశక్తియను మూడు శక్తులలో మూడవదియగు కర్మచే జీవజాతమంతయు తరతమ భావముగా నావరింపబడి యుండుటచే విషమసృష్టిని బడయుచున్నారు.

అని యిట్లు విషమసృష్టి కర్మాధీనమైనదని శాస్త్రము విధించు చుండుటచే దానికి బాధ్యుడు సృజింపబడు జీవుడే యగుటచే పరమాత్మకు పక్షపాత నిర్దయత్వాదు లుండజాలవు.

జీవులును వారి కర్మప్రవాహములును అనాదియగుటచే ప్రళయములో కూడ నవి యుండునని ప్రమాణములు జూపబడినవి.

10వ శ్లోకము

(22) వారివారి కర్మానుగుణముగ స్వశరీరభూతమగు ప్రకృతిద్వారా ఈ చరాచరాత్మకమగు ప్రపంచమును మాయాధిపతి యగు సర్వేశ్వరుడు సృజించుచున్నాడు. అందు తదధీనుడైన జీవుడు నిబద్ధుడైయున్నాడు.

(23) మాయ యనగా ప్రకృతియని యెఱుంగవలెను. ఇట్టి మాయాశబ్దవాచ్యమైన ప్రకృతికి అధిపతియైనవాడు మహైశ్వర్య సంపన్నుడైన నారాయణుడని తెలుసుకొనవలెను.

11వ శ్లోకము

(24) మనుష్యజాతికి తగిన అవయవసముదాయము గల బంగారుతోను మన్నుతోను చేయబడిన కుండలకు ఉపాదాన పదార్థములు వేరు వేరైనను అవయవసన్నివేశ మొక్కటేరుగ నేయున్నట్లు,

అప్రాకృత భగవచ్ఛరీరమున్ను ప్రాకృత మానవశరీరమున్నూ ఆకారములో నొకేవిధముగ నుండును.

ఈ చెప్పట మత్స్యాది శరీరములను ధరించుటకును ఉపలక్షణము.

(25) ఇచ్చట తిరస్కారమనగా -

"మానుషీం తను మాశ్రితం"

అని సాదృశ్యముండుట. 'పరంభావ మజానన్తః' భేదజ్ఞానమున్నచో భ్రమయుండదు అది లేకుండుట. ఈ రెండింటిచేతను ప్రాకృతమనుష్యులతో సజాతీయుడే యని భ్రమపుట్టును. గుణచేష్టాది హేతువులచే నుత్కర్ష గోచరించుచున్నను దానిని కప్పివేసి నీచత్వము నాపాదించుట.

12వ శ్లోకము

(26) వారి ప్రయత్నములన్నియు నారంభము నుండియును నిష్ఫలములే.

(27) అయథార్థమైనది. అనగా - అజ్ఞానముచే బుట్టింపబడిన ప్రవృత్తికి అభీష్టమైన ఫలము సిద్ధించకపోవుట.

(28) రక్షస్సులకు సంబంధించిన - అనగా తామసమని యర్థము.

(29) అసురులకు సంబంధించిన - అనగా - క్రోధలోభాదిమయమైన రాజసమని యర్థము.

(30) స్వభావమును - ఇచ్చట -

మన్యేత్వాం రాక్షసం క్రూరం।
అథవా తామసాత్మకమ్.
యస్మాత్ క్షిపసి గోవిందం।
పాణ్డవంచ ధనఞ్జయమ్॥

అనెడు భారత భీష్మపర్వములోని (66_31) దుర్యోధనునితో భీష్ముడనిన మాటను అనుసంధించవలెను.

ఓరీ! నీవు పరాత్పరుడగు శ్రీకృష్ణుని యాతని ప్రియభక్తుడగు నర్జునుని దూషించుచున్నావు. కాన నిన్ను క్రూరమైన రాజసస్వభావముగల రాక్షసుడవనియో లేక తామస స్వభావముగల అసురుడవనియో తలంచుచున్నా ననెను.

(31) భగవంతుని పరత్వమును మరుగుపరచునది.

(32) వైపరీత్య మనగా –

అస్వతంత్రులను స్వతంత్రు లనుకొనుట, ఇతరుల వస్తువును తనదనుకొనుట, దేహమును ఆత్మయని భ్రమించుట, నిత్యమును - అనిత్యమనుట, అస్థిరమైన దానిని స్థిరమనుకొనుట మొదలగునవి.

(33) వారు మోఘాశులు మొదలగు వారెట్లగుదురు - వారు గావించు యజ్ఞాదులకు స్వర్గము పశువు మొదలగువారి యభీష్టములు సిద్ధించుచునే యున్నవే, ఆ ఫలములకు సాధనములగు యజ్ఞాదుల యందు వారికి యథార్థ జ్ఞానమున్నదే - యనగా_

'నన్ను' ఇత్యాది గ్రంథము దానికి సమాధానముగానున్నది - అనగా - పరమ పురుషార్థమగు భగవత్ప్రాప్తికి చేయునవన్నియు నిష్ఫలమని భావము - ఇచ్చట యథార్థజ్ఞానము లేకుండుటచే మోఘ జ్ఞానము, దానిచే మోఘాశయు దానిచే మోఘారంభము అని కార్య కారణ భావము.

13వ శ్లోకము

(34) సౌలభ్యము -

(35) దైవీప్రకృతికి చెందినవాడవని సూచించును.

(36) సాత్త్వికమైన.

(37) పరత్వము -

యీ సౌలభ్య పరత్వగుణములచే నారాయణునకు ఉపాస్యత్వము - ప్రాప్యత్వమున్ను సిద్ధించును.

(38) నాశరహితుడు - కర్మవశమున కలుగు జన్మమును జ్ఞాన సంకోచాదులును లేనివాడు - కారుణ్య వశముననే యవతరించి నిజదివ్య స్వభావలక్షణములగు జ్ఞానవికాసాదులను విడువకుండువాడు.

ఈ శ్లోకారంభమున "తు" శబ్దమును ప్రయోగించుటచే వీరికి వెనుకటి పాపాత్ములవలెగాక భగవంతుని భజించుట కుపయోగించు అతిశయము చెప్పబడినది.

14వ శ్లోకము

(39) ఇచ్చట వ్రతమనగా సంకల్పము. దృఢమనగా దార్ఢ్యము - సంకల్పమునకు దార్ఢ్యమేమనగా గొప్పదైన ఆపదలో గాని ఆకస్మికముగా వచ్చిపడిసిన ఐశ్వర్యములోగాని మతిచలించి మరియొక దారిని త్రొక్కకుండుట.

(40) 'సతతం' అను పదము 'కీర్తయన్తః' అను పదముతో చేర్చి ప్రయోగింపబడుటచే నొక అపూర్వమగు నర్థమునిచ్చుచున్నది. అమరకోశమున -

'తతం వీణాదికం వాద్యం' అని తతమనగా తీగెలుమీటుచు వాయించు వీణ, ఫిడేలు మొదలగు వాద్య విశేషములని చెప్పబడెను.

'తతేన సహితం సతతం'

అనగా వీణాదులతో కూడిన వాద్యవిశేషములతో కూడినట్లుగా కీర్తయన్తః = పాడుచున్నవారు - అని యర్థము సిద్ధించుచున్నది.

(41) నారాయణ శబ్దమున్ను వాసుదేవ శబ్దమున్ను భగవంతుని సర్వత్ర వ్యాప్తిని తెలుపు రెండు ప్రసిద్ధపదములు. వానికి మధ్య అవ్యాపకమగు కృష్ణశబ్దము నేల చెప్పిరనగా -

ఇదియును కృషిర్భూవాచక శ్శబ్దః । ణశ్చనిర్వృతి వాచకః అను వ్యుత్పత్తినిబట్టి పురుషార్థ హేతుత్వమును చెప్పుచుండుటచే నిది పరవ్యూహాది సకలావస్థలకును సాధారణమైనదని తెలుపుటకే యని యెఱుంగవలెను.

ఈ కృష్ణశబ్దము వసుదేవసూనునందేగాక ఇతర యవతారముల యందును ప్రయోగింపబడును.

"ఉద్ధృతాసి వరాహేణ కృష్ణేన శతబాహునా"

(తై. నారా - 1 అను) ఓ భూదేవీ ! నీవు పాతాళమునకు గొనిపోబడగా వరాహావతారమును ధరించినట్టియు నూరు భుజములు కలిగియున్నట్టియు భగవంతునిచే మహత్తర ప్రయత్నముచే నెత్తబడితివి అని యర్థము -

విష్ణు పురాణమున ప్రహ్లాద చరిత్రలోను; "సత్వాసక్తమతిః" అని ప్రయోగింపబడినది.

(42) ఎప్పుడును అనుటచే రహస్యమునందుగాని జన సమక్షమునగాని సిగ్గుపడరాదని తెలుపబడుచున్నది.

(43) 'మద్దాస్యమునందే' యనుచోట -

దాసభూతా స్స్వతస్సర్వే । హ్యాత్మానః పరమాత్మనః
నాన్యథా లక్షణం తేషాం । బన్ధేమోక్షే తథైవచ॥

అను శ్లోకానుసారము ఆత్మలకు సర్వదా దాస్యమే ముఖ్య లక్షణమను నర్థము సూచింపబడినది. 'దాసభూతాః' అనుచో "దాసాశ్చ తే భూతాశ్చ" అనగా - 'యతోదాసాః తతోభూతాః' అనుటచే దాసులు గనుకనే భూతులు = అనగా సత్తావంతులు అని యర్థము. (భూ - సత్తాయాం -) దాసులు కానివారు సత్తాహీనులే యని భావము.

15వ శ్లోకము

(44) ఇచ్చట కొన్నిప్రశ్న లుదయించుటచే వానికి సమాధానముగా 'ఇందలి భావమిది' యను గ్రంథము బయలుదేరుచున్నది.

ఆ ప్రశ్న లేవియనగా —

(1) ఏకత్వేన పృథక్త్వేన చ ఉపాసతే యని యన్వయించరాదా?

(2) ఒక్కడుగా నున్నవాడు బహుభంగులుగా నుండు టెట్లు? అట్లున్నచో వికారవంతుడును. సంసారియును కావలసిరాదా?

(3) బహుభంగులుగా నున్నవానిని యేకవిధముగ నుపాసించుట భ్రాంతి కాదా? యని.

ఈ ప్రశ్నల కీముందు గ్రంథము సమాధానము నొసంగుచున్నది.

(45) భగవచ్ఛబ్దమునకు జ్ఞాన-శక్తి-బలైశ్వర్య వీర్యతేజస్సులనెడు ఆరు ప్రధాన గుణములను కలవాడనియు, దుర్గుణ దూరుడనియును అర్థము. దీనిచే సృష్ట్యాదుల కుపయోగించు గుణవిస్తారము చెప్పబడినది.

(46) వాసు+దేవ. యని దీనిలో రెండంశములు కలవు. మొదటియంశచే సర్వతోవ్యాప్తి చెప్పబడుచున్నది. దానిచే సర్వశరీరకత్వము తెలియుచున్నది. దానిచే వస్తుపరిచ్ఛేద రాహిత్యము. అనగా - సర్వము తానై సర్వశబ్దములచేతను తానే చెప్పబడుట తెలియుచున్నది.

రెండవ యంశముచేత - అవాప్త సమస్త కామునకీ సృష్ట్యాది వ్యాపారములేల యనగా 'దివ్ - క్రీడాయాం' అను లీలార్థమైన దేవ

శబ్దముచే నివి యాతనికి లీలలని 'లోకవత్తు లీలాకైవల్యం' అను సూత్రార్థము సూచింపబడుచున్నది. భగవాన్ + వాసుదేవః - అని రెండు పదములను చేప్పుటచే అనన్యోపాసకులగు ఏకాంతభక్తులు అనారత మనుసంధించు 'వాసుదేవ ద్వాదశాక్షరీ' మంత్రము సూచింప బడుచున్నది.

ఇచ్చట పృథివ్యాది బహుత్వముకాదు మన మెఱుంగదగినది. అది ప్రత్యక్ష సిద్ధమే.

ఒక్కని కెట్లనేకత్వమని శాస్త్రముచే నెఱుంగవలెను. అది ఒకడు సర్వశరీరుడని యెఱుంగుటచేతనే నిర్వహింపబడును.

18వ శ్లోకము

(47) గతిః - గమ్యతే = పొందబడినది.

అది స్వర్గాదికము గాని యందుండు భోగ్యజాతము గాని యర్థము.

(48) సుహృత్ - సు = శోభనం, హృత్ = హృదయం, యస్యసః సుహృత్ -

హృదయమునకు శోభనత్వమేమి యనగా పరుల హితము నాకాంక్షించుటయే, (కోరుటయే).

(49) భర్తా = ధారకుడు

దీనికి 'పతి' యని యర్థమును జెప్పక 'ధారకుడ' ని యర్థమును చెప్పనేల యనగా -

ఈ ప్రకరణమున సర్వజన సాధారణమైన యర్థములు చెప్ప బడుచుండగా మధ్య యొక్క స్త్రీకి మాత్రమే సంబంధించిన 'పతి' యను నర్థమును చెప్పుట అస్వారస్యము. 'భృఞ్ - భరణే' యను ధాతువునుండి నిష్పన్నమగు భర్తృశబ్దమునకు యీ యర్థము ప్రసిద్ధమే గదా!

విశేషార్థము — ఈరెండు శ్లోకములచేతను భక్తి (ప్రేమ) వృద్ధి పొందుటకు ముఖ్యతమమగు నవవిధ సంబంధజ్ఞానము సూచింపబడినది. జీవునకు పరమాత్మతో 9 విధములగు సంబంధములు గలవు. వీని నెఱింగినచో పరస్పర ప్రేమ వృద్ధి చెందును.

శ్లో॥ పితాచ రక్షకశ్శేషీ । భర్తాజ్ఞేయో రమాపతిః
స్వామ్యాధారో మమాత్మాచ । భోక్తాచాద్య మనూదితః॥

(1) పితాపుత్ర సంబంధము - 17వ శ్లోకమున 'పితాహమస్య జగతః' అనుటచేతను -

(2) రక్ష్య రక్షకసంబంధము - 18వ శ్లోకమున 'శరణం' - ("శరణం గృహరక్షిత్రోః" అను కోశానుసారము) అను పదము చేతను -

(3) శేష శేషి భావసంబంధము - ధాతా ('మూలపురుషుడు వంశమునకు శేషిగాన') అను పదముచేతను -

(4) భార్యా భర్తృసంబంధము - 18వ శ్లో. "భర్తా" యను పదముచేతను -

(5) జ్ఞాతృ - జ్ఞేయసంబంధము - 17వ శ్లోకమున "వేద్యం" అను పదముచేతను -

(6) స్వ - స్వామిభావసంబంధము 18వ శ్లోకమున "ప్రభుః" అను పదముచేతను -

(7) ఆధారాధేయ భావసంబంధము - 18వ శ్లోకమున 'నివాసః' అను పదముచేతను -

(8) శరీరాత్మ భావసంబంధము - 'వేద్యం పవిత్రం అహమేవ' వేదముచే తెలియదగిన పావనవస్తువులన్నియును నేనే యను సామానాధికరణ్యముచేతను -

(9) భోక్తృ - భోగ్యసంబంధము - 'ప్రభుః' అను పదము చేతను సూచింపబడుచున్నవి.

21వ శ్లోకము

(50) స్వర్గానుభవముచే బంధకములగు నితర పుణ్యకర్మలు నశింపవు ఆ పుణ్యమునకు తగిన ఆ సుఖము ననుభవించి మిగిలిన పుణ్య ఫలము ననుభవించుటకై విలక్షణజాతిలో జన్మించునని 'రమణీయ చరణాః రమణీయాం యోనిమాపద్యన్తే' 'బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియ యోనిం వైశ్య యోనిం వా' అని శ్రుతి తెలుపుచున్నది. కాబట్టి శ్రీ భాష్యకారులు 'ఆ స్వర్గానుభవమునకు హేతువైన' యని సెలవిచ్చిరి.

(51) 'స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిః' అందువల న నేస్వర్గమున పుణ్యఫలమైన సుఖము ననుభవించుచున్నను ఆపుణ్యము క్షీణించుననియు తాను తిరిగి భూమిపై జన్మించవలెననియు తలంచు కొనుచుండుటచే ఆ యనుభవించుచున్న సుఖము నీరై దుఃఖమునే యనుభవించునుగాన స్వర్గము నపేక్షించి కర్మలను చేయక మోక్ష సాధనమైన భగవద్భక్తికి గడంగుడని సూచింపబడుచున్నది.

(52) మనుష్యలోకమునకు 'మర్త్యలోకం' అని మూలమున గలదు. దీనికర్థము మారణధర్మముగల (నశించు) లోకము అనియే, అందుచే నిది స్థిరమైనదికాదు కావున స్థిరమైన శాశ్వత పరమపదము నకు ప్రయత్నించుమని సూచింపబడుచున్నది.

(53) కేవలమనుటచే - ఈ కర్మలను అంగముగాగల ఉప నిషత్సిద్ధమైన పరమధర్మమగుభక్తియోగ మెవరికిని లేదనితాత్పర్యము.

(54) మూలమున 'గతాగతం' అనియున్నది -

గతంచ ఆగతంచగతాగతం = రాకపోకలు - ఇంతమాత్ర మొక దోషముకాదుకాని అల్పాస్థిరత్వములే దోషములు.

ఈ భోగము లనుభవదశయందును దుఃఖాత్మకములే. ఏల నన — "యథా పశురేవం స దేవానాం" మన మిచ్చట పశువుల నెట్లు చూతుమో దేవత లా లోకములలో మనలనట్లు చూతురు గాన. ఆయా లోకములలో నాయా సుఖముల ననుభవించుచున్నను — అయ్యో 'ఈ భోగములు క్షణికములే' నేడో రేపో పోవునందురే యని తలంచుచుండుటచే దుఃఖతరములు - ఆ పుణ్యము తరిగిపోగనే వీరు క్రిందికి రావలసివచ్చిననాడు దుఃఖతమములు - ఇంక నాపైని యేతాముగూనవలె తిరిగి పుట్టుటకు లోబడిన గర్భవ్యాసము వ్యాధులు ఆధులు నరకయాతనలు సంభవించుచో నా దుఃఖమిక చెప్పనేల? ఇట్లు తెంపులేక సాగుచునే యుండును- అని యీ ఫలములయందును వానికి కారణములైన కర్మలయందును రోతబుట్టి భక్తులు కావలెనని యిట్లు వర్ణింపబడినది.

22వ శ్లోకము

(55) జనాః — అనుటచే సార్థకముగు జన్మకలవారని తాత్పర్యము.

(56) అలబ్ధలాభము = భగవత్ప్రాప్తి రూపమోక్షము.

(57) లబ్ధరక్షణము = తిరిగి జన్మించకుండ చేయుట.

(58) ఇచ్చుచున్నాను -

ఇచ్చట - కరోమి, దదామి, తనోమి ఇత్యాది క్రియా పదములను ప్రయోగించక "మోయుట" అను నర్థముగల 'వహామి' పదమును ప్రయోగించుటలో భగవంతునకు భక్తులయందుగల ఆద రాతిశయము సూచింపబడుచున్నది. వారికి భగవంతుడు చేతికిచ్చి నచో మోసుకొనిపోవలసిన భారము వారికుండును గాన ఆ కష్టమును కూడ వారికి కలిగించజాలక తానే మోసితెచ్చి యిచ్చునను అర్థ

విశేషము సూచింపబడినది — ఇందులకు కుచేలునకిచ్చిన ఐశ్వర్యమే మనకు ఉదాహరణము.

(59) అహం= ఈపదముచే - ఔదార్య - సౌశీల్యాది గుణ విశేషములు వివక్షితములు.

(60) చింతనము వేరొక ఫలమునకు కాకుండుటచే నిరతిశయ ప్రీతిరూపమగునని తెలుపుటకే యీ విశేషణము చేర్చబడినది.

(61) మోక్షము నపేక్షించు నిరతిశయ భక్తవర్గమునకు భగవంతుడు ఆనుషంగిక ఫలాంతరములను ప్రసాదించినను (కైంకర్యము నకై ఆశ్రయించిన విభీషణునకు రాజ్యమునిచ్చినట్లు) మోక్షమున కుపయోగించక శరీరయాత్రకు మాత్ర ముపకరించు యోగక్షేమములను ప్రసాదింపదగదు గాన నిచ్చట యోగక్షేమములను మోక్షాను గుణముగ శ్రీ భాష్యకారులు వివరించిరి.

(62) ఈ శ్లోకమునందు -

ఈ యుపాయమూ మిక్కిలి సుఖరూపమైనది. ఫలమూనిత్యము, నిర్దుష్టము, నిరతిశయానంద రూపమునగుటచే మహాత్ముల (భక్తాగ్రేసరుల) అతిశయము చెప్పబడినది.

23వ శ్లోకము

(63) ఇంద్రాదులను మాత్రమే యారాధించుట కర్మభాగమున చెప్పబడెను. వారియొక్క నిజస్వరూపము (పరమాత్మను ఆత్మగా కలిగియుండుట) వేదాంతములయందు మాత్రమే తెలుపబడెను.

(64) ముఖ్యముగా -

నిజముగ హవిస్సున ఉద్దేశ్యము నారాయణుడే. ఆ నారాయణునకు శరీరభూతు లింద్రాదులు -

ఈ పరంపరగా నింద్రాదుల ఉద్దేశ్యులగుచున్నారు. ఈ విషయమే ఉపనిషత్తులలో ప్రతర్దన విద్యలో ప్రతిపాదింపబడినది.

24వ శ్లోకము

(65) పరిమిత ఫలమగుట – దేశమును బట్టియు కాలమును బట్టియు ఫలమును బట్టియును.

(66) 'ఫలమత ఉపపత్తేః' కర్మలే ఫలమునిచ్చునను మీమాంసమతమును నిరసించుచు వ్యాసమహర్షి యీ 3-2-37వ సూత్రమున పరమపురుషుడే సకల వేదోక్తకర్మలకును ఫలము నొసంగువాడు – ఏలననగా – ఆతడు సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తులు కలవాడు, మహోదారుడు కావున యాగదాన హోమాదులచేతను ఉపాసనచేతను ఆరాధింపబడి ఐహికాముష్మిక సమస్తభోగములను యివ్వగల సమర్థుడు – అని సమర్థించెను.

దీనివలన ఇంద్రాదుల నుద్దేశించి యారాధించినను ఫలము నిచ్చువాడను నేనే యగునట్లు నన్నుద్దేంచిన వారికి వేరొకడు ఫలము నిచ్చువాడు లేడనుచున్నాడు.

26వ శ్లోకము

(67) పత్రపుష్ప ఫలతోయములకు సాధారణముగా నున్న కార్యకారణ భావమునుబట్టి క్రమము కూర్చబడెను. అనగా ముందు చిగురు తొడుగును. దానివలన పూచును. దానివలన ఫలించును. అది బాగుగ పక్వమైనచో రసభరితమగును కదా!

(68) ఈ చెప్పుటలో సమాసముగ చెప్పక "లేక, లేక" యని విడివిడిగా (వికల్పముగా) చెప్పుట కేమి ప్రయోజనమనగా – సమాసమును గావించినచో నన్నిటిని ఒక్కసారిగా సమర్పించవలెనే ఎట్లులభించునని భ్రమించి నిరాశులగుదు రేమోయని వికల్పించి భాష్యకారులు వ్యాఖ్యానించిరి. ఇదియే వ్యస్త నిర్దేశమునకు ప్రయోజనము.

ఆయా కాలానుగుణముగా వీలు వెంబడిని లభించినదే యొక్కటి యైనను చాలునని భావము. ఒక్కొక్కదానితోనే పరమాత్మ ప్రసన్నుడగును.

(69) పరమైకాంత మనస్కులగు భక్తులచే సమర్పింపబడునట్టి వాని నన్నిటిని భగవంతుడు స్వయముగ శిరస్సుతో స్వీకరించు చున్నాడు.

ఈ శ్లోకమునకు పెక్కురు తమ బుద్ధికుశలత కొలదిని పెక్కు అర్థములను జెప్పుదురు.

ఇట్లర్పించి యాదరింపబడిన వారెవరనగా :—

పత్రం - దీని నర్పించినది - ద్రౌపది. దూర్వాస ఆతిథ్యము నకు భయపడి శ్రీకృష్ణుని తలంచగా నాయన వేంచేసి ఆకలి యని అక్షయపాత్రలోని తోటకూరాకు నొకదానిని ఆమె తీర్థములో సమ ర్పించగా నారగించి వారి యాపదను (దూర్వాసుని వలన) బాపెను.

పుష్పం- గజేన్ద్రుడు భక్తితో సమర్పించిన పుష్పమును స్వీక రించి ప్రసన్నుడై యాతని గాపాడెను.

'నాహం కళేబరస్యాస్య త్రాణార్థం మధుసూదన ।
కరస్థ కమలా న్యేవ పాదయోరర్పితుం తవ॥

అనిగదా గజేంద్రుని యభిసంధి. అనగా ఓ భక్తశత్రుహన్తా ! శ్రీహరీ! నేనీ హేయమైన శరీర సంరక్షణార్థమై నిన్నుగూర్చి మొరబెట్టలేదు - నా తొండమునందలి తామర పుష్పములను వాడ కుండగ నీ చరణారవిందముల యందర్పించవలెనని సుమా యని తన యభీష్టము లభించెను.

ఫలం - శబరి పదుమూడు సంవత్సరములు వాడకుండగను కుళ్ళకుండగను దాచియుంచిన పండ్ల నతిప్రీతితో నర్పించి పరమ పురుషార్థమును బడసెను.

తోయం - రంతిదేవుడు దీర్ఘోపవాసానంతరము పారణచేయ బోగా భగవంతుడు వృద్ధబ్రాహ్మణ రూపముతో వచ్చి యాతని యాహారము నర్థించి తినివేయుటయేగాక త్రాగుట కుంచుకొనిన తీర్థపాత్రనుకూడా రిత్తపుచ్చి యాతని యధ్యవసాయమున కచ్చెరు వొంది యనుగ్రహించెను. ఇత్యాది కథలెన్నిటినో ఉదహరించి చమత్కరింతురు. కాని నేనిచ్చట నొక ఆధ్యాత్మిక సమన్వయమును పాఠకుల హృదయానందకరముగ నుదహరింతును - వినుడు. భగవద్గీతలోని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ వాడిన కొన్ని పదముల పరిభాషయే విలక్షణము. ఇది యేమన్న 'మేమతం' "అయం ఔపనిషదర్థో భవతు వా మావా శ్రీకృష్ణ సిద్ధాన్త ఇతి ఘుష్యతా"మనును ... ఇది యుప నిషత్సిద్ధమైన అర్థమగునో కాదో నాకేల? ఇయ్యది శ్రీకృష్ణ సిద్ధాం తమని చాటుము" అనును అట్లే యీ శ్లోకమునందును -

పత్రం - అనగా "ఛందాంసియస్య పర్ణాని" యనుటచే వేదము లని యర్థము. దాన సంపూర్ణ సంస్కృత వేదమునుగాని తత్సమా నార్థకమైన దివ్యప్రబంధమునుగాని తత్సార బోధకములగు నితర దివ్యప్రబంధములనుగాని నిష్కామబుద్ధితో యనుసంధించి 'సర్వం కృష్ణార్పణమస్తు' అన్నచో నాతనికెంతో భోగ్యముగా వానిని గ్రహించి ప్రసన్నుడగును.

పుష్పం -అహింసా ప్రథమం పుష్పం, పుష్పమిన్ద్రియనిగ్రహః- సర్వభూత దయాపుష్పం, క్షమాపుష్పం విశేషతః - శాన్తిపుష్పం తపః పుష్పం ధ్యానపుష్పం తథైవచ సత్యమష్టవిధం పుష్పం విష్ణోః ప్రీతికరం భవేత్. అనినట్లే యెనిమిది పుష్పములచే నాతడెంతో ప్రసన్నుడగును.

ఫలం - 'సర్వకర్మఫలత్యాగం తతః కురు యతాత్మవాన్' నిశ్చలచిత్తుడవై నీ వాచరించు లౌకిక వైదిక సమస్త కర్మలయొక్క

ఫలమును విడిచి యాచరించుము - ఎచ్చట నా ఫలమునర్పించ వలెననిన -

'యత్కరోషి...తత్కురుష్వ మదర్పణమ్'

అని తన కర్పించమని యానతిచ్చెను.

తోయం - అనగా "ఆహ్లాద శీత నేత్రాంబుః పులకీకృత గాత్ర వాన్ । సదాపరగుణావిష్టః ద్రష్టవ్య స్సర్వదేహిభిః॥"

నిరంతరము సర్వేశ్వరుని దివ్యమంగళ విగ్రహాను సంధానము చేతను ఆతని కల్యాణగుణానుసంధానముచేతనుకలిగిన ఆనందపారవశ్య మున కన్నులనుండి చల్లనినీటిధారను కార్చుచు ఆపాదమస్తకము పులకాంకురములచే వ్యాప్తమైయుండు భగవద్భక్తుడు దర్శనీయుడు అనియు ముకుందమాలయందు -

బద్ధేనాఞ్జలినాఽఽనతేన శిరసా గాత్రై స్సరోమోద్గమైః ।
కణ్ఠేన స్వరగద్గదేన నయనేనోద్గీర్ణ బాష్పామ్బునా
నిత్యం త్వచ్చరణారవిన్దయుగళ ధ్యానామృతాస్వాదినా ।
మస్మాకం సరసీరుహాక్ష! సతతం సమ్పద్యతాం జీవితమ్॥

అనగా -ఓ పుండరీకదళామలాయతేక్షణా ! శ్రీహరీ - రెండు చేతులను జోడించి తలను భక్తిభారముతో వంచి శరీరము రోమాంచముతోనిండి డగ్గుత్తికపడి నేత్రములనుండి యానందబాష్పములు ధారధారలుగా కారుచుండ నిరంతరము నీపాదారవింద ద్వంద్వధ్యాన మనెడు అమృతపానముతోనే మాజీవితము గడుచునట్లనుగ్రహింపుము - అనునట్లు యిట్టివియే భగవంతున కత్యంతానందకరమని గ్రహించవలెను.

ఈవిషయము భారతమున ఆదిపర్వమందు—1-301 లో
శ్లో॥ తపోనకల్కోఽధ్యయనం నకల్కః స్వాభావికో వేదవిధిర్నకల్కః ।
ప్రసహ్య విత్తాపహరణం నకల్కః తాన్యేవ భావోపహతానికల్కః॥

అనగా - కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదులు పాపహరములు కావు. వేదాధ్యయమును పాపహరణముకాదు. ఆ యా వర్ణాశ్రమమునకు విధింపబడిన వేదోక్తసంధ్యా వందనాదులు పాపహరణములు కావు. ఆకలిదప్పి మొదలగు దుఃఖాదులను సహించిచేసిన ధనార్జన పాప హరణముకాదు - కాని యీ తపఃప్రభృతులే ఫలము నపేక్షించి యాచరించినచో తప్పక పాపహేతువు లగును - కాబట్టి భగవంతు నుద్దేశించియే సత్కర్మనాచరించినను ఫలాంతరమును కోరరాదని భావము -

'భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి - భక్త్యుపహృతం' అని రెండుసారులు భక్తిశబ్దప్రయోగమువలన మనమర్పించువానిని భగవంతు డాదరించ వలెననిన దానికి భక్తియొక్కటియే కారణము. వేరొండు కాదని సూచింపబడెను.

'అహం' అని చెప్పుటచే పత్రపుష్పాది క్షుద్రఫలములను పరి గ్రహించుటకు తగని భగవదతిశయమును సూచించు విశేషణములచే శ్రీ భాష్యకారులు దానిని వివరించిరి.

భారతమున ఉద్యోగపర్వములోని విదురోక్తి -

శ్లో॥ అన్యత్పూర్ణా దపాంకుమ్భా దన్యత్ పాదావనేజనాత్ ।
అన్యత్కుశల సమ్ప్రశ్నాన్న చేచ్ఛతి జనార్దనః॥

అనగా సంధికై వేంచేసిన శ్రీకృష్ణుని వశపరచుకొను ఉపాయ మేమని దుర్యోధనాది దుష్టచతుష్టయ మాలోచించుచుండ విదురుడు వారితో - శ్రీకృష్ణునకివి యేమియు నవసరము లేదు. ఆయన వేంచే యగా కుమ్భమున నొక జలపూర్ణ కలశనుంచుట, పాద్యము నొసం గుట, కుశలప్రశ్నను గావించుటకంటె వేరొక దానినిగాని యాత డపేక్షించడనెను.

కాబట్టి పత్రపుష్ప ఫలాదులు దుర్లభమైనను నీటికి కరువుండదు గదా యని చివరకు నీరు చెప్పబడెను - దీనికి ధనవ్యయముగాని ప్రయాసగాని పనిలేదు - దరిద్రునకైనను నిది దుర్లభము కాదు గాన సర్వసులభమని భాషించిరి.

ఈ శ్లోకమున - "యో మే" యని యచ్ఛబ్దమును వాడుటచే వీరు సాపరాధులా? నిరపరాధులా? బుద్ధిహీనులా? బుద్ధిమంతులా? యని సమర్పించువారి యోగ్యత నారయుడని భావము - 'యేపి స్స్యుః పాపయోనయః' అని తానే సెలవిచ్చును గదా!

"భక్త్యా" యనుటచే దృష్టాదృష్ట అనర్థపరిహారమునకు గాని ఫలాంతరములకు గాని యీసమర్పణ కాకూడదని సూచింపబడెను.

'పుణ్యకర్మలైనను ఫలాశతో చేసినవైనచో నా యాశయే మనస్సునకు మాలిన్యముగా భావింపబడును.

27వ శ్లోకము

(71) (చివర)

వేదాంతాచార్య మహాశయులీ శ్లోకమును - స్వభావార్థ శాస్త్రప్రాప్త సర్వకర్మ సమర్పణ విషయమన్త్రవిశేషోఽపి స్మారితః! ఇమ మేవ శ్లోకం పురుషవ్యత్యయేన మన్త్రితమైవ క్వచిదను సన్ధత్తే- అనగా, శాస్త్రముచే వారివారికి వర్ణాశ్రమ ధర్మములుగా విధింపబడిన సమస్త కర్మలను శ్రియఃపతికి సమర్పించు మంత్ర విశేషమని సాయిం చిరి. దీనిని పురుషమార్చి ప్రతి కర్మారంభమునను సాత్విక త్యాగ మంత్రముగా వాడుదురు - ఎట్లనగా -

"యత్కరోమి యదశ్నామి యజ్జుహోమి దదామియత్
యత్తపస్యామి భగవన్ తత్కరోమి త్వదర్పణమ్"

29వ శ్లోకము

(72) తిర్యక్కులలో - గజేంద్రుడు, సుగ్రీవుడు మొదలగు పుణ్యాధిక్యముచే జ్ఞానాధిక్యముకలవారు భగవంతు నాశ్రయించి యభీష్టములను బడసిరి. కావున తిర్యక్కులకు శాస్త్రవశ్యతలేదే. శాస్త్రము వారికి ప్రవృత్తి నివృత్తులను కలిగించదే యను ప్రశ్న కవకాశము లేదు. ఇది యుత్కట పుణ్యశాలుల విషయము.

స్థావరములలో (చెట్లు మొదలగునవి) శాపాదులవలన చెట్టు పుట్టగా బుట్టినవారగుటచే నొక్కొక్కచోట జ్ఞానప్రసారమున్నదని మహాత్ములు సెలవిత్తురు. కాబట్టి కాయిక సమాశ్రయణము లేకున్నను మనోవృత్తి రూపమైన సమాశ్రయణము వానికి నుండవచ్చును.

సామాన్యముగా లోకమున ద్వేష్యులను విడచుట ప్రియులను సంగ్రహించుటయును చూచుచున్నాము. ఆ వైషమ్యము సర్వేశ్వరునకు తన నాశ్రయించిన వారివిషయమున లేదని చెప్పబడినది -

(73) జాతి యనగా - దేవత్వ - మనుష్యత్వ- బ్రాహ్మణత్వ క్షత్రియత్వాదులు.

(74) ఆకారమనగా - అందమైన స్త్రీయనిగాని అందమైన పురుషుడనిగాని, అవయవలోపాదులు లేనివాడనిగాని నా యాదరమునకు పాత్రులుకారు. కావున 'యేఽపిస్యుః పాపయోనయః' 'స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రాః' అనెను.

(75) స్వభావమనగా - రాజస తామసాదులు. దేవతలు భగవంతు నాశ్రయించి యభీష్టముల బడయుట కెన్నియో ఉదాహరణములు కలవు. శాస్త్రమునకూడా 'అర్థిత్వ సామర్థ్యములు' అనగా తీరవలసిన కోరికలు, బలిష్ఠమైన అవయవములును ఉండుటచే దేవతలకును భగవదుపాసనలో నధికారమున్నదని 'తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్' అను సూత్రమున చెప్పబడెను.

30వ శ్లోకము

(76) బహుళాచార వంతుడైనను యిట్టి యధ్యవసాయము శ్లాఘ్యమే - బంగరు గనిలోని రాతిముక్క నాదరముతో నెత్తుదురా? మురికి గుంటలోని ముత్యమును విడతురా ?

31వ శ్లోకము

(77) వీడు ఆచార వికలుడుగదా ధర్మాత్ముడగుటకు బహు కాలము పట్టునని సందేహింప నవసరము లేదని తెలుపుచున్నది.

(78) ఈ శ్లోకమున ధర్మశబ్దమునకు వర్ణాశ్రమ ధర్మమని యర్థమును జెప్పరాదు. సామాన్య శబ్దమునకు విశేషవిషయముగా నర్థమును జెప్పవచ్చును. ప్రకృతము భక్తిప్రసంగము ప్రారంభమున కూడ 2వ శ్లోకమున భక్తిని 'ధర్మ్యం' అని ధర్మశబ్దముతోనే వ్యవహరించెను.

(79) కౌన్తేయ ! ప్రతిజానీహి -

తనభక్తుడు చెడడని తాను ప్రతిజ్ఞ చేయవలెనుగదా ! అర్జునుని శపథము చేయుమననేల ?

రామావతారమున 'ఏతద్వ్రతం మమ' యని తానే ప్రతిజ్ఞను చేయలేదా ? ఇచ్చట నట్లేల చేయరాదు ? అన్నచో - రామావతారమునకును కృష్ణావతారమునకును మహత్తర తారతమ్యమున్నది. తన భక్తుల ప్రతిజ్ఞను పాలించుటకై తన ప్రతిజ్ఞనైనను విడుచుటకు శ్రీకృష్ణుడు వెనుదీయడు. ఆ విషయము భీష్మశ్రీ సూక్తివలననే గ్రహించవచ్చును. ఆయుధమును పట్టించెదనను భీష్మపితామహుని ప్రతిజ్ఞను కాపాడుటకై ఆయుధమును పట్టనెడు తన ప్రతిజ్ఞను విడవలేదా ?

"స్వనియమ మపహాయ మత్ప్రతిజ్ఞాం ।
ఋతమధికర్తు మవప్లుతో రథస్థః॥"

"చక్రంబుచేబట్టి చనుదెంచు రయమున - పైనున్న పచ్చని పటముజార" యని పోతన వర్ణించెను. భక్తవత్సలా ! కృష్ణా ! నా ప్రతిజ్ఞను సత్యమును గావించుటకై నీ ప్రతిజ్ఞను వమ్ముచేసి చక్రంబుచేబూని చనుదెంచుచున్నావా ?

ఏహ్యేహి ఫుల్లాంబుజపత్ర నేత్ర ।
ప్రసహ్యమాం పాతయ.........

రమ్ము రమ్ము. నాస్ఫుట వికసిత పద్మదళాయ తేక్షణ ! కృష్ణా ! నే నిదే ఆయుధ సన్న్యాసము నొనరించుచున్నాను. వెంటనే బలాత్కారముగా నీ చక్రముతో నాశిరమును దునిమి నీ భక్తుని కాపాడుకొను మనెను.

నృసింహావతార ప్రసంగమున -

శ్లో॥ సత్యం విధాతుం నిజభృత్య భాషితం ।

తన భక్తుడగు ప్రహ్లాదుని "ఎందెందు వెదకిచూచిన యందందే గలడు చక్రి" యను ప్రతిజ్ఞను యథార్థమును గావించుటకుగాను స్తంభమునుండి నరసింహాకారముతో నవతరించెను.

రామావతారమందైనను సముద్రతీరమున విభీషణునకు లంకా రాజ్య పట్టాభిషేకమును లక్ష్మణస్వామిచే చేయించెను.

అటులనే తన భక్తులను కాపాడుటలోనున్న అభినివేశముచే తాను చేసిన ప్రతిజ్ఞయే మైనచో జారునో యను భయముచే తన భక్తుడైన యర్జునునిచే గావింప జేయుచున్నాడు.

34వ శ్లోకము

(80) ఈ శ్లోకమున 'మన్మనా భవే' త్యాదినా అస్మచ్ఛబ్దము వాడబడుటలో తాత్పర్యము -

సామాన్యముగా భగవదుపాసనలు (32) అన్నిటియందును ఉపాసింపబడినట్టివిగాను వాని కుపయోగపడునట్టివిగాను అనేక

ప్రమాణములచే తెలుపబడి భగవంతుని దివ్యాత్మ స్వరూపము, తద్గుణములు, దివ్యమంగళ విగ్రహము, దాని గుణములున్ను యీ యుక్తచ్ఛబ్దముచే వివక్షితములగుచున్నవి.

ఇచ్చట సర్వేశ్వర శబ్దము ప్రయోగించుటలో ముఖ్యాభి ప్రాయ మేమనగా -

అసమర్థుని యెంత సేవించినను ఫలము సున్న. బ్రహ్మాండము లనంతములు. బ్రహ్మేశానాదులు తామున్న బ్రహ్మాండములకే ప్రభువులుగాని యితర బ్రహ్మాండములకు కారు. మోక్షమునసలే ప్రసాదించలేరు.

(1) నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక కల్యాణ గుణైకతానే = పర మాత్మకు ఉభయలింగములసాధారణములు - ఉభయలింగము లనగా దుర్గుణదూరుడగుట — కల్యాణగుణముల కాకరుడగుటయును. ఆ రెండును యీ విశేషణముచే చెప్పబడుచున్నవి. హేయగుణములు కలవాడును వుణహీనుడును మన కుపాస్యులు కారు. అందుచే నీతడు సకలేతర విలక్షణుడు. సగుణ నిర్గుణ శ్రుతులకుగల పరస్పర విరోధ మును ఘటక శ్రుతి యిటులనే పరిహరించుచున్నది. 'నిత్యం హేయ గుణావధూనన పరాః నైర్గుణ్యవాదా శ్రుతౌ। సత్యార్థాస్సగుణోక్తయ శ్చోభగుణ ప్రఖ్యాపనాద్బ్రహ్మణః' అనియే యీఘటక శ్రుతిబోధించు అర్థము. సగుణుడనుటలో కల్యాణగుణము లన్నియును నిస్సంకోచ ముగా కలవాడనియు, నిర్గుణు డనుటలో దుర్గుణమొక్కటియూ దరి జేరని వాడనియు నర్థము. తాను నిర్దోషుడగుటయేగాక 'క్షేత్రజ్ఞస్యే శ్వరధ్యానాత్, విశుద్ధిః పరమామతా' అనునట్లు తనను ధ్యానించు చేతనునకు పరమ పవిత్రతను ప్రసాదించును. ఇట్లు సకలానిష్ట నివారకు డును మిక్కిలి భోగ్యుడును నగుటచే శ్రియఃపతి యొక్కడే మన కుపాస్యుడు.

(2) సర్వజ్ఞే సత్యసఙ్కల్పే = ఇవి రెండును సమస్త గుణము లకును ఉపలక్షణములును, ధ్యేయత్వ వ్యాపకమైన కారణత్వ మోక్ష ప్రదత్వమునకు ఉపయోగించునవియును. మోక్షప్రదుడును జగత్కా రణమైనవాడును మాత్రమే ధ్యానింపదగినవాడని శాస్త్రము చెప్పు చున్నది. ఆ రెండింటికిని ప్రధానమైన నీ రెండు గుణములున్నూ అనిష్టములను పోగొట్టుటలో నీతనికి తెలియునివిగాని సహకరించ దగినది వేరొకటిగాని లేదని యీ విశేషణములు రెండును తెలుపు చున్నవి.

(3) నిఖిల జగదేక కారణే = "కారణం తు ధ్యేయః" అను ప్రమా ణమునుబట్టి యితడే ధ్యేయుడని యీ విశేషణము తెలుపును. 'నిఖిల' యనుటచే అవ్యక్తాదులకును బ్రహ్మరుద్రాదులకునుగూడ కార ణమైనవాడని తెలుపబడుచున్నది.

పరస్మిన్ బ్రహ్మణి పురుషోత్తమే = ఈ విశేషణములచే శ్రియః పతికి సర్వాత్మకత్వమును సకల వైలక్షణ్యమున్ను తెలుపబడినవి. ఇంతవరకు భగవంతుని కల్యాణగుణ విశిష్టస్వరూపము తెలుపబడినది.

ఇటుపైన సకల శాఖలలోను ఉమ్మడిగా పఠింపబడిన పురుష సూక్తముచే సిద్ధించునట్టియు, (శ్రీ) పురాణరత్నములో మనస్సునకు శుభాశ్రయమును తెలుపు ప్రకరణములో విస్తరింపబడినట్టియు దివ్య మంగళవిగ్రహము దాని గుణములున్ను చెప్పబడుచున్నవి.

పుణ్డరీక దళామలాయతేక్షణే —

"తస్యయథా పుణ్డరీకమేవ మక్షిణీ" యని ఛాందోగ్యోపనిష త్తులో చెప్పబడిన గంభీరాంభస్సముద్భూత సుమృష్ట నాళరవికర నికర వికసిత పుణ్డరీకదళామలాయతేక్షణత్వము చెప్పబడుచున్నది.

స్వచ్ఛనీలజీమూత సన్నిభే — అనుచో స్వచ్ఛత్వమనగా మాణి క్యము అద్దము సిరాజా మొదలగు వానివలె రెండవ ప్రక్కనున్న

వస్తువులను చూపుట ప్రతిబింబమును గ్రహించుట మొదలగు నైర్మ ల్యము సూచింపబడుచున్నది.

ఉదారపీవర చతుర్బాహుః=అనుటచే భుజముల ఔదార్య మున్ను, బలిష్ఠతయు ఆశ్రిత సకలాభీష్ట ప్రదత్వమున్ను తెలుపబడు చున్నవి.

శ్రీకృష్ణునకు చతుర్భుజత్వము పరత్వమున స్వాభావికములే. ద్విభుజత్వము సహస్రభుజత్వము మొదలగునవి కోరినపుడు సిద్ధించునవి.

అమల కిరీటేత్యాది — ఇది శిరస్సు మొదలుకొని పాదముల వరకునుగల సమస్తావయవములందును విరాజిల్లుచున్న సకలాభరణ సముదాయములకును ఉపలక్షణము.

యుగపదుదితేత్యాది — ఇది ప్రతికూలురు కన్నెత్తిచూడ నైనను జాలరని తెలుపుచున్నది.

లావణ్యామృతేత్యాది — ఇది అనుకూలులకు భోగ్యముగను ఆకర్షకముగను నుండుటను చెప్పుచున్నది. లావణ్యమనగా — కంటి కానందము నొసగూర్చు విలక్షణకాంతి.

ఈ లావణ్యమునే శ్రీరామ - శ్రీకృష్ణుల దివ్యమంగళ విగ్రహ విషయమై వ్యాస వాల్మీకులీ క్రిందివిధముగా వర్ణించిరి.

శ్లో॥ లోచనై రను జగ్ముస్తే । తమూర్ధ్వదృష్టి పథాత్పునః ।
మనోభి రను జగ్ముశ్చ । కృష్ణం ప్రీతిసమన్వితాః ।
అతృప్తమనసా మేవం । తేషాం కేశవదర్శనే ।
క్షిప్రమన్తర్దధే శౌరిః । చక్షుషాం ప్రియదర్శనః ॥
అచ్యుత స్యైవనాఽతృప్యన్ । ప్రేక్షమాణా జనార్దనమ్.

గోపికలు మధుర కేగుచున్న శ్రీకృష్ణుని కనిపించునంతదూరము నేత్రములతో సాగనంపిరి. వారి కా ప్రీతి యపారముగ నుండుటచే కనుచూపు దాటిపోగా మనస్సుతో సాగనంపిరి. ఎంతచూచినను

వారికి తనివితీరుటలేదు. ఆ నేత్రపర్వ స్వరూపము హఠాత్తుగా నంతర్ధానమయ్యెను. అమృత మెంతత్రాగినను ఇంకను త్రాగవలె ననియే యుండును గాని యిక చాలుననిపించునా ?

శ్లో॥ మణి విడమ్బిని తస్య మనోహరే ।
వపుషి సక్తమనా మునిమణ్డలీ ।
వ్రతమముఞ్చత హోమమముఞ్చత ।
జపమముఞ్చత వేదమముఞ్చత॥

అడవులలో నాశ్రమ పరిసరములనుండి వేణువు నూదుచు గోవులవెంట నేగుచున్న శ్రీకృష్ణుని మనోహరమగు నా దివ్యమంగళ విగ్రహ మాణిక్యకాంతిని గాంచి మన స్సచ్చటనే నెలకొనిపోయి యితరేంద్రియములకు సహకరింపక పోవుటచే వ్రతము ననుష్ఠించు చున్నవా రా వ్రతమును, హోమ మొనరించుచున్న వా రా హోమ మును, జపముచేయుచున్న వా రా జపమును - వేదాధ్యయనమును చేయుచున్న వా రా వేదాధ్యయనమును, ఇట్లు తామాచరించుచున్న అనుష్ఠానము లన్నింటిని మానుకొని నిర్వేరబోయి యాతని సౌందర్యాసక్తులైరి.

అటులనే శ్రీ రామాయణమున అయోధ్యా కాండలో పట్టాభి షేక వేషముతో పురవీధుల సంచరించుచున్న శ్రీరామచంద్రుని సౌందర్యమును వర్ణించుచు వాల్మీకి మహర్షి -

నహితస్మాన్మనః కశ్చిత్ । చక్షుషీ వా నరోత్తమాత్
నర శ్శక్నోత్య పాక్రష్టుమతిక్రామతి రాఘవే॥

ఆతనియందు లగ్నమై వెన్నంటి పోవుచున్న తమ కన్నులను గాని మనస్సునుగాని ఆతడు కాన్పించకుండగ వెడలిపోయినను మర లింప జాలరైరి :

అపార కారుణ్య సౌశీల్యాది విశేషణములచే - సౌలభ్యమున కుపయోగ పడునట్టియు, ఆశ్రయించుట కత్యంతావశ్యకము లగు నట్టియు అపరమిత సౌందర్యా ద్యుపేతములగు దివ్యాత్మ దివ్య మంగళ విగ్రహగుణములు తెలుపబడుచున్నవి.

అనాలోచిత విశేషేత్యాది - శ్రీ విభీషణులు శ్రీరామ చంద్రునకు 'సర్వలోక శరణ్యాయ' - ఇత్యాది శ్లోకముచే సర్వలోక శరణ్యుడని సార్థకమైన యుపాధి నొసంగెను. శ్రీరామచంద్రులును విభీషణ స్వీకార విషయమై 'సుదుష్టో వాప్యదుష్టోవా' అని శరణాగతుని గుణదోషముల నారయరాదనియు "విభీషణో వా సుగ్రీవ! యది వా రావణస్స్వయం" అని మొదట విభీషణుని పరిగ్రహించుటకు ప్రతి రోధమును కల్పించిన సుగ్రీవునే 'శుద్ధంవే త్తి విభీషణ' మ్మనుపించి యాతనిని తోడితెచ్చుటకై పంపించుచు ఆతడు విభీషణు డనుకొనుట భ్రాంతి సుమండీ. రావణుడే వచ్చినాడని వ్యర్థముగా భయముతో తిరిగి వచ్చునో యని శంకించి, సుగ్రీవా! మన మనుకొని నట్లాతడు విభీషణుడైనను సరియే, లేక నిజముగ రావణుడైనను సరియే సుమా. నే నాతని శత్రయమొసంగితినిగాన తిరిగిపోను. తోడి తెమ్మని పంపిన వృత్తాంతమును మనమున నిడుకొని శ్రీ భాష్యకారు లీ విశే షణమును చేర్చిరి.

సర్వస్వామిని —

ఆశ్రితులను రక్షించుట తనకే లాభమని ప్రవర్తించువాడు. సొత్తును కాపాడుకొనుట స్వామి ప్రయోజనమునకే గదా!

మద్యాజీ - ఇచ్చట భక్తి స్వరూపము నిష్కర్షింపబడుచున్నది గాన వానికొరకైయే యేర్పడిన ఆగమ శాస్త్రవిశేషములచే తెలుప బడిన పూజావిశేషముల నీ యాగశబ్దము సూచించుచున్నది.

మాం నమస్కురు - ఇచ్చట నమస్కారమనగా - శాస్త్ర పరిభాషలో 'స్వావధికోత్కృష్టత్వ ప్రకార జ్ఞానజనక శిరోనమన

హస్తసంపుటీకరణాత్మకః వ్యాపారవిశేషః" అనగా, నీవు నాకన్న గొప్పవాడవను జ్ఞానము నమస్కరింపబడువానికి కలుగ జేయుటకు తక్కువవాడు చేయునట్టి తలవంచి చేతులు జోడించుట యను పని – దీనిని చేయునపుడు నిరతిశయ భక్తితో రెండుకాళ్లు, రెండుచేతులు, మనస్సు, బుద్ధి అభిమానము తల యను యెనిమిది యంగములును వంగి నేల నంటవలెను. దీనినే శ్రీ భాష్యకారులు – "భక్తిభారావనమిత మనోబుద్ధ్యభిమాన పదద్వయ కరద్వయ శిరోభి రష్టాంగై రచిన్నిత పాంసుకర్దమ శర్కరాదికే ధరాతలే దణ్డవత్ప్రణిపతన్తః" అని వ్రాయించిరి. ఆ వంగుటలోనే నంటవలెను. ఆ వంగుటలో దుమ్ము ధూళి రాయిరప్ప బురదయని చూడక చేతికర్ర జారిపడినటుల యెదుట పడవలెను అని వ్రాయించిరి.

దీనినే అహిర్బుధ్న్య సంహితలో–

ప్రేక్షావతః ప్రవృత్తిర్యా। ప్రహ్వీభావాత్మికా పరా।
ఉత్కృష్టం పరముద్దిశ్య తన్నమః పరిణీయతే॥

అనగా – గొప్పవాని నుద్దేశించి బుద్ధిమంతుడైన చిన్నవాడు అణకువతో నితరాం వంగుటయను వ్యాపారము నమస్కార మన బడును" అని కలదు.

మత్పరాయణః. – "మయాఽ వినా ఆత్మధారణా" మిత్యాది. ఇదియే భక్తియొక్క చివర అవస్థ. ఇదియే పరమ పురుషార్థప్రాప్తికి అత్యంత సన్నిహిత పూర్వావస్థ. ఈ శబ్దమట్టి ఫలాభిలాషను తెలుపు చున్నది.

తదేవం......

ఈ యధ్యాయమునకు ముఖ్యమైనట్టియు, సాంగోపాంగమగు నట్టియు ఫలము నవశ్యమిచ్చునట్టి భక్తిస్వరూపమును సంగ్రహముగ నిర్ధారణచేసి చెప్పి ముగించెను.

'తదేవం' అనుచో తచ్ఛబ్దమునకు ఆ కారణమువలన యని యర్థము. ఆ కారణమేది యనగా - "అర్జునా! నీవు దుఃఖబహుళ మగు సంసార సాగరమున పడియున్నావు గనుకను పరత్వ సౌలభ్యములుగల నేను సకల దుఃఖసాగరములనుండియు నుద్ధరించగల నౌకా స్వామి నగుటవలనను ఉపాయ మత్యంత సుకరత్వాది గుణయుక్త మగుట వలనను" అనెడు నీ గంభీరార్థమును పరామర్శించుచున్నది.

ఉక్తలక్షణం —

గొప్పలాభమును ప్రసాదించు నమస్కారాదులలో ప్రవర్తింప జేయునేచే యన్నివిధముల ధారక పోషక భోగ్యమైనవాడ నను యవస్థవరకును తెచ్చు నిరతిశయ ప్రీతిరూపమైన దీ భగవదుపాసనము.

(31) చివర —

గీతాసంగ్రహము —

శ్లో॥ స్వమాహాత్మ్యం మనుష్యత్వే।
పరత్వంచ మహాత్మనామ్।
విశేషో నవమే యోగో।
భక్తిరూపః ప్రకీర్తితః॥

తాత్పర్యము —

ఈ తొమ్మిదవ అధ్యాయమున భగవానుడు తన మాహాత్మ్యమును తాను మనుష్యశరీరముతో నవతరించినను తన పరత్వమున కేమాత్రమును, భంగములేకుండుటయును, తన భక్తులగు పురుష శ్రేష్ఠులయొక్క వైభవ విశేషమును, భక్తియోగస్వరూప నిష్కర్షయును చెప్పబడినవి.

శ్రీ భగవద్గీతా - దశమోధ్యాయః

విభూతియోగః — అవతారిక.

పూర్వాధ్యాయములందు భక్తియోగమును దాని పరికరములును చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడా భక్తి పుట్టుటకొఱకును పుట్టిన భక్తి వృద్ధి నొందుటకొఱకును, భగవంతునియొక్క నిరంకుశైశ్వర్యాది కల్యాణ గుణములు అనంతములైనవనియు, జగత్తంతయు నతనికి శరీరమై యతఁడాత్మగాఁ గలిగియుండుటవలన అది శరీరి యగు నా భగవంతునియొక్క నియమమునకులోనై యతనివలననే నడపఁబడుచున్న దనియును, *సవిస్తరముగా చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్రీ భగవానువాచ.

1 2
శ్లో॥ భూయఏవ మహాబాహో శృణు మే పరమం వచః।

3
యత్తేఽహం ప్రీయమాణాయవక్ష్యామి హితకామ్యయా॥

టీ. మహాబాహో=గొప్పభుజములుగల యర్జునా, అహం= నేను, ప్రీయమాణాయ=(నా మాహాత్మ్యమును విని) సంతసించుచున్న, తే=నీకొఱకు, హితకామ్యయా=(నాయందు భక్తిపుట్టి అభివృద్ధి బొందుట యనెడి) హితముఁజేయు నిచ్ఛచేత, భూయఏవ= సంగ్రహముగాఁ జెప్పఁబడిన మన్మాహాత్మ్యమును మరల ప్రపంచించి పరమం- ఉత్కృష్టమయిన, యత్ = ఏ, వచః = వాక్యమును,

---

* పూర్వము సపరికరమైన భక్తియోగముయొక్క స్వరూపమును ప్రపంచించుటకొఱకు భగవంతుని కల్యాణగుణాదులు సంగ్రహముగా చెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడా గుణాదులే విస్తరించి చెప్పఁబడుచున్నవని భావము. ఇట్లు భగవంతుని కల్యాణగుణములు అనంతములనియు అతని కన్నియు లోనైనవనియు విస్తరించిచెప్పుటయెల్ల అతనియందు భక్తికలిగి వర్ధిల్లుటకొఱకని తెలియునది.

వక్ష్యామి=చెప్పఁగలనో, మే=నాయొక్క, (తత్ వచః=ఆవాక్యమును), శ్రుణు=ఎచ్చరికతో వినుము.

తా. అర్జునా, ఇంతవఱకుఁ జెప్పఁబడిన నా మహాత్మ్యమును విని అసూయ నొందక *సంతోషపడుచున్న నీవు గనుక ఇట్టినీకు నాయందు భక్తి కలిగి అది వృద్ధినొందుట యనెడి యొక హితమును జేయఁగోరినవాఁడనై పూర్వోక్తమైన మన్మాహాత్మ్యమునే మఱల ప్రపంచించి చెప్పునట్టి యొకమాటను జెప్పెదను. (ఇట్లు అది యుత్కృష్టమైనదగుటచే) దానిని హెచ్చరికతో వినుము.

5 6

శ్లో॥ న మే విదు స్సురగణాః ప్రభవం న మహర్షయః।
అహ మాదిర్హి దేవానాం మహర్షీణాంచ సర్వశః

టీ. మే=నాయొక్క, ప్రభవం = మాహాత్మ్యమును, సురగణాః=బ్రహ్మాది దేవసమూహములు, న విదుః=ఎఱుఁగరు, మహర్షయః=మహర్షులు, న (విదుః) = ఎఱుఁగరు, అహం = నేను, దేవానాం=దేవతలకును, మహర్షీణాంచ=మహర్షులకును, సర్వశః=అన్నివిధములను, ఆదిః హి = మూలభూతుఁడనుగదా (వారి పుణ్యమునకు తగినంత జ్ఞానాదులు యిచ్చువాఁడను).

తా. దేవతా సమూహములును మహర్షులును అతీంద్రియములైన విషయములం గూడ కనుఁగొనఁజాలినట్టి అధికతర జ్ఞానసంపద

* అర్జునుఁడు శ్రీయమాఱుఁ దగుటవలననే చెప్పఁబోవు విషయమును వినుటకు యోగ్యుఁడయ్యెననియు, వచస్సు (మాట) మాహాత్మ్యప్రపంచమును గుఱించిన దగుటచేతనే పరమమైనదనియు, వినుచున్నవానినే మరల వినుమనుట వ్యర్థముగాన ఇచట 'శ్రుణు' 'వినుము' అనఁగా హెచ్చరికతో వినుము అనియు తెలియుచున్నది.

6
గలవారయినను అట్టివారుకూడ నా*ప్రభావమును (అనఁగా నా యొక్క నామకర్మ స్వరూపస్వభావాదులను) ఎఱుఁగరు. ఏలనఁగా, ఆ దేవతలకును మహర్షులకును నేను సర్వవిధములచేత (అనఁగా వారి యొక్క స్వరూపమునకును జ్ఞానశక్త్యాదులకును) ఆది (మూల) భూతుఁడను. అనఁగా వారియొక్క దేవత్వము దేవర్షిత్వము మొదలైనవి కలుగుటకు హేతువగు పుణ్యమున కనుగుణముగా నేను వారి కిచ్చిన జ్ఞానము పరిమితమైనది గనుక వారు (అపరిమేయములైన) నాయొక్క స్వరూపాదులను యథావస్థితముగా నెఱుంగఁజాలరు.

అవ. కాఁబట్టి దేవాదులకును అచింత్యమైనట్టి తనయాథాత్మ్యమును గుఱించిన జ్ఞానము, భక్తియొక్క యుత్పత్తికి ప్రతికూలములైన పాపములను తొలఁగించుట కుపాయ మగునను చున్నారు.

9
శ్లో॥ యో మా మజ మనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్ ।
అసమ్మూఢ స్స మర్త్యేషు సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే॥ 3

7
టీ. మర్త్యేషు=మనుష్యులలోపల, అసమ్మూఢః = నన్ను ఇతరులతో నొక్కనిగాఁజేసి మోహపడనివాఁడైన, యః=ఎవఁడు,

* చెప్పఁబడు (తన ప్రభావమును గుఱించిన) జ్ఞానమునందు మఱింత యాదరము గలుగుటకై అది అతిదుర్లభమని చెప్పుచున్నారు. ఇట ప్రభవమనఁగా అవతార రహస్యమును గుఱించినది గాదు. అది పూర్వమే ప్రపంచింపఁబడినది; కనుక ప్రభావమే యగును. ప్రభావమే నామకర్మస్వరూపాదులని వేఱు వేఱ విచ్చి చెప్పఁబడెను. 'సర్వశః' అను దానిభావమే 'వారి స్వరూప...శక్త్యాదులకును' అనఁబడెను. తాను వారి స్వరూపాదులకు ఆది యైనందున తన ప్రభావము వారికిఁ దెలియ నేరకుండుట యెట్లనఁగా 'వారి యొక్క దేవత్వ.. ఎఱుంగఁజాలరు' అనఁబడెను.

* అజం = పుట్టుక లేనివాఁడును, అనాదించ = ఆదిలేనివాఁడును, *మాం=నన్ను,లోకమహేశ్వరమ్=లోకేశ్వరులకును ఈశ్వరుఁడైన వానినిగా, సః=వాఁడు, సర్వపాపైః=మద్భక్తికి విరోధులగు సమస్త పాపములచేతను, ప్రముచ్యతే=మిక్కిలి విడువఁబడుచున్నాఁడు.

తా. లోకమునందు మనుష్యులకు రాజైనవాఁడు ఏదో యొక పుణ్యకర్మమువలన వారికి అధిపతి యైనను తుదకు ఆ మనుష్యులకు సజాతీయుఁడే యగునుగాని వేఱుకాఁడు. దేవతల కధిపతియు నట్లే

---

* 'అనాదిమ్' అనెడి యీ పదముచేత ఆది గల అజుఁడగు ముక్తాత్మునికంటెను విసజాతీయుఁ డగుట చెప్పఁబడినది. ముక్తాత్మునియొక్క అజత్వము ఆది గలదనియు పరమాత్ముని అజత్వమునకు ఆది లేదనియు భావము. కనుక 'అనాదిమ్' అనఁగా స్వరూపమునందు అనాదియైనవాఁడని కాదు. ఈశ్వరుఁడును ముక్తుఁడును స్వరూపమునందు అనాదులైనవారే కనుక వారికి తారతమ్యము కలుగదు. కాఁబట్టి అజత్వమునందు అనాదియైయుండుటె యిచట గ్రాహ్యము-ఇట్లుండువాఁడు ఈశ్వరుఁడేకాని ముక్తుఁడు కాఁడు గనుక ముక్తునికంటె ఈశ్వరుఁడు విసజాతీయుఁడని యూహ్యము.

* హేయసంబంధమును వీడిన ముక్తుఁడు దాని కర్హుఁడెట్లగునన్నచో, దానిని వీడినంత మాత్రమున దాని కర్హుఁడు కాకపోఁడు - అది వీడకున్నప్పుడు దానికి లోను గాకుండిననే దానికర్హుఁ డనఁదగునుగాని అది వీడిన వెనుక దానికి లోనుగాకుండినంతనె దాని కనర్హుఁడనరాదు. కాఁబట్టి దాని కర్హుఁడే యనఁదగును. ఈశ్వరుఁడో దాని కెన్నఁడును అర్హుఁడు కాఁడు- ఏలన, వాని కది కలిగియుండెనేని దానికి తాను లోనై అజత్వము లేకుండి పిదప ముక్తునివలె అజత్వము పొందువాఁ డగును. అనఁగా వాని అజత్వమునకు ఆది కలుగును. వాఁడు 'అనాదిమ్' అనుటచే అట్లు కాఁడు గనుక హేయసంబంధ ప్రత్యనీక స్వరూపుఁ డై, కావుననే హేయసంబంధమునకు అనర్హుఁడై యున్నాఁడు. ఈ హేయరాహిత్యమును 'నిరవద్యమ్' (శ్వే-ఉప ౬-౧౯) ఇత్యాది శ్రుతులుకూడ ప్రతిపాదించుచున్నవి.

నేను అనాదిగా జన్మవికారరహితుఁడ నై, కావుననే హేయసంబంధ ప్రత్యనీకస్వరూపుఁడ నై యున్నవాఁడను. కాఁబట్టి వికారిద్రవ్యమగు అచేతనము

యగును. అట్లే * భావనాత్రయములోనివాఁ డగుటవలనను, 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి' (శ్వే. ఉప. ౬-౧౮) అను శ్రుతివలనను, అండాధిపతి యగుబ్రహ్మయు నితరసంసారులకు సజాతీయుఁడే యగును. అణిమాద్యైశ్వర్యమును బొందిన సనకసనత్కుమారాదులు మఱికొందఱు

కంటెను, తత్సంసర్గమువలన సంసారియై జన్మము లెత్తు బద్ధునికంటెను, పూర్వము హేయసంబంధము కలిగియుండినందున దాని కర్హుఁడనఁదగిన ముక్తునికంటెను విసజాతీయుఁడ నగుదును. మనుష్యులలోపల ఎవఁడు నన్ను ఇతరులకు సజాతీయునిఁగాఁ దలఁచి భ్రమింపఁడో అట్టివాఁడు నన్ను లోకేశ్వరులైన బ్రహ్మాదులకుఁగూడ ఈశ్వరునిఁగాను, కావున వారివలె నేనును ఇతరులకు సజాతీయుఁడను గానివానినిగాను ఎఱిఁగినవాఁడై, నాయెడల భక్తి కలుగుటకు ప్రతికూలము అయిన సకలపాపముల నుండి వీడినవాఁ డగుచున్నాఁ డని పిండితార్థము.

* కర్మభావన, బ్రహ్మభావన, ఉభయభావన అని భావనలు మూఁడు విధములు. కర్మానుష్ఠాననిష్ఠులయిన జనకాదులు మొదటిభావనకును, బ్రహ్మోపాసననిష్ఠులయిన సనకాదులు రెండవదానికిని, ఉభయనిష్ఠులయిన బ్రహ్మాదులు మూఁడవదానికి లోనైనవారు. ఇట్లు బ్రహ్మాదులెల్ల భావనాత్రయాంతర్గతులై యుందురు. భావనాత్రయమనఁగా—'త్రివిధా భావనా భూప విశ్వమేత న్నిబోధతామ్ I బ్రహ్మాఖ్యా కర్మసంజ్ఞాచ తథాచైవోభయాత్మికా॥౪౮। కర్మభావాత్మికాహ్యేకా బ్రహ్మభావాత్మికాపరా। ఉభయాత్మికా తథైవాన్యా త్రివిధా భావభావనా॥౪౯॥ సనన్దనాదయోయేతు బ్రహ్మభావనయాయుతాః। కర్మభావనయాచాన్యే దేవాద్యాః స్థావరాః పరాః॥౫౦॥ హిరణ్యగర్భాదిషుచ బ్రహ్మకర్మాత్మికా ద్విధా॥ (విష్ణు. పు. ౬-౭)- 'యథా హిరణ్యగర్భాదీన్...అశుద్ధా స్తే సమస్తా స్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయః' 'ఆబ్రహ్మ స్తంబపర్యన్తా జగదన్తర్వ్యవస్థితాః। ప్రాణినః కర్మజనిత సంసార వశవర్తినః। యత స్తతో నతేధ్యానే ధ్యానినాముపకారకాః' అని బ్రహ్మాదులు భావనాత్రయాంతర్గతులనియు, పంచమ వేదమయిన భారతమున 'బ్రహ్మాణంశితికంఠంచ యాశ్చాన్యా దేవతాఃస్మృతాః। ప్రతిబుద్ధా నసేవన్తేయస్మాత్పరిమితంఫలమ్' అని ప్రతిబుద్ధు లయినవారు బ్రహ్మాదులను పరిమితఫలప్రదు లగుటంజేసి ఉపాసింప రనియు, 'ఏతౌద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠ ప్రసాదక్రోధజౌస్మృతౌ। తదాదర్శితపన్థానౌ సృష్టిసంహారకారకౌ' అని బ్రహ్మాదులు భగవదధీనులై యుండుటయుఁ జెప్పఁబడియున్నది. కావున వీరియైశ్వర్యమెల్ల కాలభోగపరిమితమైనది. ఈశ్వరుని యైశ్వర్యమే అట్టిపరిమితి లేనిది. ఐశ్వర్య మనఁగా సమస్తమును నియమించుశక్తి.

8

నట్టివారే. ఇతఁ డన్ననో *లోకమహేశ్వరుఁడు - అనఁగా నిఖిల హేయ ప్రత్యనీ కానవధి కాతిశ యాసంఖ్యేయ కల్యాణైక తానుఁడును, నియమనైక స్వభావుఁడును అగుటవలన తనకు నియామ్యములై యుండు కార్యకారణావస్థములైన సకలాచేతనములకంటెను బద్ధులును ముక్తులు ననెడి సకలచేతనులకంటెను విసజాతీయుఁడగును. ఇట్లని సమ్మోహము లేని మనుజుఁ డెవఁ డెఱుఁగునో వాఁడు సర్వపాపములను వీడుచున్నాఁడు.

అవ. ఇట్లు తన స్వభావమును అనుసంధించుటచేత భక్తి యొక్క యుత్పత్తికి విరోధులగు పాపములెల్ల నిరసింపఁబడుననియు, అట్టి పాపములు నిరసించుటవలననే అర్థసిద్ధముగా భక్తి యుత్పన్నమగుననియు ప్రతిపాదించి యిప్పుడు తన యైశ్వర్యముయొక్కయు తన కల్యాణగుణగణములయొక్కయు ప్రపంచమును (విస్తారమును) అనుసంధించుటచే భక్తి వర్ధిల్లు ప్రకారమును జెప్పుచున్నారు.

9 10

శ్లో॥ బుద్ధి ర్జ్ఞాన మసమ్మోహః క్షమా సత్యం దమ శ్శమః ।

11

సుఖం దుఃఖం భవోఽభావో భయం చాభయమేవచ ॥

12 13 14

అహింసా సమతా తుష్టి స్తపో దానం యశోఽయశః ।

భవన్తి భావా భూతానాం మత్త ఏవ పృథగ్విధాః ॥ 5

---

* లోక మహత్ ఈశ్వరుఁడు లోకశబ్దము లోకమునంగల సకలమును గ్రహించుచున్నదిగాన దానికి 'కార్యకార...చేతనులు' అని యభిప్రాయము. 'మహత్' శబ్దమునకు 'నిఖిల...తానుఁడు' అనుట అభిప్రాయము, ఈశ్వర శబ్దమునకు 'నియమనైక స్వభావుఁడు' అని యభిప్రాయము తెలియుంగునది.

టీ. బుద్ధిః=మనస్సుయొక్క నిరూపణశక్తియు, జ్ఞానం=చిద చిద్వస్తు విశేషములను గుఱించిన నిశ్చయమును, అసమ్మోహః= విజాతీయములగు వస్తువులందు సజాతీయము లనెడిబుద్ధి నివర్తించు టయు, క్షమా=ఓర్పు, సత్యం=చూచినది చూచినట్లుగాను ప్రాణు లకు హితరూపముగాను పలుకుట, దమః = బాహ్యేంద్రియములను అనర్థవిషయములనుండి నివారించుటయును, శమః=అంతఃకరణమగు మనస్సును అట్లే నివారించుటయును, సుఖం=తనకనుకూలమగు అను భవమును, దుఃఖం=తనకు ప్రతికూలమగు అనుభవమును, భవః= అనుకూలానుభవమువలనఁ గలిగెడి మానసోల్లాసమును, అభావః= ప్రతికూలానుభవమువలనఁ గలిగెడి మనస్సంకోచమును, భయంచ= రాఁబోవుదుఃఖమునకు హేతువులైనవానిని చూడఁగా ముందుకలుగు నట్టి దుఃఖమును, అభయం = అట్టిదుఃఖముయొక్క నివృత్తియు, అహింసా=పరులదుఃఖమునకు కారణము కాకుండుటయు, సమతా= సమబుద్ధి కలిగియుండుటయు, తుష్టిః=సర్వాత్మలందును సంతోషించు స్వభావము గలిగియుండుటయు, తపః=శాస్త్రానుసారముగా భోగము లను తగ్గించుటవలనఁ గలుగు కాయక్లేశమును, దానం = తనకు భోగ్యములైన వస్తువులను అన్యుల కిచ్చుట, యశః=గుణవంతుఁ డను ఖ్యాతియు, అయశః=గుణహీనుఁ డను ప్రసిద్ధియు (మొదలైనవి), భూతానాం=దేవమనుష్యాది ప్రాణులయొక్క, పృథగ్విధాః=నానా విధములైన, భావాః=ప్రవృత్తినివృత్తులకు హేతువులైనట్టి మనో వ్యాపారములు, మత్తఏవ = నా సంకల్పమువలననే, భవన్తి = కలుగుచున్నవి.

తా. *బుద్ధియు, జ్ఞానమును, సమ్మోహము లేకుండుటయు, ఓర్పును, భూతహితముగా యథార్థమాడవలయునను మనస్సును,

* మనస్సుయొక్క నిరూపణశక్తిరూపమైనబుద్ధివలన చిదచిద్వస్తువిశేషనిశ్చయ

బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహమును, మనోనిగ్రహమును, అనుకూలానుభవమును, ప్రతికూలానుభవమును, సుఖానుభవమువలన మనస్సునకుఁ గలుగు ఉల్లాసమును, దుఃఖానుభవమువలన మనస్సునకుఁగలుగు దీనత్వమును, భయమును, భయరాహిత్యమును, అహింసయు, శత్రుమిత్రాదులయందు సమత్వంబును, అందఱియెడ సంతోషస్వభావమును, శాస్త్రప్రకారమున భోగములను తగ్గించుటవలన కాయక్లేశము నొందుటయు, తనకు భోగ్యములైన వానిని అన్యులకిచ్చుట గుణవంతుఁ డను పేరొందుట గుణహీనుఁ డను పేరొందుట యనెడు వీనికిఁ దగిన మనోవ్యాపారములును, ఇది మొదలగు నానావిధములైన ప్రవృత్తి నివృత్తులకు హేతువులగు మనోవ్యాపారములు మత్సంకల్పాయత్తములై ప్రాణులకుఁ గలుగుచుండును.

అవ. సమస్త భూతములయొక్క సృష్టిస్థితులను ప్రవర్తింపఁ జేయువా రని ప్రసిద్ధి గలవారుగూడ తన సంకల్పమునకులోనై ప్రవర్తించునట్టివా రని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ మహర్షయస్సప్త పూర్వే చత్వారో మనవ స్తథా।
మద్భావా మానసా జాతా యేషాం లోక ఇమాః ప్రజాః॥

రూపమైన జ్ఞానము కలుగుననియు," ఇట్టి జ్ఞానమువలన విజాతీయములందు సజాతీయబుద్ధిరూపమైన సమ్మోహము నివర్తించు ననియు తెలియునది. మఱియును చూచినది చూచునట్టుగానే చెప్పినను అది భూతహితము కాకపోవచ్చును గనుక భూతహితముగాఁగూడ చెప్పునట్టిదే సత్యమనఁబడెను. సుఖదుఃఖము లనఁగా అనుకూలత్వ ప్రతికూలత్వ మాత్రములేయైనను ఇది మనోవృత్తి ప్రకరణము గనుక, వానికి అనుభవ శబ్దముకూడఁ జేర్పఁబడెను. శస్త్రచికిత్సాదులు హితరూపమైన దుఃఖములే యగును గాన హింసకానేరవు. కావుననే అహింసయనఁగా హితరూపమైన దుఃఖమును గలిగింపమికాదు; అహితరూపమైన దుఃఖమును కలిగింపకుండుటయే యని చెప్పఁబడెను. సమత్వము ఇందు చెప్పఁబడినట్లె పరాశరులచేతను 'సమమతి రాత్మసుహృద్విపక్షపక్షః' అని చెప్పఁబడియున్నది. వ్యాధులు మొదలైనవి కలిగినపుడు శాస్త్రీయమైన భోగసంకోచము తనంతటనే కలుగుచున్నది కాన అది క్లేశము కలిగింపదు. ఇట్టి భోగసంకో

టీ. పూర్వే=కడచిన మన్వంతరమందు, యేషాం=ఏమహర్షులయొక్క, లోకే = సంతానమయమైన లోకమునందు, ఇమాః ప్రజాః=ఈ (సమస్త) ప్రజలును, జాతాః=పుట్టినవారో, మానసాః=బ్రహ్మయొక్క మనస్సునఁబుట్టినవారైన, (తే=ఆ,) సప్తమహర్షయః =భృగువు మొదలైన మహర్షులేడుగురును, తథా=అట్లే, మానసాః =మనస్సువలనఁబుట్టింపఁ బడినవారైన, చత్వారః మనవః=సావర్ణికులను పేరుగల నలుగురుమనువులును, మద్భావాః=నా సంకల్పమును అనువర్తించువారు.

తా. కడచిన మన్వంతరమున నిత్యసృష్టి ప్రవర్తనకొఱకు భృగువు మొదలైన సప్తర్షులు బ్రహ్మ మనస్సువలననుండి పుట్టినవారైరి. అట్లే ఆ మన్వంతరమునందు నిత్యస్థితి ప్రవర్తనముకొఱకు సావర్ణికులు (బ్రహ్మసావర్ణికుఁడు రుద్రసావర్ణికుఁడు ధర్మసావర్ణికుఁడు దక్షసావర్ణికుఁడు) అను *నలుగురు మనువులు (దక్షునికూఁతురైన

చము తపము కాదని తెలుపుటకై కాయక్లేశమును గలిగించు భోగసంకోచము చెప్పఁబడినది. సమస్త కరణములయొక్క ప్రవృత్తియు తనకు స్వాధీనమైయుండఁగా మనోవృత్తులు తనకు స్వాధీనమని చెప్ప నేల యనఁగా, ఈ ప్రకరణమునందలి భక్తిరూపమైన మనోవృత్తికూడ తన సంకల్పమూలముననే కలుగునని తెలుపుటకొఱకని తెలియునది. ప్రవృత్తులకు హేతువులగు మనోవృత్తులే తనకు లోనై యుండఁగా ఇఁక ప్రవృత్తి నివృత్తులు తనకు లోనైయుండుట చెప్పనేల యని భావము.

*ఒక్కొక్క మన్వంతరమందు ఒక్కొక్కమనువే యుండుటుగాన కడచిన మన్వంతరమొక్కదానియందు నలుగురు మనువులెట్లు? అన్నచో, ఆ మన్వంతరమున ప్రియయను దానియందు బ్రహ్మసావర్ణుడు మొదలైన నలువురిచేత మనసా పుట్టింపఁబడిన బ్రహ్మసావర్ణికుఁడు మొదలైన నలువురు మనువులనే కాని, వేలువేలు మన్వంతరములందుండు వేలువేలు మనువులు నలువురిని పూర్వమన్వంతరమునందుండినట్లు చెప్ప లేదని గ్రాహ్యము. ఆ మహర్షులును మనువులును స్వసంకల్పముచేత సృష్టిస్థితులను

ప్రియయందు బ్రహ్మసావర్ణాదులు నలుగురిచే మనస్సువలనఁ బుట్టింపఁబడినివారైయుండిరి. ప్రజలందఱు వీరల సంతానమయమైన లోకమందు - (వీరిపుత్రపౌత్రాదులనుండి) పుట్టినవారు. ఇట్లు ప్రళయము కలుగువఱకు ప్రతిక్షణమును సంతానమును కలిగించుచు పోషించుచునుండు భృగ్వాది మహర్షులును మనువులును నాకుఁ గల భావమే కలవారు - నా మతమం దున్నవారు - అనఁగా నా సంకల్పమునకు లోనై ప్రవర్తించువా రని యర్థము.

శ్లో॥ ఏతాం విభూతిం యోగంచ మమ యో వేత్తి తత్త్వతః।
సోఽవికంప్యేన యోగేన యుజ్యతే నాత్ర సంశయః॥ 7

టీ. యః=ఎవ్వఁడు, మమ=నాయొక్క, ఏతాం=ఈ, విభూతిం=ఐశ్వర్యమును - అనఁగా నా సర్వనియమన శక్తిని, యోగంచ=కల్యాణగుణరూప మయిన యోగమును, తత్త్వతః=యథార్థముగా, వేత్తి=ఎఱుఁగుచున్నాఁడో, సః = వాఁడు, అవికంప్యేన = నిశ్చలమయిన, యోగేన=భక్తియోగముతో, యుజ్యతే=కూడినవాఁ డగుచున్నాఁడు, అత్ర=ఈ విషయమునందు, సంశయః = సందేహము, న=లేదు.

తా. సర్వమును మదాయత్తము లైనయుత్పత్తి స్థితిప్రవృత్తులు కలిగియుండును. ఇదియే నా యైశ్వర్యము. నేను హేయప్రత్యనీకమైన కల్యాణగుణములతోఁ గూడియుందును. ఇదియు నా యోగము. ఇట్టి నా యైశ్వర్యమును యోగమును ఎవ్వఁడు *కలరూపున నెఱుంగునో వాఁడు నిశ్చలమైనభక్తియోగముతోఁ గూడినవాఁ డగును.

జేయు మహాత్ములై యుండుటచే వారు స్వతంత్రులేయని తలంపరాదు. వారును నా సంకల్పమునకు లోనై సృష్టిస్థితులను జేయువారేకాని వేఱుగాదు. కనుక వారి సంకల్పమువలనఁబుట్టినవారుకూడ నా సంకల్పమువలననే పుట్టినవా రని భావము.

* ఈశ్వరుని విభూతియోగముల (తత్త్వతః' కలరూపున) ఎఱుఁగుట యనఁగా ఈశ్వరునియందు అనీశ్వరస్వభావము లైన పారతంత్ర్యము దుఃఖము అజ్ఞానము

ఇందులకు సందేహము లేదు. అనఁగా, నా విభూతిని గుఱించినట్టియు కల్యాణగుణ (యోగ) ముమ గుఱించినట్టియు జ్ఞానము, భక్తియోగ మును (చలింపనీక) పయిపయి వర్ధిల్లఁజేయును; అని (నేను చెప్పనక్కఱ లేదు. వాఁడు) తానే కనుఁగొనఁగలఁ డని యభిప్రాయము.

అవ. విభూతిగుణములయొక్క జ్ఞానపరిపాకమే భక్తియగును. అట్టి *భక్తియొక్క వృద్ధిని తెలుపుచున్నారు.

శ్లో॥ ♦అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే।
ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః॥ 8

టీ. అహం = నేను, సర్వస్య = సర్వచేతనా చేతనప్రపంచమున కు, ప్రభవః = ఉత్పత్తికారణ మయినవాఁడను, మత్తః = నావలన, సర్వం = సమస్తమును, ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నది, ఇతి = ఇట్లని, మత్వా = తలఁచి, బుధాః = జ్ఞానులు, భావసమన్వితాః = నాయందు స్పృహ యను మనోభావముతోఁ గూడినవారలై, మాం = (సర్వ కల్యాణగుణములతోఁగూడిన) నన్ను, భజన్తే = భజించుచున్నారు.

మొదలైనవానిని ఆరోపించుటనుగాని, అనీశ్వరునియందు ఈశ్వరునికిఁ గల స్వాతంత్ర్యము స్వతస్సిద్ధత్వము మొదలైనవానిని ఆరోపించుటనుగాని పరిత్యజించి యెఱుఁగుట యని తెలియునది.

* విభూతిజ్ఞానము పరిపక్వమగుకొలఁదిని భక్తి వృద్ధినొందుచున్నది. కనుక విభూతిజ్ఞానముయొక్క పరిపాకమే భక్తియొక్క వృద్ధియగును. అనఁగా ఆ జ్ఞానమే భక్తిరూపముగా పరిణమించి పెరుఁగుచున్నది.

♦ 'అహం...ప్రవర్తతే' అనుటయే విభూతి - అనఁగా ఐశ్వర్యము. 'మత్వా బుధాః' అనుటవలన అట్టి విభూతిని గుఱించిన జ్ఞానపరిపాకము చెప్పఁబడినది. 'భావ సమన్వితాః భజన్తే' అనుటవలన భక్తియొక్క వృద్ధి చెప్పఁబడినది. కనుక విభూతి జ్ఞానపరిపాకమే భక్తి వర్ధకముగా పరిణమించునని యూహ్యము.

తా. నేను సకలమైన (విచిత్రచిదచిన్మయమైన) ప్రపంచమునకు నుత్పత్తికారణము; నావలననే సమస్తమును ప్రవర్తించుచున్నయది, అని నాయొక్క స్వాభావికమైన యీ నిరంకుశైశ్వర్యమును సౌశీల్య సౌందర్య వాత్సల్యాది కల్యాణ గుణగణయోగమును తెలిసికొని జ్ఞానులగువారు నాయందు భావము గలవారై నన్ను సర్వకల్యాణ గుణాన్వితునిఁగా భజియింతురు. *భావమనఁగా మనోవృత్తి విశేషము – నాయందు స్పృహ గలిగి నన్ను భజింతు రని యర్థము.

అవ. (భావసమన్వితులై భజించుప్రకార) మెట్లు? (అని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నారు).

శ్లో॥ మచ్చిత్తా మద్గతప్రాణా బోధయన్తః పరస్పరమ్।
కథయన్తశ్చ మాం నిత్యం తుష్యన్తి చ రమన్తి చ॥ 9

టీ. మచ్చిత్తాః=నాయందుంపఁబడిన మనస్సు గలవారును, మద్గతప్రాణాః=నన్ను విడిచి నిలువనోపనివారు, *మాం = నన్ను,

---

* భావ మనఁగా మనోవృత్తి విశేషము. అది యిచట స్పృహ యని తెలియునది. ఈ స్పృహతో భజించుటే భక్తివృద్ధిసూచకమని గ్రాహ్యము. మఱియు నీ విభూతి జ్ఞానము భక్తిని గలిగించున దగుటచే భజనదశయందు కల్యాణగుణ విశిష్టమయిన స్వరూపమే అనుసంధింపఁగగినది. కనుక 'మాం' అనుటకు 'నన్ను సర్వకల్యాణ గుణాన్వితుని' అని యర్థము ఫలించినది. బ్రహ్మాదులయైశ్వర్యము స్వతస్సిద్ధమైనదికాదు. దానికి అవధియుఁగలదు. భగవంతునియైశ్వర్యము స్వతసిద్ధమయి నిరవధికమై యొప్పును గనుక స్వాభావికమైనదియు నిరంకుశ మయినదియు నని చెప్పఁబడెను. మఱియు సౌశీల్యవాత్సల్యాదులు భగవంతుని దివ్యాత్మస్వరూపముయొక్క గుణవర్గమునకును, సౌందర్యాదులు దివ్యమంగళవిగ్రహముయొక్క గుణవర్గమునకును ప్రదర్శకము లని గ్రాహ్యము.

* 'మాం బోధయన్తః కథయన్తశ్చ' అని ఒక్కరినే బోధించుటయు చెప్పుటయు పునరుక్తియగును గాన గుణములను బోధించుటయు కర్మములను చెప్పుటయునని విష

పరస్పరం=ఒకరి కొకరు, బోధయన్తః=తెలుపుచున్నవారును, కథయన్తశ్చ=ఒకరికొకరు వర్ణించి చెప్పుచున్నవారును (అయి), నిత్యం=ఎల్లప్పుడు, ♦తుష్యన్తిచ = సంతోషించుచున్నారు, రమన్తి చ=ఆనందించుచున్నారు.

తా. నాభక్తులు నాయందే మనస్సులయించినవారును, నన్ను విడిచి నిలువఁజాలనివారున్నునై, తమతమచే ననుభవింపఁబడిన నా గుణములను ఒండొరులకు బోధించుకొనుచు, దివ్యములును రమణీయములు నగు నాకర్మములను గీర్తించుచు, సంతోషించుచును రమించుచునుందురు. చెప్పువారు అనన్య ప్రయోజనమగుదానిని చెప్పుట చేతనే సంతోషింతురు - వినువారును అనవధికాతిశయ ప్రియంబగు దాని వినికిచేత రమించుచుందురు.

16

శ్లో॥ *తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్।
దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాన్తితే॥

యములు వేఱువేఱుగా చెప్పఁబడినవి. బోధనమనఁగా తెలియనిదానిని తెలుపుటగాను, కథన మనఁగా తెలిసినదానిని వర్ణించుటగాను గ్రహించి, తమతమవఱకు అనుభవించిన భగవద్గుణములను, అవి తెలియని అన్యులకు తెలుపుట, తెలిసినట్టి భగవదితివృత్తమును వర్ణించుట అని బోధన కథనశబ్దములకు భావము తెలియనగు.

♦ ఇచట 'తుష్యన్తిచ' 'రమన్తిచ' అను పదములయొక్క అర్థములకు భేదమంతగాలేదు గనుక రెంటిని ఒక్కరికే చెప్పుటవలన పసలేదు. కనుక మొదటిదానికి 'చెప్పువారు' కర్తలుగాను రెండదానికి 'వినువారు' కర్తలుగాను వేఱువేఱ చెప్పఁబడినది. ఇట్లు కర్తలు రెండు తెగలైనయెడల రెంటికిని 'మచ్చిత్తాః' ఇత్యాదివిశేషణములు నాలుగును చెల్లునా యనఁగా, చెప్పుటయు వినుటయు ఏకకాలమందే సంభవించును గాన చెప్పువారికిని వినువారికిని ఇరువురకును చెల్లునని తెలియునది.

*అవ. ఇంతవఱకు భగవద్గుణ విభూతిజ్ఞానము భక్తియొక్క యుత్పత్తికిని వివృద్ధికిని హేతువైనదని చెప్పఁబడెను. ఇప్పు డావివృద్ధమైన భక్తియే భగవత్ప్రాప్తికి

టీ. సతతయుక్తానాం=నాతో నెప్పుడును గూడియుండఁ గోరు చున్నవారును, భజతాం = నన్ను భజించుచున్నవారును (అగు) తేషాం = పూర్వోక్తజ్ఞానులకు, తం=ఆ - వారికోరికలోని దేదైనట్టి, బుద్ధియోగం=*దర్శన సమానాకారమైన యుపాసన విశేషమును, ప్రీతిపూర్వకం=ప్రేమతో, దదామి=ఇచ్చుచున్నాను, యేన = ఆ బుద్ధియోగముచేత, తే=వారు, మాం=నన్ను, ఉపయాన్తి=ప్రాపించుచున్నారు.

తా. నాతోడి నిత్యయోగమును ♦ గోరుచున్నవారై నన్ను భజించువారికి (ఆ జ్ఞానులకు), (వారు కోరిన) ఆ బుద్ధియోగమునే పరిపాకదశ నొందినదానిని నేను ప్రీతిపూర్వకముగా నిచ్చుచున్నాను. దానిచేత వారికి మత్ప్రాప్తి కలుగును.

అవ. మఱియును.

17 18 19

శ్లో॥ తేషా మే వానుకమ్పార్థ మహ మజ్ఞానజం తమః।
నాశయా మ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా॥ 11

తేషాం=వారలకు, అనుకమ్పార్థమ్ఏవ=అనుగ్రహముచేయుటకొఱకు, అహం=నేను, ఆత్మభావస్థః = వారి మనోవృత్తికి విషయభూతుఁడనగుచు, భాస్వతా=ప్రకాశించుచున్న (నన్ను విశదముగా

పూర్వము కలుగఁబోవునట్టి విశదతమభగవత్సాక్షాత్కారరూపమైన అవస్థా విశేషమునకు హేతువగుచున్నదని చెప్పుచున్నారు.

* ౭ అధ్యా-౧౮ శ్లోకమునడుగునఁ జూచునది.

♦ సతతయోగము ఇంకను కలుగలేదు గాన సతతయోగమును గోరుచుండుటయే యిచట గ్రాహ్యము. ఇచట బుద్ధియనఁగా ఎఱుఁగుట. బుద్ధియోగ మనఁగా భగవంతుని తెలియునట్టి యుపాసనము. అది పరిపక్వమైనదనఁగా విశదతమమై దర్శనసమా

అనుభవింపఁజేయునట్టి), జ్ఞానదీపేన = మద్విషయజ్ఞానమనెడి దీపము చేత, అజ్ఞానజం = ప్రాచీనకర్మమనెడి యజ్ఞానమువలనఁగలిగిన, తమః = (మద్వ్యతిరిక్తవిషయాసక్తి యనెడి) చీఁకటిని, నాశయామి = నశింపఁజేయుచున్నాను.

తా. వారిని అనుగ్రహించుటకొఱకే నేను, వారి మనోవృత్తికి విషయభూతుఁడనై యుండువాఁడను గనుక, వారికి నా కల్యాణ గుణగణములను వెలిపుచ్చుచు మద్విషయమైన *జ్ఞానమనెడి ప్రకాశించుచున్న దీపముచేత, జ్ఞానవిరోధియు ప్రాచీనకర్మరూపమైన అజ్ఞానము వలనఁ బుట్టినదియు నాకు వ్యతిరిక్తములై పూర్వమునుండి అలవడి యున్న విషయమందలి *ప్రావణ్యమైనదియు నగుచీఁకటిని నాశము సేయుచున్నాను.

నాకారముగా పరిణమించినదనుట. విశదతమ సాక్షాత్కారరూపమైన యీయుపాసన పరిపాకము భగవత్ప్రాప్తికి పూర్వము కలుగునట్టిది. ఇది కలిగిన పిదప భగవత్ప్రాప్తి సిద్ధించునని తెలియునది.

*ఇట్టి జ్ఞానప్రకాశమువలన వారికి విశదతమమైన మత్సాక్షాత్కారము కలుగఁగా దానిచేత నేను, దీపముచేత చీఁకటిని నశింపఁజేయునట్లు, జ్ఞానవిరోధియగు వారి పూర్వకర్మములను, ఆ కర్మమువలన వారికి మద్వ్యతిరిక్తములైన శబ్దాదివిషయములందు పూర్వమునుండి అలవడియున్న ప్రావణ్యమును, నశింపజేయుచున్నాను. జ్ఞానప్రకాశమువలన విశదతమముగా భగవత్సాక్షాత్కారమనుభవించుటయు, దానివలన పూర్వకర్మ జనితవిషయప్రావణ్యము నివర్తించుటయు తెలియునది. జ్ఞానదీపమునకు 'భాస్వతా' అను విశేషణమువలన అది దర్శనసమానాకారమైన భగవదనుభవమును తెలుపుచున్నది. మఱియు స్వకల్యాణములను వెలిపుచ్చుటవలన శబ్దాది ప్రాకృత గుణనివృత్తి కలుగుచున్నది. జ్ఞానమునకు విరోధియైనది అజ్ఞానము. పూర్వదుష్కర్మములు జ్ఞానవిరోధులగుటచే, అజ్ఞానమనఁగా జ్ఞానవిరోధులగు పూర్వకర్మములే యని యుచట గ్రాహ్యము.

* భగవత్సాక్షాత్కారమును తెలియనీయక కప్పిపుచ్చునదగుటచే శబ్దాదివిషయ ప్రావణ్యము చీఁకటిగాను, దానిని పోఁగొట్టి భగవత్సాక్షాత్కారమును ప్రకాశింపఁ

20. అవ. ఇట్లు తక్కిన సమస్తములైన వానికిని విసజాతీయమైన వియు, భగవంతునికి మాత్రమే కలిగియుండునవియు. వినువారికి నిరతిశయానంద ప్రదమైనవియు నగు కల్యాణగుణయోగమును ఐశ్వర్య వితతియును విని దాని విస్తారమును వినఁగోరినవాఁడై అర్జునుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు.

అర్జున ఉవాచ.

శ్లో॥ పరం బ్రహ్మ పరంధామ పవిత్రం పరమం భవాన్ ।
పురుషం శాశ్వతం దివ్య మాదిదేవ మజం విభుమ్॥ 12

ఆహు స్త్వా మృషయ స్స ర్వే దేవర్షి ర్నారద స్తథా ।
అసితో దేవలో వ్యాస స్స్వయం చైవ బ్రవీషి మే॥ 13

టీ. పరంబ్రహ్మ=పరబ్రహ్మమనియు, పరంధామ = సమస్త జ్యోతులను ప్రకాశింప జేయువాఁడనియు, పరమం = ఉత్కృష్టతమమైన, పవిత్రం=స్మరించువారి సమస్త పాపములను నశింపఁజేయువాఁడనియు, (యం శ్రుతయః వదన్తిసః హి=ఎవరిని శ్రుతులు చెప్పుచున్నవో వాఁడుగదా), భవాన్ = నీవు, సర్వేఋషయః = సమస్త ఋషులును, దేవర్షిః= దేవర్షియగు, నారదః=నారదుఁడును, అసితః దేవలః=అసితుఁడనెడి దేవలమహర్షియును, వ్యాసః = వ్యాసుఁడును, త్వాం=నిన్ను, శాశ్వతం=నిత్యుఁడనియు, దివ్యం = పరమాకాశ నిలయుఁడనియు, పురుషం=పరాత్పరుఁడనియును, ఆదిదేవం = జగ

జేయునదగుటచే జ్ఞానము దీపముగాను, రూపింపఁబడినవి. విషయప్రావణ్యనివృత్తి వలన భజనము కలుగును గాన అట్టు కలిగిన భజనమువలన మరల విషయప్రావణ్య నివృత్తి యెట్లు? అని అన్యోన్యాశ్రయదోషము కలుగుచున్నది. అయినను భజనమునకు పూర్వము విషయప్రావణ్యము నివర్తించినను సంస్కారశేషమువలన అది సూక్ష్మముగా అనువర్తించుచుండును గనుక అట్టి సూక్ష్మప్రావణ్యమే యిపుడు భజనమువలన నివర్తించునదిగాఁ జెప్పఁబడెను గాన దోషము లేదని తెలియునది.

త్కారణభూతుఁ డనియు దేవుఁ డనియు, అజం=కర్మమువలన నైన జన్మము లేనివాఁ డనియును, విభుం=సర్వవ్యాపియనియు సర్వనియంతయనియు, ఆహుః=చెప్పుదురు, స్వయమేవచ=మఱియును నీవే, మే=నాకు, బ్రవీషి = చెప్పుచున్నావు.

తా. పరంబగు బ్రహ్మమనియు పరంబగు ధామ మనియు పరంబగు పవిత్ర మనియు ఎవనిని శ్రుతులు చెప్పుచున్నవో వాఁడు గదా నీవు [* [21] ‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి’ (తై-భృగు-౧) [22] ‘బ్రహ్మవి దాప్నోతిపరమ్’ (తై-ఆన-౧) [23A] ‘సయోహవై తత్పరమం బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతి’ (ముండక-౩-౨-౯)] అని పరబ్రహ్మముగాను అట్లె పరంధామముగాను, [ధామ మనఁగా నిట జ్యోతిని జెప్పెడిని. పరంజ్యోతిః (అనుటకు) * [23B] ‘అథ యదతః పరో

---

* యతో వా ఇమాని...(దేనివలననుండియే యీ భూతములన్నియును బుట్టుచున్నవో, దేనిచేత ఆ పుట్టినవి బ్రతుకుచున్నవో, దేనిని అవి చొచ్చి లీన మగుచున్నవో దానిని తెలియఁగోరుము. అది బ్రహ్మము.), ‘బ్రహ్మవి దాప్నోతిపరమ్’ (బ్రహ్మము నెఱిఁగినవాఁడు పరమును - అనఁగా బ్రహ్మమును - బ్రహ్మసాయుజ్యము ననుట-పొందును. ‘స యోహ వై...’ (ఎవఁడు ఆ పరబ్రహ్మము నెఱుఁగుచున్నాఁడో వాఁడు బ్రహ్మమే యగుచున్నాఁడుగదా - బ్రహ్మసాయుజ్యమును పొందుచున్నాఁడుగదా యనుట. ‘పరమంసామ్యముపైతి’ మమసాధర్మ్యమాగతాః’ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతులవలన బ్రహ్మమేయగుచున్నాఁడనఁగా తత్సాధర్మ్యమును నొందుచున్నాఁడని యర్థము) ఈ మూఁడు శ్రుతులును పరబ్రహ్మమని చెప్పుచున్నవి. ఇందు మొదటిశ్రుతి ఉపాస్యమైన బ్రహ్మమునకు లక్షణవాక్యము- అనఁగా ఆ బ్రహ్మము ఇట్టిదని నిర్వచించువాక్యము. ఈశ్రుతివలన బ్రహ్మశబ్దమును, రెండవశ్రుతివలన ‘పర’ శబ్దవిశేషణమును, మూఁడవ శ్రుతివలన రెండు శబ్దములును సిద్ధించిన వని తెలియునది.

* ధామమనఁగా ఇచట జ్యోతి యని యర్థము. ‘పరంధామ’ యనఁగా పరంజ్యోతి- 1. ‘అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యతే’ (ఇప్పుడు- ఏందు-దీనికంతయును

24
దివో జ్యోతిర్దీప్యతే' (ఛాం-3-13-7) 'పరంజ్యోతి రుపసంపద్య
25
స్వేనరూపే ణాభినిష్పద్యతే' (ఛాం-8-12-3) 'తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః] అట్లే పరంబగు పవిత్రముగాను - పరమంబగు పావనము గాను - అనఁగా స్మరించినవారికి సమస్త కల్మషములతోడి శ్లేష మును (సంబంధమును) లేకుండఁజేయునదియు నాశముసేయునదియును
26
గాను [♦ 'యథాపుష్కరపలాశ ఆపోనశ్లిష్యన్త ఏవ మేవం విది
27
పాపం కర్మ నశ్లిష్యతే (ఛాం-ఉప-4-14-3) 'తద్యథేషీకతూల మగ్నౌప్రోతం ప్రదూయే తైవం హాస్య సర్వేపాప్మనః ప్రదూ
28
యన్తే (ఛా-ఉప-5-24-3)' *'నారాయణపరంబ్రహ్మతత్త్వం నారాయణః పరః। నారాయణ పరోజ్యోతి రాత్మానారాయణఃపరః' (తై-నారా-11 3)] శ్రుతులు చెప్పుచున్నవిగదా, పరావరయాథాత్మ్య

మీఁదుగా పరమైన దివ్యజ్యోతి వెలుఁగుచున్నదో) 2. 'పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేనరూపే ణాభినిష్పద్యతే' (పరంజ్యోతినిపొంది తన స్వరూపముతో నిష్పన్నుఁడగుచున్నాఁడు.) 3. 'తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః' (జ్యోతులకు జ్యోతియైనవానిని దేవతలు) ఈ మూఁడు శ్రుతులును పరంజ్యోతి యని చెప్పుచున్నవి.

♦ పావనమనఁగా పరిశుద్ధముచేయఁనట్టిది - పాపసంబంధమును పోఁగొట్టునదనుట. పరమమైన పావనమనఁగా సమస్తములైన పాపముల సంబంధమును పోఁగొట్టున దని యర్థము-1. 'యథాపుష్కర...(ఎట్లు జలములు తామరాకును తడుపవో అట్లే పాప కర్మము ఇట్లు ఎఱిఁగినవానిని సంబంధింపదు.) 2. 'తద్యథేషీక...న్తే' (అగ్నియందు వేయఁబడిన ముండ్లదుబ్బు దూది యెట్లు దహింపఁబడునో అట్లే వీనిపాపములెల్ల నశించుచున్నవి.) ఈరెండుశ్రుతులును సమస్త కల్మషాశ్లేషనాశకరమని- అనఁగా పరమ పావనమని చెప్పుచున్నవి.

* 'నారాయణ పరంబ్రహ్మ...నారాయణః పరః' అను శ్రుతియు పర బ్రహ్మదు ఖంగాఁ జెప్పుచున్నది.

విదులు (ఋషులు) అందఱును నిన్నే శాశ్వతునిఁగాను దివ్యునిఁగాను పురుషునిఁగాను ఆదిదేవునిఁగాను అజునిఁగాను విభునిగాను జెప్పుదురు. అట్లె దేవర్షియగు నారదుఁడును అసితుఁడగు దేవలుఁడును వ్యాసుఁ
29
డును చెప్పెదరు. ఎట్లన - 'యేచ వేదవిదో విప్రా యేచాధ్యాత్మ విదో జనాః। తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమ్। పవిత్రాణాం హి గోవిన్దః పవిత్రం పర ముచ్యతే। పుణ్యానామపి పుణ్యోఽసౌ మఙ్గళానాంచ మఙ్గళమ్। త్రైలోక్యం పుణ్డరీకాక్షో దేవ దేవ స్సనాతనః। ఆస్తే హరి రచిన్త్యాత్మా తత్రైవ మధుసూదనః॥
30
(మహాభారతము- ఆరణ్య-౭౯-౨౯-౨౭-౨౮) 'ఏషనారాయణ శ్శ్రీ మాన్ క్షీరార్ణవనికేతనః। నాగపర్యఙ్క ముత్సృజ్యహ్యాగతో మధురాం పురీమ్ పుణ్యాద్వారవతీ తత్ర యత్రాస్తే మధుసూదనః। సాక్షాద్దేవః పురాణోఽసౌ సహిధర్మ స్సనాతనః' (భారత-ఆరణ్య-
31
౮౯, ౨౮-౨౯) అనియు అట్లె - యత్ర నారాయణోదేవః పర మాత్మా సనాతనః। తత్ర కృత్స్నం జగత్పార్థ తీర్థా న్యాయతనా నిచ। తత్పుణ్యం తత్పరం బ్రహ్మ తత్తీర్థం తత్తపోవనమ్। తత్ర దేవర్షయ స్సిద్ధా స్సర్వేచైవ తపోధనాః। ఆదిదేవో మహాయోగీ యత్రాస్తే మధుసూదనః। పుణ్యానామపి తత్పుణ్యం మాభూత్తే సంశయోఽత్రవై। కృష్ణఏవ హి లోకానా ముత్పత్తి రపి చాప్యయః। కృష్ణస్య హికృతే భూత మిదం విశ్వంచరాచరమ్) భార-సభా-౪౫-౨౩) అనియుఁ జెప్పెదరు. 'భూమి రాపోఽనలో వాయుః ఖంమనో బుద్ధిరేవచ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతి రష్టధా' (గీత - ౭ - ౪) అనుట మొదలుకొని 'అహం సర్వస్య ప్రభవో
32

మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే' అనువలకు కృష్ణుఁడు తానే యిట్లు చెప్పి కొనియున్నాఁడు. *

శ్లో॥ సర్వ మేత దృతం మన్యే యన్మాం వదసి కేశవ।
32
న హి తే భగవన్ వ్యక్తిం విదు ర్దేవా న దానవాః॥ 14

టీ. హే కేశవ=బ్రహ్మరుద్రులకును కారణభూతుఁడైనవాఁడా-కృష్ణా, మాం=శరణాగతుఁడనైన నన్నుఁగూర్చి, యత్ = ఏ నీ మహిమను, వదసి= చెప్పుచున్నావో, ఏతత్ సర్వం=దీనినంతయును, ఋతం=సత్యముగా, మన్యే=తలంచుచున్నాను, హేభగవన్=జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజస్సులకు నిధియైనవాఁడా, తే = నీయొక్క, వ్యక్తిం=నిన్ను తెలుపునట్టి విధమును, దేవాః=సాత్త్విక ప్రకృతిగల బ్రహ్మాదిదేవతలును, దానవాః= తామస ప్రకృతిగల దానవులును, నవిదుః హి = ఎఱుఁగరుగదా.

తా. కేశవా, నీవు నాకు *అనన్య సాధారణమై అనవధికాతిశయమై స్వాభావికమై యొప్పు నీ యైశ్వర్యమును, నీయనంత కల్యాణ గుణయోగమును జెప్పెదవు. ఇట్లు నీవు చెప్పు దీనినెల్ల ఈ కారణమునుబట్టి (అనఁగా శ్రుత్యాదులచేతను జెప్పబడుటంబట్టి) ఉన్నది

* నీవు పరబ్రహ్మమనియు, పరంజ్యోతియనియు, పరమపావనుఁడనియు శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి. పరావరతత్త్వవేత్తలగు సమస్తఋషులును, దేవర్షియగు నారదుఁడును, అసితుఁడనెడి దేవలమహర్షియును, వ్యాసుఁడును, కృష్ణుఁడై యవతరించిన నీవే నిత్యుఁడనియు, అప్రాకృతుడనియు జగత్కారణభూతుఁడనియు, జగద్వ్యాపార రూపక్రీడ గలవాఁడనియు, కర్మమువలనఁ గలుగుజన్మము లేనివాఁడనియు - అనఁగా నిర్వికారుఁడనియు, సర్వవ్యాపి యనియు, సర్వనియంత యనియు, పరాత్పరుఁడనియును చెప్పుదురు. నీవును నాతో నట్లే పలుకుచున్నావు' అని పిండితార్థము.

* అనన్య సాధారణమనుటచే సమానములేనిదనియు, అనవధికాతిశయమనుటచే

న్నట్టుగా సత్యమును జెప్పుటగానే తలంచుచున్నాను గాని నిన్ను
వు పొగడుకొనుట మొదలైన యభిప్రాయము గలదిగాదు. కనుక,
నిరతిశయజ్ఞానశక్తి బలైశ్వర్య వీర్యతేజోనిధీ, ఇటువంటి నిన్నుఁ
తెలియఁజేయునట్టి విధమును దేవదానవులు సైతము పరిమితజ్ఞాను
లగుటంజేసి యెఱుఁగరు.

33 34 35
శ్లో॥ స్వయమే వాత్మనాఽత్మానం వేత్థ త్వం పురుషోత్తమ ।
36 37 38 39
* భూతభావన భూతేశ దేవదేవ జగత్పతే॥ 15

టీ. హేపురుషోత్తమ = పురుషశ్రేష్ఠుఁడా, హేభూతభావన = సకలభూతములను కలుగఁజేయువాఁడా, హేభూతేశ=సమస్త భూతములకు నియామకుఁ డగువాఁడా, దేవ దేవ = దైవతములకును పరమ దైవత మగువాఁడా, జగత్పతే=జగత్తులకు స్వామియైనవాఁడా, త్వం =నీవు, స్వయమేవ=తనంతనే, ఆత్మానం=నిన్ను, ఆత్మనా=స్వాభావికమైన జ్ఞానముచేతనే, వేత్థ= తెలిసికొనుచున్నావు.

తా. పురుషోత్తమా, సమస్తభూతములను సృజించువాఁడా, సమస్త భూతములకు నియామకుఁడా, దైవతములకును పరమదైవత మగు

అతిశయించినది లేదనియు, స్వాభావికమనుటచే ఒకరివలనఁ గలిగినది కానిదనియు తెలియునది.

♦ 'జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య వీర్యతేజాం స్యశేషతః । భగవచ్ఛబ్ద వాచ్యాని వినాహేయై ర్గుణాదిభిః॥' అను పరాశరవచనమునుబట్టి భగవచ్ఛబ్దమున కీయర్థము చెప్పఁబడినది.

* భూతభావన, భూతేశ, దేవదేవ, జగత్పతి యను నాలుగింటి యర్థములను క్రమముగా 'సకారణం కరణాధిపాధిపః' - 'తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్' -

వాఁడా, (అనఁగా ఎట్లు మనుష్య మృగపక్షి సరీసృపాదులను సౌందర్య సౌశీల్యాది కల్యాణగుణగణములచేత దేవతలతిశయించి వర్తింతురో అట్లె యా దేవతల నందఱను ఆయా గుణములచేత అతిశయించి వర్తించు వాఁడా యనుట), జగత్స్వామీ, నీ స్వరూపమును నీజ్ఞానము చేత నీయంతట నీవ యెఱుఁగుదువు. [నీవు సర్వజ్ఞుఁడవగుటచే నీవైభవమును జెప్పుటకు నీవ సమర్థుఁడవు అని భావము.]

40 41 42

శ్లో॥ వక్తు మర్హ స్య శేషేణ దివ్యా హ్యాత్మవిభూతయః।
యాభి ర్విభూతిభి ర్లోకా నిమాం స్త్వం వ్యాప్య తిష్ఠసి॥

టీ. హి=ఏకారణమువలన, ఆత్మవిభూతయః-ఆత్మ=నీయొక్క, విభూతయః = ఐశ్వర్యములు - నియమన విశేషములు, దివ్యాః= అద్భుతములైనవియో, యాభిః=ఏ విభూతులతో, (యుక్తః=కూడినవాఁడవై), ఇమాన్ లోకాన్=ఈ లోకములను, వ్యాప్య=లోపల ప్రవేశించి, తిష్ఠసి=వర్తించుచున్నావో, (తాః=వానిని), అశేషేణ= నిశ్శేషముగా, వక్తుం=చెప్పుటకు, అర్హసి=(నీవే) తగుదువు.

తా. అనంతములైన *నియమన విశేషములతోఁ గూడిన వాఁడవై నీ వీలోకములందెల్ల నియంతవై వ్యాపించియున్నాఁడవు. ఇట్టి యసాధారణములైన నీయొక్క నియమన విశేషములు దివ్యము

'తం దైవతానాం పరమంచ దైవతమ్' - 'పతిం పతీనాం పరమం పరస్తా ద్విదామ దేవం భువనేశ మీడ్యమ్' అను నాలుగుశ్రుతులు ప్రతిపాదించుచున్నవి.

* ఇచట విభూతి యనఁగా నియమనము. నియంతవై వ్యాపించియున్నాఁడవనుటచే ఆకాశాదులవలె నూరక వ్యాపింపక అంతర్యామివై వ్యాపించియున్నాఁడవనుట తెలియునది.

లైన (వి గనుక నవశ్యము తెలియఁదగినవి. అయినను అట్టి) వానిని జెప్పుటకు నీవే యర్హుఁడవు-నీవే తెలియఁబఱుపు మని యర్థము.

43

శ్లో॥ కథం విద్యా మహం యోగీ త్వాం సదా పరిచి న్తయన్।
కేషు కేషుచ భావేషు చిన్త్యోఽసి భగవ న్మయా॥ 17

టీ. అహం = నేను, యోగీ = భక్తియోగనిష్ఠుఁడ నై, త్వాం = నిన్ను, సదా = ఎల్లప్పుడు, పరిచి న్తయన్ = *చింతించుటకు ప్రవర్తిం చినవాఁడ నై యనుట, కథం = ఎట్లు, విద్యాం = తెలిసికొందును, హే భగవన్ = భగవంతుఁడా, కేషు కేషుభావేషుచ = మఱి యేయే భావములయందును, మయా = నాచేత, చి న్త్యః = చింతింపఁదగిన వాఁడవు, అసి = అగుచున్నావు.

తా. నేను భక్తియోగనిష్ఠుఁడనై భక్తితో నిన్ను సదా చింతిం పఁబూనితిని గాని, పరిపూర్ణైశ్వర్యాది కల్యాణగుణములతోఁ గూడిన వాఁడవై చింతనీయుఁడ వగునిన్ను నే నెట్లు తెలియుదును ? నీవింత వఱకు నాకుఁ జెప్పియున్న బుద్ధిజ్ఞానాది భావములందే కాక నీవు చెప్పని మఱియు నేయే భావములందు నిన్ను నియంతగా నేను చింతింప వచ్చును ?

44

శ్లో॥ వి స్తరే ణాఽత్మనో యోగం విభూతించ జనార్దన।
45
భూయః కథయ తృప్తి ర్హి శ్రుణ్వతో నాస్తి మేఽమృతమ్॥

---

* వేదనమునకు పూర్వము చింతనము కలుగ నేరదు - అనఁగా తెలిసికొనక మునుపు చింతించుట యశక్యము. కావున 'చి న్తయన్' అనుటకు 'చింతింపఁబూని' అని యర్థము గ్రాహ్యము.

టీ. హే జనార్దన=ఆశ్రితజనుల యభీష్టముల నిచ్చువాఁడా - ఓకృష్ణా, ఆత్మనః=నీయొక్క, యోగం= జగత్సృష్టి మొదలగు గుణ యోగమును, విభూతించ = జగత్తును ప్రవర్తించుటను, భూయః= మఱల, విస్తరేణ =సవిస్తరముగ, కథయ చెప్పుము, అమృతం=నీ మాహాత్మ్యము అనెడి అమృతమును, శృణ్వతః=వినుచున్న, మే= నాకు, తృప్తిః=తృప్తి, నాస్తిహి=లేదుగదా.

తా. జనార్దనా, *'అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే' అని నీస్రష్టృత్వాది గుణయోగమును నీ విభూతిని (నియమనమును) ముందు సంగ్రహముగాఁ జెప్పితివి. వానిని మరల విస్తరించి చెప్పుము. నీవు చెప్పుచున్న నీ మాహాత్మ్యమనెడు అమృతమును వినుచున్నను నా కింకను తృప్తి కలుగలేదుగదే - నాకు తృప్తి కలుగ లేదనుట నీకే తెలియునను యభిప్రాయము.

శ్రీభగవానువాచ

46 అవతారిక.

47 48

శ్లో॥ హన్త తే కథయిష్యామి విభూతీ రాత్మన శ్శుభాః।
ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠ నాస్త్యన్తో విస్తరస్య మే॥ 19

---

* 'అహంసర్వస్య ప్రభవః' అనుటచే స్రష్టృత్వాది గుణయోగమును 'మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే' అనుటచే విభూతియను అనఁగా నియమనమును ముందే సంగ్రహముగా చెప్పఁబడినవి. యోగశబ్దమునకు, మునుపు సౌశీల్య సౌందర్యాది గుణయోగమని చెప్పి యిప్పుడు స్రష్టృత్వాది (సృజించుట మొదలైనవాని) యోగమును జెప్పుట యెట్లు? అన్నచో మొదటఁ జెప్పఁబడిన యర్థమునందలి ఆదిశబ్దములో స్రష్టృత్వాదులును, రెండవదాని ఆది శబ్దములో సౌశీల్యాదులును అంతర్భూతములై యున్నవి గాన దానికి సౌశీల్యాదులు స్రష్టృత్వాదులు రెండును అర్థమగుచున్నవి. భగవన్మాహాత్మ్యము వినుట కమృతమువలె భోగ్యమైనది. అందును భగవంతుఁడే దానిని చెప్పఁగా వినుట అత్యంతభోగ్యమైనదని తెలియునది.

టీ. *హన్త = అబ్బో, కురుశ్రేష్ఠ = అర్జునా, ఆత్మనః = నాయొక్క, శుభాః = కల్యాణములుగా, విభూతీః = నా నియమనమునకు లోనై యుండువానిని, ప్రాధాన్యతః = ముఖ్యములైనవానిని (అనఁగా ఉత్కృష్టములైనవానిని), తే = నీకొఱకు, కథయిష్యామి = (కొన్ని) చెప్పెదను; మే = నాయొక్క, విస్తరస్య = విభూతి విస్తారమునకు, అన్తః = అంతము, న = లేదు.

తా. కురుశ్రేష్ఠా, కల్యాణములైన ♦ నావిభూతులలో ప్రధానమైనవానిని నీకు వచియించెదను. 'పురోధసాం చ ముఖ్యం మామ్' అనికదా చెప్పెడిని. జగత్తునందు ఉత్కృష్టములైన కొన్ని విభూతులను జెప్పెదను (అని యర్థము). అవి అనంతములగుటచే వానిని విస్తరించి చెప్పుటకును వినుటకును శక్యము కాదు.

సమస్తములైన భూతములకు బుద్ధి మొదలుగా వేఱు వేఱు విధములైన భావములు నావలననే కలుగుచున్నవి, అని చెప్పి 'ఏతాం

---

* నావిభూతులను సంక్షేపముగా వినుటచేత తృప్తి నొందక మఱల దానిని విస్తరముగా వినఁగోరువాఁడీ లోకమునందు అతిదుర్లభుఁడు. అట్టి వాఁడిప్పుడు లభించినాఁడు- అని భగవంతుఁడు తన సంతోషాతిశయమును వెలిబుచ్చుచు 'హన్త' అనుచున్నాఁడు.

♦ ఇచట విభూతి యనఁగా నియంతవ్యమైనది అని యర్థము. సమృద్ధిమొదలైనవి యర్థములు కావు. ఎట్లన- సమస్తభూతములకు పృథగ్విధములైన బుద్ధ్యాదులు 'మత్త ఏవ భవన్తి' అని చెప్పి 'ఏతాం విభూతిం యోగంచ మమ యో వేత్తి తత్త్వతః' అని ప్రతిపాదించినారు. 'ఏతాం' (అనఁగా 'ఈ') అనునది పూర్వోక్తమైన 'మత్త ఏవ భవన్తి' అనుదానిని పరామర్శించుచున్నది గాన ఈ విభూతి అనఁగా 'మత్త ఏవ భవన్తి' (నావలననే కలుగుచున్నవి) అనెడి యీవిభూతి యనుట - అనఁగా నాకధీనములై యుండుట అనెడి విభూతి యని భావము. దీనివలన విభూతిశబ్దమునకు నియమనము నియంతవ్యము అని అర్థములు సిద్ధించుచున్నవి. పూర్వప్రయోగములందు నియమనము అనియు ఈ ప్రయోగమునందు నియంతవ్యమనియు నర్థము గ్రహింపనేల యన-ఇచట 'పురోధసాం చ ముఖ్యం మాం' అని యీశ్వరుఁడు సామానాధికరణ్యమువలన తానే పురోధసాధ్యులుగా చెప్పుకొనుచున్నాఁడు. ఆ పురోధసాదులే యిచట విభూతులు

విభూతిం యోగంచ మమ యో వేత్తి తత్త్వతః' (గీ. ౧౦-౭) అని ప్రతిపాదించుటంబట్టి విభూతిత్వ మనఁగా నియామ్యత్వము. అట్లే, అందు యోగశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడినది స్రష్టృత్వాదు లనియు, విభూతిశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడినది దానిచే ప్రవర్త్యత్వము (నియామ్యత్వము) అనియుఁగదా చెప్పఁబడినది. మరల 'అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే। ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః (గీ. ౧౦-౮) అనియుఁ జెప్పఁబడినది.

అవ * విభూతియోగములు రెంటిలో, సర్వభూతములను బ్రవర్తింపఁజేయుట యనెడి విభూతిని (నియమనమును) జరుపుట వాని యం దాత్మయై నెలకొనియుండియే యనియు, యోగశబ్దమునకు (పూర్వము చెప్పఁబడినట్లు) సర్వమును సృజించుటయేకాక పాలించుటయు సంహరించుటయుఁగూడ అర్థమగుననియు మిక్కిలి స్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నారు. 49

కాన విభూతికి నియమనకర్మమును జెప్పక నియమనమునకు లోనైయుండు వస్తువును అనఁగా నియంతవ్యమును జెప్పవలసియున్నది. పూర్వప్రయోగములం దిట్టి సామానాధికరణ్యము మొదలైనవి లేనందున నియమనము అని మాత్రమే అర్థము సేయఁబడెను. మఱియును, విభూతి నియంతవ్యము అని యర్థముకలుగుట మఱియొక విధమునను తెలియవచ్చును. ఎట్లన 'ఏతాం విభూతిం యోగంచ' అని చెప్పి మరల తోడనే 'అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే। ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః॥' అని చెప్పఁబడియున్నది. మొదటి శ్లోకమునందలి విభూతియోగములే రెండవ దానియందు ప్రతిపాదింపఁబడుటవలన, యోగము 'అహం సర్వస్య ప్రభవః' అని చెప్పుటంబట్టి స్రష్టృత్వాదియోగ మనియు, విభూతి 'మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే' అని చెప్పుటంబట్టి తనచే ప్రవర్త్య మైనదనియు (అనఁగా తనకు నియంతవ్య మైనదనియు) తెలియనగును.

* అర్జునుఁడు 'విస్తరే ణాత్మనో యోగం విభూతించ' అని విభూతి యోగములను విస్తరించి చెప్పుము అన్నందుల కిది యుత్తరము - ఎట్లన విభూతి యనఁగా పూర్వము నియమనము అని మాత్రము సంగ్రహముగా చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు అన్నిటికి ఆత్మభూతుఁడై చేయునియమనము అని అదియే విస్తరించి చెప్పఁబడెడిని. ఇట్లే

51 52

శ్లో॥ అహ మాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః।
అహ మాదిశ్చ మధ్యంచ భూతానా మన్త ఏవచ॥ 20

టీ. హేగుడాకేశ=అర్జునా, అహం = నేను, ఆత్మాసన్ = ఆత్మనై, సర్వభూతాశయస్థితః_సర్వభూత=సమస్తప్రాణులయొక్క, ఆశయ = హృదయమునందు, స్థితః = ఉండువాఁడను. (ఇది విభూతి ప్రశ్నమునకు సంగ్రహమైన యుత్తరము,) భూతానాం = భూతములకు, ఆదిశ్చ = సృష్టికర్తయును, మధ్యంచ = ఉత్పత్తిప్రళయములకు మధ్యస్థితి హేతువుచు_రక్షకుఁడును, అన్తశ్చ = లయకారణుఁడును, అహమేవ= నేనే. (ఇది యోగప్రశ్నమునకుసంగ్రహమైన యుత్తరము.)

తా. అర్జునా, నాకు శరీరభూతములైన * సకల ప్రాణుల హృదయమునందు నేను ఆత్మగా నెలకొనియున్నాను- ఆత్మయనఁగా శరీరమునకు సర్వవిధములచేత ఆధారమును నియంతయు శేషియునైనది. అట్లె మీఁద 'సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞాన మపోహనంచ (గీత ౧౫-౧౫) 'ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి । భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా' (గీత ౧౮-౬౧) అని చెప్పఁబడుచున్నది. శ్రుతియు

యోగము అనఁగా పూర్వము సంగ్రహముగా చెప్పఁబడిన స్రష్టృత్వమేకాక పాలించుటయు సంహరించుటయునగు నని దానినిగూడ విస్తరించి చెప్పుటయు తెలియునది.

* ఈగీతయందు 'సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టః...ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని...॥' అని ఈశ్వరుఁడు సర్వప్రాణుల హృదయమునందు నెలకొనియున్నాఁ డనుటవలన 'సర్వభూతాశయ' అనుచో 'సర్వభూత' అనఁగా ప్రాణు లనియు 'ఆశయ' అనఁగా హృదయమనియు నర్థము సిద్ధించినది. 'హృద్దేశేతిష్ఠతి' అనుటవలన ఆధారత్వమును 'భ్రామయన్' అనుటచే నియంతృత్వమును తెలియునది. మఱియు నీవిషయమునే శ్రుతులును 'యస్సర్వేషు భూతేషు...' అనియు, 'య ఆత్మని తిష్ఠన్...' అనియును జెప్పుచున్నవి.

50
యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్సర్వేభ్యో భూతేభ్యోఽన్తరో యం సర్వాణి భూతాని న విదుః యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం యస్సర్వాణి భూతాన్యన్తరో యమయతి ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః' (బృ-౫-౭-౧౫) అనియు, 'య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః' అనియుఁ జెప్పుచున్నది. ఇట్లు సమస్తభూతములకు ఆత్మనై నెలకొని యున్నవాఁడను గాన నేను వానికి ఆదియు మధ్యమును అంతము నగుదును - అనఁగా వారి యొక్క యుత్పత్తి స్థితిప్రళయములకు హేతువగుచున్నా నని యర్థము.

అవ. ఇట్లు భగవంతుఁడు తనకు విభూతులైనట్టి సకలమైన వానియందును ఆత్మనై నెలకొనియుండుటయే, తన్ను ఆ సకలమైన వానిశబ్దములవలన సామానాధికరణ్యముచే నిర్దేశించుటకు హేతువు అని ప్రతిపాదించి. తన విభూతివిశేషములను (అనగా ప్రధానవిభూతులను)*సామానాధికరణ్యముచేత (తన్నుఁగా) చెప్పుకొనుచున్నారు. భగవంతుఁ డాత్మనై నెలకొనియుండుటచేతనే కదా సమస్తములైన శబ్దములు అతనియందే పర్యవసించుచున్నవి. ఎట్లన - 'దేవుఁడు, మనుష్యుఁడు, పక్షి, వృక్షము' ఇత్యాదులగు శబ్దములు ఆయా శరీరములను ప్రతిపాదించుచునే వానివాని యాత్మలందు పర్యవసించుచున్నవి.

---

* అపృథక్సిద్ధవిశేషణములకు వాచకములైన శబ్దములు ఆయా విశేషణముల ద్వారా వానివాని విశేష్యములందు పర్యవసించుచున్నవి. అపృథక్సిద్ధ గలచోట్ల నిట్టి పర్యవసానము కలుగును. శరీరము ఆత్మకు అపృథక్సిద్ధమైనదిగనుక శరీరవాచకములైన శబ్దములు ఆత్మయందు పర్యవసించును. అట్లయిన శరీరము దేహము కాయము మొదలైన శరీరవాచకశబ్దములవలన ఆత్మ గ్రహింపఁబడునా? యనిన నట్లుకాదు. కేవల శరీరవాచకములైన శబ్దములు కాక శరీరవిశిష్టమైన యాత్మలకు వాచకములైన దేవ

విభూతి యుపసంహారమునందు 'న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా
55
భూతం చరాచరమ్' అని సమస్తమునకును దనతోడి అవినాభావమును
చెప్పుటంబట్టి భగవంతుఁడు వానికి ఆత్మయై నెలకొనియుండుటయే,
ఆయా శబ్దముల సామానాధికరణ్యమునకు హేతువు అని మీఁద
56
చెప్పుచున్నాఁడు. అవినాభావము నియామ్యత్వముచేత నని యుప
క్రమమందు 'మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే' అనుచో చెప్పఁబడినది.

53 అవతారికలో

54
శ్లో॥ ఆదిత్యానా మహం విష్ణు ర్జ్యోతిషాం రవి రంశుమాన్।
57
మరీచి ర్మరుతా మస్మి నక్షత్రాణా మహం శశీ॥ 21

టీ. అహం = నేను, ఆదిత్యానాం = ద్వాదశసంఖ్యగల సూర్యు
లలో, విష్ణుః - విష్ణువనెడి యాదిత్యుఁడు, జ్యోతిషాం = జగత్తునందలి

మనుష్యపక్షి వృక్షాది శబ్దములు ఆయా శరీరములను ప్రతిపాదించుచు ఆయా ఆత్మ లందు పర్యవసించుచున్నవి. అనఁగా అట్టిశబ్దములు శరీరములవఱకేకాక అందలి యాత్మలవఱకు చెల్లుచున్నవి. ఇట్లే భగవంతుఁడు సర్వమునం దాత్మయై నెలకొని యుండుటవలన శరీరభూతమైన సర్వముయొక్క శబ్దములును భగవంతునియందే పర్య వసించుచున్నవి. ఆయావానికిఁ గల శబ్దములచే సామానాధికరణ్యమున భగవంతుని నిర్దేశించుటకు హేతువు ఆయావానియం దాత్మయై యుండుటేకాని అధ్యాసాదులుకావు. అధ్యాసాదులవలన హేయములెల్ల భగవంతుఁడేయగుట సిద్ధించును గాన అదిసరికాదు. సామానాధికరణ్య నిర్దేశము అన్నిట ఆత్మభూతుఁడై నెలకొనియుండుటవలననే కలుగు చున్నదని యీ విభూతియొక్క యుపసంహారమునఁ జెప్పబడుచున్నది. అందు - 'నత దస్తి వినాయత్స్యాన్మయాభూతం చరాచరమ్' (నన్నువినా కలుగుభూతము ఏదియు లేదు) అనఁగా భగవంతునివిడిచి ఏదియు నుండదు అనుటవలన సర్వమును భగవంతుని తోడ అవినాభావము ,కలిగియుండుట చెప్పఁబడినది. అవినాభావ మనఁగా విడిచి యుండమి. ఆత్మను విడిచి శరీరమగునట్టిది గలుగనట్లు ఈశ్వరునివిడిచి సర్వభూత

ప్రకాశములగు పదార్థములలో, అంశుమాన్ = కిరణములుగల, రవిః = రవి - అనఁగా ఆదిత్యగణము, మరుతాం - దితిపుత్రులగు నలువది తొమ్మిదివాయువులలో, మరీచి = మరీచి యను నామాంతరముగల పరివహవాయువు, అస్మి = అయియున్నాను, అహం = నేను, నక్షత్రాణాం = అశ్విన్యాది నక్షత్రములకు (పతియగు) శశీ = చంద్రుఁడు.

తా. * ద్వాదశాదిత్యులలోనుత్కృష్టుఁడగు విష్ణువనెడి పంద్రెండవ యాదిత్యుఁ డెవఁడో వాఁడు నేను. జగత్తునందలి ప్రకాశకములలో ప్రశస్తకిరణములుగల ఆదిత్యగణమెవరో వాఁడు నేను. నలువదితొమ్మిది వాయువులలో నుత్కృష్టుఁడగు మరీచి యెవఁడో వాఁడు నేను. నక్షత్రములకు పతియగు చంద్రుఁ డెవఁడో వాఁడు నేను.

ములు ఉండవు. ఈ యవినాభావమే సామానాధికరణ్య నిర్దేశమునకు హేతువు. అయినను 'రంగనివినా ఎవరును లేరు' అనుచో రంగఁడుతప్ప ఎవరునులేరు అని గ్రహించునట్లు 'భగవంతుని వినా ఏదియును ఉండదు' అనఁగా భగవంతుఁడుతప్ప వేఱొద్దియును లేదు అని అవినాభావమును గ్రహింపరాదా యనిన ఇచట అవినాభావమును ఇట్లు గ్రహింపరాదు. భగవంతునివినా ఏదియు నుండదు అనఁగా భగవంతుని నియమనమువినా దేనికిని స్థితి కలుగదనుట. వానికి నియామ్యమైయుండినచే దేనికిని స్థితి కలుగునని భావము. ఇట్లు భగవంతునితోడి అవినాభావము భగవంతునికి నియామ్యమైయుండుటవలననే కాని భగవంతుఁడు తప్ప మఱేదియు లేకుండుటవలనఁ గాదని తెలియునది.

* 'ప్రాధాన్యతః' అని చెప్పియుండుటవలన ఆయావానిలో ఉత్కృష్టములైనవియే గ్రాహ్యము. కనుక అందందు ఉత్కృష్టశబ్దము చేర్పఁబడుచున్నది. 'పురోధసాంచ ముఖ్యమ్' అనుచో ఉత్కృష్టపర్యాయమైన ముఖ్యశబ్దము కంఠోక్తముగా చెప్పఁబడినది. తక్కినచోట్ల దానినే గమ్యముగా గ్రహించునది. ఇందు ప్రయోగింపఁబడిన షష్ఠి 'లోపల' అనెడినిర్ధారణషష్ఠి. అయినను 'నక్షత్రాణా మహంశశీ' అనుచో శశి నక్షత్రములలోపల చేరినవాఁడుకాఁడు గనుక 'లోపల' షష్ఠి నిచట గ్రహింపరాదు. 'యొక్క' అనెడి సంబంధషష్ఠిని గ్రహించునది. అట్లె 'భూతానామస్మి చేతనా' ఇత్యాదులయందుకూడ సంబంధషష్ఠియె ప్రయుక్తమై యున్నదిగాన అంతటను నిర్ధారణషష్ఠియే యని గ్రహింపరాదు. ప్రాధాన్యతః' అనుటంజేసి నక్షత్రములకు పతి యని

శ్లో॥ వేదానాం సామవేదో[58]ఽస్మి దేవానా మస్మి[59] వాసవః ।
ఇన్ద్రియాణాం[60] మన శ్చాస్మి భూతానా మస్మి[61] చేతనా॥

టీ. వేదానాం = చతుర్వేదములలో, సామవేదః - సామవేదము, అస్మి = అగుచున్నాను. దేవానాం = దేవతలలో, వాసవః = ఇంద్రుఁడు, అస్మి = అగుచున్నాను, ఇన్ద్రియాణాం = పదునొకొండింద్రియములలో, మనశ్చ = మనస్సు, అస్మి = అగుచున్నాను, భూతానాం = చేతనములు గలవానికి, చేతనా = చైతన్యము - తెలివి, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా. ఋక్కు యజుస్సు సామము అధర్వమనెడి చతుర్వేదములలో (సహస్రశాఖలుగలదై గానప్రధానమగుటచే నుత్కృష్టమయిన) *సామవేదము నేను. స్వర్గమునందు వసించు దేవతలలో (త్రైలోక్యాధిపత్యరూప పరమైశ్వర్య సంపన్నుఁడగుటచే నుత్కృష్టుఁడైన) ఇంద్రుఁడు నేను. ఏకాదశేంద్రియములలో (బంధమోక్షములకు కారణ మగుటచే) నుత్కృష్టమయిన మనస్సనెడి యింద్రియము నేను. చేతనావంతములైన ప్రాణులకుఁ గల చేతనము (బుద్ధి) ఏదియో అది నేను.

పతిశబ్దము గ్రహింపఁబడినది. 'జ్యోతిషామ్' అనుటకు ప్రకాశకములైనవానిలో అని మాత్రము అర్థము చెప్పినయెడల ప్రకాశకమగు పరంజ్యోతియు వానిలో చేరుచున్నది. పరంజ్యోతినిబట్టి చూడఁగా రవి మిణుగురుఁ బురుగువంటివాఁడేయగునుగాని ఉత్కృష్టుఁడు కానేరఁడు. కనుకనే 'జగత్తునందలి' అను విశేషణము చేర్పఁబడినది. జగత్తునందలి ప్రకాశకములలో రవి ఉత్కృష్టుఁడని భావము. రవిశబ్దము ద్వాదశాదిత్యులకు సామాన్యమగుటచే దానివలన ఆదిత్యగణము గ్రహింపఁబడినది.

* ఇచట సామవేదము ప్రామాణ్యమునుబట్టి కాక, గీతిప్రధానత్వమును సహస్రశాఖాత్వమునుబట్టి వేదములలో ఉత్కృష్ట మైనదిగా చెప్పఁబడెను.

శ్లో॥ రుద్రాణాం[62] శఙ్కర శ్చాస్మి ♦విత్తేశో[63] యక్షరక్షసామ్।
వసూనాం[64] పావక శ్చాస్మి మేరు శ్శిఖరిణా మహమ్॥ 23

టీ. రుద్రాణాం = ఏకాదశరుద్రులలో, శంకరశ్చ = (లోకమునకు సుఖకరుం డగుటచే) శంకరుఁ డను పేరుగల రుద్రుఁడున్, అస్మి = అగుచున్నాను, యక్షరక్షసాం = యక్షులకును రాక్షసులకును పతియగు విత్తేశశ్చ — కుబేరుఁడును, వసూనాం = అష్టవసువులలో, పావకశ్చ = పావకుఁడును, శిఖరిణాం = రత్నకాంచనమయములగు శిఖరములు గల పర్వతములలో, మేరుః = మేరువును, అహం = నేను, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా. ఏకాదశరుద్రులలో శంకరుఁడు నేను. యక్షరాక్షసులకు పతియగు కుబేరుఁడు నేను. అష్టవసువులలో పావకుఁడను పేరుగల వసువు నేను. శిఖరశోభితములగు పర్వతములలో మేరుపర్వత మేదియో అదియు నేను.

శ్లో॥ పురోధసాంచ[65] ముఖ్యం మాం విద్ధి పార్థ బృహస్పతిమ్।
సేనానీనా[66] మహం స్కన్దః[67] సరసా మస్మి సాగరః॥ 24

టీ. పార్థ = అర్జునా, మాం = నన్ను, పురోధసాం = పురోహితులలో, ముఖ్యం = ప్రధానుఁ డగు, బృహస్పతిం = బృహస్పతినిగా,

♦ కుబేరునికి రాక్షసత్వము లేదుగాన రాక్షసులలోఁ జేర్చుటతగదు. కాన 'నక్షత్రాణామహంశశీ' అన్నట్లు రాక్షసులకుపతిగామాత్రము గ్రహింపఁదగును. లేక యక్షరాక్షసజాతులకు అంతగా తారతమ్యము లేమివలన రాక్షసులలోపల యక్షాధిపతియగు కుబేరుఁడు చెప్పఁబడెననియు గ్రాహ్యము మఱియు 'స్థావరాణాం హిమాలయః' అని పర్వతసామాన్యములో హిమాలయము ఉత్కృష్టముగాఁ జెప్పియుండుటవలన ఇచట 'శిఖరిణాం' అనుటకు శిఖరములుగల పర్వతములు అని పర్వతవిశేషము గ్రహింపఁబడి

విద్ధి = తెలిసికొనుము, అహం = నేను, *సేనానీనాం = సేనాపతులలో, స్కన్దః = కుమారస్వామియు, సరసాం = జలాశయములలో, సాగరశ్చ = సముద్రుఁడును, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా. పురోహితులయందు ముఖ్యుఁడైన బృహస్పతి ఎవఁడో వాఁడు నేను. సేనాపతులలో కుమారస్వామి నేను. జలాశయములలో సముద్రుఁడు నేను.

68 69

శ్లో॥ *మహర్షీణాం భృగు రహం గిరా మ స్మ్యేక మక్షరమ్।

70 71

యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి స్థావరాణాం హిమాలయః॥

టీ. మహర్షీణాం = మరీచి మొదలగు మహర్షులలో, భృగుః = భృగుమహాముని, అహం = నేను, గిరాం = అర్థవంతములైనశబ్దములలో, ఏక మక్షరం = ఓమ్ అను ఒక యక్షరమగు ప్రణవము, అస్మి = అగుచున్నాను, యజ్ఞానాం = పశుహింసాదులులేని యజ్ఞములలో, జపయజ్ఞః = జపరూపమైన యజ్ఞము, అస్మి = అగుచున్నాను, స్థావరాణాం = పర్వతములలో, హిమాలయః = హిమవత్పర్వతము, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా. మరీచి మొదలగు మహర్షులలో భృగువు నేను. అర్థము

నది. అట్టి పర్వతములలో ప్రశస్తరత్నకాంచనాదిమయశిఖరములు గలది గాన మేరువే శ్రేష్ఠమైనదని భావము.

* ఇచట సేనాని శబ్దమువలన విష్వక్సేనాదులయిన అకర్మవశ్యులగు సేనాపతులను గ్రహింపరాదు. అట్లు గ్రహించిన కుమారస్వామి వారిలో నికృష్టుండగును. కాఁబట్టి కర్మవశ్యులైన సేనాపతులను గ్రహించునది. అట్టివారలలో దేవసేనాపతి యగుటచే స్కందుఁడు ఉత్కృష్టుఁడు. 'సరసాం' అనుటచే ప్రవహింపక నిలుకడగానుండు జలాశయములను గ్రహించునది. వీనిలో సముద్రుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు. 'స్రోతసాం' అని ప్రవహించువానిలో గంగ ఉత్కృష్టయైనదిగా మీఁద చెప్పఁబడెడిని.

* 'మహర్షీణామ్' అనుచో మహచ్ఛబ్దవిశేషణ ముండుటవలన ఋషులన్నందఱిని

గల శబ్దములలో నేకాక్షరమగు ప్రణవము నేను. యజ్ఞములలో నుత్కృష్టమగు *జపయజ్ఞము నేను. పర్వతమాత్రములలో హిమవంతము నేను.

శ్లో॥ *అశ్వత్థ[72] స్సర్వవృక్షాణాం దేవర్షీణాం చ నారదః[73]।
గన్ధర్వాణాం చిత్రరథః సిద్ధానాం[74] కపిలో మునిః॥ 26

టీ. సర్వవృక్షాణాం = సమస్త వృక్షములలో, అశ్వత్థః = పూజింపఁదగినదని ప్రసిద్ధినొందిన రావిచెట్టును, దేవర్షీణాం= దేవర్షులలో

గ్రహింపక మరీచ్యాదిఋషి విశేషములను మాత్రమే గ్రహించునది. తక్కినఋషులు 'దేవర్షీణాం' ఇత్యాదులందు చెప్పఁబడుచున్నారు. సముద్రఘోషము మొదలయిన అర్థరహితశబ్దములును గలవుగాన అట్టివానిలో మిక్కిలి అర్థవంతమైన ప్రణవమును ఉత్కృష్టమైనదిగా చెప్పుటవలన దాని కేయతిశయమును కలుగదు. కనుక నే గిరామ్ అనుటకు అర్థవంతమైన యక్షరము లనఁబడెను - అర్థవంతములగు శబ్దములలో అది యుత్కృష్టమైనదనుట. కట్టియక్షరమాత్రములు 'అక్షరాణామకారోఽస్మి' యని చెప్పఁబడెడిని. 'ఓ మి త్యేకాక్షరం బ్రహ్మ' అని ప్రణవమునకు ఏకాక్షరశబ్దయోగము కలదు. ఇచట యజ్ఞములనఁగా హింసాత్మకములుకాని యజ్ఞములనుట. వీనియందు జపయజ్ఞము ఉత్కృష్టమయినది. 'హింసాత్మకములుకాని యజ్ఞములు హింసాత్మకము లయినవానికంటె అతిశయించినవని 'కుర్యాద్ఘృతపశుం సఙ్గే కుర్యాత్పిష్టపశుంతథా। నత్వేవతువృథాహన్తుం పశుమిచ్ఛేత్కథంచన 'పశుయజ్ఞైః కథంహింస్రైః మాదృశోయష్టుమర్హతి। హింసాత్మకైస్తు కిం తస్య యజ్ఞైః కార్యం మహాత్మనః। ప్రస్వాపేచ ప్రబోధేచ పూజితో యేన కేశవః॥' ఇత్యాదులవలనఁ దెలియునది. ఇతర యజ్ఞములయందు పశుహింసాదిక్లేశ ముండుటచేతను జపయజ్ఞమునందట్టి క్లేశము లేకుండుటచేతను అది సర్వాశ్రమసాధారణ మగుటచేతను జపయజ్ఞము ఉత్కృష్టమని యభిప్రాయము.

* వృక్షములలో పారిజాతాదులు శ్రేష్ఠములైనను పూజ్యములుగావు. రావిచెట్టు శ్రేష్ఠముకాకపోయినను పూజ్యమగును. పూజ్యతనుబట్టియే రావిచెట్టు చెట్లలో ఉత్కృష్టమైనది. సిద్ధులనఁగా పూర్వజన్మసంచితసుకృత విశేషమువలన జన్మించినపుడే అణిమాద్యైశ్వర్యసిద్ధి గలవారు. వారిలో కపిలుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు. పరశురామాదులును ఇట్టి సిద్ధులని తెలియునది.

నారదశ్చ=బ్రహ్మపుత్రుఁడని ప్రసిద్ధిగల నారదుఁడును, గంధర్వాణాం = గంధర్వులలో, చిత్రరథః = గంధర్వరాజైన చిత్రరథుఁడును, సిద్ధానాం=సిద్ధిపొందిన జ్ఞానులలో, కపిలః మునిః = కపిలుఁ డనెడి మునియును, (అహం= నేనే.)

తా. సమస్త వృక్షములలో పూజ్యమగు నశ్వత్థము నేను, దేవర్షులలో నారదుఁడు నేను. గంధర్వులలో చిత్రరథుఁడ నేను. సిద్ధులలో కపిలమహాముని నేను.

75
శ్లో॥ ఉచ్చైశ్శ్రవస మశ్వానాం విద్ధి మా మమృతోద్భవమ్।
76
ఐరావతం గజేన్ద్రాణాం నరాణాం చ నరాధిపమ్॥ 27

టీ. అశ్వానాం=అశ్వములలో, అమృతోద్భవం=సముద్రజలము నందుఁ బుట్టిన, ఉచ్చైశ్శ్రవసం=ఉచ్చైశ్శ్రవముఁగను, గజేంద్రాణాం=గజశ్రేష్ఠములైన దిగ్గజములలో, (అమృతోద్భవం= అమృతము నందుఁ బుట్టిన), ఐరావతం=ఇంద్రుని వాహనమైన ఐరావతముగను, నరాణాం=మనుష్యులలో, నరాధిపం=సర్వనిర్వాహకుఁడగు రాజుఁగను, మాం=నన్ను, విద్ధి= తెలిసికొనుము.

తా. అశ్వములలో సముద్రమథనమునఁ బుట్టిన యుచ్చైశ్శ్రవము నేను. దిగ్గజములలో ఐరావతము నేను. మనుష్యుల యందు రాజు నేను.

77 78
శ్లో॥ *ఆయుధానా మహం వజ్రం ధేనూనా మస్మి కామధుక్।
79 80
ప్రజన శ్చాస్మి కన్దర్పః సర్పాణా మస్మి వాసుకిః॥ 28

టీ. అహం = నేను, ఆయుధానాం = ఆయుధములలో, వజ్రం = వజ్రాయుధమును, ధేనూనాం = పిదికెడి యావులలో, కామధుక్ = కోరికల నిచ్చెడి కామధేనువును, అస్మి = అగుచున్నాను. ప్రజనః = ప్రజలయుత్పత్తికిఁగారణమగు, కన్దర్పః = మన్మథుఁడు, అస్మి = అగుచున్నాను (వాని యతిశయము నా యధీనమైనదని యర్థము). సర్పాణాం = ఏకశిరస్సుగల సర్పములలో, వాసుకిశ్చ = సముద్ర మథనమునందు త్రాడుగానుండి ప్రసిద్ధుఁడైన వాసుకియు, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా. *ఆయుధములలో వజ్రాయుధము నేను. ధేనువులలో దివ్యసురభి (కామధేనువు) నేను. (ప్రజలకు) జననహేతువైన మన్మథుఁడు నేను. ఏకశిరస్సుగల సర్పములలో వాసుకి నేను.

81
శ్లో॥ అనన్తశ్చాస్మి నాగానాం వరుణో యాదసా మహమ్।
82
పితౄణా మర్యమా చాస్మి యమ స్సంయమతా మహమ్॥

టీ. అహం = నేను, నాగానాం = బహుశిరస్సులు గలపాములలో, అనన్తః = అనంతుఁడును, యాదసాం = జలమునందు వసించెడి వారలకు, వరుణశ్చ = (పతియైన) వరుణుఁడు, అస్మి = అగుచున్నాను. అహం = నేను, పితౄణాం = అగ్నిష్వాత్తాది పితృదేవతలలో, అర్యమా = పితృరాజయిన అర్యముఁడును, సంయమతాం = దండించువారలో, యమః = యముఁడును, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా. *బహుశిరస్సులు గల పాములలో ఆదిశేషుఁడు నేను.

---

* ఇచట ఆయుధము లనఁగా సుదర్శనాద్యాయుధములను గ్రహింపరాదు. దానికంటె వజ్రము నికృష్టమైనది గనుక అర్వాచీనాయుధములను గ్రహించునది.

* ఈరెండు శ్లోకములందుఁగల సర్పనాగశబ్దములకు పునరుక్తి లేకుండునట్లు

జలవాసులలో వరుణుఁడు నేను. పితృదేవతలో నర్యముఁడు నేను; దండించువారలలో యముఁడు నేను.

శ్లో॥ [83] ప్రహ్లాద శ్చాస్మి దైత్యానాం [84] *కాలః కలయతామహమ్।
మృగాణాం చ [85] మృగేన్ద్రోఽహం వైనతేయ శ్చ పక్షిణామ్॥

టీ. అహం = నేను, దైత్యానాం = దితివంశజులలో, ప్రహ్లాదశ్చ = ప్రహ్లాదుఁడును, కలయతాం = అనర్థము కలిగింపఁగోరి గణించు సమయము ప్రతీక్షించువారిలో, కాలః = కాలపురుషుఁ డగు మృత్యువు, అస్మి = అగుచున్నాను, అహం = నేను, మృగాణాం = మృగములలో, మృగేన్ద్రశ్చ = సింహమును, పక్షిణాం = పక్షులలో, వైనతేయశ్చ = గరుత్మంతుఁడును, (అస్మి = అగుచున్నాను.)

తా. దితివంశజులలో ప్రహ్లాదుఁడు నేను. అనర్థము కలిగింపఁగోరి సమయము లెక్కించువారలలో మృత్యువు నేను. మృగములలో సింహము నేను. పక్షులయందు గరుత్మంతుఁడు నేను.

శ్లో॥ [86] పవనః పవతా మస్మి ♦రామ శ్శస్త్రభృతా మహమ్।
ఝషాణాం మకర శ్చాస్మి [87] స్రోతసా మస్మి జాహ్నవీ॥ 31

సర్పములనఁగా ఏకశిరస్కములైనవిగాను నాగములనఁగా బహుశిరస్కములైనవిగాను గ్రహింపఁబడెను. వరుణుఁడు జలజంతువుల జాతిలో చేరినవాఁడుకాఁడు గనుక వానికి ఆ జంతువులకు పతిగా సంబంధము చెప్పఁబడినది.

* కాలశబ్దమునకు యముఁడనియు కాలమనియు రెండర్థములు కూడ కలవు. ఐనను యముఁడు 'యమస్సంయమతామ్' అని పూర్వమే చెప్పఁబడుటవలనను 'అహమేవాక్షయః కాలః' అని కాలతత్త్వము పిదపఁ జెప్పఁబడుటవలనను ఇచట కాలశబ్దమునకు మృత్యువు అర్థము. పక్షులయందు గరుడుఁడు వేగవంతుఁడును వేదమయుఁడు నగుటంబట్టి యుత్కృష్టుఁడని తెలియునది.

♦ శస్త్రధారులలో రాముఁడు నేను. అనుచో రాముఁడు తానేయగుటవలన

టీ. పవతాం = గమనస్వభావము గలవారలలో, పవనః = వాయువు, అస్మి=అగుచున్నాను. శస్త్రభృతాం=ఆయుధములు ధరించినవారలలో, రామః=శ్రీరామమూర్తిని, అహం=నేను, ఝషాణాం =మత్స్యములలో, మకరశ్చ = మొసలియును, అస్మి=అగుచున్నాను. స్రోతసాం = ప్రవాహములలో, జాహ్నవీ = గంగ, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా. ఎడతెగని గమనస్వభావముగలవారిలో వాయువు నేను. శస్త్రధరులలో అమోఘశస్త్రములు ధరించిన రాముఁడను నేను, (రాముని యమోఘశస్త్రధరత్వమును నాయొక్క విభూతి యగుననుట). ఆదిత్యుఁడు మొదలైన క్షేత్రజ్ఞులు, ఆత్మయై నెలకొనియున్న భగవంతునకు శరీరమగుటచే, ధర్మభూతులుగాన, శస్త్రభృత్త్వస్థానీయు లగుదురు. మత్స్యములలో మత్స్యరాజైన మకరము నేను. ప్రవాహములలో గంగ నేను.

88 89
శ్లో॥ సర్గాణా మాది రన్త శ్చ మధ్యం చై వాహ మర్జున।
90 91
అధ్యాత్మవిద్యా విద్యానాం వాదః ప్రవదతా మహమ్॥ 32

టీ. అర్జున=అర్జునా, సర్గాణాం=సృజింపఁబడువానికి ఆదిః= ఉత్పత్తికారణమును, మధ్యం=రక్షకుఁడును, అన్తశ్చ = నాశకుఁడును, అహ మేవ=నేనే, విద్యానాం = విద్యలలో, అధ్యాత్మవిద్యా= బ్రహ్మవిద్యయును, ప్రవదతాం = జల్పవితండావాదములను జేయు

తన్నే తనకు విభూతిఁగా (అనఁగా నియంతవ్యునిఁగా) చెప్పికొనుట అసంభావ్యము. శస్త్రధారియైన రాముఁడు ఉత్కృష్టుఁడైనవాఁడు చేతనా చేతనములందు మఱెవ్వఁడునులేఁడు, కనుక రాముఁడు విభూతికాఁజేరఁడు రామునియొక్క శస్త్రభృత్త్వమే

వారియొక్క, వాదః = తత్త్వనిర్ణయము కొఱకు ప్రవృత్తమయిన వాదము, అహం = నేను.

తా. సర్గములనఁగా సృజింపఁబడునవి. వానికి ఆది(కారణము) అనఁగా సర్వదా సృజింపఁబడు సమస్త ప్రాణులకు అందందుఁ గల సృజించువారు నేనే. అట్లే, అంతము-అనఁగా సర్వదా సంహరింపఁబడువారికి అందందుఁగల సంహారకులును నేనే. అట్లే, మధ్యమును (పాలనమును) - అనఁగా సర్వదా పాలింపఁబడువారికి పాలకులును నేనే. విద్యలయందు బ్రహ్మవిద్య నేను. వాదము చేయువారియొక్క *జల్పవితండా వాదములలో తత్త్వనిర్ణయార్థము ప్రవర్తించు వాదము నేనే.

శ్లో॥ అక్షరాణా మకారోఽస్మి ద్వన్ద్వస్సామాసికస్య చ।
అహమే వాక్షయః కాలో ధాతాఽహం విశ్వతోముఖః॥ 33

టీ. అక్షరాణాం = అక్షరములలో, అకారః = అకారమును,

విభూతి యని తెలియునది. ఆదిత్యులు మొదలైన యితర వస్తువులను తనకు విభూతులుగా చెప్పుచువచ్చి నడుమ తన ధర్మమైన శత్రుభృత్త్వమును తనకు విభూతిగా చెప్పుట రీతిని తప్పుటగదా యన్నచో, క్షేత్రజ్ఞులైన యాదిత్యాదులు ఈశ్వరునకు శరీరమగుటచే అతనికి ధర్మభూతులే యగుచున్నారు. ధర్మియగు నీశ్వరునికి శత్రుభృత్త్వ మెట్లు ధర్మమో అట్లే ఆదిత్యాదులు ధర్మమగుచున్నారు. కనుక ధర్మములనడుమ ధర్మమును జెప్పుటే యగుచున్నదిగాన రీతిభంగ మేమియు లేదని తెలియునది. విష్ణుపాదమునఁ బుట్టుటవలనను శివుఁడు తనతలయందు ధరించుటవలనను త్రిలోకములందు వర్తించుటవలనను గంగ ఉత్కృష్టగాఁ జెప్పఁబడెనని గ్రాహ్యము.

* జల్ప మనఁగా ఎదుటిపక్షమును ఖండించుచు తనపక్షమును స్థాపించుట. వితండ మనఁగా తనపక్షమును స్థాపించుకొనక యెదుటిపక్షమును దూషించుట.

సామాసికస్య = సమాస సమూహములలో, ద్వన్ద్వశ్చ = ద్వంద్వ సమాసమును, అస్మి = అగుచున్నాను. అక్షయః = నాశములేని - ఆద్యంతరహితమగు, కాలః=కలాముహూర్తాదిమయమగు కాలము, అహమేవ=నేనే. విశ్వతోముఖః=నాలుగు ప్రక్కల ముఖములుగల, ధాతా=బ్రహ్మయును, అహం= నేను.

తా. అక్షరములలో ('అకారోవై సర్వావాక్' అని శ్రుతిసిద్ధమై సర్వవర్ణములకు ప్రకృతియగు) అకారము నేను. సమాస సమూహములలో ద్వంద్వసమాసము నేను. అది ఉభయపదార్థ ప్రధాన మగుటచే ఉత్కృష్టమగుటచే ఉత్కృష్టముగదా. కలాముహూర్తాదిమయమై ఆద్యంతములు లేనికాలము నేను. సర్వమునకు సృష్టికర్తయగు హిరణ్యగర్భుఁడు చతుర్ముఖుఁడు నేను.

95

శ్లో॥ మృత్యుస్సర్వహరశ్చాహ ముద్భవశ్చ భవిష్యతామ్।

96

కీర్తిశ్శ్రీ ర్వాక్చ నారీణాం స్మృతిర్మేధా ధృతిః క్షమా॥

టీ. సర్వహరః = సమస్త ప్రాణులయొక్క ప్రాణములను హరించినట్టి, మృత్యుశ్చ=మృత్యువును, భవిష్యతాం=పుట్టంగలవారి యొక్క, *ఉద్భవశ్చ=ఉద్భవము (పుట్టుక) అనెడి కర్మమును, అహమస్మి= నేనైయున్నాను. నారీణాం=స్త్రీలలో, శ్రీః=లోకమాతయగు

---

* ఉద్భవముయొక్క స్థానము మొదలైనవి ముందె చెప్పఁబడియుండుటవలన ఇచట ఉద్భవ మనఁగా, ఉద్భవక్రియమాత్రముగా గ్రహింపఁబడినది. శ్రీ కీర్త్యాదులను ఇచట గుణవిశేషములుగా గ్రహించినయెడల అవి పురుషులకుఁగూడ కలుగును గాన 'నారీణాం' అని చెప్పుట పొసఁగదు. కావున అవి యిచట భగవంతుని యొక్క అసాధారణశక్తులే యగును. వానిలోనెల్ల శ్రీ యుత్కృష్టురాలు గనుక మొదటఁ జెప్పఁబడినది.

లక్ష్మియును, కీ ర్తిః = కీ ర్తియును, వాక్చ = సరస్వతియును, స్మృతిః = జ్ఞాపకశ క్తియును, మేధా = బుద్ధియును, ధృతిః = ధీరతయును, క్షమా = క్షమ (ఓరిమి)యును, (అహమస్మి = నేనే నై యున్నాను.)

తా. సర్వజంతువుల ప్రాణములను హరించునట్టి మృత్యువు (యమకింకరుడు) నేను. పుట్టగలవానియొక్క పుట్టుకయనెడికర్మము నేను. స్త్రీలలో లక్ష్మి నేను. కీ ర్తి నేనె. వాక్కు నేను. స్మృతి నేను. మేధయు నేను. ధృతియు నేను. క్షమయు నేను.

97 98
శ్లో॥ బృహత్సామ తథా సామ్నాం గాయత్రీ ఛన్దసా మహమ్॥
99 100
మాసానాం *మార్గశీర్షోఽహ మృతూనాం కుసుమాకరః॥

టీ. సామ్నాం = సామగానములలో, బృహత్సామ = బృహత్ అనెడి ఉత్కృష్టమైన గానము, ఛన్దసాం = ఛందస్సుతోఁగూడిన మంత్రములలో, గాయత్రీ = గాయత్రియను ఛందస్సుతోఁగూడిన మంత్రమును, అహం (అస్మి) = నేనైయున్నాను, తథా = అలాగుననే, మాసానాం = ద్వాదశ మాసములలో, మార్గశీర్షః = మార్గశీర్షమును, ఋతూనాం = ఆఱు ఋతువులలో, కుసుమాకరః = ప్రశస్తమైన వసంత ఋతువును, అహం (అస్మి) = నేనై యున్నాను.

తా. సామములలో బృహత్సామము నేను. ఛందస్సులలో గాయత్రి నేను. మాసములలో మార్గశీర్ష మాసము నేను. ఋతువులలో వసంతఋతువు నేను.

---

* మార్గశీర్షము వర్షగర్భాధానకాల మగుటచేతను శేశవాదులు పన్నిద్దఱిలో మొదటివాఁడగు కేశవునిమాస మగుటచేతను వ్రతారంభకాల మగుటచేతను ఉత్కృష్టమైనది.

101
శ్లో॥ *ద్యూతం ఛలయతా మస్మి తేజ స్తేజస్వినా మహమ్।
జయోఽస్మి వ్యవసాయోఽస్మి సత్త్వం సత్త్వవతామహమ్॥

టీ. అహం = నేను, ఛలయతాం = వంచనచేయువానిలో, ద్యూతం=జూదమును, తేజస్వినాం = తేజోవంతులయొక్క, తేజః= తేజస్సును, అస్మి=అగుచున్నాను. (జేతౄణాం = జయశీలురయొక్క) జయః=జయము, అస్మి=అగుచున్నాను. (వ్యవసాయినాం = ఉద్యోగము గలవారియొక్క), వ్యవసాయః=ప్రయత్నము, అస్మి = అగుచున్నాను. సత్త్వవతాం = సాత్త్వికులయొక్క, సత్త్వం=సత్త్వగుణము-గొప్పమనస్సు, అహం=నేను.

తా. వంచనాస్పదములగు వ్యాపారములలో అక్షములు (పాచికలు) మొదలగు రూపముగా నుండు జూదము నేను. తేజోవంతుల యొక్క తేజము నేను. జయశీలురయొక్క విజయము నేను. ఉద్యోగముగలవారియొక్క ఉద్యోగము నేను. సాత్త్వికులయందు సత్త్వ గుణము (గొప్ప మనస్సు కలిమి) నేను.

102
శ్లో॥ వృష్ణీనాం వాసుదేవోఽస్మి పాణ్డవానాం ధనఞ్జయః।
103 104
మునీనా మ ప్యహం వ్యాసః కవీనా ముశనా కవిః॥ 37

టీ. వృష్ణీనాం=యాదవులలో, వాసుదేవః=వసుదేవ పుత్రుఁడు, అస్మి=అగుచున్నాను, పాణ్డవానాం=పంచపాండవులలో, ధనఞ్జయః= అర్జునుఁడు, (అస్మి=అగుచున్నాను). అపి = మఱియును, మునీనాం= మననముచేత పరావరతత్త్వముల నెఱిఁగెడి వారలలో, వ్యాసః =

* జూదము అనాయాసముగానే ధర్మవిరోధము లేకయే పరులయొక్క సమస్త ద్రవ్యమును హరించు సాధనమగుటచే ఉత్కృష్టమైనదిగాఁ జెప్పఁబడెను.

వ్యాసుఁడు, అహం=నేను. కవీనాం=విద్వాంసులలో, ఉశనాకవిః = శుక్రుఁ డనెడి విద్వాంసుఁడు, (అహం=నేను).

తా. వృష్ణివంశసంభవులగు యాదవులలో *వాసుదేవుఁడు నేను. (ఇట అర్థాంతరము లేమింజేసియే వసుదేవసూనుత్వము విభూతి యగును.) పాండవులయందు అర్జునుఁడు నేను, మననముచేత అర్థ యాథాత్మ్యము కనుఁగొనువారగు మునులలో వ్యాసమునీంద్రుఁడు నేను. విద్వాంసులలో నీతి నిపుణత్వములచేత ప్రసిద్ధుఁడగు శుక్రాచార్యుఁడు నేను.

105
శ్లో॥ దణ్డో దమయతా మస్మి నీతి రస్మి జిగీషతామ్।
106
మౌనం చై వాస్మి గుహ్యానాం జ్ఞానం జ్ఞానవతా మహమ్॥ 38

టీ. దమయతాం=శిక్షించువారియొక్క, దణ్డః=శిక్ష, అస్మి=అగుచున్నాను. జిగీషతాం=జయింపఁగోరువారియొక్క, నీతిః=రాజనీతి, అస్మి=అగుచున్నాను. గుహ్యానాం=గోప్యమయినవానియొక్క, గోపనములలో, మౌనం=మౌనము, అస్మి = అగుచున్నాను. జ్ఞానవతాం=జ్ఞానముగల వారియొక్క, జ్ఞానం=తత్త్వజ్ఞానము, అహం (అస్మి)=నేనగుచున్నాను.

తా. నియమము నతిక్రమించినచో దండించునట్టివారియొక్క

* వసుదేవపుత్రుఁడు తానే యగుటచేత తానే తనకు విభూతి (అనఁగా నియంతవ్యము) కానేరఁడు. కనుక ఇచట వసుదేవపుత్రత్వమే విభూతి యగును. కేవలము వసుదేవునికొడు కగుటమాత్రముచేతఁగాని అట్లు అవతరించుట మాత్రముచేతఁగాని ఉత్కృష్టత్వము కలుగదు. వసుదేవునింట చతుర్భుజుఁడై పుట్టి ఆగోపాలముగా ప్రసిద్ధమైయున్న అతిమానుషగుణరూపపరాక్రమములను జూపుటంబట్టియే యిచట అతిశయ

దండము నేను. జయింప నిచ్ఛగలవారియందు జయోపాయభూతమగు రాజనీతి నేను. గోప్యములగువానిని దాఁచునట్టి యుపాయములలో మౌనము నేను. తత్త్వజ్ఞానవంతులయొక్క *జ్ఞానము నేను.

107
శ్లో॥ య చ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం త దహ మర్జున।
108
న తద స్తి వినా యత్స్యా న్మయాభూతం చరాచరమ్॥ 39

టీ. హే అర్జున = ఓ యర్జునా, యత్ = ఏది, సర్వభూతానాం = సమస్తభూతములకు, బీజం = ఆదికారణమో, తదపిచ = అదియును, అహం = నేను. యత్ = ఏది, మయావినా = (ఆత్మభూతుఁడైన) నన్ను విడిచి, స్యాత్ = ఉండునో, తత్ = అట్టి, చరాచరం = జంగమస్థావర రూపమయిన, భూతం = భూతసమూహము, నాస్తి = లేదు.

తా. అర్జునా, సర్వావస్థలయం దున్న సమస్తభూతములకును ఆయాయవస్థకు తెలియునట్టియు తెలియనట్టియుకారణము ఏదియో అది నేనై యున్నాను. జంగమస్థావరరూపమైన సమస్త వస్తుసమూహమున ♦ఆత్మనై నెలకొనియున్న నన్ను విడిచియుండున దొక్కటియును లేదు. 'అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః' అని ప్రక్రమముంబట్టి 'న తదస్తి వినాయత్స్యా న్మయాభూతం చరాచరమ్' అను

ముగా గ్రహింపఁబడినది. ఇది యర్జునునకుఁ దెలిసియుండియు నిచటఁ జెప్పుట దృష్టాంతముకొఱకని తెలియునది.

* 'భూతానా మస్మి చేతనా' అని పూర్వము చైతన్యమాత్రము చెప్పఁబడియుండుటవలన ఇచట జ్ఞానమనఁగా పురుషార్థోపయుక్తమైన జ్ఞానవిశేషమని గ్రహించునది. 'తజ్జ్ఞానమజ్ఞాన మతోఽన్య దుక్తమ్' ఇతివత్.

♦ 'అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః' అని భగవంతుఁడు సర్వభూతముల హృదయమునందు ఆత్మయై నెలకొనియుండునట్లు ప్రక్రమమునఁ జెప్పబఁడి యుం

నిచ్చుటఁగూడ ఆత్మగా నెలకొనియుండుటయే వివక్షితము. సర్వావస్థలయందుండు సమస్త వస్తుసమూహము ఆత్మభూతుఁడనగు నాతోఁ గూడియుండునని యర్థము. దీనిచేత సమస్తమైన యీ సామానాధికరణ్య నిర్దేశమునకు ఆత్మగా నెలకొనియుండుటె హేతువని ప్రకటించుచున్నారు.

109

శ్లో॥ నాన్తోఽస్మి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం పరన్తప।

110

ఏష తూద్దేశతః ప్రోక్తో విభూతే ర్విస్తరో మయా॥ 40

టీ. హేపరంతప=శత్రువులఁ దపింపఁజేయు నర్జునా, దివ్యానాం=కల్యాణములగు, మమ=నాయొక్క, విభూతీనాం - నియామ్య వస్తువులకు, అన్తః=అంతము, నాస్తి = లేదు. విభూతేః = విభూతియొక్క, ఏషః=ఈ, విస్తరస్తు=విరివియో, ఉద్దేశతః = సంక్షేపముగా, మయా=నాచేత, ప్రోక్తః=చెప్పబడినది.

తా. అర్జునా, కల్యాణములగు నా విభూతులకు పరిమితి లేదు. ఇప్పుడు నా విభూతి విస్తారమును కొన్ని యుపాధులచే సంక్షేపముగ నీకుఁ జెప్పితిని.

111 అవతారిక

శ్లో॥ యద్య ద్విభూతిమ త్సత్త్వం శ్రీమ దూర్జిత మేవవా।

112

తత్త దే వావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసమ్భవమ్॥ 41

డుటచే ఈ యుపసంహారమునందును 'మయా వినా' అనుటకు కేవలము 'నన్ను విడిచి' అని యర్థముసేయక 'ఆత్మభూతుఁడగు నన్ను విడిచి' యనియే యర్థము గ్రాహ్యము. తా నన్నిటికి ఆత్మయగుట వలననే తన్నువిడిచి యొక్కటియు నుండఁజాలదనుట. సర్వవస్తువులను సర్వావస్థలయందును ఆత్మయగు తనతోఁగూడియే యుండునని

టీ. విభూతిమత్ = నియామ్యవస్తువులు గలిగినదియు, శ్రీమత్ = కాంతియుక్తమైనదియు-(ధనధాన్యసమృద్ధిగలదియు), ఊర్జితమేవవా = శుభకార్యారంభములందు ఉద్యుక్తమైనదియు నగు, సత్త్వం = భూతసమూహము, యద్యదస్తి = ఏదేది కలదో, తత్తత్ = ఆయా ప్రాణిసమూహమంతయు, మమ = నాయొక్క, తేజోంశసమ్భవమేవ = నియమనశక్తియొక్క స్వల్పభాగములవలనఁ గలిగినదిగానే, త్వం = నీవు, అవగచ్ఛ = తెలిసికొనుము.

తా. నాకు నియంతవ్యమైయుండు సంపత్తిగలిగి కాంతిచేనొప్పి (లేక ధనధాన్యసమృద్ధమై) కల్యాణ కార్యములందుఁ బూనియున్న వస్తు వొకొక్కటియు అచింత్యశక్తియుక్తుఁడనైన నాయొక్క 113 నియమనశక్తిలో కొంతభాగమువలనఁ గలిగినదిగా నెఱుంగుము. తేజస్సు - అనఁగా పరులను తనకు క్రిందుపఱచు సామర్థ్యము

114 అవతారిక

శ్లో॥ అథవా బహునైతేన కిం జ్ఞానేన తవార్జున।
విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్॥ 42

టీ. అర్జున = అర్జునా, అథవా = లేక, బహునా = విస్తారమయిన, ఏతేన = ఈ(చెప్పబడుచున్న), జ్ఞానేన = జ్ఞానముచేత, తవ = నీకు, కిం = ఏమిప్రయోజనము. అహం = నేను, కృత్స్నం = సమస్తమైన, ఇదం జగత్ = ఈ జగత్తును, ఏకాంశేన = (నా మహిమలో) స్వల్పభాగముచేత, విష్టభ్య = నిలువఁబెట్టి, స్థితః = ఉన్నాను.

తా. అర్జునా, నీకు నేను చెప్పుచున్న యీ జ్ఞానమును విస్తార

భావము. ఇట్లు అన్నిట ఆత్మభూతుఁడై యుండుటయే అన్నింటితోడ సామానాధికరణ్య నిర్దేశమునకు హేతువగును గాని మఱొకటి హేతువుకానేరదని తెలియఁజేయుచున్నది.

115
ముగాఁ జెప్పుచుండుటచే ప్రయోజనమేమి ? (సంగ్రహముగాఁ జెప్పె
దను.) కార్యావస్థయందుఁగాని కారణావస్థయందుఁగాని సూక్ష్మముగాఁ
గాని స్థూలముగాఁగాని యుండు చిదచిదాత్మకమైన యీ జగము
116
నంతయు, స్వరూపమునందును స్థితియందును ప్రవృత్తి విశేషములం
117
దును నా సంకల్పము నతిక్రమింపకుండునట్లు నా *మహిమయందలి
118 119
పెక్కువేల భాగములలో నొక్కభాగము వలన నిలువఁబెట్టుకొని నే
నున్నాను. ఇట్లే పరాశరులు 'యస్యాయుతా యుతాంశాంశే విశ్వ
120
శక్తి రియం స్థితా' అని చెప్పియున్నారు.

ఇతి శ్రీ భగద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విభూతి
యోగోనామ దశమోఽధ్యాయః

121. గీతార్థ సంగ్రహము.

---

* ఇచట మహిమ అనఁగా పూర్వోక్తనియమనశక్తి. 'ఏకాంశ' అనుచో 'ఏక' అనుటకు అత్యంతస్వల్పమని యర్థము గ్రహించుటవలన పెక్కువేల భాగములలో నొక్కటి యని సిద్ధించినది.

(2) అజం = కర్మకృతజన్మలు లేనట్టి వానినిగాను.

(3) అనాదించ = ఆదిలేని వానినిగాను.

(4) లోకమహేశ్వరం = లోకేశ్వరులకీశ్వరునిగాను, వేత్తి = తెలుసుకొనుచున్నా, సం = వాడు.

(5) సర్వపాపైః = సమస్త పాపములనుండియు, ప్రముచ్యతే = పూర్తిగ విడువబడుచున్నాడు.

(1) ఇతరులతో నన్ను సజాతీయునిగా దలంచి భ్రమింపని వాడు -

(2) అచేతనమైన ప్రకృతి యనేక వికారములను చెందును. చేతనుడైన జీవుడు నిత్యుడైనను కర్మకృతమైన అచిత్సంబంధము వలన పుట్టుచున్నాడు. కాబట్టి సంసారిచేతనునకు కర్మకృతమైన అచిత్సంబంధము జన్మము. పుట్టనివాడు గదా అజుడు. దీనిచేత అజుడనగా వికరించుటయే స్వభావముగాగల అచిత్తుకన్నను, దానితో సంబంధముగల బద్ధునికన్నను భగవంతుడు విజాతీయుడని చెప్పబడినది.

(3) ఆదిలేని అజత్వముకలవాడు. అనగా ముక్తునికన్న విలక్షణుడు. ముక్తుని అజత్వమునకు ఆది=మొదలుకలదు. ఏలనన — వాడు పూర్వము అచిత్సంసర్గమువలన జన్మలెత్తియెత్తి చివరకు దానిని విడచి ముక్తుడైన నాటినుండియే పుట్టుకలేకుండుటను పొందును. ఈశ్వరుని యజత్వమునకు ఆదిలేదు గాన నాతడు అనాదియైన అజుడు. ముక్తునకు పూర్వము హేతుసంబంధ ముండుటచే దాని కర్హుడే యగును. ఈశ్వరుడన్ననో దానికనర్హుడు. "ఇట్లు నిరవద్యం" మొదలగు శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి.

(4) రాజులు మొదలైనవారు ఏదోయొక పుణ్యవిశేషమువలన లోకుల కధిపతులైనను నిజమునకు వారు లోకులకు సజాతీయులే

యగుచున్నారు - నేనట్లుగాక వారిని యేలుకొను స్వభావమును కల వాడను. కావున నేను వారికంటె విలక్షణమైనవాడను - ఇట్లు ఉంగువాడు.

(5) మోక్షమునకు విరోధులగు సమస్త పాపములచేతను -

*జీవునకు ముక్తదశలో నచిత్సంబంధము లేదు. కాబట్టి సంసార దశలోనున్న జీవునిబట్టి పరమాత్మకు వైలక్షణ్యముండిన నుండుగాక - అంతియగాని ముక్తుని కన్నను విలక్షణు డెట్లగును. అను శంకను "దాని కర్థమేదే"యనుట పరిహరించుచున్నది.

దాని భావమేమనగా -

జీవునకు ముక్తదశలో నచిత్సంబంధము లేకున్నను ఆతనికి హేయ సంబంధ యోగ్యత మాత్రము లేకపోదు. యోగ్యతయనగా - సహ కారులున్నప్పుడు కార్యముండుటయును అవి లేనప్పుడు కార్యము లేకుండుటయును - చేతనమునకు సహకారులు ప్రకృతి - కర్మయున్ను. అవి యున్నప్పుడు బద్ధత్వమున్ను అవి లేనప్పుడు ముక్తత్వమున్ను గదా నుండునవి. అందుచేనాతనికి హేయసంబంధార్హత్వమున్నట్లే. కాల విశేషముతో సంబంధములేని నిరవద్యత్వముండునది నారాయ ణున కొక్కనికే - ఈ విషయమునే 'నిరవద్యం' అను శ్రుతి తెలుపు చున్నది.

ఈ శ్లోకమున - మర్త్యేషు అనుచోట సప్తమీవిభక్తి నిర్ధార ణార్థమున వాడబడినది. దేవతలచేగాని మనుష్యులచేగాని లభింప శక్యముకాని జ్ఞానము మందమతులగు మనుష్యులకున్నదనిన నది యెవనికో యొకనికి భాగ్యవిశేషమువలననే కలిగినదనవలెను గదా!

(8) శ్లోకమున - అసమ్మూఢః - అనుచో -

సమ్మోహప్రసంగ మున్ననుగదా దానిని నిషేధించుట 'ప్రసక్తస్యహి ప్రతిషేధః' అనిగదా న్యాయము? - సంమోహమే భగ

వంతునకు లేనప్పుడు ఇక నిషేధమేల ? సమ్మోహముండుట కాలోక మహేశ్వరుడు కాన్పించిన గదా ! కాన్పించకున్న నిక సమ్మోహ మెట్లు ? అది లేనిచో నిషేధమెట్లు ?

మరియు - బ్రహ్మరుద్రాదులుండగ పరమపురుషుడే లోక మహేశ్వరు డెట్లగును. మరియును బద్ధులకన్నను నిత్యులకన్నను - విలక్షణుడైన కావచ్చును గాని నిత్యులకన్న విలక్షణు డెట్లగును. అను నా శంకలకు పరిహారముగా 'అనగా' అను గ్రంథము ఆరంభ మగుచున్నది.

ఈ గ్రంథముయొక్క అభిప్రాయమేనగా - పైశంకలనన్నిటిని పరిహరించుటయే. అది యెట్లన - మనుష్యులకు ప్రభువులును దేవత లకు ప్రభువులును ఎట్లు తాము గావించిన పుణ్యవిశేషముచే పరిమిత దేశమున పరిమితకాలములో పరిమిత భోగములను అనుభవింతురు గాక యని భగవంతుడు సంకల్పించుటచే వారట్లు ప్రభువులై ఆయా పదవులను నిర్వహించుకొనుచు ఆయా భోగముల ననుభవించు చున్నారో అట్లే అండాధిపతులును అనుభవించుచున్నారు. కాని యవధిలేని యైశ్వర్యానుభవము శ్రియఃపతియగు నారాయణున కొక్కనికే.

(9) లోకమహేశ్వరం -

ఇట్లనుటచే సంకోచములేకయే సమస్త విషయనియమన రూప మైన ఐశ్వర్యము అభిప్రేతముగాన నిత్యులుకూడ నియామ్యకోటిలో చేరుటచే వారికన్నను విలక్షణమైనవాడని తెలియబడుచున్నది.

రుద్రుని యైశ్వర్యము సహజమైనదని కొన్ని ప్రకరణములలో వినుపించుచున్నది. దానికాతని జన్మ మొదలుకొని యున్నదని యర్థ మును జెప్పవలెను. కాని యనాది సిద్ధమైనది కాదు. అట్లన్నచో ప్రమాణ విరోధ మేర్పడును.

భారతమున - శాంతి పర్వమునందు -

మహాదేవ స్సర్వమేధే మహాత్మా
హుత్వాత్మానం దేవదేవో బభూవ॥

మహానుభావుడైన శివుడు సర్వమేధమను మహాయజ్ఞమును చేసి యందు తననే యాహుతి చేసుకొని భగవదనుగ్రహపాత్రుడై దేవదేవుడయ్యెనని యుండుటచే నది యనాదిసిద్ధముకాదు.

4, 5 శ్లోకములు

(9) క్షమా = ఓర్పు మనస్సునకు వికారమును కలిగించు కారణమున్నను అది వికారమును పొందకుండుట. కోపహేతువుండి నను పరులకు దుఃఖమునకు (అహితమునకు) తాను హేతువు కాకుండుట.

ఈ క్షమానివారణలో నొక ప్రశ్న ఉదయించుచున్నది. కారణముండగ కార్యమెట్లు పుట్టకుండును? అట్లు పుట్టకున్నచో నది కారణ మెట్లగును? అన్నచో, కారణమున్నంత మాత్రమున కార్యము పుట్టవలెనన్న నియమము లేదు...మణిమంత్రౌషధులచే నగ్నియొక్క దహనశక్తి యరికట్టబడుటలేదా ? ప్రతిబంధకములు లేకుండవలెను గదా ? కాబట్టి ప్రతిబంధకములు లేక కారణమున్నప్పుడు కార్యము పుట్టకుండుట దోషము. లేనిచో కారణముల కాటంకము లున్నను కార్యములు పుట్టుచునే యున్నచో కార్య మెల్లప్పుడును అంతటను పుట్టుచునే యుండవలసియుండును. అట్టితరి క్షమకు ప్రతిబంధకము కోపము. అది యుండగా క్షమపుట్టదు. కాని మణి మంత్రాద్యవష్టంభనచే నిప్పును తాకినను బొబ్బపుట్టనట్లు ప్రబలమైన వివేకమనెడు ఆటంకమున్నచో నరికట్ట శక్యముకాని కోపకారణమున్నను స్తంభింప చేయబడును.

(10) సత్యపద వివరణలో -

చూచినది చూచినట్లుగాను ప్రాణులకు హితముగాను పలుకుటకు అనుగుణమైన మనోవ్యాపారము.

ఈ సత్యపద వివరణలో 'చూచినది చూచినట్లు' అని చెప్పబడెను. వస్తువుయొక్క నిజస్వరూపము నెఱుంగుటకై యథార్థదర్శన మనివార్యముకాని తాను చూచినదానిని చూచినట్లు చెప్పుటలో వక్తకు దోషమేమి? భ్రమమైవాగతము గదా! పరమార్థమైనను పరానర్థహేతువైన దానిని సత్యమని వ్యవహరించరాదు.

'సత్యంభూతహితం ప్రోక్తం' అని గదా దాని లక్షణము.

ఇచ్చట నొక ముఖ్యవిషయమును జ్ఞాపకముంచుకొనవలెను.

సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాత్।
నబ్రూయాత్సత్య మప్రియమ్
ప్రియంచ నానృతం బ్రూయాత్।
ఏషధర్మ స్సనాతనః॥

సత్యమునే పలుకవలెను. అది వినువారికి ప్రియమైననే చెప్పవలెను. అప్రియమగుచో నడగక నిజమైనను నుడువరాదు. ప్రియమును చెప్పవలెనుగదా యని అసత్యమును కల్పించి చెప్పరాదు. ఇది సనాతన ధర్మము.

(11) భయము - రాబోవు దుఃఖమునకు హేతువులైన వానిని చూడగా, ముందే కలుగునట్టి దుఃఖము - రాబోవు అనర్థమును తలంచుకొనుటయే భయమని భయమునకు లక్షణమును చెప్పినను ఆ తలంపే (జ్ఞానమే) మనకు ప్రతికూలమైనదగుటచే నదియే దుఃఖమనబడును. అంతియకాని మన సిద్ధాంతమున దుఃఖమను నొక గుణము నంగీకరించలేదు. అనుకూలజ్ఞానమే సుఖము. ప్రతికూలజ్ఞానమే దుఃఖము.

(12) అహింస = పరులదుఃఖమునకు కారణము కాకుండుట. అహింసను వివరించుటలో 'పరుల దుఃఖమునకు కారణముకాకుండుట'

అని భాషించిరి. ఇచ్చట దుఃఖశబ్దమునకు అహితమని యర్థమును గ్రహించవలెను. వైద్యుడు మన హితముకొఱకై కొంతబాధను కలిగించినను దానిని హింసయనముకదా!

(13) తుష్టిః - సకల ఆత్మలవిషయమై సంతోషించు స్వభావమును కలిగియుండుట. ఆత్మకంతటను సంతోషమే స్వాభావికముగా ప్రాప్తించునది, కాని కొన్ని పదార్థములయందు కర్మయనెడు ఉపాధివలన ప్రతికూలబుద్ధి పుట్టును. దానివలన వైరాదులు జనించునంతియే.

(14) దానము =తనకు భోగ్యములైన వస్తువులను అన్యులకిచ్చుటకు అనుగుణమైన మనోవ్యాపారము. దీనినే భాష్యకారులు - ప్రతిపాదనమనిరి. ప్రతిపాదనమనగా-ఆ వస్తువునందు తన స్వత్వమును వీడి ఇతరుల స్వత్వము నాపాదించుట.

ఈ శ్లోకమున "బుద్ధిః జ్ఞానం" అని రెండును పర్యాయపదముల వలె భాసించి పునరుక్త దోషమును స్ఫురింపచేయును. అది సరికాదు.

"బుద్ధిమత్వా జ్ఞానాతి" అను ప్రయోగము కలదు. దీనినిబట్టి జ్ఞానమునకు బుద్ధి హేతువు గాన రెండింటికిని కార్యకారణభావము తెలియుచున్నది.' బుధ్యతే అనయా ఇతి బుద్ధిః అని వ్యుత్పత్తిని చెప్పి బుద్ధికి కారణత్వమునకు జ్ఞానమునకు కార్యత్వమును నెఱుంగవలెను.

మఱియు జ్ఞానము భ్రమ ప్రమ సాధారణము. బుద్ధి నిశ్చయాత్మకము అనియు భేదముకలదు. "మయిబుద్ధిం నివేశయ" అను చో బుద్ధి అధ్యవసాయపరముగా వ్యాఖ్యానింపబడెను.

7వ శ్లోకము

(15) విభూతి యనగా = ఐశ్వర్యము - అనగా - సర్వమును తన యధీనమైన ఉత్పత్తిస్థితి ప్రవృత్తులను కలిగియుండుట. (సర్వనియమనశక్తి) అట్టి వస్తువులును. యోగమనగా -

యుజ్యత ఇతియోగః - కల్యాణగుణ సంపత్తి, దుర్గుణ దూరుడును కల్యాణగుణాకరుడు నగుట.

10వ శ్లోకము

(16) ఈ శ్లోకమున 'ప్రీతిపూర్వకం' అను పదమును 'భజతాం' అను పదముతో చేర్చక 'దదామి' యను పదముతో చేర్చి యన్వయించవలెను.

భజనమనగా - 'ప్రీతిపూర్వ మనుధ్యానం'. కాబట్టి దాని యందే ప్రీతికలదుగాన దానితో నన్వయించుట పునరుక్తమగును. కావున 'దదామితో' నన్వయించినచో భజనఫలమును తెలుపును. దానిచే భగవంతుని ఔదార్యము ప్రకాశించును. అందుమూలమున నీ పదమునకు మహత్తరమైన ప్రయోజనము సిద్ధించును.

11వ శ్లోకము

(17) అనుకంపనమనగా - వారి యనిష్టములను బోగొట్టి యిష్టములను ప్రసాదించుటకు కారణమైన భగవదనుగ్రహము. దీనినే ముందు 11వ అధ్యాయమున ఆరంభమునందే "మదనుగ్రహాయ" అని చెప్పెను.

(18) ఈపదముచే ననుగ్రహించుటకు కారణభూతములైన జ్ఞానశక్తి కారుణ్యాదులతోను దివ్యమంగళవిగ్రహాదులతోను కూడి యుండుట సూచింపబడుచున్నది.

(19) తమస్సనగా - విషయాన్తర ప్రావణ్యము. కర్మవలన బుట్టి భగవత్సాక్షాత్కారమనెడు వెలుగు నరికట్టు తమస్సనగా విషయ ప్రావణ్యమే యగును. నిరతిశయ భోగ్యమైన భగవద్జ్ఞానము ఇతర భోగ్యవస్తువుల యందలి యాసక్తిని మాన్పుట మంచిదే.

స్థితేఽరవిన్దే మకరన్ద నిర్భరే।
మధువ్రతో నేక్షురకంహి వీక్షతే॥

12, 13 శ్లోకములు

(20) ఈరెండు శ్లోకములచే నర్జునుడు భగద్విభూతి విస్తారముగా - వినకుతూహలము కలవాడైనను సంగ్రహముగా నింతవరకు భగవాను డానతిచ్చిన విషయములు తెలిసినవనియు నవియన్నియు నిజమని నమ్మితిననియును చెప్పుచు తన యనసూయతను సూచించుచున్నాడు.

(21) ఎవనినుండి యీ చరాచరములన్నియు జన్మించుచున్నవో జన్మించిన వన్నియును ఎవనివలన జీవించుచున్నవో ఎవని యందు నిమగ్నమై విలీనమగుచున్నవో. దానినే పరబ్రహ్మమని తెలిసికొనుము.

(22) బ్రహ్మ నుపాసించువాడు బ్రహ్మ సాయుజ్యమును బడయుచున్నాడు.

23. (ఎ) ఎవడా పరంబ్రహ్మ నుపాసించునో వా డాపరం బ్రహ్మ సాయుజ్యము నే బడయును.

23. (బి) దీని కూర్ధ్వముగా నుత్కృష్టమైన నే దివ్యజ్యోతి వెలుంగుచున్న దో.

(24) పరంజ్యోతిస్స్వరూపుడగు పరమాత్మను బొంది తన యసాధారణములగు అష్టగుణములతో ప్రకాశించుచున్నాడో.

(25) ప్రకాశమానమైన సూర్యచంద్ర అగ్ని తారకలను కూడ ప్రకాశింపచేయు పరంజ్యోతి స్స్వరూపుడు.

(26) తామరాకునందు నీరంటనటుల భగవదుపాసకులకు కర్మలు బంధకములు కావు.

(27) నిప్పునబడిన దూదివలె భగవదుపాసకుని పాపము లన్నియును నశించిపోవుచున్నవి.

(28) నారాయణుడే పరంబ్రహ్మ యనబడువాడు, పరతత్వము నాతడే. పరంజ్యోతి స్స్వరూపుడు నాతడే. పరమాత్మ ఆ నారాయణుడే.

(29) వేదవేత్తలగు బ్రాహ్మణోత్తములును, అధ్యాత్మజ్ఞాన సంపన్నులును శ్రీకృష్ణుని మహాత్ముడనియు సనాతన ధర్మస్వరూపుడనియు చెప్పుచున్నారు. ఈ గోవిందుడు పవిత్రమైన వస్తువులకన్నిటికిని పవిత్రత నాపాదించువాడు. పుణ్యమగు వస్తువులకు పుణ్యము నిచ్చువాడు. మంగళవస్తువులకు మంగళావహుడు. పుండరీక నయనుడును దేవతలకు దేవుడును. అనాది పురుషుడును - ఇతర ప్రమాణములచే తెలియశక్యముగాని స్వభావము కలవాడును నగు నారాయణుడు మూడులోకములకు నంతరాత్మగానుండి వానిని తనకు శరీరములుగా కలిగియున్నాడు.

(30) ఈ శ్రీకృష్ణుడు పాలసముద్రమునందు శేషశయ్యపై పవళించియున్న అవతారకందమగు శ్రీమన్నారాయణుడే. సాధుపరిత్రాణ ప్రధానోద్దేశముతో శేషతల్పమును విడిచి మధురాపట్టణమునకు విజయం చేసెను.

మధుసూదనుడు వేంచేసియుండు ద్వారకానగరము పుణ్యక్షేత్రము. ఈతడు సాక్షాత్తుగా దేవుడు, పురాణపురుషుడే, మరియు శరీరమును ధరించిన సనాతన ధర్మస్వరూపుడే.

(31) దేవుడును, పరమాత్మయు సనాతనుడును నగు నారాయణు డెచ్చటనుండునో అచ్చట సమస్త జగత్తులును, పుణ్యతీర్థములును, దేవాలయములును ఉండును. ఆయనే పుణ్యము. ఆతడే పరంబ్రహ్మ - ఆతడె తీర్థము. ఆయనయే తపోవనము. అచ్చటనే దేవర్షులు, సిద్ధులు, సకల తపోధనులుందురు. ఆదిదేవుడును మహాయోగియునైన మధుసూదను డెచ్చటనుండునో అది పుణ్యములకు పుణ్యము నిచ్చునది. ఇందుసందేహము లేదు. శ్రీ కృష్ణుడే లోకములన్నిటిని సృష్టించువాడు. చరాచరాత్మమైన ప్రపంచమంతయు నాతనికి శేషభూతమైనది.

"బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతి" యనుచోట -

రెండుపదార్థముల ప్రకార మేకరీతిగనున్నచో రెండింటిని యభేదముగాజెప్పుట ముఖ్యమే - ఉదా: 'సోఽయం గౌః' అనునట్లు - అనగా - ఈ యెద్దున్ను ఆ యెద్దున్ను ఒకేవిధముగా నున్నవనియే దానియర్థము. అటులనే సకలసంబంధ వినిర్ముక్తుడగు జీవుడు బ్రహ్మతోను సదృశుడగునని శ్రుతులు బోధించుటచే జీవుని బ్రహ్మయే యనుట ముఖ్యమేగాని లాక్షణికముకాదు.

'సోఽయం గౌః' అను దృష్టాంతమున్ను సాధర్మ్యమును నిమిత్తముగా జేసుకొని చెప్పబడినది మాత్రమే. కొందరు 'బ్రహ్మైవభవతి' యనుచోట ఏవకారమునకు "ఇవ త్వద్వేవ మేవ' యని కోశముండుటచే - ఇవశబ్దమునకు పర్యాయపదమగుటచే నా యర్థమునే జెప్పెనందురు - ఇందులకు - "వైష్ణవ మాలభేతస్పర్ధమానో విష్ణురేవ భూత్వా ఇమాన్ లోకానభిజయతి" అని శ్రుతిప్రయోగమును జూపుచున్నారు.

ఈ శ్రుతిలోని ఏవకారమునకు ఇవార్థమును జెప్పినగాని ప్రకరణవిరోధము వచ్చును ఏలనన -

ఏవకారమున కభేదమే యర్థమును జెప్పినచో ఒకసంసారి పశుయాగమొనరించినంతనే విష్ణువే యగునా ? మరియు స్పర్థించువానికి మోక్షాధికార ముండునా ? ఇచ్చట విష్ణువే అయిపోవునని యంతమాత్రమే ఫలముజెప్పబడినదా ? లేదే. 'ఇమాన్ లోకాన్ అభిజయతి' యని సాంసారికఫలము జెప్పబడినదే.

కాబట్టి పరాక్రమాది గుణసంపన్నుడై విష్ణువంతవాడై ఈ లోకముల నన్నిటిని తన స్వాధీనములో నుంచుకొనును అనిమాత్రమే ఆ మంత్రమున కర్థము.

అందుచే 'బ్రహ్మైవభవతి' యను నీ సామానాధికరణ్యము సాధర్మ్యమును పురస్కరించుకొని వచ్చినది మాత్రమే. 'పరమం సామ్యముపైతి' యని శ్రుతియును 'మమసాధర్మ్యమాగతాః' అని స్మృతియును చెప్పుచున్నవి గదా!

ఈ శ్లోకమున 'పరంధామ' యని కలదు -

ఈ ధామశబ్దమునకు తేజస్సనియు, స్థానమనియును అనేకార్థములున్నవి. కాని ఇచ్చట తేజస్సనియు యర్థమును జెప్పవలెను. స్థానమని చెప్పరాదు.

(1) ఏలనన — ఈశబ్దమునకు పరంధామ భవాన్ అని పరమాత్మను బోధించు భవచ్ఛబ్దముతో సామానాధికరణ్యము గాన్పించుచున్నది.

(2) ఇతరవస్తువులతోటి సామానాధికరణ్యము గల పదములతో సహపాఠము లేక భగవంతునితో సామానాధికరణ్యముగ నన్వయించు పదములతోటి మాత్రమే దీనికి సహపాఠము గాన్పించుచున్నది.

(3) భగవంతునకు - భాష్యకారులు ప్రమాణీకరించిన శ్రుతులచే చెప్పబడిన పరత్వమును ప్రకాశింపజేయు తాత్పర్యముతో ప్రయోగింపబడినది. కాబట్టి యీ శబ్దము స్థానాద్యర్థ పరముగాక తేజః పరమనియే సిద్ధాంతము.

నారాయణ పరం బ్రహ్మతత్వం నారాయణః పరః। నారాయణ పరోజ్యోతి రాత్మా నారాయణః పరః। అను రెండు వాక్యముల ప్రారంభమున నున్న - "నారాయణపరం - నారాయణపరః" అను పదములను సంప్రదాయా నభిజ్ఞులందరు పంచమీ తత్పురుషగా భావించి నారాయణునికంటె వేరొక తత్వమున్నది దానినిగురించి యీ శ్రుతియని వదరుదురు. అది యెంతయో యసంగతము - ఆ శబ్ద

ములు లుప్తవిభక్తికములు- ప్రథమావిభక్తి లోపించినది. 'నారాయణః పరంబ్రహ్మ । నారాయణః పరోజ్యోతిః' అనియే వ్యస్తముగా అన్వయించుకొనవలెను. ఆ వాక్యములలో సమస్తపదములు లేవు. అన్నియును వ్యస్తములే. వాటితో సహాపఠితములగుటచే నివియును ప్రథమాంతములుగను వ్యస్తములుగను నుండవలెను. ఇతర శ్రుతులలో గూడ (మహోపనిషత్తు) 'నారాయణః పరంబ్రహ్మ' యని ప్రథమాంతముగను వ్యస్తముగనే ప్రయోగింపబడినది. కాబట్టి సమస్త పదముగ జెప్పిన సకలశ్రుతి స్మృతిసూత్రములతో విరోధము తప్పదు-

ఆపైన ఉత్తరార్థముచే - ఇట్లు శ్రుతిసిద్ధమైన అర్థమే స్మృతీతిహాసపురాణ రూపములైన మహర్షుల సూక్తులచేతను, శ్రుతివలెనే స్వతః ప్రమాణ మనదగిన సర్వజ్ఞుడగు సర్వేశ్వరుని సూక్తిచేతను సిద్ధమగుచున్నదని చెప్పబడుచున్నది.

ఈశ్లోకము ఉత్తరార్థమున - 'పురుషం శాశ్వతం దివ్యం' అని పాఠక్రమమును విడిచి శ్రీ భాష్యకారులు 'శాశ్వతం దివ్యం పురుషం' అని క్రమమునేల మార్చిరనగా -

'పాఠక్రమాదర్థక్రమో బలీయాన్' అను న్యాయానుసారముగా యీ మార్పువలన నొక విశేషార్థములభించుననియే - అది ఏదనగా-

పరమపదమునందున్న పురుషునకు "పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి" అని పురుషసూక్తమున జెప్పబడిన అమృత త్రిపాద్విభూతి విశిష్టవేషముతో శాశ్వతత్వము బోధించబడవలెననియే పదములు ప్రయోగింపబడినవని సూచించుటకే -

ఆదిదేవం=అను పదము -

ఆదిశ్చాసౌ దేవశ్చ యని కర్మధారయసమాసము ఆది=అనగా జగత్కారణభూతుడు.

దేవః=జగద్వ్యాపారమును ఆటగా కలవాడు అని యర్థము -

కావుననే - విష్ణుపురాణమున - 1-2-18 శ్లోకములో

వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాలఏవచ ॥

క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాంతస్య నిశామయ ॥

సృష్టిలోని పదార్థములు, సృష్టికిపూర్వమందున్న పదార్థములు, చేతనులు, కాలము సమస్తమున్ను విష్ణ్వాత్మకములే. ఆటలాడు పిల్లవానికి వలెనే యీ సృష్ట్యాది వ్యాపారములు పరమాత్మకని యెఱుంగుము అనియు భారతమునందును -

మోదతే భగవాన్ భూతైః
బాలః క్రీడనకై రివ ॥

పిల్లవాడు ఆటబొమ్మలతోవలెనే శ్రీమహావిష్ణువు పంచభూతములతో నాడి ప్రసన్నుడగుచున్నాడు అనియు -

బ్రహ్మసూత్రములో (2-1-33)
'లోకవత్తు లీలా కైవల్యమ్'

అవాప్త సమస్తకాముడును పరిపూర్ణుడునగు నారాయణునకు తన సంకల్పము మాత్రముచేతనే భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానముగ నుండు వివిధ విచిత్ర చిదచిన్మిశ్రజగత్తుయొక్క సృష్టితో లీలయే ప్రయోజనము ఎట్లనగా - లోకవత్ - సవేలశంపత్సంపన్నుడగు సార్వభౌముడు బంతియాటలు మొదలగునవి కేవల క్రీడార్థమేగదా! అట్లే పరమపురుషునకును జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదులు -

కావుననే భాష్యకారులు - 'అఖిల భువన జన్మస్థేమ భఙ్గాదిలీలే' యని సాయించిరి -

ఇట్లు చెప్పుటచే దేవజాతికి చెందిన బ్రహ్మాదులున్ను భగవంతునికి లీలాపరికరభూతులనియును, పుట్టుక గలవారనియును చెప్పబడినది.

నారాయణా ద్బ్రహ్మజాయతే-నారాయణాద్రుద్రోజాయతే-ఏకోహ్వైవై నారాయణ ఆసీత్ 'నారాయణోపనిషత్' 'నబ్రహ్మనే శానః' అనియు -

అనగా - నారాయణుని నుండియే బ్రహ్మ - రుద్రుడును బుట్టుచున్నారనియు - సృష్టికి పూర్వము ఒక్క నారాయణుడే గాని బ్రహ్మ - రుద్రులు లేరనియును -

'తస్మాచ్చ దేవా బహుధా సమ్ప్రసూతాః' ముణ్డకోపనిషత్, ఆ నారాయణుని నుండియే దేవయోని విశేషములన్నియును - జన్మించినవనియును, వేయేల - హరివంశమునందును శ్రీకృష్ణ కైలాస యాత్రా ఘట్టమున రుద్రుడు శ్రీకృష్ణునిగూర్చి చేసిన స్తోత్రమున - (132-48).

'క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశోఽహం సర్వ దేహినాం ।
ఆవాంతవాఙ్గే సమ్భూతౌ తస్మా త్కేశవనామవాన్'
అని కేశవశబ్దమును నిర్వచించుచు -

కశ్చ ఈశశ్చ=కేశౌ=తౌ అన్యస్తః ఇతి కేశవః — అనగా కశబ్దమునకు బ్రహ్మ అర్థము. నేను ఈశుడను. మే మిరువురము నీ శరీరమునుండి పుట్టితిమి. కావున నీవు కేశవుడవైతివని స్వయముగ రుద్రుడే జెప్పెను.

ఇది శ్రుతులలోని కారణవాక్యార్థము.
ఇది శోధకవాక్యార్థమున కుపలక్షణము.

'అజం=విభుమ్' ఇది శోధకవాక్యసమానార్థకము. శోధక వాక్యమనగా - పరమాత్మకు కారణత్వము చెప్పబడినతోడనే జగత్తున కారణ పదార్థములకున్న దోషములు పరమాత్మ కుండునేమో అని ఆశంక జనించును. దానిని పరిహరించు వాక్యము.

ఈ పదము లాపనినెట్లు చేయుచున్నవో చూడుడు. అజమ్ = కర్మవలన వచ్చునట్టి జన్మలు లేనివాడు. లేక నిర్వికారస్వరూపుడు.

విభుమ్ = ఆకాశమువలె సర్వత్రనుండువాడు.

నిత్యమైనవాడున్ను -
లేక సర్వనియామకుడు.

దీనిచే అంతర్యామి బ్రాహ్మణాదులలో జెప్పబడిన కారణత్వాదుల కుండవలసిన వ్యాప్తి నియమనాదులు సూచింపబడినవి.

బ్రహ్మర్షిః నారదః = ఋషయః సర్వే అనినంతనే సర్వులలో నారదుడు చేరినను ఆప్తతముడని తెలుపుటకై నారదులు వేరుగ జెప్పబడిరి. నారదునకు దేవర్షి యని విశేషణముంచుటచే జాతిచేతను యీతడు సర్వోత్తముడని తెలియుచున్నది. దేవర్షులలోను కూడ 'దేవర్షీణాంచ నారదః' యని ప్రత్యేక భగవద్విభూతిగా పేర్కొనబడుటచే నింకను ప్రకర్ష కలదు.

అసితః = దేవలుడు అసితుని తండ్రి.

యేచ వేదవిదో విప్రాః । యేచాధ్యాత్మ విదోజనాః॥
తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమ్॥

అను శ్లోక విశేషార్థము.

వేదవిదః - కర్మభాగముయొక్క తత్వము నెఱింగినవారు.

అధ్యాత్మవిదః వేదాంతార్థ తత్త్వము నెఱింగినవాడు.

మహాత్మానం = సర్వాతిశయమైన పరమైశ్వర్యము మొదలగునవి కలవాడు.

లేక - మహాంశ్చాసావాత్మేతి మహాత్మా = పరమాత్మ యని యర్థము.

పరమాత్మ యనగా తాను స్వేతర సమస్త చేతనాచేతనాత్మక ప్రపంచమునకును ఆత్మగానుండువాడేగాని తనకు వేరొక ఆత్మకలవాడు కాదు.

సనాతనం ధర్మం=అని ధర్మమునకు సనాతనం అని విశేష ణము చేర్చబడినది.

ధర్మమనగా - యాగదానహోమాదులు. అవి దేశముచేతను, కాలముచేతను పరిమితమగు ఫలములనే యిచ్చునవి. అవి యును అనిత్యములే. శ్రీకృష్ణ ధర్మమన్ననో నిత్యమున్ను నిరతిశయ మును నగు ఫలము నిచ్చువాడు. తానును నిత్యముగా నుండువాడు.

పవిత్రాణాం హి గోవిన్దః పవిత్రం పరముచ్యతే।
పుణ్యానామపి పుణ్యోఽసౌ । మఙ్గళానాంచ మఙ్గళమ్ ।
త్రైలోక్యం పుణ్డరీకాక్షో దేవదేవ స్సనాతనః।
ఆస్తే హరిరచిన్త్యాత్మా తత్రైవ మధుసూదనః॥

ఈ శ్లోకములోని పవిత్ర శబ్దమునకు -

ఇచ్చట పవిత్రశబ్దము పాపవినాశకరమను నర్థములో వాడ బడినది.

పుణ్యశబ్దమునకు ఇష్టమగు ఫలమునకు సాధనమని యర్థము.

మఙ్గళ శబ్దమునకు - తన సాన్నిధ్యముచేతనే గొప్పసమృద్ధిని చేకూర్చు శుభకరమైన వస్తువని యర్థము.

త్రైలోక్యం పుణ్డరీకాక్షః=అను సీయభేదనిర్దేశమునకు నారా యణుడు మూడులోకములకు కారణభూతుడనిగాని మూడులోకము ములను శరీరముగా కలవాడని గాని యర్థము.

త్రయోలోకాః త్రైలోక్యం=బద్ధులు, ముక్తులు నిత్యులు లేక భూమి మొదలగు ఊర్ధ్వలోకములకు ఉపలక్షణము.

పుణ్డరీకాక్షః - అనుటచే అన్తరాదిత్య విద్యలో జెప్పబడిన దివ్యమఙ్గళ విగ్రహము సూచింపబడినది.

'తస్యయథాకప్యాసం పుణ్డరీక మేవమక్షిణీ' అను శ్రుతి

వాక్యమునకు ద్రమిడభాష్యకారులు సెలవిచ్చిన ఆరు అర్థములలో శ్రీ భాష్యకారులు సిద్ధాంతముగా స్వీకరించిన మూడర్థములకు సార మైన గంభీరాంభ స్సముద్భూత సుమృష్టనాళరవికరవికరవికసిత పుణ్డరీకదళామలాయ తేక్షణుడు అని యర్థము.

నారాయణ - పదముచే కేవలపరతత్వ నిర్ణయమునకే ఏర్పడిన నారాయణానువాకము సూచింపబడుచున్నది.

14వ శ్లోకము

(32) శ్రీ విష్ణుపురాణమున పరాశర మహర్షి భగవచ్ఛబ్దా ర్థము నీ క్రిందివిధముగా సెలవిచ్చెను.

శ్లో॥ జ్ఞానశక్తి బలైశ్వర్య । వీర్యతేజాం స్యశేషతః ।
భగవచ్ఛబ్ద వాచ్యాని వినాహేయైర్గుణాదిభిః ।

భకారమునకు - జ్ఞానశక్తులు -

గకారమునకు - బలైశ్వర్యములు.

వకారమునకు - వీర్యతేజస్సులు. అని యిట్లే మూడక్షరములు భగవద్గుణములలో ప్రధానమైన యారు గుణములను తెలుపు చున్నవి.

ఇక వ'కారముమీద అకారమున్ను చివరనున్న 'న'కార మున్ను తల్లక్రిందులుగా చదివిన 'న' యను నక్షరమగును. దానికి లేవని యర్థము. ఆ లేని వేవి యనగా - అపహత పాప్మావిరజో విమృత్యుర్విశోకోఽపిపాసు రవిజిఘత్సః - అను నీ ఘటకశ్రుతి వాక్యముచే తెలుపబడిన దుర్గుణములు. అవి లేవని యర్థము - (పుణ్యపాపములు, రజస్సు. చావు - దుఃఖము - దప్పి - ఆకలి.)

'తవానన్త్య గుణస్యాపి షడేతే ప్రథమే గుణాః' అని భగవంతు డనేక కల్యాణ గుణాకరుడైనను యారు గుణము లాతనికి ప్రధాన గుణములు మిగిలిన గుణములన్నియు నిందిమిడి యుండును.

ఈ శ్లోకమున - 'సర్వమే తదృతం మన్యే'

యనుటచే ఆప్తతములగు మహర్షి ప్రభృతులచేతను, వేదముల చేతను చెప్పబడుటచే నిది యంతయును యధార్థమని నమ్ము చున్నాను.

దీనిచే నర్జునుని అసూయారాహిత్యమున్ను, దానివలన నాతని రహస్యార్థశ్రవణ యోగ్యతయు సూచింపబడినవి.

15వ శ్లోకము

(33) ఆత్మనా- ఇతరుల యనుగ్రహముచే గాకయే - ఇత రులవైనచో 'మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానం' అనునట్లు నీవు ప్రసాదించిన జ్ఞాన ముచే నెఱుంగుదురు. లేక - ఆత్మనా = జ్ఞానముచేతననిగాని యర్థము.

'ఆత్మాజీవే ధృతౌ దేహే ఇత్యారభ్య - యత్నేఽ

ఽర్కేఽగ్నౌ మతౌ - వాయౌ వితికోశః'

(34) ఆత్మానం - అను పదమునకు 'త్వాం' అని వ్యాఖ్యా నించిరి. ఇది 'త్వమేవ త్వాం వేత్థయోఽసిసోఽసి' అను శ్రుతిని జ్ఞాపకము చేయుటకే

(35) పురుషోత్తమ != ఇది కేవలము పేరుమాత్రమే. ఉత్త రార్థమంతయు నాపేరునకు తగిన గుణములను తెలుపు పదములు.

(36) భూతములను పుట్టించువాడా -

'సకారణం కరణాధిపాధిపః' అను శ్రుతిసిద్ధము.

(37) భూతేశ - తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం' అను శ్రుతిసిద్ధము.

(38) 'దేవేశ - తం దైవతానాం పరమంచ దైవతం' అను శ్రుతిసిద్ధము.

38

క్షుద్రమైన పురుగులు దేవతలకెట్లో దేవతలు పరమాత్మకటు లనే. 'కీటా స్సమస్తాస్సురాః దృష్టేయత్ర - (ముకుంద)

(39) 'జగత్పతే - విదామ దేవం భువనేశమీడ్యం' అను శ్రుతిసిద్ధము.

16వ శ్లోకము

(40) అర్హసి - నీ విభూతులు దివ్యమైనవి గనుక తప్పక వినదగినవి. కాబట్టి చెప్పబడవలెను. అవి నీ విభూతులుగాన వానిని చెప్పుటకు నీవే తగినవాడవుగాన నీవే చెప్పుము - అని ప్రార్థన సూచింపబడుచున్నది.

(41) భావప్రత్యయాంతమైన విపూర్వక 'భవతి'కి నియమనమే యర్థము. ఆ నియమనవిషయ మత్యధికమగుటచే వినవలెనను కుతూహల మపారముగనున్నది. దానిని తెలియజేయుటకే అశేషశబ్దము ప్రయోగింపబడినది.

(42) 'విభూతి' శబ్దమునకు నియమనమను వ్యాపారమనియును నియంతవ్యమనియును అర్థములు కలవు. నియంతవ్యము చేతనాచేతనాత్మకమగు ప్రపంచమంతయును. ఈ విభూతిశబ్దమున కా నియంతవ్యముతో సామానాధికరణ్య మున్నపుడు విభూతిశబ్దమునకు నియంతవ్యపరముగాను, అది లేనప్పుడు నియమనపరముగాను అర్థమును జెప్పవలెను.

18వ శ్లోకమున విభూతిశబ్దమునకు నదే యర్థమును జెప్పవలెను. కాని 19వ శ్లోకమున దానికి నియంతవ్యమే యర్థము. ఈ వివరణమును 19వ శ్లోక టిప్పణిలో చూడుము.

17వ శ్లోకము

(43) ఇచ్చట 'యోగీ' యను శబ్దమునకు భక్తియోగి యను నర్థ మెట్లనగా -

ప్రకరణమును బట్టియును, 'త్వాం సదా పరిచిన్తయన్'
అనుటచేతను -

ఈ యోగి సామన్య యోగిగాక భక్తియోగియని చెప్పుటయే ఉచితము.

మరియు - 'ఆవృత్తి రసకృత్ ఉపదేశాత్' అను బ్రహ్మసూత్రము నిరంతర ధ్యానమును మోక్షసాధనముగా విధించుచున్నది. దానినిబట్టి 'ధృవాస్మృతియు' దీనికి సమానార్థకమగుచున్నది.

'త్వాం సదాపరిచిన్తయన్'.

కాబట్టి భక్తియోగమని చెప్పుటయే ఉచితము.

18వ శ్లోకము

(44) జనార్దన -

'జనాన్ అర్దయతీతి - జనైరర్థ్యత ఇతివా'

అనగా - భగవద్విముఖులను నరకాదుల కనిపి పీడించువాడును.

అనుకూలురైన భక్తులచే తమకు కావలసిన ఫలములను యాచింపబడువాడనియు నర్థము.

(45) అమృత శబ్దమిచ్చట అతృప్తితో సహపఠితమగుటచే భగవన్మాహాత్మ్యమున భోగ్యత్వము వివక్షితము.

దానిని భగవంతుడే వినుపించిన భోగ్యతమమగును. అమృతము చంద్రునినుండి స్రవించును. ఈ యమృతము భగవానుని ముఖచంద్రునినుండి స్రవించును -

(46) అవతారిక —

ఇట్లు వినినదానితో విసుగుచెంది తృప్తిని చెందక నింకను విన కుతూహలముచే ప్రశ్నించు నర్జునుని విషయమై మిక్కిలి ప్రసన్ను

డైన భగవంతుడు అర్జునుని యుత్తమ వంశాదులను పొగడుచు నాతని యోగ్యతకు మెచ్చి తన విభూతిని విస్తరించి ప్రత్యేకముగా జెప్పుటకును వినుటకును నశక్యమగుటచే ఆయా జాతీయముల నెత్తి జాతికొక్కటిచొప్పున తన విభూతులను సంగ్రహించి చెప్పెదనను చున్నాడు.

(47) తే=అసూయ లేకుండుట, భగవన్మాహాత్మ్యమును విని సంతసించుట, దాని నెంతవిన్నను తృప్తిని చెందకుండుట మొదలగు మంచిగుణములుకల నీకు అని యర్థము.

(48) విభూతి శబ్దమున కిచ్చట నియమింపబడు పదార్థములని యర్థము చెప్పబడినది.

శ్రీ విష్ణుపురాణమున –

'బ్రహ్మ దక్షాదయః కాలః' 'విష్ణుర్మన్వాదయః కాలః' అని యిట్లు చెప్పిచెప్పి చివరకు 'జనార్దన విభూతయః' అనెను.

కాబట్టి నియామ్యములయందే విభూతి శబ్దము ప్రయోగింపబడెను.

20వ శ్లోకము

(49) అవతారికలో —

ఇట్లనుటచే వెనుక చెప్పబడినట్టియు, ముందు చెప్పబోవు నట్టియు సామానాధికరణ్య నిర్దేశములన్నిటికిని నిమిత్త మీరెండిం టిలో నేదో యొకటి యని తెలుసుకొనవలెను.

(50) ఏ పరమాత్మ సమస్త ప్రాణులకును అంతరాత్మగా నున్నవాడో, ఆ ప్రాణులన్నిటికంటెను విలక్షణమై యున్నాడో; అట్లున్నను యే పరమాత్మ నా ప్రాణు లెట్లుంగజాలవో ఆ ప్రాణు లన్నియు నెవ్వనికి శరీరభూతములో ఏ పరమాత్మ సమస్త భూత

ములలో నంతరాత్మగానుండి వానిని నియమించుచున్నాడో అట్టి యమృత రూపుడైన పరమాత్మ నీకును అంతరాత్మయై యున్నాడు.

(51) ఈ శ్లోకమున ఆశయమనగా=హృదయము.

(52) సర్వభూతశబ్దమునకు భాష్యమున

'నాకు శరీరభూతములైన' యని యర్థము చెప్పబడినది. ఇది యెట్లనగా –

అహం ఆత్మా= నే నాత్మగానున్నానని యర్థము. ఆత్మశబ్దమున కనేకార్థములున్నను శరీరముతో సంబంధించియున్న జీవుని విషయమై ప్రసిద్ధికలదు. శరీరియగు జీవుడని ఆత్మశబ్దమున కర్థమును చెప్పగానే దానికి ప్రతిసంబంధియగు శరీరాపేక్ష కలుగుచున్నది. కాబట్టి నాకు శరీరభూతులైన యని యర్థము చెప్పవలసి వచ్చినది.

భూతములు జీవునకు శరీములు. ఆ భూతములకును జీవులకును కూడ ఈశ్వరున కాత్మత్వ మెట్లు సిద్ధించును? అని శంకించగా – ఆత్మలక్షణమును భాష్యకారులు 'ఆత్మ యనగా' యను గ్రంథముచే తెలుపుచున్నారు.

శరీరమున కన్నివిధములుగను ఆధారమై నియంతయై శేషియైనవాడు ఆత్మ.

కొందరీ మూడునుకలసి యొక్క లక్షణమందురు. మరికొందరీ మూడును మూడు వేరువేరు లక్షణములందురు. యతోవేత్యాది శ్రుతిచే బోధింపబడుటచే సృష్టిస్థితి లయకర్తృత్వత్రయము బ్రహ్మ లక్షణమైనట్లు యిచ్చుటను శంకించిన యీ శంకను పరిహరించుచు మూడును సార్థకము లగుచున్నవి.

ఆధారమేయునిన నియంత వేరుగానున్నాడా? భూమి యాధారము కాదా? ఇత్యాది శంకలను పరిహరించుటకై మూడును సార్థకములే యగుచున్నవి.

శరీరలక్షణములను నాలుగువిధములుగ నా శంకించి ఖండించి దీనినే భాష్యకారులు శ్రీ భాష్యములో సిద్ధాంతీకరించిరి.

చైతన్యముకలవానితో నెన్నడును విడచియుండని సంబంధ ముతో విశేషణమైయుండు ద్రవ్యమే శరీరమని సిష్కృష్ట శరీర లక్షణము -

కాబట్టి యిచ్చట భూతశబ్దము కేవలశరీరమే కాదనియు ఆశయ మనగా హృదయమనియు ఆధారత్వ నియన్తృత్వాదులు ఆత్మలక్షణ మనియు, సిద్ధించుటకును 'తథేతి=ఇట్లు',

యను గ్రంథముచే శ్రీ భాష్యకారులు గీతాప్రమాణము లను చూపిరి.

ఆ ప్రమాణములేవి, వానివలన నీ యర్థ మెట్లు సిద్ధించుచున్న దనగా —

'సర్వస్యచాహం......జ్ఞానమపోహనఞ్చ
ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశే ఽర్జున తిష్ఠతి।
భ్రామయన్ సర్వభూతాని । యన్త్రారూఢాని మాయయా'

అనియు —

'యస్సనర్వేషు భూతేషు......ఏష అన్తర్యామ్యమృతః'

అనియు —

'య ఆత్మని తిష్ఠన్......అన్తర్యామ్యమృతః'

అనియును —

'సర్వస్యచాహం' అను శ్లోకమునకు పిమ్మట 'ద్వావిమౌ' అని ప్రారంభించి 'క్షర స్సర్వాణిభూతాని' యని చెప్పబడుటచే సర్వ భూతశబ్దము అచిద్విశిష్టజీవవాచక మని నిశ్చయింపబడుచున్నది గదా! అట్లే యిచ్చటను భూతశబ్దమునకు కేవల శరీరముగాక శరీ రముతోనున్న జీవులని తెలుపును.

మరియు నీ ప్రకరణమునందే -

'ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః' అని చెప్పి 'యోలోకత్రయ మావిశ్య భిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః' అని చెప్పబడి వది. ఇచ్చట 'బిభర్తి' - 'ఈశ్వరః' అను శబ్దములలో మొదటిపద ముచే ఆధారత్వమున్ను రెండవదియగు ఈశ్వరశబ్దముచే నియన్తృ త్వమున్ను స్పష్టముగా తెలియబడుచున్నది.

ఈశ్వరశబ్దమునకు రూఢిశక్తిచే స్వామిత్వ మర్థము సిద్ధించు చున్నది.

అంతియకాని యౌగికార్థము నే గొని నియమించువారి నందరిని ఈశ్వరు డను వాడుకలేదు. పాములను నియమించు గరుడుని పాముల కీశ్వరుడందురా ?

ఒక శ్లోకమున 'అహంహృది సన్నివిష్టః' అని కలదు. వేరొక చోట 'ఈశ్వరః హృద్దేశే తిష్ఠతి' అనియుకలదు. కాబట్టి 'అహం' అన్నను 'ఈశ్వరః' అన్నను అర్థమొక్కటియే.

రెండవ శ్లోకమున సర్వభూతశబ్దము జీవపరమే. ఏలననగా - 'యన్త్రారూఢాని మాయయా' యనిగదా నిర్దేశింపబడినది! యంత్ర మనగా శరీరము. ఆరూఢాని యనగా వానియందున్న జీవులు, వారే సర్వభూతాని యని చెప్పబడుచున్నారు -

'భ్రామయన్' అనుటచే నియన్తృత్వము సిద్ధించుచున్నది. హృద్దే శమునందుండుటచేత 'మయసర్వమిదం ప్రోతం' అని చెప్పబడినట్లు ధారకత్వము సూచింపబడుచున్నది -

ఇట్లు చేతనాచేతనాత్మకమైన సమస్త వస్తువులును శరీరముగా గలవాడని తేలినది.

దీనినే స్పష్టముగా తెలుపు శ్రుతులను ఆ పిమ్మట ప్రమాణీక రించిరి. ఇట్లీమూలశ్లోక పూర్వార్థమును జెప్పి ఆత్మగా నుండుటచే

నీశ్వరునకు ఉపాదానత్వమున్ను నిమిత్తత్వమున్ను సిద్ధించుటచే దాని నవలంబించి ఉత్తరార్థము నన్వయించుచు 'ఏవం' 'ఇట్లు' అని సాయించిరి.

అనగా 'నే నిట్లాత్మగా నుండుటచే వానికన్నిటికిని ఉత్పత్తి స్థితి లయకారణభూతుడ నగుచున్నాడ'నని చెప్పెను. 'ఆత్మయై నెల కొనియున్నవాడ'ననుటచే నిర్వికారుడగు తానే ఉపాదానమని నిర్ణ యింపబడుచున్నది.

21వ శ్లోకము

(53) అవతారిక —

ఇకముందు చెప్పబడు పదార్థములలో కొన్నిటియొక్క ప్రాధా న్యము ప్రత్యక్షసిద్ధము. కొన్నిటియొక్క ప్రాధాన్యము శాస్త్ర సిద్ధము. అటులనే కొన్నిటితో సామానాధికరణ్యము సాక్షాత్తుగాను మరికొన్నిటితో జీవునిద్వారాను అని గ్రహించవలెను.

(54) ఇచ్చట మతుప్ ప్రత్యయముచే రవికి నిర్ధారణ కుపక రించు నతిశయ తేజస్సంబధము వివక్షితమని గ్రహించవలెను – అందుచే పౌనరుక్త్యము పరిహరింపబడినది.

(55) అవినాభావమును చెప్పుటనుబట్టి —

ఆత్మలేనిది శరీర మేకాదని భావము, 'నిప్పులేక పొగలేదు' 'ధర్మిలేక ధర్మములేదు' అనినచో నగ్న్యాదులే పరమార్థములనియును ధూమాదులు మిథ్యయనియునుగాని అగ్న్యాత్మక మనిగాని జ్ఞానము కలుగదుగదా ! అటులనే యిచ్చటను గ్రహించవలెను.

(56) పూర్వపక్షము —

'యజ్ఞదత్తుడుతప్ప యింట నెవ్వరును లేరు' 'తాడేగాని పాము లేదు' అనినచో నొకదానికే సత్త్వమును మిగిలినవాటి కసత్త్వమును

సిద్ధించుటలేదా అటులనే యిచ్చటను నేనే యున్నాను మరియేది యును లేదని యిచ్చట అర్థమును చెప్పరాదా? యన్నచో -

ఇచ్చట అవినాభావము నియామ్యత్వముచేత వచ్చినది. ఉప క్రమమునందు – 'మత్తస్సర్వం' ఇత్యాదినా తెలుపబడిన దనబడెను.

ఇయ్యది ఉపక్రమాధికరణ సిద్ధమైనది.

దీనికే అగ్ర్యప్రాయ న్యాయమందురు. అనగా -

'అసఞ్జాతవిరోధి కాల సముదితో పక్రమ విరుద్ధతయా ఉప సంహారస్య నోదయః' అనగా -

ఒక విషయమును ఉపపాదించ ప్రారంభించునపుడు దానికి విరుద్ధార్థ ప్రతిపత్తి యింకను ఉదయించదు గాన నవి యసంజాత విరోధులగును. తరువాత దానికి విరుద్ధమైన యర్థమేదైన నుదయించిన నది సంజాతవిరోధియే యగును. సంజాతవిరోధికంటె నసంజాత విరోధి ప్రబలముగాన ఉపక్రమమును బట్టియే యుపసంహారమును సవరించుకొనవలెను. ఇట్లు చెప్పుటచే సర్వశరీరముల యందున్న జీవు లకు బ్రహ్మైక్యము చెప్పబడుచున్నదను వాదము నిరస్తమైనది.

(87) నక్షత్రాణా మహంశశీ అనుచోట –

ఇచ్చట నిర్ధారణ షష్ఠికాదనియు సంబంధషష్ఠియనియు వెనుక టిప్పణిలో తెలుపబడినది.

ఇప్పుడు దానిపై పూర్వపక్ష సిద్ధాంతములను గమనింపుడు -

ఇంతకుముందును యీ పైనను అంతటను నిర్ధారణార్థములను జెప్పి మధ్యనొక్క దానికి సంబంధార్థమును జెప్పుట ప్రక్రమభంగము. కాబట్టి నక్షత్రశబ్దమునకు రాత్రిప్రకాశ మాత్రమే యర్థము చెప్పవలెను.

'నక్షత్రములనగా పుణ్యాత్ముల ప్రకాశమే' యని, శ్రుతి చెప్పు చున్నది. లేక చంద్రమండలము స్వర్గస్థులకు భోగస్థానమగుటచే

దానిని ప్రకాశమను అర్థమునుబట్టి నక్షత్ర మనవచ్చును. 'దేవగృహా వై నక్షత్రాణి' యని దేవతలు నివసించు స్థానములకు నక్షత్రములని పేరున్నదని శ్రుతి తెలుపుచున్నది. కాబట్టి యీ యర్థములో నిర్ధారణ షష్ఠియన్నను దోషము లేదు. ఇది ప్రకరణానుకూలమైన యర్థమని పూర్వపక్షము - సిద్ధాంతము - ఇది లక్ష్యార్థము. ముఖ్యార్థమే పొసగునప్పుడు లక్ష్యార్థమును చెప్పరాదు. మరియు పూర్వాపరములంతటను నిర్ధారణార్థము లేనే లేదు -

'భూతానామస్మి చేతనా' యను చోటను,
'సర్గాణామాది రన్తశ్చ మధ్యం చైవాహ మర్జున'
'వాదః ప్రవదతా మహమ్'
'అహమేవా క్షయః కాలః'
'ఉద్భవశ్చ భవిష్యతామ్'
'ద్యూతం ఛలయతా మస్మి'
'తేజస్తే జస్వినా మహమ్'
'జయోఽస్మి వ్యవసాయోఽస్మి'
ఇత్యాదులలో నంతటను నిర్ధారణ కుదురదుగదా -

కాబట్టి యిచ్చట చంద్రుడు నక్షత్రజాతిలో చేరడుగాన షష్ఠీ విభక్తికి నిర్ధారణార్థము ఘటించకపోవుటచే సంబంధ సామాన్యమందు షష్ఠీ విభక్తికి ప్రసిద్ధి ప్రాచుర్యముండుటచే ఆ సంబంధమేది ప్రమాణ సిద్ధమో దాని జెప్పుటయే న్యాయము.

22వ శ్లోకము

(58) ఇచ్చట సామవేదమునకు గానము ప్రధానమగుటచేతను, సహస్రశాఖ లుండుటచేతను, ప్రాధాన్యమును గ్రహించవలెను. తక్కిన వేదములకీ రెండును లేకుండుటచే వాని కపకర్ష - అంతమాత్రమేగాని వేదములలో ప్రామాణ్య తారతమ్యము లేదు. గీతి

రూపమైన సామము ప్రధానమని శ్రుతి తెలుపుటచే సామవేదము గీతాత్మకముగాన దానికి ప్రాధాన్యము. భగవంతుడందులకే సామ-గాన లోలుడు ...

మరియు –

'ఋగ్భ్యోజాతం వైశ్యం వర్ణ' మాహుః
'యజుర్వేదం క్షత్రియస్యాహు ర్యోనిమ్'
'సామవేదో బ్రాహ్మణానాం ప్రసూతిః'

అనగా – వైశ్యులు ఋగ్వేదమునుండియు, క్షత్రియులు యజుర్వేదమునుండియు, బ్రాహ్మణులు సామవేదము నుండియు పుట్టిరని చెప్పుటచేతను ఉత్తమ వర్ణమున కుత్పత్తి స్థానమగుటచే సామవేదమునకు ప్రాధాన్యము

మరియు – ఉపాసనలో గుణములకును దివ్యమంగళ విగ్రహమునకును ప్రాధాన్యమునిచ్చు దహరవిద్యను, అంతరాదిత్య విద్యను తెలుపు ఛాందోగ్యోపనిషత్తును శిరస్సుగా కలదగుటచేతను గాన లోలుడగు శ్రీకృష్ణుడు దీనిని ప్రధానముగా కొనియాడెను.

(59) దేవానా మస్మి వాసవః –

దేవులనగా స్వర్గవాసులని యర్థము. లేనిచో బ్రహ్మాదు లని గ్రహించవలెను. అప్పుడు దేవేంద్రుని కుత్కృష్టయుండదు. మూలమున నున్న వాసవశబ్దమునకు ఇంద్రుడని భాష్యకారులు వ్యాఖ్యానించిరి. ఇది యాతని యతిశయమును తెలుపుటకే. 'ఇది – పరమైశ్వర్యే' అను ధాతువునుండి గదా యీ శబ్దము పుట్టినది.

దేవ దానవ యుద్ధమైన తరువాత యీ విజయమంతయు తమదే యని యహంకరించు దేవతలను చక్కబరచుటకై యక్ష రూపముతో విచ్చేసిన భగవంతుడు అగ్ని వాయువుల పరాభవము పరచి పంపి, యింద్రు పరాభవ పరచక ఆతనికి తత్వము నుపదేశిం

చుటచే కేనోపనిషత్తులో నిందు్రనకు ప్రాధాన్య మీయబడినది - 'తస్మాద్వా ఇన్ద్రోఽతితరామివాన్యాన్ దేవాన్ సహ్యేన న్నేదిష్ఠం పస్పర్శ। సహ్యేనత్ప్రథమం విదాంచకార బ్రహ్మేతి'. అనునట్లు దేవతలలో నింద్రుడేల గొప్పవాడనగా - నాతడు యక్షాకారముతో విచ్చేసిన పరమాత్మను దగ్గరలో ననుభవించి యందరికన్న ముందాతడు పరం బ్రహ్మయని యెఱింగెను గాన - అని చెప్పుచున్నది - "నమే భక్తః ప్రణశ్యతి" యని భగవంతుని శపథముగాన "అసామర్థ్యాహంతశ్శత్రుః" ఇత్యాది ఆసురభావమును మాన్పి తత్త్వమునే తనకెఱింగించుటచే ప్రియభక్తుడీ యిందు్రడని గ్రహించవలెను.

"ఇన్ద్రియాణాం మనశ్చాస్మి" అనుచో -

నిర్ధారణ షష్ఠి యనుటకు మనస్సు యింద్రియములలో చేరక వేరుగా శ్రుతిస్మృతులలో చెప్పబడినదిగదా - ఎట్లు ఘటించునని పూర్వపక్షము -

ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరంమనః (కఠో)
ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వే న్ద్రియాణిచ (ముం)

ఈ వాక్యములవలన మనస్సు యింద్రియములకంటె వేరుగా జెప్పబడినది గదా! అనగా - భాష్యకారులు -

'ఏకాదశే న్ద్రియాణాం యదుత్కృష్టం తన్మనః'

అని సాయించిరి. దీని యభిప్రాయ మేమనగా -

ఇన్ద్రియాణి దశైకంచ - "ఏకాదశం మనశ్చాత్ర"

ఇత్యాది శ్రుతులలో మనస్సుకూడా ఇంద్రియముగానే చెప్పబడుటచే నెచ్చటనో నొక మూల నదివేరనిచెప్పబడినను దానిని గోబలీవర్దన్యాయముగా సమన్వయ పరచుకొనవలెను. కాబట్టి నిర్ధారణకు భంగములేదు. గోబలీవర్దన్యాయమనగా - సామాన్య శబ్దమును విశేషమునందు పర్యవసింపజేయుట - గో వనగా ఎద్దు ఆవు

రెండును అర్థమైనప్పుడు ఎద్దునే తీసుకొనిరమ్మని చెప్పుట యీ న్యాయ ప్రయోజనము. అట్లే బాహ్యేంద్రియముల నుండివ్యావృత్తి మనస్సునకు చెప్పుటకై పృథక్కుగా జెప్పబడినది.

ఇక ఇతరేంద్రియముల కంటె మనస్సునకు ప్రాధాన్యమేమి యనగా - ఇది ఆప్తబంధువువలె నాత్మ నుద్ధరించుటకును ప్రాణ శత్రువువలె నాత్మ నధోగతిపాలు చేయుటకును ప్రధాన సాధన మగుటచే నింద్రియములలో మనస్సు విభూతిగా చెప్పబడినది.

'ఉద్ధరేదాత్మ నాత్మానం నాత్మాన మవసాదయేత్
ఆత్మైవహ్యాత్మనో బన్ధు రాత్మైవరిపురాత్మనః'
(60) 'మనఏవ మనుష్యాణాం కారణంబన్ధ మోక్షయోః'
ఇత్యాది ప్రమాణముల నారయువలెను.

ఒక్కొక్క యింద్రియముచే నొక్కొక్క జ్ఞానము కలుగును. కాని అన్ని జ్ఞానములకును మనస్సుకారణము.

అన్ని యింద్రియములతోను మనస్సు సంయోగించిననే ఆ యింద్రియములు తమ తమ జ్ఞానములను బుట్టించును. కాబట్టి యింద్రియములలో మనస్సున కుత్కర్ష చెప్పబడెను.

(61) భూతానా మస్మి చేతనా -

అనుచో నిర్ధారణ షష్ఠి కాదు. భూతములలో చేతనయను భూతమొక్కటి లేదుగదా! కావున నిది శేషషష్ఠి.

విశిష్ట వస్తువునందలి సారభూతవిశేషణాంశ మిచ్చట వివక్షిత మైనది. ప్రాణులలో చేతనాంశయేగదా ముఖ్యము. ఇచ్చట కొందరి ట్లాశంకించుచున్నారు.

కొన్ని గ్రంథములలో చేతనాంశము భూతములలో నారవ భూతముగా పరిగణింపబడుచున్నది. వినుడు .

'మహాభూతాని ఖం, వాయు, రగ్ని, రాప స్తథా మహీ।
షష్ఠస్తు చేతనాధాతుః ఆత్మా సప్తమ ఉచ్యతే'
అష్టమంతు మనోజ్ఞేయం — ఇతి —
'షష్ఠస్తు చేతనా ధాతుర్మన ఇత్యుపదిశ్యతే'

చైతన్యమునకు మనస్సు అధిష్ఠానముగాన రెండును అభేదముగా చెప్పబడినవి. కాబట్టి భూతానామస్మి చేతనా - అనుచో నిర్ధారణార్థమును చెప్పవచ్చును - అని సిద్ధాంతము - భూతషష్ఠమని చెప్పినంత మాత్రముచేత చేతన మహాభూతము కానేరదు అట్లగుచో పంచభూతములని ప్రసిద్ధియే భంగము కావలసివచ్చును.

అట్లగుచో సప్తమ అష్టమములుగా పరిగణించిన ఆత్మ-మనస్సులునుకూడ మహాభూతములుకావచ్చును. చేతనాశబ్దమున కప్రసిద్ధార్థమును అంగీకరించవలసి వచ్చును. కాబట్టి ప్రసిద్ధార్థమునే స్వీకరించుట ఉచితము.

కాబట్టి యిచ్చట షష్ఠి సంబంధమాత్రమునందే వాడబడినది.

23వ శ్లోకము

(62) రుద్రులు పదనొకండుగురులోను శంకరుల కుత్కర్ష యుండుటచే నాతనిని తన విభూతిగా పేర్కొనెను. ఆతని కా నామమే యుత్కర్షను తెలుపును - శం = సుఖమును, కరోతి = చేయువాడు అనగా - తన భక్తులకు సుఖప్రదుడని యర్థము. భగవద్భక్తులలో శంకరులు ప్రధానము.

"పాదోదకేన సశివస్స్వ శిరోధృతేన" యనినటుల భగవత్పాదోద్భవియైన గంగను శిరస్సున ననారతము ధరించుటచేత నాతడు శివుడు (మంగళకరుడు) అయ్యెను. నిరంతరమును రామతారక మంత్రమును జపించుచు హృదయమున నా శ్రీరామునే ధ్యానించుచు తన

భక్తులకు వారణాసీ పుణ్యక్షేత్రమున వారి మరణ సమయమున కుడి చెవిలో రామతారక మంత్రము నుపదేశించు మహాభక్తులు శంకరులు.

(63) విత్తేశు డనుటచే నీతనికిగల యసాధారణైశ్వర్యమే యీతని యుత్కృష్టకు నిదానము -

ఇంకను యీతడు ధనాగారమునకు ప్రభువును శంకరుని ప్రియ మిత్రుడున్ను అగుటయు నతని యుత్కృష్టకు నిదానములు.

(64) మేరువునకు ప్రశస్తమైన రత్నమయమగునట్టియు బంగారు విశారమైనట్టియు గొప్ప శిఖరములుండుటచే శిఖరములుగల కొండలలో గొప్పదిగా గణింపబడినది - ఇచ్చటి మతుప్పు ప్రత్యయము ప్రశంసాపరమైనది.

24వ శ్లోకము

(65) 'బృహతాం పతిః=బృహస్పతిః'

అను వ్యుత్పత్తినిబట్టి ఈతడు గొప్పవారైన ఇంద్రాది దేవతలకు హితాహితములను బోధించి పాలించు గురువగు పురోహితుడగుటచే వారి ననేకవిధముల సావధానుడై రక్షించువాడని యర్థము నసూచించుటచే నీతడు విభూతిగా చెప్పబడెను.

ఈతనికి గీష్పతిః - అనగా - వాక్కులకు పతియనియు ప్రసిద్ధి కలదు గావునను ఉత్కృష్ట కలదు.

(66) ఉన్న ముప్పదికోట్ల దేవతలలోను నెవ్వరును జయింప లేని తారకాసురుని సంహరించుటకు దేవతలచే ప్రబల యత్నములు గావింపబడి పార్వతియందు పరమేశ్వరునిచే బుట్టింపబడి దేవసేనకు నాయకత్వమును వహించి వానిని జయించెను. కాన కర్మవశ్యులగు సేనానాయకులలో కుమారస్వామిని తన విభూతిగా పేర్కొనెను.

(67) ప్రవహించకుండ స్థిరముగనుండు జలాశయము లిచ్చట వివక్షితములుగాన నట్టివానిలో వైశాల్యమునుబట్టియు, లోతునకు గల ప్రాశస్త్యమునుబట్టియు సముద్రము నిచ్చట తన విభూతినిగా నుదహరించెను.

25వ శ్లోకము

(68) దేవతలలో గొప్పవారెవరని ఋషులలో సంశయ ముదయించి తత్పరీక్షార్థమై భృగుమహర్షిని పంపగా నాతడు బ్రహ్మరుద్రులను పరీక్షించి వారు రాజసతామస ప్రకృతులని నిశ్చయించి శ్రీ మహావిష్ణువు నొద్దకేగి యాతని నంతకంటెను తీవ్రముగా పరీక్షించి యాతడే గొప్పవాడనియు సాత్వికమూర్తియనియును నిర్ణయించుటచేతను, సాక్షాల్లక్ష్మికి తండ్రియగుటచేతను మహర్షులలో నాతనిని గొప్పవానినిగా పరిగణించెను -

(69) అర్థముగల శబ్దములలో ప్రణవము సర్వోత్కృష్టమగు నర్థమును చెప్పుటచేతను, 'ప్రణవాద్యా స్తథా వేదాః' 'ఓఙ్కారప్రభవా వేదాః' అనియు సమస్తమైన వేదములును ప్రణవమునుండియే పుట్టినవని వేదమునందే చెప్పబడుటచేతను, వేదములేకాదు వాడుకలోనున్న సమస్త సంస్కృత పదములున్ను ప్రణవమునుండియే బుట్టినట్లు ప్రమాణము లుండుటచేతను ప్రణవమున కుత్కర్షకలదు గాన అర్థవత్తులగు శబ్దములలో ప్రణవము భగవద్విభూతిగా జెప్పబడెను.

వాడుక పదములన్నియును ప్రణవము నుండియే బుట్టినట్లు ప్రమాణ మేమనగా -

'నామరూపంచ భూతానాం। కృత్యానాంచ ప్రపఞ్చనమ్'
'వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ। దేవాదీనాం చకారసః'॥

అనగా - చతుర్ముఖబ్రహ్మ పరమాత్మచే సృష్టికై యాజ్ఞాపింపబడి యాతడు ప్రసాదించిన వేదమునందలి శబ్దముల నాధారముగా

జేసుకొని దేవతలు మొదలగు చదుర్విధభూతములయొక్క నామము లను రూపములను సృజించెను. ఆ పదముల పైన జూపిన ప్రమాణ ముచే వేదమునుండియే పుట్టినవి. కాబట్టి ప్రణవమునుండియే లౌకిక వైదిక శబ్దములన్నియును పుట్టినవి - ఇందుచే ప్రణవమున కుత్కర్ష చెప్పబడినది.

మరియు నిది హరిశబ్ద సమానాధికరణముగా 'హరిః ఓమ్' అని యుచ్చరింపబడుటచేతను గీతలో నెనిమిదవ యధ్యాయమున 'ఓమి త్యే కాక్షరం బ్రహ్మవ్యాహరన్ మామనుస్మరన్' అని తానే ఆ ప్రణ వముచే చెప్పబడుదుననియు చెప్పుటచేతను, 17వ యధ్యాయమున 'ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధస్స్మృతః' అని ప్రణవము బ్రహ్మకు వాచకశబ్దమని చెప్పబడుటచేతను నిది సర్వోత్కృష్టుడగు శ్రీమన్నారాయణుని సాక్షాత్తుగా చెప్పునదగుటచే గొప్పదిగా పరిగ ణింపబడినది.

(70) 'యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి'
'విధి యజ్ఞా జ్జప యజ్ఞో'
'విశిష్టో దశభిర్గుణైః'

అనగా - శాస్త్రోక్తహింసా యజ్ఞములకన్నను జపయజ్ఞము పదిరెట్లధిక ఫలప్రదము - అయినచో నట్టి యజ్ఞములను శాస్త్రమేల చెప్పుచున్నదనగా - అహింసాత్మక యజ్ఞములను చేయలేనివారికై యివి చెప్పబడినవి. తక్కినవారి కవి చెప్పబడినవి. ఆ యజ్ఞముల యందైనను శాస్త్రవిధిని పురస్కరించుకొని తదుక్తరీతితో నాచరించు వారికా పశువుల కపకారము చేయవలెనను బుద్ధిలేకయే 'నవా ఉ తన్మి యసే ! నరిష్యసీ' త్యాది మంత్రములలో చెప్పబడినటుల నా పశువు నకును హీనపశుజన్మ తొలగి దేవత్వము సిద్ధించుటచేతను "దేవాన్

భావయతానేన తేదేవా భావయన్తువః" అను నటుల దేవతలు వానిచే ప్రసన్నులగుటచేతను వానివలనను ఆదరించిన వానికి యనర్థ మొకింతయు నుండజాలదు. ఫలమునుగోరి వాని నాచరించిన ఫలమల్పమును శ్రమ అధికమును నుండును. ఆ ఫలమైనను తరిగిపోవునదిగాన దుఃఖమిశ్రము. అహింసాత్మక జపయజ్ఞమన్ననో గొప్ప అధికారులు చేయదగినది. భగవంతున కపరిమితానందదాయకములు గావున మోక్షసాధనములగును. కావుననే ఉపరిచరాదులు పిష్టపశుయాగమునే చేసిరి. మరియు హింసాత్మక యజ్ఞములలో హింసచేయుట యొకటి యధికారులను బట్టి 'వీడిది చేయవచ్చును. వీడిదిచేయరాదని' నియమముకలదు. క్లేశమధికము - జపయజ్ఞమునందు ఆ చిక్కులు లేవు. కాని చిత్త వైకల్యము కలుగకుండగ అర్థానుసంధానముతో చిత్తస్థైర్యము నార్జించి సబీజయోగముద్వారా వెంటనే సమాధియందు పెట్టుటచే నితర యజ్ఞములకంటె జపయజ్ఞము ప్రశస్తతమము. ఇది సర్వాశ్రమసాధారణము. 'జప్యేనాపితుసంసిద్ధ్యేత్ బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః।కుర్యాదన్య న్నవాకుర్యాత్ మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే' అనగా - బ్రాహ్మణుడు మంత్రజపముచేతనే సిద్ధిని పొందుననుట నిర్వివాదము ఇతర విధుల నాచరించినను ఆచరించకున్నను గాయత్ర్యాది మంత్రజపయజ్ఞము చేతనే బ్రాహ్మణత్వము సిద్ధించును. ఇట్లే జపయజ్ఞము యజ్ఞాధికారములేని విధురుల (భార్య చనిపోయిన వారు) కైనను సిద్ధి హేతువగుటచేతను నిది ఉత్కృష్టమైన విభూతిగా పరిగణింపబడినది.

(71) 'స్థావరాణాం హిమాలయః'

పర్వతములలో మేరుపర్వతాది విశేషపర్వతము లిదివరలో చెప్పబడుటచేతను వృక్షములు ముందుచెప్పబడు చుండుటచేతను; ఆ రెండునుగాక హిమవంతుడు శైలరాజను ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యముం

డుటచేతను స్థావరశబ్దమునకు సామాన్యపర్వతములను చెప్పువానిలో హిమవత్పర్వతము విభూతిగా జెప్పబడినది.

మరియు - హిమవత్పర్వతము అష్టాక్షరీ మంత్ర ప్రదాతయగు శ్రీమన్నారాయణుడు స్థిరవాసమును కల్పించుకొనుటచేతను శ్రీకృష్ణు డుద్ధవుని కలిదోషపుబారినుండి తప్పించుకొని నిత్యభగవత్సాన్నిధ్య మున కవకాశ మొసంగు స్థానముగాన నచ్చట నివసించమని యాజ్ఞ నిచ్చుటచేతను బ్రహ్మాదిదేవతలందరును ఋషులందరును తమకు తపో భూమిగ నాదరించుటచేతను పెక్కుమహత్తర యజ్ఞములకు తావళ మగుటచేతను సామాన్యపర్వతములలో హిమవత్పర్వతము గొప్పదిగా లెక్కింపబడినది.

26వ శ్లోకము

(72) ఇది పారిజాతముకంటెను పూజనీయమైనది. దీని చిగురు బెరడు ఎండుకొమ్మలు ఆకులు మొదలగు భాగములన్నియును పవిత్ర కార్యముల కుపయోగపడుటచేత చెట్లలోనిది గొప్ప విభూతిగా నాదరింపబడినది.

(73) దేవర్షులు - మంత్రద్రష్టలు - వీరిలో నారదుని యతి శయ మనేక విధములుగ పలుచోట్ల ఇతిహాస పురాణములలో విస్త రింపబడినది. ఈతడు నారాయణపరత్వమును చాటుచు నిరంతర మన్నిలోకములలోను సంచార మొనర్చుచు పెక్కురను మహాభక్తు లను గావించుచు లోక కల్యాణమునకై భగవద్గుణములను నిరంతరము గానము చేయుచుండును. నారాయణుడు సంకల్పించిన ప్రతి కార్యమునకును పూర్వరంగమును రచించు మహాభక్తుడు. ఆది కావ్యమగు రామాయణ మీలోకమున నవతరించి మనలను పునీతు లను జేయున దీతని కతముననే కావున నీ నారదుడు దేవర్షులలో నుత్తమ విభూతిగా పేర్కొనబడెను.

(74) కపిలః— ఈతడు 'ఆది విద్వాన్ సిద్ధః' అనగా తపస్సిద్ధి గల విద్వాంసులలో ప్రథమగణ్యుడు శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తులో —

"ఋషిం ప్రసూతం కపిలం మహాన్తం"

అనగా - అతీంద్రియార్థద్రష్టయును మహాత్ముడును నగు కపిలుని గనెననియు, రామాయణమున -

"దదృశుః కపిలం తత్ర । వాసుదేవం సనాతనమ్"

అనగా సగరపుత్రులు యజ్ఞాశ్వమును వెదకుచు భూమిని త్రవ్వుకొనుచు పోయిపోయి దిగ్గజములనుదాటి ఒకచో తపంబొనరించుచున్న సాక్షాన్నారాయణావతారమగు కపిలమహర్షిని చూచిరి. ఇట్టి ప్రశంసకు పాత్రుడీ కపిల మహర్షి.

ఈతని క్రోధాగ్నిచే భస్మరాసులై పడియున్న సాగరుల నుద్ధరించుటచే భగీరథుడు ఘోరతపం బొనరించి యనేక విఘ్నములకోర్చి పుడమికిని పాతాళమునకును ఆకాశగంగను దెచ్చెను - కాబట్టి కపిలమహర్షి మనకు పరమపావనియైన గంగాప్రాప్తికి నిదానమగుటంజేసి నీతనిని సిద్ధులలో నుత్కృష్ట విభూతినిగా నాదరించెను -

(75) ఉచ్చైశ్శ్రవమునకు జన్మసిద్ధమైన ఉత్కర్ష చూపబడెను. ఇచ్చట అమృత మనగా నీరుగాని మథింపబడుచున్న అమృత మనిగాని యర్థము.

(76) దిగ్గజములన్నియును భూమిని వహించుటచే ప్రధానమైనవియే యైనను దిక్పాలురకు ప్రభువైన దేవేంద్రునకు వాహనమగుటచే నైరావతమునకు ప్రాధాన్యము.

ఈ శ్లోకమునందలి 'అమృతోద్భవం' అను శబ్దమును కాకాక్షిన్యాయముగ వెనుకనున్న ఉచ్చైశ్శ్రవములోను ముందున్న ఐరావతములోను అన్వయించవలెను. సముద్రమథనావసరమున దిగ్గజమగు నైరావతము ఉచ్చైశ్శ్రవమున్ను అమృత లక్ష్మిదేవులకు తోడ

బుట్టి శ్రియఃపతిచే ప్రశంసాపురస్సరముగ దేవేంద్రునకు ప్రధాన వాహనములుగ ప్రసాదింపబడినవి గాన నాయాజాతులలో నవి విభూతులైనవి.

28వ శ్లోకము

(77) ఇతరాయుధములన్నియును ప్రాణిసంహారమునకే యుప యోగపడునవిగాని వజ్రము రెక్కలతో నెగిరిగ్రామముల నుగ్గుచేయు పర్వతములయొక్క రెక్కలను ఛేదించుటకై ఉపయోగింపబడినది గావునను, మహాతపస్సంపన్నుడైన దధీచియెముకలచే వృత్రాసుర సంహారార్థము నిర్మింపబడినదగుటచేతను సాధారణాయుధములలో నిది గొప్పదిగా పరిగణింపబడెను. (చక్రాయుధమునకు మించినదిలేదు గదా.)

(78) 'ధేనూనాం'=పాలిచ్చు జంతువులలో నీ శబ్దము యౌగిక మైనను రూఢివలె నొక వ్యక్తియందే (కామధేనువునందే) వాడ బడినది.

ఆవులు పాలనే యిచ్చును గాని కోరికల నీయజాలవుకదా! కామధేను వట్టి సామర్థ్యము కలదగుటచే ఆవులలో నుత్తమమైనదిగా చెప్పబడినది.

(79) సంతానమున కుపయోగించని కామము కాదనుటకై 'ప్రజనశ్చ' అను విశేషణము వాడబడినది - ప్రాణులు పుట్టుటకు కారణము మన్మథుడు. అది యాతని యసాధారణాతిశయము. దాని నాతనికి ప్రసాదించినది భగవంతుడే గాన నాతనిని తన విభూతిగా చెప్పెను.

(80) సర్పము లనగా నొకతలగల పాములు. అందు వాసుకి దేవదానవులు మందరమునకు జుట్టి తమ బలమునంతను ఉపయోగించి

మథించినను తట్టుకొనగల సామర్థ్యమున్ను పొడవున్ను కలది కావునను, అమృతలక్ష్మీప్రభృతి మహత్తర పదార్థములు పుట్టుటకు సాధన మగుటవలనను సర్పములలో గొప్పగా పరిగణింపబడెను.

29వ శ్లోకము

(81) పెక్కుతలలుగల పాములలో అనంతులు తన సర్వావయవములను సర్వకాలములయందును సర్వేశ్వరుని సర్వవిధకైంకర్యములయందును వినియోగించుటచే వానిలో నాదిశేషుని శ్రేష్ఠముగా లెక్కించెను ...

ఈ విషయమును ఆళవందారు 'శేష' శబ్దమునకు వ్యుత్పత్తిగా-

శ్లో॥ నివాసశయ్యాసన పాదుకాంశు కోపధాన వర్షాతప
వారణాదిభిః । శరీరభేదై స్తవ శేషతాం గతై
ర్యథోచితం శేషఇతీర్యతే జనైః ॥

అని సాయించిరి. అట్లుపయోగపడని దేహేంద్రియాదులు నిరర్థకమనియే వారి యాశయము. దీనిని -

'న దేహం నప్రాణాన్న చ సుఖమశేషాభిలషితం'

....

నాన్యత్కిమపి తవ శేషత్వ విభవాత్ ।
బహిర్భూతం నాథ ! క్షణమపి సహేయాతు శతధా ।
వినాశం తత్సత్యం మధుమథన ! విజ్ఞాపన మిదమ్ ॥
అను శ్లోకమున సాయించిరి -

(82) అపరాధానుగుణముగ దండించు రాజాదు లందరికన్నను మెన్నడు నెవ్వరిపట్లనైనను న్యాయమును తప్పక శిక్షించు నేర్పు గలవాడగుటచే సమవర్తి యనబడు యమధర్మరాజు గాన నాతడు గొప్పవా డనబడెను.

ఈతడే నాచికేతునకు వరము లొసంగు నెపమున నతి గంభీర

మగు వేదాంతార్థముల నుప దేశించుటచే నధ్యాత్మ విద్యా పారంగతు డగుట మరియొక యుత్కర్ష -

30వ శ్లోకము

(83) ప్రహ్లాదః -

ఒక్కొక్క సద్గుణమున కొక్కొక్క మహాపురుషు డుపమాన ముగా గ్రహింపబడును. కాని ప్రహ్లాదుడు రాక్షస కులమున బుట్టి నను సత్పురుషుల సకల సద్గుణములకును ఉపమానముగా చెప్పదగి యుండుటచేతను దుర్భర హింసల కైనను తన ప్రాణత్యాగమున కైనను సంసిద్ధుడై లోకభయంకరుడగు తన తండ్రి నోల తన యాస్తిక సిద్ధాంతముల నుపన్యసించి నాస్తికత్వమును ఖండించి ఆస్తిక్యమును ప్రత్యక్షముగా ఋజువుచేసి నృసింహావిర్భావమునకు నిదానమైన మహాభక్తుడు గాన దితిపుత్రులలో ప్రహ్లాదుడు భగవద్విభూతిగా పరి గణింపబడెను.

(85) గరుడుడు వేగాతిశయము కలవాడగుటచేతను భగవం తునకు గజేంద్రుడు మొదలగు సాధుపరిత్రాణము నరకాసురునివంటి దుష్టశిక్షణాది వ్యాపారములకు వాహనముగా నిత్యసన్నద్ధమై యుండు టచేతను, 'వేదాత్మా విహగేశ్వరః' అనునట్లు వేదమూర్తి యగుటచే తను విష్ణ్వాలయములలో భగవద్విగ్రహమున కెదురుగ ప్రతిష్ఠింపబడి తన రెండుచేతులతో భక్తులకు ఇదుగో నీతడే "వేదైశ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యః' అనునట్టి పరతత్వమని రెండుచేతులతో చూపుచు నుండు టచే నుత్తమ భగద్విభూతిగా పరిగణింపబడెను.

ఈతని వైభవమును ఈతనికిగల బహువిధములైన భగవత్సంబం ధమును ఆళవందారులు -

దాసస్సఖా వాహన మాసనం ధ్వజో ।
యస్తే వితానం వ్యజనం త్రయీ మయః ।
ఉపస్థితం తేన పురోగరుత్మతా ।
త్వదంఘ్రి సమ్మర్ద కిణాఙ్క శోభినా॥
అని సెలవిచ్చిరి.

31వ శ్లోకము

(86) పవనః -

నిరంతర సంచారులలో వాయువును మించినది లేదు. నక్షత్ర గ్రహాదులును వాయువుచే ప్రేరేపించబడియే ప్రవర్తించును. కావున వాయువును తన విభూతిగా జెప్పెను.

నిరతిశయబలాఢ్యులైన భీమ హనుమంతు లీతని యంశ సంభూతులు. వారికిగల పరాక్రమమును భగవద్భక్తిని గాంచినచో వారి జన్మకు కారణమైన నీ వాయువుయొక్క వైభవమును బలాదులును వ్యక్తము కాగలవు.

(87) ప్రవహించు నదులలో గంగానది శ్రీ విష్ణుపాదముల నుండి బుట్టుటచేతను సర్వజ్ఞుఁడగు నీశ్వరునిచే శిరస్సున ధరింపబడుట చేతను మూఁడులోకములను పవిత్రము గావించుచు ప్రవహించుట చేతను గొప్పదిగా చెప్పబడెను. అనేక నదులను ఓషధులను తన గర్భమున బెట్టుకొని విశృంఖలముగ దివారాత్రము లుద్ఘోషించుచు ప్రవహించు అలకనందానదియును దేవప్రయాగవద్ద గంగలో కలసి పోయి తన ఊరును పేరును పోయి యిక పైన గంగయనియే వ్యవహరింపబడునుగదా ?

సజ్జన సాంగత్యముచే నుత్తమ పురుషార్థ ప్రాప్తివలె అలకనంద కీ గంగా సాహిత్యము వలననే సముద్రప్రాప్తి; ఇట్టి వైభవోపేతమగుటచే భగవద్విభూతిగా పరిగణింపబడినది.

32వ శ్లోకము

(88) ఇచ్చట సర్గశబ్దమునకు కర్మణి వ్యుత్పత్తి నంగీకరించి సృజింపబడునవి యని యర్థము చెప్పబడెను.

(89) ఇచ్చట ఆదిమధ్యాన్తశబ్దముల కర్థమేమి? అవయవ విశేషములందుమా? దానిలో నేమి స్వారస్యమున్నది? కాలవిశేష మర్థమందుమా? ఆ విషయము ముందు చెప్పబడుచున్నదిగాన నిష్ప్రయోజనము. ఉత్పత్త్యాది క్రియా మాత్ర మర్థమందుమా? 'ఉద్భవశ్చ భవిష్యతా' మ్మని ముందు చెప్పబడుదానితో పౌన రుక్త్యము. ఈశ్వరునకే కారణత్వాదులు చెప్పబడుచున్నవందమా? 'అహమాదిశ్చ మధ్యంచ' ఇత్యాదినా 20 వ శ్లోకోత్తరార్థమున చెప్పియే యుండెను. పోనిండు దానినే యిచ్చట నిగమించుచున్నా డందమా? ఇంకను ఎంతనో చెప్పనున్నాడు కాబట్టి లోకసిద్ధమైన ఉత్పత్తి రక్షణసంహారములకు తానే ప్రధానకారణమని చెప్పుటలోనే తాత్పర్యము. ఆ కారణమగుటలోను 'బీజం మాం సర్వభూతానాం' అని ఉపాదానకారణము తానేయను విషయము వేరుగా జెప్పబడు టచే నిచ్చట నిమిత్తకారణత్వమే వివక్షితము.

'సర్గాణాం' అని నిరుపపదముగా జెప్పుటచే సర్వదేశ సర్వకాల ములయందును సృజింపబడు సమస్త పదార్థములయొక్క నిమిత్త కారణసముదాయ మంతయు తన యధీనమై యున్నదని చెప్పబడెను. దీనిని శ్రీ భాష్యకారులు 'సర్వదా సృజ్యమానానాం' (సర్వదా సృజింప బడు) అని వివరించిరి.

(90) జ్ఞానప్రదములగు చదువులన్నిటిలోను- పరస్వరూపము - జీవస్వరూపము - ఉపాయస్వరూపము - ఫలస్వరూపము - విరోధి స్వరూపములనబడు ఐదర్థములయొక్క వాస్తవస్వరూపము నెఱిం గించునట్టిది - వేదాంతము. అట్లు ఎఱుంగదగిన సకలార్థ బోధకమగుట

చేతను, ఉత్తమ పురుషార్థమైన మోక్షమును ప్రసాదించుటచేతను ఉత్తమమైనదిగా జెప్పబడినది. మరియు పదముల వ్యుత్పత్తి వేదాంత విద్యచేతనే సమగ్రముగ నెఱుంగబడును.

నారదుడు సనత్కుమారుని సన్నిధికేగి ప్రణమిల్లి నిలచెను. ఆతడు నారదుని నీ వింతకు ముందేమి యధ్యయనముచేసితివని ప్రశ్నించెను. దానికి నారదుడు నాలుగు వేదములను ఆరంగములను పదునాలుగు విద్యలను సమగ్రముగా చదివితినిగాని 'మంత్రవిదేవాస్మి - నాహమాత్మవిత్' అనగా మంత్రవేత్తనే యైతినిగాని ఆత్మవేత్తను కాలేదు కావున నా కధ్యాత్మ విద్యను గఱపుమని ప్రార్థించెను.

(91) 'వాదః ప్రవదతా మహమ్'

గౌతమతర్కమున పదునారు పదార్థము లంగీకరింపబడినవి. అందు 10, 11, 12వ పదార్థములు వాద - జల్ప - వితండములు.

వైశేషిక దర్శనమందును - 1 అ 2 ఆహ్నికమున 4 ప్రకరణములు కలవు. అవి - కథ - హేత్వాభాస - ఛల - దోష లక్షణములు.

అందు కథ మూడు విధములు - వాద - జల్ప - వితండము లని - వీనిలో వాదము=తత్వము నెఱుంగగోరి ప్రసంగించుట.

జల్పము - తాను జయించవలెనని తన పక్షమును సమర్థించు ప్రసంగము.

వితండము - తన దోషములను లక్ష్యపెట్టక పరపక్షమును మాత్రము ఖండించుటకుచేయు ప్రసంగము.

ఈ మూడింటిని 'ప్రవదతామ్' అవి యొక పదముచే సంగ్రహించిరి - తాను జయించుట యను స్వల్పఫలముకల జల్పము కన్నను, నిష్ఫలమైన వితండము కన్నను సర్వోత్కృష్టమైన మోక్ష

మే ఫలముగాగల వాదము గొప్పదని దానిని తన విభూతినిగా పేర్కొనెను.

33వ శ్లోకము

(92) బహ్వృచోపనిషత్తునందు –

'అ ఇతి బ్రహ్మ' అనియు, 'అకారోవై సర్వావాక్ – సైషా స్పర్శోష్మభి ర్వ్యజ్యమానాబహ్వీ నానా రూపా భవతి' అని చెప్పబడినది.

అనగా – మొదటి వాక్యములోని సామానాధికరణ్యము వాచ్య వాచక భావసంబంధ నిబంధనము. రెండవ వాక్యములోని సామా నాధికరణ్యము జన్యజనక భావ సంబంధ నిబంధనము. అనగా – అకార మునకు పరమార్థమే యర్థమనియు, అకారమునుండి సకల వర్ణములును బుట్టినవనియు నర్థము. స్పర్శ – ఊష్మాదులచే ప్రకాశింపచేయబడి యీ యకారమే నానా వర్ణరూపములను దాల్చుచున్నదని యర్థము. అక్షరములన్నిటికిని 'అ' కారము కారణము. దానినుండి ప్రణవము పుట్టుచున్నది. 'యోవేదాదౌస్వరః ప్రోక్తః వేదాన్తే చ ప్రతిష్ఠితః' వేదము నధ్యయనము చేయుట కారంభించినపుడును, అధ్యయనమును ముగించునపుడును ఉచ్చరింపబడు స్వరము ప్రణవము = 'ఓమ్' 'తస్య ప్రకృతి లీనస్య' దానికి ప్రకృతి 'అకారము'. తల్లీను డనగా తత్ప్రతిపాద్యు డెవడో వాడే పరమేశ్వరుడు – అని చెప్పబడుటచే అకా రమునుండి ప్రణవము పుట్టినదని తెలియబడుచున్నది. ఆ ప్రణవము నుండి 'ఓంకార ప్రభవా వేదాః' అనుటచే వేదములు బుట్టుచున్నవి. ఆ వేదములనుండియే దేవాది చతుర్విధ భూతములును తద్వాచక శబ్దములును బుట్టుచున్నవి. 'నామరూపం చ భూతానాం । కృత్యా నాం చ ప్రపంచనం వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకారసః' అని ప్రమాణము.

ఇట్లు వాచకములన్నిటికిని వాచ్యములన్నిటికిని కారణమీ 'అ' కారము.

మరియు నిది 'అవ - రక్షణే' అను ధాతువునుండి బుట్టి నిరుపాధిక రక్షకుడగు నారాయణుని జెప్పుచున్నది. ఇట్లు సర్వశబ్దములకును కారణమై సర్వార్థములకును కారణమగు నారాయణుని చెప్పుటచే దీనిని తన విభూతిగా గణించెను.

(93) సమాసములలో -

అవ్యయీభావసమాసమునకు పూర్వపదార్థము ప్రధానము.

తత్పురుషలో - ఉత్తరపదార్థము ప్రధానము.

బహువ్రీహిలో - పదబహిర్భూతాన్యపదార్థము ప్రధానము.

ద్వంద్వ సమాసమున నన్నో అందున్న పదార్థములన్నియును ప్రధానమే కాబట్టి యది సమాసములలో గొప్పదిగాన దానిని తన విభూతినిగా పరిగణించెను.

(94) అక్షయ శబ్దముచే కాలమునకు ఔపాధిక క్షణదినాది భేదము (పరిణామములు)లున్నను కాలస్వరూపము మాత్రము నిత్యమే. వికారములు ఔపాధికములు. ఇందులకు ప్రమాణము - 'అనాదిర్భగవాన్ కాలః నాన్తోఽస్య ద్విజ విద్యతేః (విష్ణు - 1, 25, 26)

కాలోఽస్మి లోకక్షయ కృత్ప్రవృద్ధః -

ఈ ప్రమాణములచే కాలము భగవత్స్వరూపమే గాన నిత్యము- కాలమున కధిష్ఠాత భగవానుడే యనియు తెలియుచున్నది.

(94) ధాతాఽహం విశ్వతో ముఖః -

ధాతృశబ్దము చతుర్ముఖుని యందు రూఢిశక్తి ప్రసిద్ధము. మరియు 'విశ్వతోముఖః' అన్నివైపుల ముఖములు కలవాడనియు విశేషించబడినది కావున హిరణ్యగర్భుడే యిచ్చట వివక్షితము.

ఇచ్చట 'విశ్వతః' అను పదమునకు నాలుగు దిక్కులనియే గ్రహించవలెను. కావుననే 'చతుర్ముఖః' అనబడెను. నాలుగు దిక్కులకును నాలుగు ముఖములు కలవాడు. అవి నిరంతరమును నాలుగు వేదముల నుచ్చరించుటకే నారాయణునిచే ప్రసాదించ బడెను.

"యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం ।
యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" అను శ్రుతి.

శ్రియఃపతి ప్రప్రథమమున బ్రహ్మను సృష్టించి తాను పంచీకరణచే పాళ్లు వేసి కలిపియుంచిన పంచభూతాత్మక ప్రకృతితో జగత్తును సృజించమని నియోగించగా –

నాతడు –

"నామరూపంచ భూతానాం । కృత్యానాంచ ప్రపఞ్చనమ్
వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకారసః"

ఆతడు భగవంతుడు తనకు ప్రసాదించిన వేదముల నుచ్చరించుచు అందు నాలుగు విధములగు జీవరాసులలో నెవ్వరి నే యాకారముతో నే పేరులతో నే వృత్తులతో సృష్టించవలెనో యెఱింగి యట్లే సృజించెను.

ఈ కారణముచే పంచముఖ షణ్ముఖులకన్న నీ చతుర్ముఖున కతిశయముండుటచే భగద్విభూతిగా నీతడు పరిగణింపబడెను.

34వ శ్లోకము

(95) కర్మానుగుణముగా దండించు నధికారియగు యముడున్ను కాలావచ్ఛేదాధికృతమైన కాలమున్ను యీ యుభయమున్ను ఇదివరలో చెప్పబడుటచే నిచ్చట మృత్యుశబ్దమునకు యముని యాజ్ఞను శిరసావహించి ప్రాణుల ప్రాణములను తీయుటలో నధికారముగల మృత్యువను పేరుగల పురుషు డిచ్చట చెప్పబడుచున్నాడు.

ప్రళయమున నందరను సంహరించు శ్రీ మహావిష్ణువే మృత్యువని చెప్పబడుచున్నాడని కొందరందురు. అది తగదు - ఏలనన - ఆ విషయము 'భూతానా మన్త ఏవచ' అని వెనుక చెప్పబడినది. ఉద్భవ సహపఠితమగుటచే నిచ్చట 'చావు' అర్థమని కొందరందురు. కాని ఉద్భవశబ్దమునకు పుట్టుట యను క్రియ అర్థమగుటచే దాని సాహచర్యమువలన నిదియును క్రియాపదమనుటయే ఉచితము.

(96) స్త్రీలలో సర్వసమాశ్రయణీయురాలును, పరమపురుషుని పట్టమహిషియును, పురుషకారమునకు తగిన కృపా - పారతంత్ర్యము - అనన్యార్హత్వము అను గుణములు కలదియు, లోకమాతయు నగుటచే లక్ష్మియును -

కీర్తికొఱకై సర్వస్వమును సమర్పించుట లోకరివాజుగాన కీర్తియు, భగవంతుని కల్యాణగుణముల ననుసంధించి ముక్తిని పొందుటకు ప్రధాన సాధనమగుటచే వాక్కును, ఉత్తమ గుణములగుటచేతను భగవదసాధారణ శక్తి విశేషము లగుటచేతను స్మృతి-మేధా - ధృతి - క్షమాదులున్ను ఉత్తమమైన విభూతులుగా పరిగణింపబడినవి.

35వ శ్లోకము

(97) గానరూపమగు సామలలో 'బృహత్సామ' గొప్పదని శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

(98) గాయత్రీ - ఛందస్సులకు మాతయగుటచే దాని కుత్కర్ష కలదు. ఈ విషయము వేదమునందే కలదు. 'అగ్ర్యం వై ఛన్దసాం గాయత్రీ'' ఇత్యాది - ఛందోబద్ధమగు మంత్రములలో -

'సంధ్యాహీనోఽ శుచిర్నిత్యం అనర్హ స్సర్వకర్మసు' అని వేదాధ్యయన యోగ్యతయు దాని మూలమున భగవదారాధనాది సమస్తాత్మోజ్జీవన హేతుభూతములగు కర్మల కధికారము నాపాదించునది సంధ్యావందనము. అందు ముఖ్యతమాంగము గాయత్ర్యు

పాసన. తక్కిన క్రియాకలాప మంతయును దానికంగమే. ఈ గాయత్య్రుపాసన ప్రభావమునకు లొంగనిశక్తులు ప్రపంచమున లేవు. సృష్టికి ప్రతిసృష్టి దీనివలననే. యముని గడగడ వణకించిన నాచికేతుని శక్తి దీనివలననే. సముద్రము నాచమనముచేసి యెండించిన అగస్త్యుని శక్తి దీనివలననే. ఇక్ష్వాకుల రథముల ననర్గళముగ నన్నిదిక్కులకు నడిపించిన వసిష్ఠుని శక్తి దీనివలననే.

ఇట్టి శక్తులను ప్రసాదించు మంత్రశ్రేష్ఠమగుటచే గాయత్రీ ఛందస్సును తన యుత్కృష్ట విభూతినిగా భగవంతు డానతిచ్చెను.

(99) మరియు మార్గశిరమాసము మొదలు మాఘమాసము వరకును గర్భోదక కాలముగా పరిగణింపబడుచున్నది. మార్గశిర మాసము మాసాధిదేవతలగు కేశవాదివ్యూహములలో మొదటివాడగు కేశవుని యధిదేవతగా కలదగుటచేతను, దేవతలకు రాత్రియగుటచే ననధ్యయనముగా పరిగణింపబడు దక్షిణాయనకాలమునకు అవసానమును దేవతలకు పగలుగా పరిగణింపబడుటచే నధ్యయనకాలముగా పరిగణింపబడు ఉత్తరాయణపుణ్యకాలమునకు ప్రారంభమగుటచేతను ఈ మాసము బ్రాహ్మముహూర్తము వంటిది. ఈ హేతువులచే నిది భగద్విభూతిగా పరిగణింపబడుచున్నది.

(100) 'కుసుమాకరః' అనుటచే వసంతఋతువు పేరువలననే సుఖహేతు వగుచున్నది. భగవదారాధన కుపకరించు సకల పుష్ప ఫలాదుల నొసంగునదగుటచే నుత్తమ విభూతిగా లెక్కింపబడినది.

(101) పాచికల నడకనుబట్టి జయాపజయములను నిర్ణయించుటచే నిచ్చట 'ఛల' మనబడెను. ఛలమనగా = వంచన, 'తేజస్వినాం తేజః' అనినటుల నిచ్చట 'దీవ్యతాం ఛలమహం' అనలేదేమి యనగా - 'ఛలయతాం' అని ఛలమును చేయుటమాత్రమే చెప్పుట చేత వంచనాస్పదమైన - కొనుట, అమ్ముట, అప్పిచ్చుట, అప్పును

తీసుకొనుట (వడ్డీవ్యాపారము), దాయభాగ విభాగము, యుద్ధముల నెడు స్థానములన్నిటికన్నను ద్యూతము గొప్పదిగా పరిగణింపబడినది. ఇట్టివే కోడిపందెములు గుఱ్ఱపు పందెములు చదరంగము మొదలగు నవియును గ్రహించవలెను.

ఇది పరద్రవ్యమును అనాయాసముగ హరించు సాధనము. ఇది రెండు రీతులుగ నుండును. (సజీవద్యూతము నిర్జీవద్యూతము అని) అందు ప్రాణములేని పాచికలతో నాడు యీ ద్యూతము ధర్మమునకు కట్టుబడి యెదిరిని యొప్పించి యనాయాసముగా రక్తపాతాది రూపమైన హింసలు లేకయే సమస్త సాధనముల నార్జించు సాధనమగుటచే నుత్తమముగా చెప్పబడినది.

37వ శ్లోకము

(102) 'పాండవానాం భవానహం' అని నీవు అను నర్థముగల 'భవాన్' అను సర్వనామ శబ్దమును వాడక 'ధనఞ్జయః' అని పేరుతో నిర్దేశము నేల ? యన్నచో -

ఇచ్చట యుష్మద్భవ చ్ఛబ్దాదులకన్న సాక్షాత్తుగా పేరునే చెప్పుట అత్యంతాసన్నత్వాది కారణములచే నతిశయావహము.

ధనంజయశబ్దమునకు అర్జును డనెడు పర్యాయపదముచే భాష్యకారులు వివరించిరి. ఇది యీతనికి ప్రసిద్ధమైన పేరగుటచే నెదురుగ నున్నవానిని 'త్వం-భవాన్' అనక 'ధనఞ్జయ' అననే యీతడు వేరొకడా యను శంకకు అవకాశము లేదు. ధర్మములలో ధర్మరాజునకును, బలములో భీమునకును, అందచందములలో నకుల సహదేవులకును ఎట్లు సర్వాతిశాయిత్వము ప్రసిద్ధమో అటులనే యర్జునునకును 'ధనఞ్జయత్వములో' (ధనార్జనలో) సర్వాతిశాయిత్వము ప్రసిద్ధము.

పాండవులలో జితేంద్రియత్వమునకును, పరాక్రమమునకును, గీతవంటి అద్భుతరహస్యగ్రంథమును వినుటకును ఆయుధసామగ్రికిని

అర్జునుడు ప్రసిద్ధమైనవాడు గాన నా శబ్దముతో నాతనిని తన విభూతిగా పేర్కొనెను.

(103) 'మునీనా మప్యహం వ్యాసః'

అదృష్ట విశేషముచే మననముచేసి వస్తువులయొక్క తత్త్వము నెఱుంగు మునులలో వ్యాసమహర్షి – (1) సకల శాస్త్రములను తన బుద్ధిచే మధించి నారాయణు డొక్కడే ధ్యానింపదగిన వాడని నిశ్చయించుటచేతను.

(2) సకల రహస్యములను లెస్సగ నెఱింగిన వాడగుటచే వసిష్ఠుని మించినవాడని ప్రశంసింపబడుటచేతను.

(3) భగవంతుని విభవావతారములలో తానొక యవతారమగుటచేతను.

(4) వేదవిభాగమును గావించుటచేతను.

(5) బ్రహ్మసూత్రములను రచించుటచేతను.

(6) పురాణములను వ్రాసి లోకమునకు జ్ఞానదీపమును వెలిగించుటచేతను గొప్పవాడని నిర్వివాదముగా నంగీకరింపబడుచున్నాడు.

మరియు 'సహోవాచ వ్యాసః పారాశర్యః' అని వేదములచే కూడ ప్రశంసింపబడిన వాడగుటచే నాతడు పరమాత్మ విభూతిగా చెప్పబడెను.

ప్రమాణములు –

'ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చపునః పునః।
ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణస్సదా।
తపోవిశిష్టాదపి వై వసిష్ఠాన్మునిసత్తమాత్ ।
మన్యే శ్రేష్ఠతమం త్వాద్య రహస్య జ్ఞానవేదనాత్॥'

(104) ఇచ్చట కవులనగా రచయితలుకారు. అట్లగుచో నాదికవియగు వాల్మీకి ప్రభృతు లింతను మించిన వారుకలరు. కావున నిచ్చట కవులనగా జ్ఞానాధికులనియే యర్థమును గ్రహించవలెను. శుక్రాచార్యులకు పండితులలో గౌరవము నీతి నిపుణుడగుటవల్లనే -

శ్లో॥ నకశ్చి న్నోషనయు తే
పుమానన్యత్ర భార్గవాత్
శేషసంప్రతి ప త్తిస్తు
బుద్ధిమత్స్వవశిష్ట తే॥

38వ శ్లోకము

(105) శాసనము నుల్లఘించిన వారిని దండించువారలలో దండన నేనే యనుట దండించకూడని వారలను దండించుట మిక్కిలి నరకహేతువని తెలుపుటకే.

(106) మౌనమునకు లోకవ్యవహారమునుబట్టి నోరు మెదప కుండుట. కాని యిచ్చట నట్టి యర్థమును గ్రహించినచో నట్టి మౌనము గుహ్యము కాదుగాన 'గుహ్యము:లలో' అను నిర్ధారణ కుదుర నేరదు. మౌనశబ్దము 'అథమునిః' అనినట్లు ఆత్మవిద్యావిషయమందు మాత్రము ప్రసిద్ధమైన యర్థమును విడిచి అప్రసిద్ధార్థ కల్పనాదోషము. 'సత్వం సత్వవతామ్మ'ను నప్పుడు స త్త్వము పురుషధర్మ మైనటుల మౌనము గుహ్యధర్మము కాదుగదా ! కాబట్టి భాష్యకారులు 'గుహ్యే నాం సంబంధిషు' అని వ్యాఖ్యానించిరి (గోప్యముగువానిని దాచునట్లే) అనగా నిచ్చట సంబంధ మాత్ర షష్ఠీ విభ క్తియేగాని నిర్ధారణ షష్ఠి కాదు. ఆ సంబంధము గోప్య గోపనభావమని గ్రహించవలెను. ఒక విషయమును రహస్యముగా నుంచవలెననిన దానికి 'అషట్కర్ణ' మందురు. అనగా - ఇద్దరికంటె నితరు తెలియంగరాదని యర్థము. అనగా చెప్పుచున్నవాడు వినుచున్నవాడు మాత్రమే. మౌన మంత

కన్నను గోప్యము కదా! గోడకు చెవులుండు నన్నట్లు ఒక్కడొక్కనికి చెప్పినను ఎట్లో పొక్కకమానదు కదా! దాని ప్రసంగమే యెత్తనిచో నిక నంతకంటె రహస్యమేముండును అని భావము.

ఈ కారణముచే గోపనీయములలో నిట్టి మౌనము గొప్పదిగా లెక్కింపబడినది.

(107) ఇచ్చట బీజమనగా ప్రకృతి మాత్రముకాదు. అది సాక్షాత్తుగా సర్వభూతములకును బీజమగునా ?

ధాన్యాది విత్తనములందుమా ? అవి సర్వభూతములలో జేరిన స్థావరములకు బీజములైనను జంగమములకు కావుగదా!

మరి యేమనిన - ఆయా కార్యావస్థలోనున్న ద్రవ్యమునకు ఆయా కారణావస్థలోనున్న ఉపాదానద్రవ్యముమాత్రమే యిచ్చట బీజశబ్దముచే వివక్షితము - అనగా - ఘటావస్థలోనున్న మృత్తికకు పిండావస్థలోనున్న మట్టిముద్దవలెనని భావము. ఇట్లు చెప్పుటవలన ప్రాకృతసృష్టికిని నైమిత్తికసృష్టికిని 'అహమాదిశ్చ భూతానాం' అని చెప్పబడుటవలన నిచ్చట నిత్యసృష్టికి కారణభూతమైన నాయా ద్రవ్యములను తనకు శరీరములుగా గలవాడై యారూపమున వానిలో నాత్మగానుండి భగవంతుడు ఆయా కార్యములకు కారణమగుచున్నాడని భావము.

(108) 'నతదస్తి' అను గ్రంథమునకు 'నేనే యున్నాను నాకంటె వేరైన దేదియును లేద'ని భావము. 'బ్రహ్మసత్యం జగన్మిథ్య' వాదమని భ్రమపడుదురో యని భాష్యకారులు అవినాభావార్థమును జెప్పుచున్నారు.

నేనంతర్యామిగా లేక స్వతంత్రముగా లేదని యర్థమే గాని వస్తువే లేదని కాదని తెలిపిరి.

ఉపక్రమోపసంహారములకైక రూప్యముండవలెను. ప్రారంభములో 'అహమాత్మా గుడాకేశ! సర్వభూతాశయస్థితః' యని సర్వాంతర్యామిత్వముచే నవినాభావము చెప్పబడినది. ఇప్పుడు సర్వశూన్యత్వము చెప్పబడిన వైరూప్యముకాదా! కాబట్టి ఉపసంహారగతమగు నీ శ్లోకమునందును నే నంతర్యామిగా లేనిదేదియును లేదని చెప్పుటయే స్వరసమైన యర్థము.

ఇట్లుపక్రమోపసంహారములలో తనతో నవినాభావమును జెప్పుటలో భగవదభిప్రాయ మేమైయుండుననగా అధ్యాయమునందంతటను సమస్త పదార్థములతో తనకు గల సామానాధికరణ్య (అది నేను ఇది నేను అని చెప్పుట) నిర్దేశమునకు హేతువు తానన్నిటికిని అంతర్యామిగా నుండుటయేనని తెలుపుటయే.

కొన్నిచోట్ల ఆద్రవ్యములతోగూడ భగవంతునకు సామానాధికరణ్యము చెప్పబడెనే (రసోఽహమప్సు కౌన్తేయ ఇత్యాది) అది యెట్లు ఘటించుననగా ఆయాద్రవ్యమునకు (గుణాదికమునకు) ఆశ్రయమైన ద్రవ్యము భగవంతునకు శరీరమగుటచే దోషము లేదని గ్రహించవలెను.

40వ శ్లోకము

(109) ఇచ్చట దివ్యమనగా 'ఒకానొక విలక్షణ దేశమునందున్న' అని యర్థమును చెప్పరాదు. అట్లన్నచో - నాకస్థానమునందు స్థిరముగా నుండని సూర్యాదులను చెప్పుట విరోధించును. కాబట్టి భాష్యకారులు 'కల్యాణీనాం' అని యర్థమును చెప్పిరి. ప్రారంభములోనే 'విభూతీ రాత్మన శ్శుభాః' అనెనుగదా! 'శుభాః' అను పదమునకే పర్యాయముగా 'దివ్యాః' అనెను. కాబట్టి రెండింటికిని సమానార్థముండవలెను.

(110) ఉద్దేశతః=ఏకజాతీయ అనేకవస్తువులలో ప్రధానమైన

ఒక్కొక్క వస్తువుగా - దీనినే ఉపాధులుగా జెప్పుట యుండును.
ఉపాధియనగా - ఒక జాతికొక్కటి శ్రేష్ఠమైనదానిని చూచిచెప్పుట.

41వ శ్లోకము

(111) అవతారిక -

ప్రారంభములో 'ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠ 1' అని ప్రారంభించి విస్తారముగా చెప్పిన వానిని, ఇంకను తప్పక చెప్పవలసిన విభూతులనున్ను సంగ్రహించ వలెనను నుద్దేశముతోను ఉపసంహరించు చున్నాడు.

(112) 'మమ' యనుటచే - నందరకును గోచరించుట, నశ్వరము కాకుండుట, అఘటిత ఘటనయున్ను సూచింపబడుచున్నవి.

(113) 'యథా శైలాందోళన దోహళినశ్చణ్డ మారుతస్య తృణ ప్రేరణాదికం వేగలేశ మాత్రభవం తద్వదిహేతిభావః'।
(చంద్రికలో).

అనగా - పర్వతము నూపగల గాలికి గడ్డిపరకను కదల్చుట కెంత వేగము కావలెనో అంతమాత్రపు నా నియమన శక్తిలేశముతో పుట్టుచున్నదని తెలుసుకొనుము.

42వ శ్లోకము

(114) అవతారిక -

ప్రధానముగా చెప్పెదనని చెప్పివేసెను. ఇప్పుడీ శ్లోకమున ప్రధానా ప్రధానవిభూతుల నెల్లను సంక్షేపించి సంగ్రహముగా చెప్పుచున్నాడు.

(115) విభూతులనన్నిటిని పూర్తిగా చెప్పితినన్నచో ప్రయోజనము లేదని భావము. ఏలనన - ఎంత చెప్పినను అంతులేదు గాన-

(116) అనిత్యపదార్థములకు స్వరూప సద్భావమనగా పుట్టుట.

నిత్యములకు లేకపోవుట లేకుండుట. నిత్యవస్తువులయొక్క స్వరూపమున్ను భగవంతుని నిత్యేచ్ఛాధీనమే యని గ్రహించవలెను.

(117) ఇచ్చట మహిమ యనగా నియమన సామర్థ్యమని యర్థము -

(118) ఇచ్చట ఏకశబ్దమునకు అత్యంతాల్పమని యర్థము.

(119) ఇచ్చట - 'విష్టభ్య' - అనగా స్వేచ్ఛాసంచారము నరికట్టుట లేక తనవశ మొనర్చుకొనుట.

(120) విశ్వశక్తిః=విశ్వశక్తియనగా విశ్వము ఆయా కార్యముల కుపయోగించు విశేషణాంశము (శక్తి=విశేషణము).

పరమాత్మయొక్క మహిమలోని పెక్కువేల భాగములలోని యల్పాంశ మాత్రమునందే ఈ విశ్వశక్తి నిలచియున్నది.

(121) గీతార్థసంగ్రహము

శ్లో. స్వకల్యాణ గుణానన్త్య కృత్స్నస్వాధీనతా మతిః ।
భక్త్యుత్పత్తి వివృద్ధ్యర్థం విస్తీర్ణా దశమోదితా ॥

తాత్పర్యము

భగవద్భక్తిపుట్టి యంతకంతకు పెరుగుటకై భగవంతుని నిరంకుశైశ్వర్యాది కల్యాణ గుణాతిశయమును చేతనాచేతనాత్మక ప్రపంచమంతటియొక్క స్వరూప స్థితిప్రవృత్తులన్నియు నాతని యధీనములో నున్నవనియెడు జ్ఞానము విస్తారముగా పదియవ యధ్యాయములో జెప్పబడినది.

శ్రీ భగవద్గీతా - ఏకాదశోఽధ్యాయః

విశ్వరూపసందర్శనయోగః - అవతారిక

ఇట్లు భక్తియోగముయొక్క యుత్పత్తికొఱకును వృద్ధికొఱకును[1] సకలేతర[2] విలక్షణమై స్వాభావికమై భగవంతునికి మాత్రమే కలిగి యున్న కల్యాణగుణగణమును, భగవంతుఁడు సమస్తమునకు ఆత్మ యగుటయు, కాఁబట్టియె, యతనికి వ్యతిరిక్తములగు చేతనాచేతనాత్మకము లగు వస్తువులెల్ల అతని శరీర మగుటవలన అతనికి లోనైనట్టి[3] స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తులుగలిగి యుండుటయుఁ జెప్పఁబడినవి. భగవంతుని కసాధారణమై యుండెడి యీ స్వభావమును, సమస్తము అతనికి[4] లోనైన స్వరూపస్థితిప్రవృత్తులు కలిగియుండుటయు, భగవంతునివలన అర్జునుఁడు విని అది యట్లే యగునని నిశ్చయించి అటువంటి భగవంతుని కన్నులార చూడఁగోరి చెప్పుచున్నాఁడు. అర్జునుఁడు భగవంతుని ప్రసాదము కలిగినపిదప నతనిని అట్టివానినిగానే కనుఁగొనుచున్నాఁడు. 'సర్వాశ్చర్యమయం దేవ మనన్తం విశ్వతోముఖమ్ । తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్తమనేకధా' అని కదా మీఁదఁ జెప్పఁబడెడిని. 5.

అర్జున ఉవాచ.

శ్లో॥ మదనుగ్రహాయ పరమం గుహ్య[9] మధ్యాత్మసంజ్ఞితమ్।[10]
యత్త్వయోక్తం వచస్తేనమోహోఽయం విగతోమమ॥

టీ. మదనుగ్రహాయ = నన్ననుగ్రహించుటకొఱకు, పరమం = మిక్కిలి గుహ్యం = రహస్యమైనదియు, అధ్యాత్మసంజ్ఞితం =

ఆధ్యాత్మమని, పేరుగలదియునైన ,యద్వచః = ఏవాక్యము, త్వయా నీచేత, ఉక్తం = చెప్పఁబడెనో, తేన = ఆ వాక్యముచేత, మమ = నా యొక్క, అయం = ఈ ఆత్మను గుఱించిన, మోహః = అజ్ఞానము, విగతః = దూరముగా తొలఁగిపోయినది (నశించినది.)

తా. నేను దేహాత్మాభిమాన రూపమైన మోహముచేత మో
6
హితుఁడను గనుక న న్ననుగ్రహించుటయే ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ
7
గలవాఁడవై నీవు నాకు ఆత్మస్వరూపమును గుఱించి చెప్పఁదగిన
8
పరమరహస్యమైన విషయమును 'న త్వేవాహం జాతునాసమ్' మొదలు
కొని 'తస్మాద్యోగీ భవవార్జున' అనువఱకు చెప్పితివి. దానిచేత నాకు
9 10 11
ఆత్మ విషయమైన యీ మోహము సర్వమును దూరముగా
తొలఁగినది.

అవ. అశ్లో.

12
శ్లో॥ భవాప్యయౌ హి భూతానాం శ్రుతౌ విస్తరశో మయా।
13 14 15
త్వత్తః కమలపత్త్రాక్ష మాహాత్మ్య మపి చావ్యయమ్॥ 2

టీ. హేకమలపత్త్రాక్ష = తామరతేకులవంటి నేత్రములు గల శ్రీకృష్ణా, భూతానాం = దేవాది సమస్తభూతములకు, త్వత్తః = పరమాత్మయగు నీవలనఁ గలిగెడి, భవాప్యయౌ = ఉత్పత్తి వినాశములు మయా = నాచేత, విస్తరశః = విస్తరముగా, శ్రుతౌహి = వినఁబడినవి గదా. అవ్యయం = నాశరహిత మయిన (అనఁగా) పరిమితి లేని, మాహాత్మ్యమపి = మాహాత్మ్యముగూడ, (శ్రుతం = వినఁబడెను).

తా. ఏడవయధ్యాయము మొదలుకొని పదియవదాని వఱకు చెప్పఁబడినట్లు, నీవు తప్ప తక్కిన సకలభూతములకును పరమాత్ముఁడ వగు నీవలననే ఉత్పత్తి ప్రళయములు కలుగుటను విస్తరించి విన్నాఁడను గదా. కమలపత్రాక్షా! మఱియును సర్వచేతనాచేతన వస్తువులకు నీవు శేషివైయుండుట, జ్ఞానశక్త్యాది కల్యాణ గుణములచే నీవే యన్నిటి కంటె నుత్కృష్టుఁడవగుట, సర్వాధారుఁడవగుట, తలఁచుట తెప్ప వేయుట మొదలుగాఁగల సకల ప్రవృత్తులు నీవలననే జరుపఁబడుట, ఇత్యాద్యపరిమితమై నిత్యమైయొప్పు నీ మాహాత్మ్యమును సవిస్తరముగ విన్నాఁడను. 'హి' శబ్దము మీఁదఁ జెప్పఁబడు దర్శనేచ్ఛను దెలుపు కొఱకు.

16

శ్లో॥ ఏవ మేత ద్యథాఽఽత్థ త్వ మాత్మానం పరమేశ్వర।

17 18 20 19

ద్రష్టు మిచ్ఛామి తే రూప మైశ్వరం పురుషోత్తమ॥ 3

టీ. హేపరమేశ్వర = బ్రహ్మరుద్రాదులకుఁ గూడ ఈశ్వరుఁడైనవాఁడా, త్వం = నీవు, ఆత్మానం = నిన్నుఁగూర్చి, యథా = ఏ ప్రకారముగా, ఆత్థ = చెప్పితివో, ఏతత్ = ఇది, ఏవం (ఇతి) = ఈ ప్రకారమని, (అవధృతం = నిశ్చయింపఁబడెను). హే పురుషోత్తమ = కృష్ణా, తే = నీయొక్క, ఐశ్వరం = ఈశ్వర సంబంధమై అసాధారణమగు, రూపం = స్వరూపమును, ద్రష్టుం = చూచుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. పరమేశ్వరా, నిన్ను గుఱించి నీవు వచియించినవి యెల్ల నట్లే యగునని నిశ్చయించుకొంటిని. పురుషోత్తమా! ఆశ్రిత వాత్సల్యజలధీ! సర్వమును శాసించుటయందును పాలించుటయందును సృజించుటయందును సంహరించుటయందును భరించుటయందును కల్యాణగుణాకరుఁడవై యుండుటయందు సర్వోత్కృష్టుఁడవై యుండుట

యందును సకలేతర విసజాతీయుఁడవై యుండుటయందును, నీకు అసాధారణముగాఁ గలిగియున్నట్టిదియు ఈశ్వరుఁడ వగునిన్ను సంబంధించినట్టిదియు నగునీ రూపమును సాక్షాత్తుగా చూడఁ గోరుచున్నాను.

శ్లో॥ మన్యసే యది తచ్ఛక్యం మయా ద్రష్టు మితి ప్రభో[1]।
యోగేశ్వర తతో మేత్వం దర్శయాత్మాన మవ్యయమ్॥ 4

టీ. హేప్రభో=ఓస్వామీ, తత్=అట్టి నీస్వరూపము, మయా=నాచేత, ద్రష్టుం=చూచుటకు, శక్యం (ఇతి)=సాధ్యమని, మన్యసే యది=తలంతువేని, తతః=అటుపైని, హే యోగేశ్వర=కల్యాణగుణయోగమునకు, ఈశ్వరా=నిర్వాహకుఁడా- (గుణపరిపూర్ణుఁడా), త్వం=నీవు, ఆత్మానం=నిన్ను-నీస్వరూపమును, మే=నాకు, అవ్యయం=సమస్తగుణ విభూతి విగ్రహాదులతోఁగూడిన రూపమును, దర్శయ=చూపుము.

తా. ప్రభూ, యోగేశ్వరా, సర్వమును సృజించుచును శాసించుచును సమస్తమున కాధారమయ్యు నుండు నీ స్వరూపముఁ జూచుటకు నేను తగుదునని తలంచితి వేని నీ సంకల్పముచే అట్టిస్వరూపమును నాకు సమగ్రముగఁ[22] గానిపింపుము.[23] (యోగేశ్వరా - అనగా 'పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్' అని మీఁదఁ జెప్పఁబడునట్లు నీవు తప్పఁ దక్కిన వారి కెవ్వరికిని కలుగరాని జ్ఞానబలైశ్వర్య వీర్యశక్తి తేజస్సులకు నిధియైనవాఁడాయని యర్థము. నీ స్వరూపమును నాకు సమగ్రముగ గానిపింపుము. 'అవ్యయమ్' అనునది క్రియావిశేషణము.)

అవ. ఇట్లు కౌతూహలముతో హర్షగద్గదకంఠుఁడై యర్జునుఁడు ప్రార్థింపఁగా భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్రీ భగవానువాచ. 24 అవ.

శ్లో॥ పశ్య మే పార్థ రూపాణి శతశో౽థ సహస్రశః।
26
*నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీని చ॥ 5

టీ. హే పార్థ=అర్జునా, శతశః=నూఱులకొలఁదియు, అథ = ఇఁక, సహస్రశః= వేలకొలఁదియు, నానావిధాని = అనేకప్రకారములయినవియు, దివ్యాని=అప్రాకృతములైనవియు, నానావర్ణాకృతీని= పెక్కురంగులును ఆకారములును గలవియునగు, మే = నాయొక్క, రూపాణి=రూపములను, పశ్య=చూడుము.

25

తా. అర్జునా, నూఱులకొలఁదిని వేలకొలఁదిని నానాప్రకారములును అప్రాకృతములునై, తెలుపు నలుపు మొదలగు నానావర్ణములును నానావిధాకారవిశేషములును గలవియై, సర్వమున కాశ్ర
27A
యములునైయుండు నా రూపములను గనుంగొనుము.

శ్లో॥ పశ్యాదిత్యాన్ వసూన్ రుద్రానశ్వినౌ మరుతస్తథా।
బహూన్యదృష్టపూర్వాణి పశ్యాశ్చర్యాణి భారత॥ 6

టీ. హే భారత=అర్జునా, ఆదిత్యాన్ =పన్నిద్దఱుసూర్యులను, వసూన్=ఎనమండ్రు వసువులను, రుద్రాన్ = పదునొకండురుద్రులను, అశ్వినౌ=ఇద్దఱు అశ్విదేవతలను, మరుతః= నలువదితొమ్మం

---

* 'నానావిధాని' అనుటచే నానావిధ భూషణాయుధలాంఛనభుజ సంఖ్యాది ప్రకార విశేషములతోఁగూడినవనియు, 'నానావర్ణ' అనుటచే ఆయా యుగములందు వాసుదేవాదిరూపముల సితరక్తపీత కృష్ణవర్ణములు మొదలయినవానితోఁ గూడినవనియు, 'నానాకృతి' అనుటచే దేవమనుష్య తిర్యగాద్యాకృతులతోఁ గూడినవనియు గ్రహించునది.

ద్రుమరుత్తులను, పశ్య = చూడుము, తథా = ఆలాగుననె, అదృష్ట పూర్వాణి = పూర్వము చూడఁబడనివియును, బహూని = అనేకము లునగు, ఆశ్చర్యాణి = అద్భుతములను, పశ్య = చూడుము.

తా. అర్జునా, నాకుఁ గల పెక్కురూపములలో నొక్కదాని
27B
యందు ద్వాదశాదిత్యులను, అష్టవసువులను, ఏకాదశరుద్రులను ఇద్ద
28
ఱాశ్వినులను, నలువదితొమ్మిది మరుద్గణములను, (ఇది ప్రదర్శనార్థ ముగాన) ఈజగత్తున ప్రత్యక్షముగాను శాస్త్రమూలముగాను గనఁ
29
బడునట్టి సర్వవస్తువులను, మఱియు సర్వలోకములకును *సర్వశాస్త్ర ములందును ఇంతకు మునుపు చూడఁబడనట్టి పెక్కులాశ్చర్యములను చూడుము.

శ్లో॥ ఇహైకస్థం జగత్కృత్స్నం పశ్యాద్య సచరాచరమ్।
మమ దేహే గుడాకేశ యచ్చాన్య ద్ద్రష్టు మిచ్ఛసి॥ 7

టీ. హే గుడాకేశ = ఓయర్జునా, సచరాచరం = జంగమస్థావర ములతోఁగూడిన, కృత్స్నం = సమస్తమైన, జగత్ = జగత్తును, అన్యత్ = ఇతరమగు, యత్ చ = మఱిదేనిని, ద్రష్టుం = చూచుటకు, ఇచ్ఛసి = ఇచ్ఛగించుచున్నావో, (తత్ = దానిని), మమ = నాయొక్క, ఇహ దేహే = ఈ ఒక్క దేహమునందు, ఏకస్థం = ఒకప్రదేశమం దున్నదాని నిగా, అద్య = ఇప్పుడు, పశ్య = చూడుము.

తా. అర్జునా, నాకు పెక్కు దేహములు గలవు. వానిలో

---

* 'అదృష్టపూర్వములచే అశ్రుతపూర్వములును గ్రహింపఁబడుచున్నవి.' కాన 'శాస్త్రములందును జూడఁబడనట్టి' అని కూర్పఁబడెను.

*నాయీ యొక్క దేహములో, అందును ఒక భాగముననే చరాచరాత్మకమగు సకలప్రపంచము నుండుట నిపు డవలోకింపుము. మఱియు నెయ్యది చూడఁ గోరెదవో దానినిగూడ ఆయొక దేహమునందొక్క భాగముననె యుండుట చూడుము.

శ్లో॥ న తు మాం శక్యసే ద్రష్టు మనేనైవ స్వచక్షుషా।
32 30 31
దివ్యం దదామి తే చక్షుః పశ్య మే యోగ మైశ్వరమ్॥ 8

టీ అనేన = ఈ, స్వచక్షుషైవతు = నీప్రాకృతమగు కంటితోనే, మాం = నన్ను, ద్రష్టుం = చూచుటకు, నశక్యసే = శక్తుఁడవుగావు, తే = నీకు, దివ్యం = అప్రాకృతమగు, చక్షుః = దృష్టిని, దదామి = ఇచ్చుచున్నాను, మే = నాయొక్క, ఐశ్వరం = నాకు అసాధారణమయిన, యోగం = అనంత కల్యాణగుణ విభూతి విగ్రహయోగమును, పశ్య = చూడుము.

తా. నేను నా దేహమందొక భాగములో జగము సర్వమును చూపెదను. నియతమును పరిమితము నగువస్తువులను గ్రహించు నీ ప్రాకృతచక్షువుచే, సకలేతర విసజాతీయుఁడును అపరిమేయుఁడు నగు నన్నుఁజూడ శక్తుఁడవు గావు. కావున నన్నుఁ జూచుటకుఁ దగిన అప్రాకృతదృష్టి నీకొసఁగెద. నాయొక్క అసాధారణమైన యోగమును - (-అనఁగా అనంతజ్ఞానాది యోగమును అనంత విభూతియోగమును) జూడుము.

సఞ్జయ ఉవాచ.

శ్లో॥ ఏవ ముక్త్వా తతో రాజన్ మహాయోగేశ్వరో హరిః।
దర్శయామాస పార్థాయ పరమం రూపమైశ్వరమ్॥ 9

* 'దేహే' అని ఏకవచనాంతముగా చెప్పుటచే తాను ప్రదర్శింపఁబోవు దేహము

టీ. హేరాజన్ = ఓ ధృతరాష్ట్రమహారాజా, మహాయోగేశ్వరః = సకలాశ్చర్యయోగమును తనయధీనమునఁగల, హరిః = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఏవం = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, తతః = అటుపైని, ఐశ్వరం = ఈశ్వరుఁడగుతన్ను సంబంధించిన, పరమం = మిక్కిలియుత్కృష్టమయిన, రూపం = రూపమును, పార్థాయ = అర్జునునికొఱకు, దర్శయామాస = చూపెను.

తా. రాజేంద్రా, ఇట్లు చెప్పి *సారథ్యమం దున్నవాఁడును పార్థుని మేనమామకొడుకును [అయ్యును] మహదాశ్చర్యములైన యోగములకు నీశ్వరుఁడును హరియు పరబ్రహ్మ భూతుఁడునగు శ్రీనారాయణుఁడు తన కసాధారణమై వివిధమును విచిత్రమునగు జగత్తునకెల్ల ఆశ్రయమై విశ్వమునకు నియామకమైన రూపమును తన మేనత్తయగు పృథకొడుకునకు అర్జునునకుఁ జూపెను.

అవ. ఆ రూపం బిట్టి దని తెలుపుచున్నారు.

శ్లో. అనేకవ[33] క్త్రనయన మనేకాద్భుత[34] దర్శనమ్।
అనేక దివ్యాభరణం దివ్యానేకోద్యతాయుధమ్॥ 10
దివ్యమాల్యామ్బరధరం దివ్యగన్ధానులేపనమ్।
సర్వాశ్చర్య[35]మయం దేవ మనన్తం[36] విశ్వతోముఖమ్ 11

ఒక్కటియె వివక్షితముకాన 'నాయీదేహ' మనఁబడెను. మఱియు నెయ్యది చూడఁ గోరెదవో యనుటయందు కురుపాండవుల జయాదికమును జూడుమనుట గర్భితము. (చూడు. అధ్యా ౨-శ్లో ౧౬).

* (మహాయోగేశ్వరుఁడు 'హరి' అనెడి యీ రెంటికి తిరస్కారకమైన పూర్వ రూపము 'సారథ్య ..హరియు' నని గ్రహింపఁబడెను.) 'మహాయోగేశ్వరుఁడు' 'హరి' యను నీ రెంటి యభిప్రాయమే 'పరబ్రహ్మ...నారాయణుఁడు' అనఁబడెను. 'పశ్య మే యోగ మైశ్వరమ్' 'పరమం రూప మైశ్వరమ్' అను నీరెంటియందును గల ఐశ్వర

టీ. అనేక వక్త్రనయనం = అనేకముఖములును అనేక నేత్రములును గలదియు, అనేకాద్భుతదర్శనం = నిరతిశయమైన యాశ్చర్యముగాఁ జూడఁబడినదియు, సర్వాశ్చర్యమయం = ఆశ్చర్యములైనట్టి సకలతత్త్వములకు ఆశ్రయమైనదియు, దేవం = ప్రకాశించుచున్నదియు, అనన్తం = దేశకాలపరిచ్ఛేదములకు తగనిదియు, విశ్వతోముఖం = అన్నిదిక్కులయందును వర్తించు ముఖములుగలదియు, దివ్యమాల్యామ్బరధరం = అప్రాకృతములైన పుష్పమాలికలనువస్త్రములను ధరించినదియు, దివ్యగన్ధానులేపనం = అప్రాకృతములగు సుగంధముల మైపూఁతగిలదియు, అనేక దివ్యాభరణం = అనేక జాతీయములగు కిరీటకుండలాది దివ్యభూషణములు గలదియు, దివ్యానేకోద్యతాయుధం = అప్రాకృతములైన యాయుధములను పెక్కింటిని నిలువుగఁ బట్టికొనియున్నదనియు నగు, (రూపం దర్శయామాస = రూపమును జూపెను).

తా. *అనేకముఖములును అనేక నేత్రములును గలదై నిరతిశయమై అపరిమితాశ్చర్యముగాఁ గనఁబడుచున్నదియు, ఆశ్చర్యములగు సమస్త తత్త్వముల కాశ్రయమైనదియు, ప్రకాశించుచున్నదియు,

---

యోగమును ఐశ్వరరూపమును ఒకటియే గాని వేఱుకావు. ఇచట రూపశబ్దమువలన ఈశ్వరుని స్వరూపమున గాని విగ్రహమునుగాని అసాధారణాకారమునుగాని గ్రహింపవచ్చును. పార్థశబ్దమువలన మేనత్తయైన పృథకొడుకు గాన వానియందలి ప్రీతియే స్వరూపమును జూపుటకు హేతువని తెలియునగు. ఆ రూపము నానా విధములను విచిత్రములను నైందు సమస్త జగత్తున కాశ్రయమైనదియు సమస్తమును నియమించునదియు నగును.

* ముఖములు సంఖ్యయందే కాక జాతిభేదములనుబట్టియు అనేకములని భగవచ్ఛాస్త్రములందు శ్రీవిశ్వరూపధ్యానమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఇటె వస్త్రాభరణాయుధములును అనేకములగునని తెలియునది. 'జగదేతన్మహాశ్చర్యం రూపం యస్య మహాత్మనః' అని సర్వతత్త్వాత్మకమును ఈశ్వరునిరూపమును అగుజగత్తును ఆశ్చర్యముగాఁ జెప్పుటచే, 'సర్వాశ్చర్యమయమ్' అనుచో ఆశ్చర్యశబ్దమునకు ఆశ్చర్యములైన

కాలత్రయమునందుఁ గల సమస్త జగత్తునకును ఆశ్రయమగుటచే దేశకాలపరిచ్ఛేదములకు అనర్హమైనదియు, అన్నిప్రక్కల ముఖములు గలదియు, తన కుచితమ్మైన దివ్యవస్త్రములను దివ్యగంధములపూఁతను దివ్యమాల్యములను దివ్యాభరణములను దాల్చినదియు, దివ్యమ్మైన యనేకాయుధములను నిలువునఁ బట్టుకొనియున్నదియు నైనరూప మును జూపెను.

అవ. దేవశబ్దముచే నిర్దేశించిన యా ప్రకాశమానత్వమునే యిప్పుడు విశేషించి చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ దివి సూర్యసహస్రస్య భవే ద్యుగప దుత్థితా।
యది భా స్సదృశీ సా స్యా ద్భాస స్తస్య మహాత్మనః॥ 12

టీ. దివి=ఆకాశమునందు, సూర్యసహస్రస్య=వేయిసూర్యుల యొక్క, భాః=కాంతి, యుగపత్=ఏకకాలమునందు, ఉత్థితాభవే ద్యది=బయలువెడలినయెడల, సా=అట్టికాంతి, తస్యమహాత్మనః= ఆ మహాత్మునియొక్క, భాసః = కాంతికి, సదృశీ = సమానమైనది, స్యాత్=అగును.

తత్త్వములని యర్థముసేయఁబడినది. 'అనంతమ్' అను విశేషణము స్వరూపమునకే తగిన దైనను ఇచట విగ్రహముయొక్క విశేషణములనడుమ అది యుండుటవలన విగ్రహమే యిచట అనంతమైనదిగా తెలియనగును. ఇట్లు విగ్రహము అనంతమగునేని అది యంతట వ్యాపించునపుడు దానికి తక్కినతత్త్వములవలన అడ్డపాటు ఏదియుఁ గలుగదా యని శంకింపఁదగదు. దానియొక్క శక్తి విశేషమువలన ప్రతిఘాతము దాని కెచ్చటను గలుగదు. కాఁబట్టియే ప్రకృతి మొదలైన సకలజగత్తున కది యాశ్రయమగుట పొసఁ గును. జగత్తునకెల్ల నాశ్రయమగుటచే దేశపరిచ్ఛేదము లేనిదనియు, కాలత్రయమునందు నుగల జగత్తున కాశ్రయమైనదగుటచే కాలపరిచ్ఛేదము లేనిదనియు, ఈరెండుపరిచ్ఛేద ములు లేమిచే అనంత మనఁబడినదనియు గ్రాహ్యము. ఇచట పాఠక్రమమును విడిచి అనుభవక్రమమును గ్రహించి పిదప దానికి పృథక్సిద్ధములైన విశేషణములు గ్రహిం పఁబడుచున్నవి. కనుక మొదట ఆకారప్రతీతిని గలిగించు 'అనేక వక్త్రా'ది విశేషణ

తా. ఆకాశమున సహస్ర సూర్యబింబములకాంతి యేకకాలమునఁ బ్రకాశించినేనియు నది నమ్మహాత్ముని కాంతికి సరి గావచ్చుఁ దగియుండెను. ఇట్లు చెప్పుట *తేజస్సు అపరిమితమైనదని తెలుపుటకొఱకు- అక్షయ తేజస్స్వరూపమని యర్థము.

శ్లో॥ తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్తమనేకధా।
అపశ్య ద్దేవ దేవస్య శరీరే పాణ్డవ స్తదా॥ 13

టీ. పాణ్డవః=అర్జునుఁడు, తదా=అప్పుడు, అనేకధా=నానా విధములుగా, ప్రవిభక్తం=విభజింపబడినదియు, కృత్స్నం=సమస్తమైనదియు నగు, జగత్ = జగత్తును, దేవ దేవస్య = భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణునియొక్క, తత్రశరీరే=ఆ విశ్వరూపమునందు, ఏకస్థం = ఒక ప్రదేశమునందుండు దానినిగా, అపశ్యత్ =చూచెను.

తా. అర్జునుఁడు, అంతములేని పొడవియు వెడల్పును గలదియు, అనంతములైన బాహూదర వక్త్ర నేత్రములుగలదియు, అపరిమిత తేజస్సుగలదియు, అపరిమిత దివ్యాయుధములతోఁగూడినదియు, స్వా

ములకు అర్థముచెప్పి పిమ్మట పృథక్సిద్ధములైన 'దివ్యమాల్యామ్బరా'దులకు అర్థము చెప్పఁబడినది ఈ పృథక్సిద్ధ విశేషణములగు అంబరాదులందును మొదట అంబరము పిదప గంధమాల్యాభరణాయుధములు ధరించు క్రమమునుబట్టి అన్వయము చేయఁబడినదని తెలియునది.

* 'సూర్యసహస్ర' అనుచో 'సహస్ర' అను సంఖ్యనుబట్టి ఆ సంఖ్య మాత్రము గల సూర్యులకంటె నెక్కువ తేజస్సుగలవాఁడని గ్రహింపరాదు; అప్పుడా తేజస్సునకొక పరిమితి కలుగును. కాన 'సహస్ర' అను సంఖ్యకు అపరిమితము అని భావము గ్రహింపఁదగును. అపరిమితతేజస్సు గలవాఁడనుట-అఖండతేజస్స్వరూపుఁడని భావము. వ్యాసానుగ్రహముపలన లభించిన దివ్యచక్షుస్సుచే సంజయుఁడిట్టిరూపమును చూచెనని తోఁచుచున్నది. లేనియెడల భగద్విగ్రహకాంత్యతిశయమును ఇట్లు వర్ణించుటకెట్లు పొసఁగును?

చితములైన యపరిమిత దివ్యభూషణ దివ్యమాల్యాంబర దివ్యగంధాను లేపనములు గలదియును, అనంతాశ్చర్యమయ మైనదియునగు నా దేవదేవుని దివ్యశరీరమునందు, 'బ్రహ్మ మొదలుగాఁగల నానావిధ విచిత్ర దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదులైన భోక్తృవర్గములయొక్కయు భూమ్యాకాశ స్వర్గపాతాలాతలవితల సుతలాది భోగస్థానములయొక్కయు భోగ్యభోగోపకరణములయొక్కయు భేదములచేత అనేకవిధముల భిన్నమై ప్రకృతి పురుషాత్మకమైయున్న సమస్త జగత్తును ['అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే' (గీత-౧౦-౮) 'హన్తతే కథయిష్యామి విభూతీరాత్మనశ్శుభాః' (గీత - ౧౦-౧౯) 'అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః' (గీత - ౧౦-౨౦) 'ఆదిత్యానా మహం విష్ణుః' (గీత-౧౦-౨౧) ఇత్యాది మొదలుకొని 'న తదస్తి వినా యత్స్యా న్మయాభూతం చరాచరమ్। విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్నం మేకాంశేన స్థితో జగత్' (గీత-౧౦-౩౯) అనువఱకుఁ జెప్పఁబడినదానిని] ఒక్కచోట నున్నదానినిగా భగవత్ప్రసాద లబ్ధమై భగవద్దర్శనానుగుణమైన దివ్యచక్షువు గలవాఁడై చూచెను.

శ్లో॥ తత స్స విస్మయావిష్టో హృష్టరోమా ధనఞ్జయః।
ప్రణమ్య శిరసా దేవం కృతాఞ్జలి రభాషత॥ 14

టీ. తతః=భగవద్దివ్య విగ్రహసందర్శనమువలన, విస్మయావిష్టః=ఆశ్చర్యముతోఁ గూడినవాడును, హృష్టరోమా = రోమాంచము గలవాఁడు నగు, సః ధనఞ్జయః = ఆ యర్జునుఁడు, దేవం విశ్వరూపధరుఁడైన శ్రీకృష్ణుని, శిరసా=శిరస్సుచేత, ప్రణమ్య=నమస్కరించి, కృతాఞ్జలిః= చేమోడ్పు గలవాఁడై, అభాషత = పలికెను.

తా. పిమ్మట ధనంజయుఁడు మహాశ్చర్యమగు సమస్తజగత్తును తన దేహమునందొక మూల నిలునంబెట్టుకొని సమస్తమును

నగుపువాఁడై మిక్కిలి యాశ్చర్యములైన యనంత జ్ఞానాది కల్యాణ గుణగణములతోఁగూడి యొప్పుచున్న దేవునిఁజూచి, ఆశ్చరావిష్టుఁడై పులకాంచితగాత్రుఁడగుచు, దండమువలె నేలఁబడి శిరస్సుచే నా విశ్వ రూపధరునకు ప్రణమిల్లి చేతులు ముకుళించి యిట్లనియె.

అర్జున ఉవాచ.

శ్లో॥ పశ్యామి దేవాం స్తవ దేవ దేహే
సర్వాం స్తథా భూతవిశేషసఙ్ఘాన్।
బ్రహ్మాణ మీశం కమలాసనస్థం
ఋషీంశ్చ సర్వా నురగాంశ్చ దివ్యాన్॥ 15

టీ. హే దేవ =ఓ దేవా, తవ=నీయొక్క, దేహే - దివ్యశరీరము నందు, సర్వాన్ =సమస్తమైన, దేవాన్ = దేవతలను, తథా =అట్లె, భూతవిశేషసఙ్ఘాన్ = విశేషప్రాణికోట్లను, బ్రహ్మాణం = చతుర్ముఖ బ్రహ్మను, కమలాసనస్థం= బ్రహ్మమతమునందు నెలకొన్నట్టి, ఈశం =రుద్రుని, సర్వాన్ ఋషీంశ్చ =సకలఋషులను, దివ్యాన్ =ప్రకా శించుచున్న, ఉరగాన్ = వాసుకి మొదలగు నాగేంద్రులను, పశ్యామి= చూచుచున్నాను.

తా. దేవా! సకలదేవతలను, సమస్త ప్రాణివిశేషముల సమూ హములను, అండాధిపతి యగు చతుర్ముఖబ్రహ్మను, బ్రహ్మమతము నం దుండు రుద్రుని, దేవర్షులు మొదలగు ఋషులనెల్లవారిని, ప్రకా శించుచున్న వాసుకి తక్షకుఁడు మొదలయిన సర్పములను, నీ దేహము నందుఁ గనుఁగొనుచున్నవాఁడను.

శ్లో॥ అనేక బాహూదరవక్త్రనేత్రం

పశ్యామి త్వాం సర్వతోఽనన్తరూపమ్।

38
నాన్తం న మధ్యం న పున స్తవాదిం
39
పశ్యామి విశ్వేశ్వర విశ్వరూప॥ 16

టీ. విశ్వేశ్వర = ప్రపంచనియామకుఁడవగు, హేవిశ్వరూప = విశ్వరూపధరుఁడ వయినయోస్వామీ, త్వాం = నిన్ను, అనేక బాహూదరవక్త్రనేత్రం = అనేకభుజములును ఉదరములును నేత్రములును గలవానినిగాను, అనన్తరూపం = పరిమాణము లేని ఆకారముగలవానిని గాను, సర్వతః = అంతటను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను. పునః = మఱల, తవ = నీయొక్క, ఆదిం = మొదలును, న పశ్యామి = చూడకున్నాను, మధ్యం = మధ్యమును, న = చూడకున్నాను, అన్తం = తుదను, న = కానను.

తా. అనేకములగు బాహువులును ఉదరములును ముఖములును నేత్రములును గలిగి పరిమాణము లేని యాకారముగల నిన్ను అంతటం గనుఁగొనుచున్నవాఁడ. ప్రపంచనియామకుఁడా! విశ్వశరీరా! నీవు అనంతుఁడ వగుటచే నీరూపమునకు ఇది యాది యనియు ఇది మధ్యమనియు ఇది యంతమనియును నాకుఁ గనఁబడకయున్నది.

40
శ్లో॥ కిరీటినం గదినం చక్రిణం చ
తేజోరాశిం సర్వతోదీప్తిమన్తమ్।
పశ్యామి త్వాం దుర్నిరీక్ష్యం సమన్తా
ద్దీప్తానలార్కద్యుతి మప్రమేయమ్॥ 17

టీ. తేజోరాశిం = కాంతిపుంజమైన వాఁడవును, సర్వతోదీప్తిమన్తం = అంతటను వ్యాపించునట్టి ప్రకాశముతోఁ గూడినవాఁడవును,

దీప్తానలార్కద్యుతిం = జ్వలించెడి యగ్నిసూర్యులకాంతివంటి తీవ్రకాంతి గలవాఁడవును, సమన్తాత్ = విగ్రహ ప్రదేశమునం దెచటనైనను, దుర్నిరీక్ష్యం = చూచుటకుఁదరముగాని వాఁడవును, అప్రమేయం = కొలఁదిపెట్ట శక్యముగాని వాఁడవునగు, త్వాం = నిన్ను, కిరీటినం = కిరీటాదిభూషణములు గలవానినిగాను, గదినం చక్రిణంచ = గద చక్రము మొదలగు ఆయుధములు గలవానినిగాను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

తా. * తేజోరాశివై, అంతట నిండిన దీప్తులవలన నేత్రపర్వను జూడశక్యము గాక, జ్వలించుచున్న సూర్యాగ్నుల తేజస్సువంటి తీవ్రతేజస్సు గలిగి, కొలఁదిపెట్ట శక్యము గాకయుండు నిన్ను, కిరీటాది భూషణములను చక్రగదాద్యాయుధములను ధరించినవానినిఁగాఁ గనుఁగొనుచున్నవాఁడను.

---

* ఇందును పాఠక్రమమును విడిచి అనుభవక్రమమున అన్వయము సేయఁబడినది. 'తేజోరాశిమ్' అని ధర్మిస్వరూపము నిర్దేశింపఁబడినది. తేజస్స్వరూపుఁడనుట. 'సమన్తాద్దీప్తిమన్తమ్' అనుటచే, అస్య భాసా సర్వమిదం 'భాతి' అని ప్రభయొక్క సర్వవ్యాపిత్వము చెప్పఁబడినది. దుర్నిరీక్ష్యత్వమునకు హేతువు దీప్తానలార్కద్యుతి కలిగియుండుట. ఇచట ద్యుతియనఁగా కిరణరూపమైన తేజస్సు గ్రహించినచో 'దీప్తిమన్తమ్' అనుదానితో దీనికి పునరుక్తి కలుగదు. లేదా 'దీప్తిమన్తమ్' అనుచో ప్రభయొక్క సర్వవ్యాపిత్వము 'దీప్తానలార్కద్యుతిమ్' అనుచో ఆప్రభయొక్క దుర్నిరీక్ష్యత్వము కలిగించునంతటి తీవ్రత్వమును గ్రహించినను పునరుక్తి కలుగదు. ఇట్లు 'తేజోరాశిమ్' మొదలైన విశేషణములవలన ఈశ్వరుని సామాన్యముగా గ్రహించుటయు, 'కిరీటినం' ఇత్యాదులవలన అతనికి కిరీటచక్రాద్యసాధారణ చిహ్నములచే సర్వేశ్వరుఁడుగా విశేషించి గ్రహించుటయును తెలియునది. 'కిరీటినం' అనుట తక్కిన భూషణవర్గమునకు, 'గదినం చక్రిణం' అనుట తక్కిన ఆయుధవర్గమునకును ఉపలక్షణమని తెలియునది. మఱియు భూషణవర్గములో కిరీటమును నిర్దేశించుట సర్వేశ్వరత్వమును తెలుపుటకనియు, ఆయుధవర్గములో గదాచక్రములను నిర్దేశించుట అవి భగవంతునికి మాత్రము అసాధారణములై యుండుటచేత ననియు గ్రాహ్యము.

శ్లో॥ *త్వ మక్షరం పరమం వేదితవ్యం
41
త్వ మస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్।
42
త్వ మవ్యయ శ్శాశ్వతధర్మగోప్తా
సనాతన స్త్వం పురుషో మతో మే॥ 18

టీ. వేదితవ్యం=తెలియవలసిన, పరమం_ప్రకృతికంటె పరమైన జీవునికంటెను పరమమైన, అక్షరం _ అక్షరశబ్దవాచ్యమైన వస్తువు, త్వం=నీవు; అస్య విశ్వస్య=ఈ ప్రపంచమునకు, పరం=గొప్ప, నిధానం _ఆధారభూతమైనవాఁడవు, త్వం=నీవు; అవ్యయః వికారము లేనివాఁడవు; త్వం = నీవు; శాశ్వతధర్మగోప్తా = నిత్యమైన వేదవిహితధర్మములను పాలించువాఁడవును, సనాతనః_పురాణుఁడవైన, పురుషః_పురుషుఁడవును, త్వమేవేతి=నీవేయని, మే=నాకు, మతః=తెలిసినది.

తా. 'ద్వే విద్యే వేదితవ్యే' ఇత్యాదివాక్యములచే నుపనిషత్తులయందు తెలియఁదగినదిగా నిర్దేశింపఁబడు పరమమైన యక్షరము నీవే. ఈ సమస్తప్రపంచమునకు పరమాధార భూతుఁడవు నీవే. స్వరూపగుణ విభూతులందు ఎల్లప్పుడు నొక్కరూపున నుండువాఁడవు నీవే. నిత్యమగు వైదికధర్మమును ఇటువంటి యవతారములచేత రక్షించువాఁడవు నీవే. 'వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్తమ్' (పురుష

* ఇందు త్వమ్' శబ్దములు ముందు మాంసపుఁగన్నులకు గోచరించిన యాకారమును ఇప్పుడు అనువదించుచున్నవనియు తక్కిన 'అక్షరం' మొదలైన శబ్దములు దివ్యచక్షువు లభించినపిదప సాక్షాత్కరించిన యాకారమును జెప్పుచున్నవనియు వివేచించుకొనవలయును. మున్ను మాంసచక్షువులకు యదుకులతిలకుఁడుగా నగపడుచుండిన నీవు ఇప్పుడు దివ్యచక్షువునకు 'అక్షరమ్' మొదలైనవాఁడుగా సాక్షాత్కరించుచున్నావనుట. నిధాన మనఁగా ఆధారము. పరం నిధాన మగుటచే ఆధారభూతులకును ఆధారభూతుఁడవైనవాఁ డనుట.

సూక్త) 'పరాత్పరం పురుషమ్' (ముండ, 3-౨-౮) ఇత్యాదులందుఁ జెప్పఁబడిన పురాణపురుషుఁడును నీవే యని నా కిప్పుడు తెలిసినది. యదుకులతిలకుఁ డని మున్ను నేను తలఁచియుండిన నీ విప్పుడు ఇట్టి వాఁడవుగా నాకు సాక్షాత్కరించితివి అని యర్థము.

43 44
శ్లో॥ అనాదిమధ్యాన్తమనన్తవీర్య
45 46
మనన్తబాహుం శశిసూర్యనేత్రమ్।
పశ్యామి త్వాం దీప్తహుతాశవక్త్రం
స్వతేజసా విశ్వమిదం తపన్తమ్॥ 19

టీ. అనాదిమధ్యాన్తం=ఆదిమధ్యాంతరహితుఁడవును, అనన్తవీర్యం=అపరిమితపరాక్రమము గలవాఁడవును, అనన్తబాహుం=అనేక బాహువులు గలవాఁడవును, శశిసూర్యనేత్రం = చంద్రసూర్యులవంటి నేత్రములు గలవాఁడవును, దీప్తహుతాశవక్త్రం = జ్వలించెడి యగ్నిహోత్రునివంటి ముఖము గలవాఁడవును, స్వతేజసా = నీ తేజస్సుచేత, ఇదం = ఈ, విశ్వం = ప్రపంచమును, తపన్తం = తపింపఁజేయుచున్న వాఁడవు నగు, త్వాం=నిన్ను, పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. ఆదిమధ్యాంతరహితుఁడును, అనవధికాతిశయవీర్యుఁడును =(వీర్యశబ్దము ప్రదర్శనార్థము గనుక అనవధికాతిశయ జ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తి తేజస్సులకు నిధి యగు వాఁడని యర్థము), అసంఖ్యేయములగు బాహువులు గలవాఁడును- (బాహువులను ప్రదర్శనార్థము గావున అనంత బాహూదర పాదవక్త్రములు గలవాఁడును). *చంద్రునివలెను సూర్యునివలెను ప్రసాదముతోను ప్రతాపముతోను గూడినసకలనేత్ర

---

* అనేక నేత్రములు కలిగియుండుటచే 'శశిసూర్యనేత్రమ్' అనుటకు చంద్ర సూర్యులే నేత్రములుగాఁ గలిగియుండునట్లు అర్థము చేయుట యొప్పదు. కావున శశి

ములుగలవాఁడును-[నమస్కారాదులు సేయుచున్న దేవాదులకు అనుకూలుర యెడ ప్రసాదము, వారికివిపరీతులయిన అసురరాక్షసాదులయెడ ప్రతాపము. 'రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవన్తి । సర్వే నమస్యన్తిచ సిద్ధసఙ్ఘాః' (గీత-౧౧-౩౬) అనికదా మీఁద చెప్పఁబడెడిని.] జ్వలించుచున్న ♦ కాలాగ్నివలె సంహారానుగుణమైన ముఖము గలవాఁడును, తన తేజస్సుచేత ఈ ప్రపంచమును తపింపఁజేయుచున్నవాఁడును అగు నిన్నుఁ జూచుచున్నాను. (తేజస్సనఁగా పరులను క్రిందుపఱచు సామర్థ్యము).

అనఁగా *నీవు నిన్నుగుఱించి నాకుఁ బూర్వ ముపదేశించినట్లె నిన్ను సర్వమును సృజించువానినిగాను, సర్వమున కాధారభూతునిఁగాను, సర్వమును ప్రశాసించువానినిగాను, సర్వమును సంహరించువానినిగాను, జ్ఞానాద్యపరిమితగుణసాగరునిఁగాను, ఆదిమధ్యాంత రహితునిఁగాను, ఇట్టి దివ్యదేహము గలవానినిగాను, ఇప్పుడు కన్నులారఁ గాంచుచున్నాను అని యర్థము. ♦ఒక్క దివ్యదేహమునందు అనేకము

వలె ప్రసాదమును, సూర్యునివలె ప్రతాపమును జూపు నేత్రములు గలవాఁడని యర్థము గ్రాహ్యము. అయినను కొన్ని నేత్రములు ప్రసాదమును కొన్ని ప్రతాపమును జూపెడినా? లేక ఒక్కొక్కటియు ఏకకాలముననే ప్రసాదప్రతాపములను జూపెడినా? అన్న, యెడల, ఒక్కొక్కటియును ప్రసాదప్రతాపములను జూపెడినని తెలియునద్ది, ఎట్లన, అనుకూలురై నమస్కారాదులుసేయు దేవాదులయెడల ప్రసాదమును, ప్రతికూలురైన రాక్షసాదులయెడల ప్రతాపమును, ఒక్కొక్క నేత్రమును చూపును.

♦హుతాశనుఁడే వక్త్రముగా నుండునట్లు ఇచట చెప్పరాదు. అగ్నివసుగణము లం దంతర్భూతుఁడై యీశ్వరునియం దునికి గలవాఁడని వేఱుగా చెప్పఁబడెడిని. కాన 'కాలానలసన్నిభాని' అని మీఁదఁ జెప్పఁబడునట్లే యిచటను హుతాశనునివలెనున్నట్టి అనియే గ్రాహ్యము.

* అంతకు మానుపు అర్జునుఁడు ఉపదేశమూలమున విన్నట్టియు నిప్పుడు దివ్యచక్షువుమూలమున కన్నట్టియు భగవదాకారమెల్ల నిందు సంకలితమై యున్నది.

♦వృక్షముయొక్క బోదె యొక్కటినుండి కొమ్మలును శాఖలును పైకిని క్రిందికిన్ని

లైన ఉదరాదులు ఎట్లు? అన్నచో, అది యిట్లు పొసగుచున్నది. దాని కటిప్రదేశము ఒక్కటియె. అది కొలఁదిలేని పరిమాణము గలది గావున దానినుండి మీఁదుగా పూర్వము చెప్పఁబడిన ఉదరాదులును, క్రిందుగా పూర్వము చెప్పఁబడిన దివ్యపాదములును సాఁగినవగుచున్నవి. అందు ఒక్కొక్క ముఖమున నేత్రములు రెండేసియునియు గ్రహించుటచే విరోధము గలుగదు.

అవ. ఇటువంటినిన్నుఁ జూచి దేవాదులును నేనును భీతుల మగుచున్నా మనుచున్నాఁడు.

47

శ్లో॥ ద్యావాపృథివ్యో రిద మన్తరం హి
వ్యాప్తం త్వ యైకేన దిశశ్చ సర్వాః।
దృష్ట్వాఽ ద్భుతం రూప ముగ్రం తవేదం
48
లోకత్రయం ప్రవ్యథితం మహాత్మన్॥ 20

టీ. ద్యావాపృథివ్యోః = ఊర్ధ్వలోకములయొక్కయు అధోలోకములయొక్కయు, ఇదం = ఈ, అన్తరం = మధ్యప్రదేశము, ఏకేన = ఒక్కఁడవైన, త్వయా = నీచేత, వ్యాప్తం హి = వ్యాపింపఁబడి యున్నదిగదా. సర్వాః = సమస్తములగు, దిశశ్చ = దిక్కులును,

---

వ్యాపించినట్లే కటి యొక్కటినుండి హస్తాదులును సాఁగుట నెఱుంగునది. కొమ్మలును వేళ్ళును పెక్కులైనను బోదె యొక్కటినిబట్టి అవి యన్నియు నొకవృక్షముగా గ్రహింపఁబడునట్లు ఉదరపాదాదు లనేకములైనను కటి యొక్కటి యగుటచే అన్నియును జేరి యొకవిగ్రహమే యగునని గ్రాహ్యము. ఇట్టి విగ్రహమునందలి ఒక్కొక్క ముఖమునకు రెండేసి నేత్రములుగా గ్రహించినను ఆయొక్కరూపమునకు పెక్కు నేత్రములుగా గ్రహించినను ఆయొక్కరూపమునకు పెక్కునేత్రములు కలిగియుండుట విరుద్ధము కానేరదు.

(వ్యాప్తాః=వ్యాపింపఁబడియున్నవి). హేమహాత్మన్ = గొప్పదైన మనోవృత్తిగలవాఁడా, ఉగ్రం=భయంకర మయినదియు, అద్భుతం =ఆశ్చర్యకరమయినదియు నగు, తవ=నీయొక్క, ఇదం రూపం= ఈ విశ్వరూపమును, దృష్ట్వా=చూచి, లోకత్రయం = అనుకూల ప్రతికూల మధ్యస్థులు అను మూఁడువిధములైన జనులు, ప్రవ్యథితం =మిక్కిలి భీతిఁ జెందియున్నారు.

తా. *(ద్యుశబ్దమును పృథివీశబ్దమును రెండును వరుసగా
49
మీఁదిలోకములకును క్రిందిలోకములకును ప్రదర్శకములు, దివికిని పృథివికిని నడుమఁ గల అవకాశమందే సమస్తలోకములు ఉన్నవి.) ఇట్లు ఊర్ధ్వలోకములును అధోలోకములును నెఱసియున్న యీ యవకాశ మంతయును అన్నిదిక్కులును నీవే వ్యాపించి యున్నాఁడవు. ఓ యపరిచ్ఛేద్యమనోవృత్తీ! యుద్ధము చూడఁగోరి వచ్చిన బ్రహ్మాది దేవాసుర పితృగణ సిద్ధగంధర్వ యక్ష రాక్షసులందు ప్రతికూలురు అనుకూలురు మధ్యస్థులు అను ♦మూఁడు విధములైన లోకులెల్ల
50
వారును అనంతాయామవిస్తార మైనదగుటచే అత్యద్భుతమై అతి

---

* ఇట ద్యుశబ్దమువలన మీఁదిలోకములను పృథివీశబ్దమువలన క్రిందిలోకములను గ్రహించునది. అట్లు గ్రహింపక భూమి యనియు ఆకాశమనియు గ్రహించిన యెడల నప్పుడు, మిక్కిలి మహత్తైన దని ముందు చెప్పఁబడిన విగ్రహము ఇచట క్రింది మీఁదిలోకము లన్నిట వ్యాపింపక, భూమ్యాకాశములకు నడుమనుండు కొంత ప్రదేశమునందు వ్యాపించినదని అసంగతముగా నేర్పడును. అంతరమనఁగా నడిమిప్రదేశము కాదు. ఇట అవకాశము (అనఁగా వ్యాప్తమైయుండు బయలు) అని గ్రహించునది. కావున క్రిందనూ మీఁదను ఉండు అన్నిలోకములు దేనిలో నున్నవో అట్టి అనంతమైన యీ యవకాశమునందు అని యర్థము. ఇట్టి యవకాశముననే అనంతాయామవిస్తారము గల విగ్రహము వ్యాపింపఁగూడు నని గ్రాహ్యము.

లోకత్రయమ్' అనఁగా పృథివ్యాదిలోకములు గాదు. అచేతనములగువానికి

భయంకరమైయుండు నీరూపమును జూచి మిక్కిలి భీతి నొందినవారయిరి.

వీరికిఁగూడ అర్జునునకుంబోలె విశ్వమున కాశ్రయ మగు తన రూపమును సాక్షాత్కరించుటకు సాధనమైన దివ్యచక్షువును భగవంతుఁ డొసఁగినాఁడు. ఎందులకనఁగా, అర్జునునకు తన యైశ్వర్యము సర్వమును జూపుటకు. కాఁబట్టి 'దృష్ట్వాద్భుతం రూప ముగ్రం తవేదం లోకత్రయం ప్రవ్యథితం మహాత్మన్' అని యిది చెప్పబడెడిని.

వ్యథ కలుగదు. కాఁబట్టి అనుకూల ప్రతికూలమధ్యస్థు లనఁబడు త్రివిధజను లని యర్థము. మఱియు విశ్వరూపము అర్జునుఁడుతప్ప తక్కిన మనుష్యులు చూడమిచే, లోక మనఁగా మనుష్యులుతప్ప తక్కిన బ్రహ్మదేవాసుర పితృగణసిద్ధగంధర్వరాక్షసు లనిమాత్రము గ్రహింపఁదగును. వీరందఱును యుద్ధమును జూచుకుతూహలముచే నచ్చట వచ్చి చేరియుండిరి గాన ఈ జనము నెల్ల నర్జునుఁడు చూచి వారు ప్రతికూలానుకూలమధ్యస్థులని మూఁడువిధములుగా నుండుటచే 'లోకత్రయమ్' అని నిర్దేశించినాఁడు. ఇది యటుండ భగవంతుఁడు తనకు శిష్యభూతుఁడై నిరతిశయభక్తిగలిగి మిక్కిలి ప్రపన్నుఁడైన యర్జునునికి మాత్రమే తన విశ్వరూప విగ్రహమును దర్శించుటకు దివ్యచక్షువు ననుగ్రహించెను గాన వాఁడుమాత్రమె దానిని దర్శింపశక్తుఁడు గాని తక్కిన దేవాదులు శక్తులుకారు. మఱియు మీఁద 'దేవా అప్యస్యరూపస్య నిత్యం దర్శనకాఙ్క్షిణః' అనుచో దేవాదులు దర్శింపఁగోరుట తెలియుచున్నదేకాని తమంతట దర్శించినవారైరని తెలియలేదు. కాఁబట్టి దర్శింపఁజాలని దేవాదులు దానిని దర్శించి భీతినొందిరని యర్జునుఁడు చెప్పుట యెట్లు పొసఁగు ననినయెడల దేవాదులకుఁగూడ భగవంతుఁడు దివ్యచక్షువు నిచ్చినాఁడని తెలియవలయును. అర్జునునికివలె వారికిఁగూడ దివ్యచక్షువు నియ్య నేల యనఁగా అర్జునునివలె వారికిఁగూడ దర్శనకాంక్ష యుండుటవలనను, వారికి అట్టి సాక్షాత్కారము లభింపఁదగిన సుకృతపరిపాక మొదవఁ గూడుటచేతను, క్షుద్రు లెట్లో అట్టే మిక్కిలి మహనీయులగు దేవాదులుకూడ తన విశ్వరూపమునుజూచి భయపడుటను తెలుపుటచే అర్జునునకు తన నిరంకుశైశ్వర్యము ప్రకాశింపఁజేయఁగూడు ననుతలంపుచేతను, అట్లు ప్రకాశింపఁజేయుట తనప్రకృతి యుద్ధకార్యమున కుపయుక్త మగుటచేతను, వారికిఁగూడ దివ్యచక్షువు నిచ్చినాఁడని గ్రహించునది.

49
శ్లో॥ అమీ హి త్వా సురసఙ్ఘా విశన్తి
50
కేచి ద్భీతాః ప్రాఞ్జలయో గృణన్తి।
51 52
స్వస్తీ త్యుక్త్వా మహర్షి సిద్ధసఙ్ఘాః
53
స్తువన్తి త్వాం స్తుతిభిః పుష్కలాభిః॥ 21

టీ. అమీ=(యుద్ధము చూడవచ్చిన) ఈ, సురసఙ్ఘాః = బ్రహ్మాది దేవతా సమూహములు, త్వాం = నిన్ను (నీ సమీపమును), విశన్తి=చొచ్చుచున్నవి, కేచిత్ = కొందఱు, భీతాః = భయము నొందినవారై, ప్రాంజలయ (స్సన్తః) = చేమోడ్పు గలవారగుచు, గృణన్తి=స్తుతించుచున్నారు, మహర్షి సిద్ధసఙ్ఘాః=మహర్షులయొక్కయు సిద్ధులయొక్కయు సమూహములు, స్వస్తి=క్షేమము, (అస్తు=అగుఁ గాక), ఇతి=అని, ఉక్త్వా=పలికి, పుష్కలాభిః = సంపూర్ణములగు-*నీ మహత్త్వమునకు అనురూపములైనయనుట, స్తుతిభిః=స్తోత్రముల చేత, త్వాం=నిన్ను స్తువన్తి=నుతించుచున్నారు.

54
తా. యుద్ధము చూడవచ్చిన యీ యుత్కృష్టులయిన దేవతాసమూహములు విశ్వాశ్రయుఁడవైన నిన్నవలోకించి హృష్టమనస్కులై నీసమీపమునకు వచ్చుచున్నారు. వారిలో కొందఱు అత్యద్భుతమైన నీయాకారము నాలోకించి వెఱచినవారలై కృతాంజలు లగుచు తమతమ జ్ఞానముకొలఁదిని స్తుతిరూపములయిన శ్రుతిసిద్ధ వాక్యముల నుచ్చరించుచున్నారు. పదావరయాథాత్మ్యము నెఱిఁగిన

* 'భవదను రూపాభిః' అని భాష్యమూలము. దీనికి 'భగవదనురూపాభిః' అని పాఠాంతరము, అపుడు భగవంతున కనురూపములైన యని యర్థము.

యితరులగు భృగ్వాది మహర్షులును సనకాది సిద్ధులును ♦స్వస్తి యని పలికి నీ మహిమకుఁ దగిన పుష్కలములగు స్తోత్రములచే నిన్ను నుతియించుచున్నారు.

55 అవ.

శ్లో॥ రుద్రాదిత్యా వసవో యేచ సాధ్యా
విశ్వేఽశ్వినౌ మరుత శ్చోష్మపాశ్చ।
గన్ధర్వ యక్షా సురసిద్ధ సఙ్ఘా
వీక్షన్తే త్వాం విస్మితా శ్చైవ సర్వే॥ 22

టీ. రుద్రాదిత్యాః=ఏకాదశరుద్రులును ద్వాదశాదిత్యులును, వసవః=అష్టవసువులును, యే సాధ్యాః=సాధ్యు లనుపేరు గలవారెవరో, (తే)చ = వారును, విశ్వే = విశ్వేదేవతలును, అశ్వినౌ = ఇద్దఱు అశ్విదేవతలును, మరుతశ్చ=మరుత్తులును, ఊష్మపాశ్చ = పితృదేవతలును, గన్ధర్వయక్షాసురసిద్ధసఙ్ఘాః=హాహాహూహూ ప్రభృతి గంధర్వులయొక్కయు కుబేరాదియక్షులయొక్కయు విరోచనాదిరాక్షసుల యొక్కయు కపిలాది సిద్ధులయొక్కయు సమూహములును, (ఏతే) సర్వేచ=వీరందఱును, విస్మితాస్సన్తఏవ = ఆశ్చర్యపడినవా రగుచునే, త్వాం=నిన్ను, వీక్షన్తే = చూచుచున్నారు.

తా. రుద్రులును, ఆదిత్యులును, వసువులును, సాధ్యులును, విశ్వేదేవతలును, అశ్వినులును, మరుత్తులును, పితృగణములును, మఱియునుం దక్కిన గంధర్వయక్షరాక్షస సిద్ధసమూహములును అందఱును ఆశ్చర్యమును బొంది నిన్నుఁ జూచుచున్నారు.

♦ ఇచట స్వస్తియనుట భక్తులు భక్తిపారవశ్యమున భగవంతుని గుఱించిచేయు మంగళాశాసనముగాఁగాని లేక సేవ్యులైనవారిని సేవకులైనవారు దర్శింపఁగానే చెప్పునట్టి స్వస్తిశబ్దముగాఁగాని గ్రాహ్యము.

'ఊష్మభాగా హి పితరః' అను శ్రుతివలన ఇచట 'ఊష్మపాః' అనఁగా పితృదేవతలు అని గ్రహించునది.

56 అవ.

శ్లో॥ రూపం మహత్తే బహువక్త్రనేత్రమ్
మహాబాహో బహుబాహూరుపాదమ్।
బహూదరం బహుదంష్ట్రాకరాళమ్
57
దృష్ట్వా లోకాః ప్రవ్యథితా స్తథాఽహమ్॥ 23

టీ. హే మహాబాహో=పరాక్రమాదో్యగకములయిన గొప్ప భుజములు గలవాఁడా, బహువక్త్రనేత్రం=అనేకముఖములును నేత్రములును గలదియు, బహుబాహూరుపాదం = అనేక భుజములును తొడలును, పాదములునుగలదియు, బహూదరం=అనేకములగు కడుపులు కలదియు, బహుదంష్ట్రాకరాళం=అనేకములయిన కోఱలచేత భయంకరమైనదియునగు, తే=నీయొక్క, మహత్ రూపం=గొప్ప రూపమును, దృష్ట్వా=చూచి, లోకాః = ప్రతికూలానుకూలమధ్యస్థు లనఁదగిన త్రివిధజనులును, ప్రవ్యథితాః=అధిక భయముతో వణఁకు చున్నారు. అహం=నేను, తథా=అట్లె, భయపడుచున్నాను.

తా. మహాభుజా! అనేక ముఖములును, సంఖ్యలేని నేత్రములును, అపరిమితములగు బాహువులును, అనేకములగు తొడలును, బాహుపాదములును, పెక్కులగు కడుపులును గలిగి పెక్కులైన కోఱలచేత భయంకరమయినదగు నీయట్టి గొప్పయాకారమునుజూచి, ప్రతికూలురు ననుకూలురు మధ్యస్థులు నని మూఁడు తెఱఁగులవారం డ్రందఱు నతిభయముతో వణఁకుచున్నారు. అట్లే నేనును భయపడు చున్నవాఁడ.

శ్లో॥ నభస్స్పృశం దీప్త మనేకవర్ణం
వ్యాత్తాననం దీప్తవిశాలనేత్రమ్।
58
దృష్ట్వా హి త్వాం ప్రవ్యథితాన్తరాత్మా
59
ధృతిం న విన్దామి శమంచ విష్ణో॥ 24

టీ. హే విష్ణో=ఓ సర్వవ్యాపి యగువాఁడా, నభస్స్పృశం=పరమాకాశము నంటియున్నవాఁడవును, దీప్తమ్ = ప్రకాశించుచున్నవాఁడవును, అనేకవర్ణం = పెక్కురంగులు గలవాఁడవును, వ్యాత్తాననం = తెఱవఁబడిన నోరులుగలవాఁడవును, దీప్త విశాలనేత్రం = ప్రకాశించుచున్న విశాలములయిన నేత్రములు గలవాఁడవును అగు, త్వాం=నిన్ను, దృష్ట్వా=చూచి, ప్రవ్యథితాన్తరాత్మా=అత్యంత భీతిఁజెందిన మనస్సు గలవాఁడ నగుచు, ధృతిం=దేహముధరించుటను, శమంచ = మనస్సుయొక్కయు నింద్రియములయొక్కయు ఉపశాంతిని, నవిన్దామి హి=పొందకున్నానుగదా.

తా. ప్రకృతితత్త్వమునకును దాని వికారములకును సర్వావస్థలందలి పురుషునకును ఇట్లన్నిటికిని ఆశ్రయమగుటచే 'నభస్స్పృశమ్' అని చెప్పుటవలనను 'ద్యావాపృథివ్యోరిద మన్తరంహి వ్యాప్తమ్' అని పూర్వము చెప్పఁబడి యుండుటవలనను నభశ్శబ్దము, 'తదక్షరే పరమే వ్యోమన్' (తై-నా౽రా. ౬-౧-౨) ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్' (పురుషసూ) 'క్షయ న్తమస్య రజసః పరాకే' (సామ- ఉత్తర. ౧౮౭-౨ ౪) 'యోఽస్యాధ్యక్షః పరమేవ్యోమన్' (యజు. ౨ అష్ట-౮-౯౬) ఇత్యాది శ్రుతులచే సిద్ధమై త్రిగుణప్రకృతిని గడచిన పరమవ్యోమమును చెప్పెడిని. సర్వలోక వ్యాపకుఁడవైన యోవిష్ణుమూర్తీ!

* పరమాకాశము నొరయుచు, ప్రకాశమానుఁడ వై, అనేక వర్ణములతోను తెఱవఁబడియుండు నోళ్ళతోను జ్వలించుచున్న విశాల నేత్రములతోను నుండు ని న్నవలోకించి మనం బత్యంతభీతి నొంది దిటను బడయకున్నాను. (అనఁగా దేహమును నిలఁబెట్టలేకున్నాను.) మనస్సునకును ఇంద్రియములకును ఊఱట నొందకున్నాను. అనఁగా సర్వవ్యాపియు అతిమాత్రుఁడును అత్యద్భుతుఁడును అతిఘోరుఁడు నగునిన్నుఁ జూచి భయముచే నవయవములు వెలవెలపోవ మనస్సు కలఁతనొంది యున్నాఁడ నని యర్థము.

60 అవ.

శ్లో॥ దంష్ట్రాకరాళాని చ తే ముఖాని
దృష్ట్వైవ కాలానలసన్నిభాని।
దిశో న జానే నలభే చ శర్మ
ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస॥ 25

టీ. హే దేవేశ = బ్రహ్మాది దేవతలకును అధిపతి యైనవాఁడా, దంష్ట్రాకరాళాని = కోఱలచే భయంకరములైనవియు, కాలానలసన్నిభాని = ప్రళయకాలాగ్నితో సమానములైనవియునగు, తే = నీయొక్క ముఖాని = ముఖములను, దృష్ట్వా ఏవ = చూచినమాత్రమున, దిశః = దిక్కులను, న జానే = తెలియకున్నాను, శర్మచ = సుఖమును, న లభే = పొందకయున్నాను, హే జగన్నివాస = జగత్తులకాశ్రయమైన వాఁడా, ప్రసీద = ప్రసన్నుఁడ వగుము.

తా. కోఱలచే భయంకరములై యుగాంతకాలాగ్నివలె సర్వ సంహారమునకుఁ బూనిన నీ ముఖములను చూచిన మాత్రమున

* నభ స్పృశమ్' అనుచో నభస్సు అనఁగా సామాన్యమైన ఆకాశము గాదు. అక్షేని, సవికారసర్వావస్థ ప్రకృతిపురుషాత్మకమైనజగత్తునకంతయు నాశ్రయమైయుండు

దిక్కుల నెఱుఁగలేక సుఖము వడయఁజాలకయున్నవాఁడ. జగన్నివాసా! బ్రహ్మాదులగు ఈశ్వరులకును పరమమహేశ్వరా, ప్రసన్నుండవగుము. నేను నిమ్మళపాటు నొందునట్లుచేయుమని యర్థము.

అవ. ఇట్లు సమస్త జగములయొక్క స్థితిప్రవృత్తులు తనకు లోనైయుండుట నర్జునునకుఁ జూపుచు పార్థసారథి యను భగవంతుఁడు కౌరవులయందును పాండవులయందును రాజవేషములతోఁ బుట్టి ప్రవర్తిల్లుచున్న అసురాంశసంభవుల నెల్ల సంహరించుటచే తాను జేయఁదలఁచుకొన్న[I] భూభారనివృత్తిని తానే చేయఁబోవుచున్నవాఁడుగా[II] అర్జునునకుఁ జూపెను. అర్జునుఁడును భగవంతునియొక్క స్రష్టృత్వాదులను[III] సర్వైశ్వర్యమును కన్నులారఁ గాంచుచో, సర్వాత్ముఁడగు నాభగవంతునియందే ధార్తరాష్ట్రులు మొదలైనవారికి కలుగనున్న యుపసంహార మింకను కలుగకున్నను భగవత్ప్రసాదలబ్ధమైన దివ్యచక్షువుచే దాని నిప్పుడు కనుగొనుచున్నవాఁడై యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

61

శ్లో॥ అమీ సర్వే ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రా
స్సర్వే స్సహై వావనిపాలసఙ్ఘైః।

విగ్రహము ఈ పరిమితమైన యాకాశమువఱకే యున్నది యని యసంగతముగా సిద్ధించును. మఱియు 'ద్యావా పృథివ్యోః' అని యీ సామాన్యములయిన ఆకాశాదులెల్ల పూర్వమే చెప్పఁబడి యుండుటవలన మరల నిచట దానినే చెప్పుట పునరుక్తి యగును. కావున ఇట నభస్సు అనగా 'తదక్షరే...' ఇత్యాది శ్రుతులవలన సిద్ధించునదియు త్రిగుణప్రకృతి నతిక్రమించినదియు నైన పరమాకాశమని గ్రహించునది.

భీష్మ ద్రోణ స్సూతపుత్ర స్తథాఽసౌ
సహాస్మదీయై రపి యోధముఖ్యైః॥ 26
వక్త్రాణి తే త్వరమాణా విశన్తి
దంష్ట్రాకరాళాని భయానకాని।
కేచి ద్విలగ్నా దశనా న్తరేషు
సందృశ్యన్తే చూర్ణితై రుత్తమాఙ్గైః॥ 27

టీ. అమీ = ఈ, సర్వే = సమస్తమైన, ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రాః = ధృతరాష్ట్రుని పుత్రులగు దుర్యోధనాదులను, భీష్మః = భీష్ముఁడును, ద్రోణః = ద్రోణుఁడును, అసౌ = ఈ, సూతపుత్రః = సూతుని కొడుకైన కర్ణుఁడును, సర్వైః = సమస్తములగు, అవనిపాలసఙ్ఘైః సహైవ = ఆ పక్షమునందలి రాజుల సమూహముతోఁ గూడనే, తథా = అట్లే, అస్మదీయైః = మా పక్షమువారగు; యోధముఖ్యైరపి సహ = కొందఱు వీరశ్రేష్ఠులతోఁగూడను, దంష్ట్రాకరాళాని = కోఱలచే వికారరూపములయినవియు, భయానకాని = భయంకరములైనవియునగు, తే = నీ యొక్క, వక్త్రాణి = ముఖములను, త్వరమాణాః = త్వరపడుచున్నవారై, విశన్తి = ప్రవేశించుచున్నారు, కేచిత్ = వారిలో కొందఱు, దశనాన్తరేషు = పండ్లసందులయందు, విలగ్నాః = చిక్కుకొనినవారై, చూర్ణితైః = పొడుముచేయఁబడిన, ఉత్తమాఙ్గైః = శిరస్సులతోఁడ, సందృశ్యన్తే = చూడఁబడుచున్నారు.

తా. ధృతరాష్ట్ర పుత్రులైన యీ దుర్యోధనాదులందఱును, భీష్మద్రోణకర్ణాదులును, ఆ పక్షమునందలి తక్కిన సమస్త రాజలోకమును, మన బలమునందుఁ గలవీరశ్రేష్ఠు లనేకులును, త్వరతోఁ గూడినవారై కోఱలచే వికృతములును భయంకరములును అగు నీముఖ

ములను *వినాశముకొఱకు ప్రవేశించుచున్నారు. అచ్చట కొందఱు పండ్లసందులలో తగులుకొని నలిగిన తలలతో కనఁబడుచున్నారు.

62

శ్లో॥ యథా నదీనాం బహవోఽమ్బు వేగా
స్సముద్ర మేవాభిముఖా ద్రవన్తి।
తథా త వామీ నరలోకవీరా
విశన్తి వక్త్రా ణ్యభివిజ్వలన్తి॥ 28

శ్లో॥ యథా ప్రదీప్తం జ్వలనం పతఙ్గా
విశన్తి నాశాయ సమృద్ధవేగాః।
తథైవ నాశాయ విశన్తి లోకా
స్తవాపి వక్త్రాణి సమృద్ధ వేగాః॥ 29

టీ. యథా=ఎట్లు, నదీనాం=నదులయొక్క, బహవః=అనేకములగు, అమ్బువేగాః=జలప్రవాహములు, సముద్రమేవ = సముద్రమును గూర్చియే, అభిముఖాః=ఎదురొ్కనినవై, ద్రవన్తి = పాఱుచున్నవో, తథా=అట్లే, అమీ=ఈ, నరలోకవీరాః=మనుష్యలోకమందలి శూరులు, తవ=నీయొక్క, వక్త్రాణి = ముఖములను, ప్రవిశన్తి=ప్రవేశించుచున్నారు. యథా=ఎట్లు, పతఙ్గాః=మిడుతలు, సమృద్ధవేగాః=అతివేగముగలవై, ప్రదీప్తం=మిక్కిలి మండుచున్న, జ్వలనం=అగ్నిని, నాశాయ=తమనాశముకొఱకు, విశన్తి = ప్రవేశించుచున్నవో, తథైవ = ఆలాగుననే, లోకా అపి = ఈ మనుష్యులును,

* 'విశన్తి' అనఁగా రక్షణార్థముకూడ ప్రవేశించుట కావచ్చును గనుక నిచట వినాశార్థము ప్రవేశించుచున్నా రనఁబడెను. కొందఱు నాశముకొఱకు ప్రవేశించుచున్నారు కొందఱు నశించునట్లు కనఁబడుచున్నారు అని భావము.

నాశాయ = తమనాశముకొఱకు, సమృద్ధవేగాః=అతి వేగము గలవారై, తవ = నీయొక్క, (అభివిజ్వల న్తి=అంతటను జ్వలించుచున్న), వక్త్రాణి =ముఖములను, విశ న్తి=ప్రవేశించుచున్నారు.

తా. * నదీజలప్రవాహము లనేకములు సముద్రమునుగూర్చి పాఱునట్లును, మిక్కిలి మండుచున్న యగ్నియందు మిడుతలు అతి వేగముతోఁ జొచ్చునట్లును, వీరులగు నీరాజులందఱు తమ నాశము కొఱకు త్వరపడువారై నలుగడల మిక్కిలి జ్వలించుచున్న నీ ముఖములను తమంతట ప్రవేశించుచున్నారు.

63 అవ.

64
శ్లో॥ లేలిహ్యసే గ్రసమాన స్సమన్తా
లోకాన్ సమగ్రాన్ వదనై ర్జ్వలద్భిః।
తేజోభి రాపూర్య జగ త్సమగ్రం
65
భాస స్తవోగ్రాః ప్రతప న్తి విష్ణో॥ 30

టీ. హే విష్ణో=సర్వవ్యాపి యగు ఓస్వామీ, జ్వలద్భిః = జ్వ

♦ నాశమునకై పోవుచు తమంత మఱలఁజాలకుండుటకు ప్రవాహదృష్టాంతమును, నాశమునకై తమంతట పోవుటకు పతంగదృష్టాంతమును రాజులకుఁ జెల్లుచున్నవి. సమస్తము ప్రవేశించినను నిండరానిదై యుండుటకు సముద్ర దృష్టాంతమును తోడనే ధ్వంసముచేయునదగుటకు జ్వలనదృష్టాంతమును ఈశ్వరునికి చెల్లుచున్నవి.

* వేగము ప్రవాహరూపమగుటచే ప్రవాహములుగాఁ జెప్పబడినది. 'అభివిజ్వలన్తి' అను ముఖవిశేషణము నదీసముద్ర దృష్టాంతములకంటె శలభాగ్ని దృష్టాంతము నందు మిక్కిలి పొసఁగి యుండుటవలన దాని పిదపనే చెప్పఁబడినది. పతంగాదులు తెక్కలవేగము మొదలైనవానిచే దీపాదుల నార్పుటయుఁగలదు గాన అట్లు ఆర్పరాని దని తెలుపుటకై 'ప్రదీప్తం జ్వలనమ్' అనఁబడినది. ఇట్టి జ్వలనమందు ప్రవేశించుట ఆత్మనాశముకొఱకే కాన తమ నాశముకొఱకు ప్రవేశించుచున్నా రనఁబడెను.

లించుచున్న, వదనైః=ముఖములచేత, సమగ్రాన్ = సమస్తములైన, లోకాన్ = రాజసమూహములను, గ్రసమానః = గ్రమింగుచున్న వాఁడవై, సమన్తాత్ = అంతటను, లేలిహ్యసే=ఆస్వాదించుచున్నావు. తవ = నీయొక్క, ఉగ్రాః = భయంకరములగు, భాసః = కిరణములు, తేజోభిః=తమప్రకాశములచేత, సమగ్రం=సమస్తమయిన, జగత్ = జగత్తును, ఆపూర్య = నింపి, ప్రతపన్తి = మిక్కిలి తపింపఁజేయు చున్నవి.

తా. విష్ణుమూర్తీ! యుద్ధమునకు వచ్చియుండు సమస్త రాజ సమూహములను జ్వలించుచున్న నీ ముఖములచేత గ్రమింగుచున్న వాఁడవై, ఆ రక్తముచేత పూయఁబడిన నీ పెదవులు మొదలైనవానిని కోపవేగముచేత మాటిమాటికి నాకికొనుచున్నావు. అతిభయంకరము లగు నీ కిరణములు తమ తేజస్సుచేత లోకమునందంతట వ్యాపింపఁ జేయుచున్నవి.

అవ. 66

శ్లో॥ ఆఖ్యాహి మే కో భవా నుగ్రరూపో
67
నమోఽస్తు తే దేవవర ప్రసీద।
విజ్ఞాతు మిచ్ఛామి భవన్త మాద్యం
నహి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్॥ 31

టీ. హే దేవవర=బ్రహ్మరుద్రాదిసమస్తదేవతాసార్వభౌమా, ఉగ్రరూపః=భయంకరాకారముగల, భవాన్ = నీవు, కః=ఎవఁడవు?- నీ వేమి చేయఁబూనియున్నాఁడవు, ఆద్యం=ఆదిపురుషుఁడవగు, భవన్తం=నిన్ను, విజ్ఞాతుం=తెలిసికొనుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. తవ=నీయొక్క, ప్రవృత్తిం=పూనికను, న ప్రజానామిహి = ఎఱుఁ

గనుగదా, మే = నాకు, ఆఖ్యాహి = చెప్పుము, తే = నీకొఱకు, నమోఽస్తు = నమస్కారము గుఁగాక, ప్రసీద = ప్రసన్నుఁడవుగమ్ము.

తా. సర్వేశ్వరా! 'దర్శయాఽత్మాన మవ్యయమ్' అని నీ నిరంకుశైశ్వర్యమును జూపు మని నేను ప్రార్థించినందులకు నీవు నిరంకుశంబగు ఐశ్వర్యమును జూపవచ్చి యీయతిఘోరరూపమును కనఁబఱిచితివి. ఏమిచేయఁబూని యిట్టిఘోరరూపము గలవాఁడ వైతివో తెలియఁగోరుచున్నాను. *నీవు అభిప్రాయపడియున్న పూనిక నాకు తెలియలేదు. కనుక దానిని నాకుఁ జెప్పుము. ఇయ్యది చేయుట కీయభిప్రాయముతో నీ సంహారకరూపమును వెలువఱిచితివి అని నాకుఁ దెలియఁజెప్పి ప్రసన్నరూపుఁడవును గమ్ము. దేవవరా! నీకు నమస్కరించెద.

అవ. 'ఆశ్రితవాత్సల్యాతిరేకముచే నీవు నాకు నీయైశ్వర్య మంతయు జూపఁబోయి తుదకు నిట్టి ఘోరరూపమును వెలిపుచ్చితివే. ఇట్లు చేయుటచే నీ యభిప్రాయ మేమి' యని యర్జునుఁ డడుగఁగా పార్థసారథియైన భగవంతుఁడు, 'అర్జునా నీవు పూనినయెడల నీపూనిక లేకయు నేనే దుర్యోధనుఁడు మొదలైన సమస్త రాజలోకమును జంపుటకు పూనియున్నాఁడ నని తెలుపుటకై సంహారోపయుక్తమైన యీనా ఘోరరూపమును వెలిపుచ్చితిని. ఇట్లు తెలుపుటయు నిన్ను

* 'కోభవాన్' అనుచో నీ వెవఁడవు నీ స్వరూపమేమి నీ పేరేమి అని యర్థము కాదు. ఇవియెల్ల నర్జునుఁడు ఉపదేశమువలనను సాక్షాత్కారమువలనను ఎఱిఁగియున్నాఁడు. భక్తుఁడైననాకు ప్రతికూలురకుఁ జూపఁదగిన ఇట్టి ఘోరరూపమును జూపుటకు నీ యభిప్రాయ మేమి యని తెలియనగుటయే అర్థమగును. 'ప్రసీద' అనుటకు నా సందేహమును తీర్చి పూర్వరూపమునే చూపి యనుగ్రహింపుమని భావము. దీనినే 'తదేవ మే దర్శయ పూర్వరూపమ్' ఇత్యాదులందు మీఁద చెప్పుచున్నాఁడు.

ఈ కార్యమునకుఁ బూనునట్లు చేయుటకొఱకే' అని తనయిట్టి ప్రవృత్తికిఁ గల యభిప్రాయము తెలియునట్లు చెప్పుచున్నారు.

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ.

68

శ్లో॥ కాలోఽస్మిలోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధో
లోకాన్ సమాహర్తుమిహ ప్రవృత్తః।
ఋతేఽపి త్వాం న భవిష్యన్తి సర్వే
యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః॥ 32

టీ. కాలః = దుర్యోధనాది రాజలోకముయొక్క ఆయుఃపరిమాణము లెక్కించుచు, లోకక్షయకృత్ = ఆ రాజలోకముయొక్క నాశమును జేయువాఁడనై, ప్రవృద్ధః = మిక్కిలి పెరిఁగినవాఁడనై, లోకాన్ = సకలరాజలోకములను, *సమ్ ఆహర్తుమ్ = ఆ సంహర్తుమ్ = ఎదుటనే చంపుటకు, ఇహ = ఇందు, ప్రవృత్తః = ప్రవర్తించినవాఁడను, అస్మి - అగుచున్నాను, (అతః = కనుక) ప్రత్యనీకేషు = నీ ప్రతిపక్ష సైన్యములందు, యే యోధాః = దుర్యోధనాదులయినవీరు లెవరు, అవస్థితాః = ఉన్నారో, తే సర్వే = వారందఱును, త్వాం ఋతే అపి = నీవు లేకపోయినను, న భవిష్యన్తి = ఉండ లేరు. (నా సంకల్పముచేత) నశింతు రనుట.

తా. నేను, దుర్యోధనాదులు మొదలైన యీ రాజసమూహముయొక్క ఆయుఃపరిమితిని లెక్కించుచు, వీరిని నాశముచేయుట్కై యిట్టి ఘోరరూపముతో మిక్కిలి పెరిగినవాఁడనై, వీరి నెదుర్కొని చంపఁబూనియున్నాఁడను. కాఁబట్టి యెదుటి సైన్యములందుఁ 69

* 'లోకక్షయకృత్' అనుటచే సంహారము తెలియుచుండుటవలన 'సమాహర్తుమ్' అనుచో ఆ సంహారముయొక్క విశేషమును (అనఁగా ఆభిముఖ్యముతోఁ

గల యీ ధార్తరాష్ట్రాదియోధులందఱు నీ పూనికచేతఁ గాకపోయి నను నా సంకల్పము[70]చేతనైన అవశ్యము నశింతురు.

శ్లో॥ తస్మాత్త్వముత్తిష్ఠ *యశో లభస్వ
జిత్వా శత్రూన్ భుఙ్క్ష్వ రాజ్యం సమృద్ధమ్।
మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ[75]
నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్॥ 33

టీ. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, త్వం=నీవు, ఉత్తిష్ఠ=యుద్ధమునకు లెమ్ము, శత్రూన్=శత్రువులను, జిత్వా=గెలిచి, యశః=కీర్తిని, లభస్వ=పొందుము, సమృద్ధం=పరిపూర్ణమగు, రాజ్యం = రాజ్యమును, భుఙ్క్ష్వ=అనుభవింపుము; ఏతే=అపరాధముచేసినవీరు, మయైవ=నాచేతనె, పూర్వమేవ = మునుపే, నిహతాః = చంపఁబడిరి (చంపఁదగినవారని నిశ్చయింపఁబడిరి.) హేసవ్యసాచిన్ = అర్జునా రెండుచేతులతోను యుద్ధముచేయు సమర్థుడా! త్వం=నీవు, నిమిత్తమాత్రం = (శస్త్రాదులవలె) నిమిత్తమాత్రము, భవ=అగుము.

తా. కావున నీవువారితో ప్రతియుద్ధము చేయుటకు లెమ్ము. [71]*ఆ శత్రువుల జయించి కీర్తిఁ జెందుము. ధర్మయుక్తమును పరి[72]పరిపూర్ణంబునగు రాజ్యం బనుభవింపుము. నీ విషయమునం దపరా

జంపుటను) అందలి 'అ' అను ఉపవర్గముచే తెలియనగును. ఇట్లు తెలియుటవలన ఆ శంటికిని పునరుక్తి కలుగదు.

* నాపూనికలేకయే నీ సంకల్పముచేతనే వీరందఱు నశింపనుండఁగా నన్నెందులకు దీనికై పురికొలుపవలె నని యర్జునుఁ డడుగఁగా నీకు జయయశోరాజ్యాది లాభము కలుగుటకై నిన్ను పురికొలుపుచున్నానని భగవంతుని యభిప్రాయ మిందుఁ దెలియునది.

*శత్రువులను జయించుటయే యశోలాభమునకును సమృద్ధరాజ్యభోగమునకును

ధము సేసిన వీరందఱు హంతవ్యు లని [73] మునుపే సంకల్పించుకొంటిని. అర్జునా! ఈ సంహారకార్యమునందు, (అనఁగా నేను వారిని జంపుచుం డఁగా) [74] నీవు నాకు శస్త్రాదులవలె నిమిత్తమాత్రుఁడ వగుము.

76 అవ.

శ్లో॥ ద్రోణంచ భీష్మంచ జయద్రథం చ
కర్ణం తథాఽన్యా నపి యోధవీరాన్
మయా హతాం [77] స్త్వం జహి మావ్యథిష్ఠా
యుధ్యస్వ [78] జేతాసి రణే సపత్నాన్॥ 34

టీ. మయా=నాచేత, హతాన్ = చంపఁబడుటకై సంకల్పిం పఁబడిన, ద్రోణంచ=ద్రోణుని, భీష్మంచ=భీష్ముని, జయద్రథంచ= సైంధవుని, కర్ణం=కర్ణుని, తథా=అట్లె, అన్యాన్=ఇతరులగు, యోధ వీరా నపి=యుద్ధముసేయు శూరులను, త్వం=నీవు, జహి=చంపుము, మావ్యథిష్ఠాః=భయపడకుము, యుధ్యస్వ=యుద్ధముచేయుము, రణే= యుద్ధమునందు, సపత్నాన్=శత్రువులను, జేతాసి = జయింపగలవు.

హేతువని తెలియునది. అర్జునునికే వారు విరోధులుగాని భగవంతునికిఁ గారు. కనుక భగవంతుఁ డేల వారిని జంపబూనవలెనన్నచో, భక్తుఁడగు నర్జునునకు వారు విరోధు లగుటచే తనకును వారు కృతాపరాధు లైనందున నట్లు పూనినాఁడని తెలియునది. కనుకనే, 'ఏతే' అనుటకు 'అపరాధము సేసిన వీరు' అని అర్థము సేయఁబడినది. వారిని 'హతాః' అని తనచేఁ జంపఁబడినవారినిగాఁ జెప్పినచో మునుపే తనచేఁ జచ్చినవారిని మరలఁ జంపుట కర్జునుని పురికొలుపుట వ్యర్థమగును. 'హతాః' అనుటకు తా నిఁకఁ జంపుటకై చేకొన్నవారని అర్థము గ్రహింపఁబడినది. చంపుట యను కార్యమునందు చంపువాఁడే కర్త. వానికి శస్త్రాదులు నిమిత్తమాత్రమే యగును. అట్లె దుర్యోధనా

తా. కృతాపరాధు లగుటచేఁ జంపుటకై నేను వినియోగించుకొన్న యీ ద్రోణుని భీష్ముని జయద్రథుని కర్ణుని తక్కిన యోధాగ్రేసరులను నీవు చంపుము. (గురువులను బంధువులను మనవలెనే భోగాసక్తులయిన యితరులను ఎట్లు చంపుదునని తలఁచి * వారి యెడల ధర్మాధర్మ భయముచేతను బంధుస్నేహముచేతను కారుణ్యముచేతను) బాధపడకుము. (ద్రోణాదుల జయించుట కష్టము. దుదకు జయింతునో యోడుదునో యని శంకింపవలదు. కృతాపరాధు లగుటచే వారిని నేనే చంపుట కుపయోగించుకొని యున్నందున అట్టి శంకలులేక) యుద్ధముచేయుము. రణమునందుఁ బగవారిని జయింపఁ గలవు. (నాకు అపజయశంక లేదు గాని వీరిని జంపుటవలన నృశంసుఁడ నగుదునో యందు వేని వీ రనుకూలురు కారు శత్రువులగుటచే) వీరిని వధించుటయందు నృశంసత్వము కొంచెమైనను కలుగదు. నీకు జయమే కలుగునని భావము.

సఞ్జయ ఉవాచ.

79
శ్లో॥ ఏత చ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య
80
కృతాఞ్జలి ర్వేపమానః కిరీటీ।
81
నమస్కృత్వా భూయ ఏవాఽఽహ కృష్ణం
సగద్గదం భీతభీతః ప్రణమ్య॥ 35

దులను నేనే చంపునట్టి కర్త. నీవు శస్త్రాదులవలె నాకు నిమిత్తమాత్రము కమ్ము అని యాశయము.

* ఇచట ద్రోణాదులు గురువులుగాను జయద్రథాదులు బంధువులుగాను తక్కిన యోధముఖ్యులు తమవలెనే భోగాసక్తులుగాను నుండుటవలన వారియెడల క్రమముగా ధర్మాధర్మభయమును, బంధుస్నేహమును, కారుణ్యమును కలుగుట చెప్పఁబడినది.

టీ. కిరీటీ=అర్జునుఁడు, కేశవస్య = శ్రీకృష్ణమూర్తియొక్క, ఏతత్ = ఈ, వచనం=వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, నమస్కృత్వా= నమస్కరించి, భీతభీతః=మాటిమాటికి భయపడుచున్నవాఁడగుచు, భూయ ఏవ=మఱల, ప్రణమ్య=నమస్కరించి, కృతాఞ్జలిః=చేమోడ్పుగలవాఁడై, వేపమానః=వణఁకుచున్నవాఁడునై, సగద్గదం = డగ్గుత్తికతోఁ గూడినట్లు, కృష్ణం=శ్రీకృష్ణునిఁగూర్చి, ఆహ=పలికెను.

తా. ఇట్లు * ఆశ్రిత వాత్సల్యజలధియైన కేశవునియొక్క యీ వచనములు విని కిరీటి (అర్జునుఁడు) అతనికి నమస్కరించి అత్యంత భయమునొంది మఱియు మఱియుఁ బ్రణామంబులుసేసి చేమోడ్చి వడంకుచు గద్గదకంఠముతో శ్రీకృష్ణు నుద్దేశించి యిట్లనియెను.

అర్జున ఉవాచ. 82

శ్లో॥ స్థానే హృషీకేశ తవ ప్రకీర్త్యా
జగత్ప్రహృష్యత్యనురజ్యతే చ।
రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవన్తి
సర్వే నమస్యన్తి చ సిద్ధసఙ్ఘాః॥ 36

టీ. హేహృషీకేశ = కృష్ణా, జగత్ = జగత్తునఁగల దేవ గంధర్వాదులనుట, తవ=నీయొక్క, ప్రకీర్త్యా = మిక్కిలియైనకీర్తి చేత, ప్రహృష్యతి = మిక్కిలి సంతోషించుచున్నది. అనురజ్యతేచ=

* అపేక్షించిన మాత్రమున స్వవిగ్రహమును జూపినట్లె స్వాభిప్రాయమును గూడఁ దెలుపుటచే ఆశ్రితవాత్సల్యజలధి యను విశేషణము కూర్పఁబడినది. ఇందు రెండు నమస్కారము లెట్లనఁగా, భగవంతుని వచనము విన్నమాత్రమున అవశ్యము చేయునట్టిది మొదటి నమస్కారము. మిక్కిలి భయపడినవాఁడై తాను జెప్పఁబోవు వాక్యమును చెప్పదొడఁగుటకుఁగాను మఱల ప్రణామమును అంజలియు నని తెలియు నది. ప్రణామాంజలులు చేసియె పెద్దలతో వాక్యము చెప్పుకొనవలయును గదా. భగవచ్చరణారవింద వందనముచే కిరీటముతోఁ గూడినశిరస్సు కృతార్థతఁ బొందినదనెడి యభిప్రాయముతో కిరీటిపదము ప్రయుక్తము.

అనురాగమునుగూడఁ బొందుచున్నది (అనుట, యత్ = ఏదియో), రక్షాంసి= రాక్షసులు, భీతాని =భయపడినవారలై, దిశః= దిక్కులను గూర్చి, ద్రవన్తి=పరుగిడుచున్నారు (అనుట, యత్ = ఏదియో), సర్వే=సమస్తమైన, సిద్ధసఙ్ఘాశ్చ =సిద్ధసమూహములును, నమస్యన్తి= నమస్కరించుచున్నవి (అనుట, యత్ = ఏదియో), (తత్ సర్వం= అవన్నియు), స్థానే= యుక్తము.

తా. హృషీకేశా! ఈ యుద్ధమును జూడఁగోరి వచ్చియుండు *సమస్తదేవ గంధర్వ సిద్ధ యక్ష విద్యాధర కిన్నర కింపురుషాదులు నీ ప్రసాదమువలన దివ్యచక్షువుఁబొంది నిన్ను సర్వేశ్వరునిఁగా గనుఁ గొన్నవారై నీ కీర్తికి తామందఱును మిక్కిలి హర్షానురాగములును బొందుచున్నారు. నిన్నుఁజూచి రాక్షసులు భయపడి పలుదిక్కులకుఁ బాఱిపోవుచున్నారు. సిద్ధులు మొదలైన యనుకూలుర సమూహము లన్నియును నీకు నమస్కరించుచున్నారు. ఇవి యన్నియు యుక్తమే- ఇటువంటినిన్నుఁగూర్చి వారువారు చేయునట్టి యీ కార్యములు తగునే యని భావము.

అవ. ఆ యుక్తతనే యుపపాదించుచున్నారు.

శ్లో॥ కస్మాచ్చ తే న నమేరన్ మహాత్మన్
గరీయసే బ్రహ్మణోఽప్యాదికర్త్రే। 36½

---

* ఇందు 'జగత్' అనుటకు జగము అని అచేతనముగా గ్రహించినచో ప్రహర్షానురాగములు దానికిఁ జెప్పుట సరిపడదు గాన దేవగంధర్వాదులని చెప్పఁబడినది. ఇట సిద్ధ శబ్దము అనుకూలవర్గమునకు ప్రదర్శకము గాన 'సిద్ధులు.. అన్నియు' ననఁ బడెను. 'ప్రహృష్యతి' అనఁగా ప్రియులును అతిథులును లభించుటచే కన్నులకును మనస్సునకును గలుగుప్రీతి యనియు 'అనురజ్యతే' అనఁగా పిత్రాదులందుఁ బుత్రాదులకుంబోలె కలుగు స్నేహ మనియుఁ దెలియునది. ఇట్లు తెలియుటవలన నీ రెంటికిని పునరుక్తి కల్గదు.

టీ. హేమహాత్మన్=ఓమహాత్మా, బ్రహ్మణోఽపి=చతుర్ముఖ బ్రహ్మకును, ఆదికర్త్రే=ఆదిభూతుఁడవైన కర్తయును-ఉపాదాన కారణమును నిమిత్తకారణమును, గరీయసే = సర్వోత్కృష్టుఁడవు నైన, తే=నీకొఱకు, కస్మాత్=ఏకారణమువలన, ననమేరన్=హిరణ్యగర్భాదులు నమస్కరింపరు.

తా. ఓ మహాత్మా! నీవు సర్వోత్కృష్టుఁడవు. చతుర్ముఖునకును ఆదిభూతుఁడవైన కర్తవు. కనుక నిట్టి నీ కా హిరణ్యగర్భాదులేల నమస్కరింపకుందురు-నమస్కరించుట యుక్తమే యనుట.

శ్లో॥ అనన్త దేవేశ జగన్నివాస
త్వ మక్షరం సదస త్తత్పరం యత్॥ 37
త్వ మాదిదేవః పురుషః పురాణ
స్త్వ మస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్। 37½

టీ. అనన్త=అపరిచ్ఛిన్న స్వరూపుఁడును, దేవేశ = దేవతలకును నియంత యైనవాఁడును, జగన్నివాస = జగత్తు నివాసముగాఁ గలవాఁడు నగునోస్వామీ, అక్షరం=జీవాత్మతత్త్వము, త్వం = నీవె, సత్ అసత్ = కార్యకారణభావముతోనుండెడి ప్రకృతితత్త్వము (నీవె), తత్పరం = ప్రకృతికంటెను జీవాత్మకంటెను నితరమగుముక్తాత్మతత్త్వము, యత్ = ఏదియో, (తదపి=అదియును, త్వ మేవ=నీవె), ఆదిదేవః =సృష్టికర్తవును, పురాణః పురుషః = పురాతనుఁడగు పురుషుఁడును, త్వం=నీవే, అస్యవిశ్వస్య= ఈ ప్రపంచమునకు, పరం=శ్రేష్ఠమయిన, నిధానం=ఉంపఁబడినచోటును-ఆధార మనుట, త్వం=నీవె.

తా. అనంతా, దేవేశా, జగన్నివాసా. *(క్షరింపనిది అక్షరము.)

* 'అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్' 'తతో వై సదజాయత' ఇత్యాది శ్రుతులంబట్టి.

అక్షర మనఁబడు జీవాత్మతత్త్వము నీవే 'నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్' (కఠ. ౧-౨-౧౮) ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధుఁడగు జీవాత్మ క్షరింపఁడుగదా. సత్తనియు అసత్తనియు పిలువఁబడి కార్యకారణభావముల నెలకొనియున్న ప్రకృతితత్త్వము (అనఁగా నామరూపవిభాగము కలిగి యుండుటచే కార్యావస్థమై సత్తని చెప్పఁబడునదియు ఆ విభాగమునకు అనర్హమగుటచే కారణావస్థమై అసత్తని చెప్పఁబడునదియునగు ప్రకృతి) నీవే. ఆ ప్రకృతికిని ప్రకృతిసంబంధి యగు జీవాత్మకును నన్యమగు ముక్తాత్మ తత్త్వము నీవే. ఇట్లు సర్వతత్త్వాత్మకుఁడవగుటవలన ఆదిదేవుఁడవును, పురాణపురుషుఁడవును, నీ శరీరభూతమైన యీ జగత్తున కెల్ల ఆత్మరూపమున పరమాధార భూతుఁడవై యుండువాఁడవును, నీవే.

33

శ్లో॥ వేత్తాఽసి వేద్యం చ పరం చ ధామ
త్వయా తతం విశ్వ మనన్తరూప॥ 38

కార్యమునకు 'సత్' అనియు కారణమునకు 'అసత్' అనియు వ్యపదేశము గలదు. కనుక నిచట 'సదసత్' అనుట కార్యకారణావస్థలు రెండును గలిగియుండు ప్రకృతి తత్త్వము గ్రాహ్యము. రెండవస్థలును ఒక దాని కెట్లు చెల్లు ననఁగా-నామరూప విభాగము గలయప్పుడు కార్యావస్థయు, దాని కర్హము కానప్పుడు కారణావస్థయుఁ బ్రకృతికిఁ గలవు. 'అక్షరమ్' అనఁగా 'నక్షరతీ త్యక్షరమ్' అను వ్యుత్పత్తిచేతను 'నజాయతే' ఇత్యాది శ్రుతులనుబట్టియు క్షరముకాని జీవాత్మతత్త్వము గ్రాహ్యము. 'తత్పరమ్' అనుచో, తిలతైలములవలెను దారువహ్నులవలెను పరస్పరమిళితమై యుండు అక్షరసదసత్తత్త్వములు రెంటికంటెను అన్యమైనది ముక్తాత్మతత్త్వమగుట ప్రసిద్ధము. 'నిధీయతేత్వయి విశ్వమ్' అని నిధానశబ్దమునకు వ్యుత్పత్తి. విశ్వమునకు 'పరంనిధాన' మ్మనఁగా పరమాధారభూతుఁడని యర్థము. మఱియు 'త్వ మక్షరమ్ పరమం' (అ ౧౧, శ్లో ౧౮) అనుచో అక్షరశబ్దము పరమాత్మపరముగా చెప్పఁబడియుండుటచే నిచట దానికి జీవాత్మపరముగా నర్థాంతర ముచితము.

టీ. వేత్తా = తెలిసికొనువాఁడును, వేద్యంచ = తెలియఁబడునదియును, పరం = ఉత్తమమయిన, ధామచ = ప్రాప్యస్థానమును, త్వమసి=నీవెయై యున్నావు. అనన్తరూప=అంతములేని స్వరూపము గలవాఁడా, విశ్వం=చిదచిదాత్మకమగు సమస్త ప్రపంచము, త్వయా =(ఆత్మరూపమున) నీచేత, తతం = వ్యాపింపఁబడియున్నది.

తా. *జగత్తునందు తెలిసికొనువారందఱును తెలియఁబడునవి యన్నియును నీవ. ఇట్లు సర్వమున కాత్మభూతుఁడవై నెలకొని యుండుటవలన పరమప్రాప్యస్థానము నీవ. అనంతరూపా, చిదచిన్మిశ్రమగు నీప్రపంచమంతయు నీవు ఆత్మభూతుఁడవై వ్యాపించియున్నాఁడవు.

అవ. ఇట్లు అన్నియు నీకు శరీరమై నీవన్నిటికి నాత్మవై యుండుటవలన వాయువు మొదలైన శబ్దములు నీకే వాచకములను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ వాయు ర్యమోఽగ్ని ర్వరుణ శ్శశాఙ్కః
ప్రజాపతి స్త్వం ప్రపితామహశ్చ। 38½

టీ. వాయుః=వాయువును, యమః=యముఁడును, అగ్నిః= అగ్నియును, వరుణః=వరుణుఁడును, శశాఙ్కః=చంద్రుఁడును, ప్రజాపతిః=బ్రహ్మయును, ప్రపితామహశ్చ=అందఱికిని ముత్తాతయు, త్వం అసి=నీవె అయి యున్నావు.

తా. వాయువును, యముఁడును, అగ్నియు, వరుణుఁడును, చంద్రుఁడును, బ్రహ్మయు, అందఱికిని ప్రపితామహుఁడును నీవే. పితామహుఁడు మొదలగువారును నీవె. సర్వప్రజలకును పితలు ప్రజాపతులు. ప్రజాపతులకు పితయగు బ్రహ్మ ప్రజలకు పితామహుఁడు.

* కారణావస్థయందలి ద్రవ్యములలో అంతర్యామిగా నుండుట మునుపు చెప్పఁబడినది. కనుక నిపుడు కారణావస్థములగు జ్ఞాతృజ్ఞేయములలో అంతర్యామిత్వము 'జగత్తు ..అన్నియు నీవ' అని చెప్పఁబడెను. 'త్వయాతతం విశ్వమ్' అనుటకు శరీరాత్మభావమే కారణముగాన 'ఆత్మభూతుఁడవై' అనఁబడెను.

బ్రహ్మకును పితయగు నీవు ప్రజలకు ప్రపితామహుఁడవు. పితామహాదులకెల్ల నాత్మభూతుఁడ వగుటచే వారివారి పేళ్లచే నీవే చెప్పఁబడుచున్నావని యర్థము.

84

శ్లో॥ నమో నమ స్తేఽస్తు సహస్రకృత్వః
పునశ్చ భూయోఽపి నమో నమస్తే॥ 39
నమః పురస్తా దథ పృష్ఠత స్తే
నమోఽస్తు తే సర్వత ఏవ సర్వ!

టీ. తే=నీకొఱకు, సహస్రకృత్వః = వేయిమాఱులు, నమో నమః అస్తు=నమస్కారములగుఁగాక, పునశ్చ = మరల, నమః = నమస్కారము, భూయోఽపి=వెండియును, తే = నీకొఱకు, నమః= నమస్కారము, పృష్ఠతః= వెనుకను, నమః=నమస్కారము, అథ= ఇఁకను, హేసర్వ=సమస్తము నైనవాఁడా, తే=నీకు, సర్వత ఏవ= అన్నిదిక్కులయందును, నమోఽస్తు=నమస్కార మగుగాక.

తా. అత్యద్భుతాకారుఁ డగు భగవంతునిఁ జూచి *హర్షవికసితములైన నేత్రములతోను అతిభయమువలనఁ గలిగిన నమ్రభావముతోను గూడినవాఁడై అతనికి నన్నిప్రక్కల వేమాఱు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

85

శ్లో॥ అనన్తవీర్యామితవిక్రమ స్త్వం
సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః॥ 40

టీ. అనన్తవీర్య=అమితవీర్యముగలవాఁడా, అమితవిక్రమః= అపరిమితమైన పరాక్రమము గల, త్వం = నీవు, సర్వం = సమస్త

* విశ్వరూప ప్రదర్శనమువలన భగవంతుఁడు చూపిన పరత్వసౌలభ్యనార్జునునికి భయహర్షములు కలిగెనని గ్రాహ్యము.

వస్తుజాతమును, సమాప్నోషి = ఆత్మరూపుఁడవై పొందుచున్నావు, తతః = కాఁబట్టి, సర్వః అసి = సమస్తమును నీవే యగుచున్నాఁడవు - (సర్వశబ్దవాచ్యుఁడవు.)

తా. అపరిమితవీర్యము గలవాఁడా, అపరిమిత పరాక్రముఁడ వగు నీవు చిదచిద్వస్తు సమూహముల నన్నింటిని ఆత్మభూతుఁడవై పొందియున్నాఁడవు. కాఁబట్టి చిదచిద్వస్తువులెల్ల నీకు శరీర మగుటచే నవి నీప్రకారము లగుచున్నవి. ఇట్లు సమస్తమైనదానిని ప్రకారములుగాఁ గలిగి (వానికెల్ల ఆత్మభూతుఁడవైయుండు నీకే వానియన్నింటికిని గల శబ్దములు చెల్లును కనుక) నీవే సర్వశబ్ద వాచ్యుఁడవు. 'త్వమక్షరం స ద సత్' 'వాయుర్యమోగ్నిః' ఇత్యాదులందు సర్వసామానాధికరణ్యనిర్దేశము చేయుటకు హేతువు సర్వము నందు ఆత్మరూపముగా వ్యాపించియుండుటయే యగునని 'త్వయా తతం విశ్వ మనన్తరూప' అనుచోటను 'సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః' అనుచోటను సువ్యక్తముగాఁ జెప్పఁబడినది.

86

శ్లో॥ సఖేతి మత్వా ప్రసభం య దుక్తం
హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖేతి।
అజానతా మహిమానం త వేమం
మయా ప్రమాదా త్ప్రణయేన వాపి॥ 41

య చ్చాపహాసార్థ మసత్కృతోఽసి
విహారశయ్యాసనభోజనేషు।
ఏకోఽథవా ప్యచ్యుత తత్సమక్షం
త త్క్షామయే త్వా మహ మప్రమేయమ్॥ 42

టీ. తవ=నీయొక్క, ఇమం = అనంతవీర్యత్వాది రూపమైన యిట్టి, మహిమానం = మాహాత్మ్యమును, అజానతా = ఎఱుఁగని, మయా=నాచేత, ప్రమాదాత్ = పొరపాటుననైనను, ప్రణయేనవాపి =చిరపరిచయముచేతనైనను, సఖేతి=చెలికాఁడవని, మత్వా=తలఁచి, హేకృష్ణ=ఓకృష్ణా, హేయాదవ = ఓయాదవా, హేసఖే = ఓచెలికాఁడా, ఇతి=అని, ప్రసభం=వినయము లేకుండునట్లు, యత్ = ఏది, ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో, అపహాసార్థం = పరిహాసముకొఱకు, అసత్కృతోఽసి ఇతి యత్ =సత్కరింపఁబడనివాఁడవైతి వనుట యేదికలదో, హేఅచ్యుత=ఓకృష్ణా, విహారశయ్యాసనభోజనేషు = విహరించునపుడును శయనించునపుడును కూర్చుండునపుడును భోజనకాలమునను, ఏకః = ఏకాంతమునఁగాని, అథవా = లేక, తత్సమక్షంఅపి = జనుల యెదుటఁగాని, (అసత్కృతోఽసీతియత్ =సత్కరింపఁబడనివాడవైతి వనుట యేదికలదో), తత్=అట్టి సమస్తాపరాధములను, అప్రమేయం =ప్రమాణములచే నెఱుఁగ నశక్యుఁడ వగు, త్వాం = నిన్ను (నీచేత), అహం=నేను, క్షామయే=క్షమింపఁజేసికొందును.

తా. నీయొక్క అనంతవీర్యత్వము అపరిమిత పరాక్రమత్వము సర్వాంతరాత్మత్వము సృష్టికర్తృత్వము మొదలుగాఁగల మహిమలను నే నెఱుంగక పొరపాటుననైనను చిరపరిచయముచేతనైనను నాకు
87
చెలికాఁడ వని తలఁచి ఓ కృష్ణా ఓ యాదవా ఓ వయస్యా యని విన
88
యము వీడి నే నేమేమి పలికితినో; సకల దేవతలకు సత్కరింపఁదగిన వాఁడ వగునీకు పరిహాసార్థముగా నే నేమి యసత్కారములు చేసితినో; మనమిద్దఱు నొకటిగా విహరించునపుడును ఏకాంతమునఁగాని జనసమక్షమునఁగాని నే నేమి యసత్కారములు గావించితినో; వాని నన్నిటిని అచ్యుతా! అప్రమేయుఁడ వగునీవు క్షమింపవలయునని ప్రార్థించెద.

శ్లో॥ పితాఽసి లోకస్య చరాచరస్య
త్వ మస్య పూజ్యశ్చ గురు ర్గరీయాన్।
89 90
న త్వత్సమోఽ స్త్యభ్యధికః కుతో ఽన్యో
91
లోకత్రయేఽప్యప్రతిమప్రభావ॥ 43

టీ. హే అప్రతిమ ప్రభావ=అసమానమైన ప్రభావము గల యోస్వామీ, త్వం=నీవు, చరాచరస్య = జంగమస్థావరరూపమైన, అస్యలోకస్య=ఈ ప్రాణిసమూహమునకు, పితా=తండ్రియు-ఉత్పాదకుఁడును, గురుః = అజ్ఞాతజ్ఞాపనము చేయు ఆచార్యుఁడును, గరీయాన్=శ్రేష్ఠుఁడగు, పూజ్యశ్చ=పూజార్హుఁడవును, అసి = అగుచున్నావు, లోకత్రయేఅపి=మూఁడులోకములయందును, త్వత్సమః=నీతోసమానుఁడు, అన్యః=మఱియొకఁడు, నాస్తి = లేఁడు, అభ్యధికః=అధికుఁడైనవాఁడు, కుతః=ఎట్లు కలుగును?

తా. *అసదృశ ప్రభావముగల యోస్వామీ, జంగమస్థావర రూపమైన యీ ప్రపంచమున కెల్ల నీవు తండ్రివి. దీనికి నీవు గురుఁ

* 'నీవు నన్ను క్షమచూపునట్లు చేసినను నేను క్షమింతునని నిశ్చయమెట్లు? కాఁబట్టి నన్నాశ్రయింపవలదు. వేఱొకని నాశ్రయింపుము' అని భగవంతుని కభిప్రాయమున్నట్లు అర్జునుఁడు భావించుకొని యీ శ్లోకమును అవతలి శ్లోకమును ఉత్తరముగాఁ జెప్పినట్లు గ్రాహ్యము. ఇందలి పితృత్వ గురుత్వాదులు అప్రతిమ ప్రభావత్వమును ఉపపాదించుచున్నవి; కాన అప్రతిమప్రభావపదము మొదట చెప్పఁబడెను. ఈ నిరుపాధికమైన పితృత్వ గురుత్వములే పూజ్యతమత్వమునకు హేతువు. 'న త్వత్సమోఽస్తి' అనుటచేత నే అన్యుఁడు నీకు సముఁడు లేఁ డని సిద్ధించుచుండఁగా వేఱుగా 'అన్య' శబ్దము ప్రయోగించుట అనర్థక మగును గాన దానికి 'త్వదన్య' నీకంటె అన్యుఁడు అని చెప్పి పూర్వోక్తమైన అన్వయము చేయఁబడినది. దాని వలన 'నీకంటె అన్యుఁడు నీకు సముఁడు లేఁడు' అనుటచే నీకు నీవే సముఁడవని యర్థవిశేషము లభిం

డవు నగుదువు. కాఁబట్టియే దీనికి నీవు పూజ్యతముఁడవు. మఱి త్రిలోకములయందును నీకంటె వేఱొకఁడు కారుణ్యాది గుణములలో నేగుణమునుబట్టికాని నీకు సమానుఁడు లేఁడనిన, అధికుఁ డెట్లు కలుగును ?

92 93 94

శ్లో॥ తస్మాత్ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం
ప్రసాదయే త్వా మహ మీశ మీడ్యమ్।
పితేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యుః
ప్రియః ప్రియా యార్హసి దేవ సోఢుమ్॥ 44

టీ. తస్మాత్ = పూర్వోక్తములైన పితృత్వాదికారణముల వలన, అహం = నేను, కాయం=శరీరమును, ప్రణిధాయ = దండప్రమాణముచేసి, ప్రణమ్య = నమస్కరించి, ఈశం = నియామకుఁడును, ఈడ్యం = స్తోత్రార్హుఁడవు నగునట్టి, త్వాం = నిన్ను, ప్రసాదయే = ప్రసన్నునిగాఁ జేసికొనుచున్నాను. హేదేవ = ఓకృష్ణా, పుత్రస్య = (అపరాధముచేసిన) పుత్త్రునకు, పితేవ = తండ్రివలెను, సఖ్యుః = చెలికానికి, సఖేవ = చెలికానివలెను, ప్రియః (త్వం) = ఇష్టుఁడవైన నీవు, ప్రియాయ (మే) = ఇష్టుఁడనైన నాకొఱకు, (సర్వం = సమస్తాపరాధములను), సోఢుం = సహించుటకు, అర్హసి = తగుదువు.

తా. దేవా! నీవు సర్వమునకుఁ దండ్రియు, పూజ్యతముండగు గురువును, కారుణ్యాది గుణములచే సర్వాధికుఁడును అగుదువు. కాఁబట్టి నీకు సాష్టాంగ నమస్కారములు గావించి జగదీశ్వరుఁడును స్తోత్రార్హుఁడవును నగునిన్ను ప్రసన్నుఁడుగా వేఁడుకొనియెద. పుత్రుఁ

చుచున్నది. కాన అన్యశబ్దము నిరర్థకముగాదు. ఈ లోకమునందు నీకంటె పూజ్యుఁడును కారుణికుఁడును లేఁడు గాన నిన్నే యాశ్రయింపవలయును, నీవే కరుణింపవలయునని భావము.

డుగాని సఖుఁడుగాని అపరాధములుచేసి ప్రణామపూర్వకముగా ప్రార్థించినపుడు తండ్రిగాని సఖుఁడుగాని యెట్లు ప్రసన్నులగుదురో అట్లే నాకు ప్రియుఁడై పరమకారుణికుఁడవగు నీవు నీకు ప్రియుఁడనైన నాయొక్క సమస్తాపరాధములను సహించి క్షమింపఁ దగుదువు.

ఇట్టివాఁడ వగుటచే నిన్నే యాశ్రయింతునుగాని వేఱొకని నాశ్రయింపను గాన నీవు నన్ను క్షమింపవలయును అని యాశయము.

శ్లో॥ అదృష్టపూర్వం హృషితోఽస్మి దృష్ట్వా
భయేన చ ప్రవ్యథితం మనో మే।
95 96 97
తదేవ మే దర్శయ దేవరూపం
98 99
ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస॥ 45

టీ. హే దేవ=ఓ దేవా, అదృష్టపూర్వం = ఒకప్పుడును జూడఁబడని విశ్వరూపమును, దృష్ట్వా = చూచి, హృషితః=సంతోషించినవాఁడను, అస్మి=అగుచున్నాను. మే = నాయొక్క, మనః = మనస్సు, భయేన=భయముచేత, ప్రవ్యథితంచ=మిక్కిలి చలింపఁబడినదియును, (అతః=కాఁబట్టి), తద్రూపమేవ=ప్రసన్నమగు నీ పూర్వరూపమునె, మే=నాకు, దర్శయ = చూపుము, హే దేవేశ = బ్రహ్మాదిదేవతలకును, అధిపతి యైనవాఁడా, జగన్నివాస = జగదాధారభూతుఁడా, ప్రసీద = ప్రసన్నుఁడ వగుము.

తా. దేవా! పూర్వమెన్నఁడును జూఁడబడని దగుటచే *అత్యద్భుతమై మిక్కిలి యుగ్రమైయున్న నీరూపమును జూచి ప్రీతి నొంది

---

* అదృష్టపూర్వమైనది అద్భుత మగుటచేతను భయావహమైనది ఉగ్రమగుటచేతను, అద్భుతము ఉగ్రము అను రెండు విశేషణములు రూపమునకుఁ గూర్పఁబడెను.

తిని. నామనస్సు (ప్రీతినొందుటయేకాక) భయముచేత వ్యాకులతయుఁ జెందియున్నది. కావున సుప్రసన్నమైన యా నీ పూర్వరూపమునె నాకు కానిపింపుము, బ్రహ్మాదులగు దేవతలకుఁగూడ నియామకుఁడా, సమస్తజగత్తున కాశ్రయుమైనవాఁడా, నాయెడఁ బ్రసన్నుఁడ వగుము.

శ్లో॥ కిరీటినం గదినం చక్రహస్త
మిచ్ఛామి త్వాం ద్రష్టు మహం తథైవ।
తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన
సహస్ర బాహో భవ విశ్వమూర్తే॥ 46

టీ. హేసహస్రబాహో = అనేకభుజములు గలవాఁడా, హే విశ్వమూర్తే=విశ్వరూపధరుఁడైన యోస్వామీ, తథైవ=మునుపటి వలెనే, త్వాం=నిన్ను, కిరీటినం=కిరీటము గలవానినిగాను, గదినం =గద గలవానినిగాను, చక్రహస్తం=హస్తమునందు చక్రము గల వానినిగాను, ద్రష్టుం=చూచుటకు, అహం= నేను, ఇచ్ఛామి=కోరు చున్నాను. చతుర్భుజేన=నాలుగు భుజములు గల, తేనైవ రూపేణ =ఆ పూర్వరూపముతోనె, భవ=అగుము. (ఉండుము).

తా. ఓస్వామీ! యిప్పుడు వేయి భుజములతో విశ్వశరీరుఁడవై కనబడుచున్నావు. నేను కిరీటగదాచక్రములతోఁ గూడిన మునుపటి రూపమునే చూడఁగోరెద. కనుక చతుర్భుజములతోఁ

100

గూడ మునుపటి సౌమ్యరూపమునే తాల్పుము.

శ్రీభగవా నువాచ.

శ్లో॥ మయా ప్రసన్నేన త వార్జు నేదం
రూపం పరం దర్శిత మాత్మ యోగాత్।
తేజోమయం విశ్వ మనన్త మాద్యం
య న్మే త్వదన్యేన న దృష్టపూర్వమ్॥ 47

టీ. హేఅర్జున=ఓయర్జునా, మే=నాయొక్క, తేజోమయం=తేజోరాశి యయినదియును, విశ్వం = సమస్తమును వ్యాపించినది యనుట, అనన్తం=ఆదిమధ్యాంతములు లేనిదియు, ఆద్యం=మదితరములైనవానికెల్ల మొదటిదియును, పరం = ఉత్కృష్టమైనదియును, త్వదన్యేన=నీకంటె నితరుఁడైన వానిచేత, నదృష్టపూర్వం=పూర్వమెన్నఁడును జూడఁబడనిదియును అగు, యత్ =ఏ, రూపం=రూపము (గలదో), (తత్ =అట్టి), ఇదం రూపం = ఈ విశ్వరూపము, ప్రసన్నేన=అనుగ్రహబుద్ధిగల, మయా = నాచేత, తవ = నీకు, ఆత్మయోగాత్ =నా సంకల్పమువలన, దర్శితం=చూపఁబడినది.

తా. అర్జునా! తేజోనిధియును విశ్వవ్యాపకమును ఆదిమధ్యాంతరహితమును సర్వోత్కృష్టమును, నాకంటె నితరములైనవానికెల్ల నాదియైనదియు, నీవొక్కఁడుదక్క పూర్వము నం దెవ్వరును చూడనట్టిదియునగు నా రూపమును నా భక్తుఁడవగుటచే నీయం దనుగ్రహబుద్ధితో నా సత్యసంకల్పమువలన నీకుఁ *జూపితిని.

అవ. నాయందలి యనన్యభక్తి తప్ప తక్కిన యేయుపాయములచేతఁ గాని నన్ను నా కలరూపునఁ జూచుట యశక్యమనుచున్నారు.

శ్లో॥ న వేదయజ్ఞాధ్యయనై ర్న దానైః
న చ క్రియాభి ర్న తపోభి రుగ్రైః।
♦ ఏవం రూప శ్శక్య అహం నృలోకే
ద్రష్టుం త్వదన్యేన కురుప్రవీర॥ 48

* అర్జునునకు మాత్రము నిష్కారణముగా తన విశ్వరూపమును జూపినయెడల వైషమ్యనైర్ఘృణ్యదోషములు కలుగును గాన భక్తుఁ డగుటచే వానికిఁ జూపెనని చెప్పఁబడెను.

♦ 'అహం ఏవం రూపః నృలోకే ద్రష్టు మశక్యః' అనుచో 'ఏవం రూపః'

టీ. హేకురుప్రవీర=ఓకురుశ్రేష్ఠుఁడా, ఏవం రూపః = ఇట్టి యప్రాకృతత్వాదిరూపముగల, అహం = నేను, నృలోకే = మనుష్యలోకమునందు, త్వదన్యేన=నీకంటె నితరునిచేత, వేదయజ్ఞాధ్యయనైః = వేదయజ్ఞాధ్యయనముల సాహాయ్యముచేత, ద్రష్టుం=చూచుటకు, నశక్యః=శక్యుఁడైనవాఁడు కాను, దానైః = దానములచేత, న= కాను, క్రియాభిశ్చ = హోమాది క్రియలచేతను, న = కాను, ఉగ్రైః=దుష్కరములగు, తపోభిశ్చ=తపస్సులచేతను, న=చూడ శక్యమైనవాఁడను గాను.

101

తా. అర్జునా! *కేవలములయిన వేదములవలనను, దానముల వలనను, అగ్నిహోత్రాదిక్రియలవలనను, ఉగ్రమైన తపస్సువలనను, మనుష్యలోకములో నాయందు భక్తిగలనీవుదక్క వేఱొక పురుషు

అనఁగా ఇటువంటిరూపముగలవాఁడు-అనఁగా ఇప్పుడు నీకుఁగనఁబడుచున్నట్లుఅప్రాకృతత్వము సకలేతర విసజాతీయత్వము మొదలైనవి గలవాఁడనుట-కలరూపు గలవాఁడని భావము. 'నృలోకే' అనుటంబట్టి 'అహమ్' అనుటకు ఇచట విశ్వరూపముగాదు అవతారరూపమును గ్రహించునది. అవతారరూప మందఱికిని గనఁబడునదై యుండఁగా దానిని 'ద్రష్టు మశక్యః' అని చెప్పుట యెట్లనిన, ఇచట కేవలము 'అహమ్' అనుటయే కాక 'ఏవంరూపః' అనియుఁ జెప్పుటచే, నా ఏవంరూపమే చూడనశక్య మైనదికాని, ఏవంరూపముతోఁ గూడియున్న నేను చూడ నశక్యుఁడను కాను అని యర్థము. నా యవతారరూప మందఱికి దృశ్యమే కాని దాని ఏవంరూపము-అనగా అప్రాకృతత్వాది రూపము-అట్లుకాదనుట. ఏకాంత భక్తిరహితు లయినవారు నా యవతారరూపమును ప్రాకృతమైనది గాను మనుష్యాది సజాతీయమైనదిగాను కనుఁగొందురేకాని, అప్రాకృతత్వాది రూపము కలదిగా (అనఁగా కలరూపున, కనుఁగొనలేరని భావము. అనన్యభక్తులే అట్టి కలరూపున కనుగొందురని 'భక్త్యాత్వనన్యయా లభ్య అహమేవం విధోఽర్జున' అను మీఁదిశ్లోకముచేఁ దెలియనగును. ప్రకృతశ్లోమందలి 'ఏవంరూపః' అనుటయు మీఁదిశ్లోకమునందలి 'ఏవంవిధః' అనుటయు సమానార్థకములు.

* వేదయజ్ఞాదులు భక్తితోఁ గూడినవైనయెడల భక్తిద్వారా దర్శనసాధకము లగునుగాని కేవలములైనయెడల నట్లు కానేరవు. కావుననే కేవలశబ్దము కూర్పఁబడినది.

నకును ఏకాంతభక్తిరహితుఁడైనవానికి నిట్టియప్రాకృతత్వాదులు గల
102
నా కలరూపును జూడ శక్యముగాదు.

శ్లో॥ మా తే వ్యథా మా చ విమూఢభావో
దృష్ట్వా రూపం ఘోర మీదృ ఙ్మ మేదమ్।
వ్యపేతభీః ప్రీతమనాః పున స్త్వం
త దేవ మే రూప మిదం ప్రపశ్య॥ 49

టీ. ఈదృక్=ఇట్టి, ఘోరం = భయంకరమయిన, మమ= నాయొక్క, ఇదం = ఇప్పుడుచూపిన, రూపం = విశ్వరూపమును, దృష్ట్వా=చూచి, తే = నీకు, వ్యథా = భయము, మా = వలదు, విమూఢభావశ్చ=తెలివి లేకయుండుటయును, మా=వలదు, త్వం= నీవు; వ్యపేతభీః = పోఁగొట్టఁబడిన భయము గలవాఁడవును, ప్రీతమనాః = సంతోషముఁ బొందినమనస్సు గలవాఁడవున్నై, మే = నాయొక్క, తత్=పూర్వము నీకు వాడుకపడిన, ఇదం = చూపఁబోవు, రూపమేవ=సౌమ్యరూపమునే, పునః = మరల, ప్రపశ్య = చూడుము.

తా. భయంకరమైన నాయీ విశ్వరూపము చూచి నీవు భయమును మోహమును రెంటిని బొందవలదు. నీకు పూర్వము చూచి యలవడియున్న సౌమ్యరూపమునే చూపెద. (నీవు భయరహితుఁడవై సంతోషచిత్తుఁడవై) ఆ రూపమునే యిదిగో మరల చూడుము.

సఞ్జయ ఉవాచ.

శ్లో॥ ఇ త్యర్జునం వాసుదేవ స్త థోక్త్వా
స్వకం రూపం దర్శయామాస భూయః।

ఆశ్వాసయామాస చ భీత మేనం
భూత్వా పున స్సౌమ్యవపు ర్మహాత్మా॥ 50

టీ. వాసుదేవః = వసుదేవసూనుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు, అర్జునం (ప్రతి) అర్జునునిఁగూర్చి, ఇతి=ఇట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, తథా = అర్జునుని యొక్క ప్రార్థన ప్రకారమున, స్వకం = తనదైన, రూపం = పూర్వ రూపమును, భూయః= మఱల, దర్శయామాస =చూపెను, మహాత్మా = గొప్పస్వభావము గల-ఆశ్రితులు ప్రార్థించునట్లు, చేయుస్వభావము గల శ్రీకృష్ణుఁడు, పునశ్చ = వెండియు, సౌమ్యవపుః = శాంతమైన రూపము గలవాఁడు, భూత్వా=అయి, భీతం=భయము నొందిన, ఏనం ఈ యర్జునుని, ఆశ్వాసయామాస=ఓదార్చెను.

తా. వసుదేవపుత్రుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు పాండుకుమారుఁడైన అర్జునునితో నిట్లు చెప్పి వాని ప్రార్థనప్రకారమున తాను వసుదేవ పుత్రుఁడై తాల్చియున్న చతుర్భుజరూపమును జూపెను. అపరిచిత మైన తన విశ్వరూపమును జూచి భయపడియున్న అర్జునునికి, పరిచిత మైన తన సౌమ్యరూపమును తాను *సత్యసంకల్పుఁ డగుటచేమరలఁ దాల్చి చూపి, వాని నోదార్చెను.

సర్వేశ్వరుఁడును పరమపురుషుఁడును పరబ్రహ్మమును జగదు పకృతిమర్త్యుఁడు నైన యీశ్వరుఁడు వసుదేవసూనుఁడై యవతరించి నప్పుడు తాల్చియున్న స్వరూపము చతుర్భుజములు కలదియే. వసు

---

* ఏరూపమునుగాని తాను సంకల్పించుకొన్నంతనే చూపఁగలవాఁడగుటచే 'మహాత్మా' అనుటకు సత్యసంకల్పుఁ డనఁబడెను. 'వాసుదేవః స్వకం' అను శబ్దము లచే వసుదేవుని పుత్రుఁడై తాను దాల్చిన చతుర్భుజరూపమునే చూపె ననుట సిద్ధిం చినది. 'స్వకం రూపం' అనుట పూర్వరూపము చూపుటకును, 'సౌమ్యవపుః' అనుట అర్జుననిభీతి పోఁగొట్టుటకును ఉపయుక్తములగుటచే రెంటికిని పునరుక్తి లేదు. పాండు కుమారుఁ డనుట సహజ ప్రీతిసూచకము.

దేవుఁడు కంసునివలని భీతిచే వానిని జంపువఱకు రెండుభుజములు మఱుఁగుసేయఁ బ్రార్థించుటచే, అంతవఱకు భుజద్వయము నే కృష్ణుఁడు దాల్చియుండి పిదప చతుర్భుజుఁడుగా నుండెను. 'జాతోఽసి దేవ దేవేశ శఙ్ఖచక్రగదాధర! దివ్యం రూప మిదం దేవ ప్రసాదే నోప సంహర! ఉపసంహర విశ్వాత్మన్ రూప మేతం చతుర్భుజమ్' అని కదా వసుదేవుఁడు ప్రార్థించెను. ద్వేషి యగు శిశుపాలుఁడును 'ఉదార పీవరచతుర్బాహుం శఙ్ఖచక్రగదాధరమ్' అని అనవరతము భావించు కొనుచుండినది వసుదేవపుత్రుని యీ చతుర్భుజరూపమునే. కాఁబట్టియే అర్జునుఁ డిచట 'తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన' అని చెప్పినాఁడు.

అర్జున ఉవాచ.

శ్లో॥ దృష్ట్వేదం మానుషం రూపం తవ సౌమ్యం జనార్దన!
ఇదానీ మస్మి సంవృత్తః సచేతాః ప్రకృతిం గతః॥ 51

టీ. జనార్దన=ఓకృష్ణా, తవ=నీయొక్క, సౌమ్యం=ప్రసన్నమైనట్టియు, మానుషం = మనుష్యసంస్థానముతోఁ గూడినట్టియు, ఇదం = ఈ-ఇటువంటి అనవధి కాతిశయసౌందర్యాదులుగల యట్టి, రూపమ్=రూపమును, దృష్ట్వా=చూచి, ఇదానీం = ఇప్పుడు, సచేతాః = మనస్సుతోఁ గూడినవాఁడు - మనస్సు తేటనొందినవాఁడు, సంవృత్తః=అయినవాఁడును, ప్రకృతిం=స్వభావమును-స్వస్థతను, గతః =పొందినవాఁడును, అస్మి=అగుచున్నాను.

తా. కృష్ణా, అనవధికాతిశయ సౌందర్యసౌకుమార్య లావణ్యాదియుక్తమై, నీకుమాత్రమె కలయట్టిదె, * మనుష్యాకారముతోఁ

---

* రూపము 'మానుషమ్' అనుటచే మనుష్యాకారము మాత్రమే కలదిగాని మనుష్యులకుఁ గలుగునట్లు కర్మవశ్యమును ప్రాకృతమును గానిదనుటకై 'ఇదం' అనఁబడెను. అనఁగా ఈ యప్రాకృతసౌందర్యాదులు గలది యని యభిప్రాయము.

గూడినట్టిదై, మిక్కిలియు సౌమ్యమై యొప్పెడి యీ నీరూపమును జూచి మనస్సు కలఁక దేఱి పూర్వస్వస్థతను బొందితిని.

శ్రీభగవా నువాచ.

శ్లో॥ సుదుర్దర్శ మిదం రూపం దృష్టవానసి య న్మమ।
దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాఙ్క్షిణః॥ 52

టీ. మమ=నాయొక్క, యత్=ఏరూపమును, దృష్టవాన్ అసి = చూచినవాఁడవైతివో, (తత్=అట్టి), ఇదం రూపం= ఈవిశ్వరూపము, సుదుర్దర్శం=చూచుటకు మిక్కిలియు దుర్లభమయినది, దేవాః అపి = బ్రహ్మాదిదేవతలుగూడ, ♦నిత్యం=ఎల్లపుడును, అస్యరూపస్య= ఈవిశ్వ రూపముయొక్క, దర్శనకాఙ్క్షిణః=దర్శనము గోరువారు, (భవన్తి=అగు దురు) దర్శింప నిత్యమును గోరుచుందు రనుట.

తా. సర్వమును బ్రకాశించునట్టియు, సర్వాశ్రయమైనట్టియు సర్వకారణభూత మైనట్టియు ఏనారూపమును నీవు చూచితివో యా యీ రూపము ఎవ్వరికిని గనుఁగొన శక్యముగానిది. దేవతలునయి తము నిరంతరమును ఈరూపమునుదర్శింపఁగోరుచుందురు కాని దర్శిం చినవారుకారు. (ఇప్పుడు ని న్ననుగ్రహించుటకొఱకు బ్రదర్శింపఁబడిన యీ రూపమును బ్రసంగమువలన వారుకూడ చూచినవారైరి.)

అవ. ఏ లనఁగా చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ నాహం వేదై ర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా।
శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవా నసి మాం యథా॥ 53

శ్లో॥ భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవం విధోఽర్జున।
జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచ పరంతప॥ 54

♦ ఇచట నిత్యశబ్దము 'కాఙ్క్షిణః' తో నన్వయించెడిని. యచ్ఛబ్దము ప్రసిద్ధ మైనదానిని తెలుపును గాన ప్రసిద్ధాకారములైన స్వప్రకాశత్వాదులం కూర్పఁబడెను.

టీ. మాం=నన్ను, యథా = ఏప్రకారము-అప్రాకృతమైన ఏయాకారముతోఁ గూడినవానినిగా, దృష్టవాన్ = చూచినవాఁడవు, అసి=అగుచున్నావో, ఏవంవిధః=ఇట్టి స్వరూపముగల వాఁడనుగా, అహం= నేను, వేదైః= వేదాధ్యయనాదులచేత, ద్రష్టుం = చూచుటకు, నశక్యః=సాధ్యుఁడను కాను. తపసా=తపస్సుచేత, న=కాను. దానేన=దానములచేత, న=కాను, ఇజ్యయాచ=యాగముచేతను, న=సాధ్యుఁడను కాను. పరంతప=శత్రువులను దమింపఁజేయునట్టి, అర్జున = అర్జునా, ఏవంవిధః = ఇట్టి స్వరూపియగు, అహం= నేను, అనన్యయా=ఇతర ప్రయోజనముగోరని, భక్త్యాతు = భక్తిచేతనే, తత్త్వేన=యథార్థముగా, జ్ఞాతుం=(శాస్త్రములచేత) తెలిసికొనుటకును,ద్రష్టుంచ = ప్రత్యక్షముగా చూచుటకును, ప్రవేష్టుంచ=పరిపూర్ణముగ పొందుటకును- అనఁగా అనుభవించుటకును, శక్యః = శక్యుఁడను.

తా. నా యథార్థ స్వరూపమును, ఇపుడు నీవు చూచినట్లు నాయందు *భక్తిలేక కేవలములైన వేదాధ్యాపన ప్రవచనాధ్యయన శ్రవణము జపములవలనఁగాని, యాగదానహోమ తపస్సులచేతఁగాని, చూచుటకు సాధ్యముకాదు. అనన్యప్రయోజనమగు భక్తిచేతనైనచో, నన్ను ♦కలరూపున శాస్త్రములచేత తెలియుటకును, కలరూ

* వేదములు స్వరూపమాత్రముచేత ఈశ్వరదర్శనమునకు సాధనములగు నను ప్రసక్తి లేదు. ఇట్లు సాధనము లగునని ప్రసక్తి లేనప్పుడు సాధనములు కావని నిషేధించుట పొసఁగదు. అయినను వేదములనుగుఱించిన యధ్యయనాదులు సాధనము లగుట కలదు కాన 'వేద' అనుటకు వట్టివేదములను గ్రహింపక వేదాధ్యయనాదులు గ్రహింపఁబడెను. ఇవియెల్లను భక్తితోఁ గూడినవైననే సాధనములగును. అయిన నిచట సాధనములు కావనుటంచేనవి కేవలములైనవని చెప్పఁబడెను. యాగదానహోమములు అనుమాఁటిలో యాగదానములుమాత్రము చెప్పఁబడినను అవి హోమమునకుఁగూడ ఉపలక్షకమగుటచే హోమశబ్దము చేర్పఁబడెను. 'ఏవంవిధః' అనుట మనుష్యాది విజాతీయత్వాప్రాకృతత్వాదులను (అనఁగా కలరూపును) దెలుపుచున్నది.

♦ భక్తి మూఁటికి సాధనము. ఆమూఁడెవ్వి యన, జ్ఞానము-అనఁగా శాస్త్ర

పున సాక్షాత్కరించుటకును, కలరూపున ప్రవేశించుటకును (అనఁగా పరిపూర్ణముగ అనుభవించుటకును) శక్యము. ఇట్లే 'నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమే వైష వృణుతే తేన లభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్' అని శ్రుతియు ప్రతిపాదించుచున్నది.

మూలమున భగవత్స్వరూపజ్ఞానము; దర్శనము - అనఁగా భగవత్సాక్షాత్కారము; ప్రాప్తి-అనఁగా భగవత్ప్రాప్తి. ఇందు 'ద్రష్టుమ్' అని సాక్షాత్కారము పూర్వ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది. ఇందు 'జ్ఞాతుమ్' 'ప్రవేష్టుమ్' అని జ్ఞానప్రాప్తులు రెండును గూడఁ జెప్పఁబడిన వని తెలియునది. ఇచట 'తత్త్వతః ప్రవేష్టుమ్' అనఁగా పరిపూర్ణ ప్రాప్తి-అనఁగా భగవంతుని యథావస్థితముగా సర్వాకారముచే ననుభవించుట. ఇదియే సాక్షాన్ముక్తి. ఈ ప్రాప్తికి పూర్వములైన సర్వభేదములను, 'లోకేషు విష్ణోర్నివసన్తి కేచిత్ సమీపమృచ్ఛన్తి చ కేచిదన్యే। అన్యే తు రూపం సదృశం భజన్తే సాయుజ్యమన్యే స తు మోక్ష ఉక్తః' అని సాలోక్య సామీప్య సారూప్య సాయుజ్యములుగా స్మృతి చెప్పుచున్నది. యాదవప్రకాశులు 'యది ప్రథమాం యోగసిద్ధిం గతో మ్రియతే త్యజతి వా యోగం శ్వేతద్వీపే జాయతే. భగవత్సాలోక్యం వా యాతి. యది తతోఽప్యధికాం యోగసిద్ధిం గతో మ్రియతే విష్ణుపార్షదో భవతి. యది తతోఽప్యధికాం పార్షదేశ్వరో భవతి. యది తతోఽప్యధికాం ద్వారపాలో భవతి. యది తతోఽప్యధికాం భగవతోఽఙ్గసంవాహకో భవతి. యది తతోఽప్యధికాం మంత్రిస్థానీయః పృథగైశ్వర్యయుక్తో భవతి. యది పూర్ణాం యోగసిద్ధిం గతో మ్రియతే భగవత్సాయుజ్యం గతో ముక్తః పరమైశ్వర్యయుక్తో భవతి' అని ప్రాప్తియొక్క పర్వభేదములను ప్రతిపాదించి యున్నారు. జ్ఞానదర్శన ప్రాప్తులకు మూఁటికి వరుసగా సాధనములైన భక్తియొక్క పర్వభేదము లేవ నఁగా, పూర్వజన్మసుకృతమువలనఁ గలుగు సాత్త్వికజనులతోడి సంవాదాదులవలన జనించినదై భగవత్స్వరూపమును యథావస్థితముగా వినుటకు అనుగుణమైనదై అట్లు వినుటయందు కొంత అనుకూల్యము కలిగియుండుట అనెడిరూపమున నుండుభక్తి మాత్రము శాస్త్రజన్య జ్ఞానమునకు హేతువు. మిక్కిలియు భగవంతుని దర్శింప తహతహ పడుచుండు పరభక్తి సాక్షాత్కారమునకు హేతువు. సాక్షాత్కారము కలిగినను పరిపూర్ణానుభవమునందు అభినివేశము గలిగియుండు పరమభక్తి ప్రవేశమునకు (అనఁగా ప్రాప్తికి) హేతువు. ఇచట అనన్యభక్తి యనఁగా పూర్వము అర్థముచేసినట్లే అనన్య ప్రయోజనమైనభక్తి యని తెలియునది. కేవలములైన వేదాదులచేతఁగాక అనన్యభక్తిచే మాత్రము భగవత్ప్రాప్తి మొదలయినవి కలుగునని 'నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో

103 అవతారిక -

శ్లో॥ *మత్కర్మకృ న్మత్పరమో మద్భక్త స్సఙ్గవర్జితః।
నిర్వైర స్సర్వభూతేషు య స్స మా మేతి పాణ్డవ॥ 55

టీ. హేపాణ్డవ=ఓ అర్జునా, మత్కర్మకృత్ = సమస్తకర్మములు నా యారాధనరూపము లనెడి బుద్ధితోఁ జేయువాఁడును, మత్పరమః=సమస్తారంభములకును నేనే పరమోద్దేశ్యముగాఁ గలవాఁడును, మద్భక్తః=నాయందలి అత్యంత ప్రీతిచే మత్కీర్తనాదులను జేయువాఁడును, సఙ్గవర్జితః = తక్కినవానితోడి సంగమును సహింపలేనివాఁడును, సర్వభూతేషు=సమస్తభూతములందు, నిర్వైరః =వైరము లేనివాఁడును, యః=ఎవఁడో, సః = వాఁడు, మాం = నన్ను, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ♦ఎవ్వఁడు, వేదాధ్యయనము మొదలైన సమస్తకర్మములును నాయారాధనములే యని తలంచి చేయుచు, సమస్తములయిన యారంభములకును నన్నే పరమంబయిన యుద్దేశ్యముగాఁ గలిగి,

---

నమేధయా నబహునా శ్రుతేన య మే వైష వృణుతే తేన లభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూంస్వామ్' అను శ్రుతియుఁ జెప్పుచున్నది.

* 'ప్రవేష్టుమ్' అని చెప్పిన భక్తిదశావిశేషమును భగవత్ప్రాప్తి హేతువైన దాని నీశ్లోకముచేఁ జెప్పుచున్నారు.

♦పూర్వోక్తములైన కీర్తనాదికర్మములు భక్తికి అంతర్గతములై 'మద్భక్త' అనుట కర్థ మగుచున్నవిగాన 'మత్కర్మకృత్' అనుచో కర్మములనఁగా 'నాహం వేదైః' ఇత్యాదులచేఁ జెప్పఁబడిన వేదాధ్యయనాది కర్మములుగా చెప్పఁబడెను. ఇట కర్మముల ప్రసక్తి యగుటచే వానిచే సాధ్యమగు ఫలమే బుద్ధియం దుండుటవలన 'మత్పరమ' అనుటకు 'సమస్త.. ముద్దేశ్యముగాఁ గలిగి' అనఁబడెను. లౌకికులకు అన్నపానాదులవలె భక్తులకు కీర్తనాదులు ధారకములుగాన 'ఆత్మ ..యని వాఁడై' యనఁబడెను భక్తికాష్ఠను బొందినపుడు గలుగునట్టి నిస్సంగత్వమును 'నేనొక్క...సయింపకయు' అనఁబడెను. అనఁగా దప్పిగొన్నవాఁడు త్రాగునట్టి అమృతధారయందు తృణాదు లడ్డ

నే నత్యంత ప్రియుఁ డగుటవలన నన్ను గుఱించి కీర్తనస్తుతిధ్యానా ర్చన ప్రణామాదులచేతనే తప్ప తక్కినవిధమున ఆత్మధారణము పడయనివాఁడై, నన్నొక్కనినే ప్రయోజనముగాఁ గలిగి, యెప్పుడు నెడతెగక యాకీర్తనాదులను గావించుచును, నే నొక్కఁడే ప్రియుం డగుటవలన తక్కినవాని సంగమునకు సయింపకయు, నాతోడిసంశ్లే షమే సుఖముగాను నాతోడి వియోగమే దుఃఖముగాను గలిగియుండు స్వభావము కలిమింబట్టియు తన దుఃఖమునకు తన యపరాధమే నిమిత్తమని అనుసంధించుటంబట్టియు సర్వభూతములును పరమపురు షునికి పరతంత్రములై యుండునని భావించుటం బట్టియు సమస్త భూతములందు వైరముచూపుటకు నిమిత్తము లేకపోవుచున్నది గాన వైరరహితుఁడై, యుండునో అట్టివాఁడునన్ను నాకలరూపునఁ బొందు

పడినచో నెట్లు సయింపఁడో యట్లనుట. ఇందులకు హేతువు 'నే నొక్క...డగుట' యగును. అట్టిభక్తికాష్ఠయందు వానికిఁగలుగు నిర్వైరత్వము శాస్త్రమునకు లోఁబడి యుండుటంబట్టికాదు. సహజముగా వైరమునకుఁ గారణములు లేకపోవుటంబట్టియే. కాన 'నాతోడి...రహితుఁడై' యనఁబడెను. అనగా పరమాత్మునియందు రక్తిగలిగి యుండుటంబట్టి తక్కినవానియందు విరక్తుఁడగునుగాన సాంసారికము లగు క్షుద్ర సుఖములను బాటింపఁడు. కనుక వానిని గలిగించువానియందుఁగాని తొలఁగించు వానియందుఁగాని వానికి వైరము గలుగదు. మఱి తన యపరాధమే తన దుఃఖమునకుఁ గారణమని తలంచువాఁడు పరునియందు ద్వేషముచూపఁడు. సర్వభూతములు భగవం తునికి లోనై నడచుకొనవలయునట్టివి గాన అవి తన కేమి చేసినను భగవంతునిచే ప్రేరితమై యట్లు చేసినవే కాని తమంతట తామట్లు చేయ నేరవనియు తలచుచుండును. మఱి తనవలెనే తక్కినవన్నియు విశ్వరూపుఁడగు భగవంతుని రూపములని యను సంధించుచుండును. ఈకారణములంబట్టి వైరముచూపుటకు నిమిత్తము కలుగఁజాలదు. 'ప్రవేష్టుమ్' అన్నదానినే 'నన్నుఁ గలరూపునఁ బొందుచున్నాఁ' డనఁబడెను. ఈ ప్రాప్తిస్వరూపమునే 'అవిద్య...వించుచున్నాఁడు' అని వివరింపఁబడెను. అవిద్య యనఁగా అజ్ఞానము అన్యథా జ్ఞానము తత్కారణములగు కర్మాదులును. పూర్వావస్థ యందును గొన్నియవిద్యాదుల నివృత్తిగలదుగాన నీ యవస్థయం దవి సంపూర్ణముగా నివర్తించుననుటకై 'అశేష' అనియు, సవాసనముగానివర్తించుననుటకై 'కొంచమైనను లేక' అనియుఁ జెప్పఁబడెను.

చున్నాఁడు-అనఁగా అవిద్య మొదలైన యశేషదోషములు కొంచె
104
మైనను లేక తూలఁగా నన్నొక్కనినే యనుభవించుచున్నాఁ డని యర్థము.

ఇతి శ్రీ భగద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విశ్వరూప
సందర్శనయోగోనామ ఏకాదశోఽధ్యాయః.

ఇది యుపనిషదర్థ ప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు యోగ
శాస్త్రంబును శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదరూపంబును నగు
శ్రీభగవద్గీతలయందు విశ్వరూపసందర్శనయోగం
బన్నది యేకాదశాధ్యాయము.

ఏకాదశోఽధ్యాయః

విశ్వరూపసందర్శనయోగః — అవతారిక.

విశ్వరూపసందర్శనాధ్యాయ ప్రయోజనములు.

(అ) పుట్టిన భక్తి వృద్ధిచెందుట -

తాత్పర్య చంద్రికలో -

శ్రుతార్థ నిశ్చయాధీన భక్తి వివృద్ధి ఫలభూత దిదృక్షామూల భూతోత్తరాధ్యాయారమ్భః॥ అనగా - "ఇంతవరకు వినిన సకలార్థములను యథార్థమే యను విశ్వాసమును బుట్టించి దానిచే భగవంతునియందు భక్తిని పెంపొందించుటకు మూలభూతమైన దర్శనేచ్ఛకును దర్శనమునకును మూలమైన దీ పదునొకండవ అధ్యాయ ప్రారంభము" అని తెలిపిరి.

(ఆ) భక్తియొక్కటియే ముక్తికి సాధనమని చెప్పుట - ఈ యధ్యాయమునందలి 53, 54 శ్లోకములలో 'నాహం వేదైః...భక్త్యా త్వనన్యయాశక్య అహమేవంవిధోఽర్జున! ఇత్యాది కలదు.

(ఇ) ఇదివరకు ప్రపంచముయొక్క సృష్టిస్థితి ప్రవృత్తి నివృత్తులకు తానే కారణమని చెప్పి యిప్పుడు సంహారమునకును తానే కారణమని చెప్పుట.

శ్లో॥ కాలోఽస్మి లోకక్షయ కృత్ప్రవృద్ధో।
లోకాన్ సమాహర్తు మహం ప్రవృత్తః॥

(ఈ) లౌకిక వైదిక సమస్త కార్యములకును దైవమే ముఖ్యకారణమని తెలుపుట -

శ్లో॥ 'అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణంచ పృథగ్విధమ్।
వివిధాచ పృథక్చేష్టా దైవంచైవాత్ర పఞ్చమమ్'
'సిద్ధయే సర్వకర్మణాం'

అనగా - ఎన్నిసాధనసామగ్రు లున్నను ప్రధానకారణమైన భగవంతుని సహాయోగమున్ననే ఆ కార్యము సిద్ధించును. లేనిచో సిద్ధించదు.

32, 33 శ్లో॥ 'ఋతేపిత్వా న భవిష్యన్తి సర్వే'
'తస్మాత్త్వ ముత్తిష్ఠ'
'మయైవేతే నిహతాః పూర్వమేవ
నిమిత్తమాత్రం భవసవ్యసాచిన్'

(ఉ) మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్య;
3-20 శ్లో.

కర్తృత్వమును భగవంతుని యందుంచి ప్రతికర్మను చేయవలెనను సిద్ధాంతమును బలపరచుట. పై ప్రమాణ శ్లోకములే.

(ఊ) మనము గెలుతుమో లేదో యను యర్జునుని శంకను బాపుట.

34వ శ్లో॥ 'యుధ్యస్వ జేతాసి రణే సపత్నాన్'

భీష్మద్రోణ కర్ణాది ప్రధానయోధుల మరణోద్యమమునుజూపి నీవే గెలుతువు. యుద్ధమును చేయుము' అనెను.

(ఋ) తన ప్రభావము నెఱింగి కర్తృత్వమునకు గడంగ జేయుట.

స్థానే హృషీకేశ తవ ప్రకీర్త్యా
జగత్ప్రహృష్యత్యనురజ్యతే చ
రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవన్తి
సర్వేనమస్యన్తి చ సిద్ధసంఘాః 11-36 శ్లో.

(ౠ) విశ్వరూపాను సంధానముచే లోకము నుద్ధరించుట-
స్థితే మనసి సుస్వస్థే శరీరేసతి యోనరః।
ధాతుసామ్యే స్థితే స్మర్తా।
విశ్వరూపంచ మామజమ్।
తతస్తం మ్రియమాణంతు కాష్ఠపాషాణసన్నిభం।

అహం స్మరామి మద్భక్తం నయామి పరమాంగతిం।
అనుటచే ధ్యేయమైన విశ్వరూపమును జూపి తరింపజేయుటకు.

(ఋ) పరగత స్వీకార సిద్ధాంతమును బోధించుట -

మన ప్రయత్నముతో మనము భగవంతుని చూడలేము. అతను చూపిననే చూడగల్గుదుము.

'యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః।
తస్యైష ఆత్మావివృణుతే తనూం స్వామ్॥

గీత - మన్యసే యదితచ్ఛక్యం మయాద్రష్టు
మితిప్రభో...దర్శయాత్మాన మవ్యయమ్-

అని యర్జునుడు ప్రార్థించగా -

దివ్యం దదామి తేచక్షుః।
పశ్యమే యోగ మైశ్వరమ్॥

(ౠ) తన పరత్వమును జూపుట -

6, 13, 15 శ్లోకములలో బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాదులను అందరను తన శరీరైకదేశమున జూపెను.

36 శ్లో.

(ఎ) దుష్కృద్వినాశమునకు తా నవతరింతునని ఋజువు చేయుట.

మయైవేతే నిహతాః పూర్వమేవ।
నిహతాః - కృతాపరాధాః ఏతే పూర్వమేవ
మయా హననే నియుక్తాః।
34 శ్లో. 'మయాహతాన్ త్వంజహి'

(ఏ) వెనుక చెప్పిన నన్నియును నిజమేయని నమ్మి కర్తవ్యమునకు గడంగ జేయుట.

(ఐ) భగవంతుని భక్తిపారవశ్యముతో సేవించు పద్ధతిని తెలుపుటకు,

35- కృతాఞ్జలి ర్వేపమానః కిరీటీ -
నమస్కృత్వాభూయ ఏవాహకృష్ణమ్।
సగద్గదః భీతభీతః ప్రణమ్య॥

39 - శ్లో. నమోనమస్తేస్తు సహస్రకృత్వః
పునశ్చభూయోఽపి నమోనమస్తే।
నమోఽస్తుతే సర్వత ఏవసర్వ॥

40 శ్లో. అనన్త వీర్యామిత విక్రమస్త్వం......

43 శ్లో. పితాసి లోకస్య......

44 శ్లో. తస్మాత్ప్రణమ్య.........

అని యిట్లు భగవత్ప్రభావము ననుసంధించి పారవశ్యముతో ఒడలెఱుంగక నమస్కరించుట. తన తప్పులను విన్నవించి క్షమించ మని ప్రార్థించుట మొదలుగా -

(ఒ) కృష్ణుడు భక్తులకు చతుర్భుజములతో దర్శన మిచ్చుట.

48 శ్లో. కిరీటినం గదినం చక్రహస్తం...

49 శ్లో. తదేవమే రూపమిదం ప్రపశ్య।

(ఓ) ఆశ్రితవాత్సల్యమును జూపుట.

52 శ్లో. సుదుర్దర్శ మిదంరూపం...
దేవా అప్యస్య రూపస్య।
నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః॥

47 శ్లో. మయా ప్రసన్నేన తవార్జునేదం
రూపం పరం దర్శిత మాత్మయోగాత్॥

(ఔ) ఇదివరకెన్నటినుండియో ప్రార్థించుచున్న అందరకును చూపుటకు -

దేవా అప్యస్య రూపస్య
నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః.

(క) 'నిర్వైర స్సర్వభూతేషు యస్సమామేతిసోఽర్జున!'

సకల ప్రాణులును భగవంతుని శరీరైకదేశములే యని జ్ఞానమున్నచో ఎవరిని ద్వేషింపరు. ద్వేషించిన భగవంతునే ద్వేషించినవారగుదురు.

'చిన్తయ సర్వం చిదచిద్రూపం ।
తనురితి తస్యహరే రను రూపమ్ ।
తస్మాత్కస్మిన్ కలయసి కోపం ।
పశ్చాద్భజసి దురాపం తాపమ్' ॥

మరియు - భగవానుడర్జును డేదో యడగబోవుచున్నాడని యూహించి, అర్జునా! నేనింతవరకు చెప్పినది నీకేమైనను తలకెక్కినదా! ఇకముందు నేను చెప్పవలసినదియును నీవు వినవలసినదియును నీవేమి గ్రహించితివో చెప్పుము. అని శ్రీకృష్ణు డభిప్రాయపడు చున్నట్లు అర్జునుడు గుర్తించి మొదటి శ్లోకముచే తాను గ్రహించిన మొదటి షట్కార్థమును రెండవ శ్లోకముచే ఏడవ యధ్యాయము నుండి పదియవ యధ్యాయాంతమువరకును తానెఱింగిన విషయమును సంగ్రహముగాజెప్పి మూడవ శ్లోకములో పూర్వార్థముచే నా చెప్పిన విషయములయందు తనకు కలిగిన విశ్వాసమును ప్రకటించి యాపై విశ్వరూపమును జూపమని ఉత్తరార్థముచేతను నాల్గవ శ్లోకముచేతను ప్రార్థించుచున్నాడు.

దానికి ప్రసన్నుడై భగవానుడు 5వ శ్లోకమున 'పశ్యమే పార్థ రూపాణి' యని చూపుటకు సమ్మతించుచున్నాడు.

—: వివరణము :—

మొదటి శ్లోకము ప్రథమ షట్కార్థ సూచమెట్లనగా - అందు 'గుహ్య మధ్యాత్మ సంజ్ఞితం' 'యత్త్వయోక్తం వచస్తేన' అనెను గదా! కర్మయోగము గుహ్యము జ్ఞానయోగము గుహ్యతరము

భక్తియోగము గుహ్యతమమని భగవాను డానతిచ్చుటచే 'గుహ్యం' అనుటవలన ప్రథమషట్క ప్రధాన ప్రతిపాద్యమైన కర్మయోగ మున్ను, దానికి ప్రాణమైన 'అధ్యాత్మజ్ఞాన సంజ్ఞితం' ఆత్మతత్వ మును తా నెఱింగినట్లు సూచించెను.

రెండవ శ్లోకమున 'భవాప్యయౌహి భూతానాం శ్రుతౌ విస్త రశో మయా' అనుటచే సకల ప్రాణులయొక్కయు ఉత్పత్తి స్థితిప్రవృ త్తులు తన యధీనమని చెప్పిన ఏడు ఎనిమిది యధ్యాయముల సార మును, 'మాహాత్మ్య మపిచావ్యయం' అనుటచే తొమ్మిది పది యధ్యా యార్థముల సారమును చెప్పి తాను విని గ్రహించి విశ్వసించితినని యును సూచించెను.

ప్రయోజనములు ముగిసినవి.

(1) ప్రయోజనమును జెప్పుటచే నర్జునునకు చూడవలెననెడు తలంపు, భక్తి వృద్ధియగుటచేతనే కలిగెనని సూచింపబడినది.

(2) సకలేతర స్వభావ విలక్షణమగు అనగా - అనవధికాతి శయము.

(3) చెప్పిన విషయ విస్తారమును వినుటచే నమ్మకము కలిగి భక్తిపుట్టి పెరిగినది. దాని కేమిఫలము? అర్జునునకు విశ్వరూపదర్శ నేచ్ఛయే. ఆ కోరికకు మూలమైనదియే ఉత్తరాధ్యాయమునకు ఉపో ద్ఘాతము. అట్టి యుపోద్ఘాతరూపమైన అర్జునవాక్యము నవతరింప చేయుచున్నారు.

(4) ఇట్టి నమ్మకము పుట్టుట కా చెప్పిన భగవంతుడు ఆప్తతము డగుటచేతనే యని సూచింపబడుచున్నది. మరియొక యాచార్యుని నుండి వినినచో చూడగోరిక జనించినను దర్శన ప్రార్థనకూడదు గదా!

(5) విశ్వరూపమును జూపమని ముందు మూడు శ్లోకములచే ప్రార్థించుచున్నాడు.

అందు - 'మదనుగ్రహాయ' అనెడు మొదటి శ్లోకముచే కృతజ్ఞతయు, 'భవాప్యయౌహి' అను శ్లోకముచే ఆస్తికత్వమున్ను, 'ఏవమేతత్' ను శ్లోకముచే భక్తిమత్త్వమున్ను సూచింపబడినది. ఈ మూడును ఉన్నవాడే ఆ రూపసందర్శనమున కర్హుడు.

(6) భగవంతు డీ రహస్యము నుపదేశించుటలో నర్జునునిపై అనుగ్రహము తప్ప తనకు పొందబడనివియును పొందతగినవియును వేరొండులేవని యిదివరలోనే చెప్పబడెనుగదా! ఇట్లు చెప్పుటచే నర్జునుని యుద్ధమునకు ప్రోత్సహించుటకే గీతోపదేశమనెడు పామర ప్రసంగములు పరిహరింపబడినవి.

(7) ప్రథమషట్కమున చెప్పబడిన ఆత్మతత్వమును, ఆత్మను సాక్షాత్కరించుకొనుట కుపాయమును దాని ఫలమును అనువదించెను.

(8) ఈ ప్రథమ షట్కములో జెప్పబడిన గుహ్యమైన నిష్కామకర్మయోగమును, 'పరమం' అని విశేషించుటచే గుహ్యతమగు భక్తియోగమునకు అంగమగుటచే నిదియును గుహ్యతమమని గ్రహించవలెను.

(9) 'ఆత్మని ప్రతిపాదకత్వేన అధివసనాత్ వచసోఽధ్యాత్మత్వం' - అనగా - ఆత్మను గుఱించి తెలియవలసినవి సాక్షాత్కరించు సాధనములు మొదలగునవి యన్నిటిని గురించియు తెలుపునదగుటచే 'అధ్యాత్మ' మనబడినది.

(10) 'సర్వమును' అనుటచే 'విగత' అనుచో 'వి' యను ఉపసర్గముచే సూచింపబడిన నిశ్శేషవినాశము చెప్పబడినది.

(11) దూరముగ ననుటచే సంస్కారముకూడ నశించిన దనుటచే తిరిగి మొలకెత్తకుండునట్లు నశించినదని భావము.

2వ శ్లోకము

(12) ఈ శ్లోకమునందలి 'హి' యను శబ్దము ముందు చెప్ప బోవు భగవద్దర్శనేచ్ఛను తెలుపుచున్నదని యర్థము.

(13) 'త్వత్తః' అను దానిని 'పరమాత్ముడవగు' అని శ్రీ భాష్య కారులు విశేషించిరి. దానిచే శ్రీకృష్ణుని విషయమై మనుష్యభ్రమ తీరి మాటలాడు అర్జునుని వాక్యమగుటచే 'త్వత్తః' అను దానికి సృష్టి స్థితిలయములకు కారణమైన రూపమే వివక్షితముగాన 'పరమాత్మనః =పరమాత్మవగు' అనిరి.

(14) అర్జునుడు శ్రీకృష్ణుని 'కమలపత్రాక్ష' అని సంబోధిం చుటచే నంతరాదిత్య విద్యలో జెప్పబడిన 'పుణ్డరీకాక్షత్వము' తో గూడిన అప్రాకృత దివ్యమంగళ విగ్రహ సన్నివేశము యీ యవ తారమునందును స్ఫుటముగ గోచరించుచున్నదని గ్రహించవలెను.

ఆ విద్య నుపపాదించు నా ఛాందోగ్యోపనిషత్తులో నీ పుండరీ కాక్షునకే సర్వలోక కామేశత్వాది మాహాత్మ్యము తెలుపబడెను.

(15) కాలమునుబట్టిగాని విషయమునుబట్టిగాని సంఖ్యనుబట్టి గాని ప్రకర్షనుబట్టిగాని సంకోచములేని యాధిక్యము మాహాత్మ్యము నకు చెప్పబడుచున్నది.

3వ శ్లోకము

(16) చెప్పిన మాటయందు గట్టినమ్మకము కలుగుటకు కారణ మైన ఆప్తత్వాదు లీ పదముచే వివక్షితములు.

(17) కోరుటమాత్రమే నావంతు, చూపుట నీవంతు అది నీ దయపై ఆధారపడియున్నదని భావము.

(18) రూపం - ఈ శబ్దము దివ్యాత్మ, దివ్యమంగళ విగ్రహాది సమస్తాకారపరము.

దీనికి భాష్యకారులు -

(i) సర్వమును శాసించుటయందును -

(ఉన్న రూపమును 'ద్రష్టు మిచ్ఛామి' అని సర్వత్ర యోజించు కొనవలెను).

అనగా - ప్రశాసన కుపయోగించు శరీరము చేష్టలతో నీప్రశాసన సామర్థ్యమును జూపు రూపమును అని లేక- ప్రశాసనము నందున్న రూపమును- అనగా "యథార్హం కేశవే వృత్తిం అవశాః ప్రతిపేదిరే" అనినట్లు 'శ్రీకృష్ణుడు మన సభలోనికి వచ్చినను' ఎవ్వరును ఆతని నాదరించుటకై మీామీా యాసనములనుండి లేవరాదు. నమస్కరించరాదు' అని దృఢప్రతిజ్ఞతో కూర్చొనియున్న దుర్యోధనాదులందరును శ్రీకృష్ణుని చూడగనే ఆ ప్రతిజ్ఞను మరచి మైమరచి లేచి నిలచి చేతులు జోడించిరి. అట్టి రూపమును అని గాని యర్థము.

(ii) కల్యాణగుణాకరుడవై యుండుటయందు — రామాద్యవతార శరీరములవలె అజ్ఞానమును అభినయించుట కనర్హమైన రూపమును.

(iii) పాలించుట యందును-

అందరను ప్రవర్తింప చేయదగుటకు తగిన రూపమును.

(iv) సృజించుటయందును -

నీ యవయవములనుండియే చతుర్ముఖ రుద్రాదులను, నాలుగు వర్ణములను పుట్టించుటకు తగిన రూపమును.

(v) సంహరించుట యందును -

అందరిని మ్రింగివేయుటకు తగిన రూపమును.

(vi) భరించుటయందును -

ప్రపంచమునంతను నీ శరీరైక దేశమున జూపినదగిన రూపమును.

(vii) సర్వోత్కృష్టుడవై యుండుటయందును -

బ్రహ్మాదులనుకూడ తన శరీరమున నొక్కొక్క రోమకూప ములవలె జూపుట.

ఈ యాకారముల నన్నిటిని విశ్వరూపమున జూపును.

(19) పురుషోత్తమ ! -

ఆశ్రితుల దోషములనే యన్వేషించువాడు నీచుడు. నీవు పురుషోత్తముడవు. కాన నా దీనత్వమునే జూచి దయతో నీ రహస్యార్థములను పదేశించితివని భావము.

ఇదియే నిరతిశయ పురుషోత్తమత్వము. దానినే పురుషోత్తమ శబ్దము సూచించినది. అందులకే శ్రీ భాష్యకారులు దీనిని వివరించుచు 'ఆశ్రిత వాత్సల్యజలధీ !' యని తెలిపిరి.

పురు=అధికం, సనోతీతి=యచ్ఛతీతి- పురుషః' అను వ్యుత్పత్తినిబట్టి ఆశ్రితాభిమతాధిక ప్రదుడని తెలియుచున్నది.

(20) తొమ్మిదవ అధ్యాయారంభమున 'పశ్య మేయోగ మైశ్వరం' అని చెప్పినది సంశయవిపర్యయములులేక స్పష్టముగా బోధపడకపోవుటచే నట్టిదానిని సాక్షాత్తుగా చూపవలెనని 'రూపమైశ్వరం' అనెను.

ఈ శ్లోకమున - "పరమేశ్వర - పురుషోత్తమ" అను సంబోధనలచే పరత్వ సౌలభ్యములు తెలుపబడినవి.

4వ శ్లోకము

(21) ఈ సంబోధన సాభిప్రాయము.

నీవు చూపదలచినచో నీకేదియును దుష్కరము కాదను భావమును సూచించు గుణవిశేషములను తెలుపును. ఆ గుణము లేవి యనగా నీకంటె నితరులెవ్వరికిని యుండునని ఊహించుటకైనను

వీలులేని జ్ఞానబలైశ్వర్యాదులు. లేక - "యోగేశ్వర" యను సంబో ధనలోని తాత్పర్యము నీ 'ప్రభు' శబ్దము తెలుపును. యోగమనగా కల్యాణగుణసముదాయము. ఈశ్వరుడనగా నియమించువాడు అనగా- అశ్వపతి - ధనపతి - యనుచో నెట్లు గుఱ్ఱములను ధనమును అధిక ముగా కలవాడును వానిని యథేష్టముగా నియమించువాడనియు నర్థ మో అట్లే యనంతగుణములు కలవాడనియు వానిని నియమించువాడ నియు నర్థము.

(22) సమగ్రముగ - అనగా సమస్త గుణములతోను విభూ తులతోను దివ్యశరీరములతోను కూడుకొనియున్న రూపము.

ఈ ప్రార్థనవలన నింతవరకు వినుటచేకలిగిన యర్జునుని విన యము ఆస్తిక్యము మొదలగు యోగ్యతలు - స్వభావమునందు మార్పున్న గోచరించుచున్నవి దీనిని ముందు శ్లోకముయొక్క అవ తారికలో చూడుము.

(23) ఇచ్చట అణిమాద్యష్టైశ్వర్యశక్తియున్న గుణములలో చేరినది. యోగనిర్వాహకత్వాదికము మాత్రము చూడగోరిన యాకారముల కంతరంగము కాకపోవుటచే నిచ్చట నది వివక్షితము కాదు. ముందేయాకారమును చూపబోవుచున్నాడో అదియే యిచ్చట చూపగోరబడినది. అర్జునునకు విశ్వరూపములో నష్టాంగ యోగమును జూపెనా ?

5వ శ్లోకము

(24) అవతారిక -

ఇట్లు విశ్వరూప సందర్శమునందలి వేడుక కలిగినట్టియు ఆనంద పారవశ్యముచే డగ్గుత్తిక పడినట్టి యర్జునునిచే ప్రార్థింపబడి భగవం తుడు పలుకుచున్నాడు.

భగవంతు డర్జునుడుకోరినట్లుగా విశ్వరూపమును చూపుటలో కారణము ప్రశ్నించురీతినిబట్టి తెలియుచున్న అవస్థావిశేషమే. దానిని బట్టియే - 'పశ్య'=(చూడుము) అను శ్లోకముయొక్క సంగతి యీ యవతారిక మూలముగ తెలుపబడుచున్నది.

(25) నూరులకొలది వేలకొలది యనుటచే పరవ్యూహ విభవాదులతోకూడిన యనంతములగు నప్రాకృత శరీరములు కలవని తెలుపబడెను. ఒక సూర్యమండలములో నేరూపముకలదో అట్టి రూపములే అనంత బ్రహ్మాండములయందుండు అనంత సూర్యమండలములలో నున్నవనిభావము.

ఇచ్చట దివ్యశబ్దమునకు ఊర్ధ్వలోకములలో నున్నవని యర్థమును చెప్పరాదు. భూమిపై వ్యాప్తియును చెప్పబడుచున్నది గదా! కాబట్టి ద్రవ్యవైలక్షణ్యమే చెప్పబడవలెను గాన అప్రాకృతములని వ్యాఖ్యానింపబడెను.

27 (ఎ) పశ్య=కనుగొనుము -

అనుటచే నీవు చక్కగా చూడగలుగునట్లు చూపెదనని తాత్పర్యము.

ఈ శ్లోకమున 'నానావిధాని' యనుటచే ఆభరణముల యొక్కయు, ఆయుధములయొక్కయు, అలంకారములయొక్కయు, భుజములయొక్కయును సంఖ్యలోను వాని యాకారములోనుగల ఆనంత్యము సూచింపబడుచున్నది.

—: విశేష వివరణము :—

ఇంతవరకు జరిగిన 4 శ్లోకములలో అర్జునుడు భగవంతుని విశ్వరూపము నతివినయముతో నర్థించినట్లు గాన్పించుచున్నది గదా!

రామాయణమున అరణ్యకాండ చివర భాగములోని చతుస్సప్తతితమ (74)వ సర్గలో భగవంతుడైన శ్రీరామచంద్రుడు శబరిని

యిదేవిధముగ భాగవతవైభవము నింత వినయముతోనే అర్థించిన విధము గానగును.

గీత - త్వత్తః కమలపత్రాక్ష మాహాత్మ్యమపి చావ్యయమ్ శ్రుతం...(అర్జునుడు శ్రీకృష్ణునితో) గీత 11-2.

రామా - శ్రీరామచంద్రుడు శబరితో -

దనోస్సకాశాత్ తత్త్వేన ప్రభావం తేమహాత్మనః శ్రుతం... రా. అర - 74-19 శ్లో.

గీత - 11-3 శ్లో. ద్రష్టుమిచ్ఛామి తేరూపం ... (అర్జునుడు - కృష్ణునితో).

రామా - ప్రత్యక్షమిచ్ఛామి సంద్రష్టుం ... (రాముడు శబరితో)

గీత - అర్జు - కృష్ణు - తో ... 4వ శ్లో.

మన్యసే యది తచ్ఛక్యం మయాద్రష్టుమితి ... రాముడు శబరితో.

రామా - అర. 74 స. 20 శ్లో.

... యది మన్యసే.

గీత - శ్రీకృష్ణుడు - అర్జునునితో 5వ శ్లో. పశ్య మే పార్థ ...

రామా - అరణ్య - 74-21 శ్లో. శబరి - రామునితో-

పశ్య మేఘ ఘనప్రఖ్యం.

భగవంతు డెన్ని యపూర్వవిషయములు తన విశ్వరూపములో చూపెనో అన్ని యపూర్వ విషయములను శబరి శ్రీరామునకు ఆచార్య విశ్వరూపములో జూపెను -

(i) జుహావాంచక్రిరే తీర్థం మన్త్రవన్మన్త్ర పూజితమ్.

(ii) మేనుసత్కృతాః పుష్పోపహారంకుర్వన్తి॥

తేషాం తతః ప్రభావేన పశ్యాద్యాపి...24 శ్లో.

(13 సంవత్సరములైనను వాడనేలేదు గాలికి చలించలేదు. వర్షములకు కొట్టుకొనిపోలేదు).

ద్యోతయన్తి దిశస్సర్వాః శ్రియా వేద్యోఽతులప్రభాః ...
25 శ్లో. (ఆరిపోలేదు. ప్రజ్వలించుచునే యున్నవి.)

చిన్తితేఽభ్యాగతాన్ పశ్య!
సహితాన్ సప్తసాగరాన్॥
కృతాభిషేకై స్తైర్న్యస్తాః
వల్కలాః పాదపేష్విహ॥ 26 శ్లో.

అద్యాపి నావశుష్యన్తి। ప్రదేశే రఘునన్దన!
దేవకార్యాణి కుర్వద్భిః యానీమాని కృతాని వై।
పుష్పైఃకువలయైస్సార్థం మ్లానత్వం నోపయాన్తి వై. 27 శ్లో.

(పదమూడు సంవత్సరములట్లే వాడకయున్నవి. సప్తసముద్రములును ఏడు గంటలైతె వారి స్నానమునకైవచ్చి పడియున్నవి చూడు.

శ్రీకృష్ణు డర్జునునితో —
మయా ప్రసన్నేన తవార్జునేదం।
రూపం పరం దర్శిత మాత్మయోగాత్॥ 47 శ్లో.
....
యన్మేత్వదన్యేన నదృష్టపూర్వం॥

శబరి — శ్రీరామునితో —
కృత్స్నం వనమిదం దృష్టం।
శ్రోతవ్యంచ శ్రుతం త్వయా॥ 28 శ్లో.

గీత — అదృష్టపూర్వం హృషితోఽస్మి దృష్ట్వా! 45 శ్లో.
(అర్జునుడు శ్రీకృష్ణునితో)
రామా — శ్రీరాముడు శబరితో

ప్రహర్షమతులం లేభే ఆశ్చర్యమితి త్వతః।
అర్చితోఽహం త్వయాభక్త్యా॥

విశేష వివరణము ముగిసినది.

6వ శ్లోకము

27 (బి) ప్రధానమైన ముప్పదిరెండు దేవతలను ముందుగా జెప్పుచున్నాడు.

(28) ప్రదర్శనార్థమనగా - ఉపలక్షణము.

అనగా - అర్జునుడుగాని మరి యితరులుగాని యెన్నడును ఎఱుంగనివని తాత్పర్యము.

(29) ఇంద్రియములకు గోచరించని వస్తువు సామాన్యముగా శాస్త్రముచే నెఱుంగబడినను కంటితో జూచియే యెఱుంగవలసినవి ఎన్నియో విశేషములు కలవని సూచింపబడినది.

8వ శ్లోకము

(30) భగవన్నియమనకు తగిన గుణవిభూతియోగము.

(31) ఈశ్వరత్వమనగా - నియమనశక్తి.

(32) దివ్యచక్షువగుటచే జ్ఞానాది గుణములనుకూడా చూడగల్గును. కావుననే అర్జునుడు ముందు అనన్త వీర్యత్వాదులతోకూడిన రూపమును చూడగల్గుచున్నాను.

10వ శ్లోకము

(33) అనేక ముఖములనుటచేతనే అనేక నేత్రములు చుండగా తిరిగి చెప్పనేలయనగా - ఆగమములో నీ విశ్వరూప ధ్యానమునందు అట్లుండుటచేనని గ్రహించవలెను.

(34) అనేకం - అద్భుతం దర్శనం యస్యతత్ - అనగా అనవధికాతిశయాశ్చర్యముతో చూడబడునది.

(35) ఆశ్చర్యభూతములగు సమస్తతత్త్వములకును ఆధారమైనది.

(36) ఇచ్చట దేవశబ్దమునకు విగ్రహ విశిష్ట విషయముగ చెప్పుటయే సార్థకమగుటచే - ద్యోతమానం=ప్రకాశించుచున్నదని చెప్పబడినది.

16వ శ్లో.

(37) 'సర్వతః' అను పదమును - 'పశ్యామి' తో నన్వయించుటలో సార్థక్యమున్నది. అట్లు చూడగలశక్తి దివ్యచక్షుస్సును బడయుటవలన కలిగినదని తెలియవలెను.

(38) విశ్వరూపుడగుటకు కారణము విశ్వేశ్వరు డగుటయే. అనగా - విశ్వనియన్తయని యర్థము. లోపల వ్యాపించి నియమించువాడు శరీరి. నియమింపబడునది శరీరము - కాబట్టి విశ్వరూపుడనగా విశ్వశరీరి యని తేలినది. విశ్వమంతయు నాతనికి శరీరముగదా !

(39) ఉన్నను చూచుట లేదా? లేకపోవుటచే కాన్పించుట లేదా? అనగా -

దివ్యచక్షుస్సుకలవాడున్ను దానిని చూడలేకుండుట యెట్లు? కాబట్టి లేదనియే యర్థము. శశశృంగమును చూడలేనట్లు.

ఆదిమధ్యాంతములు లేకుండుట దేశమును బట్టియును కాలమునుబట్టియును. ఆది యంతములను తెలుపు హద్దులున్నచో మధ్యయును తెలియవచ్చును. అవి లేకపోవుటచే మధ్యయును తెలియదు.

17వ శ్లోకము

(40) కిరీటమనియు కరండికయనియు తలకు ధరించునవి రెండు రకములు. అందు కిరీటము గొప్పవారు ధరింతురు.

18వ శ్లోకము

(41) నిధానమనగా - ఆధారము. దానికి 'పరం' అని విశేషణ ముండుటచే జీవుడుకాడని తెలియవలెను.

తనకు వేరొక ఆధారములేనివాడని యర్థము.

(42) విశేషములులేని 'అవ్యయ' శబ్దముచే స్వరూపమునకు గాని గుణములకుగాని వైభవమునకుగాని ఒకప్పుడైనను నాశము తరుగు లేకుండుట.

ఈ శ్లోకమున - అక్షరం - అవ్యయం- వేదితవ్యం- అవ్యయం- సనాతనం మొదలగు శబ్దములచే (భగవంతుని ప్రభావమును జూపుట వలన) ముండకోపనిషదాదులలో చెప్పబడిన రూపము జ్ఞాపకము చేయబడుచున్నది.

19వ శ్లోకము

(43) ఇదివరలో చెప్పబడిన 'నాన్తం నమధ్యం' మొదలగునది దివ్యాత్మస్వరూపమును గుఱించినది. ఇప్పుడిది దివ్యమంగళ విగ్రహమును గూర్చినదిగాన 'పౌనరుక్త్యము' లేదు.

లేక ఒకచోట ఉత్పత్తిస్థితి వినాశము అను వికారములు లేవనియు, ఇచ్చట ఆ వికారములకు కారణములు లేవనియును చెప్పవచ్చును.

(44) వీర్యమునకు అనన్త్యమనగా - అంతకన్న గొప్ప వీర్యము లేదనుట.

(45) వెనుక బాహువుల నానాత్వము చెప్పబడినది. ఇచట అసంఖ్యాకములని చెప్పబడుచున్నది.

(46) ఒక్కొక్క నేత్రమే భక్తులకు చంద్రునివలె చల్లగాను శత్రువులకు సూర్యునివలె తాపజనకముగాను ఉన్నదని భావము.

అనాదిమధ్యాన్తం అనెడు శ్లోకమున -

(విశేష వివరణము)

'అనేక బాహూదర వక్త్రనేత్ర' మని అవయవములయొక్క బహుత్వమును మాత్రమే చెప్పుటచే రూపమొక్కటియేయని తోచుచున్నది. అదియునుగాక పూర్వాపరగ్రంథమునుబట్టి ఒకేశరీరమును గూర్చిన పరామర్శయును గాన్పించుచున్నది.

'పశ్యమే పార్థరూపాణి' అని ప్రారంభించుటచే నిచ్చటను అనేక శరీరములు అనేక ఉదరములు మొదలైనవని చెప్పరాదా? అన్నచో అట్లనరాదు, అట్లే చెప్పదలంచినచో అనేక విగ్రహము నియే చెప్పియుండునే. కాకున్నను అనేక శరీరములకు అనేక బాహువులు అనేక ఉదరములు కలవని చెప్పుటలో విశేషమేమున్నది? అట్లైనచో ఆగమములలో నెచ్చటను భగవంతుని కెచ్చటనైనను అనేక ఉదరములున్న రూపము జూపబడెనా? యన్నచో-ఆ శాస్త్ర మిచ్చటంతయు ప్రచారములోనున్నదా? నారదాదులు జూచిన రూపములనే మనమా గ్రంథములో గానకున్నాము. నారదుడు జూచిన విశ్వరూప మింతకంటెను వేరైనది. ధృతరాష్ట్రుడు జూచిన విశ్వరూప మదియొకమాదిరి. నానా సంహితలలో వరాహనృసింహాదులకు వేరువేరు రూపములు వేరువేరు రంగులు వేరువేరు భుజములు మొదలగు వైచిత్ర్యమును గాంచుచున్నట్లే. శ్రీ విశ్వరూపశరీరము నందును చెప్పినదానినిబట్టియే ఆయా వైలక్షణ్యముల నంగీకరించవలసినదే.

కొమ్మలు - వేళ్లు అనేకవిధములుగానున్నను మొదలొకటైనచో చెట్టొకటియే యనునట్లు చేతులు కడుపులు వేరువేరైనను భిన్నముగా చెప్పబడకపోవుటచే మొలభాగ మొక్కటియే యగుటచే నిచ్చట రూపమొక్కటియే యని భావించవలెను.

(విశేష వివరణము ముగిసినది.)

20వ శ్లోకము

(47) అన్తరం=అవకాశము - మధ్యనున్న ఖాళీప్రదేశము.

నిఘం - అన్తర మవకాశావధి పరిధానాన్తర్ధి భేదతాదర్థ్యే! అని కోశము.

మధ్యఖాళి, హద్దు,కట్టుబట్ట, మాయమగుట మొదలగు నర్థము లీ శబ్దమునకు గలవు.

(48) మహాత్మన్! -

తెలుసుకొనశక్యముకాని గంభీరమగు ఆశయములు కలవాడు.

మహాత్మశబ్దము గంభీరమైన బుద్ధివిశేషము కలవారియందు ప్రయోగింపబడును.

శరీర ముగ్రమైనదనుటచే భయమును గొలిపినట్లు మనోఽభిప్రాయమున్ను తెలియశక్యమైనది కాకుండుటచే నిదియును భయహేతువే యగుచున్నది. గాన నిచ్చట యీ యర్థమే అనుకూలమైనది.

(49) అన్తరం - మధ్యనున్న ఖాళీప్రదేశము చెప్పబడినది. ఇప్పుడు దానికి హద్దులు చెప్పబడుచున్నవి. అందన్ని లోకములును యిమిడియున్నవి. అట్టి శక్తివిశేషముండుటచేతను, అడ్డగల విరోధి పదార్థములు లేకుండుటచేతను ఆ లోకములన్నియు నిమిడినవి.

(50) ఇచ్చట అభిప్రాయమేమనగా - వెనుకముందును ఉన్న వాక్యములన్నియును శరీరమును గూర్చినవియే యగుటచే మధ్యగా ఆత్మస్వరూపవ్యాప్తిని చెప్పుట నిరర్థకముగావునను ఆ విగ్రహ మతిమహత్తరమైనదని కంఠరవేణ చెప్పుటచేతను శరీరముయొక్క వ్యాప్తియే యిచ్చట చెప్పబడినది.

21వ శ్లోకము

(49) అమీ హి త్వాం విశన్తి - అనునది సంహారావస్థకాదు. స్తుత్యాదులతో కలిపి చెప్పబడుచున్నదిగదా! దుర్యోధనాదులవలె

మరణదశకు దగ్గరించినవారుకారు. వీరు – 'వీక్షన్తే త్వాం' అని చెప్పుట కూడా విరోధించును. కాబట్టి దగ్గరకు వెళ్ళుట అను సేవాప్రకారమే గ్రాహ్యము.

(50) కేచిత్ — వీరును దేవతలలోని వారే — మిగిలిన ప్రాణులందరును భయపడి పారిపోవుచున్నట్లు ముందు చెప్పబడును.

(51) మహర్షిసంఘములు – భృగ్వాదిగణములు.

(52) సిద్ధసంఘములు – సనకాదులు.

(53) స్తోత్రములకు పుష్కలత్వ మేమనగా. ప్రమాణసిద్ధమైన సర్వేశ్వరత్వాదికమును జెప్పుటయే.

(54) ఉత్కృష్టులైన - అనగా - బ్రహ్మాదులని భావము. 'కేచిద్భీతాః' అని ధైర్యవిహీనులు వేరుగా చెప్పుటచే నుత్కృష్టులనగా ధైర్యశాలులును ఆనందపరవశులును అని చెప్పబడుచున్నారు గాన బ్రహ్మాది గొప్ప దేవతలందరును సేవార్థమై విచ్చేసిరని చెప్పబడెను.

22వ శ్లోకము

(55) అవతారిక —

ఈ శ్లోకమున నర్జునునకు కలిగిన ఆశ్చర్యము తెలుపబడినది.

23వ శ్లోకము

(56) ఈ శ్లోకమున నర్జునునకు కలిగిన భయము తెలుపబడు చున్నది.

(57) ఈ శ్లోకమునందలి 'ప్ర' అను ఉపసర్గచే ప్రస్థానం - ప్రస్మరణం అను చోటునవలె నిషేధపరముగాక 'మిక్కిలి' యను నర్థము వివక్షితము – అనగా – మిక్కిలి చలించిరి లేక – మిక్కిలి భయపడిరని యర్థము.

24వ శ్లోకము

(58) అచేతనమైన మనస్సునకు భీతి యెట్లనిన - దానియందు చేతనత్వ మారోపించి చెప్పబడినది. ఆ యారోప మేలననగా -అపరిమితముగ భయపడినట్లు తెలుపుటకే.

(59) కేవలము పేరని చెప్పుటకంటె ప్రకృతాను గుణముగ వ్యాప్తి చెప్పబడెను.

25వ శ్లోకము

(60) అవతారిక -

ఈ శ్లోకమున నితరావయములకన్న ముఖము లతిభయంకరముగ నున్నవని చెప్పబడుచున్నది.

తనకు భయంకరముగ నున్నదనుటచే తనయందు దయతో నా రూపమును జూపినటులనే దాని నుపసంహరించమని తాత్పర్యము.

26వ శ్లోకము

(61) శత్రుపక్షములో 'స్వైః' సర్వే అనుటచేతను, పాండవ పక్షములో 'యోధముఖ్యాః' అనుటచేతను పాండవపక్షమున నున్న వారందరును నశించలేదని తెలియుచున్నది.

(i) అవతారికలో 'తాను చేయదలంచుకొన్న భూభార నివృత్తిని' అనుచో నిందులకే భయంకరరూపమును జూపెను. దాని వలన నర్జుననకు యుద్ధమును చేయవలెనను ఉత్సాహ మినుమడించునని భావము.

(ii) ఈ గ్రంథముచే -

రణరంగమున నున్నవారందరును ముందు చెప్పబడునట్లు భగవంతుని నోట జొచ్చుట యసంభవముగాన నిది యింద్రజాలమో యను సందేహమును బాపుటకై చెప్పబడును.

మరియును - అర్జునాదు లుపకరణ మాత్రులనియు వారేమియు చేయకున్నను తానొక్కడే వారినందరిని సంహరించ గలననియును సూచించెను.

(iii) దీనికి భావమేమనగా -

భగవంతుడు చేయు సకలసృష్టిని దివ్యచక్షుస్సుచే జూచిన వానికి కొలదిపాటి క్షుద్రులను సంహరించుట ఆశ్చర్యముగాతోచదు అనుచున్నాడు.

అనగా - 'సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః' అనునట్లు సమస్త చేతనాచేతనములున్ను తనకు శరీరముగా గలవాడగుటచే సర్వభూతుడును సత్యసంకల్పుడును నగు సర్వేశ్వరుడే ధార్తరాష్ట్రు లందరి సర్వవిధ వినాశమునకును కారణము. అతడే ప్రధానహేతువు. కావ్పించుచున్న అర్జునుడును ఆతని బాణములున్ను కాకతాళీయము వలె నిమిత్తమాత్రమే.

కాకతాళీయ మనగా - తాటిపండు పండి పడుటకు సిద్ధముగా నుండగా దానిపై కాకి వాలినతోడనే అది పడును. దానిని కాకియే పడగొట్టిన దందురు.

అట్లున్నది ప్రకృతవిషయము. ముందు జరుగబోవునదియును స్పష్టముగా కళ్ళతో జూచుచుండుటచే నది యిప్పుడు జరుగుచున్నట్లే చెప్పుచున్నాడు.

28, 29 శ్లో॥

(62) ఇచ్చట సముద్రము ఒక దృష్టాంతముగాను మిడుతలు-మండుచున్ననిప్పు రెండవ దృష్టాంతముగాను చెప్పబడినవి. దీని యభిప్రాయ మేమనగా -

'అభిముఖా ద్రవన్తి' అనుటచే నదులు తమ వేగముచేతనే తాము సముద్రమున విలీనమైనట్లును, మిడుతలు అగ్నిలోపడునట్లు వీరందరును

తమవ్యాపారముచేతనే నశించుచున్నారనియును, అన్ని నదులును ఒకే సముద్రమునందును, అన్ని మిడతలును ఒకే అగ్నిహోత్రమునందును విలీనమైనట్లును వీరందరును ఒకే భగవంతునందు విలీనమగుటకును, ఆ సంహారకు డొక్కడే సకలమును సంహరించుట కనుగుణమైన సామాన్యాకారముతో నుండుటకును రెండు దృష్టాంతము లొసంగబడెను.

మరియును -

నదీప్రవాహము విలీనమగుట యనగా — ఇదివరకు వేరుగా గోచరించుచుండెడి ప్రవాహాకారమును విడుచుటయే. దానిచే దాని పేరు సముద్రమననే చేరిపోయినది. మిడుతలన్ననో అట్లుగాక భస్మ రూపమును దాల్చుచున్నవి. ఈ భేద మాదృష్టాంతముఁచే జూప బడినది.

30వ శ్లోకము

(63) అవతారిక —

సంహారమునకై తమంతట తాము త్వరపడి ప్రవేశించుట యేనా ? వాని సంహారమునకై భగవంతుడే ప్రయత్నమును చేయక యూరకుండెనా? అనగా - 'లేలిహ్యసే' ఇత్యాది...సంహార ములకు ముఖ్యకారణ మా చేతనుల వ్యాపారమే. వారి వారి సంహార ములను గురించిన క్రోధాదులతోగూడిన భగవంతు డా సంహార మును సంకల్పముతో సాగించుచున్నాడు.

(64) 'లేలిహ్యసే, క్రియా సమభిహారే యఙ్'

క్రియా సమభిహార మనగా —

"పౌనఃపున్యం భృశార్థో వా క్రియా సమభిహారః"

మాటిమాటికిని, అతిశయముగాను చేయుపని.

(65) తినుట కనుకూలముగా నుడికించుచున్నవి. లేక చూచు చున్న బ్రహ్మాదులకున్ను దుస్సహముగా నున్నవి.

31వ శ్లోకము

(66) అవతారిక —

ఇట్టి భయంకరాకారమును చూచుట కసమర్థమైన అర్జునుడు, "నీ సర్వైశ్వర్యమును జూపు"మని నేను ప్రార్థించగా దానినే జూపెద నని యుద్యుక్తుడవైన నీ విట్టి ఘోరమైన రూపమును భక్తుడనైన నాకు జూపుటలో నీ యభిప్రాయ మేమియైయున్నదో నే నెఱుంగకున్నాను. నా యందు దయయుంచి ప్రసన్నుడవై నీ ప్రసన్నమైన పూర్వరూప మును జూపుమని వేడుచున్నాడు.

(67) బ్రహ్మరుద్రాదులకంటెను గొప్పతనమును చెప్పుచున్న నర్జు నునకు మిక్కిలి గొప్పవాని విషయమై నమస్కారము తగినదేయగు టను సూచించుటకై 'సర్వేశ్వర' పదము వాడబడినది.

ఈ విషయమై అహిర్బుధ్న్యసంహితలో

శ్లో॥ న త్వస్య పరమ శ్శేషీ । శేషానన్తార ఈరితాః ।
న త్వ న త్వస్య భావోఽయం । న ప్రయోజన పూర్వకః॥

అనగా —

సర్వేశ్వరుడు నమస్కరింపబడువాడు — మిగిలిన చేతనులంద రును నమస్కరించువారు. ఈసంబంధము స్వాభావికమేగాని ప్రయోజ నాంతరము నుద్దేశించినది కాదని చెప్పబడెను.

32వ శ్లోకము

(68) ఇచ్చట కాలశబ్దమునకు కలాముహూర్తాది కాలపర ముగ నర్థమును జెప్పినచో 'నేనే కాలమును' అని భగవంతునితో నా యచేతనకాలమున కభేదము కుదురదుగాన 'ఇంద్రాధికరణ న్యాయముగ'

1. ఆ కాలమున కంతర్యామి యనిగాని లేక 'ఆకాశ ప్రాణాధి కరణ న్యాయముగ'.

2. కలయతీతి = కాలః = ఆయుస్సును లెక్కించువాడను యౌగి కార్థమునుగాని సృష్టిస్థితి కాలముకంటె విలక్షణమైన సంహార కాలాభిమానముతో గూడియున్న భగవత్స్వరూపాను సంధాన మున కసాధారణమైన.

3. ధ్యేయ విగ్రహావిశేష పరమనిగాని చెప్పవచ్చును.

ఈ మూడర్థములున్ను యౌగికములే - ఈ మూడును ప్రకృతములే.

(69) ఎదురుగానుండి - యోధులతో శత్రువులను నిరసించి నట్లు కాకుండా అని భావము - లేక - ఎదుటగా నిలచియుండుటయే సంహారకారణము.

(70) శ్లో॥ మనసైవ జగత్సృష్టిం
సంహారంచ కరోతియః ।
తస్యారిపక్ష క్షపణే ।
కియానుద్యమ విస్తరః॥

అని శ్రియఃపతి, సృష్టిసంహారములను సంకల్పము మాత్రము చేతనే చేయును. అట్టివానికి శత్రుసంహార మొక లెక్కయా?

33వ శ్లోకము

(71) శ్రీకృష్ణుడు సంధికి ఏగినపుడు విదురునియింట భుజించి సభకేగగా దుర్యోధనుడు నా యింటికిరాక నాయింట భుజించక వృషల=శూద్రభోజన మేలచేసితివని యడుగగా శ్రీకృష్ణు డాతనితో

ద్విషదన్నం నభోక్తవ్యం
ద్విషంచైవ నభోజయేత్
పాణ్డవాన్ ద్విషసే రాజన్
మమప్రాణాహి పాణ్డవాః॥ అనెను

అనగా - శత్రువున కన్నమును బెట్టుట శత్రువుయింట భుజించుట కూడదని పనులనెను. అంత నాతడు మనకిద్దరకును విరోధ మేమున్నది. మన మట్టి శత్రువులము కాముగదా! అనగా - దుర్యోధనా! నీవు పాండవులను ద్వేషించుచున్నావుగదా. పాండవు లెవ్వరు ? వారు నా ప్రాణతుల్యులే కాబట్టి నీవు నాకు ప్రాణశత్రువు వనెను.

(72) భగవంతునకు పక్షపాతముగాని నిర్దయత్వముగాని లేవనుటకు చెప్పబడినది.

(73) చంపదగినవారుగా సంకల్పించబడిరి. భగవత్సంకల్పమమోఘము. ఇక వారు చావకమానరు అని అభిప్రాయము.

(74) నేను వీరలను జంపుటకు నిన్ను సాధనముగా జేసికొనుచున్నాను. నీవును నట్లే నమ్మియుండుము. దానిచే నీకు పాపశంకగాని నిర్దయత్వదోషముగాని పరాజయముగాని శంకించుట కవకాశముండదు.

(75) పచ- సమవాయే - సమవాయమనగా శరములను సంధించుట. అనగా- నీవు ఎడమచేతితోకూడా బాణములను వేయగలవాడవు. అనగా రెండు చేతులతోను యుద్ధమును చేయ సమర్థుడవు. ఇది యుద్ధమువకు సంబంధించిన అసాధారణమైన అతిశయము. భూభారమును నీద్వారా తీర్చుటకే నీకిట్టి శక్తిని కల్పించితిని. అందులకే అందరను విడిచి నిన్నే నిర్బంధించి పరికరముగా కల్పించుకొంటినని తాత్పర్యము.

34వ శ్లోకము

(76) అవతారిక -

అర్జునునకు తగనిచోట కలిగిన స్నేహకారుణ్య అధర్మభీతులకు కారణమగు 'కథం భీష్మం' అను రెండవ అధ్యాయమునందలి 4వ శ్లోకమున తెలిపిన శంకను సాక్షాత్తుగా పరిహరించుచున్నాడు.

(77) అధర్మభీరుత్వమును లక్ష్యపెట్టనుగాని ద్రోణాదులు జయింప శక్యముకాని వీరులుగదా! యుద్ధములో జయము చంచలము, అందులకు భయపడుచున్నావందువా? దాని కెంతమాత్రమును భయ పడకుము. నీవే జయింతువు. భయపడకుము. దుఃఖపడకుము - అని చెప్పుచున్నాడు.

(78) ఘాతుకుడ వందురనియును శంకింపకుము. అనుకూలుల విషయమై ఆనృశంస్యము (ఆశ్రితులపట్ల ప్రీత్యతిశయము) గుణమగును గాని శత్రువులపట్లకాదు అని యీ పదమువలన తెలియుచున్నది.

35వ శ్లోకము

(79) బ్రహ్మరుద్ర రక్షకుడని యర్థము.

(80) కిరీటీ -

భారఃపరం పట్టకిరీట జుష్టం।
యస్యోత్తమాఙ్గం న నమే న్ముకున్దమ్॥

ఐహిక పారలౌకిక పరమపురుషార్థములను ప్రసాదించు నారా యణుని యెదుట వంగనితల కిరీటముతో నలంకరింపబడుట భారము నకేగాని ప్రయోజనకారికాదు. ఆ కిరీట మాతలపై నిలువజాలదు. కాబట్టి వెంటనే యర్జునుడు శ్రీకృష్ణునకు ప్రణమిల్లుచున్నాడని తాత్పర్యము.

(81) ఆశ్రితుల సంసారనివర్తకుడు గాన కృష్ణు డనబడు చున్నాడు.

36వ శ్లోకము

(82) ఈ శ్లోకము శ్రీ విష్ణుపంచరాదులయందు వినియో గింపబడు మంత్రమని ప్రసిద్ధికలదు.

38వ శ్లోకము

(83) ధామశబ్దమున కనేకార్థములున్నను స్థానమను నర్థమున

ప్రసిద్ధిగా వాడబడుచుండుటచే నా యర్థమే యిచ్చట ఉచితము. స్థానమన ప్రాప్యమని ప్రసిద్ధమేగదా.

పరమప్రాప్యమనగా భగవంతుడు వేంచేసియుండు అసాధారణమైన వైకుంఠస్థానమని ప్రసిద్ధమేగదా!

ఆ యప్రాకృతస్థానమును గురించి యిట్లు చెప్పబడుచున్నది.

ఛాన్దోగ్యే - 8-5-3 —

అథ యదరణ్యాయన మిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్య
మేవ తత్ - అరశ్చహ వై ణ్యశ్చార్ణవౌ
బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి
తదైరమ్మదీయం సరః తదశ్వత్థః సోమ సవనః।
తదపరాజితాఃపూః। బ్రహ్మణఃప్రభు విమితమ్॥

భూలోకాపేక్షయా మూడవదైన 'ద్యు' అనబడు బ్రహ్మలోకమున అరణ్యములను పేరుగల రెండు సముద్రము లున్నవి. కాబట్టి బ్రహ్మలోకమునకును అరణ్యావాసమునకును అరణ్యాయనమని ఉమ్మడి పేరుకలదు. అరణ్యావాసము బ్రహ్మచర్యముచే సాధింపబడదగినదగుటచే కార్యకారణముల నభేదముగా వ్యవహరింతురు. అనగా అరణ్యవాసమునే బ్రహ్మచర్యమందురు. భూమియు, చతుర్ముఖిని సత్యలోకమువరకుండు లోకములన్నిటిని చేర్చి అంతరిక్షలోకము అను రెండును గాక భగవల్లోకము పైది తృతీయలోక మనబడుచున్నది.

ఇచ్చట ప్రసంగవశముగ వైకుంఠలోకమునకు కొన్నిగుర్తులు చెప్పబడుచున్నవి.

అచ్చట ఐరమ్మదీయమను సరస్సొకటి కలదు. 'ఇరా' యనగా అమృతము. "మాద్యన్త్యస్మిన్నితి మదీయం" - అనగా మైమరపించు అమృతమయమని యర్థము. మరియు నిచ్చట 'సోమసవన'మను పేరుగల అశ్వత్థవృక్షమున్నది. అది చంద్రునివలె యానందజనకమగుటచే

నట్లు చెప్పబడుచున్నది. మరియు నచ్చటనే - అపరాజితా - (బ్రహ్మవేత్తలు కానివారికి స్వాధీనముకానట్టి) అనుపేరుగల పట్టణమున్నది. అది శ్రియఃపతిచే తనకు భోగభూమిగా నత్యాదరముతో (తనకు నివాసముగా) పరిగ్రహింపబడినది.

భగవంతుడు స్వరూపముతో సర్వవ్యాపకుడైనను నిత్యమైన దివ్యమంగళ విగ్రహముతో నచ్చట నెప్పుడునుండును. అచ్చటనే బంగారువలె మెరయునట్టి లేక హితమును, రమణీయమునునగు ఆకారముగల మంటపమున్నది అనియును.

ఋగ్వేదమున - సం. 2, 3, 21, 23

"సహస్రస్థూణే విమితేదృఢయత్ర దేవానామధిదేవ ఆస్తే"

వెయ్యి స్తంభములుగలిగి అపరిమితమైనదై బలిష్ఠముగానున్న మంటపమునందు దేవాదిదేవుడు విరాజిల్లుచుండును.

39, 40 శ్లోకములు

(84, 85) 'నమోనమస్తేఽస్తు' మొదలుకొని 'తతోఽసిసర్వః' వరకును సాధారణముగా సమస్త విష్ణుస్థలములయందును సేవించునపు డనుసంధించవచ్చును.

ఇట్లు పదేపదే నమస్కరించుటకు కారణము విశ్వరూపమును జూపిన పరత్వసౌలభ్యముల ననుభవించుటచే కలిగిన భయమును ఆనందములే.

ఈశ్లోకములోని ముఖ్య తాత్పర్యమేమనగా- 'పురుష ఏవేదగ్ం సర్వం" 'ఆత్మైవేదం సర్వం', 'నారాయణ ఏవేదం సర్వం' ఇత్యాది శ్రుతివాక్యములలోనున్న 'సర్వ' శబ్దములతో పురుష - ఆత్మ- నారాయణ పదములకుగల సామానాధికరణ్యమును వివరించుటకై పూర్వము 'సర్వత ఏవసర్వ' అనుచోగల సర్వశబ్ద సామానాధికరణ్యము బాదార్థము (అనగా - బ్రహ్మకంటె వేరగునదేదియును లేదు అనుట)

కాదనియు శరీరాత్మ భావనిబంధనమైన (పరమాత్మకు చేతనాచేత నాత్మక ప్రపంచమంతయును శరీరము ఆతడు శరీరి యనుట) విశి ష్టైక్యమును చెప్పుటలో తాత్పర్యముకలది యను అభిప్రాయము.

సమస్త వేదములలోను వేదాంతములలోను వానికి ఉపబృం హణములగు ఇతిహాస పురాణములలోను భగవంతునికి వాచకమైన శబ్దములన్నియును సమస్త చేతనాచేతనములను తెలుపు సామాన్య శబ్దములతోగాని విశేషశబ్దములతోగాని యభేదముగా నిర్దేశింపబడిన స్థలములయం దంతటను శరీరాత్మభావమే అనగా - నవి పరమాత్మకు శరీరములని మాత్రమే గ్రహింపవలెను.

41, 42 శ్లో.

(86) హే సఖేతి - ఇచ్చట సంధి ఆర్షము.

(87) "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా" అను శ్రుతి జీవేశ్వరు లకు సఖిత్వమును చెప్పుచున్నది. అది యథార్థమేగాని భ్రాంతికాదు- లోకములోనున్న మిత్రభావము ఆభాసమే అని దీనివలన తెలియు చున్నది.

(88) పెద్దల విషయమై పరిహాసార్థముగానైనను అగౌరవ ప్రవర్తన గొప్పతప్పె యని దీనిచే గ్రహించవలెను.

43వ శ్లోకము

(89, 90) పూజ్యత్వమునకు హేతువులైన గొప్పతనములో నీకు మించినవాడు లేడనుటకు చెప్పబడినది.

ఈ శ్లోక సమన్వయము మూలమున నారాయణునకు బ్రహ్మా దులతో సామ్యవాదమున్ను ఐక్యవాదమున్ను ముగ్గురకు పైన వేరొక పరతత్వమున్నదను వాదమున్ను ఇట్టివన్నియును నిరసింపబడినవి.

(91) కృతక - అకృతక - కృతకాకృతక లోకములనిగాని - లోక్యతే అనేనేతిలోకః -

ఇతర ప్రమాణములకు గోచరముకాని యర్థములను చూచుటకు సాధనము లైన వేదత్రయమునియునుగాని యర్థము.

ఈ శ్లోకమువలన - కర్మవశ్యులగుటచేతను, పుట్టుటచేతను భగవంతునికన్న వేరైనవారని ప్రసిద్ధిచెందిన బ్రహ్మరుద్రాదులు. ఇట్టివారికి హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే - అనగా - సృష్టికిపూర్వము హిరణ్యగర్భుడు (చతుర్ముఖుడు) ఒక్కడుండెను అనియు, 'యదాతమస్తన్నదివా నరాత్రిః నసన్ నచాసన్ శివ ఏవ కేవలః' రాత్రింబవళ్ళ వ్యవహారమేదియును లేని ప్రళయదశలో శివుడొక్కడే కలడనియు, ఇట్లు హిరణ్యగర్భ శివశబ్దములచే బ్రహ్మయును రుద్రుడును భగవంతునివలె జగత్కారణభూతులని భగవత్సామ్యము చెప్పబడు చున్నది. ఇచ్చట గీతలో భగవ దితరులకు భగవత్సామ్యము నిషేధింపబడుచున్నది. ఇది యెట్లు ఘటించుననగా ..

'ఆకాశ స్తల్లిఙ్గాత్' 'ప్రాణ స్తథానుగమాత్' 'శాస్త్రదృష్ట్యా దుపదేశో వామదేవాదివత్' 'సాక్షాదప్య విరోధం జైమినిః' అను సూత్రములుగల నధికరణములలో నిర్ణయింపబడిన న్యాయమునుబట్టి (అనగా - ఆకాశప్రాణశబ్దములు ప్రసిద్ధ భూతాకాశ ప్రసిద్ధ ప్రాణవాయువును చెప్పునవేయైనను పరమాత్మ కసాధారణలింగము లా ప్రకరణములలో వినబడుటచేతను, శాస్త్రప్రసిద్ధినిబట్టి వాని కంతర్యామియగు పరమాత్మనే చెప్పుచున్న వనుటచేతను లేక యౌగికార్థము చేతనుగాని పరమాత్మ పరముగా నన్వయింపవలెను అని చెప్పబడినది.

కాబట్టి ఆకాశ ప్రాణాదులకువలెనే, బ్రహ్మరుద్రాదులకును భగవంతునితో సామ్యగంధమైనను ఆశంకించుట కవకాశము లేదు.

44వ శ్లోకము

(92) తస్మాత్ - ఆ కారణమువలన.

ఆ కారణమేమనగా - వెనుకటి శ్లోకమున చెప్పబడిన నిరు

పాధికమైన పితృత్వము పూజ్యతమత్వము గురుత్వము మొదలైనవి యుండుటవలన.

(93) ప్రణమ్య=శరణవరణ జేసి -

ఈ ప్రపత్తికి 'ఆనుకూల్యస్య సంకల్పము - ప్రాతికూల్యవర్జనము, రక్షించునను నమ్మకము, రక్షింపుమని ప్రార్థించుట, ఆత్మసమర్పణము నైచ్యానుసంధాన'మని ఆరుఅంగములుకలవు. అవిపూర్వశ్లోకమునందలి పితృత్వ గురుత్వాదులను జ్ఞాపకమునుచేయు 'తస్మాత్' అను పదముచేత ఆనుకూల్యసంకల్పమున్ను, 'నత్వత్సమో స్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యః' అనుటచే ప్రాతికూల్యవర్జనమున్ను 'ఈశమీడ్యం' అనుటచేత - రక్షించునను విశ్వాసమున్ను, 'ప్రసాదయే' యనుటచే రక్షింపుమని ప్రార్థనయున్ను, 'అహం' అనుటచేత నైచ్యానుసంధానమున్ను 'పితేవపుత్రస్యే' త్యాదులచే ఆత్మసమర్పణమున్ను తెలుపబడు చున్నవిగాన నీ శ్లోకమున పూర్ణప్రపదమును గమనించవలెను.

(94) 'ప్రణిధాయ' - దీనివలన 'యద్ధిమనసాధ్యాయతి తద్వాచా వదతి' యనునట్లు కరణపూర్తి సూచింపబడినది. 'ప్రణమ్య ప్రసాదయే' అనుటచే ననుగ్రహముకొఱకు నమస్కరించుచున్నాడని యర్థము.

45వ శ్లోకము

(95) ఇచ్చట తచ్ఛబ్దము పూర్వప్రసిద్ధమైన ప్రసన్నాకారమును పరామర్శించుచున్నది. కాబట్టి భాష్యకారులు 'ఆ నీప్రసన్నరూపమును నాకు జూపు'మని వ్యాఖ్యానించిరి. దీనిచే భయము లేక కేవల ప్రీతిని గలిగించునట్టి రూపము సూచింపబడుచున్నది. పూర్వార్ధమున విశ్వరూపసందర్శనముచే కలిగిన ప్రీతి బాధతోకూడుకొని యున్నదనుటచే నుత్తరార్ధమున కేవల ప్రీతిజనకమైన రూపమునే జూపుమనుటకు కారణమగుచున్నది.

(96) మే. ప్రసన్నుడనుగాన నన్ను తప్పక రక్షించవలెనని సూచించుచున్నది.

(97, 98) దేవ ! దేవేశ ! అను నీ రెండు సంబోధనలున్ను -

'తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్
తం దైవతానాం పరమంచ దైవతమ్'

అను శ్రుత్యర్థమును తెలుపుచున్నవి. కావుననే భాష్యకారులు- దేవానాం=బ్రహ్మరుద్రాణా మపి ఈశః - అని వ్రాయించిరి.

(99) కాన్పించు రూపము 'త్వత్త్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం' అనునట్లు జగత్తున కంతకును ఆశ్రయముగునట్లు కాన్పించుటచే 'జగన్నివాస' అనుచున్నాడు.

46వ శ్లోకము

(100) వెనుక జూచిన రూపమునకు సజాతీయ రూపమని యర్థము.

48వ శ్లోకము

(101) ఇచ్చట 'కేవల' శబ్దముచే -

'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి - యజ్ఞేన దానేన తపసాభాశకేన' అను శ్రుతిచే వేదయజ్ఞాదులు దర్శనసాధనములుగా జెప్పబడుటచే నిచ్చట నిషేధింపబడనేల యనగా - 'కేవలైః' అనబడెను. అనగా - భక్తిలేని వేదయజ్ఞాదులు దర్శనసాధనములు కావని భావము.

(102) ఏకాంతభక్తి లేనివారు అవతారరూపమును జూచుట సామాన్యమానవునిగాను ప్రాకృత శరీరునిగాను జూచుటయే. కాన నది అయథావస్థిత దర్శనమే యగును.

55వ శ్లోకము

(103) అవతారిక -

వెనుక 'నాహంవేదైః' అను శ్లోకమున నన్ను పొందుటకు వేదాధ్యయనము హేతువుకాదనెను. కాని యుపనిషత్తులో 'వేదానువచనేన బ్రాహ్మణాః వివిదిషన్తి' అని పరమాత్మను యథార్థముగా నెఱుంగుటకు వేదాధ్యయనము విధింపబడుచున్నది. దీనికి పరస్పర విరోధము రాదా! యను శంకను యీ వేదాధ్యయనాదులను భక్తికి అంగముగా నాచరించిన నవి భక్తిద్వారా ముక్తికి హేతువులగునని చెప్పుచున్నాడు

మఱియు 'ప్రవేష్టుంచ' అనునది ముక్తిప్రాప్తికి కారణమైన భక్తియొక్క అవస్థావిశేషమునున్ను తెలుపుచున్నాడు.

58వ శ్లోకము

(104) మదేకానుభవో భవతీత్యర్థః -
ఇచ్చట - "సర్వం హిపశ్యః పశ్యతి."

అను శ్రుతియందలి సర్వశబ్దమునకు సర్వశరీరుడగు భగవంతు డర్థము - ఈ విషయమునే.

'సమ్ప్రాప్యైనం ఋషయో జ్ఞానతృప్తాః కృతాత్మానో వీతరాగాః ప్రశాన్తాః। తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్యధీరాః యుక్తాత్మానః సర్వమేవా విశన్తి'. అనగా -

తత్త్వవేత్తలు పరమాత్మను తాము బ్రతికియుండగనే యనుభవించి ఆ యనుభవముతో సంతుష్టిని చెందినవారై ఆత్మసక్తనుబడసి విషయాశలనువీడి దానిచే స్వాధీనమందున్న యింద్రియములు కలవారై యుండువారు సర్వత్ర సర్వవస్తువులయందును లోన బయటను వ్యాపించియుండు పరమాత్మను పరమపదమున లభించి, పరమాత్మ సాయుజ్యమునుబడసి నిర్నిరోధమైన ధర్మభూతజ్ఞానముతో సమస్తమును యథార్థముగా ననుభవింతురు.

(105) గీతార్థ సంగ్రహము.

15 - శ్లో॥ ఏకాదశే స్వయాథాత్మ్య
సాక్షాత్కారావలోకనమ్
దత్తముక్తం విదిప్రాప్త్యోః ।
భక్త్యేకోపాయతా తథా॥

—: తాత్పర్యము :—

భగవంతుడర్జునునకు తనయొక్క వాస్తవమైన స్వరూపమును కన్నులార చూచుటకొఱకు తగిన దివ్యనేత్రము నిచ్చుటయు, తన నెఱుంగటకేమి తనను చూచుటకేమి తనను పొందుటకేమి భక్తియొక్కటియే యుపాయమగుటను పదునొకండవ యధ్యాయమున చెప్పెను.

శ్రీ భగవద్గీతా - ద్వాదశోఽధ్యాయః

భక్తియోగః

అవ. [1] * భక్తియోగనిష్ఠులైనవారికి ప్రాప్యభూతుఁడును పరబ్రహ్మమును భగవంతుఁడునైన నారాయణుని నిరంకుశైశ్వర్యమును కన్నులారఁ జూడఁగోరిన యర్జునునకు భగవంతుఁడు నిరవధికాతిశయ [2] కారుణ్యౌదార్య సౌశీల్యాది గుణసాగరుఁడును [3] సత్యసంకల్పుఁడును అగుటచేత తనయైశ్వర్యమును యథావస్థితముగా (అనఁగా కలరూపున) చూపెను. మఱియును కలరూపున భగవంతునిఁ దెలిసికొనుటయు, దర్శించుటయు, ప్రాపించుటయు ♦ ఐకాంతికాత్యంతిక భగవద్భక్తిచేతనే లభింపఁదగినవనియుఁ జెప్పెను. ఇఁక ఆత్మప్రాప్తికి సాధనముగా నుండు ఆత్మోపాసనముకంటె భగవత్ప్రాప్త్యాదులకు సాధనమై భక్తిరూపమైయుండు భగవదుపాసనము, తాను సాధింపవలసిన విషయమును శీఘ్రముగా సాధించునదియు మిక్కిలి సుఖముగా ననుష్ఠింపఁగూడినదియు నగుటవలన *శ్రేష్ఠమైనదనియు, అట్టి భగవదుపాసనమునకు ఉపాయమును, ఆ భగవదుపాసనముచేయ శక్తి

---

*అర్జునుఁడు భగవంతుని సామాన్యగోచరమగు కృష్ణాదిరూపమునఁ గనుగొన్నవాఁడే కాని భక్తియోగనిష్ఠులుపాసించునట్టియు ప్రాపించునట్టియు పరబ్రహ్మత్వాది విశిష్టాకారమునఁ జూచినవాఁడు కాఁడు గనుక నట్టి యాకారమును జూడఁగోరెనని తెలుపుటకై 'భక్తియోగ...చూడఁగోరిన' అని చెప్పబడెను. మఱియు నట్టి యాకారమును జూచిననే యతని స్వరూపాదులను బూర్ణముగా నెఱింగి యతనిని పరిపూర్ణముగా నుపాసించుటకు శక్యమగును. కావుననే భక్తియోగ ప్రకరణమున విశ్వరూపమును జూపినాఁడనియు సత్యసంకల్పుఁ డగుటచే దానిని జూపశక్తుఁడైనాఁడనియుఁ దెలియునది.

♦ చూడు. 3 - వ అధ్యాయము.

* ఉపాస్యముగాని ప్రాప్యముగాని యెంత శ్రేష్ఠమో ఉపాసనమును ప్రాపకమును అంత శ్రేష్ఠము. ఉపాస్యుఁడగు భగవంతుఁడు శ్రేష్ఠుఁ డగుటచే భగవదుపాసనమును

లేనివారికి అక్షరనిష్ఠతయు (అనఁగా ఆత్మోపాసనమును), ఆ యాత్మోపాసనమునకు వలయునవియుఁ జెప్పుచున్నారు. ప్రాప్యభూతుఁ డగు భగవంతుఁడు శ్రేష్ఠుఁ డగుటంబట్టి ప్రాపకమగు భగవదుపాసనమును శ్రేష్ఠ మగునని 'యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతే నాన్తరాత్మనా। శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః' అని యిందు చెప్పఁబడినది.

అర్జున ఉవాచ.

శ్లో॥ ఏవం సతతయుక్తా యే భక్తా స్త్వాం పర్యుపాసతే।
యేచా ప్యక్షర మవ్యక్తం తేషాం కే యోగవిత్తమాః॥ 1

టీ. ఏవం=ఇట్లు, సతతయుక్తాః=ఎల్లప్పుడును నీతోడియోగమును గోరుచున్నవారై- (భగవంతుఁ డగునిన్నే పరమప్రాప్యముగాఁ దలఁచుచున్నవారై) యే భక్తాః=ఏ భక్తులు, త్వాం=నిన్ను, పరి ఉపాసతే = పరిపూర్ణముగా ఉపాసింతురో, యేచ=మఱియు నెవరు, అవ్యక్తం=చక్షురాదీంద్రియములకు వ్యక్తముకాని - అనఁగా గోచరింపని, అక్షరం=ప్రత్యగాత్మ స్వరూపమును, (ఉపాసతే = ఉపాసింతురో), తేషాం=ఆ యిరుతెగలవారిలో యోగవిత్తమాః=*తాము సాధింపవలసినదానిని మిక్కిలిత్వరగాఁ బొందువారు, కే=ఎవ్వరు?

శ్రేష్ఠమగుట సిద్ధము. దీని శ్రేష్ఠత్వము నే 'యోగినా మపి' అను నుత్తరశ్లోకము తెలుపుచున్నది. అందునన్ను భజించువారు యుక్తతము లనుటచే నాభజనము (అనఁగా భగవదుపాసనము) యుక్తతమ మని (అనఁగా శ్రేష్ఠ మని) యేర్పడుట గ్రాహ్యము.

* 'యోగవిత్తమాః' అనుటకు స్వసాధ్యమును శీఘ్రముగాఁ బొందువారని యర్థమెట్లు? అనినయెడల మీఁద 'భవామి న చిరా త్పార్థ' అని తన్ను తనభక్తులు శీఘ్రముగాఁ బొందుటను తెలుపుటచే దానినిబట్టి యీ యర్థ మిచటఁ జెప్పఁబడినదని గ్రాహ్యము.

తా. 'మత్కర్మకృత్' ఇత్యాదులచేఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారమున ఏభక్తులు భగవంతుఁడగు నిన్నే పరమప్రాప్యముగాఁ దలఁచుచు, సర్వవిభూతియుక్తుండును అనవధికాతిశయ సౌందర్య సౌశీల్య సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వా ద్యనంతగుణ సాగరుండు నగు నిన్ను పరిపూర్ణముగా నుపాసింతురో, మఱియు నెవరు చక్షురాదీంద్రియములకు గోచరింపని ప్రత్యగాత్మస్వరూపమును ఉపాసింతురో, ఆ యిరుతెఁగలవారిలో నెవరు యోగవిత్తములు- అనఁగా తాము సాధింపఁగోరు దానిని శీఘ్రముగాఁ బొందువారని యర్థము. (సాధ్యమును బొందుట యందలి) శీఘ్రత్వమును గూర్చియే యోగవిత్తముఁడని చెప్పనగుట మీఁద 'భవామి న చిరా త్పార్థ' అని సూచించెడినిగదా.

శ్రీభగవా నువాచ.

శ్లో॥ మ య్యావేశ్య మనో యేమాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే।
శ్రద్ధయా పరయోపేతా స్తే మే యుక్తతమా మతాః॥ 2

టీ. యే = ఎవ్వరు, మయి = నాయందు, మనః = నన్నే ప్రాప్యముగాఁగల మనస్సును, ఆవేశ్య = ఉనిచి, నిత్యయుక్తాః = నిత్యసంబంధమును గోరువారై, పరయా = ఉత్కృష్టమయిన, శ్రద్ధయా = శ్రద్ధతో, ఉపేతాః = కూడినవారగుచు, మాం = నన్ను, ఉపాసతే = ఉపాసించుచున్నారో, తే = వారు, యుక్తతమాః = తమసాధ్యమును శీఘ్రముగాఁ బొందువారని, మే = నాకు, మతాః = తలంపఁబడినవారు- నేను తలంతు ననుట.

తా. ఎవరు, నే నత్యంతప్రియుఁడ నగుటచే నన్నే ప్రాప్యముగా గుఱించిన తమ మనస్సును నాయం * దుంచి, మిక్కిలి

* ఉపాసన మనస్సుచేఁ జేయఁబడువ్యాపారము. ఉపాస్యమునందు మనస్సునుంపక వేఱువిధమున ఉపాసనచేయుట పొసఁగదు. ఇట్లు ఉపాసనకై ఉపాస్యమునందు మనస్సునుంచియే తీఱవలయునుగాన దానియందు మనస్సు నుంచుటను జెప్పుట

శ్రద్ధతో నాతోడి నిత్యయోగమును గోరుచున్నవారై నన్నుపాసించుచున్నారో వారు యుక్తతము లని నా యభిప్రాయము. అనఁగా నన్ను సుఖముగా స్వల్పకాలములోనే పొందుదు రని యర్థము.

8
శ్లో॥ యే త్వక్షర మనిర్దేశ్య మవ్యక్తం పర్యుపాసతే।
9 10 11 12
సర్వత్రగ మచిన్త్యం చ కూటస్థ మచలం ధ్రువమ్॥ 3

13
సన్నియ మ్యేన్ద్రియగ్రామం సర్వత్ర సమబుద్ధయః।
14 15
తే ప్రాప్నువన్తి మామేవ సర్వభూతహితే రతాః॥ 4

టీ. ఇన్ద్రియగ్రామం=ఇంద్రియ సమూహమును, సన్నియమ్య=వానివాని వ్యాపారములనుండి చక్కఁగా నిగ్రహించి, సర్వత్ర=సమస్త దేహములయందుండు ఆత్మలవిషయమై, సమబుద్ధయః=జ్ఞానైకాకారము లగుటచే అవియన్నియు సమానములే యనెడిబుద్ధి గలవారుకనుకనే, సర్వభూతహితేరతాః=సమస్త ప్రాణులయొక్క-

---

నిష్ప్రయోజనమేయగును. మఱియును, ఆత్మోపాసకులును ఆత్మప్రాప్తికై భగవంతుని ఉపాయముగాఁ గొని వానియందు మనస్సు నుంచెదరుగాన ఊరక మనస్సు నుంచు మాత్రమున భగవదుపాసకులకును ఆత్మోపాసకులకును భేదమేమియు కలుగదు. ఈ కారణములనుబట్టి భగవంతునియందు కేవలమనస్సు నుంచి యుపాసనసేయుటను జెప్పక అతనిని ఉపేయముగా (ప్రాప్యముగాఁ) గొన్నట్టిమనస్సు నుంచి యుపాసనఁ జేయుటను జెప్పినవారైరి. ఇట్లు చెప్పుటచే కేవల ముపాసనము పొసఁగుటకు మాత్రమే మనస్సు నుంచుటకాదని యేర్పడుటేకాక ఉపాయముగాఁ గొని మనస్సు నుంచునట్టి యాత్మోపాసకులకంటెను ఉపేయముగాఁ గొని మనస్సు నుంచునట్టి భగవదుపాసకులే యధికులని తారతమ్యముకూడ సిద్ధించుచున్నది. కావుననే 'మనః' అనుటకు అట్టి మనస్సును జెప్పక 'నన్నే ప్రాప్యముగా గుఱించిన మనస్సు' అని చెప్పఁబడెను. పూర్వశ్లోకమందలి 'సతతయుక్త' శబ్దమును ఇందలి 'నిత్యయుక్త' శబ్దమును నిత్యయోగకాంక్షాపరములుగా గ్రహించునది.

హితమునందు ఆసక్తులై, యేతు=ఎవ్వారైతే, అనిర్దేశ్యం=దేవమను ష్యాది శబ్దములచే నిర్దేశింపఁబడఁదగనిదియు, అవ్యక్తం = ఇంద్రియ గోచరము కానిదియు, సర్వత్రగం (అపి) = దేవాదిసమస్త దేహముల యందుండునది (యైనను), అచిన్త్యం=ఆయారూపములచేత చింతింప నశక్యమైనదియునుగల, కూటస్థం = ఆయా దేవాదులకుఁ గల ఆయా ఆకారములతో సంబంధము లేనిదియు, అచలం=స్వరూపము మాఱ నిదియును, ధ్రువం = నిత్యమైనదియునగు, అక్షరం = ప్రత్యగాత్మ స్వరూపమును, పర్యుపాసతే=ధ్యానించుచున్నారో, తేఽపి = వారు కూడ, మాం=నన్ను, ప్రాప్నువన్త్యేవ=పొందువారె - (మత్సమా నాకారమైనదియగు ఆత్మస్వరూపమును పొందనే పొందరనుట.) 3-4

శ్లో॥ క్లేశోఽధికతర స్తేషా మవ్యక్తాసక్తచేతసామ్।
అవ్యక్తా హి గతి ర్దుఃఖం దేహవద్భి రవాప్యతే॥ 5

టీ. అవ్యక్తాసక్త చేతసాం = ఇంద్రియగోచరముకాని ఆత్మ స్వరూపమునం దాసక్తమగుమనస్సు గల, తేషాం = ఆత్మప్రాప్తి కాములకు, క్లేశః=ఆయాసము, అధికతరః = మిక్కిలి యధికమైనది. హి=ఏలనఁగా, అవ్యక్తా=ఆత్మస్వరూప విషయమైన, గతిః = ఉపా సనారూపమైన మనోవృత్తి, దేహవద్భిః = దేహము గలవారిచేత - దేహమునం దాత్మాభిమానము గలవారిచేత, దుఃఖం=కష్టముతో, అవాప్యతే హి = పొందఁబడుచున్నదిగదా.

తా. ప్రత్యగాత్మస్వరూపము దేహమునకంటె వేఱైనది గనుక ఆ దేహమునుబట్టి కలుగు *దేవాది శబ్దములచే దానిని నిర్దే

* దేవాదిశబ్దము లాయా దేహములద్వారా అందలి యాత్మలకుఁగూడఁ జెల్లు చున్నను, అవి ఆత్మలకు దేహవిశిష్టాకారముననే చెల్లునుగాని కేవలాకారమునఁ జెల్లవు. కనుకనే వానిని ఆ శబ్దములతో నిర్దేశించుట తగదని భావము.

శింపఁ దగదు. కనుకనే అది చక్షురాదీంద్రియములకు వ్యక్తము
9
కానిదై యుండును. దేవాదిసమస్త దేహములయందు అది వర్తించు
10
చున్నదైనను వాని కన్నిటికిని అది విసజాతీయమై యుండుటవలన దానిని ఆయా దేహములవంటి రూపములు గలదిగా చింతించుటయుఁ దగదు. కావుననే ఆయా దేవాదులకుఁ గల ఆయా యాకారములతో సంబంధింపనిదై వాని కన్నిటికిని సాధారణమై యుండును.
11
మఱియు అది పరిణామము లేనిదిగనుక దాని స్వరూపమున కెప్పుడును మాఱుపాటు కలుగమిచే నది నిత్యమై యుండును. ఇట్టి ప్రత్యగాత్మ స్వరూపమును, ఎవరు, చక్షురాదికమగు తమ యింద్రియ సమూహము నెల్ల వానివ్యాపారమునుండి లెస్సగా నిగ్రహించి దేవాది విషమాకారములు గల సమస్తదేహములం దుండు ఆత్మలన్నియు జ్ఞానైకాకారము లగుటచే 'నవి సమానములే యనుబుద్ధి గలవారై, యిట్టిబుద్ధి కలిగియుండుటవలననే *సమస్తభూతములకును అహితము చేయుట మానినవారున్నై, (సర్వభూతములకు అహితము సేయుట యందలి ఆసక్తికి దేవాదివిషమాకారములు ఆత్మ యాకారములని

---

* సమస్తభూతములను దేహ వైషమ్యమునుబట్టి దేవుఁడు మనుష్యుఁడు గోవు అని విషయములుగా తలంచుటచేతనే వానికి కీడుచేయుట కాసక్తిగలుగును. అట్లుగాక ఆత్మస్వరూప సామ్యమునుబట్టి అవియెల్ల సమానములుగా తలంచుటయే వాని కేకీడును జేయకుండుటకు హేతువగుచున్నది. మఱియును 'మమసాధర్మ్యమాగతాః' అని మీఁదఁ జెప్పఁబడుటంజేసియు 'నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి' అను శ్రుతినిబట్టియు, ఇచట 'మామ్' అనుటకు 'నన్ను' అని చెప్పక 'నాతో సమానాకారముగల ఆత్మస్వరూపమును' అని చెప్పఁబడెను. అక్షరశబ్దము 'అథపరాయయా తదక్షరమధిగమ్యతే' అని అక్షర విద్యయందు పరబ్రహ్మమునకు వాచకమైయుండఁగా నిచట జీవాత్మకు వాచక మెట్లగు నన్నచో 'కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే। ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మా' అని మీఁదఁ

తప్పఁదలచుటగదా నిమిత్తము) యుపాసింతురో, వారుగూడ నన్నుఁ దప్పక పొందుదురు. అనఁగా సంసార రహితమై మత్స్వమానాకా
15
రమై యొప్పు ఆత్మస్వరూపమును తప్పక ప్రాపింతురని యర్థము.
16
పరమాత్మగాక ఆత్మస్వరూపమునే ప్రాపింతురనుట 'మమ సాధర్మ్య మాగతాః' (గీ. ౧-౪-౨) అనికదా మీఁదఁ జెప్పఁబడెడిని. 'నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి' (ము. 3-౧-3) అని శ్రుతియు ప్రతిపాదించె డిని. అక్షరశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడు కూటస్థునికంటె పరబ్రహ్మము వేఱగుట 'కూటస్థోఽక్షరఉచ్యతే । ఉత్తమఃపురుష స్త్వన్యః' అని మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నది. 'అథ పరాయయా తదక్షర మధిగమ్యతే' అని యక్షరవిద్యయం దన్నదో భూతయోనిత్వాదులంబట్టి అక్షర శబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడినది పరబ్రహ్మమే.

తా. ఆత్మస్వరూపము దేహాతిరిక్తమై ఇంద్రియగోచరము కానిదై యుండును. ఆత్మప్రాప్తికాములకు శ్రమము మిక్కిలి యధి కమై యుండును. ఏలనఁగా, *దేహాహంకారులకు దేహమే యాత్మ యను నభిమానముండును. కనుక అట్టివానికి సర్వేంద్రియ వ్యాపా

జెప్పఁబడుటచే అక్షరశబ్దనిర్దిష్టమైన కూటస్థజీవాత్మకంటె పరబ్రహ్మము వేఱైనద నియు, జీవాత్మకును అక్షరశబ్దనిర్దేశము కలదనియుఁ దెలియుటచే నిచట జీవాత్మయె గ్రాహ్యము. అక్షరవిద్యయందో, అందలి అక్షరమునకు భూతయోనిత్వాదులుకూడఁ జెప్పఁబడుటవలనను ఆ భూతయోనిత్వాదులు జీవాత్మకుఁ 'గలుగమివలనను, అందలి అక్షరశబ్దము పరబ్రహ్మవాచకమె యని తెలియునది. అక్షరశబ్దవాచ్యమగు ప్రత్య గాత్మను ప్రాప్యముగా నిశ్చయించుకొని పరమాత్మను అందులకు ప్రాపకముగా ఉపా సించువారగుటచే అక్షరనిష్ఠుల నికర్షము తెలియునది.

*సర్వేంద్రియ వ్యాపారము లుడిగిననే మనస్సునకు ఆత్మస్వరూపమునందు వృత్తి కలుగును. దేహమే యాత్మగాఁ దలంచువారికిట్టి మనోవృత్తి కలుగుట కష్టము. మఱియు నీయక్షరనిష్ఠులు భగవంతునియందు మనస్సు నిలుపక ఆత్మస్వరూపమందు

రోపరతిరూపమై ఆత్మస్వరూప విషయమైన మనోవృత్తి కలుగుట యతిప్రయాసము గదా.

అవ. భగవంతుని ఉపాసించువారే యుక్తతములు, అనఁగా తమ సాధ్యమును శీఘ్రముగాను సుఖముగాను బొందువారు, అని సువ్యక్తముగాఁ జెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ యేతు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరాః।
అనన్యే నైవ యోగేన మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే॥ 6

17
తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్।
భవామి న చిరా త్పార్థ మ య్యావేశితచేతసామ్॥ 7

టీ. పార్థ=అర్జునా, సర్వాణికర్మాణి = సమస్తలౌకిక వైదిక కర్మములను, మయి=నాయందు, సన్న్యస్య=సమర్పించి, మత్పరాః = నేనే పరమప్రాప్యుఁడని తలంచినవారై, అనన్యేన=ఇతర ప్రయోజనముఁ గోరని, యోగేన=భక్తియనెడి యుపాయముచేత, మామేవ =నన్నే, యేతు=ఎవ్వరైతే, ధ్యాయన్తః = ధ్యానార్చనస్తుతికీర్తన ప్రణామాదులు చేయువారై, ఉపాసతే=ఉపాసించుచున్నారో, మయి =నాయందు, ఆవేశితచేతసాం=ఉంపఁబడినమనస్సు గల, తేషాం= వారలకు, అహం=నేను, మృత్యుసంసారసాగరాత్ = మృత్యువును బోలి ప్రకృతిసంబంధరూపమునగు సంసారమనెడి సాగరమునుండి, నచిరాత్=శీఘ్రముగానె, సముద్ధర్తా=ఉద్ధారకుఁడు (లేవనెత్తువాఁడు), భవామి=అగుచున్నాను.

నిలుపుటచేతను వారి కది కష్టమేయగుననియు భావము. మఱియును 'దేహవద్భిః' అనుటకు కేవలముదేహముగలవారు అని యర్థము గ్రహించినయెడల దేహధారులగు సనకాదులకుఁగూడ నది చెల్లును గాన అట్టివారికిని ఆత్మప్రాప్తి కష్టమని సిద్ధించును. కనుక దేహాత్మాభిమానము గలవారు అని అర్థము చేయఁబడెను.

తా. అర్జునా, ఎవరైతే దేహయాత్రకు మాత్రము వినియుక్తములగు కృషి మొదలైనట్టియు దేహధారణమునకొఱకుఁజేయు అశనము మొదలైనట్టియు లౌకికకర్మములను, సంధ్యావందనాదికారణములతోఁగూడి స్వర్గము మొదలైనవి యుద్దేశ్యములుగాఁగల యాగదాన హోమతపః ప్రభృతులగు వైదిక కర్మములను, అన్నిటిని పరమాత్మయగు నాయందు సమర్పించి, నన్నే ముఖ్యప్రాప్యముగాఁగలవారై, ప్రయోజనాంతరమును గోరనియోగముతో, ఫలమునుబట్టి కాక తమంతటనె మిక్కిలియుఁ బ్రియము లైనవియు ప్రాప్యమగు నాతో సమానము లైనవియు నైన ధ్యానార్చన ప్రణామ స్తుతి కీర్తనాదులను నన్ను గుఱించి చేయుచును నాయందె మనస్సుఁ జొనిపి నన్ను ఉపాసించుచున్నారో అట్టివారిని, మత్ప్రాప్తికి విరోధియగుటచే మృత్యువు వంటిదైన ప్రకృతిసంబంధ మనెడి సంసారసాగరమునుండి, త్వరలో నే నేను ఉద్ధరించువాఁడ నగుదును.

శ్లో॥ మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ మయి బుద్ధిం నివేశయ।
నివసిష్యసి మయ్యేవ అత ఊర్ధ్వం న సంశయః॥ 8

టీ. మయ్యేవ=నాయందే, మనః = మనస్సును, ఆధత్స్వ = లయింపఁజేయుము. బుద్ధిం = బుద్ధిని, మయి = నా విషయమందె, నివేశయ = ప్రవేశింపఁ జేయుము - (నేనే పరమప్రాప్యుఁడ నను అధ్యవసాయము కలిగియుండు మనుట), అతఊర్ధ్వం ఏవ=అటుతర్వాతనే-ఇట్టి యధ్యవసాయముతో నాయందు మనస్సు నిలిపిన తర్వాతనే, మయి=నాయందు, నివసిష్యసి=వసింతువు, సంశయః=సందేహము, న= లేదు.

తా. నేను అతిశయించిన పురుషార్థ మగుటచేతను సులభుఁడ నగుటచేతను స్వల్పకాలములో లభించువాఁడ నగుటచేతను *నాయందే

* 'మన ఆధత్స్వ' అని చెప్పి పిదప 'బుద్ధిం నివేశయ' అనుట పునరుక్తి యగును.

నీవు మనస్సును సమాహితము చేయుము. మఱియు నేనే పరమ ప్రాప్యమనెడి యధ్యవసాయము గలవాఁడవై యుండుము. ఇట్లు నేనే పరమప్రాప్య మనెడి యధ్యవసాయముతో మనస్సు నాయందు నిలిపిన తర్వాతనే ముక్తునివలె నా గుణానుభవమునందే ఆసక్తుఁడ వగుదువు. సందేహము లేదు.

శ్లో॥ ♦అథ చిత్తం సమాధాతుం న శక్నోషి మయి స్థిరమ్।
అభ్యాసయోగేన తతో మా మిచ్ఛాప్తుం ధనఞ్జయ॥ 9

టీ. ధనఞ్జయ=అర్జునా, చిత్తం=మనస్సును, మయి=నాయందు, స్థిరం=స్థిరముగా, సమాధాతుం=లయింపఁజేయుటకు, నశక్నోషి అథ=తోడనే శక్తుఁడవు గాకపోయితివేని, తతః=ఆకారణమువలన, అభ్యాసయోగేన = స్మరణాభ్యాసమనెడి యుపాయముచేత, మాం=నన్ను, ఆప్తుం=పొందుటకు, ఇచ్ఛ=కోరుము.

తా. అర్జునా, నాయందు నీ చిత్తమును స్థిరముగా లయించు
18
నట్లు తటాలున చేయుట నీకు శక్యము కాదేని, అది యశక్యమగుటం

కనుక బుద్ధి యనుటకు అధ్యవసాయ మని యర్థము సేయఁబడెను. 'నివసిష్యసి మయి' అనుచో భగవంతుఁ డాధారభూతుఁడు గనుక నతనియందు నివసించియుండుట యెప్పుడును గలదియె. కాఁబట్టి నివసించియుండుటను క్రొత్తగాఁ జెప్పనక్కరలేదు. అట్లు నివసించియుండుటను గాదు; అట్లు నివసించియున్నార మనుబుద్ధిని ఇటచెప్పినారనినయెడల ఆ బుద్ధియు నుపదేశమువలన మునుపే సిద్ధించియున్నది. కనుక ముక్తునివలె నగుదువు అనికాని, ఆచార్యునియందు శిష్యుఁడును పితయందు పుత్రుఁడును ఎట్లో అట్లె సర్వరక్షకుఁడ నగునాయందు నీవు నెలకొని నిర్భయుఁడవు కమ్ము అనికాని, భావము గ్రాహ్యము.

♦ చిరకాలపరిచితములగు శబ్దాదివిషయములవాసనం దగిలి యున్ననామనస్సునకు నింతవఱకు చూచియెఱుఁగని యిట్టి నీస్వరూపమునందు లయించుట యెట్లు? అని అర్జునుఁ డడిగినట్లు భావించి యంతులకు కృష్ణుఁడు చెప్ప నుపాయముగా నీ శ్లోకమును గ్రహించునది.

[19]బట్టి *స్వాభావికానవధికాతిశయ సౌందర్య సౌశీల్య సౌహార్ద వాత్సల్య కారుణ్య మాధుర్య గాంభీ రౌదార్య వీర్యపరాక్రమ సార్వజ్ఞ్య సత్యకామత్వ సత్యసంకల్పత్వ సర్వేశ్వరత్వ సకల కారణత్వా ద్యసంఖ్యేయ గుణసాగరుండును, నిఖిల హేయప్రత్యనీకుండును అగునన్ను గుఱించి నిరతిశయ ప్రేమగర్భమగు స్మరణమును అభ్యసించుచు అట్టి [20]యభ్యాసముచే నాయందు చిత్తమును [21]స్థిరముగా లయింపఁజేసి నన్ను ప్రాపింపఁగోరుము.

శ్లో॥ ♦అభ్యాసే ప్యసమర్థోఽసి మత్కర్మపరమో భవ।
మదర్థ మపి కర్మాణి కుర్వన్ సిద్ధి మవాప్స్యసి॥ 10

టీ. అభ్యాసే అపి = ఇట్టి స్మరణాభ్యాస యోగమందుఁగూడ, అసమర్థః=అశక్తుఁడవు, అసి (యది)=అయితివేని, మత్కర్మ పరమః=

---

* ఇటువంటి కల్యాణగుణములు లేని యితరములను పరిహరించుటకై యిట గుణములు చెప్పఁబడెను. గుణము లుండియు దోషము కొంత కూడ నుండినయెడల విరక్తి గలిగించునో యని 'నిఖిలహేయప్రత్యనీకుఁ' డనఁబడెను. స్మరణాభ్యాసము హిరణ్యకశిపాదులకువలె విపరీతమైనదిగా నుండునో యని 'నిరతిశయప్రేమగర్భము' అని చెప్పఁబడెను. అభ్యాసము మాత్రము అవ్యవహితముగా ప్రాప్తిని కలిగింపఁజాలదు గనుక నడుమ చిత్తసమాధానము చెప్పఁబడెను.

♦ అర్జునుఁడు 'స్వామీ, చిరకాలముగా నాకు వాడుకపడియు ప్రత్యక్షముగా తెలియుచును త్వరగా పొందఁగూడియు నుండు భోగ్యవస్తువులందుఁ దగిలియున్న నా మనస్సును నిగ్రహించి గుణవంతుఁడు విశుద్ధుఁడును అగు నీయందు నిలుచునట్లు వాడుక చేయుట కష్టము. అది తనకు హితములైన యాయా కర్మములందే వాసన కలిగియుండుటంజేసి కర్మములందే వర్తించునుగాని నీయందు వర్తింపనేరదు' అని అభిప్రాయపడినట్లు శ్రీకృష్ణుఁడు భావించి 'అట్లయినయెడల నీకు హితములుగా నుండు కర్మములకు సజాతీయములే యైన ఆలయనిర్మాణాది మత్కర్మములందు వర్తించి తన్మూలమున అభ్యాసయోగచిత్త సమాధానములు పొంది వానివలన మత్ప్రాప్తిని పొందుము'

నాయొక్క కైంకర్యరూపములగు కర్మములయందె ప్రీతిగలవాఁడవు, భవ=అగుము. మదర్థం=నా ప్రీతికొఱకు, కర్మాణి=కర్మములను, కుర్వన్నపి=చేయుచునుగూడ, సిద్ధిం=భగవత్ప్రాప్తిరూపమైన సిద్ధిని, అవాప్స్యసి=పొందగలవు.

తా. అర్జునా, నిరతిశయప్రేమగర్భమగు మద్గుణ స్మరణము నభ్యసించుటకును సమర్థుఁడు గాకపోయితివేని *ఆలయ నిర్మాణము (కోవెలలుగట్టుట), ఉద్యానకరణము (తోఁటలుపెట్టుట), ప్రదీపారోపణము, మార్జనము (ఊడ్చుట), అభ్యుక్షణము (నీళ్లుచల్లుట), ఉపలేపనము (అలుకుట), పుష్పాహరణము (పువ్వులు తెచ్చియిచ్చుట), పూజా ప్రవర్తనము (పూజ జరుపుట), నామసంకీర్తనము, ప్రదక్షిణ స్తుతినమస్కారములు మొదలుగా నన్ను గుఱించిన కర్మములను మిక్కిలి ప్రియములుగాఁ గొని యాచరింపుము. ఇట్లు నాకొఱకు అత్యంత ప్రీతితో కర్మములను జేయుటవలనఁగూడ త్వరలో నభ్యాస యోగమును, పిదప నాయందు స్థిరమైన చిత్తస్థితియును లభించిన వాఁడవై మత్ప్రాప్తిరూపమైన సిద్ధిని బొందుదువు.

అని యుపాయపరముగా నీ శ్లోకమును జెప్పినారని తెలియుచున్నది. ఇందును అథశబ్దము గూర్చుకొనునది.

* ఇచట కర్మము లనఁగా యజ్ఞాదికర్మములని గ్రహింపఁగాదు. అవి పర్వాంతరమునఁ జేరినవిగా మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. మఱియును 'మత్' అను విశేషణమును బట్టి భగవంతునిగుఱించి చేయు ఆలయనిర్మాణాది కర్మములు భక్తి కంతరంగములును, 'సతతం కీర్తయన్తః' ఇత్యాదులందు ప్రపంచితములును, ఇతిహాసపురాణ భగవచ్ఛాస్త్ర ప్రసిద్ధములును అయిన కర్మములు అని తెలియుంగునది. 'కర్మపరమః' అనుచో పరమ శబ్దముచే ఆ కర్మములను అత్యంత ప్రియములుగాఁ గొని చేయవలయుననుట సిద్ధించుచున్నది. ఆ కర్మములు తమంతట అవ్యవహితముగా భగవత్ప్రాప్తిని కలిగింపఁజాలవు గనుక నడుమ అభ్యాసయోగమును స్థిరచిత్తవృత్తియును గూర్పఁబడినవి. ఈ కర్మములు అతిపవిత్రము లగుటచేతను, భగవంతునిగుఱించిన వగుటచే నొక్కొక్కటియు భగవచ్చింతనమును గలిగించునదిగా నుండుటచేతను, ఇవి త్వరలోనే భగవద్గుణస్మర

శ్లో॥ *అథైతదప్యశక్తోఽసి కర్తుం మద్యోగమాశ్రితః।
సర్వకర్మఫలత్యాగం తతః కురు యతాత్మవాన్॥ 11

టీ. మద్యోగం=నన్నుగుఱించిన భక్తియోగమును, ఆశ్రితః = ఆశ్రయించినవాఁడవై, ఏతదపి=ఆ భక్తియోగమున కంకురము వంటిదై భగవత్కైంకర్యరూపమైన యీ కర్మమునుగూడ, కర్తుం= చేయుటకు, అశక్తః=శక్తిలేనివాఁడవు, అథ అసి=అగుదువేని, తతః= అటుపైని, (అక్షరయోగము నాశ్రయించి), యతాత్మవాన్=నియమింపఁబడినమనస్సు గలవాఁడవై, సర్వకర్మఫలత్యాగంకురు=సమస్త కర్మములయొక్క ఫలములను త్యజింపుము. (ఫలాభిసంధిరహితమైన కర్మయోగము ననుష్ఠింపు మనుట.)

తా. నా గుణములనే యనుసంధానము చేయుచు, నేనొక్కఁడే ప్రియుఁడుగా గలిగినదై యుండు భక్తియోగమును ఆశ్రయించి, *దానికి అంకురమువలె నున్న యీ పూర్వోక్త మత్కైంకర్య కర్మమునుసయితము చేయుటకు శక్తిలేనివాఁడ వగుదువేని, అప్పుడు ఆత్మస్వభావానుసంధానరూపమై పరభక్తిని బుట్టించునదై పూర్వషట్కమునఁ జెప్పఁబడినదగు అక్షరయోగమును ఆశ్రయించి మనస్సును నిగ్రహించినవాఁడవై, ఆ యక్షరయోగమున కుపాయభూత

జ్ఞానాభ్యాసమును కలిగించి తన్మూలమున భగవంతునియందు స్థిరచిత్తవృత్తిని లభింపఁజేసి యిట్లు భగవత్ప్రాప్తికి వ్యవహితముగా మూలమగుచున్న దని యాశయము.

* 'నాకొఱకైనకర్మములందే నాకు మనస్సు తగిలియుండును గాన నీకొఱకైన కర్మములందు మిక్కిలిప్రీతితో వర్తించుట యెట్లు' అని యర్జునుఁ డడిగినట్లు భావించి వానికి నుపాయపరంపరాకాష్ఠాభూతమైన కర్మయోగమును ఈ శ్లోకమునఁ దలఁపించుచున్నా రని తెలియునది.

* భక్తియోగము నాశ్రయించి దాని కంకురమువలె నుండు మత్కైంకర్య కర్మములను జేయఁజాలవేని అక్షరయోగము నాశ్రయించి దానికంకురమువలె నుండు కర్మయోగమును జేయుమని భావము. భక్తియోగ మశక్యమైనది గనుక దానికి సాధనముగా

ముగా సర్వకర్మ ఫలత్యాగరూపమైన *కర్మయోగమును జేయుము. ఏలన, నేనే ప్రియుఁ డగుటచేత నే నొక్కఁడే ప్రాప్యుఁ డనెడిబుద్ధి అశేషపాపములును బూర్ణముగా క్షీణించిననే పుట్టుచున్నది. కాఁబట్టి ఫలము నుద్దేశింపక నాయారాధన రూపముగా కర్మము ననుష్ఠించుట చేత ఆత్మధ్యానము సిద్ధించును. దానిచేత అవిద్యాదులయిన తిరోధానములెల్ల నివర్తింపఁగా నాకు శేషమయి యుండుటయే స్వరూపముగాఁ గలది యగు ప్రత్యగాత్మ సాక్షాత్కార మగును. పిదప నాయందు పరభక్తి తనంతటనే యుప్పతిల్లుచున్నది. ఇట్లు 'స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః' (గీత ౧౮-౪౬) అని తొడంగి, 'విముచ్య నిర్మమ శ్శాన్తో బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మ భూతః ప్రసన్నాత్మా నశోచతి నకాఙ్క్షతి। సమ స్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరామ్' అని మీఁదఁ జెప్పఁబడెడిని.

గుణానుసంధానము చెప్పఁబడెను. వృక్షమునకుఁగల అవస్థలలో దాని యంకురావస్థ కంటె పూర్వమైన యవస్థయెట్లు లేదో అట్లే భక్తియోగావస్థలలో భగవత్కార్మానుష్ఠానముకంటె పూర్వావస్థ లేదు. అదియే మొట్టమొకటి యవస్థ. కావుననే భక్తియోగమునకు అది అంకురముగాఁ జెప్పబడెను. మధ్యమపఠితమైన యక్షరయోగము కాదని తెలుపుటకై పూర్వపఠితమైన యాదిమవఁబడెను. ఈ యక్షరయోగము తనంతటనే భగవత్ప్రాప్తిని కలిగింపఁజాలదు. ఇది పరభక్తిని కలిగించి తన్మూలమున ప్రాప్తిని కలిగించును గావున పరభక్తిజనకమైన దనఁబడెను, ఇట్టి యక్షరయోగమునకు ఉపాయము కర్మయోగము. దానికి మనోనిగ్రహ మావశ్యకము గనుక 'యతాత్మవాన్' అని చెప్పఁబడెను. మనోనిగ్రహయుక్తమైన కర్మయోగమువలన అక్షరయోగమును, అక్షరయోగమువలన పరభక్తియు, పరభక్తివలన ప్రాప్తియు నని తెలియునది. 'సర్వకర్మఫలత్యాగం' అనుటచే ఫలత్యాగము గల కర్మయోగము గ్రాహ్యము.

* భక్తియోగము నాశ్రయించి దానికి సాధనముగా భగవత్కైంకర్యమును జేయవలయును. భక్తియోగమునందో భగవంతుఁడే ప్రియుఁడుగాఁ గలిగి వాఁడొక్కఁడే ప్రాప్యుఁ డనుబుద్ధి యుండవలయును. అట్టిబుద్ధియో పాపములన్నియు క్షీణించినవానికే కలుగును. కనుక ముందు ఫలాభిసంధిరహితముగాను భగవదారాధన రూపముగాను కర్మముల ననుష్ఠించుటయనెడి కర్మయోగము ననుష్ఠింపవలయును. దాని

శ్లో॥ *శ్రేయో హి జ్ఞాన మభ్యాసాద్ జ్ఞానా ద్ధ్యానం విశిష్యతే।
ధ్యానాత్కర్మఫలత్యాగ స్త్యాగా చ్ఛాన్తి రనన్తరమ్॥ 12

టీ. అభ్యాసాత్ =ప్రీతిలేని స్మరణము నభ్యసించుటకంటె, జ్ఞానం = ఆత్మసాక్షాత్కార రూపమైనజ్ఞానము, శ్రేయోహి = శ్రేష్ఠముగదా, జ్ఞానాత్ = (నిష్పన్నముకాని) ఆ యపరోక్షజ్ఞానకముకంటె, ధ్యానం = దానికి సాధనమగు ఆత్మధ్యానము, విశిష్యతే = విశేషమగుచున్నది. ధ్యానాత్ = నిష్పన్నముకాని యాధ్యానముకంటె, కర్మఫలత్యాగః = ఫలేచ్ఛ లేక యాచరింపబడు కర్మము, (విశిష్యతే = విశేషించినదగుచున్నది.) త్యాగాత్ = ఫలత్యాగమువలన, (ఫలాభి

వలన ఆత్మధ్యానము సిద్ధించును. దానిచే ప్రత్యగాత్మ స్వరూపమును మఱుఁగుపఱిచియుండు అవిద్యాదులు సర్వమును నివర్తించును. అప్పుడు భగవచ్ఛేషమైక స్వరూపమైన ప్రత్యగాత్మ సాక్షాత్కరించును. ఒక రాజకుమారుఁడు బాల్యమునందు క్రీడావశమున రాజగృహము వెలువడిపోయి దారితప్పి ఒకబోయకుఁ జిక్కి పెరుఁగుచు పిదప ఒకానొకపట్టణమునఁ దిరుగుచుండఁగా కొందఱాప్తులు 'నీవు రాజకుమారుఁడవు' అని వానికి తెలిపిరేని వాఁడు తన్ను రాజుఁగాఁదలఁచి తనయవయవములందు రాజలక్షణములను జూచుకొనుచును తనంతటనే తనతండ్రి యగురాజునందు మిక్కిలి ప్రీతి గలవాఁడెట్లగునో యట్లె పరమాత్మసమానాకారమైన ప్రత్యగాత్మ అనాది కర్మవశమున పదవి తప్పి సంసారమునఁ జిక్కి ఒకానొకజన్మమున వర్తించుచు పెద్దలవలన తన స్వరూపము ఉపదేశింపఁబడినవాఁడై స్వరూపమును బొంది దానివలెనుండు భగవత్స్వరూపమునందు తనంతటనే ప్రీతి గలవాఁడగును. కనుక ఆత్మస్వరూపము సాక్షాత్కరించినంతనే భగవత్స్వరూపమునందును తనంతట భక్తి కలుగుచున్నది. ఇట్లె పదునెనిమిదవ యధ్యాయమున 'స్వకర్మణా' అని యోగానుష్ఠానము నారంభించి 'విముచ్య...పరామ్' అని దానిచే క్రమముగా భక్తియోగము సిద్ధించుట చెప్పఁబడియున్నది.

* భక్తియోగాభ్యాసము భగవత్ప్రాప్తికి అవ్యవహితమైన యుపాయము. అయినను దానియందు అధికారము లేనివారికి అట్లు అధికారములేమికి దుఃఖము గలుగకుండుటకై వ్యవహితములయిన యుపాయములగు ఆత్మధ్యానాదులను సౌకర్యాతిశయమునుబట్టి శ్రేష్ఠములైనవిగా ఇందు ప్రశంసించుచున్నారని తెలియునది.

సంధి లేక కర్మము లాచరించుటకు), అనన్తరం=పిదపనే, శాన్తిః=రాగద్వేషాది నివృత్తిరూపమైన మనశ్శాంతి, (భవతి=కలుగుచున్నది.)

తా. ♦ స్మరణాభ్యాసము అత్యంత ప్రీతిపూర్వకముగాఁజేయఁబడనియెడల అది కటువుగానుండును. అట్టి స్మరణాభ్యాసమునకంటె అక్షరయాథాత్మ్య (ఆత్మస్వరూప) నుసంధానపూర్వకమైన ఆత్మయొక్క అపరోక్షాకారజ్ఞానమే ఆత్మహితమై యుండుటయందు శ్రేష్ఠమైనది. ఆ యపరోక్షాకారజ్ఞానము పరిపక్వము కానియెడల దానికంటెను దానియుపాయమైన ఆత్మధ్యానము ఆత్మహితమై యుండుటయందు విశేషించినది. ఆ ధ్యానముకూడ పరిపక్వము కానియెడల దాని యుపాయమైన ఫలసంగరహిత కర్మానుష్ఠానము విశేషించినది. ఫలాభిసంధిరహితముగా కర్మము ననుష్ఠించినపిదపనే పాపములు నశించి మనస్సునకు *శాంతి కలుగును. మనస్సు శాంతముకాఁగా ఆత్మధ్యానము కలుగుచున్నది; ధ్యానమువలన ఆత్మయపరోక్షాకారము; దాని యపరోక్షాకారమువలన భక్తి; అని యిట్లు భక్తియోగాభ్యాసమునకు అశక్తుఁడగువానికి ఆత్మనిష్ఠయే మంచిది. ఆత్మనిష్ఠగలవాఁడయ్యు మనశ్శాంతి లేనివానికి నిష్ఠకలుగుకొఱకు అంతర్గతమగు

♦స్మరణాభ్యాసము పరిపక్వముకాని అనధికారికి దానియందు ప్రీతికలుగదు. పండు తినఁగోరినబాలునకుకాయ యెట్లు విరసముగా నుండునో అట్లె అనధికారికిని నిష్పన్నముకాని స్మరణాభ్యాసము విరసముగా నుండును. ఉపాయముకంటె ఫలమే శ్రేష్ఠమైనను ఫలము పరిపక్వముకానియెడల దానికంటె దాని యుపాయమును అనుష్ఠించుటయె ఆత్మకు మఱింత హితమగును. కాఁబట్టియె యిచట ఉపాయమగు ఆత్మసాక్షాత్కారముకంటెను ఫలమైన స్మరణాభ్యాసము శ్రేష్ఠమైనను అది పరిపక్వముకామిచే ప్రీతిని గలిగింపక విరసముగాను పిత్తముగలవానికి పాలువలె కటువుగాను నుండుటచే దానికంటె దాని యుపాయమే మఱింత ఆత్మహితమైనదని చెప్పఁబడెను. ఇట్లే తక్కినవానియందును గ్రహించునది.

* 'శ్రేయో...త్యాగః' అనువఱకు ఒకటికొకటి సౌకర్యమునుబట్టి అతిశయించినవిగాఁ జెప్పురీతి యనియు, 'త్యాగా చ్ఛాన్తి రనన్తరమ్' అనుచో ఒకటివలన మఱో

ఽత్మజ్ఞానము గలదియు ఫలాభిసంధి లేనిదియునగు కర్మనిష్ఠయే మంచిదని యర్థము.

అవ. ఫలాభిసంధిరహితమైన కర్మనిష్ఠగలవానికి ఉపాదేయము లగు గుణములను (రాఁగల యేడుశ్లోకములందు) చెప్పుచున్నారు. 22

శ్లో॥ *అద్వేష్టా సర్వభూతానాం మైత్రః కరుణ ఏవచ।
నిర్మమో నిరహఙ్కార స్సమదుఃఖసుఖః క్షమీ॥ 13

సన్తుష్ట స్సతతం యోగీ యతాత్మా దృఢనిశ్చయః।
మయ్యర్పితమనోబుద్ధి ర్యో మే భక్త స్స మే ప్రియః॥ 14

టీ. సర్వభూతానాం=సమస్త ప్రాణులకును, అద్వేష్టా=ద్వేషి కానివాఁడును, మైత్రః=స్నేహబుద్ధితోనుండువాఁడును, కరుణఏవచ =

కటి పుట్టునదిగా చెప్పురీతి యనియు తెలియునది. రెండవ వాక్యమున శాంతికి త్యాగము హేతువుగాఁ దెలియునట్లు మొదటిదానియందును అభ్యాసమునకు జ్ఞానమును, జ్ఞానమునకు ధ్యానమును, ధ్యానమునకు కర్మత్యాగమును హేతువులని తెలియునది. త్యాగము ధ్యానమునకు హేతువేని, అదియే 'త్యాగాచ్ఛాన్తిః' అనుటచే శాంతికిని హేతు వెట్లు అనినయెడల, త్యాగమువలన (అనఁగా ఫలత్యాగరూపమయిన కర్మయోగమువలన) మనశ్శాంతియు దానివలన ఆత్మధ్యానమును కలుగునని క్రమమెఱుంగునది. కావుననే శాంతమయిన మనస్సునకు ధ్యానము కలుగును అనఁబడెను. ఆత్మధ్యానము (అనఁగా ఆత్మనిష్ఠవలన ఆత్మసాక్షాత్కారమును దానిచే పరభక్తియు, దానిచే భక్తియోగమును కలుగును. అవ్యవహితోపాయమైన భక్తియోగమునకుఁ జాలనివానికి వ్యవహితమైన ఆత్మనిష్ఠ మంచిదనియు ఆత్మనిష్ఠ కలిగియు మనశ్శాంతిలేనిచో 'త్యాగాచ్ఛాన్తిః' అనునట్లు శాంతికొఱకు కర్మనిష్ఠ మేలైనదనియుఁ జెప్పఁబడెను.

* ఈశ్లోకము మొదలుకొని యేడు శ్లోకములందు కర్మయోగనిష్ఠున కావశ్యకములయిన గుణములు చెప్పఁబడుచున్నవనిరిగదా. వీనియందే 'యోమద్భక్తస్స మేప్రియః' 'భక్తిమాన్' అని పలుమాఱు భక్తుఁడు చెప్పబడుటచేతను 'ప్రియోహి జ్ఞానినోఽత్యర్థం' అని భక్తునికే ప్రియశబ్దము వ్యవహరించుటవలన వీనియందలి ప్రియశబ్దమును భక్తునకే వాచకము కావలసినదగుటచేతను, ఈ యేడుశ్లోకములంధలి అద్వేష్టత్వాదులు భక్తికే యంగములుగాఁ జెప్పఁదగునుగాని కర్మయోగమున కంగములుగాఁ జెప్పుట

దయాపరుడును, నిర్మమః= దేహేంద్రియములందు మమత్వము లేనివాఁడును, నిరహఙ్కారః= దేహమునం దాత్మాభిమానము లేనివాఁడును, సమదుఃఖసుఖః= సంకల్పమునఁ గలుగు సుఖదుఃఖములయెడ హర్షోద్వేగములు లేక సముఁడుగానుండువాఁడును, *క్షమీ= ఆ సుఖదుఃఖములు సంభవించినేని ఏవికారమును బొందనివాఁడును, సన్తుష్టః = ఏదిలభించినను దానితో తృప్తినొందినవాఁడును, సతతం= ఎల్లప్పుడు, యోగీ= ఆత్మానుసంధానము చేయువాఁడును, యతాత్మా= నియమిం

యెట్లు? అని అడగవచ్చును. అయినను 'ధ్యానాత్కర్మఫలత్యాగః' అని కర్మయోగప్రసంగమునకు పిదపనే యీ అద్వేష్టత్వాదులు చెప్పఁబడుటచే నివి దానికే యంగములగును. ఈశ్లోకమందుఁగల భక్తిశబ్దములు కర్మయోగాంతర్భూతమైన భక్తినే చెప్పుచున్నదికాని సాక్షాద్భక్తిని చెప్పునవి కావు. కర్మమునందు భక్తి యెక్కుడిదనిన 'త్రయాణామపి యోగానాం మాత్ర యానోప్యన్యోఽఙ్గమః' అని కర్మజ్ఞాన భక్తియోగములు మూఁడును ఒకటియందొకటి కొంత కలిసియె యుండు ననుటచే కర్మయోగమునను కొంతభక్తికలదని తెలియుచున్నది. కావున ఈ శ్లోకములందు భక్తిశబ్దమునకు కర్మయోగముచే నన్ను భజించువాఁడు అని అర్థము చెప్పఁబడెడిని.

* ఇచట 'క్షమీ' యనుటకు అపరాధులను క్షమించువాఁడనరాదు. ఏలన 'అద్వేష్టా' అనుటచేతనే యది చెప్పఁబడినది. కనుక అభిమానికములు సాంస్పర్శికములు అను రెండు విధములగు సుఖదుఃఖములలో 'సమదుఃఖసుఖః' అని అభిమానికములను బట్టియు 'క్షమీ' అని సాంస్పర్శికములనుబట్టియుఁ జెప్పినారని గ్రహించునది. కనుక 'యదృచ్ఛాలాభసన్తుష్టః' అనియు మీఁద, 'సంతుష్టోయేనకేనచిత్' అనియుఁ జెప్పుటయే యిచట 'సన్తుష్టః' అని చెప్పఁబడినది. ఇదియె 'యేనకేనచిదాచ్ఛన్నో యేనకేనచిదాశితః యత్రక్వచన శాయీస్యాత్తందేవా బ్రాహ్మణంవిదుః' అని మఱియొకచో చెప్పఁబడెను. భాగవతమున అజగరుఁడును 'సపన్నిపతితం ధర్మముపభోగం యదృచ్ఛయా ప్రత్యాచక్షే నచాపేయ్యన మనురుద్ధే సుదుర్లభమ్' అని చెప్పెను. 'అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ' అని ఆరాధ్యత్వఫలప్రదత్వములు కర్మయోగనిష్ఠునికి మనోబుద్ధుల నర్పించుటకై యావశ్యకములగుటచే 'భగవంతుఁడగు.. సాధింపఁగలడు' అని తాత్పర్యమునందు చెప్పఁబడెను. ఇచట భక్తః అనఁగా సాక్షాద్భక్తినిష్ఠుఁడు గాఁడు. ఇది కర్మయోగఘట్టము గనుక ఈరెండుశ్లోకములందు వర్ణింపఁబడిన గుణములు గలిగి కర్మయోగముచే నన్ను భజించువాఁ డని యర్థము గ్రాహ్యము.

పఁబడిన మనోవృత్తి గలవాఁడును, దృఢనిశ్చయః=అధ్యాత్మశాస్త్రార్థములయందు దృఢమయిన నమ్మకముగలవాఁడును, మయి = నాయందు, అర్పితమనోబుద్ధిః=సమర్పింపఁబడిన మనోబుద్ధులు గలవాఁడునైన, మద్భక్తః=నన్ను భజించువాఁడు, యః=ఎవఁడో, సః=వాఁడు, మే=నాకు, ప్రియః=ఇష్టుఁడు.

తా. తన్ను ద్వేషించినను తనకు అపకారము చేసినను, సర్వ భూతములందును తాను ద్వేషము చూపనివాఁడును - అనఁగా తాను చేసిన యపరాధములకుఁ దగినట్లు ఈశ్వరుఁడు భూతములను ప్రేరేపింపఁగా అవి ద్వేషమైనను అపకారమైనను, చూపుచున్నవే కాని తమంతట నేమియు చేయునవి కావు అను అనుసంధానము గలవాఁడును, అవి ద్వేషించినను అపకారముచేసినను వానియందెల్ల మైత్రి గలబుద్ధి నెఱపువాఁడును, ఆ భూతములే దుఃఖము నొందినచో వాని యెడల కరుణ సూపువాఁడును, దేహేంద్రియములందును వానిని సంబంధించినవానియందును మమకారము లేనివాఁడును, దేహాత్మాభిమానము లేనివాఁడును, కాఁబట్టియే మానసికముగా సుఖము దోఁచినపుడు హర్షముగాని దుఃఖము తోఁచినపుడు వెగటుగాని పొందనివాఁడును, ఆ సుఖదుఃఖములే స్పర్శజములై త్రోసిపుచ్చరాక సంభవించినను వానినిబట్టి యే వికారమును బొందనివాఁడును, దేహధారణమునకుఁ దగినవస్తువు దైవికముగా ఏది దొరకినను దానితోనే సంతుష్టినొందువాఁడును, ఎప్పుడును ప్రకృతివియుక్తమైన ఆత్మస్వరూపమును అనుసంధానము చేయువాఁడును, మనోవృత్తి నడంచినవాఁడును, అధ్యాత్మశాస్త్ర ప్రతిపాదితములైన విషయములందు దృఢ

23

నిశ్చయము గలవాఁడును, 'భగవంతుఁడగు వాసుదేవుఁడే ఫలసంగరహితమగు కర్మానుష్ఠానముచే నారాధింపఁబడుచున్నాఁడు. అట్లు

ఆరాధితుఁడై ఆత్మసాక్షాత్కారమును నాకు సాధింపఁగలఁడు అని
24
మనస్సును బుద్ధిని నాయందు అర్పించినవాఁడునై ఇట్లు ఎవఁడు కర్మ
25
యోగముచే నన్ను భజించునో, వాఁడు నాకు ప్రియుఁడు.

అవ. 26

శ్లో॥ యస్మా న్నోద్విజతే లోకో లోకా న్నోద్విజతే చ యః।
హర్షామర్ష భయోద్వేగై ర్ముక్తో య స్సచ మే ప్రియః॥ 15

టీ. యస్మాత్ = కర్మనిష్ఠుఁడగు ఏపురుషుని నిమిత్తమున, లోకః = జనము, న ఉద్విజతే = ఏవగింపదో, లోకాచ్చ = లోకము నిమిత్తమునను, యః = ఏకర్మనిష్ఠుఁడు, న ఉద్విజతే = ఏవగింపఁడో, యః=ఎవఁడు, హర్షామర్ష భయోద్వేగైః = సంతోషము కోపము భయము మనోవ్యాకులత మొదలగువానిచేత, ముక్తః = విడువఁబడిన వాఁడో, సచ = వాఁడును, మే = నాకు, ప్రియః = ప్రియుఁడు - నాప్రీతికి విషయమైనవాఁడు.

తా. ఏకర్మనిష్ఠుఁడు లోకమునకు క్షోభకరమైన కార్యము *కొంచెమైనను చేయఁడో, 'వీఁ డెవరికిని విరోధి కాఁడు' అను నిశ్చయమున సమస్తలోకము ఎవని నుద్దేశించి క్షోభకరమగు కార్యము చేయదో, కాఁబట్టి ఒకనికి సంతోషముగాని ఒకనికి కోపముగాని మఱియొకనికి భయముగాని ఇంకొకనికి మనోవ్యాకులతగాని కలుగఁ జేయనివాఁ డెవ్వఁడో, యట్టి వాఁడును నాకు ప్రియుఁడు. 27.

28 అవ.

శ్లో॥ అనపేక్ష శ్శుచి ర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః।
సర్వారమ్భ పరిత్యాగీ యో మద్భక్త స్స మే ప్రియః॥ 16

---

* అపకారము చేయకపోయినను అశ్లీలముగా మాటలాడుట మొదలైనవాని

టీ. అనపేక్షః=ఆత్మేతర వస్తువులయం దిచ్ఛలేనివాఁడును, శుచిః= శాస్త్రీయమగు ఆహారముచే పరిశుద్ధుఁడును, దక్షః=శాస్త్రీయ కర్మములు చేయుటయందు సమర్థుఁడును, ఉదాసీనః=ఇతరకార్యముల యం దుపేక్ష గలవాఁడును, గతవ్యథః=శాస్త్రవిహితకర్మాచరణము వలనఁ గలిగెడి శీతోష్ణములచేత దుఃఖము చెందనివాఁడును, సర్వారమ్భపరిత్యాగీ=శాస్త్రవ్యతిరిక్తములగు సర్వకర్మముల నారంభింపనివాఁడును నైన, మద్భక్తః=నా భక్తుడు- నన్ను భజించువాఁ డనుట, యః=ఎవఁడో, సః=వాఁడు, మే=నాకు, ప్రియః=ఇష్టుఁడు.

తా. ఆత్మవ్యతిరిక్తవస్తువు లన్నిటియం దపేక్షలేనివాఁడై, శాస్త్రీయాహారముచే శరీరపోషణము చేసికొనుచు, శాస్త్రీయకర్మాచరణమందు సమర్థుఁడై, *ఇతర కార్యములయం దుపేక్షగలవాఁడై, శాస్త్రీయకర్మములు నిర్వర్తించునపుడు అవర్జనీయములుగా సంభవించెడి శీతోష్ణపరుషస్పర్శాది దుఃఖములకు వ్యథఁ జెందక, శాస్త్రీయవ్యతిరిక్త సమస్త కర్మారంభములను పరిత్యజించి, నన్ను భజించువాఁ డెవఁడో, యట్టివాఁడును నాకు ప్రియుఁడు.

వలనను లోకమునకు ఉద్వేగము కలుగును గావున అదికూడ చేయఁడనుటకై 'శాంచె మైనను' అని కూర్పఁబడెను. ఈ కూర్పుచే 'అద్వేష్టా' అను పూర్వోక్తమువలనను 'సమ శ్శత్రౌచ' అను మీఁదిదానివలనను ఇచట పునరుక్తి కలుగదు. ఇందు హర్షామర్ష భయాదులు ఆయా పురుషులనుబట్టి చెప్పఁబడుటచే అర్థలాభాదులనుబట్టి మీఁదఁ జెప్పఁబడు 'యోన హృష్యతి' ఇత్యాదులతో దీనికిఁ బునరుక్తి కలుగుట నివారితమైన దని తెలియునది. ఇందులకే 'ఒకనికి' అని కూర్పఁబడినది.

* ఇచట శాస్త్రవిహితములు కానివానియందు ఉదాసీనుఁ డనుటచే శత్రుమిత్రులయం దుదాసీనత్వమును జెప్పు ''మ శ్శత్రౌ'' అనుదానితో దీనికిఁ బునరుక్తి కలుగుట నివారితము.

29 ఎ అవ.

శ్లో॥ యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి।
శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్ యస్స మే ప్రియః॥ 17

టీ. యః = ఎవఁడు, న హృష్యతి = (ఇష్టమైనది సంభవించినపుడు) సంతోషింపఁడో, న ద్వేష్టి = (అనిష్టము సంభవించినపుడు) ద్వేషింపఁడో, న శోచతి = (ఇష్టవస్తువు నెడఁబాసినపుడు) దుఃఖింపఁడో, న కాంక్షతి = (లభింపని వస్తువులను) కోరఁడో, యః = ఎవఁడు, శుభాశుభపరిత్యాగీ = (బంధహేతువులగు) పుణ్యపాపముల రెంటిని విడిచినవాఁడో, సః = అట్టి, భక్తిమాన్ = భక్తిమంతుఁడు- నన్ను భజించువాఁడనుట, మే = నాకు, ప్రియః = ఇష్టుఁడు.

తా. మనుష్యులకు హర్షమును గలిగించునట్టి ప్రియములు
29 బి
తనకుఁ గలిగినను సంతోషింపక, అప్రియములు సంభవించినను ద్వేషిం
30
పక, మనుష్యులకు శోకనిమిత్తమగు భార్యాపుత్ర విత్తాదులవినాశము తనకుఁ గలిగినను దుఃఖింపక, (ఎద్ది నశింపగా శోకము కలుగునో) అట్టిది తనకు లేనియెడల దానిని గోరక, *పాపమువలెనే పుణ్యమును బంధహేతువగుటయందు సమానమే కావున నా రెంటిని పరిత్యజించినవాఁడై ఏకర్మయోగి నన్ను భజించునో, వాఁడు నాకు ప్రియుఁడు.

* పాపమేకాక పుణ్యమును బంధహేతువగుట 'నసుకృతం నదుష్కృతం... సర్వేపాప్మానోఽతోఽనివర్తన్తే' అని శ్రుతియుఁ జెప్పుచున్నది. హేతువు లేనప్పుడు ఎవ్వరికిఁగాని హర్షద్వేషములు కలుగవు. హేతువు కలిగినప్పుడవి లేకుండుటయే విశేషము గాన ప్రియాప్రియములు హేతువులుగాఁ గలుగుట ఇందుఁ జెప్పఁబడినది. 'యః' అనుటకు 'కర్మయోగి' అను వ్యాఖ్యానమువలన, కర్మయోగి ఆత్మవ్యతిరిక్తములైన వానియందెల్ల స్పృహ లేనివాఁడగుటచే ప్రియాప్రియములందు హర్షద్వేషములు లేకుం

అవ. 'అద్వేష్టా సర్వభూతానామ్' ఇత్యాదులందు శత్రు మిత్రాదులయెడల ద్వేషాదులు లేకుండుట చెప్పఁబడినది. ఇచట వారు దగ్గఱనుండియు ద్వేషాదులు లేక సమచిత్తము గలిగియుండుట దానికంటె నతిశయించిన విశేషమని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ సమ శ్శత్రౌచ మిత్రేచ తథా మానావమానయోః।
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు సమ స్సఙ్గవివర్జితః॥ 18

31

తుల్యనిన్దాస్తుతి ర్మౌనీ సన్తుష్టో యేనకేనచిత్।
అనికేతః స్థిరమతి ర్భక్తిమా న్మే ప్రియో నరః॥ 19

టీ. శత్రౌచ=శత్రువునందును, మిత్రేచ=మిత్రునియందును, సమః=ఏకరీతిగానుండువాఁడును, తథా=అలాగుననే, మానావమానయోః = సమ్మానమునందును అవమానమునందును, శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు = శీతోష్ణములయందును సుఖదుఃఖములయందును, సమః= సముఁడును, సఙ్గవివర్జితః= దేనియందును ఆసక్తి లేనివాఁడును, తుల్యనిన్దాస్తుతిః = దూషించినను సమముగా తలఁచువాడును, మౌనీ = నిందాస్తుతిరూపములైన మాటల నుచ్చరింపనివాఁడును, యేనకేనచిత్ =లభించిన యేవస్తువుచేతనైనను, సన్తుష్టః = సంతోషించువాఁడును, స్థిరమతిః=ఆత్మయందు స్థిరమైనబుద్ధి గలవాఁడును, కనుకనే, అనికేతః=గృహాదులయం దాసక్తి లేనివాఁడును, భక్తిమాన్ = భక్తిగలవాఁడు నగు, నరః=మనుష్యుఁడు, మే = నాకు, ప్రియః = ఇష్టుఁడు.

డుటకు హేతువు సూచితమగుచున్నది. ఇచట ద్వేషము ప్రియములనుగుఱించినదగుటచే భూతములను గుఱించిన ద్వేషమును జెప్పు 'అద్వేష్టా'కంటె నిది వేఱైనదని తెలియునది.

తా. శత్రుమిత్రులు దగ్గరనుండినను హర్షోద్వేగములనొందక సమచిత్తుఁడై, సన్మానావమానములను శీతోష్ణములను సుఖదుఃఖములను సమానముగా భావించి, సర్వసంగములను వదలి, దూషణ భూషణములను సమముగా నెంచి, వాఙ్నియమము గలవాఁడై, లభించినంతమట్టుకు సంతుష్టుఁడై ఆత్మయందు స్థిరబుద్ధి గలవాఁ డగుటం జేసి గృహాదులయం దాసక్తి లేనివాఁడై, నన్ను భజించుమనుష్యుఁడు నాకుఁ బ్రియుఁడు. 32.

అవ. ఈ యాత్మనిష్ఠునకంటె భక్తియోగనిష్ఠుఁడు శ్రేష్ఠుఁడని ప్రతిపాదించుచు 'మయ్యావేశ్య' అని యుపక్రమించిన విధముననే యుపసంహరించుచున్నారు. 33.

శ్లో॥ *యేతు ధర్మ్యామృత మిదం యథోక్తం పర్యుపాసతే।
శ్రద్దధానా మత్పరమా భక్తా స్తే௨తీవ మే ప్రియాః॥ 20

టీ. యేతు = ఎవ్వరైతే, శ్రద్దధానాః = శ్రద్ధావంతులును మత్పరమాః = నేనె ముఖ్యగతిగాఁ గలవారు నగుచు, ధర్మ్యామృతం - ధర్మ్యం, అమృతం = ప్రాప్యమునకు సాధనమైనదియు ప్రాప్యమువలె భోగ్యమైనదియునగు, ఇదం = ఈ భక్తియోగమును, యథోక్తం =

---

*ఉపక్రమమున 'మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే। శ్రద్ధయా పరయోపేతా స్తే మే యుక్తతమా మతాః' అను శ్లోకమున భక్తియోగము నాచరించువారు యుక్తతములు అని చెప్పఁబడిరిగదా. ఈ విషయమే 'యేతు' అను నీ శ్లోకమునందును జెప్పి యుపసంహరింపఁబడినది. ఎట్లన అందు 'నిత్యయుక్తాః' అనుటకు ఇందు 'మత్పరమాః' అనియు అందు 'శ్రద్ధయా పర యోపేతాః' అనుటకు ఇందు 'శ్రద్ధధానాః' అనియు, అందు 'మే యుక్తతమాః' అనుటకు ఇందు 'అతీవ మే ప్రియాః' అనియు నున్నవి. కాఁబట్టి దానిరీతినే యీ యుపసంహారమునున్నది. మధ్యమషట్క ప్రధానార్థమగు భక్తియోగమున కుపసంహార మిటుఁ గావింపఁబడినది. మఱియుఁ బూర్వ

చెప్పఁబడినప్రకారమున, పర్యుపాసతే = ఉపాసించుచున్నారో, తే భక్తాః=ఆ భక్తులు, మే = నాకు, అతీవ = మిక్కిలి, ప్రియాః = ఇష్టులు.

తా. ఎవ్వరేనియు శ్రద్ధావంతులై నేనె పరమార్థమనితలఁచి, ప్రాప్యమువంటిదై (అనఁగా ప్రాప్యమగు నావలె భోగ్యమై), ప్రాపకమైన యీ భక్తియోగమును 'మయ్యావేశ్య మనోయే మామ్' ఇత్యాదులచేత చెప్పఁబడిన ప్రకారమున ఉపాసింతురో అట్టిభక్తులు నా కత్యంతప్రియులు. 34.

శ్లోకములం జెప్పఁబడిన కర్మయోగనిష్ఠులైన భక్తులు నాకు ప్రియులైనను ఈ శ్లోకమునందుఁ జెప్పంబడు నాభక్తులే నాకత్యంత ప్రియులని భావము. ఈశ్లోకము సాక్షాద్భక్తి యోగనిష్ఠులను గుఱించినది. పూర్వము 'ఉదారా స్సర్వ ఏవైతే' అని ఉదారత్వమును బట్టి ప్రియులు. ఇప్పుడు తన కభిమతమయిన యంతరాత్మ కలిమింబట్టి 'అత్యంత' ము ప్రియులని తెలియునది.

ద్వాదశో௨ధ్యాయః

భక్తియోగము - అవతారిక.

(1) అవతారికకు అవతారిక —

ఈ పన్నెండవ యధ్యాయమున ప్రసక్తమైన భక్తియోగము యొక్క శ్రేష్ఠత చెప్పబడుచున్నది. అట్టి భక్తియోగ ప్రకరణములో విశ్వరూపమేల జూపవలసివచ్చినదో దానినికూడ శ్రీ భాష్యకారులు వివరించుచున్నారు.

కళ్ళతో చూచినగదా ఉపాసనపూర్తిగాచేయ శక్యమగును. అట్టి ఉపాస్యత్వరూపఫలసిద్ధికై విశ్వరూపమును జూపుట సమంజసమే.

(2) తన రూపమును జూపుటకు కారణము కారుణ్యము.

(3) అప్పుడే కార్యము సిద్ధించుటకు కారణము సత్యసంకల్పము.

1వ శ్లోకము

(4) సతతయుక్తాః = భగవంతునితో నిత్యసంబంధము నాశించువారు.

(5) అక్షరశబ్దమునకు ప్రకృతి - ఈశ్వరుడని యర్థమున్నను ఇచ్చట పరిశుద్ధాత్మ (జీవుడు) అనియే యర్థమును గ్రహించవలెను.

(6) 'పఞ్చవింశక మవ్యక్తం। షడ్వింశః పురుషోత్తమః' అనుటచే నిరువదియైదవ తత్త్వము జీవుడు, యిరువది యారవ తత్త్వము నారాయణుడు.

(7) ఎవరు శీఘ్రముముగా తమకు అభీష్టమైన ప్రాప్యమును పొందుదురు - అని యర్థము - ఈ యర్థమెట్లు వచ్చినదనగా - లేనిచో నీ ప్రశ్నయేకూడదుగాన పరిశేషపక్షము నాశ్రయించి యిట్లర్థమును చెప్పవలెను. (వ్యర్థం సదన్యత్ జ్ఞాపయతి) మరియు ముందు 'క్లేశో௨ధికతరస్తేషాం' 'భవామి నచిరాత్పార్థ' ఇత్యాదులచే

అక్షరోపాసకులకు ఆలస్యముగా ఫలము లభించుననియు, భగవదుపాసకులకు శీఘ్రముగా ఫలము లభించుననియును చెప్పుటచే నీ యర్థమే సిద్ధించును.

—: వి శే షా ర్థ ము :—

ఈ యధ్యాయము మొదటి శ్లోకమును -

అద్వైతులు — నిర్గుణ=సగుణోపాసనపరముగాను -

ద్వైతులు — లక్ష్మీ - నారాయణ ప్రత్యేక ఉపాసన పరముగాను అన్వయించిరి.

5వ శ్లోకము

(8) అనిర్దేశ్యం - అను శబ్దమునకు 'సర్వథా నిర్దేశింపబడకుండుట' యని యర్థమును చెప్పినచో 'ఉపాసతే' యనెడు స్వవచనమునకే విరోధము మొదలగు దోషములు సిద్ధించుటచే వాస్తవ జీవస్వరూపములో నిషేధించబడదగిన విషయములను చెప్పుచున్నారు.

దేహముకంటె వేరైన జీవుని విషయమై దేహముద్వారా యాతనిని బోధించు శబ్దములు వాడవచ్చునుగాని ప్రత్యేకించి నిష్కర్షగా పరిశుద్ధాత్మను జెప్పుటకు మాత్రము అట్లు చెప్పరాదు. ఆ శబ్దములకా శుద్ధాత్మను చెప్పగలశక్తి చాలదు.

(9) 'సర్వత్రగం' అనుటచే అణుత్వ శ్రుతివిరోధమును పరిహరించుచున్నారు.

(10) పుత్రపౌత్రాది పారంపర్యముగా పుట్టుచు వచ్చుచున్న పురుషులకు ఉమ్మడియగు పూర్వపురుషుడు కూటస్థుడనబడు. (వంశమునకు మూలపురుషుడని యర్థము.)

కాని యిచ్చట మాత్రము సాధారణ్యము చెప్పబడును. అందుచే భాష్యమున 'సర్వసాధారణం' అనిరి.

ఒకే సమయమున సర్వసాధారణత్వము సిద్ధించకున్నను ఆయా కాలములలో సకలజాతీయ శరీరములను పరిగ్రహించు సకలవ్యక్తుల శరీరమును పరిగ్రహించుట శక్యము కాదుగదా! అట్టితరి సర్వసాధారణ మెట్లగును? అనగా - 'దేవాద్యసాధారణేత్యాది' వాక్యము - అంతియెగాని అసాధారణమైన దేవత్వాదులు ఆత్మకు సాక్షాత్తుగా సంబంధింపవు.

(11) అచలం - దీనికి చలించని వాడని చెప్పినచో అణువగు నీజీవునకు ఉత్క్రాంతి, గతి, ఆగతులు శ్రుతిలో చెప్పబడుటచే విరోధము వాటిల్లునుగాన దాని భావమును వర్ణించుచున్నారు.

(12) ధ్రువం - పరిమాణమున్నది అనిత్యమగును. అనగా అనిత్యత్వమునకు పరిణామిత్వము వ్యాపకము. వ్యాపకమైన పరిణామిత్వము జీవునకు లేదుగాన వ్యాప్యమైన అనిత్యత్వమున్ను లేదు. కాబట్టి ధృవమనబడెను. నిత్యమైనదియని యర్థము.

(13) ఈ శ్లోకమున 'పర్యుపాసతే' యనుటచేతనే నియమనము సిద్ధమగుచుండగా 'సంనియమ్య' అననేల యన్నచో ఆ మనోనిగ్రహమునకు ఉపయుక్తమైనబాహ్యేంద్రియ వ్యాపారనియమనముయిచ్చట చెప్పబడుచున్నది.

(14) తే - అక్షరమనబడు శుద్ధాత్మను (జీవుని) ప్రాప్యముగా నిశ్చయించుకొని దానిని పొందించువాడు పరమాత్మయని ఉపాసించువారు. అనగా - నాకన్న వేరైన ఫలాంతరమును కోరువారున్ను.

(15) 'విష్ణుశక్తిః పరాప్రోక్తా' అని విష్ణుపురాణమునందును 'అవిభాగేనదృష్టత్వాత్' అను బ్రహ్మసూత్రమునందును శుద్ధాత్మను పరమాత్మకు అపృథక్సిద్ధ (ఎన్నడును విడిచియుండని) విశేషణముగా జెప్పుటచే నన్ను అనగా మత్సమానాకారమైన ఆత్మస్వరూపమును అని చెప్పబడినది.

"మామేవ" అను ఏవకారమును 'ప్రాప్నువన్తి' అను క్రియతో చేర్చి "ప్రాప్నువన్త్యేవ" అని కలిపి అత్యంతా యోగవ్యవచ్ఛేదమును సూచించిరి. పొందియేతీరుదురని తాత్పర్యము.

(16) ఇకముందు ప్రమాణములన్నియును శుద్ధాత్మకన్నను పరమాత్మ భిన్నుడని తెలుపుచున్నవి.

'అథపరాయయా తదక్షరమధిగమ్యతే' అను శ్రుతియందును - 'అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః' అను సూత్రమునందును అక్షరపదము పరమాత్మ సాధారణముగా ప్రయోగింపబడుచుండగా నిచ్చట జీవ వాచకమని యెట్లు నిర్ధారణ చేయవచ్చుననగా 'అమృతాక్షరం హరః' 'కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే' ఇత్యాదులలో జీవపరముగను చెప్పబడుటచే సిద్ధించునని భావము.

7వ శ్లోకము

(17) భగవత్ప్రాప్తికి అమృతత్వమని వ్యవహారముండుటచే, సంసారమునకు 'మృత్యు' వను వ్యవహారము యుక్తమే.

9వ శ్లోకము

(18) ఎప్పటికిని యశక్యమైనచో నుపదేశము వ్యర్థమగును. ఇక దానికి ఉపాయోపదేశ మేల? అందుచే 'తటాలున' అనబడెను. క్రమశః సాధించవచ్చునని తాత్పర్యము.

(19) దేనిని యభ్యసించవలెను? అది మాత్ర మెట్లు శక్యము? దానివలన నీవెట్లు పొందబడుదువు? అనగా చెప్పుచున్నాడు.

(20) అభ్యాసమనగా ధ్యేయవస్తువునందు మాటిమాటికిని మనస్సును లగింపజేయుట. ఇదియే యోగము. అభ్యాసవైరాగ్యములచే మనస్సునరికట్టవచ్చునని యోగశాస్త్రమునందును ఈగీత 6వ అధ్యాయము 35వ శ్లోకమునందును చెప్పబడినది.

(21) అభ్యాసమైనను వెంటనే పరబ్రహ్మప్రాప్తికి కారణము కాదనుటకు క్రమముగ 'చిత్తమును స్థిరముగ లయింపజేసి' యనబడుచున్నది.

13వ శ్లోకము

(22) అవతారిక -

ఇంతవరకును గీతార్థసంగ్రహశ్లోకమున జెప్పబడిన 'భక్తైశ్వర్య ముపాయోక్తి । రశక్తస్యాత్మ నిష్ఠతా' అను శ్లోకాంశము వివరింపబడినది. అనగా- పరమపురుషార్థమును శీఘ్రముగా నొసంగునది - భక్తియోగమే యనియును; దాని ననుష్ఠింపలేనివారలకు అంతకంటె సుఖతర - సుఖతమోపాయములను రెండు శ్లోకములచే చెప్పి ఈ భక్తియోగమును అనుష్ఠించలేనివానికి తుద కాత్మనిష్ఠయే శరణ్యమనియును చెప్పబడెను.

ఇకముందు.

'తత్ప్రకారాస్త్వతి ప్రీతిర్భక్తే ద్వాదశ ఉచ్యతే' కర్మయోగమునకు కావలసిన గుణప్రకారములున్ను భక్తునియందు భగవంతునకు గల అతిప్రీతియును చెప్పబడుచున్నది.

'యేతు ధర్మ్యామృతమిదం'

అను చివర శ్లోకములో -

కావున 'అద్వేష్టా' అను నీ శ్లోకము మొదలుకొని 7 శ్లోకములచే నాత్మనిష్ఠాప్రకారములు చెప్పబడుచున్నది.

14వ శ్లోకము

(23) ఇచ్చట భగవంతు డనుటచే సకలఫలముల నొసంగుటకు వలయు నుభయలింగములు అనగా - దుర్గుణములకు దూరుడగుట, సకల కల్యాణగుణముల కాకరుడగుటయున్ను చెప్పబడినది.

(24) ఆరాధ్యుడని తలంచుటయే మనస్సు నర్పించుట. ఫలమును తప్పక ప్రసాదించునని నమ్మియుండుటయే బుద్ధినర్పించుట.

(25) ప్రియుడనగా ప్రేమకు పాత్రుడు. అనగా- నేను ప్రీతుడనై వానికి కావలసిన వానినన్నిటిని యొసంగుదును.

15వ శ్లోకము

(26) అవతారిక -

మమకారములేనిచో లోకము కంటగించునట్టి కర్మలను చేయకుండుటకు తగిన సద్గుణము జనించును.

ఆ గుణమునకు ఫల మీశ్లోకమున జెప్పబడుచున్నది.

(27) 'యస్మాన్నో ద్విజతే లోకః'

అనుటకు శ్రీ కూరత్తాళ్వారుల చరిత్రలోని యొక ఘట్టము నిచ్చట స్మరించవలెను - క్రిమికంఠుని ఉపద్రవములకు తట్టుకొనజాలక ఉడయవరులు (రామానుజులు) శ్రీరంగమును విడిచి వెడలి పోయిరి. అప్పటి యాలయపరిపాలకులకు నీయుపద్రవములన్నియు వీరి మూలముననేగదా తటస్థించుచున్నవని రామానుజుల సంబంధులకు ఆలయప్రవేశమును నిషేధించి గట్టిగ కట్టుబాటులను చేసిరి. ఈ సంగతి నెఱుంగక శ్రీ కూరేశులు పూర్వమువలెనే ఆలయమున ప్రవేశింపబోగా నచ్చటి ద్వారపాలకులలో నొకపామరుడు వీరి స్వరూప స్వభావముల నెఱుంగక, వీరి నడ్డివేసెను. అంతట వీరిని బాగుగ నెఱింగిన రెండవవాడు వచ్చి మొదటివానితో -

'అయ్యో! దౌర్భాగ్యుడా! వీరినా నిలిపివేసితివి'? 'యస్మాన్నో ద్విజతే లోకో...సచ మేప్రియః'? అనునట్లు ఈ మహానుభావుని నిమిత్తముగ లోకమున నే ప్రాణియును ఉంద్వేగన చెందనవసరము లేని మహానుభావు డీతడు. అందుచే శ్రీరంగనాథులకు మిక్కిలి యిష్టులు కావున వీరిని నిరాటంకముగా లోనికి పోనిమ్మనెను.

(కాని వారు రామానుజుల సంబంధమును వదలుకొందురా? శ్రీరంగనాథునే వదలివేసిరి.)

16వ శ్లోకము

(28) అవతారిక -

ఈతని కాత్మమాత్రమే కావలసినది గాన శాస్త్రీయమగు కర్మలయందే జాగరూకుడైయుండునుగాని తద్వ్యతిరిక్తముల యం దెంత మాత్రమును ప్రీతి యీతనికి లేదని తెలుపుచున్నాడు.

17వ శ్లోకము

29. (ఎ) అవతారిక -

అప్రయత్నముగా వచ్చిన ప్రియవస్తువులకు పొంగుగాని అప్రియవస్తువులకు క్రుంగుగాని యుండరాదు. శాస్త్రమున నిషేధింపబడ

నివి లభించకున్నను వానికొఱకు కాశపడరాదు - ఇంతియగాక ఆ ప్రియా ప్రియములకు కారణములగు పుణ్యపాపములనుకూడ విడువవలెననియు నీ శ్లోకమున జెప్పబడుచున్నది.

29. (బి) ఈసందర్భమున నొక కథను జ్ఞాపకముంచుకొనవలెను. ఒకప్పుడు శ్రీశుకమహర్షి కొందఱు ఋషులతోకలిసి జనక మహారాజునకు వేదాంతార్థములను వినిపించుటలో సదా జనకుడు మహారాజగుటచే మన గురుపుంగవు లాతనివలన ధనాది దృష్టప్రయోజనముల నాశించి యిట్లాతనినే యుద్దేశించి యుపదేశించుచున్నారని భ్రమించిరి. దీనిని కనిపెట్టి శ్రీశుకమహర్షి జనకపురియగు మిథిలా నగరమును, ఋషుల పర్ణకుటీరములను తన యోగమహిమచే తగులబడునట్లు చూపించెను. దానికా ఋషులు భయపడి అయ్యో! నా దండము కాలిపోయెను, నా కమండలము కాలిపోయెను నా శాటీ నా కౌపీనమనుచు లబో లబో యని పరుగిడిపోయిరి. కాని యచ్చట నగ్నియే కాన్పించకపోవుటచేనిది యాచార్యకృతవిచిత్రమని తెలిసికొని చల్లగ వచ్చి సిగ్గుతో తమ తమ ఆసనముల నలంకరించిరి...ఇటులనే జనకచక్రవర్తి యొక్క కోశాగారములు అంతఃపురభవనములును పెద్ద పెద్ద మంటలతో కాలుచుండుటను జూచి కదలక మెదలక కూర్చునియుండిన జనకమహారాజుతో నా గురువుగారు 'రాజా ఇదియేమి? నీ రాజ్యమిల్లు భస్మమగుచున్నను నీ వెఱింగియు నిశ్చల ఉపేక్షించుచు కూర్చున్నావు?' అని యడుగగా నారాజు -

శ్లో॥ అనన్తం బత మే విత్తం। యస్య మే నాస్తి కిఞ్చన।
మిథిలాయాం ప్రదీప్తాయాం। న మే కిఞ్చిత్ప్రదహ్యతే॥

స్వామిన్! నా సొత్తు అంతముకలది కాదు. కాని 'నాది' యనదగినది యొక్కటియును లేదు. మిథిలయంతయును నశించినను నా వస్తువు నశించునదికాదు. నా యాత్మయే నిత్యము. దానికి ప్రభువగు శ్రియఃపతి పాదారవిందములే నా ధనము. 'ధనం మదీయం తవ

పాదపఙ్కజమ్' – భగవంతునియొక్కయు భాగవతులయొక్కయు, ఆచార్యులయొక్కయు పాదపద్మమే నా ధనము. అదియును నిత్యమైనదియే. ఇక నేను దేనికి దుఃఖించి వరుగిడుదు ననెను.

భార. శా న్తిప. 17-19 శ్లో.
మోక్షపర్వం – 282-4 శ్లో.

(30) ఇచ్చట శ్రీ విష్ణు పురాణమునందలి ప్రహ్లాదులు ప్రసాదించిన శ్లోకము ననుసంధించుకొనవలెను.

శ్లో॥ యావ న్తః కురు తేజన్తుః సంబన్ధాన్ మనసః ప్రియాన్ ।
తావన్తోఽ స్యనిఖన్య న్తే హృదయే శోకశఙ్కవః॥

సాంసారిక పరికరములలో (చేతనములుగాని అచేతనములుగాని) నెన్నిటియందు 'నాది నాది' యని మమకారమును నెలకొల్పుకొనునో అన్ని దుఃఖకీలలను తన హృదయమున నాటుకొనుచున్నాడని భావించవలెను. అనగా – అందేయొక్కటి నశించినను దానిమూలముగు దుఃఖ మాతనిని విడువక బాధించును అవి యన్నియు ననిత్యములే గాన నీతనికి దుఃఖము నిత్యమగును.

19వ శ్లోకము

(31) ఇచ్చట మౌనమనగా –

1. మననమని యర్థముకాదు. 'స్థిరమతిః' యనుటచేతనే యది సిద్ధించుచున్నది.
2. మరియు 'మునేః భావః' మౌనం. (ముని యనగా మననశీలుడు). అని చెప్పినచో అప్రసిద్ధార్థమును చెప్పినట్లగును.
3. ఏమాటలైనను పలుకకుండుట యనియు నర్థమును చెప్పరాదు. అట్టి మౌనమున కేమియును ప్రయోజనము లేదు. అవసరమును లేదు – అదియునుగాక సంకీర్తన మొనరించవలసియుండగా నిది యెట్లు పొసగును.

4. ఒకానొక కాలమునందుండవలసిన మౌనవ్రతమన్ననో అది సరసమేగాని ముందు వెనుక గ్రంథముతో సంబంధము కలువదు. ఇక నేమన్న చో.

5. లోకములో నిందించువారిని నిందించుట స్తుతించువారిని - స్తుతించుటయు అలవాటు. అవి కూడదని యిచ్చట మౌన శబ్దమునకు ప్రకరణానుకూలమగు నర్థము. 'సన్తుష్టో యేన కేన చిత్' అనునదియు నిట్టి మౌనమునకొక కారణమగుచున్నది. అట్లు కానిచో 'సన్తుష్ట స్సతతం యోగీ' యని వెనుక చెప్పిన దానినే తిరిగి చెప్పినట్లగును. అప్రయత్నముగా లభించిన దేదోయొక ద్రవ్యముతో తృప్తిచెందని వానికేనో యొకటి కావలసియే యుండునుగాన నెవనినో యొకనిని స్తుతించి యాచించును. ఇవ్వనివానిని తిట్టును. కాబట్టి యీయర్థమే సమంజసము.

(32) ఈ శ్లోకమున -

'సమశ్శత్రౌ చమిత్రే చ । తథా మానావమానయోః' అనునీ రెండు విశేషములున్న సన్న్యాసికి ఉచితమైనవనియు అటులనే 'అనికేతః' అనగా, నవిద్యతే 'నికేతః' ,(యిల్లు) యస్యసః - అనగా యిల్లులేనివాడనునదియు తదనుగుణమే యనియు కొందరందురు. అది యుచితముకాదు. ఆ రెండు గుణములును ముముక్షువగు గృహస్థునకును ఉండవలసినవే, సన్న్యాసికేకాదు. 'అనికేతః' అనునదియు గృహస్థునకే యొప్పును. 'నచాపి రమ్యావసథ ప్రియస్స్య' అనునట్లు యింటియందు నిస్సంగమౌతని కావశక్యమని దాని కర్థము. అంతియు కాని గృహస్థున కిల్లుండరాదని యర్థముకాదు. ఇల్లులేనిచో గృహస్థు డెట్లగును? ఆ యిల్లు ఆ ముముక్షువగు గృహస్థునకు యోగము కుపయోగపడవచ్చును. కావున దానియందు సంగమే. అనగా - 'నాది' యను మమకారమే యుండరాదని యర్థము. ఈ యర్థమును సూచించుటచే శ్రీ భాష్యకారులు 'నికేతనాదిష్వసక్తః' అని భాషించిరి.

న శబ్ద శాస్త్రాభిరతస్య మోక్షో।
న చాపి రమ్యా వసథప్రియస్య।
న భోజనాచ్ఛాదన తత్పరస్య।
న లోకచిత్త గ్రహణే రతస్య.

ఏకాన్త శీలస్య దృఢవ్రతస్య।
పఞ్చేన్ద్రియ ప్రీతి నివర్తకస్య।
అధ్యాత్మ విద్యారత మానసస్య।
మోక్షో ధ్రువో నిత్యమహింసకస్య॥

వాసిష్ఠస్మృతి - 17 అ. 7 శ్లో.
ఆపస్తంభస్మృతిలో - 10 అ. 6, 7 శ్లో.

ఈ శ్లోకమున నెట్టివానికి మోక్షము దూరమో, యెట్టివానికి సన్నిహితమో చెప్పబడుచున్నది. కేవలము రాత్రింబవళ్లు తర్కవ్యాకరణాది శాస్త్రములనే పట్టుకొని ప్రాకులాడువానికిగాని, రమణీయ భవనములలో నివసించు కోరికగలవానికిగాని, మృష్టాన్నప్రియునకు గాని, చీనిచీనాంబరములయందు వ్యామోహముగలవానికిగాని లోకములను మెప్పించి వారివలన ధనప్రశంసాదుల నార్జించు నభిలాష కలవానికిగాని మోక్ష మత్యంతదూరమున నుండును.

ఒంటరిగనుండగోరు వానికిని, పట్టిన సాత్త్వికమైన పట్టును విడువనివానికిని పంచేంద్రియముల ప్రేరణకు లోబడువానికిని నిరంతరము వేదాంతవిద్యాభ్యాసమునందే లగ్నమైయుండు మనస్సుగలవానికిని - మనోవాక్కాయములచే నెవ్వరినిగాని పీడించః వానికిన్ని మోక్షము కరతలామలకము.

20వ శ్లోకము

(33) ఈ యధ్యాయ ప్రారంభమున నర్జునుని ప్రశ్న కుత్తరముగా నక్షరనిష్ఠునికన్న భక్తియోగనిష్ఠుడు శ్రేష్ఠుడని చెప్పబడినది,

భక్తియోగమును నిర్వహించలేనివానికి అక్షరయోగమే క్రమముగ భక్తియోగమును సాధించునని చెప్పి ఆ యక్షరయోగికి కావలసిన గుణములు క్రమముగ జెప్పబడినవి. ఈ యధ్యాయారంభమున నడిగిన ప్రశ్నకు విస్తారముగా జెప్పిన సమాధానమును యీ శ్లోకమున ముగించుచున్నాడు.

(34) గీతాసంగ్రహము

16వ శ్లోకము

భక్తేశ్శ్రైష్ఠ్య ముపాయోక్తిః । అశక్తస్యాత్మ నిష్ఠతా ।
తత్ప్రకారా స్త్వతి ప్రీతిః । భక్తే ద్వాదశ ఉచ్యతే॥

తాత్పర్యము.

శుద్ధాత్మ స్వరూపప్రాప్తికి సాధనమైన ఆత్మోపాసనముకంటె భగవదుపాసనరూపమైనభక్తి తనకు ఫలమగు ముక్తిని సాధించుటలో శీఘ్రమును సుకరమును అయియుండుటచే శ్రేష్ఠమైనదై యుండుటయును, భక్త్యుపాయమును దాని నాచరించుటకు శక్తిలేనివానికి ఆత్మనిష్ఠయు దాని కుపాయములైన గుణప్రకారమును, భక్తునిపట్ల భగవంతునకు గల అతిప్రీతియు పన్నెండవ అధ్యాయమున చెప్పబడెను.